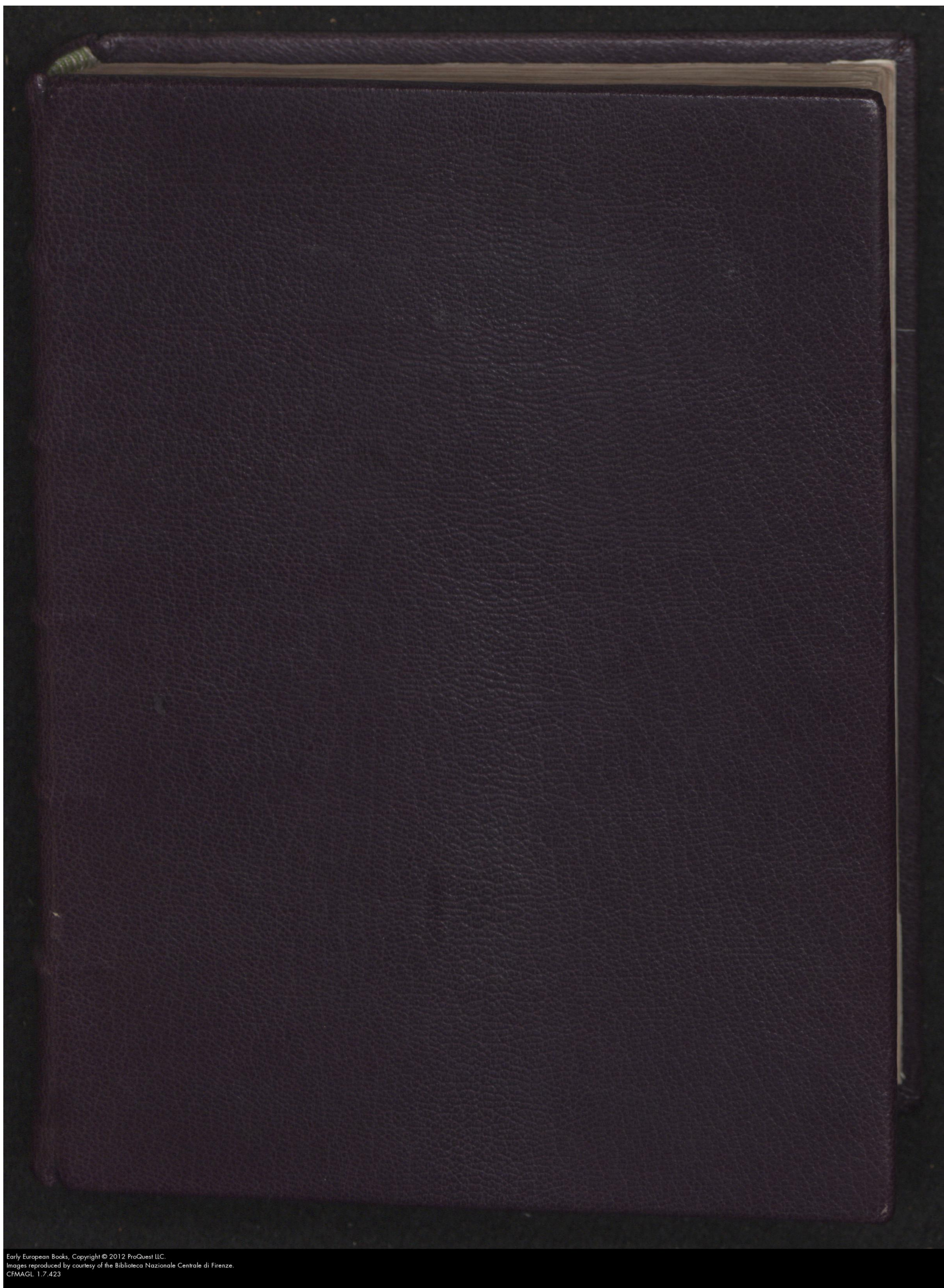
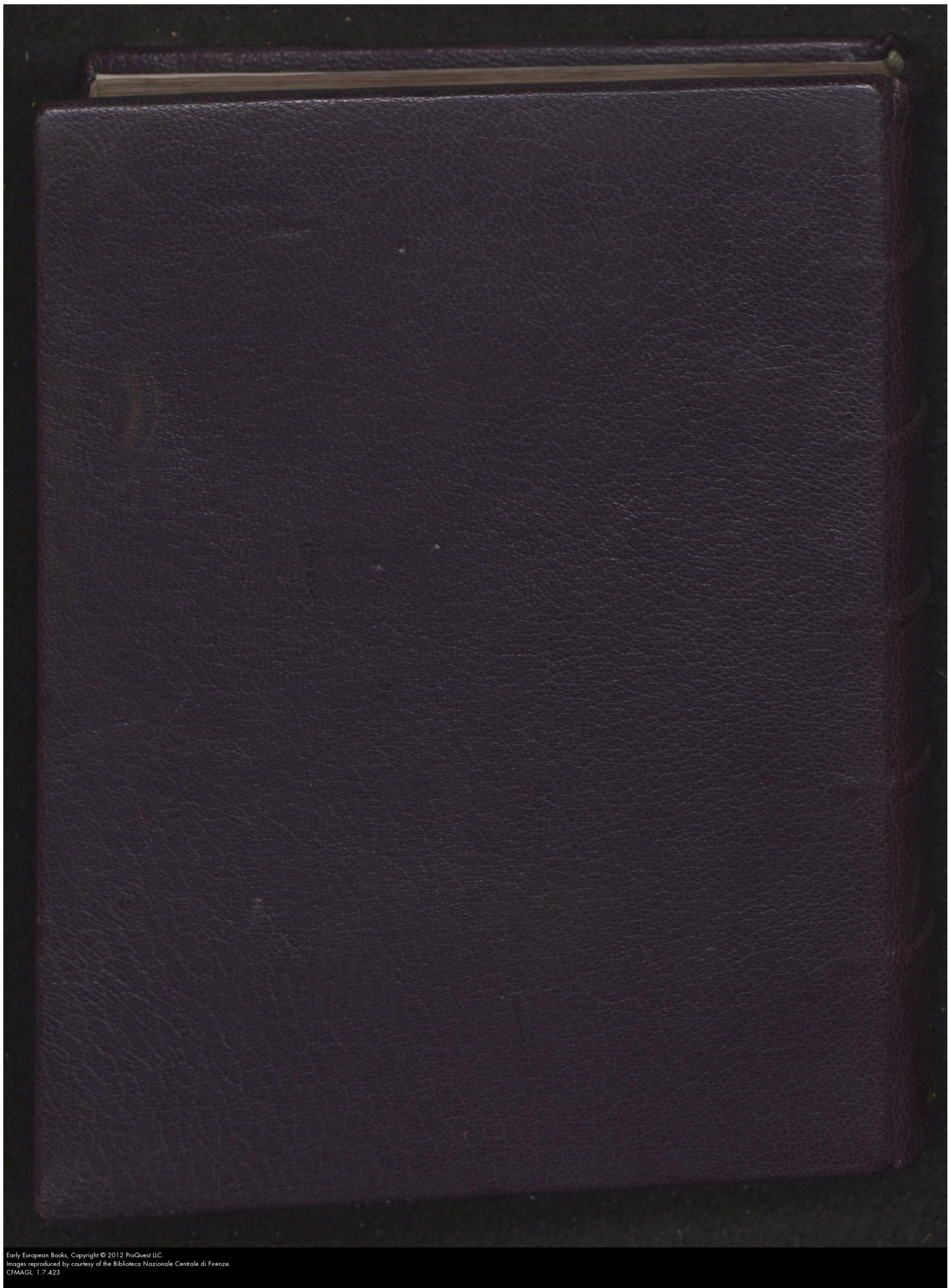
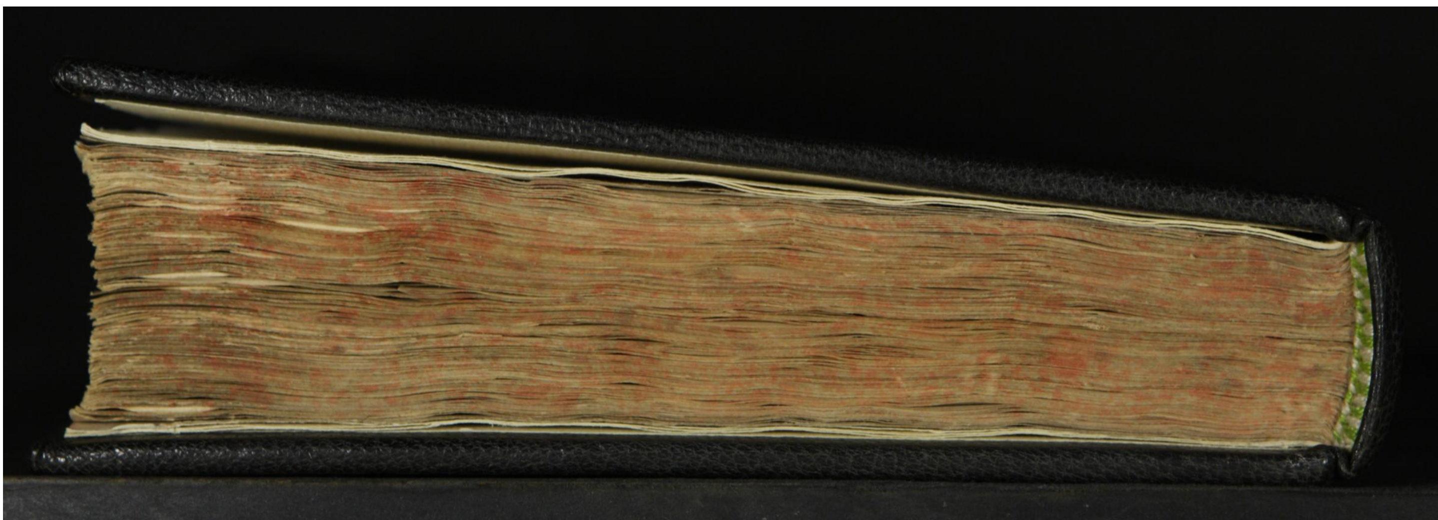
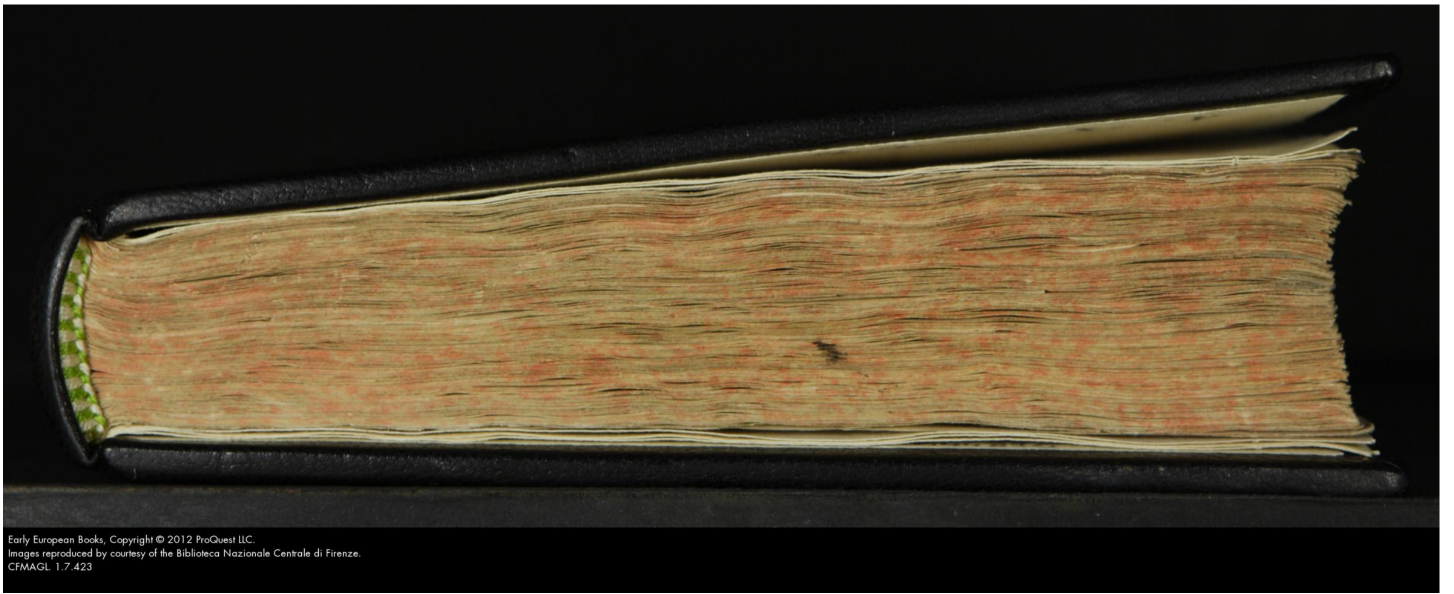

1
7
423

Early European Books, Copyright © 2012 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
CFMAGL 1.7.423

A

XXVIII. ex XV

MERCVR de

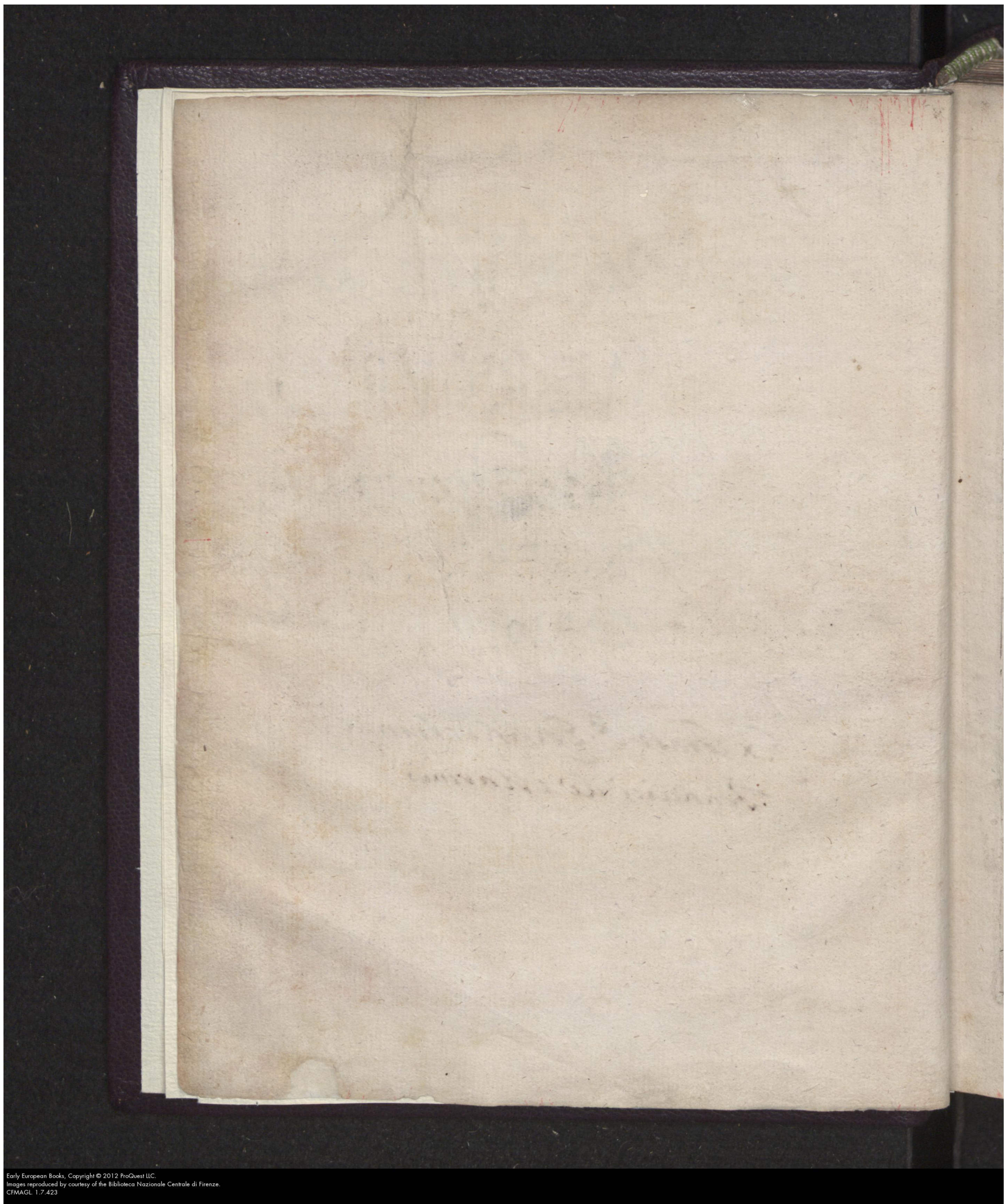
Arte Gymnast.

ed. FRIS. c. fig.

CORIOL.

Ex legato E. Equitis Antonii

Francisci de Marmis

B I

ROMYNS DE HOOGHE
INV. FEC.
ANNO
1672
HIERONIMVS MERCVRIALIS
DE ARTE
GYMNASTICA
Sumptibus ANDREÆ FRISII
CIↃ IↃC LXX

HIERONYMI MERCVRIALIS

FOROLIVIENSIS

DE

ARTE GYMNASTICA

LIBRI SEX:

In quibus exercitationum omnium vetustarum genera, loca, modi, facultates, & quidquid denique ad corporis humani exercitationes pertinet diligenter explicatur.

Editio novissima, aucta, emendata, & figuris authenticis CHRISTOPHORI CORIOLANI *exornata.*

AMSTELODAMI,
Sumptibus ANDREÆ FRISII.
cIↃ IↃ C LXXII.

Nobilissimo, Generosissimoque Viro,

DOMINO

PETRO à SPREKELSEN,

Hæreditario in

DRONENBORG, & STERNHOLM

ANDREAS FRISIVS

P. F.

CVm suo, & aliorum fato luctantur, Nobilissime Vir, quotquot eruditorum hominum lucubrationes typis excudendas suscipiunt. Etenim, ut sumptus perquam graves, & mille curarum, quibus conflictantur genera tacitus prætercam, usque adeo anceps & spinosum est hoc negotium, ut quid prius, quid posterius agendum sit, & quæ conatus tuos fortuna maneat, non magis scias, quam quæ imminentis anni futura sit tempestas: ita omnia ab incerto eventu, & quod longe magis ominosum est, à captu & arbitrio legentium dependent, quorum ut diversæ facultates, ita di-

diverſa quoque ingenia, & diverſæ inclinationes ſunt. His nihil niſi quod fumoſam antiquitatem ſapit, illis niſi quod novum eſt, & recens ab incude prodiit, nihil placet. Sunt qui ſeriis capiuntur, & omnia ſua ad quæſtum & humanæ uſum vitæ componunt, nulla elegantiarum aut humanioris literaturæ cura, quibus animam facilius, quam nummos extorſeris. Contra alii auſterum hoc, & (ut ipſis videtur) ſervile vitæ genus dedignantes, circa amœnitates ſtudiorum vagantur, & quidquid vel minus comptum, vel magis reconditum occurrit, non ſine indignatione & ſupercilio transmittunt : cui hominum generi ne ipſe quidem, ſi viveret, deliciarum arbiter Petronius ſatisfaceret. Nec deſunt, qui ex ſola inſcriptione & titulo operis, de qualitate libri, haud ſecus ac Architecturæ & rerum ignari ex frontiſpicio domus de ejusdem interni conſtitutione, ſecure, nec ſine applauſu aliorum judicant. In hac tanta ingeniorum & ſententiarum varietate aureos ſibi montes, & communem lectorum omnium benevolentiam polliceri, id vero nihil aliud eſſet, quam cum ratione inſanire. Quomodocunque

tamen

tamen hæc ſeſe habeant, in ea ſemper fui ſententia, ut exornandam eſſe eam quam nactus ſum Spartam putarem: ideoque id egi ſedulo, ut quidquid ex officina mea prodiret, quam minimo lectoris impendio publicis omnium uſibus inſervire poſſet: ac tantum abeſt ut laboris & inſtituti me mei pœniteat, ut multo potius currenti mihi calcar additum ſit, creſcatque ſub ipſa oneris gravitate propoſiti rectique tenax animus; & ne longa oratione tua tempora morer, en Tibi, Nobiliſſime Vir, nova veſte donatum à me *Hieronymi Mercurialis de arte Gymnaſtica* tractatum, de cujus viri eruditione & præſtantia, nunc tanto minus dico, quanto nomen ejusdem & fama erudito orbi magis innotuit. Et ſane præſtitimus in exornando hoc authore omne illud, quod præſtari à nobis pro rei & ſubjectæ materiæ natura potuit. Sed enim cum omnia ſatis ex voto procederent, illa nos ſollicitudo tenuit, quod cum ex hujus ſeculi more tanto operi, par dignitate patronus eligendus eſſet, cui hæ partes deferendæ eſſent, non ſatis conſtaret. Sed hunc quidem non levem ſcrupulum caſus & benignior fortuna diſcuſſit. Etenim ex quo Nobiliſſimi *D. Kerckringii* beneficio

neficio adſpectu & alloquio Nob. T. frui mihi contigit, dici non poteſt quam me inſignis tua comitas, & cuivis obvia humanitas affecerit. Et certe ſi ſuus virtuti honor debetur; ſi digna dignis tribuenda ſunt, totus Tibi, Nobiliſſime Vir, quantus quantus eſt hic debebitur libellus, ut qui bonis artibus & animi generoſitate præclarum apud omnes nomen, & variis peregrinationibus id aſſecutus es, ut ſimul linguas moresque populorum optime calleas, & quicquid ubique equeſtrium aliorumque exercitationum eſt, quaſi proprium tuum in numerato habeas. Accipe ergo Nobiliſſime Vir, ea qua polles humanitate & benevolentia id, quod jure tibi debitum ſponte ſua ad te properat, & ex qualitate operis officioſisſimum animi noſtri erga Nobil. T. affectum, & obſervantiam minime vulgarem dimetiendo, nos, quod facis, amare perge. Vale.

Dabantur Amſtelodami Calend. Januar. M. DC. LXXII.

A N-

ANDREAS FRISIUS
L. S.

ALiquot jam menses abierunt, ex quo Solerii de Pileo cæterisque capitis tegminibus, nec non Bossii de Toga Romana tractatus publico dedimus, facta spe, futurum, ut utrumque hunc Authorem brevi subsequeretur quovis encomio dignissimus Hieronymi Mercurialis de arte Gymnastica liber. Sed, ut quod verum est fatear, prope erat, ut me promissorum pœniteret, non tam ob ea quæ subinde occurrerunt impedimenta, quam quod exemplar, quo duce necessario utendum erat, plane expectationem meam falleret. Etenim incredibile dictu est, quam hic incuria typographi simul & correctoris à vera lectione recessum sit longius. Et quanquam diffiteri nemo possit, optimam esse eam editionem, quæ Venetiis anno M. DC. XLIV. curantibus Juntarum hæredibus prodiit, quod ipsius Mercurialis auctum simul & emendatum autographum illis facem præluceret, si tamen Græca quæ passim occurrunt, respicias, quot apices, tot fere menda reperias. Nec multo minor in Latino textu correctorum socordia apparet, prorsus ut fatale Mercuriali fuisse videatur, cum operis luctari. Quomodocunque tamen hæc sese habeant, standum promissis, & liberanda fides fuit. Ergo collata, non sine improbo labore, anni M. D. LXIII^mi aliorumque codicum fide, quam licuit textui medicinam adhibuimus: citata auctorum nomina & loca, quæ nullo antea discrimine cernebantur, suis singula notis, & diversitate characteris ab ipso textu secrevimus, & res cum rebus, verba cum verbis, quantum in nobis fuit, contulimus; denique id egimus, ut aliquem apud te, benevole Lector, gratiæ locum curis nostris futurum confidamus. Ac figuras quidem ipsas quod attinet, non alias hic tibi & publico offerimus, quam quas insignis Antiquarius Pyrrhus Ligorius Mercuriali obtulit, maximorum cura artificum designatas,

&, quod caput rei est, manu Christophori Coriolani (*cujus illustris apud Vasarium in suo* de Pictoribus *libro memoria extat*) *non sine maximis impensis ligno insculptas. Et harum quidem figurarum ut non leve artificium est, ita sors quoque minime vulgaris semper fuit. Etenim non paucos, cum in Italia degerem, videre mihi contigit, qui linguæ Latinæ rudes hoc solo figurarum artificio ducti, hunc librum avide & ambabus quod ajunt manibus venerabundi exciperent: Atque hujus rei gratia; ne quid dissimulem, charissimo fratri meo* Joanni La Nou, *eruditorum omnium fautori eximio, & bibliopolæ apud Venetos non postremo, debetur; cujus erga bonas artes affectu factum est, ut non minimam typographiæ & bibliopolii* Juntarum *partem, & inter alia hanc figurarum molem impensis haud sane levibus suam fecerit; quod ideo monere visum est, ne quis fucum fieri, & spurias Parisiensium misere detortas figuras pro authenticis Coriolani obtrudi sibi putet. Postremo, ne qua pars operis curam nostram & manum effugeret, in gratiam eorum, qui his talibus capiuntur, non* Naumachiæ *modo, qualem Onuphrius Panvinus, in suo* de ludis Circensibus *tractatu eam nobis exhibuit; sed utriusque etiam Amphitheatri,* Titiani *scilicet &* Veronensis *ideam, qualem tempus edax rerũ eam hactenus nobis conservat, exhibemus, adjectis in usum capitis* XI. *libri* II. saltantium supra utres oleo unctos, *& in usum capitis* IV. *libri* III. *gladiatorum depugnantium figuris, quarum hæ Lipsio, illa Liceto, vel si mavis Petro Stephanonio debetur. Atque hæc sunt, Lector benevole, quæ in adornanda hac editione præstitimus, aut certe præstare conati sumus. Quod si non omne semper & ubique punctum tulimus, non ab unius omnia typographi arbitrio dependere, sed suum etiam operis ingenium esse puta, quarum pervicacia, ne quid gravius dicam, haud raro fit, ut cum amphoram intendas, currente rota urceus exeat. Nulli tamen dubitamus quin leviora sint, si qua forte invitis nobis irrepserunt errata, quam ut æquus animus illis offendatur.*

HIE-

HIERONYMI MERCVRIALIS DE ARTE GYMNASTICA LIBER PRIMVS.

CAPVT I.

De Principiis Medicinæ.

QVamdiu Homines paucissimis rebus contenti lautas mensas, & opipara convivia non cognoverunt, propinationisque post inductam paullatim consuetudinem penitus ignorarunt, (id quod primis illis seculis extitisse memoriæ proditum est) morbi neque apparuerunt, neque etiam eorum nomina innotuerunt, sicut usque ad tempora Socratis distillationum, quas Græci κατάῤῥυς dicunt, nomen, quo nil hodie frequentius est, ignoratum esse tradidit [a] Plato: qua de re tunc temporis medicinæ aut paucos omnino, aut nullos usus, nullaque principia extitisse certum est: etsi Homerus antiquissimus auctor scripserit Ægyptum multas herbas, multaque medicamenta habuisse. Postquam vero intemperantiæ nefanda lues, coquorum exquisitæ artes, delicatissima epularum condimenta, vinorumque peregrinæ temperaturæ inter homines irrepsere, morborum simul varia continuo genera succrescentia ad inveniendam medicinam eos coëgerunt: qua semper carere profecto licuisset, nisi humana, vel potius ferina ingluvies, omnium vitiorum soboles, ejus usum omnium maxime necessarium effecisset. Medicina vero tametsi primo illo ortu rudis admodum incultaque

[a] 3. de Republic.

[a] In lib. qui medicus inscribitur.

fuerit, quando prisci illi (ut Herodotus & [a] Galenus referunt) ægrotos palam exponebant, ut unusquisque quod utile, atque experimentis comprobatum habebat, alterum edoceret; posterioribus tamen seculis ab Æsculapio Epidaurio cognomento apud Cyrenæos medico mirifice exornata fuit, & quasi ex rustica urbana & concinna reddita: quam tamen omnino perficere is nequaquam potuit, quippe qui solis morbosis, ac languentibus operam navans id unum semper curandi studium habuit: sanorum curam aut ullam esse ignoravit, aut eam prorsus contempsit: quod postea successores illius intelligentes adeo existimatione dignam reputarunt, ut medicinam sine hac totam mancam, nulloque modo perfectam esse posse perspexerint. Atque hi fuere primi Herodicus Selymbrianus, & Hippocrates ejus discipulus, qui curativæ morborum medicinæ conservatoriam valetudinis partem fere circa sana duntaxat corpora satagentem addere visi sunt, arbitrantes non minus præclarum, atque artificiosum opus esse sanos homines à morbis præcavere, quam illos jam implicitos liberare: unde medicina, quæ antea semper quasi virgo fuerat, prægnans ab illis reddita fuit, quandoquidem prius solis curandis ægritudinibus, tum sanis etiam conservandis præfecta est. An totam eam medicinæ partem, quæ & ad sanos, & ad victus rationem pertinet ex tabellulis, aliisve donariis, Æsculapii templo dicatis Hippocrates conflaverit: an vero solam in curandis morbis versantem, clinicem vocatam, quemadmodum Varro, Strabo, atque [b] Plinius credidisse videntur, mihi plane compertum non est: *nisi quod fuit mos liberatos morbis in templo ejus Dei, quid auxilatum esset, scribere*: Isque à primis illis temporibus usque ad Antonini Imperatoris ætatem non modo in Græcia, verum etiam in Italia perduravit, uti præ ceteris ex tabella marmorea Romæ in Æsculapii templo in insula Tiberina inventa, & usque ad hanc diem apud Maphæos conservata intelligere licet, in qua græce hæc leguntur.

[b] Lib. 29. c. 1.

Αὐταῖς ταῖς ἡμέραις Γαΐῳ τινὶ τυφλῷ ἐχρημάτισεν ἐλθεῖν ἐπ' ἱερὸν βῆμα, καὶ προσκυνῆσαι· εἶτα ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ ἀριστερόν, καὶ θεῖναι τοὺς πέντε δακτύλους ἐπάνω τοῦ βήματος, καὶ ἆραι τὴν χεῖρα, καὶ ἐπιθεῖναι τοῖς ἰδίοις ὀφθαλμοῖς, καὶ ὀρθὸν ἀνέβλεψε, τοῦ δήμου παρεστῶτος καὶ συγχαιρομένου ὅτι τόσαι ἀρεταὶ ἐγένοντο ἐπὶ τοῦ σεβαστοῦ ἡμῶν Ἀντωνίνου.

Id est;

Id est:

Hisce diebus Cajo cuidam cæco oraculum reddidit, veniret ad sacrum altare, & genua flecteret, deinde à parte dextera veniret ad lævam, & poneret quinque digitos super altare, & elevaret manum, & poneret super proprios oculos; & recte vidit populo præsente, & gratulante, quod grandia miracula fierent sub Imperatore nostro Antonino.

Λουκίῳ πλευριτικῷ καὶ ἀπηλπισμένῳ ὑπὸ παντὸς ἀνθρώπου, ἐχρημάτισεν ὁ θεὸς ἐλθεῖν, καὶ ἐκ τοῦ τριβώμου ἆραι τέφραν, καὶ μετ' οἴνου ἀναφυρᾶσαι, καὶ ἐπιθεῖναι ἐπὶ τὸ πλευρὸν καὶ ἐσώθη, καὶ δημοσίᾳ ηὐχαρίστησε τῷ θεῷ, καὶ ὁ δῆμος συνεχαίρετο.

Id est:

Lucio affecto lateris dolore, & desperato à cunctis hominibus oraculum reddidit Deus, veniret, & ex ara tolleret cinerem, & una cum vino commisceret, & poneret supra latus: & convaluit, & publice gratias egit Deo: & populus congratulatus est illi.

Αἷμα ἀναφέροντι Ἰουλιανῷ ἀπηλπισμένῳ ὑπὸ παντὸς ἀνθρώπου, ἐχρημάτισεν ὁ θεὸς ἐλθεῖν, καὶ ἐκ τοῦ τριβώμου ἆραι κόκκους στροβίλου, καὶ φαγεῖν μετὰ μέλιτος ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας, καὶ ἐσώθη, καὶ ἐλθὼν δημοσίᾳ ηὐχαρίστησεν ἔμπροσθεν τοῦ δήμου.

Id est:

Sanguinem revomenti Iuliano desperato ab omnibus hominibus ex oraculo respondit Deus, veniret, & ex ara caperet nucleos pini, & comederet una cum melle per tres dies: & convaluit, & veniens publice gratias egit præsente populo.

Οὐαλερίῳ Ἄπρῳ στρατιώτῃ τυφλῷ ἐχρημάτισεν ὁ Θεὸς ἐλθεῖν, καὶ λαβεῖν αἷμα ἐξ ἀλεκτρυόνος λευκοῦ μετὰ μέλιτος, καὶ κολλύριον συνθεῖναι, καὶ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐπιχρῖσαι ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ ἀνέβλεψε καὶ ἐλήλυθε, καὶ ηὐχαρίστησε δημοσίᾳ τῷ θεῷ.

Id est:

Valerio Apro, militi cæco, oraculum reddidit Deus, veniret, & acciperet sanguinem ex gallo albo, admiscens mel, & collyrium conficeret, & tribus diebus uteretur supra oculos; & vidit, & venit, & gratias egit publice Deo.

Quod etiam in templo Isidis fieri solitum fuisse, ex his [a] Tibulli carminibus conjicio.

[a] Lib. 1. Elegia 3.

Nunc Dea, nunc succurre mihi, nam posse mederi,
Picta docet templis multa tabella tuis.

Cum hæc, inquam, ita essent, verisimile fit, solam remediorum cognitionem potuisse ab Hippocrate inde excerpi, & sub certis regulis ac rationibus constitutam ad artis formam provectam esse: certus sum tamen sapientissimum senem non casu ullo, nec fortuna, sed divinissimis illis, quibus pollebat, ingenii viribus ac disciplinis sicuti cetera omnia, ita & hanc invenisse, inventam excoluisse, necnon curativæ adjunxisse: in quibus medicinæ partibus non ideo veteres illius parentes minorem laudem merentur, quod plurimi fuerint morbi, quos nec ab ipsis cognitos, nec curandi eos modum indicatum esse constet; quoniam non veterum ignavia, aut rerum imperitia illud effecerunt, sed potius infinita gulæ blandimenta, inexplebilis libido, immensaque voracitas, quibus, ut sapienter disputavit [b] Seneca, & post ipsum [c] Plutarchus novæ morborum species genitæ sunt, adhucque quotidie gignuntur, quarum aliæ sero, aliæ numquam medelam receperunt: sic namque pueros, & mulieres post Hippocratis ætatem podagra exercere cœpit, sic vivente Pompeio atque Asclepiade aquæ formido, seu hydrophobia, Aristoteli ac antiquioribus haud nota, nec non elephantiasis, Ægypto familiaris, sese primo demonstrarunt: adeoque tarde medelam receperunt, ut [d] Scribonius Largus, qui Claudii Imperatoris tempore Romæ medicam artem professus est, scripserit neminem ab hydrophobia usque ad tempora sua liberari visum; etsi Apuleius Celsus in Sicilia, ubi plurimi fiunt rabidi canes, ortus ad eum morbum antidotum quandam composuisset, Barbarusque quidam in Creta naufragio appulsus se eum Hyenæ pelle, quod [e] Aetius quoque de aliis retulit, curare gloriaretur: sic Cornelii Celsi tempestate quædam ex naturalibus partibus carne prolapsa, & arente intra paucas horas expiravit, ut nobilissimi medici neque genus mali, neque remedium invenerint. Sic Tiberium Imperatorem omnium primum Coli dolorem expertum accepimus, nisi veteres sub alio nomine illum

[b] Epistola 95.
[c] 8. Sympos. probl. 9.
[d] Compos. 171 cap. 43.
[e] Lib. 2. cap. 162 in prob.

illum cognovisse tueamur : ut ipse Hippocratem sub Ilei doloris nomine comprehendisse reor. Sic [a] Plinii ætate mentagra, stomachace, & sceltyrbis, ægritudines nostro orbi advenæ, natæ sunt : sic multis olim circa mare rubrum ægrotantibus dracunculi quidam parvi, ut Agatarchides in ejus maris tractatu retulit, crura atque brachia edentes apparuerunt, qui quamprimum tangebantur illico refugiebant, musculosisque partibus sese includentes intolerabiles inflammationes cruciatusve pariebant, quod genus morbi se ab aliis audivisse, sed neque naturam ejus, neque generationis rationem cognovisse fatetur [b] Galenus. Sic quidam ab urinæ difficultate multo tempore detentus tandem paleam hordeaceam internodia habentem minxit, sic Ephebus Athenis serpentem pusillum pilosum & plurimis pedibus statim ambulantem multo cum semine ejecit : sic Timonis Aviam duobus singulorum annorum mensibus in Cilicia delituisse in cavernis, solaque respiratione, quod viveret, cognitam esse traditur : sic in Meloniis signum cujusdam affectionis hepaticæ descriptum est, qua quicunque occupabantur, domesticos mures diligenter observabant, ac prosequebantur ; sic Crateri medici servus, referente [c] Porphyrio, novo quodam morbo captus fuit, ita ut carnes ejus ab ossibus abscederent : sic temporibus nostris execranda illa gallica, & pene exitialis lues universas regiones vexare cœpit : ut nullo pacto illud, quod vel posteriorum hominum culpa, vel fortuna, aut Deo ita volente contigit, Hippocrati crimen afferre debeat, à quo cum duæ jam prædictæ medicinæ partes ad summam perfectionem provectæ fuerint, divinis ejus manibus immortales semper habendæ sunt gratiæ. Ampliusque illud æternæ memoriæ mandandum, quod ambæ medicinæ partes sicuti diversæ revera sunt, pariter varia nomina habuerunt, alteraque προφυλακτική, sive ὑγιεινὴ, altera θεραπευτική nuncupata fuit, vocabulis quidem his tum ab opere, tum à re, circa quam versantur, acceptis, quæ quoniam sapienter, atque vere depromptæ fuerunt, nullam unquam apud ullos mutationem susceperunt : quemadmodum etiam usque ad posteriora tempora hæc inveterata permansit inter medicos consuetudo, ut omnes duas medicinæ partes primarias efficiant, alteram curativam, alteram conser-

[a] Lib. 25. cap. 3.

[b] 6. De locis affect.

[c] Libro 1. de abstinentia ab animalibus.

vativam nuncupantes, quas ob id communi medicinæ nomine plerumque comprehendunt; quoniam curativa, quæ primo ob majorem necessitatem inventa fuit, id nomen adepta est, quod conservativa quoque ei postremo adjuncta non modo obtinuit, verum etiam apud nonnullos tantam auctoritatem acquisivit, ut judicaverint hanc solam medicinam veram appellari debere: illam incertam, falsam, meramve homium alios decipere studentium imposturam existere, nempe quæ nudis conjecturis, infirmisque argumentis primo ad cognoscendos morbos utatur: deinde in eo fere omnes fortuita remedia, incognitaque medicamenta, ut plurimun adhibeant, & demum tam in judicando, quam in curando non raro fallantur, quos tamen in gravissimo errore versari facillime cognoscent, quicumque humanas calamitates, morborumque incommoditates, quales forent, ni curatrix medicina succurreret, æquo animo æstimare voluerint: ut non absque summa ratione Julianus Imperator hanc pro medicis legem promulgasse videatur.

In Epistol. græcis variorum.

Τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην σωτηριώδη τοῖς ἀνθρώποις τυγχάνειν, τὸ εὐχερὲς τῆς χρείας μαρτυρεῖ. διὸ καὶ ταύτην ἐξ οὐρανοῦ προφοιτηκέναι δικαίως φιλοσόφων παῖδες κηρύττουσι. τὸ γὰρ ἀσθενὲς τῆς ἡμετέρας φύσεως, καὶ τὰ τῶν ἐπισυμβαινόντων ἀῤῥωστημάτων, ἐπανορθοῦται διὰ ταύτης. καὶ γὰρ κατὰ τὸ τοῦ δικαίου λογισμὸν συνῳδὰ τοῖς ἄνωθεν βασιλεῦσι θεσπίζοντες, ἡμετέρᾳ φιλανθρωπίᾳ κελεύομεν, τῶν βουλευτικῶν λειτουργημάτων ἀνενοχλήτους ὑμᾶς ἐν τοῖς λοιποῖς χρόνοις διάγειν.

Id est:

Medicinæ scientiam hominibus salutiferam esse, patens ejus usus attestatur, & ideo hanc è cælo delapsam philosophi merito prædicant, siquidem cum naturæ nostræ imbecillitas, tum morbi quotidie incidentes per hanc corrigantur. Itaque nos secundum justitiæ rationem superioribus regibus consona observari præcipientes, humanitate nostra mandamus vos in reliquis temporibus ab omnibus curialibus ministeriis immunes vivere.

CAPVT II.

De conservativæ partibus, & quid tractandum.

CVm igitur duæ sint medicinæ partes, una curativa, altera conservativa, aut ὑγιεινὴ nuncupata; Postrema hæc ab aliquibus in tres partes divisa fuit, in προφυλακτικὴν, morbos futuros & imminentes avertentem: συντηρητικὴν, quæ præsentem sanitatem tuetur: & ἀναληπτικὴν, à qua valetudinarii reficiuntur: omnes autem istæ, quamvis ultimo, sicuti demonstravimus, fuerint inventæ, nihilominus & ipsæ tantum multorum hominum additamentis splendorem acquisiverunt, quantum vix primi illi inventores optare ausi forent, tum ob copiam eorum, quæ huic parti conservativæ adserta sunt, tum ob incredibilem utilitatem, quam non minus anteactis temporibus, quam nunc præstare visa est: Ea porro quæ ad hanc partem constituendam à medicis excogitata atque ordinata sunt, quattuor nominibus comprehenduntur, quorum singula varias ac multiplices res sub se complectuntur, tot namque præsidiis bonam valetudinem conservari posse, à Galeno, ac aliis medicinæ auctoribus concorditer decretum fuit. Illa vero sunt τὰ προσφερόμενα, τὰ κενούμενα, τὰ ἔξωθεν προσπίπτοντα, καὶ τὰ ποιούμενα. Quæ enim exhibentur potulentis atque esculentis sive ciborum sive remediorum usum habeant, finiuntur. Quæ exinanitioni subsunt, sudoribus, stercoribus, sputis, urinis, & aliis omnibus similibus continentur. Extrinsecus accidentia aqua, aëre, salsugine, mari, oleo, & hujuscemodi constituuntur. Agenda vero exercitationibus, studiis, vigiliis, somno, venere, ira, cura, lotionibus, ceterisque ejusdem generis comprehenduntur, unde nulla res est, nullumve auxilium, quod ad sanitatem defendendam conducat, quin sub aliquo prædictorum quattuor generum, quæ totam conservatoriam artem quantitate, qualitate, & occasione convenientibus perficiunt, concludatur. Sed quoniam de omnibus fere tum ab antiquioribus, tum à recentioribus copiose satis tractatum est: de gymnasiis autem sive exercitationibus, à quibus ars gymnastica apud veteres valde celebris constituta & denominata fuit, aut nulla, aut quam paucissima, & fortuito,

con-

confuſeque tradita reperiuntur, ideo de his, deque gymnaſtica arte, à Latinis exercitatoria dicta, integram, & forſan ab alio nunquam abſolutam tractationem habere decrevi, eo magis quod Galenus hanc haud ignobiliſſimam conſervatoriæ facultatis partem eſſe ſcriptum reliquit: omnesque fere teſtantur exercitationum artem, & ad avertendos futuros morbos, & ad cuſtodiendam præſentem ſanitatem, & ad valetudinarios reficiendos, (quæ tres partes univerſam conſervatoriam efficiunt) incredibilem utilitatem afferre; ut etiam nos uberrime demonſtraturi ſumus, ubi hæc omnia diſtincte ſimul, atque copioſe, prout res ipſa poſtulabit, in hiſce libris declarabimus. Primo, *quid ſit gymnaſtica ipſa, quomodo, & quando inventa, aucta, & perfecta, quot ejus ſpecies:* deinde, *quid exercitatio, quot genera, & quomodo ab antiquis efficerentur:* poſtremo, *quid ſit illa qualitas, quantitas & occaſio, quibus hæc ars tantopere bonæ valetudini conſervandæ conferat:* demum, *quæ commoditates, quæve damna ab unoquoque exercitationum genere gymnaſticæ ſtudioſis expectanda ſint:* quibus omnibus diligenter explicatis nil relictum iri ſpero, quod in hujusmodi tractatione deſiderari poſſit: quam ideo vehementius omnes valetudinis ſtudioſos amplexuros eſſe auguror, quoniam hæc pars à nobis tractanda curativam partem tanto antecellere videtur, quanto medicamenta ipſa ab exercitationibus ſuperantur; de quibus [a] Galenus atque [b] Avicenna celebratiſſimi medicinæ ſcriptores, ita prodiderunt, exercitationes tum excrementa ſolvere, tum per ſudoris meatus ejicere poſſe; tantoque tam cibis quam medicamentis attenuantibus præſtare, quanto ſatius eſt nullo corporis noſtri incommodo exigi, quæ redundant, quam pariter & carne liquanda, & ſolidis extenuandis: hæc namque incommoda calidis attenuantibusque medicamentis aſſociantur: exercitationes vero tantum abeſt ut aliquid tale ſequatur, ut potius firmitas quædam membris accedat, cum & naturalis ipſe calor accenditur, & ex partium inter ſe attritu ſoliditas quædam ac δυσπάθεια comparatur: Iccirco non immerito Athenienſes Apollini gymnaſium ſive exercitationem conſecrarunt, ſignificantes, quemadmodum auctor eſt [c] Plutarchus, ab eo Deo, qui ſanitatem nobis largitur, etiam bonum

[a] De tuen. valetud. cap. 2.
[b] 3 primi doc. 2 cap. 1.
[c] 8. Sympoſ. prob. 4.

num habitum, & robur donari; Neque etiam inconsulto fecit Cyrus, qui apud [a] Xenophontem tanti exercitationes, laboresque corporis æstimavit, ut Persis, quos recte instituere semper studuerat, quasi legem dederit, ne ipsi unquam sine labore cibum caperent, ratus valetudini atque fortitudini perinde exercitationes necessarias esse, ac cibum, quas illud humanis corporibus præstare dicebat Solon apud [b] Lucianum, quod ii, qui ventilando purgant triticum, paleas ac spicas inanes flatu propellentes, purum autem fructum separantes & accumulantes. Etenim Diogenes apud Stobæum dicebat, Medeam sapientem, non veneficam fuisse, quæ acceptis mollibus & effeminatis hominum corporibus, confirmabat ipsa gymnasiis ac exercitationibus, & robusta vigentiaque reddebat. Unde fama emanavit, quod coquendo carnes in juventutem restitueret.

[a] Lib. 8 de Cyri Pædia.

[b] In Anacharsi Dialogo.

CAPVT III.

Quid sit Gymnastica, & quotuplex.

QVatuor itaque existentibus illis, quibus tota conservandæ sanitatis facultas completur, exercitatoriam quartæ partis quandam partem esse nemo sanus negarit: quandoquidem si exercitationes sub agendis inter multa alia collocantur, quæ pro quarta conservatoriæ parte à nobis declarata sunt, gymnasticam, quæ de exercitationibus tota est, ad eam pertinere rationi consentaneum est: & proinde negare nemo potest, quin ad eum, qui medicinam profitetur contra Erasistratum, & alios gymnasticam à medicina sejungentes, illam cognoscere spectet, eo præsertim quod ab Hippocrate, Platone, & Galeno crebro scriptum reperitur, exercitationes, tot atque tanta ad vitam sanam traducendam bona præstare, quot & quanta vix ulla alia medicinæ instrumenta præstant. Quod si Hippocrates *in lib. de Locis in homine* scripsit gymnasticam, & medicinam contrarias esse, quoniam altera permutatione opus habet, altera non, de sola ea medicinæ parte sermonem habuit, quæ in medendis decumbentibus, clinice à posterioribus vocata, solum versatur. Plato etiam atque Plutarchus quando dixerunt duas esse

circa corpus humanum versantes artes, medicinam, & gymnasticam, non ob id, quemadmodum Erasistratus & Sectatores illas sejunxerunt, sed communem hominum loquendi usum secuti sunt, qui, quoniam posterius gymnastica medicina inventa, eique adnexa est, eas diversas nulla alia ratione ducti efficiebant. Ceterum quid sit hæc ars exercitatoria gymnastica græco nomine nuncupata, ab ejus definitione, sive descriptione petere debemus, quam etsi luculenter explicatam apud Platonem habeamus, à nullo tamen alio, quam à Galeno nostro eam & brevius, & lucidius declaratam credo, ubi ita dixit : ἡ τέχνη γυμναστική ἐστιν ἐπιστήμη τῆς ἐν πᾶσι γυμνασίοις δυνάμεως : hoc est, *gymnastica est quæ omnium exercitationum facultates novit*, aut potius, *gymnastica ars est scientia potentiæ omnium exercitationum*. Quo in loco animadvertendum est, Galenum scientiam non proprie, sed communiter, ut plerumque auctores solent, accepisse, propterea quod gymnastica cum pro fine opus habeat, & scientiæ nullum opus considerent, necessario à vera scientia excluditur; quamvis alioqui caussas exercitationis virium sæpissime contempletur : est insuper animadvertendum, Galenum hac definitione gymnasticam à pædotribica distinxisse, quoniam illa tanquam imperatrix & exercitationum qualitates omnes, & earum caussas speculatur, imperatque, hæc veluti ministra illius existit, perinde ac gymnasta erat, qui omnium exercitationum potentias probe noscebat, easque, prout sanitati & bono habitui expedire judicabat, diversis hominibus imperabat : pædotriba vero, qui eas, quomodo fieri deberent & possent, re ipsa demonstrabat : atque hoc ænigmatice explicavit Polybus sub his verbis : Παιδοτρίβαι τοῖον διδάσκουσι παρανομέειν κατὰ νόμον, ἀδικέειν δικαίως, ἐξαπατέειν, κλέπτειν, ἁρπάζειν, βιάζεσθαι, τὰ κάλλιστα, καὶ αἴσχιστα : id est: *Pædotribæ hoc edocent prævaricari secundum leges, injuriam facere juste, decipere, furari, rapere, vim inferre honestissime, & turpissime.* Nam si quis luctatorum & aliorum, qui à pædotribis edocebantur, actiones æstimet, liquido conspiciet valde iis assimilari, quæ à Polybo scripta sunt, sicque gymnastam & pædotribam non parum dissimiles fuisse : verumtamen, cum interdum unus utriusque munus impleret, non immerito existimaverunt aliqui has duas artes unam atque eandem esse, veluti

In lib. ad Thras.

In primo de diæta.

veluti nonnunquam idem & militis & Imperatoris officio perfungitur; attamen Galenus eas esse distinctas voluit, dum gymnasticam vocari respectu habito ad solam exercitationis qualitatum notitiam, quæ operatione ipsa nobilior est; pædotribicam dici ob actum ipsum exercendi, utpote ignobiliorem contendit, haud aliter ac si dixisset alteram harum speculativam, ac arbitram, & judicem; alteram practicam esse, quæ omnes interdum una gymnasticæ appellatione à materia, circa quam versantur, ut pharmaceutica, suscepta vocarentur; sicuti speculativa & practica medicinæ partes uno medicinæ nomine sæpenumero appellantur, sed quod vere, sicuti declaravimus, gymnastica talis esset, gymnastaque & pædotriba differrent, Aristotelis testimonio quoque comprobare licet, qui in principio *quarti Politicorum* hoc scriptum reliquit: Ἐν πάσαις ταῖς τέχναις μὴ κατὰ μόριον γινομέναις, ἀλλὰ περὶ γένος ἕν τι τελείαις οὔσαις, μιᾶς ἐστι θεωρῆσαι τὸ περὶ ἕκαστον γένος ἁρμόττον, οἷον ἄσκησις σώματι ποία τε ποίῳ συμφέρει, καὶ τίς ἀρίστη (τῷ γὰρ κάλλιστα πεφυκότι καὶ κεχορημένῳ, τὴν ἀρίστην ἀναγκαῖον ἁρμόττειν) καὶ τίς πλείστοις, μία πᾶσι, καὶ γὰρ τοῦτο τῆς γυμναστικῆς ἐστι· ἔτι δ' ἐάν τις μὴ τῆς ἱκνουμένης ἐπιθυμεῖ, μήθ' ἕξεως, μήτ' ἐπιστήμης τῆς περὶ τὴν ἀγωνίαν, μηδὲν ἧττον τοῦ παιδοτρίβου, καὶ τοῦ γυμναστικοῦ παρασκευάσαι τε καὶ ταύτην ἐστὶ τὴν δύναμιν: Id est; *In cunctis artibus & scientiis, quæ non circa partem, sed circa genus aliquod perfecte existunt, unius est considerare, quid cuique conveniat generi: ceu exercitatio corporis qualis quali conveniat, & quæ sit optima: (optime enim natura disposito, & cui omnia suppeditant, optimam convenire necessarium est) & quæ plurimis una omnibus. Etenim hoc gymnasticæ est. Præterea vero, si quis non exactum illum cupiat habitum, & scientiam circa certamina, nihilominus pædotribæ, & gymnastici est hanc potentiam præparare.* Quibus verbis clare satis patet, tum ab Aristotele gymnasticam nuncupari scientiam eo ferme pacto, quo à Galeno: tum etiam gymnasticam à pædotriba distingui. At ne illos, qui utramque sub uno gymnasticæ nomine intelligunt, definitio lateat, quæ utriusque vim simul explanet, ita dicere poterimus, *Artem gymnasticam esse facultatem quandam omnium exercitationum facultates contemplantem, eorumque varietates opere ipso edocentem, vel gratia bonæ valetudinis conservandæ, vel gratia optimi corporis habitus*

acquirendi, atque tuendi. Dixi hujus artis talem esse finem, non solum ut plenam atque perfectam, quantum fieri potest, definitionem redderem, verum etiam ut hanc scientiam ab aliis, quæ similem formam obtinent, differentem ostenderem: Nam ludi omnes antiquorum, tam Græcorum, quam Romanorum, necnon etiam tota athletica ipsa, atque exercitationes gratia belli factæ circa omnes fere exercitationes versantur, circa quas gymnastica medica, ut in sequentibus sum demonstraturus, quando in singulis exercitationum generibus declarandis quomodo in unaquaque gymnastica locum habuerint separatim planum faciam: nihilominus magnopere inter se discrepant, causaque talis differentiæ nulla alia existit præter finem singularum, quo fine omnes facultates distingui scripsit Aristoteles: Nam ludorum finis erat religio quædam, qua Antiqui opinabantur sese Diis rem gratam illis ludis tanquam promissam facturos: erat quoque populi voluptas, cui maxime & respublicæ & Reges ac Imperatores studebant, quo homines voluptate demulsi in officio continerentur: unde ludorum exercitatoribus tantum honorem tributum esse scribit Plinius, ut, *dum eos inirent, semper assurgi, etiam ab Senatu, in more esset, necnon sedendi jus in proximo Senatui, atque vocatio munerum omnium ipsis, patribusque & avis paternis*, quod tamen servis, quando illi similes ludos inibant, concessum fuisse minime credo. De his vero ludis quicumque aliquid cognoscere optaverit, librum Onuphrii Panvini Veronensis habebit, qui omnium diligentissime, ut est ipse omnium seculi nostri in historiis longe versatissimus, hanc materiam tractavit. Athletica finem habuit robur, ut illius vi posset athleta adversarium superare, & coronam præmiaque proposita consequi: quamvis etiam apud Græcos & Latinos nonnunquam athletæ vocati sunt, tam illi qui in ludis, quam qui extra ludos præmii gratia certabant, quos omnes sub nomine vitiosæ gymnasticæ (de qua inferius loquemur) Galenus complexus est: Ceterum qui gratia belli exercitationes prædictas obibant, id non ob aliud agebant, nisi quo agilitatem ac peritiam compararent, quibus postea, cum oportebat, hostes in pugna vincere possent, atque harum exercitationum disciplina usque adeo severa apud majores

Lib. 16. cap. 4.

majores servabatur, ut ejus doctores duplicibus, quod scribit a Vegetius, remunerarentur annonis; & qui parum in illa profecissent milites, pro frumento hordeum cogerentur accipere, nec ante eis in tritico redderetur annona, quam sub præsentia præfecti tribunorum, vel principum experimentis datis ostendissent se omnes militiæ exercitationes complesse. Ex quibus omnibus manifestum est gymnasticam nostram à prædictis differentem esse, & ideo summa cum ratione à nobis in illius definitione positum finem fuisse, qui est gratia sanitatis tuendæ, & boni corporis habitus comparandi. Quod vero exercitationum omnium tres prædicti fines, à quibus tria gymnasticæ genera orta sunt, apud veteres extiterint, atque omnes in unum publicæ felicitatis finem relati sint, abunde declaravit Solon apud Lucianum in Anacharsi dialogo: qua una illius oratione, tota hæc sententia nostra haberi rata mereretur, nisi Platonis & aliorum inferius explicanda testimonia accederent.

a Lib. 1. de re militari cap. 13.

CAPVT. IV.

De Gymnasticæ subjecto, & ejus laudibus.

CVm jam gymnasticam, quid sit, satis (nisi fallor) explicuerimus: eamque ab affinibus facultatibus sejunxerimus: reliquum est, subjectum illius, quale sit, considerare: nam sicuti nulla reperitur ars, sive illa sit architectonica, sive ei subjecta, quæ finem operationum suarum aliquem non habeat, pariter nulla est, cujus subjectum aliquod non liceat proprium assignare, circa quod tota illius operatio versetur: & quamvis idem subjectum sæpenumero plurium artium esse videatur, si tamen res exacte perpendatur, cunctarum subjecta artium finibus ipsis inter se distingui apparebit, eo quod idem sane aliquo pacto, sed sub variis conditionibus, atque proprietatibus ab unaquaque consideratur: ita namque fit, ut corpus humanum, quod pluribus artibus atque disciplinis re vera subjicitur, tali pacto ab una consideretur, quo non ab alia: siquidem, prout naturale atque mobile existit, Physicus illud contemplatur: prout sanitatis, vel morbi capax, Medico subjicitur: prout εὐεκτον, id est boni habitus susceptibile, à

gymnastica, sive conservatoria, quæ medicinæ subjicitur, & de qua nobis futurus est sermo, consideratur. Corpus itaque humanum quatenus bonum habitum recipere, eumque & sanitatem conservare in seipso natum est, gymnasticæ subjectum esse difinimus, quemadmodum etiam [a] Galenus *in libello* illo *ad Thrasybulum* scripto luculentissime declaravit: neque propter hoc inferendum est, illum sibi contraria dicere, cum gymnasticam à medicina sejungi debere voluerit, propterea quod voluit, gymnasticam medicinæ quidem partem esse, ita tamen, ut, veluti pars à suo toto aliquo modo sejungitur, similiter gymnastica à medicina distinguatur: medicina enim sanitatem atque morbum in corpore humano considerans, alterum expellere, alteram comparare & conservare nititur: at gymnastica in corpore sano bonum habitum generare, eumque tanquam sanitatis vel partem, vel causam conservantem retinere conatur: & ob id tanta fuit aqud veteres hujus existimatio, ut Plato, atque Aristoteles (ne alios quam plures recenseam) eam rempublicam haud optimam esse posse censuerint, in qua talis ars desideraretur; nec immerito quidem, quoniam si animi semper habenda est cura, neque ille absque corporis auxilio quidquam grave, aut dignum efficere valet: ita profecto studendum est corporis salubritati, bonoque habitui, ut & animo inservire, & ejus operationes nequaquam impedire, sed adjuvare possit: propter quod in Protagora Plato eum esse claudum appellandum dixit, qui solum animum exercens, corpus ignavia atque otio consumit. Quantum porro ars gymnastica ad hunc habitum adipiscendum, sanitatemque conservandam, tum etiam reparandam conferat, ut Platonis & Aristotelis certissima testimonia præteream, unum Galenum in medium adducam, qui se infinitos prope imbecilles ad bonum habitum revocasse, & innumeros item alios, ne in morbos laberentur, sola gymnastica conservasse gloriatus est, ut nullo pacto nobis mirandum sit, si majores nostri usque adeo corporis exercitationes æstimaverint, ut non tantum publica, eaque præclarissima exercendis corporibus loca, qualia gymnasia, & Romanæ thermæ fuerunt, extruxerint, verum etiam in quibusvis fere privatis ædibus exercitationibus locus aliquis in id designaretur, & quotidie in usu esset.

[a] Cap. 35. & seqq.

CAPVT V.

Quo tempore, & quo pacto cœperit Gymnastica.

QVamvis Galenus medicorum omnium post Hippocratem princeps ejus sententiæ fuerit, quod gymnastica ars Homeri tempore nondum reperta esset, sed solummodo paullo ante Platonis tempora principium habuerit, nihilominus bello Trojano ab ipsomet poëta descripto semina quædam illius jacta fuisse, quasique primordia eluxisse verisimile videtur, nisi quoque fateamur potuisse faciliter multo prius extitisse, verum aut non tunc temporis nominatam, neque cultam, & ad regulas artisque formam redactam esse, aut scriptores, qui illam ab interitu & oblivione vindicarent, non habuisse, id quod credere non est penitus absonum, si quod alibi [a] Galenus scriptum reliquit, verum esse non negamus, cunctos homines ad musicam, atque gymnasticam propensos nasci, nec quidquam reperiri, quod corpus atque animum hisce duabus magis componere, & ad bonam frugem inducere queat contra Asclepiadas, injustos omnium exercitationum & æstimatores, & damnatores: ut his rationibus gymnasticam naturalem homini esse, & iccirco semper extitisse persuasum habere deceat. Porro quod Homeri tempore artis gymnasticæ principia quædam extiterint, facile illi intelligere potuerunt, qui poetæ libros lectitantes animadverterunt milites Græcos interdum disco, lucta, cursu, arcu, & aliis hujuscemodi, quæ post ad gymnasticam facultatem transierunt, sese exercuisse, sicuti *octavo*, & *vigesimotertio Odyssea* frequenter legitur. Sed quomodo, & quo ordine ad hanc artem deventum sit, licet nihil plane explicatum habeamus: conjectura tamen quadam assequi possumus ex illis, quæ Plutarchus in *quinto Symposiacorum prob.* 3. scritis mandavit, ubi tradit. certamina prius simplicia fuisse, in quibus solummodo victoriam, atque coronam pro fine babebant, ab his postea ad sacrificia rem translatam fuisse, quando Deo sacra facturi, populumque ad festa accedentem oblectaturi certamina instituebant, quæ à sacrificiis demum ad gymnasia paullatim fuisse introducta existimo, quod primis illis temporibus, dum hominẽs

[a] Primo de tuenda valetud.

homines temperatam vitam traducerent, perpetuaque ſanitate fruerentur, illud unum ſtudium habebant, ut ad bella peragenda, hoſtesque ſuperandos aptiſſimi evaderent: & propterea quando otiabantur, ne prorſus inertia conſumerentur, ſeſe illis exercitationibus detinebant, in quibus etiam victoribus præmia ponebantur, quo & illorum voluptate allecti, & ſpe præmiorum inflammati libentius, atque accuratius ad acriter contra hoſtes dimicandum diſponerentur: & ob id Homerus *ſecundo Iliados*
Verſ. 774. in hunc modum finxit.

—— Λαοὶ δὲ παρὰ ῥηγμῖνι θαλάσσης
Δίσκοισιν τέρποντο, καὶ αἰγανέῃσιν ἱέντες,
Τόξοισίν θ'.

Id eſt:

—— *At gentes in littore ponti*
Ludebant diſcis, arcus, & jacula longe
Mittentes:

Verſ. 257. Et vigeſimo tertio:

—— Αὐτὰρ, Ἀχιλλεὺς
Αὐτοῦ λαὸν ἔρυκε, καὶ ἵζανεν εὐρὺν ἀγῶνα·
Νηῶν δ' ἔκφερ' ἄεθλα, λέβητάς τε τρίποδάς τε,
Ἵππους θ', ἡμιόνους τε, βοῶν τ' ἴφθιμα κάρηνα,
Ἠδὲ γυναῖκας ἐϋζώνους, πολιόν τε σίδηρον·

Id eſt:

—— *Sed Achilles:*
Illic detinuit populum, magnumque locavit
Certamen, Navibus hæc præmia ſplendida promens
Scilicet & tripodas, lebetesque & fortia boum
Cum mulis, & equis capita, & quoque corpora lumbis
Feminea accinctis, & albi pondera ferri.

Ex quibus & ſequentibus omnibus ſatis perſpicuum eſt, primis illis ſeculis exercitationum finem fuiſſe tum delectationem quandam, & præmia conſequendi ſpem, tum ad bellorum hoſtiumque victoriam obtinendam agilitatem atque peritiam. Poſt ea tempora cum Deorum cultus, & ſacrificiorum celebrationes excreſcere cœpiſſent, ut homines ad illas confluentes alacrius, & libentius concurrerent, hæ exercitationes in Deorum

rum

rum celebritatibus inſtitutæ ſunt, ubi & Diis & hominibus gratæ reputabantur, præmia, quæ homines ad quidvis audendum incitare ſolent, ſtatuebantur ipſis certaminibus optatiora, atque præſtantiora, ſicut innuit [a] Ariſtoteles: in his exercitationibus, quoniam homines præmiorum gratia duntaxat certabant, quæ ἆθλα Græcis dicuntur, exercitatores ἀθληταὶ nuncupati fuerunt, qui & ab Atticis ἀσκηταὶ, ut Erotianus tradit, & à Latinis athletæ, apud quos certamen ipſum ludi nomen obtinuit, quod non ſolum in Deorum feſtis, verumetiam in Amphitheatris, & ante amphitheatra inſtituta in foro, in privatis locis ad populum oblectandum hujuſcemodi certamina peragebantur, ſicuti quoque & apud Græcos ἆθλοι. Nam Olympia Piſis, ſive in Elide, & Nemea apud Cleonas: Iſthmia in Iſthmo ipſo, Pythia Delphis apud eos talia fuerunt, quales apud Romanos ludi Capitolini, ſeculares, & alii hujuſcemodi, in quibus omnibus præter præmia, ita etiam victoribus magni honores conſtituebantur, uti non modo in conventu ſtantes cum palma & corona laudes ferrent: ſed etiam (utor Vitruvii oratione) cum reverterentur in ſuas civitates cum victoria triumphantes quadrigis in mœnia, & in patrias inveherentur, æreque publico perpetua vota conſtitutis vectigalibus fruerentur: at de his cum non ſit nobis loquendum, ad rem noſtram revertamur. Dum itaque vita hominum parca fuit, hi ſoli exercitationum fines extitere: verum enimvero creſcente luxu, multiſque à longa valetudine detentis, tandem ad reparandam ſanitatem, & imbecillitatem curandam, bonumque habitum comparandum exercitationes inſtitui cœptæ ſunt, quod fuit paullo ante Hippocratis ætatem, quando Herodicus ille (ut ſcribit [b] Plato) gymnaſticam, quæ prius in ſacrificiis atque ludis necnon, in bellicis exercitationibus ſolum auctoritatem atque locum habebat, medicinæ adjunxit: quod mea ſententia nil aliud fuit, niſi certamina illa & exercitationes, quæ ſolum pro coronis & præmiis ac militari diſciplina aſſequendis, necnon pro Diis placandis & hominibus delectandis in uſu erant ad ſanitatis conſervandæ, & boni habitus acquirendi finem traducere, quas poſtea exercitationes cum primi

[a] In 3 parti. prob. 8.

[b] Tertio de Republica.

illi, atque etiam posteriores gymnastæ à medicis & philosophis, ut verisimile est, moniti mirum in modum corporibus conferre didicissent, alia moderantes, alia addentes, necnon à publicis ad particulares, & propria loca transferentes, tandem regulis quibusdam præceptis ac terminis concluserunt, atque ita artem totam pepererunt γυμναστικὴν vocatam ἀπὸ τοῦ γυμνάζεσθαι, id est ab exercendo, quasi nullus alius finis esset, quam ob habitum corporis bonum obtinendum sanitatemque conservandam exerceri, hoc autem primos omnium effecisse Hippocratem, Dioclem, Praxagoram, Erasistratum testatus est Galenus LVIII. cap. lib. ad Thrasybulum. Quamobrem ex his clarum factum arbitror, quomodo ars gymnastica principium, incrementa, & statum, necnon quo tempore susceperit. Siquidem primum in bello Trojano dum milites Græci in arenam ex navibus descendentes (unde post emanasse proverbium *in arenam descendere* opinor) inter se certantes ad bellum exercebantur, tunc apparere cœpit, artisque agonisticæ & gymnasticæ nomen etiam accepit. Postea ad sacrificia & hominum voluptates traducta non modo prædicta nomina retinuit: sed etiam athleticæ appellationem consecuta est, & apud Galenum *vitiosa gymnastica* nominata fuit. Demum ad gymnasia & certos locos pro pueris edocendis pro omnium sanitate tuenda, ac pro bono habitu parando traducta, & sub normis conclusa gymnasticæ vere nomen promeruit, quod ante [a] Plauti tempora fuit, apud quem Atticus ille juvenis Philolaches ita loquitur:

[a] In Mostellaria act. 1. scen. 2.

Cor dolet, cum scio nunc ut sum, atque ut fui:
Quo neque industior de juventute erat
Arte gymnastica, disco, hastis, pila,
Cursu, armis, equo. ——

Verum enimvero hæc ars (ut testatum reliquit [b] Marcus Varro) apud Græcos solum in usu viguit, *quamdiu rura colentes Romani & cultura fœcundissimos agros habuerunt, & ipsi valetudine firmiores extiterunt*: sed postquam crescente desidia in oppidis otiari, quam ruri laborare maluerunt, Græcorum urbana gymnasia ita frequentissima extulerunt, ut idem Varro conquestus sit suo tempore vix singula satis fuisse, quæ profecto, dum

[b] In secundo de re rust. in proœm.

dum Roma sub Imperatoribus floruit, omnium maxima & speciosissima fuerant: at deinceps Romano Imperio declinante, ceterisque in pejus ruentibus una etiam destructa fuerunt, & simul cum ipsis ars non parvam jacturam passa fuit, quam à Varronis temporibus usque ad Imperii Romani inclinationem in frequentissimo usu habitam fuisse quisque intelligere potest, qui omnes medicos ea ætate Romæ æstimatos passim in morbis curandis & sanis conservandis exercitatoriam artem adhibuisse ab eorum, quæ supersunt, scriptis observarit, aut qui [a] Plutarchum *omnes sua ætate exercitationibus occupatos fuisse* scribentem lectitarit, quanquam [b] Plinius non omnes exercitationes tunc honesti usus gratia invectas fuisse, sed nonnullas & peregrinas præsertim ad excitandam sitim quæsitas esse prædicat. Itaque valde hallucinatum fuisse Budæum puto, qui in suis ad Pandectas adnotationibus *Romanos gymnasiorum, & palæstræ exercitamentis minime usos*, nulla firma ratione probat.

[a] Lib. 3. Sympos. prob. 6.

[b] Lib. 14. cap. 22.

CAPUT VI.

De Gymnasiis Antiquorum.

GYmnasticam, sive exercitatoriam in certis locis fieri solitam, quoniam supra statuimus, rationi modo consentaneum est, quid, loca ipsa, & qualia forent, planum facere. Nam loca illa nil aliud fuisse, quam gymnasia nuncupata, ex multis, & præsertim ex verbis Galeni in secundo de tuend. valet. scriptis manifesto comprobatur, ubi narrat *gymnasium fuisse publicum in separata urbis regione locum extructum, in quo ungebantur, fricabantur, luctabantur, discum jactabant, aut tale quippiam factitabant:* quæ loca ita nuncupata fuerunt, quoniam exercitatores ibi, ut plurimum denudabantur. γυμνάζεσθαι enim antiquissima vox etiam denudari significare videtur, unde Martialis libro tertio. Epigr. LXVIII. (Cap. 2.)

Gymnasium, Thermæ, stadium est hac parte, recede,
Exuimur, nudos parce videre viros.

Et Bardesenes apud Eusebium lib. VI. de præpar. Euang. c. VIII.

Græcos ait non potuiſſe ulla vi ſiderum prohiberi, quin in gymnaſiis nudis exercerentur corporibus. Verum an omnes & toti ſemper denudarentur qui ſanitatis tantum gratia exercerentur, non eſt ita compertum; ſuſpicor tamen luctatores, pugiles, atque alios quoſdam potuiſſe denudari, quemadmodum Athletis in uſu erat, quos tantum ſubligacula pro pudendis tegendis tam in publicis, quam in privatis certaminibus habuiſſe etiam usque ad Homeri tempora, à quo eorum ſit mentio, omnis ratio decoris exigit; & hiſtoria Orſippi ab Euſtathio & [a] Pauſania relata, cui ſubligacula delapſa victoriam dempſerunt, ut inde poſtmodum indultum ſit nec ea geſtare, ita accipienda eſt, tanquam non magnis & impedientibus, ſed parvis & nullius impedimenti uti liceret, quem morem usque ad ſua tempora Romæ perduraſſe ſcribit Pauſanias. Ad hæc quandoque ſub nomine gymnaſii omnem locum, ubi exercerentur, comprehenſum fuiſſe reperitur: ſicut poſtea hæc vox ad alia quoque tranſlata eſt, quemadmodum apud [b] Ioſephum videre licet, qui in libris de bello Iudaico balnea aliquando gymnaſia nuncupata eſſe demonſtrat, vbi de Herode ita loquitur. *Namque apud Tripolim & Damaſcum, & Ptolemaidem publicas balneas, quæ gymnaſia dicuntur, Bibli autem exedras porticus condidit.* Hæc loca à Vitruvio, Celſo, Plinio, atque aliis Latinæ linguæ auctoribus palæſtras nuncupari invenio: Unde etiam conjicio Vitruvii tempeſtate in Italia, vel raras admodum, vel nullas extitiſſe palæſtras, ſive gymnaſia, quandoquidem is libro [c] architecturæ earum ædificationes traditurus *Italicæ conſuetudinis non fuiſſe* prædicit: nam qui primi gymnaſia exædificaſſe creduntur, fuerunt Græci, ſi credendum eſt Soloni apud [d] Lucianum, & M. Tullio Ciceroni, qui in ſecundo de Oratore ſcribit, *gymnaſia delectationis & exercitationis gratia ab ipſis primum inſtituta fuiſſe.* Inter Græcos autem primi extiterunt Lacedæmones, ſicut Athenæus ex Ippaſi ſententia, & Plato in Theæt. & primo de legibus memoriæ prodiderunt, quos etiam illa ipſa omnium præſtantiſſima, atque ſpecioſiſſima conſtruxiſſe ex Martialis libro IV. intelligere licet, ubi hos verſus habet.

[a] In Atticis circa finem.

[b] Lib. 1. cap. 16.

[c] 5. cap. 11.

[d] In Anacharſi dialogo.

Argi-

Argivas generatus inter urbes
Thebas carmine cantet, aut Mycenas,
Aut claram Rhodon, aut libidinosæ
Ledæas Lacedæmonis palæstras.

Quomodo vero Plato in Critia dum Athlanticam illam regiam describit, quam novem millium annorum intervallo ab ætate sua ante floruisse narrat, ibi gymnasia extasse scribit, qui Lacedæmonum inventum illam facit, exacte discernere nequeo, nisi totam illam Critiæ narrationem fabulosam credamus. Post Lacedæmonios Athenienses quoque sua gymnasia erexerunt, in quorum urbe tria extitisse testantur Pausanias & Suidas, alterum ἀκαδημίαν vocatum, in quo Plato philosophiam suam professus est; alterum λυκεῖον, ubi Aristoteles edocuit, quod Apollinis Lycii templum fuisse legitur apud [a] Lucianum; alterum κυνοσαργὲς, ubi nothi, spurii, ac ignobiliores omnes exercebantur: siquidem apud Græcos tanto odio, tantaque infamia viles ac spurii notabantur, ut qui vere legitimi ac nobiles essent, cum iis consuetudinem, aut communem sese exercendi locum habere recusarent. Præter hæc tria mentionem facit alterius, quod Canopum vocat Philostratus in vita Herodis Attici. Dixi in urbe Atheniensium tria fuisse gymnasia, quod licet extra urbem essent, erant tamen haud longe ædificata, ut quæ proxima essent urbi, in ea fuisse dici potuerint. In his etenim mortuos quoque sepeliendi consuetudinem Græcos habuisse scriptum est apud [b] Ciceronem, cui Servius se Marcellum interfectum in Academia Atheniensium nobilissimo totius orbis gymnasio sepelivisse scribit. Quæ vero Ligorius antiquitatis totius peritissimus invenisse scribit in vestigiis Hadriani Imperatoris Tiburtinæ villæ repræsentata, Athenæum, Hermeum, Panathenaicum, minime gymnasia, ubi corpora exercerentur, fuisse puto: sed loca, in quibus aut disciplinarum, & aliarum artium studiis opera dabatur, vel festa aliqua celebrabantur, ut in Panathenaico festa Panathenaica. Corinthum quoque gymnasium habuisse, *Craneum* vocatum, auctor est Laërtius libro tertio. tandem nullum pene oppidum fuit Græcorum, quod gymnasium non haberet, ut Ana-

[a] In Anacharsi dialogo.

[b] Epist. fami. epist. 12.

a In libr. de antiquis nominibus.

Anacharsis dicere solebat. Romani postremi omnium gymnasia, palæstras vocata, in urbe ad Græcorum æmulationem, Varrone auctore, ædificare cœperunt: quos tamen ceteros quoscumque tum magnificentia operum, tum inæstimabili pulchritudine in hoc genere antecessisse, ex illis Thermarum ruinis, quæ ad hanc usque diem non sine omnium stupore perdurantes, conspiciuntur, facile convincitur, ne sileam illud, quod de Neronis gymnasio scribit Martialis lib. VII. Epigr. XXXIV.

Quid Nerone pejus?
Quid Thermis melius Neronianis?

attamen ante Neronis quoque tempora fuisse Romæ gymnasia ex Plauti Bacchidibus, cujus locum apponam inferius, colligere licet. Nam gymnasia tota aliquando Thermas ob aquæ calidæ usum ibi frequentem nuncupari, apud auctores Latinæ linguæ nemo dubitat, sicut etiam interdum Thermæ significant eam gymnasii partem, in qua lavabantur, ubi propnigeum, laconicum, calda lavatio sitæ erant, ut ex multis auctorum testimoniis, & præsertim ex Martialis versibus nuper citatis clare perspicitur. *Gymnasium, thermæ, stadium est hac parte.* His omnibus potest jam unicuique persuasum esse, quantum in errore versatus sit (invitus fateor) Blondus Foroliviensis concivis meus, qui in secundo Romæ instauratæ commentario thermas solum ad lavandi usus institutas fuisse scripsit. Porro ne quis forsan admiratione capiatur, quod dixerim Platonem atque Aristotelem in gymnasiis philosophari consuevisse; scire debet in hujuscemodi locis varia hominum genera convenire solita fuisse, quæ omnia in sequenti capite à nobis sigillatim demonstrabuntur: tanta enim erat hujuscemodi locorum capacitas, tamque spatiosa amplitudo, ut absque ullo impedimento diversæ, ac fere innumeræ exercitationes, & corporum & animorum peragi possent, quemadmodum ex Vitruvii allata descriptione perspicere quivis mediocriter hac in re versatus poterit; quam cum in rebus plurimis diversam ex Octavii Pantagathi viri tempestate nostra summi judicio in prima editione tradiderimus, nunc ipsa diligentius consi-

side-

ſiderata (ut ſemper curæ poſteriores eſſe meliores ſolent) caſtigatiorem, & omnibus Vitruvii verbis exacte correſpondentem exhibemus, ad quod agendum clariſſimus Aloyſius Mocenicus, Franciſci filius, Joannes Vincentius Pinellus, Melchior Guillandinus, viri tum ob acre in cunctis judicium, tum ob ſingularem eruditionem apud omnes ſpectatiſſimi, necnon Andreas Palladius priſcæ totius architecturæ peritiſſimus non parum adjumento nobis fuerunt. ita ut non verear, quin hoc pacto doctis Vitruviique ſcientiæ ſtudioſis probata eveniat, & quemadmodum ad hanc fere diem palæſtræ ratio fuit incognita, ſic in poſterum clara atque manifeſta futura ſit. Immo vero, ſi Octavius ipſe reviviſceret, non dubitarem, ut erat homo ſanctiſſimus atque doctiſſimus, quin etiam ipſe huic deſcriptioni, & Vitruvii contextui non mutato, ſed in aliquibus tantum melius ordinato libentiſſime ſubſcriberet. Placuit autem duas ejus ichnographias proponere, quia auctor & quadratas & oblongas fieri poſſe docet.

De palæſtrarum ædificatione, & xyſtis,
ex Vitruvio Lib. V. Cap. XI.

NVnc mihi videtur (tametſi non ſint Italicæ conſuetudinis) palæſtrarum ædificationes tradere explicate, & quemadmodum apud Græcos conſtituantur monſtrare. In palæſtris periſtylia, quadrata, ſive oblonga ita ſunt facienda, uti duorum ſtadiorum habeant ambulationis circuitionem, quod Græci vocant δίαυλον, ex quibus tres porticus ſimplices diſponantur, quartaque quæ ad meridianas regiones eſt converſa duplex, ut cum tempeſtates ventoſæ ſunt, non poſſit aſpergo in interiorem partem pervenire. Conſtituuntur autem in tribus porticibus exedræ ſpatioſæ habentes ſedes, in quibus philoſophi, rhetores, reliquique qui ſtudiis delectantur, ſedentes diſputare poſſint. In duplici autem porticu collocentur hæc membra, Ephebæum in medio (hoc autem eſt exedra ampliſſima cum ſedibus, quæ tertia parte longior ſit, quam lata) ſub dextro coriceum, deinde proxime coniſterium, à coniſterio in verſura porticus frigida lavatio, quam Græci λȣτρὸν vocitant,

tant, ad ſiniſtram ephebei elæotheſium, proxime autem elæotheſium frigidarium, ab eoque iter in propnigeum in verſura porticus. Proxime autem introrſus è regione frigidarii collocetur concamerata ſudatio longitudine duplex, quam latitudine, quæ habeat in verſuris ex una parte laconicum ad eundem modum, uti ſupra ſcriptum eſt, compoſitum. Ex adverſo laconici calidam lavationem. In palæſtra periſtylia, quemadmodum ſupra ſcriptum eſt, ita debent eſſe perfecte diſtributa. Extra autem diſponantur porticus tres, una ex periſtylio exeuntibus, duæ dextra atque ſiniſtra ſtadiatæ. Ex quibus una, quæ ſpectaverit ad Septentrionem, perficiatur duplex ampliſſima latitudine, altera ſimplex ita facta, ut in partibus, quæ fuerint circa parietes, & quæ erunt ad columnas, margines habeant uti ſemitas non minus pedum denum, mediumque excavatum, uti gradus bini ſint in deſcenſu ſesquipedali à marginibus ad planitiem, quæ planities ſit ne minus lata pedum duodecim: Ita qui veſtiti ambulaverint circum in marginibus non impedientur ab cunctis ſe exercentibus. Hæc autem porticus apud Græcos ξυϛὸς vocitatur, quod athletæ per hiberna tempora in tectis ſtadiis exercentur. Proxime autem xyſtum & duplicem porticum deſignentur hypæthræ ambulationes, quas Græci παϱαδϱομίδας, noſtri xyſta appellant, in quas per hiemem ex xyſto ſereno cælo athletæ prodeuntes exercentur. Faciunda autem xyſta ſic videntur, ut ſint inter duas porticus ſilvæ, aut platanones, & in his perficiantur inter arbores ambulationes, ibique ex opere ſignino ſtationes. Poſt xyſtum autem ſtadium ita figuratum, ut poſſint hominum copiæ cum laxamento athletas certantes ſpectare. Quæ in mœnibus neceſſaria videbantur eſſe, ut apte diſponantur, perſcripſi.

utem
ver-
darii
quam
m ad
Ex
ylia,
fecte
x pe-
qui-
du-
par-
nas,
me-
squi-
inus
m in
Hæc
e per
utem
nbu-
, in
exer-
duas
r ar-
Post
num
æ in
ntur,

Peri-

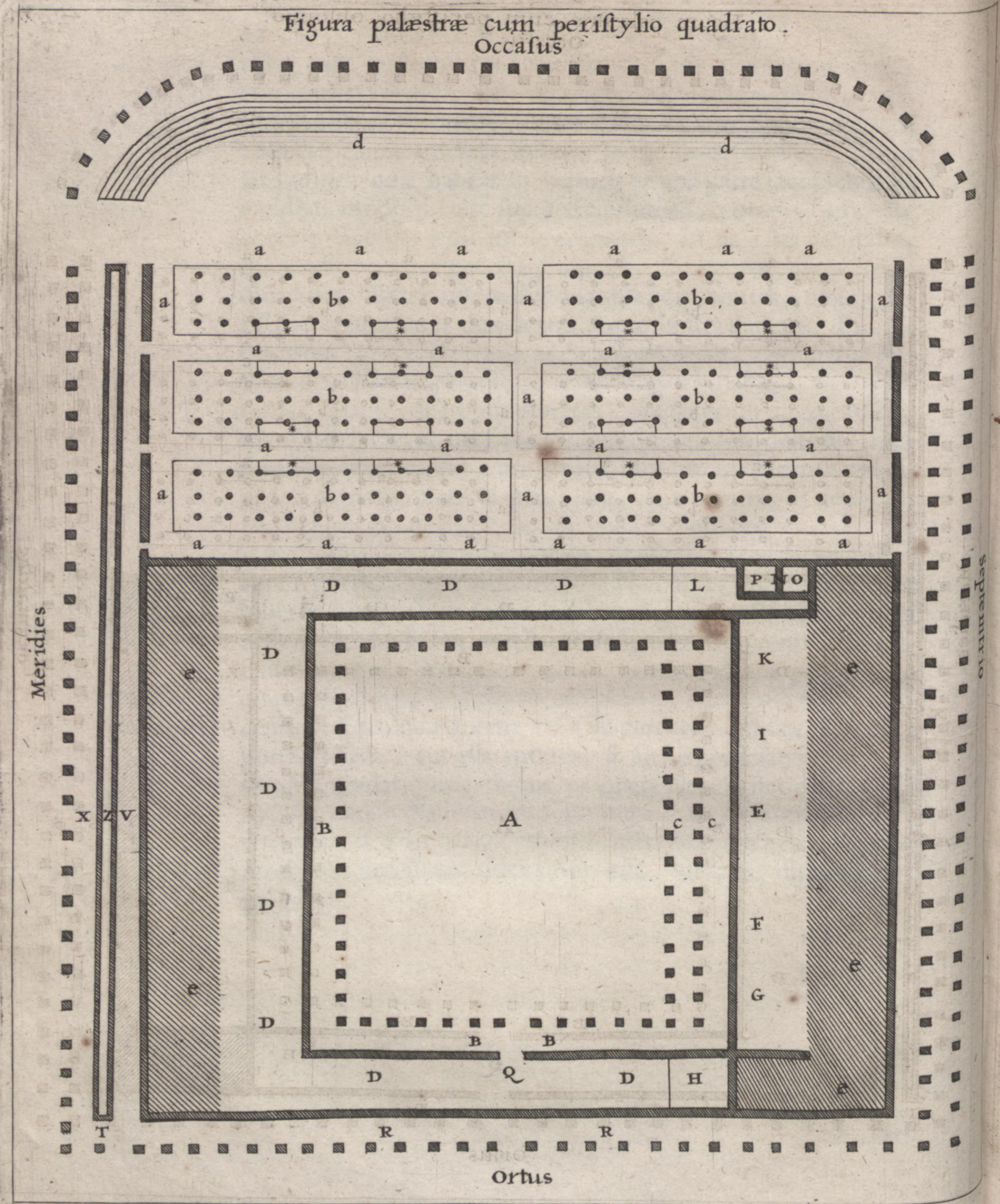
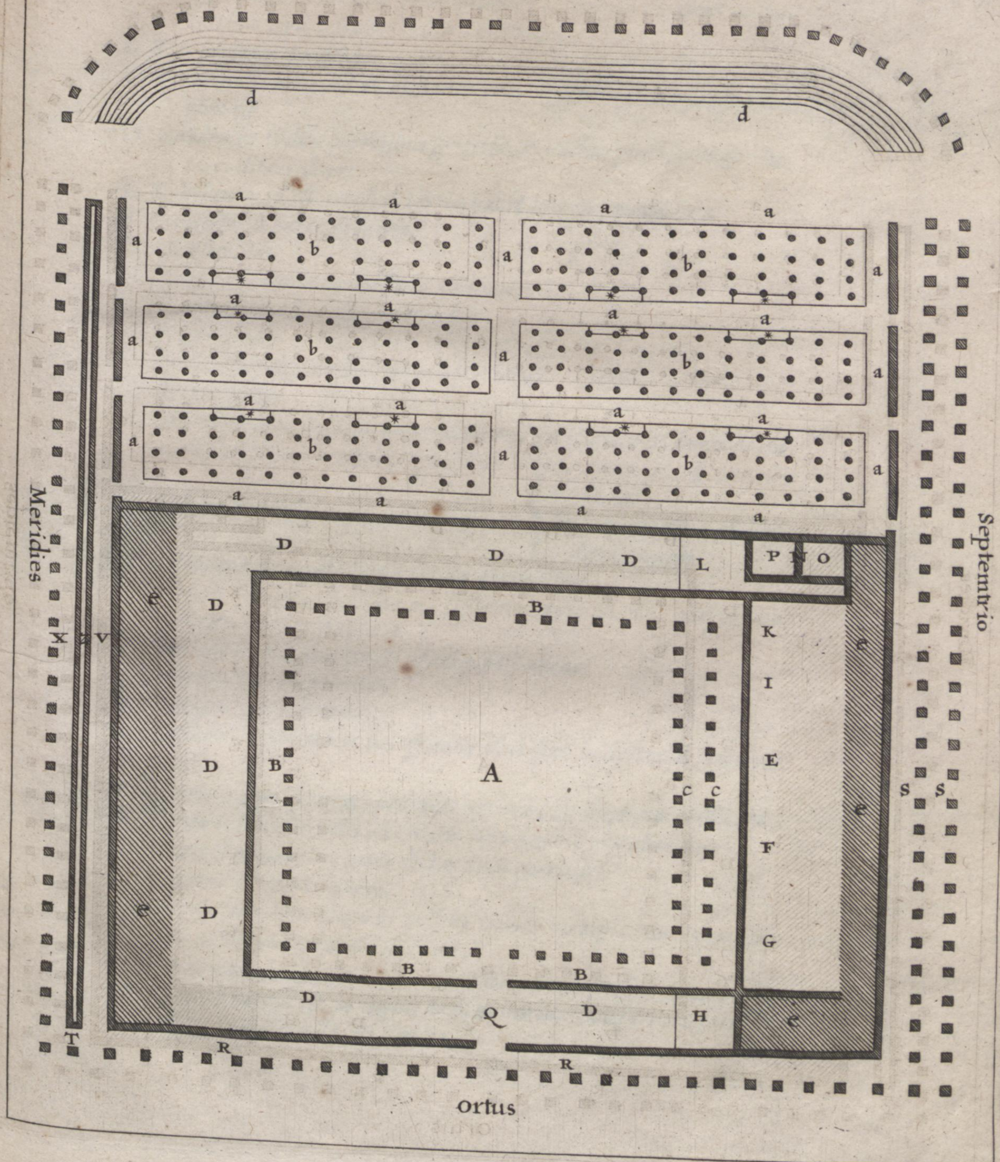

Figura palæstræ cum peristylio quadrato.
Occasus
Meridies
Septentrio
Ortus

Figura palæstræ cum periſtylio oblongo.

A *Periſtylium in palæſtra quadratum & oblongum, habens ambulationis circuitionem duûm ſtadiorum.*
B *Tres porticus ſimplices.*
C *Porticus quarta ad meridianas cæli regiones converſa, quæ duplex eſt.*
D *Exedræ in tribus porticibus ſpatioſæ, in quibus philoſophi, & rhetores diſputabant.*
E *Ephebeum, id eſt, exedra, tertia parte longior, quam lata.*
F *Coriceum à parte dextera.*
G *Coniſterium.*
H *Frigida lavatio in verſura porticus.*
I *Elæotheſium ad ſiniſtram ephebei.*
K *Frigidarium.*
L *Iter in propnigeum in verſura porticus.*
M *Propnigeum.*
N *Concamerata ſudatio introrſus è regione frigidarii, longitudine duplex, quam latitudine, habens* { *ex una parte* P *laconicum* / *Ex altera* O *calidam lavationem* }
Q *Exitus è periſtylio*
R *Porticus extra palæſtram prima exeuntibus.*
S *Porticus ſecunda ſpectans ad ſeptentrionem duplex ampliſſima latitudine, & ſtadiata.*
T *Porticus tertia ſimplex, ita facta, ut habeat*
V *Margines circa parietes.*
X *Margines ad columnas.*
Z *Medium excavatum uti gradus bini ſint in deſcenſu ſesquipedali.*
a *Hypæthræ ambulationes proxime xyſtum, & duplicem porticum, quæ à Latinis* xyſta, *à Græcis* περιδρομίδες *vocabantur.*
b *Silvæ vel platanones inter dictas duas porticus.*
* *Stationes ex opere ſignino,*
d *Stadium ita figuratum ut poſſent hominum copiæ cum laxamento athletas certantes ſpectare.*
e *Loca de quibus etſi non meminerit Vitruvius, fuiſſe tamen in palæſtra neceſſe eſt, ut lignarium, aquarium, vaſarium, latrinæ, miniſtrorum cellæ, & ſimilia.*

CAPUT VII.

De variis hominum generibus, quæ in Gymnasiis conveniebant.

a 10. meth.

b Epist. 56.

TAnta, adeoque varia hominum in gymnasiis conversantium erat multitudo, ut referente [a] Galeno, sæpenumero inter ipsos contentiones exorirentur, atque etiam maximus quidam, & insuavis clamor, de quo conquerebatur [b] Seneca, continue exaudiretur; & quem etiam in thermis Varro tempore suo testatur fieri solitum, his verbis apud Nonium: *Ita uti soliti Romæ eramus in balneis plodere cœpimus, & murmurari.* Sed ne singulis enarrando nimis à proposito recedam, præcipua quædam ipsorum genera persequar. Primum itaque genus in gymnasiis conversantium erant philosophi, rhetores, reliquive, qui studiis delectabantur; ibi legebant, colloquebantur, inter seque disputabant, sicut [c] Juvenalis his versibus demonstrat, quibus rhetoris & præceptoris conditiones exponit:

c Satyr. 7.

Sed vos sævas imponite leges,
Vt præceptori verborum regula constet.
Vt legat historias, auctores noverit omneis,
Tamquam ungues, digitosque suos, ut forte rogatus
Dum petit, aut thermas, aut Phœbi balnea, dicat
Nutricem Anchisæ, nomen, patriamque novercæ.

d 13. meth.

e In lib de libris propriis.

Et sicuti etiam [d] Galeni testimonio comprobatur, qui Theagenis cujusdam philosophi Cynici in Trajani gymnasio quotidie publice disputantis mentionem facit: Tria enim fuisse Romæ loca, in quibus litterariæ exercitationes obirentur, ex variis [e] Galeni libri cognoscitur, templum pacis antequam conflagraret, gymnasia publica, & ἀκροατήρια. Inter quæ scholam medicorum appellatam si quis recenseat, mea sententia à vero non errabit. fuit autem ea in Esquiliis ædificata, multisque imaginibus, atque marmoribus ornatissima, ut ex ruinis illius partis à pluribus, & præsertim à Ligorio observatum fuit. Quid potissimum in hac schola fieret, nondum apud quemquam legi. At existimo præter dispositiones, & alia medicinæ studiosorum exer-

exercitia simile quid tractari solitum fuisse, atque nunc in collegiis vocatis fit, quando & scholam ejusmodi proprios tabularios habuisse, ostendit marmor cum hac inscriptione Romæ ad D. Sebastiani repertum.

M. LIVIO. CELSO. TABVLARIO.
SCHOLAE. MEDICORVM
M. LIVIVS. EVTYCHVS.
ARCHIATROS. OLL. D. II.
IN. FR. PED. IIII.

Alterum genus erat adolescentes, qui ut exercitationum observationes atque modos addiscerent, ad gymnasia accedebant, ubi à gymnastis ipsis quascumque cupiebant exercitationes, edocebantur. Adolescentes liberos palæstram ediscere solitos fuisse facile convincitur ex illis Parmenonis apud [a] Terentium verbis, quibus ille Cheream sub forma Eunuchi Thaïdi offerens ait: [a] In Eunucho actu 3. scena 2.

——*Fac periculum in litteris,*
Fac in palæstra, in musicis. quæ liberum,
Scire æquom est adolescentem, solertem dabo.

id quod clarius infra demonstrabo. Tertium genus erant Athletæ qui ibi se exercebant, ut in publicis ludis seu in sacris certaminibus possent & populum delectare, necnon victoria ac præmiis potiri. & quod hoc fuerit, præter Vitruvii auctoritatem Suetonius clarissime demonstrat, dum refert Neronem *quandoque gymnasium ingredi solitum, ut certantes athletas spectaret*. Quartum genus erant omnes illi sive nobiles, sive ignobiles, qui vel militaris disciplinæ & fortitudinis, vel tuendæ sanitatis & boni habitus comparandi gratia variis exercitationum generibus incumbebant; de prioribus est locus apud Cassiodorum libr. v. epist. XXII. male à Pamelio adnot. ad Tertull. lib. de spect. intellectus, ubi ita scribit. *Ostentent juvenes nostris bellis, quod in gymnasio didicere virtutis.* In posteriorbus vero [b] Galenum nostrum numerare possumus, cum scribat se anno ætatis suæ trigesimo quinto passum fuisse luxationem summi humeri in palæstra. Quintum genus erat eorum, [b] In 1. de arti.

qui fricabantur, licet enim frictiones fierent à multis ante reliquas exercitationes, nihilominus multi quoque sine ulla exercitatione seorsum ab aliis, ut de Vespasiano tradit Suetonius, solum fricabantur, quod intelligi potest ex [a] Galeno, frictionem ad exercitationes præparatoriam à reliquis distinguente. Sextum genus erat, qui lavabantur, atque hi erant tum nobiles, tum ignobiliores. Hoc tamen intererat, quod divites atque primates labra & colymbithras proprias in cellis alioqui communibus habebant, ubi soli diversis temporibus lavabantur, multi erant qui etiam solia vel lignea, vel argentea (quod recitat [b] Plinius) secum ferrent, ne pedes nudos collocarent, ubi vilissimi quique ponebant, quamvis etiam referant nonnulli Hadrianum Imperatorem lavari solitum, ubi plebs lavabatur: quod & Titum Cæsarem fecisse scribit Suetonius. Qui vero dumtaxat ungerentur nulli in gymnasiis reperiebantur, quoniam vel exercitationum vel balnearum gratia ungebantur. Ab his postremo omnibus non pauci spectatores (ne ministros, de quibus infra loquemur, nunc recenseam) in gymnasia conveniebant, qui non ab aliud, nisi ad videndos exercitatores utpote otiosi, & nullis negotiis occupati eo accedebant. Quo in loco id etiam animadvertendum censeo, diebus festivis gymnasia magis frequentata fuisse, quando artifices, aut aliis servitiis detenti otiantes, in illis ob remittendos labores & voluptatem capiundam versabantur. An in Romanorum thermis mulieres quoque versarentur, quemadmodmu viri, nil certi affirmare ausim, nisi quod Romanam majestatem illud dedecuisse videtur, facileque fieri potest, ut impuræ aliquæ, & spectandi & ludendi gratia, quod Juvenalis & Martialis innuunt, publice versarentur in gymnasiis, necnon in locis separatis, quæ ibi lavandis feminis solis extructa essent, perinde ac in privatis balneis honestæ mulieres lavarentur tam ignobiles & mediocri loco natæ, quam illustriores, cum de Poppæa Domitii Neronis uxore referat [c] Plinius, quod *ad augendum cutis candorem quingentas asinas fœtas per omnia secum trahebat, & balnearum etiam solio totum corpus illo lacte macerabat:* quod intellexit Juvenalis dum scripsit.

--- aut

[a] 2. tuend. val.

[b] Lib. 33. cap. 12.

[c] Lib. 11. cap 41.

——— aut pinguia Poppæana
Spirat, ——— &
Incipit agnosci, atque illo lacte fovetur.
Propter quod secum comites educit asellas.

In quem dealbandi corporis usum alias mulieres *farinam fabaceam*, *alias nitrum*, *aphronitrumque* in balneis usurpasse meminit [a] Galenus. Atqui Spartanorum mulieres una cum viris in palæstris exerceri se consuevisse, præter alios, satis testatum facit Propertius lib. III. Eleg. XII.

[a] Primo de alim. fac.

Multa tuæ, Sparte, miramur jura palæstræ,
Sed mage virginei tot bona gymnasii:
Quod non infames exercet corpore ludos
Inter luctantes nuda puella viros:
Cum pila veloces fallit per brachia jactus,
Increpat & versi clavis adunca trochi,
Pulverulentaque ad extremas stat femina metas,
Et patitur duro vulnera pancratio,
Nunc ligat ad cestum gaudentia brachia loris,
Missile nunc disci pondus in orbe rotat.

Neque de hoc Spartanorum more quisquam mirari debet, quando & Plato in quinto de republ. gravissimis argumentis probavit ad felicem rerumpublicarum statum maximopere conducere, si mulieres tam juvenes, quam seniores una cum viris nudæ in palæstris atque gymnasiis exerceantur, quod an sapienter decretum fuerit, & an ad continentiam temperantiamve ex consuetudine consequendam, ut Platoni in animo erat, conferret, non est locus examinandi.

CAPVT VIII.

De Gymnasiorum diversis partibus.

Vitruvium qui Augusti Cæsaris ætate floruit, solum palæstrasGręcas tradidisse ex ipsius verbis constat,quando nondum Romani Imperatores suas extruere cœperant, quas

postea extructas sicuti in multis Græcorum gymnasiis similes fuisse probabile est, ita pariter verisimile sit Romanos (ut solet esse posteriorum in excolendis rebus mos) plura suis addidisse, quæ vel Græcos latuerant, vel parum ab illis æstimata fuerant : Quocirca partes gymnasiorum magis principales explicaturus haudquaquam solas à Vitruvio significatas in medium afferam, sed illas nullo situs ordine servato enarrabo, quas dispersim ab Auctoribus traditas invenio, quasve rei ipsius ratio expostulare videtur in Græcis atque Romanis palæstris extitisse : quamquam Vitruvii auctoritatem nunquam multifaciendam existimavi, nempe quem παραδοξόλογον & sua ætate minime æstimatum puto, quod enim ab Augusto nullis egregiis fabricis, nisi solis Balistis præfectus fuerit, quando scilicet in urbe & extra urbem magnifica ædificia extruebantur, quod etiam à nullo fere posteriore auctore nominatus inveniatur, præterquam in capitum Plinii librorum catalogo, qui ab aliquibus minime Plinianus, vel saltem adulteratus putatur, magnam certe ipsius existimationis suspicionem merito parit. Ergo primæ gymnasiorum partes fuerunt porticus exedris sive cubilibus apertis plenæ, in quibus philosophi & rhetores, mathematici, & omnium denique disciplinarum amatores disputando, legendo, ac docendo exercebantur : atque has non longe ab aliis admodum sitas fuisse conjicere possumus tum ex ipsa figura, tum ex proverbio inde nato (*discum quam philosophum audire malunt*) quod in eos dicebatur, qui in eodem gymnasio inter philosophos sedentes, atque inde discorum crepitus audientes, relicta sapientiæ schola, ad proximum certaminum locum erumpebant. In exedris philosophorum adolescentes atque pueros illos, qui disciplinarum studiis operam navabant, versatos esse rationi consentaneum est : quod essent illæ veluti scholæ quædam, ubi possent facillime post animorum exercitationes corpora ad sanitatem, vel fortitudinem juvenes & pueri exercere, subindeque lavari. extat enim Lampridii auctoritas, Alexandrum Severum *post lectionem operam modo palæstræ, modo sphæristerio, modo cursui, modo lenibus luctis dedisse, mox balneum introivisse.* Inter has adnumero quoque medicorum scholas. Secunda pars erat Ephebeum, quo mihi verisimile apparet eos

eos convenire, atque de præmiis, & exercendi genere pactiones facere solitos, qui simul exerceri, ac certare volebant: quamquam sciam Philandrum ejus opinionis fuisse, quod in Ephebeo puberes exercerentur. qua in re ipsum valde melius sensisse existimo, quam Guljelmum Choulum, qui in suo de antiquorum exercitationibus libro in Ephebeo *juvenes studendi gratia sedisse*, scriptis mandavit. Vtrum vero apud Romanos, qui cum viris ante decimum sextum annum pueros commercium ullum habere vetabant, hoc verum fuerit, affirmare non auderem. Neque item negare possumus, [a] Galeni tempore, pueros exerceri in palæstra consuevisse, cum is cujusdam ægritudinis, quam Commodus puer, atque Imperatoris filius in palæstra acquisiverat, mentionem faciat: οὕτω δὲ καὶ ὅστις ἀναῤῥιχᾶται διὰ σχοινίου καθάπερ ἐν παλαίστρᾳ γυμνάζουσι τοὺς παῖδας εἰς εὐτονίαν παρασκευάζοντες. id est: *sic autem, & quicumque per funem scandit quemadmodum pueros in palæstra exercent, eos ad robur præparantes.* Ex quibus verbis pueros in palæstris exerceri solitos fuisse satis constaret, nisi id quoque [b] Plautus in Bacchidibus apertissime testatus esset, ubi Lydus Pistocleri pædagogus, patrum erga filios sui temporis indulgentiam taxans, de anteacti temporis moribus ita loquitur.

[a] Li. de præc. ad Posth.

[b] actu. 3. sc. 3.

Nego tibi hoc annis viginti fuisse primis copiæ
Digitum longe à pædagogo pedem ut efferres ædibus.
Ante Solem exorientem nisi in palæstram veneras,
Gymmnasii præfecto haud mediocres pœnas penderes.
Id quoi obtigerat, hoc etiam ad malum accersebatur malum,
Et discipulus & magister perhibebantur improbi.
Ibi cursu, luctando, hasta, disco, pugilatu, pila
Saliendo se exercebant magis, quam scorto, aut saviis.

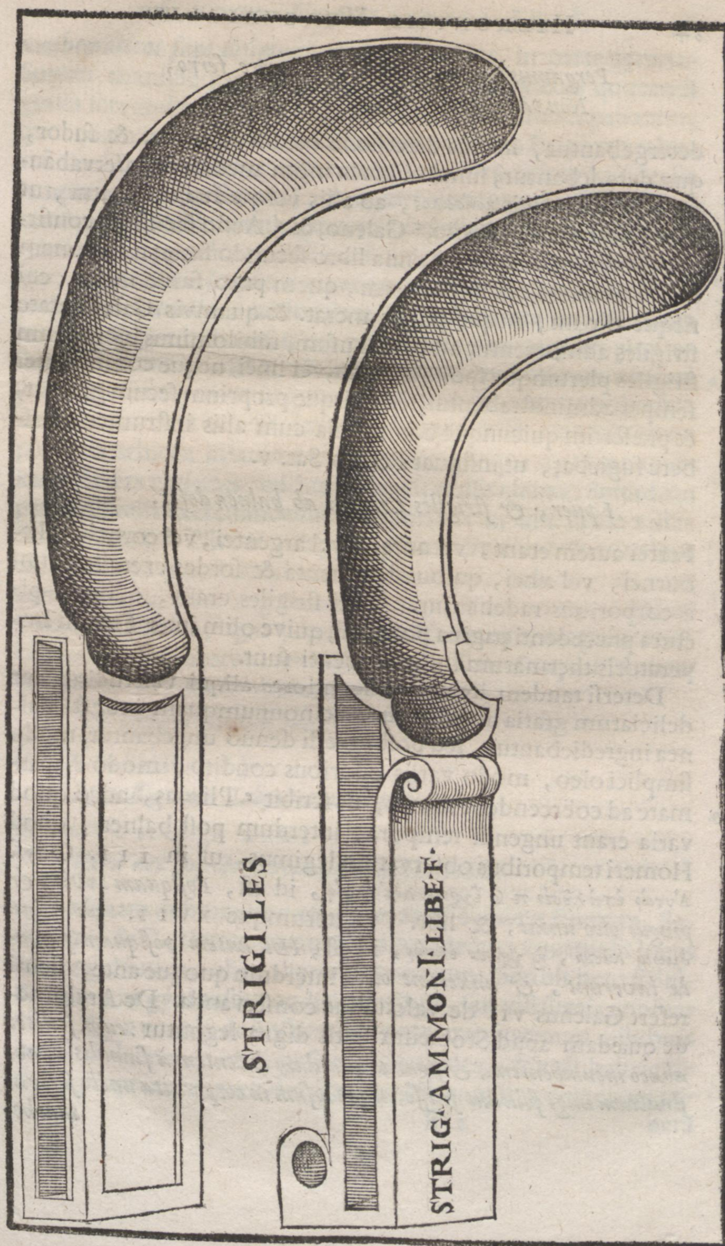
Vnde mihi conjiciendum videtur pueris summo mane palæstram adeundi præceptum fuisse, ut virorum, qui tunc non aderant, commercium vitarent, atque etiam litterarum studiis incumbendi otium superesset. etenim non defuisse, qui pueros nudos videre, & nefandum eorum amorem sibi conciliare ex palæstris studerent, facile ex amatorio Plutarchi libro colligitur. habetur autem ex citato Plauti loco gymnasia publica

ca Romæ etiam fuiſſe ante Neronis principatum, ſicut & ex Catullo, ac aliis. Tertia pars erat Coriceum, qui locus (ut mea fert ſententia) pro denudandis hominibus, qui vel exerceri, vel lavari, vel utrumque agere volebant, inſerviebat, alias à Græcis ἀποδυτήριον, & à Galeno γυμναστήριον vocatus. Niſi enim Coriceum apud Vitruvium talem locum ſignificat, palæſtras ab ipſo deſcriptas absque hac parte omnium maxime neceſſaria extitiſſe dicendum eſſet, quam non ſolum in publicis gymnaſiis, verum etiam in privatis affuiſſe credo, ſi quidem [a] Plinius Cæcilius in deſcriptionibus villæ ſuæ Laurentinæ ac Tuſcorum apodyterium inter alia adnumerat: unde illorum ſententias probare nequeo, qui Coryceum in Vitruvii textu legendum putarunt, à coryco, pilæ ſpecie, quaſi ibi ludus talis ageretur, aut couriceum pro tonſtrina, aut coryceum, tanquam in eo puellæ & virgines, κόραι Græcis vocatæ exercerentur. Quarta pars erat elæotheſium à Iulio Polluce ἀλειπτήριον, à [b] Cæcilio Plinio unctuarium vocatum, atque in iſto luctaturi, & alias exercitationes, vel balneas inituri ungebantur, redungebanturque. Sed, quoniam opportunitas rei poſtulare videtur, ut de hoc gymnaſtico ungendi munere verba faciam, neque Metrodori Scepſii περὶ τῆς ἀλειπτικῆς, id eſt, *de ungendi ratione*, citatus ab Athenæo liber, hodie extat, quatuor ego dicam: primum, *quando & qui ungerentur*, ſecundum *quæ eſſet unctionis materia*: tertium, *cujus finis gratia ungerentur*: quartum, *quo modo, & à quibus unctio adminiſtraretur*. Illi qui vel loturi vel ſeſe exercitaturi in gymnaſium veniebant, majori ex parte ſpoliabantur in apodyterio: poſtea horum nonnulli, & præſertim qui vel luctam, vel pancratium inire intendebant, (nam pugilatores, curſores, ac alii multi unctione non egebant) alipterium ingredientes ungebantur, atque ita uncti ad locum, ubi erat pulvis, de quo loquar inferius, tranſeuntes pulvere conſpergebantur, ſicque deinceps in exercitationes diverſas diverſi prodibant: poſtquam vero ſeſe, quantum libuerat, exercuiſſent, iterum ad unctuarium reverentes, ibi à mediaſtinis & reunctoribus *ſtrigilibus* ferreis, de quibus Martialis lib. XIV. Epigr. XLIX.

[a] Lib. 2. Epiſt. 17. & Lib. 5. Epiſt. 6.

[b] Lib. 2 Epiſt. 17.

Per-

STRIGILES
STRIG·AMMONI·LIBET·

Pergamus has misit curvo destringere ferro,
Non tam sæpe teret lintea fullo tibi,

detergebantur, in qua detersione oleum, pulvis, & sudor, quæ deradebantur, simul mixta in usum medicum adservabantur, & ab Atticis κονίσαλος, ab aliis vero πάτος vocabatur, ut ex [a] Dioscoride, [b] Plinio, [c] Galeno, & [d] Aetio facillime confirmari potest: tametsi Avicenna libro secundo faciat mentionem etiam sudoris sicci athletarum, quem puto fuisse illum, cui neque oleum, neque pulvis inerat. & quamvis Galeni ætate strigiles adhiberentur ad balnei usum, nihilominus balneorum strigiles plerumque spongiæ erant, vel linei, neque communiter semper administrabantur, sed quisque proprium secum gerebat, & præsertim quicunque communia cum aliis instrumenta habere fugiebat, ut insinuat Persius Sat. v.

[a] Lib. 1. c. 3.
[b] Lib. 14. c. 8.
[c] li. de sim. med. 81. & 4 de tu. va. Lib. 5. & 10. de sim. med. &
[d] lib. 2. c. 17.

I puer, & strigiles Crispini ab balnea defer.

Ferrei autem erant, vel aurei, vel argentei, vel cornei, vel eburnei, vel ænei, quibus strigmenta & sordes exercitatorum à corporibus radebantur. Ænei strigiles erant, quorum pictura præcedenti pagina posita est, quive olim inter Trajani Imperatoris thermarum ruinas inventi sunt.

Detersi tandem iterum diligentiores aliqui valetudinis aut deliciarum gratia ungebantur, & nonnumquam inuncti balnea ingrediebantur, sed post egressi denuo ungebantur, modo simplici oleo, modo variis odoribus condito, modo diapasmate ad coërcendos sudores, ut scribit [e] Plinius, adeo quod varia erant ungendi tempora, interdum post balnea, quod Homeri temporibus observatum legimus, ut in III. Odys. Αὐτὰρ ἐπεὶ λοῦσέν τε καὶ ἔχρισεν λίπ' ἐλαίῳ, id est, *Postquam lavit, & pingui oleo unxit*, & libr. IV. iterumque XVII. τοὺς δ' ἐπεὶ δμωαὶ λοῦσαν, καὶ χρῖσαν ἐλαίῳ, id est, *Hos autem postquam famulæ laverunt, & unxerunt oleo*; interdum quoque ante, sicuti refert Galenus VI. de valetudine conservanda. De Archimede quædam apud Stobæum scitu digna leguntur: *eum scilicet abaco incumbentem, & figuras quasdam ducentem à famulis vi abstractum ungi solitum fuisse, atque ipsum in corpore ita uncto figuras mathe-*

[e] lib. 21. c. 19.

mathematicas ſæpe deſignare conſueviſſe. Hac in parte gymnaſiorum manſiſſe puto illos miniſtros, qui victus quærendi gratia ſervandis veſtibus inſervientes, *olearii* nuncupabantur, quos etiam in balneis Aſiæ ſolitos eſſe perhibet Epiphanius hæreſ. xxx. Materia unctionis pro exercitandis varia fuit. Ariſtotelis tempore, & oleo ſimplici, & aqua mixto ungebantur: Is enim quinta problematum particula ſcripſit, *iccirco aquam oleo admixtam, quando exercitatis adhibetur, magis laſſitudinem tollere, quam oleum ſimplex, quoniam ita interius penetrans exiccata membra humectat*; addo etiam ex Hippocrate II. de diæta minime hujuſmodi unctiones permittere, ut corpora plus juſto incaleſcant; auctor eſt [a] Plinius *Græcos vitiorum omnium genitores oleum primos in gymnaſia invexiſſe*, de quo dicebat Anacharſis Scytha eſſe inſaniæ pharmacum, quoniam eo peruncti athletæ inſanirent. Butyrum quoque apud nonnullas barbaras nationes, quibus deerat fortaſſe oleum, interdum pro ungendis exercitandorum corporibus in uſu fuiſſe teſtatum reliquit [b] Plinius, & poſt ipſum [c] Galenus: fuit & aliud mixturæ genus poſterius inventum ex oleo, pulvere, & cera commixtum, quo ungebantur: atque illud *ceroma* à Plinio vocatum invenio, quo juventutem Romanam corpora exercendo vires animorum amiſiſſe dicit: ſicut & apud Martialem libro IV. de Endromide:

[a] Lib. 15. c. 4.

[b] Lib 11 c. 41.
[c] & lib. 28. c. 9. 3. de aliment. fac. cap. 15.

Seu lentum ceroma teris.

& lib. V. epigr. LXV.

Et caſtigatum Libyæ ceroma palæſtræ;

& lib. VII. epigr. XXXII.

Vara nec injecto ceromate brachia tendis.

Quamquam dubium non eſt, quin apud eundem Plinium, Senecam, & D. Hieronymum & alios ceroma vocatus ſit locus ubi ungebantur, alias alipterium vocatum. Scribit item Plinius oleum in gymnaſiis condiri odoribus, ſed viliſſimis conſueviſſe. Quæ omnia de unctionibus ante exercitationes adhibitis intelligi debent: cum poſt exercitationes, & poſt balnea infinita prope variorum odoribus conditorum unguentorum ge-

nera tradantur adhibita : quæ ſoli laſciviæ atque libidini inſerviebant, atque hæc à Plutarcho in Amatorio nobis indicata puto, quando ſcripſit, Solonem vetaſſe ſervis unctiones ſiccas, atque puerorum amorem, non item mulierum conjugium, niſi potius unctiones extra balnea factas, ſeu diapasmata intellexerit. hunc morem oleis odoratis utendi apud exteros quoque viguiſſe hiſtoria ab Athenæo relata Deipnoſoph. V. ſatis teſtatum facit, ubi ſcribit *Antiochum Epiphanem apud Daphnem conſueviſſe certaminis die exhibere certantibus olea odorata, crocinum, amaracitum, telinum, irinum, & alia quibus ungerentur corpora.* Quo fine demum prædictis unctionibus gymnaſia adeuntes ungerentur, diverſa ab auctoribus tradita invenio; Hippocrates in III. de diæta memoriæ mandavit *terrarum pulverem oleo admiſceri ſolitum*, ut ſuo frigore & ſiccitate olei æſtum & humiditatem temperaret, Alexander in I. [a] Probl. volumine ſcripſit athletas ideo oleo ante exercitationes perungi conſueviſſe, *ut membra emollita labores ſine rupturæ ullius periculo ſuſtinerent*, quam ſententiam ſecutus eſt quoque Lucianus in dialogo περὶ γυμνασίων. Lucianus videtur ſenſiſſe luctatores pulvere ſeſe conſpergere ſolitos fuiſſe, ut corpora fortiora redderentur. De Hercule namque & Antæo ſermonem faciens ait.

[a] Prob. 119.

Auxilium membris calidas infundit arenas.

Plutarchus in libello de primo frigido hujus ſententiæ fuiſſe videtur, quod athletæ in unctionibus pulvere uterentur tum ad refrigeranda calefacta corpora, tum ad cohibendum ſudorem, ne tantopere delaſſarentur. Ego autem cum Luciano exiſtimo potiſſimum uſum pulveris extitiſſe, ne oleo manus laberentur, ſed facilius exercitatores ſeſe comprehendere valerent, neve ſudore diffluerent, aut venti corpora aperta ingrederentur, atque hac de cauſa à Martiale pulvis ille ἁφὴ vocatus fuit, ut ibi (*flaveſcit haphe*) unde ſi qui adverſarios perunctos, & ſine pulvere certantes vincebant, majori gloria digni habebantur, qualis fuit apud [b] Plinium Dioxippus, & Dioreus apud [c] Pauſaniam, ἀκονιτὶ nomen promeritus. cujus rei mentionem fecit [d] Horatius, ita ad Mæcenatem ſcribens.

[b] Lib. 35. cap. 11.
[c] Lib. 6. Eliacor.
[d] Lib. 1. Epiſt. epiſt. 1.

Quis

Quis circum pagos, & circum compita pugnax,
Magna coronari contemnat olympia, cui ſpes,
Cui ſit conditio dulcis ſine pulvere palmæ?

Ex quo ſatis mirari nequeo Budæum, virum ſane doctiſſimum, qui in ſuis ad Pandectas adnotationibus hoc non viderit, malueritque ἀκονιτὶ, id eſt, ἄνευ ἀγῶνος, ſeu *ſine certamine* ſimpliciter dictum eſſe, quamquam & hoc quoque non abnuo interdum aliquos eſſe coronatos ſine certamine, vel, quod adverſarius tempore conſtituto non comparuiſſet, vel, quod ob robur & vincendi conſuetudinem à cunctis vitaretur, cujusmodi fuiſſe complures Pauſanias, Diodorus, Heliodorus, atque Suidas commemorant, ἀκονιτὶ propterea nominatos. Alii ſunt, qui credant oleo exercitatores unctos ad arcenda frigora & levandas laſſitudines. [a] Galenus ſentit oleum tam ad exolvendam præteritam laſſitudinem,& futuram mitigandam,quam ad præparandum ad motus conduxiſſe. quibus ceram additam cum Galeno opinor, quo oleum alioqui fluxile diutius adhæreret. Quæ vero poſt balnea adhibebantur unctiones, nemo dubitat inſerviſſe, ne humiditas in balneis acquiſita evaneſceret, neve reſeratis à balnei calore meatibus nativa caliditas exſpiraret. quamquam etiam aliqui delicatiores voluptatis & laſciviæ gratia *odoriferis unguentis*, aut *ſiccis diapaſmatis* ad comprimendum immoderatum ſudorem, ut ſcribit [b] Plinius, poſt balineas ungebantur, de quibus [c] Martialis.

[a] 6. de tuen. va. cap. ult.

[b] Lib. 13. c. 2.

[c] Lib. 1. ad Feſcenniam.

Quid quod olet gravius mixtum diapaſmate virus.

Ceterum quo modo ungerentur, nil certo definitum invenio: eſt tamen valde probabile, nonnullos, cum prius ſeipſos fricaſſent,manibus propriis hoc egiſſe,aut alterum ab altero viciſſim unctum, quod Lucianus in gymnaſiis ſcribit; licet etiam à ſervis gymnaſticis, atque reunctoribus vocatis ungerentur: qui & ipſi prius ad majorem unctionis penetrationem fricantes,tandem univerſum corpus modo leniter, modo ſecus prementes, perungebant, & prout temporis conſtitutio poſtulabat, alias tepidum, alias calidum, alias frigidum linimentum applicabant: atque hæc omnia ut plurimum in alipterio fiebant: qui

nitro & aphronitro sese fricabant, ut meminit Cyprianus Epist. VII. lib. IV. ac Martialis lib. XIV. existimo illud eos agere solitos, ut sordes à corpore melius eluerent, atque exiccarent, quantum enim abstergere possit aphronitrum nemo ignorat. Prope quod erat *conisterium*, Polluci κονίςρα vocatum, quinta gymnasii pars, in quo positus pulvis conservabatur, ut possent uncti statim illo conspergi. Ex variis regionibus in hunc usum pulveres advectos legimus, sed duo palmam habuerunt, *Puteolanus*, de quo Sidonius Apollinaris,

Namque Dicarcheæ translatus pulvis arenæ,

& *Ægyptius*, quem Romam in hunc usum advehi solitum refert [a] Suetonius in Nerone, quemadmodum & Patrobium [b] Plinius tradit Neronis libertum ex Nilo arenam tenuissimam non multum à Puteolano pulvere distantem ad debellanda corpora palæstræ studiis advexisse, eandemque à Leonato Cratero, & Meleagro, Alexandri Magni ducibus, cum reliquis militaribus commerciis portatam. cui forsan haud absimilis illa erat, de qua Ovidius, Acheloï pugnam describens, loquitur.

[a] cap. 45.
[b] Lib 35. c. 13.

Inque vicem fulvæ tractu flavescit arenæ.

Nam, & [c] Martialis, Philænim irridens, quod palæstritarum exercitationes iniret, dixit ipsam flavescere hac arena, quam *haphem* ab illo vocari diximus, quoniam contrectationibus exercitatorum inserviebat. ἁφὴν namque tactum significare, nemo nescit. Seneca Epist. LVII. *à ceromate nos haphe excepit.*

[c] Lib. 7.

CAPUT IX.

De Palæstra, & aliis Gymnasii partibus.

HActenus quinque gymnasii partes, quæ etiam in palæstra Græcorum à Vitruvio descriptæ inveniuntur, philosophorum exedras, ephebeum, apodyterium, unctuarium, & conisterium explicavimus: nunc ceteras partim ab eodem prætermissas, & ab aliis indicatas, partim ab ipsomet explicatas prosequemur. Erat itaque sexta pars locus quidam *palæstra* vocatus, ubi (dicebat Lydus ille [d] Plautinus) *cursu*,

[d] In Bacchidibus.

cursu, luctando, hasta, disco, pugilatu, pila, saliendo se exercebant magis, quam scorto, aut saviis, & ubi scribit [a] Galenus has exercitationes peragi solitas *luctam, pugilatum, appensionem manibus ad funes, exercitationem, qua stabant pedibus & manibus in pugnum vinctis, easque alteri aperiendas porrigebant, qua pondera manibus attollebant, & ita persistebant, quod genus* halteres *vocatum est, schiamachia, & armorum pugna*: Galeno vero assentiens Oribasius Pergamenus fassus est non modo has, sed & alias sexcentas fuisse palæstræ exercitationes. Vnde animadvertendum est, palæstram apud utriusque linguæ auctores multa significare, primo totum ipsum gymnasium, ut est videre penes Vitruvium; secundo locum quemcumque exercendis corporibus ideoneum, quo pacto locutus est Cicero in Epistola tertii libri ad Q. F. prima, & 11. de legibus, dum villam suam Arpinatem describens, palæstram ibi nominat, nec non Virgilius sexto Æneidos.)

a 2. de tue. val. cp. 9.

Pars in gramineis exercent membra palæstris,

& Geta apud [b] Terentium in Phormione, ubi dixit, *eccum à sua palæstra exit foras.* Tertio certam gymnasii partem, in qua ex sententia [c] Plauti, [d] Galeni, & [e] Oribasii tot exercitationes factas prædiximus, & cujus parietum sordes collectas in panno applicatas furunculos maturare scripserunt [f] Plinius & Theodorus [g] Priscianus: in qua significatione accepisse Catullum puto, ubi dixit.

b Actu. 3. scena 1.
c In Bachidibus
d Lib. 5. de simpl. med.
e 6 collect. cap. 14.
f Lib. 28. cap. 4.
g Lib. de claris orator.

Abero foro, palæstra, stadio, & gymnasiis?
Miser ah miser.

& Afranius scribens.

Et eam depellis mihi manum per palæstricos,

Id est,

palæstræ usum (ut ait Nonius) *callentes.*

Quod autem à palæstræ muris, statuis, atque columnis strigmenta quædam à pulvere & luctantium corporum contactu ibi factæ abraderentur, & in varios medicinæ usus servarentur, abunde testati sunt Dioscorides, Plinius & Galenus, quæ

stri-

strigmenta quandoque à ludorum magistratibus octingentis
[a] Lib. 15. cap. 4. sestertiis vendita fuisse tradit [a] Plinius. Invenio quoque exercitationem ipsam palæstrarum interdum palæstram vocari, sicuti quandoque M. Tullius pro palæstra actiones ordinate & venuste factas metaphorice intelligere visus est auctoritate Lucilii, cujus hic versus legitur apud Prophyrionem, *Iudicis Hortensi est ad eam rem nata palæstra.* necnon Plato in Charmide pro Taurei palæstra locum significavit, quo viri docti ad colloquendum disputandumque conveniebant. Ad hæc Plutarchus in secundo sympositacon palæstram vocatum scribit locum, ubi athletæ exercerentur, & in quo solum lucta & pancratium, non cursus, non pugilatus agerentur. quemadmodum & Galenus quandoque palæstram nuncupavit, ubi athletæ solum, & crassitudini corporis studentes exercerentur, quo pacto accipiendum reor apud Hippocratem, quum in principio primi Epid. narrat tubercula iis esse oborta, qui in palæstra & gymnasiis exercebantur. Forsan autem dubitavit aliquis,
[b] 2, de tuen. val. cap, 9, an in palæstra hac pulvis stratus esset quoniam [b] Galenus ipsam à loco, ubi pulvis erat, separasse videtur hisce verbis: Ἀλλὰ τὰ μὲν τοιαῦτα καὶ χωρὶς παλαίστρας, ἢ βαθείας κόνεως δύναται γίγνεσθαι καθ' ὁποῦν χωρίον ἐπίκροτον ὀρθῶν ἑστώτων. ὅσα δὲ παλαίοντες εἰς ἀλλήλους δρῶσιν ἀσκοῦντες τὸν τόνον, ἤτοι κόνεως βαθείας, ἢ παλαίστρας δεῖται. *Sed & hæc absque palæstra & alto pulvere in quocunque loco conculcato erectis stantibus fieri possunt: quæ vero lucta inter se contendentes agunt robori acquirendo incumbentes, vel alto pulvere, vel palæstra opus habent.* Cui ita responsum volo, etiam in palæstra fuisse stratum pulverem, sed humilem, ac modicum, ita ut duo fuerint loca pulvere strata, alterum palæstræ, alterum extra palæstram: in illo pulvis humilis, in hoc altus & copiosus esset: cujus pulveris in utroque usus erat, tum ut certantes firmius contenderent, neque pedibus laberentur: tum etiam ut qui in terram dejiciebantur, minus læderentur: At altus pulvis hoc amplius habebat, quod dum homines in illo pedes alte figebant, majori conatu ac vi ad eos tollendos
[c] lib, 11, de usu partium & lib, de causis procatarticis. opus habebant, atque inde robur majus comparabant. Quæ omnia significavit Lucianus in libello de exercitationibus. de hoc enim alto pulvere locutum puto [c] Galenum, ubi scribit se

vidisse

vidisse athletas, sæpius, ne à pulvere suffocarentur, periclitantes, & ubi adolescentem quendam narrat ex concitato motu per loca profunda & arenosa facto valde exiccatum ad gymnasium se contulisse : quod ex iis esset, qui illa exercitatione delectabantur, ac ibi identidem exerceri vellent. Quod palæstra quoque dicta sit ars oratores in actionibus exercendi, ut probare in suis ad Pandectas adnotationibus conatur Budæus, sane non video. Septima gymnasii pars fuit *sphæristerium*, ubi variæ exercitationes, & præsertim cuncta pilæ exercitia, quæ plurima extitisse [a] infra demonstrabimus, frequentius, quam alibi peragebantur. Hoc non esse coriceum à Vitruvio descriptum satis in superioribus probavimus, & licet ab eo non ponatur, in gymnasiis tamen fuisse multis verbis ostendit Budæus, quinimmo, & in particularibus gymnasiis, hortisve Sphæristerium una cum aliis extructum fuisse, locupletissimum testem habemus juniorem [b] Plinium, qui villas suas describens Laurentinum & Tuscos, in utrisque sphæristerium ponit, quod plura exercitationis genera, pluresque circulos caperet, idem & ex eo Pandectarum loco confirmari potest, ubi hæc [c] Vlpiani verba leguntur: *Cum Aurelius Quietus hospiti suo medico mandasse diceretur, ut in hortis ejus quos Ravennæ habebat, in quos omnibus annis secedere solebat, sphæristerium & hypocausta & quædam ipsius valetudini apta sua impensa faceret.* Unde quoque facile conjicitur in sphæristerio nedum pilæ ludos, verum etiam alias exercitationes fieri consuevisse, quando in ipso Vespasianus *fauces, ceteraque membra* (ut tradit Suetonius) *sibimet ad numerum defricabat.* Octava pars fuerunt viæ illæ, quæ inter porticus, ac muros, ut ego puto, sitæ erant, ab omnibus ædificiis nudæ, necnon tota peristylii area quæ & ad subministrandam porticibus ac cellis lucem factæ erant, & ad spatiandum, aliasve exercitationes obeundas, quæ nec in alto pulvere, nec in xystis, aliisve locis fieri possent. Has locum conculcatum paullo ante ex Galeno à nobis nominatum fuisse opinor ita vocatas, quod nullis lapidibus, lateribusve stratæ, sed rudes & æquato tantum solo forent. In his cursum factum existimo, atque ad id tum *diauli*, tum *dolichi*, à quibus *dolichodromi*, & *diaulodromi* formas atque ter-

[a] lib. 2. c. 4.

[b] Lib. 2. Epist. 17.

[c] Leg. 16. ff. de mandat.

terminos ibi constitutos, tametsi apud [a] Vitruvium nil aliud fuerit diaulos, quam perystiliorum quadratorum circumitio duobus stadiis definita. In ipsis etiam saltus, & disci exercitationes, quas palæstræ negavit Galenus (ut mea fert sententia) interdum habebantur. Nona pars erant xysti, & xysta, nam utraque apud Græcos & Latinos non parum discriminis obtinent, siquidem xystos hi vocant porticus tectas ubi athletæ per hiemem & æstatem, tempore luctationibus alieno, exercebantur: xysta autem subdiales ambulationes, ubi hyeme tempestate leni è porticu prodeuntes, & æstate fere semper exercebantur, ac ambulabant: atque has περιδρομίδας à Græcis nominatas scribit loco citato Vitruvius, quæ duplices erant, aliæ nudæ, aliæ platanis aliisve arboribus consitæ ad præstandum amœnitatem, atque illis, qui à sole offendebantur, umbram. de his loquebatur [b] Plinius, dum *platanos Athenis in academiæ ambulatione celebratas* fuisse scribit: De iisdem quoque [c] Plinius junior sermonem habuit, quando in depingendis Tuscis ac Laurentina villis suis xystos toties decantat. Nec alium intellexit Ischomacus apud [d] Xenophontem, quando ambulationem in xysto factam nominavit, sicuti nec Phædrus apud Platonem, ubi ex Acumeni sententia salubriorem facit ambulationem in viis, quam in cursibus sub hisce verbis: Τῷ δὲ σῷ καὶ ἐμῷ ἑταίρῳ πειθόμενος Ἀκουμενῷ κατὰ τὰς ὁδοὺς ποιοῦμαι τοὺς περιπάτους, φησὶ γὰρ ἀκοπωτέρους τῶν ἐν τοῖς δρόμοις εἶναι, Idest: *Tuo autem & meo socio obtemperans Acumeno, in viis ambulationes facio, nempe quas minorem lassitudinem iis, quæ fiunt in cursibus, parere* dicit. Id quod si Ficinus recte pensitasset; melius Platonis verba in nostram linguam transtulisset, sed de hac re plura inferius, quando de exercitationum locis tractabimus. Easdem ambulationes intellexit Justinus martyr, cum in principio dialogi sui dixit: περιπατοῦντί μοι ἐν τοῖς τοῦ ξυστοῦ περιπάτοις, hoc est, *ambulanti mihi in xysti ambulationibus*, quod ejus interpres haud exacte percepisse videtur. Nemora, quæ & in thermis publicis deputasse, & in suis juxta Neronianas diruptis ædificiis Alexandrum Severum fecisse scribit [e] Lampridius, nulla alia fuerunt, quam platanones & xysta Græcorum.

[a] Lib. 5. cap. 11.
[b] lib. 12. cap. 1.
[c] lib 2. Epist. 17. & Lib. 5. epist. 6.
[d] In Oeconom.
[e] cap. 25.

CAPUT X.

De Balneis gymnasiorum, atque etiam de Stadio.

DEcima gymnasiorum pars fuit *balneum*, quam ob delicias atque sanitatem omnium maxime æstimatam fuisse certum est, quamve cunctis aliis majorem & pulchriorem extitisse opinor ego, tum quia (ut Galenus sua tempora deplorat) omnes fere homines quotidie lavabantur, quod tempore Hippocratis, & antiquorum fere omnium usque ad Asclepiadis & Pompei ætatem, non erat; quando ut scribit [a] Hippocrates & Galenus nondum publica balnea, aut privata accommode ædificata videbantur, rarique & raro lavabantur: tum quia multis locis balnea indigebant pro variis lavandorum commoditatibus, quæ necessario spatium majus requirebant, & ob id columnis, ac superbissimis marmoribus extruebantur. ut interim non omittam quanta privati viri usi sint in privatis balneis ædificandis magnificentia, de qua scriptum est à [b] Seneca, *quod quisque pauper sibi videbatur ac sordidus, nisi parietes balneorum magnis ac pretiosis orbibus refulsissent, nisi Alexandrina marmora Numidicis crustis distincta fuissent, nisi illis undique operosa, & in picturæ modum variata circumlitio prætexeretur, nisi vitro conderetur camera, nisi aquam argentea epistomia fudissent.* Ne statuarum & columnarum nihil sustinentium ornamentum sileatur, quod libertinorum balnea habebant, ut nil nisi gemmas calcare vellent. Etrusci balneum à [c] Martiale, & [d] Statio elegantissime descriptum qui lectitarit, non poterit majorum in extruendis balneis magnificentiam, atque luxum satis admirari: sed de his satis. Vt autem de gymnasiorum balneis paullo plenior habeatur cognitio, hæc in præsentia solum (quando jam Andreas Baccius Elpidanus multæ lectionis atque doctrinæ vir post primam horum commentariorum editionem universam de Balneis materiam absolutissime tractavit) explicabimus, Primo, *qualia essent, & quæ loca balneis destinata:* Secundo, *quæ vasa & aeris dispositio, ubi lavabantur:* Tertio, *cujus gratia lavarentur*: Quarto, *qui, & quando lavarentur*: materiam enim, qua lavabantur, plerumque aquam dul-

a 3. com. de vic. rat. in acut.

b Epist. 86.

c Lib 6 epigr. 42.

d Lib. 1. Silv.

cem, vel pluvia collectam, vel ab aquæ ductibus, aut fluminibus, aut aliunde corrivatam omnes ſciunt. & quamvis apud Galenum, aliosque ſæpenumero de medicatis balneorum aquis mentio fiat, illis tamen ægroti, aut valetudinarii utebantur, non gymnaſia ingredientes, de quibus ſolis nos loqui intendimus. niſi immenſam Neronis & profuſam libidinem in medium adducamus, qui *dulcibus non contentus aquis, marinas* teſte Lampridio & Suetonio *atque Albulas in ſuas thermas deduci curavit.* Loca balneum univerſum conſtituentia à [a] Cicerone *balnearia* vocata, plurima fuiſſe reperio, frigidam lavationem ſive λουτρὸν, frigidarium, tepidarium, ſudationem calidam, & calidam lavationem. Quæ vero balneis inſerviebant, fuerunt hypocauſtum, aquarium, & vaſarium: Hæc omnia loca concamerata & fornicum modo fabricata fuiſſe cognoſcere poſſunt, qui Romanarum thermarum reliquias contemplari voluerint. Nec quis miretur à nobis hic loca plura balneorum recenſeri, quam à Vitruvio deſcripta inveniantur, quoniam, quæ ipſe deſcripſit, à Græcis omnia fere accepit, quando Romani nondum thermarum ea admiranda ædificia extruere cœperant, in quibus multo Græcis laſciviores, plura etiam loca diſpoſuerunt. Frigida lavatio, ſive λουτρὸν, locus erat, in quo frigidæ aquæ lavacra,& præſertim piſcina, alias baptiſterium à Plinio juniore vocitata, pro nationis uſu ab auctoribus citata poſita erant, tum ob æſtatem quando ſimilis lavatio diligitur, tum ob eos, qui omni tempore illam proſequebantur ſive ob valetudinem, ſive ob delicias, qualis Alexander Severus, quem *rariſſime in calidariis, fere ſemper in piſcinis laviſſe* ſcribit Lampridius. De hujus uſu plura apud Oribaſium ex Galeni ſententia videri poſſunt in decimo collect. lib. Auctor eſt Lampridius Heliogabalum *nunquam in piſcinis ſe lavari paſſum eſſe, niſi illæ croco, aliiſve pretioſis unguentis fuiſſent infectæ.* Ab hac aderat frigidarium ob eos fabricatum, qui ſtatim poſt egreſſum tepidarii, aut calidarii frigido aëre frui optabant: neque enim ulla ibi aquæ vaſa reperiebantur, ut poſſent æſtate plures convenire. non defuerunt qui in hac parte piſcinam pro natationis ſtudioſis, de qua copioſius lib. III. tractabimus, poſitam fuiſſe crediderint. At mihi veriſimilius videtur

[a] lib. 3. epiſt. ad Q. Fra. epiſt. I.

videtur eam in frigida lavatione, ubi alia frigida aqua servabatur, extitisse, cum in frigidario aquæ nullius apud auctores mentio habeatur: In parte fieri potest, ut loturi exuerentur quoque, tum quia apodyterium communis pro exercitatoribus spoliandis locus non parum distabat, adeo ut loturos, si ibi vestimenta deposuissent, nudos per ephebeum, frigidam lavationem, & reliqua loca transire necessum esset: tum quia probabile est in ephebeo homines sæpius inveniri consuesse, à quibus loturos haudquaque nudos conspici honestum erat. ex quo ad hæc omnia evitanda facile est in frigidario sese exuisse, eo magis quod [a] Varro atque [b] Plinius testati sunt, tam in urbibus, quam ruri apodyterium quoque fuisse balnei partem, quemadmodum etiam Galenus atque [c] Oribasius significare visi sunt, ubi qua hora juvenis temperati corporis balneo uti debeat, exponentes, gymnasterium temperari debere mandarunt, quod nullum aliud esse potest, nisi frigidarium ipsum: in quo & sudores detergebantur. siquidem Galenus. x. Methodi libro partes balnei enumerans quatuor statuit, calidarium, calidam lavationem, quam λουτρὸν vocat, frigidam lavationem, & quartam, in qua sudores detergerentur: sed hæc potius conjectura, quam ullo certo judicio intelligere conceditur. nec quisquam hic dubitare debet quum Vitruvius unam partem, Galenus aliam λουτρὸν vocent, quandoquidem non est rationi dissentaneum, utrasque eo nomine designatas esse, cum in ambabus homines lavarentur. Illud etiam hoc in loco commemorandum est, publicas balneas hanc partem admodum vastam, & cuivis perviam habuisse, ita ut vestimenta eorum qui lavabantur, facile surripi possent, ob quos lege cautum fuit fures balneorum gravius esse plectendos, quemadmodum præ ceteris copiose docuit Aristoteles sec. XXIX. prob. XIV. quamquam & capsarios vocatos in eum conducere usum consuevisse balneatores atque alios sciam, ut vestimenta lavandorum à furibus conservarent, quod intellexisse puto Juvenalem eo versu x. Satyr.

[a] 2. de re rust. in pro.
[b] lib. 5 epist. 6.
[c] 10. Collect. cap. 6.

Quem sequitur custos angustæ vernula capsæ,

Et Ovidium lib. III. de arte amandi.

 Cum,

Cum, custode foris tunicam servante puellæ,
Celent furtivos balnea tuta jocos.

Et Martialem lib. XII.

Lintea ferret apro vacuus cum vernula nuper,
Et supra togulam lusca sederet anus.

Frigidario adnexum tepidarium duobus hominum generibus inserviebat, tum illis, qui tepore aëris aut aquæ, vel utriusque ob voluptatem, sive valetudinem frui volebant, tum illis, qui aut frigida, aut calida lavari quærebant; hi etenim ne ab apodyterio sive frigidario ad calidarium, & rursum à balneo calido ad frigidarium, seu frigidam lavationem, tanquam ab extremo ad extremum prodeuntes, horrerent, aliterve offenderentur, tepidario pro medio quodam utebantur, in quo exeuntes de frigido, seu calido loco tamdiu morabantur, quousque ad alterum eorum citra noxam recipiendum sese disposuissent. quamquam etiam fieri potest, ut in privatis balneariis tepidarium [a] & apodyterium idem locus fuerint, ob spatii penuriam, vel quod ita major commoditas haberetur. Cicero enim, cum Arpinatem villam, quæ judicio Quincti fratris sui ædificabatur, invisisset, *se assa in alterum apodyterii angulum in balneariis promovisse* scribit. in quo satis aperte demonstrat, apodyterium & laconicum, sive calidam, assamve, ut ipse & Celsus vocant, sudationem conjuncta fuisse eo prope modo, quo nos tepidarium & laconicum conjuncta interdum fuisse, saltem post Vitruvii tempora, opinamur, etsi is lib. v. cap. x. huic sententiæ omnino adstipulari videatur. Calidarium, quod à [b] Vitruvio & [c] Celso laconicum nuncupatum fuit, cella erat nullam aquam intra se continens, ad provocandum sudorem potissimum instituta, & ob id à nonnullis *calida sudatio*, sicuti à [d] Cicerone & Corn. [e] Celso *assa* nuncupata. de qua sermonem faciens [f] Collumella, hæc contra sui temporis mores scripsit. *Mox deinde ut apti veniamus ad ganeas quotidianam cruditatem laconicis excoquimus, & exucto sudore sitim quærimus.* In hac vapor calidus, seu calor siccus inclusus sudorem provocabat, haud aliter, ac super Bajas myrtetis, ubi tempore

[a] Lib. 3. epist. ad Q. F. epist. prima.

[b] lib. 5. cap. 14.
[c] lib. 2. cap. 17.

[d] lib 3 ad Q. F. epist. 1
[e] In procem.
[f] l. de re rust.

Celsi è terra profusus calidus vapor ædificio inclusus maximos sudores ciebat. cujus [a] Horatius quoque meminit in Epist. ubi ait. [a] Lib. 1. ad Vallam. epist. 15.

——— sane myrteta relinqui
Dictaque cessantes nervis elidere morbos
Sulphura contemni, ———

Qui apud [b] Vitruvium tepidarium & laconicum idem faciunt, verba ipsius Vitruvii lectitantes facile cognoscent, utraque ab ipso separari, dum præcipit laconicum, sudationesque tepidario conjungi, præterquam quod manifeste Celsus laconicum vocat ubi calor siccus eliciebat sudorem, quam conditionem tepidario minime convenire quivis intelligere valet. id quod etiam clarissime significavit [c] Martialis, balnea Etrusci describens sub his verbis. [b] Lib. 5. cap. 10. [c] Lib. 6. epigr. 42.

Ritus si placeant tibi Laconum,
Contentus potes arido vapore,
Cruda virgine, Marciaque mergi.

Scio quoque nonnullos, quod laconicum rotundum, ac veluti turricula in hemisphærium camerata foret, idem cum sphæristerio, à nobis superius explicato, effecisse, quibus plane assentiri nequeo, quoniam mihi irrationabile videtur, ut in loco calido sudationibus ædificato ludum pilæ atque alias exercitationes, quas in sphæristerio fieri consuevisse tradit [d] Plinius, exercerent: fuisset namque (ut est in proverbio) *camino oleum addere*, si exercitationes per se corpora valde calefacientes in calidissimis locis egissent. De laconico possunt verba [e] Iuvenalis intelligi, si versus ita restituatur. quidquid dixerint alii: [d] 5. Epist. li. [e] Lib. 4. Sat. 11.

Qui Lacedæmonium proptysmate lubricat orbem:

nam taxat quendam quod in laconici solio copiosè exspuendo efficeret, quo minus in ipso pedes ambulantium firmari valerent. Post laconicum sequebatur cella calida, labris aquæ continendæ positis referta, in qua quod lavarentur, calidæ lavationis à Vitruvio, & à [f] Galeno λȣτρὸν nomen adepta est. hanc puto Archigenem apud Galenum VIII. de composit. medicam. [f] 10. Metho.

sec.

ſec. loc. vocaſſe ζεστὸν. Erat namque primaria balnei pars, & proinde à nemine de ipſa quidquam eſt in controverſia poſitum. Cur Vitruvius in balneis gymnaſiorum conſtruendis nullam tepidarii mentionem faciat, cujus, dum privatorum balnea doceret, aperte meminit, non ſum admodum certus, quoniam ſi illud ſub concamerata ſudatione intellexit, ſequeretur etiam in tepidario ſudari conſueviſſe, cum tamen ſuperiori capite ſudationes & tepidarium diſtinxerit; ſi ſub calida lavatione tepidarium ab ipſo comprehenſum fuiſſe placeat, quomodo ergo calidaria, atque tepidaria in decimi capitis ejuſdem libri initio tamquam diverſa fecit? itaque dicendum eſt forte concameratam ſudationem & laconicum, & calidam lavationem complecti; tepidarium vero omiſſum, quia Græcorum palæſtræ id non haberent. Quod porro ſcripſit Pollux libro ſeptimo, ἀλειπτήριον apud Alexim fuiſſe balneorum partem, nullo modo probare valeo : cum idem alias ipſum inter gymnaſiorum partes adnumeraverit. niſi velimus penes antiquos βαλανεῖον ſignificaſſe totum gymnaſium ipſum. Atque hæc ſufficiant de publicorum in gymnaſiis balneorum partibus. Fuerunt & innumera fere privatorum balnea, quæ & aliquibus ex prædictis partibus caruiſſe, & alias habuiſſe veriſimile eſt; ſed de hujuſmodi non eſt inſtituti noſtri verba facere. Quæ autem loca non eſſent intra balneas, ſed ipſis tantum inſervirent, primo hypocauſtum continebant, quod ſecundum Vitruvii deſcriptionem erat fornax ſeu caminata ſtructura ſubterranea calidario, calidæ lavationi, atque vaſario ſubpoſita, in qua ad calefaciendum tum aquam, tum prædicta loca ignis ſuccendebatur, & ne extingueretur à ſervis *fornacatoribus* ob id in Pandectis à Papiniano vocatis, frequenter cum pilis & glomis pice illitis excitabatur, de lignis autem in hunc uſum adhibitis narrat Plutarchus x. prob. lib. I I I. ſympoſ. ædiles caviſſe, *nè ignis balnearum ex olea ſuccenderetur, neque in eum conjiceretur lolium*, quod horum nidores gravedinem capitis, & vertigines lavantibus invehant : prædictarum pilarum apud Vitruvium libr. v. cap. x. mentio clara habetur, ubi docet *ſolum caldariorum ita ſternendum eſſe inclinatum ad hypocauſim, uti pila cum mittatur non poſſit intro reſiſtere, ſed*

rurſus

rursus redire ad præfurnium, atque sic facilius flamma pervagari sub suspensione. De his loquebatur Statius in descriptione bal- [a] Lib. 1. Silv. neorum Etrusci.

——— crepantes
Auditura pilas, ubi languidus ignis inerrat
Ædibus, & tenuem volvunt hypocausta vaporem.

Vnde cuivis manifestum esse potest, in quam gravi errore versentur illi, qui hypocaustum & laconicum idem fuisse crediderunt. Auctor est Seneca III. nat. quæstion. capit. XXIV. nec non Epistola xc. tempestate sua inventos esse parietibus impressos tubos, per quos circumfunderetur calor, qui ima simul & summa foveret æqualiter: illum vero calorem immitti consuevisse ex hypocausto, & à Jurisconsultis memoriæ mandatum est, & ab Ausonio in Mosella sic expressum:

Quid quæ sulphurea substructa crepidine fumant
Balnea, ferventi cum Mulciber haustus operto
Volvit anhelatas tectoria per cava flammas,
Inclusum glomerans æstu expirante vaporem?

Horum autem tuborum vestigia adhuc quamplurima Romæ conspiciuntur in Diocletiani atque Caracallæ gymnasiis. Ante hypocaustum via quædam erat propnigeum, quasi dixeris præfurnium à Vitruvio vocata. Aquarium cella erat calidæ lavationi, atque calidario adnexa, in qua alveus magnus ædificatus erat ad continendam aquam ex aquæductibus, aut aliunde invectam, atque in frigidam lavationem, & calidam per fistulas corrivandam. Non longe ab hoc situm fuit vasarium, ubi vasa conservabantur balneorum servitiis necessaria, & ubi aqua pro ipsis calefiebat. de hoc ita tradidit [b] Vitruvius: *Ahenea vasa* [b] Lib. 5. c. 10. *supra hypocaustum tria composita fuisse, unum caldarium, alterum tepidarium, tertium frigidarium, & ita collocata, uti ex tepidario in caldarium, quantum aquæ calidæ exisset, influeret, de frigidario in tepidarium ad eundem modum.* De ære balneorum, qui extrinsecus admittebatur, (ut Vitruvius innuit) ea in calidissimo

loco averso à septentrione & aquilone sita erant, tum caldaria atque tepidaria ab occidente hyberno lumen habebant. Quod [a] Oribasium significasse puto, ubi ex Galeni sententia architectos optimos balneorum domos ad octavam horam versas construxisse scribit. Sin autem natura loci impedivisset, utique à meridie: lumen vero ita capiebatur, ut in medio cameræ foramen latum relinqueretur, sub quo labrum extruebatur: circa labrum erant spatiosi quidam margines, aut porticus, à Vitruvio *scolæ* vocati, in quibus occupato à prioribus lavationis loco, reliqui circumspectantes recte stabant, nec suis umbris lucem, quæ superius capiebatur, obscurare poterant. De æris porro intra balneum existentis statu à [b] Seneca & [c] Plutarcho auctoribus gravissimis scriptum reperio, antiquiores mollibus ac moderate calidis balneis usos, ita ut Alexander in lavacro etiam febriens, Galatarumque mulieres pultis ollas in balnea ferentes una cum pueris lavarentur, & manducarent: at eorum tempestate maxime calidas in pretio habitas fuisse, adeo quod de illis dicere licebat,

[a] Lib. 9. collect. cap. 10.
[b] Epist. 86.
[c] Lib. 8. symp. prob. 9.

—— —— huc
Cocytus, Phlegetonque fluunt Acheronta petentes.

Quales fortasse Neronianæ thermæ extiterunt, de quibus Martialis sic scribit libro tertio.

Si temperari balneum cupis fervens
Faustine, quod vix Iulianus intraret,
Roga, lavetur, rhetorem Sabineum,
Neronianas is refrigerat thermas.

Nihilominus tempore Galeni, qui paullo post Senecam & Plutarchum floruit, balnea usque adeo calida in usu nequaquam fuerunt. Quinimmo etiam morem illum calidioribus utendi haudquaquam tunc omnibus communem fuisse, sed aliquibus peculiarem, pro comperto habeo: etsi [d] Seneca testatur apud veteres *hoc quoque nobilissimos ædiles officio functos esse, intrandi ea balneorum loca, quæ populum recipiebant, exigendique munditias, & utilem ac salubrem temperaturam procurandi:* sed tempore suo illud in desuetudinem abiisse, ut balnea tunc similia incendio forent, narrat Plinius libro XXXI. cap. IX. *ut convalescentes balinearum*

[d] Epist. 86.

STRIGILI
LAVACRVM
OCEANVM VEL
LABRVM
ORCEOLVM
CACCAB
TRVLLA BAL
NEARIA
SOLIV

nearum æstus tolerare possent salem linguæ subditum præstitisse. Vasa quibus lavabantur, alia immobilia, alia mobilia fuerunt: Quæ non movebantur, ex lateribus & marmore fiebant, alveique & labra in calida lavatione, in frigida piscinæ & baptisteria nuncupabantur: adeoque magna erant, ut etiam in ipsis aliquo pacto natare concederetur: atque horum vestigia adhuc Romæ in aliquibus thermarum ruinis conspiciuntur: Quæ moveri poterant, tametsi in privatis balneis utplurimum fierent: attamen in publicis quoque, sed ob privatorum forsan usus, extitisse opinor: & hæc diversas figuras habuerunt, alia quadratam, alia quadratam oblongam; alia rotundiusculam, alia ovalem, sicuti nunc apparet ex vetustissimis, quæ adhuc Romæ supersunt. Hic autem unam duntaxat formam damus, à Pyrrho Ligorio ex suis præclarissimis rerum antiquarum monumentis communicatam; quod eam & pulcherrimam, & pro multis rebus intelligendis sagaci lectori accommodatissimam putamus. Varia eorum porro materia fuit, alia ex lapide, alia ex marmore, alia ex ære; quorum omnium nomina à [a] Julio Polluce scriptis mandata leguntur, fuerunt & qui lignea pro balneis lavacra facere tentarint, qualis Tucca à [b] Martiale sub his versibus derisus.

[a] Lib. 7.

[b] Lib. 9. epigr. 75.

Non silice duro, structilive cæmento,
Nec latere cocto, quo Semiramis longam
Babylona cinxit, Tucca balneum fecit,
Sed strage nemorum, pineaque compage
Vt navigare Tucca balneo possit.

Tongillum quendam ex Rhinocerotis cornu labrum fabricasse crediderunt aliqui, his [c] Juvenalis versibus adducti.

[c] Sat. 7. versu 130.

——— exitus hic est
Tongilli, magno cum Rhinocerote lavari
Qui solet, & vexat lutulenta balnea turba.

In bello quoque solitum portari hæc labra ob imbecillorum commoditatem, ex Paterculo conjicere licet, qui libro 11. non longe à fine celebrans Augusti curam erga imbecillos milites, inter alia dicit non defuisse optantibus & indigentibus balinei

linei instrumentum. Sed eorum sententiam admodum probare nequeo, potiusque credo sub Rhinocerotis nomine nasutum aliquem à maledico poëta notari. Finis, cujus gratia lavabantur, non unus extitit. (de sanis loquor, & gymnasiorum studiosis; nam de ægrotantium & valetudinariorum lavationibus sermonem haberi non postulat locus) Primam balneorum institutionem semper fuisse existimavi, ut quotidianas sordes eluerent, possentque mundo corpore cenare, qui singulis diebus lavabantur: antiquitus enim cum nondum lineorum pannorum, qui corpora à sorditie tuentur, usus inventus, aut saltem infrequens esset: magnaque ex parte corpora nuda ferrent, à pulvere, & omni alia illuvie conspurcabantur, atque inde vel saltem ter quaterve in mense, vel, si semper mundi cenare gaudebant, singulo quoque die lavari cogebantur: quod posteriores, qui in gymnasiis ante exercitationes ungebantur, & pulvere, ac sudoribus conspurcabantur, ad eluendas sordes factitasse semper, & ob id in ipsis gymnasiis balnearum usum invectum rationi consentaneum est, sicuti namque primi illi locum, ubi juventus Romana exercebatur, Tyberi propinquum constituerunt, ne longius ad deponendas inter exercendum contractas sordes ire cogerentur, quemadmodum scribit [a] Vegetius: ita postquam gymnasia ob exercitationes instituta fuerunt, æquum erat & balnea ibi ad mundanda corpora construere. Ab hoc autem usu etiam semel tantum in die cenandi, & in stratis dum cenarent accumbendi, ut inferius copiose demonstrabo, consuetudo introducta fuit. Posteriori tempore majorem hominum partem balneis ob delicias, atque mollitiem usam esse clare constat, & præsertim tepidis, quibus exiccatas, hæc ab exercitationibus, vel sole, vel frigore ardentes corporis partes attemperabant. Nec solum dulcibus aquis, sed & medicatis ob delicias usos homines testatur Galenus in principio tertii de medicamentis localibus. Balneis aliquos uti consuevisse, quod non possent, neque ferrent cibos capere nisi loti, auctor est [b] Plutarchus, qui Titum Imperatorem hac de caussa interiisse, ex relationibus eorum, qui ægrotanti ministrarunt, prodidit. Quod etiam qui invalidum ad

[a] Lib. 1. de re milit. cap. 10.

[b] In Libr. de tuend. valet.

concoquendos cibos ventriculum habebant, ejus corroborandi, & cibos conficiendi gratia lavarentur, à [a] Posidonio medico relatum est; ut non temere [b] Plinius in medicos invectus sit, quod *persuasissent balneis ardentibus cibos in corporibus coqui, à quibus nemo non minus validus exiret, obedientissimi vero efferrentur.* Summatim ob quatuor causas balnea in usu extitisse scribit [c] Clemens Alexandrinus, ἢ καθαριότητος ἕνεκα, ἢ ἀλέας, ἢ ὑγείας, ἢ τὸ τελευταῖον ἡδονῆς, *sive ob corpora mundanda, tepefaciendave, sive ob sanitatem, sive ob voluptatem.* Calidis balneis utebantur majores ad levandas lassitudines, necnon ad corpora emolienda: quæ ideo ἀνθρωπογναφεῖα vacarunt. Calidis & tepidis ad conciliandum somnum; Frigida lavabantur, & ob voluptatem, & ut robustiores redderentur, calorque naturalis intro repulsus major evaderet; ideoque fere post calidas balineas ea adhibebatur. quem usum primos omnium Euphorbum Iubæ regis, & Antonium Musam Augusti medicos, fratres, monstrasse refert Plinius lib. XXV. cap. VII. *Charmis* quoque medicus * *Massiliensis, damnato calidorum balneorum usu, hyberno tempore etiam frigida lavari hortabatur, atque in lacus ægros mergebat*, qua de re extat Senecæ adstipulatio, sese psychrolutrem vocantis. præterquam quod etiam (ut referunt [d] Plinius, & Agathinus apud [e] Oribasium) ad prorogandam vitam, multaque alia præstanda, frigidam lavationem conferre opinati sunt; hæc enim de seipso refert Agathinus. *Equidem sæpenumero à cœna cum ægre in somnum delabor, propter æstum, in frigidam descendere consuevi; & mirabile est quam jucundam noctem transigam.* Qui balneas ingrediebantur publicas, ante decimum quartum annum nihil solvisse, testatur [f] Juvenalis.

Nec pueri credunt, nisi qui nondum ære lavantur.

Alii quadrantem balneatori dabant, & od id balneum *rem quadrantariam* vocavit [g] Seneca, de quo [h] Flaccus.

—— dum tu quadrante lavatum
Rex ibis,

& [i] Juvenalis:

Cædere Silvano porcum quadrante lavari.

Queritur

[a] Aetius lib. 6. cap. 10.
[b] Lib. 29. ca. 1.
[c] Lib. 3. Pædag. cap. 9.
* Plin. lib. 29. cap. 1.
[d] Lib. XXXI. cap. 3.
[e] Lil. 10. colle. cap. 7.
[f] Satyr. 2.
[g] Epist. 86.
[h] Lib. 1. serm.
[i] Sat. 6.

Queritur tamen [a] Martialis, quod pluris ſibi balnea conſtarent ubi ſcribit. [a] Lib. 10. epigr. 75.

Balnea poſt decimam laſſo, centumque petuntur
Quadrantes. ———

Quod forſan vel ob diuturniorem moram, vel alterius rei gratia, & ipſi, & aliquibus aliis contingere poterat. Sat eſt, quadrantem commune pretium fuiſſe: quin & Antoninum Pium balneum ſine mercede populo conſtituiſſe, tradit Julius Capitolinus, & Athenæus VIII. Deipnoſ. ſcribit apud Phaſelitas fuiſſe legem, ut peregrini carius lavarent. propterea cum ita vili pretio liceret, nullum genus hominum à publico balneo arcebatur: pueri juvenes, viri ſenes, decrepiti, nobiles & ignobiles lavabantur: ſed præ ceteris, phonaſchos, cytharœdos, præcones, tragœdos, comœdos frequentare balnea ſolitos refert [b] Galenus, quod vocem oblæſam, & aſſiduis vocibus exaſperatam aquarum dulcium humectatione curabant, integramque ſervabant. Hoc ſimiliter videtur [c] Martialis in his de Menophilo verſibus ſignificaſſe.

[b] 3. de comp. med. ſ. G.

[c] Lib.7 epigr. 81.

Menophili penem tam grandis fibula veſtit,
Ut ſit comœdis omnibus una ſatis.
Hunc ego credideram (nam ſæpe lavamur in uno)
Solicitum voci parcere, Flacce, ſuæ.
Dum ludit media populo ſpectante palæſtra,
Delapſa eſt miſero fibula, verpus erat.

Qui Menophilus comœdus erat, & ſicuti ceteri, licet recutitus, infibulatus erat, atque ſæpe cum Martiale in communi thermarum balneo lavabatur. Mulieres Lacedæmoniorum in balneis gymnaſiorum lavari conſueviſſe perſpectum eſt, & nedum in his, verum & una cum viris promiſcue: quod tamen non in cunctis eveniſſe credendum eſt, quando Heſiodus ſcriptor antiquiſſimus balnei muliebris mentionem ibi facit.

Μηδὲ γυναικείῳ λουτρῷ χρόα φαιδρύνεσθαι
Ἀνέρα.

Id eſt;

Id eſt:

[a] *Neque in muliebri balneo corpus abluito*
Vir.

a Heſiod. in fine. 2. ope. & die.

Vbi & fœminarum lavationes etiam antiquitus apud Græcos diſtinctas fuiſſe, & viris eas ingredi ob ſalubritatem vetitum apparet: quod præter turpitudinem etiam à corporibus muliebribus, ac menſtruis recrementis effluxus quidam exeant, ut Proclus meminit, quibus ſi viri inficiantur, tam per aquæ communis, quam per ſolius aëris ingreſſum ſtatim eorum ſanitas inquinatur. An apud Romanos primis illis temporibus eadem utrumque ſexum promiſcue lavandi conſuetudo fuerit, neque prorſus inficiari, neque affirmare audeo: quoniam ex una parte gravitati, atque priſcæ illi educationi Romanæ minime conveniſſe videtur: quando ſcilicet *nec parentibus cum filiis*, *nec ſocero cum genero lavari licuiſſe* tradit Cicero primo offic. lib. Ex altera Varronis teſtimonium mulieres una cum viris, ſi non eodem lavacro, eodem ſaltem loco etiam antiquitus laviſſe comprobat, qui libro de analogia ſecundo tradit in balneo conjuncta fuiſſe ædificia bina, unum ubi viri, alterum ubi mulieres lavarentur: præterea, C. Gracchus in oratione de promulgatis legibus idem confirmare videtur, cujus verba apud [b] Gellium ita leguntur: *Pudor enim non patiebatur utrumque ſexum ſimul lavari, ſed commoditas conjungi deſiderabat.* Niſi dicamus iſta omnia non de publicis balneis, quæ tunc vel nulla, vel anguſtiſſima & viliſſima extitere, ſed de privatis eſſe intelligenda: quemadmodum forſan [c] Vitruvius intellexit, ubi utriusque ſexus lavacra conjungenda monſtravit. verum enimvero poſterioribus ſeculis mulieres promiſcuis balneis uſas eſſe, quamplurimarum probatiſſimorum auctorum teſtimoniis comprobari poteſt, inter quos primo ſeſe offert [d] Juvenalis, qui diſſolutos Romanarum fœminarum mores carpens hæc ſcribit:

b lib. 10. c. 3.

c lib. 5. c. 10.

d Sat. 6. verſ. 417.

—— *gravis occurſu, teterrima vultu*
Balnea nocte ſubit, conchas & caſtra moveri
Nocte jubet, magno gaudet ſudare tumultu.

Cum

Cum lassata gravi ceciderunt brachia massa,
Callidus & cristæ digitos impressit aliptes,
Ac summum dominæ femur exclamare coëgit,

ex quibus neminem esse existimo, qui non videat mulieres tempore Juvenalis publicas balneas adivisse, ibique & exercendo, & lavando sine pudore ullo viris se immiscuisse, quod similiter ejus tempestate [a] Martialis confirmavit.

[a] Lib. 11. in Blataram.

Omnia fœmineis quare dilecta catervis
Balnea devitat Blatara? ——

& [b]

[b] Lib. 3. in Vetustinam.

Cum te lucerna balneator extincta
Admittat inter bustuarias mœchas.

[c] Clemens Alexandrinus, qui sub Antonino & Severo floruit, in eo, quem Pædagogum inscripsit commentario non modo fœminas communes viris balneas, atque publicas in usu habuisse testatur, sed omni pudore deposito externis quibusque libidinis gratia sese nudas in ipsis spectandas præbuisse. Quos mores postea detestans Cæcilius Cyprianus hæc in libro de virginum habitu scripta reliquit. *Quid vero quæ promiscuas balneas adeunt: quæ oculis ad libidinem curiosis pudori, ac pudicitiæ dicata corpora prostituunt, quæ cum viros, ac à viris nudæ vident turpiter, ac videntur, nonne ipsæ illecebram vitiis præstant.* Cui sententiæ multa etiam simillima à D. Hieronymo in Epist. ad Lætam de filiæ institutione fuere prodita. His itaque omnibus cuivis perspectum esse potest, non pauco tempore eum morem & Romæ, & alibi perdurasse, ut fœminæ atque viri in promiscuis balneis lavarentur: quando etiam non defuerunt qui interdum hanc mulierum impuram procacitatem coërcere tentarint: qualis fuit Hadrianus princeps, quem scribit Dion Cassius viros discretos à fœminis lavari voluisse: sicut & Marcum Aurelium Antoninum balnea promiscua sustulisse, eademque ab Heliogabalo renovata Alexandrum Severum prohibuisse, refert Capitolinus & Lampridius. Ob quod item aliquando censoria lex lata traditur, ut mulieres à promiscuis balneis abstinerent, nec commune lavacrum cum viris libidinis caussa intrarent, sub repudii & dotis amissio-

[c] Lib. 3. c. 5.

nis pœna: quod postea *in leg. fin.titul. de repud.* & *in authentica de nuptiis* pro sancito receptum fuit. Qua ratione fieri potest, ut balneæ aliquæ muliebres in fœminarum duntaxat usum fuerint extructæ, quales Agrippinæ Augustæ Neronis matris: necnon Olympiadis in Saburra, & quas Ampelidem ac Priscillam trans Tyberim ad evitandum forsan hominum conspectum habuisse refert Victor. Tempus lavandi penes veteres, quemadmodum narrat [a] Seneca, fuit, quod *quotidie brachia & crura abluebant: toti nundinis solum lavabantur.* Ceterum post M. Pompeji ætatem cœperunt singulis diebus toto corpore lavari. Hora vero usque à temporibus Homeri fere à pluribus observata fuit paullo antequam cibus sumeretur, non deerant tamen Galeni tempestate, qui etiam à cibo, nulla valetudinis habita ratione, lavarentur. ob quod ipse rigorem sine febre visum tempore suo narrat, quem ætate antiquiorum medicorum, cum rari post cibum lavarentur, non esse visum scribit. Vt plurimum autem major pars liberorum hominum prius exercebatur, deinde balnea ingrediebantur, nonnulli sine exercitationibus lavabantur. Adnotavit [b] Galenus, antiquos post pilæ ludum calidis balneis lavari consuevisse: quod similiter ante illum innuisse [c] Martialem eo versu videri potest.

[a] Epist. 86.

[b] In lib. de parvæ pilæ lusu.

[c] Lib. 14. epigr. 163.

Redde pilam, sonat æs thermarum, ludere pergis?
Virgine vis sola lotus abire domum.

Nam dum hora balnearum appropinquaret, tintinnabulo quodam significabatur, quo pilæ lusores, atque alii exercitatores statim accurrerent: alioqui in *gelidissima virgine*, quam & *tactu jucundissimam, sicut haustu Marciam*, refert [d] Plinius, & sic dictam *quod nullis sordibus pollueretur* tradit Cassiodorus VII. 6. Var. jam clausis thermis lavabantur; scribit enim Capitolinus, ante Alexandri Severi tempora nunquam thermas ante auroram apertas fuisse, & semper ante solis occasum claudi consuevisse, ipsumque Imperatorum publicarum thermarum luminibus oleum addidisse, quo & in nocte paterent. quod etiam fecisse Lyconem philosophum juventuti Græcæ scribit Laërtius in ejus vita. Non me latet quosdam aliis horis

[d] Lib. 31. c. 3.

horis lavisse, sed vel extra gymnasia, vel in gymnasiis gratia alicujus affectionis, aut alterius rei, vel consuetudinis, ut scribit [a] Martialis de Fabiano.

[a] Lib.3 epigr. 36.

Lassus ut in thermas decima, vel serius, hora.
Te sequar, Agrippæ, cum laver ipse Titi.

Hoc certum est, quod Vitruvius loco citato memoriæ mandavit, tempus lavandi maxime à meridiano ad vesperum fuisse constitutum, cum enim semel duntaxat in die saturarentur majores, nullum tempus hoc ipso opportunius habebatur, quod circa octavam diei horam paullo ante cenam erat, ut [b] Martialis testatum reliquit.

[b] Lib.4.epigr.8

Sufficit in nonam nitidis octava palæstris,

&

[c] *Octavam poteris servare, lavabimur una.*

[c] Lib.11 epigr. 53.

Hadrianus Cæsar referente Spartiano *ante octavam horam neminem nisi ægrum lavari voluit*, quam horam etiam Julium Cæsarem prioribus seculis servasse, conjicere possumus ex Epistola [d] Ciceronis ad Atticum, ubi de Cæsare loquens, hæc ait: *Ille tertiis Saturnalibus apud Philippum ad horam septimam, nec quemquam admisit, rationes opinor cum Balbo; inde ambulavit in littore, post horam octavam in balneum, tum audivit de Mamurra, non mutavit: unctus est, accubuit, ἐμετικὴν agebat, itaque & edit, & bibit ἀδεῶς, & jucunde.* Sed an perpetuo illam vitæ rationem servaret Cæsar haud clare ex eo loco habetur; quando ejus solius diei rationem exponit, in qua secundum multorum consuetudinem vomere destinaverat, atque ob id ἀδεῶς, id est: *sine timore*, & jucunde ederat, biberatque, ut (quod erat [e] medicorum præceptum) varii generis potu, ciboque repletus posset, dum iret dormitum, vomere. ita namque locus ille (ἐμετικὴν agebat) intelligi judicio meo debet: quod sicuti διαιτητικὴ à Græcis simplici vocabulo dicitur ea medicinæ ratio, quæ in rebus ad humanum victum spectantibus sita est, & κενωτικὴ quæ ad exinanitiones pertinet, haud secius ἐμετικὴ est illa ἀγωγὴ, sive ratio, quæ in rebus & modis vomitum parantibus collocata est. Tot itaque de balneis gymnasiorum, ac

[d] Lib. 13. Ep. ultima.

[e] Hippo. in lib de sal. diæta & ibi Gal.

privatis breviter dicta sufficiant, quorum usus cum apud antiquiores rarior esset, Asclepiades Prusiensis ætate Pompeii orator habitus ex illa arte nullum quæstum trahens, cum ad medicinam se contulisset, in eaque magnam gloriam & auctoritatem brevi comparasset, ob blandimenta, quibus ægros curabat, ob perpetuam sanitatis firmitatem, & quod Romæ quendam pro mortuo ad sepulturam elatum miro gentium stupore, ut [a] Celsus [b] Plinius, & [c] Appuleius tradiderunt, vivere cognoverat, eum frequentiorem reddidit. Vndecima, ac omnium postrema in gymnasiis pars fuit *stadium*, ubi populus cum voluptate athletas certantes spectabat: nilque aliud erat, quam hemisphærium quoddam, multis gradibus constructum, unde poterant commode spectatores, qui semper plurimi eo confluebant, certatores intueri. An autem inter ipsum & xystum, seu peridromidas murus intercederet; atque inde per ostium ex platanonibus gymnasiorum athletæ in arenam stadii prodirent, etsi à Vitruvio nil explicatum habeatur, rationi tamen consentaneum videtur, universum ædificium, ne cuivis pateret (quod etiam supra citati Capitolini testimonio comprobari potest) muro conclusum, & propterea à gymnasio stadium muri septo divisum fuisse. De aliis gymnasio fere necessariis locis, veluti lignario, vasario, latrinis, tricliniis, atque ejus generis multis non loquor, quod horum in palæstrarum descriptione mentio non habeatur, ad nostrumque institutum minus pertineat: sicut nec quomodo ambulationes illæ substratis carbonibus, atque cloacis proximis extruerentur. Quæ omnia tanquam clara, aut alibi commodius explicata, à Vitruvio in discribendis xystis prætermissa puto. Iuxta publicas thermas invenio extructas fuisse popinas, quas Isidorus lib. etymolog. xv. cap. 11. tradit huic inservisse, ut, qui ob exercitationes aut lavacra essent admodum exinaniti dissolutive, haberent, ubi statim refici possent. atque has forsan Plinius intellexit Epist. 111. lib. 1. quando post balneum & triclinia popinarum meminit. Hactenus de antiquorum gymnasiis.

[a] Lib. 2. c. 6.
[b] Lib. 26. cap. 3.
[c] 4. Florid.

CAPVT XI.

De accubitus in cena antiquorum, & semel dumtaxat in die cenandi consuetudinis origine.

QVoniam balneorum explicatorum occasio jam suadet, nosque supra polliciti sumus de cenandi semel in die, & in cena accumbendi antiquorum consuetudinis origine sermonem habere; etsi extra rem nostram videatur, atque à Galeno de accubitu nihil explicatum habeamus: haud prætermittendum est, quin sententiam nostram in medium proponamus, alias eam libentissime mutaturi, si quis meliori judicio, ac eruditione præditus, veriorem aliquam, & magis rationi consentaneam demonstraverit. Quod etenim majores nostri mane exiguum quid comederent, quod prandium vocabant, & vespere tantum saturarentur, dum cenare dicebantur, (exceptis iis, qui coitu usuri erant, quibus à medicis vespere cenare interdictum fuisse scripsit [a] Aristoteles, & exceptis Syracusanis, quos bis in die cibis impleri, quasi res nova esset tradit,

[a] 3. partic. Probl. 32.

Lateranensis & Mutinensium mormorum formæ, accubitum probantes.

Plato) ſatis ab Horatio, Martiale, Plutarcho, atque Galeno (ne multos alios nominem) comprobatum eſt: ſed his fuſius & melius in variis lectionibus noſtris tractatum eſt; quod ſimiliter fere omnes dum cenabant in ſtratis accumberent, prȩter lapides Romanos, *quos hic damus*, id clare oſtendentes, doctiſſimus Philander in ſuis in Vitruvium commentariis auctorum antiquorum teſtimoniis clarum fecit, ut id amplius demonſtrandi laborem mihi omnem dempſerit. Ceterum unde nam hæ duæ conſuetudines principium acceperint, & quomodo vere accumberent, nemo, quem ego viderim, ſive ex antiquis, ſive ex recentioribus, ita appoſite & diligenter declaravit, quin poſteris dubitandi, & plura deſiderandi occaſionem reliquerit. Quod an ob rei obſcuritatem, an ob neglectum evenerit, ignoro. Ego ſane utrasque illas, & accubitus ſcilicet, & unius in die cenæ conſuetudines à balneorum uſu manaſſe exiſtimo, & primo ut ita de accubitu ſentiam, pluribus, iisque non ſpernendis conjecturis adducor, quarum prima eſt, quod Homeri tempore, quando non adeo frequenter balneis utebantur, cenaturi ſedebant, ut in convivio Procorum apparet.

Ἐς δ᾽ ἦλθον μνηστῆρες ἀγήνορες· οἱ μὲν ἔπειτα
Ἑξείης ἕζοντο κατὰ κλισμούς τε θρόνους τε. A. Odyſſ.

Id eſt:

At proci ingreſſi ſunt, qui mox inde ſuperbi
Ordine ſederunt ſcamnis, & ordine thronis.

& ubi Telemachus, ejusque ſocius à Menelao hoſpitio accepti poſt lotionem cenant ſedentes.

Ἐς ῥα θρόνους ἕζοντο παρ᾽ Ἀτρείδην Μενέλαον.

Id eſt:

Thronis ſedebant prope Atridem Menelaum.

ſicque tempore majoris Scipionis ac Plauti, creſcente paullatim balneorum uſu, una quoque hujusmodi accubitus incrementum, præſertim apud Romanos cœpit; neque tamen multum, quando ſcilicet viri tantum, & non mulieres, ut Vitruvius, Valerius Max. & Iſidorus ex Varrone teſtati ſunt, accumbebant,

bebant, nec cum ipsis lavabantur, etsi Tyrrhenos una cum mulieribus ὑπὸ τῷ αὐτῷ ἱματίῳ accubuisse legatur apud Athenæum. Nam & Aristotelis tempore Græcos discubuisse in publicis cenis credi potest ex ejus in VII. Politic. scriptis, ubi puerorum institutionem tradens junioribus præcepit, ne tragœdias, aut jambos audirent, priusquam in commessationibus cum aliis discumbere (κατακλίσεως voce utitur) valerent : à Pompeji vero Magni ætate usque ad Galeni, atque etiam Constantini Imperatoris tempora, cum in frequentissimo usu balnea essent, non solum penes divites atque nobiles, verum etiam quoscunque alios, tunc omnes fere, atque etiam mulieres cenantes simul accumbebant, sicuti hisce versibus innuit [a] Ovidius.

[a] 1. De arte amandi.

Ergo ubi contigerint positi tibi munera Bacchi,
Atque erit in socii fœmina parte tori.

& [b]

[b] Lib. 1. amor. eleg. 4.

Cum premit ille torum, vultu comes ipsa modesto
Ibis, ut accumbas ; ————

& sicuti [c] Valerius idem de ætate sua scribit. Quamquam *apud Græcos nunquam mulieres accubuisse* 1. Verr. tradit Cicero, & apud Romanos diverso situ mulieres à viris accumbentes cenasse rationi consentaneum est : non solum, quod honestatis atque dignitatis utriusque ratio ita postulasse videtur, sed quia in Romanis lapidibus, in quibus mulieres cum viris accumbentes repræsentantur, illæ certe figura quadam ab ipsis aliquo pacto diversa, quasique sedentes, & nulli alteri rei cubitis innixæ accumbentes & edentes conspiciuntur. At quo pacto viri accumberent, operæ precium me facturum auguror, si postquam locus invitat, breviter explicuero. Viros enim scribit [d] Plutarchus, in principio cenæ cubito sinistro innixos pectoribus (ita interpretor πλατεῖς) mensam, utplurimum tetigisse : quo sola dextera manu illam circumire possent, in fine vero se ipsos in latus ita, ut acutam corporis figuram redderent, vertisse. οὐ κατ' ἐπίπεδον, ἀλλὰ κατὰ γραμμὴν τῆς χώρας ἁπτομένους. id est : *non secundum latitudinem, sed longitudinem locum tangentes.* Quam etiam rem Alexander ille, sive sit Aphrodisiensis, sive Trallianus, (ut magis suspicor) libro problem. primo, probl. 82. clariorem

[c] Lib. 2. cap. 1.

[d] 5. Sympos. Probl. 6.

rem facit: ubi inter alias caussas, ob quas veteres in principio cenæ arctius accumbebant, hanc esse unam putat, quod tunc ἐπὶ τὸν θώρακα καὶ τὰ πλάτη τοῦ σώματος disponebantur: satiati vero ἐπὶ τὰ πλάγια vertebantur. ita quod ubi edebant, capite erecto ac humeris, spina vero dorsi modice reflexa, ac reliquo corpore resupine locato, & jacente manebant. dum autem multa loqui volebant in latera versus auditores vertebantur, ob quod [a] Juvenalis.

——— Nam plurima dixit
In lævam conversus; at illi dextra jacebat
Bellua; sic pugnas Cilicis laudabat, & ictus
Et pegma, & pueros inde ad velaria raptos.

[a] Satyr. 4.

Saturati pariter interdum unum in latus, nonnumquam supra dorsum supini, sæpe more sedentium sese componebant. Sertorium enim cum molestas importunorum convivarum rixas, & fraudulenta convicia aversaretur, mutata discumbendi forma sese supinum locasse, atque inde facilius ab iniquissimis, qui in eum conjuraverant, convivis trucidatum esse in ipsius vita narrat Plutarchus. Quod accubitus in mensis apud veteres hunc in modum fieret, præter allata scriptorum testimonia locupletissimam fidem unicuique facere possunt duæ, quas infra ponendas curavimus, picturæ, quarum alteram ad tripodem cenantium, ut plerumque solebant, Ligorius maximæ auctoritatis antiquarius ex vetustis monumentis communicavit, alteram ex antiquissimo, & omnium rarissimo marmore, quod in Paulli Rhamnusii viri optimi, ac bonarum litterarum, omniumque pulcherrimarum rerum studiosissimi, luculentis ædibus Patavii conspicitur, accurate & fideliter repræsentari fecimus. Ex hac namque postrema, non modo sententia nostra de vera accubitus forma, quam primi forsan omnium Romæ Octavio Pantagatho, Onuphrio Panvino, aliisque gravissimis viris, & postremo Patavii Ligorio, absque marmoris ullius testimonio, ac sola conjectura proposuimus, librorumque auctoritatibus tutati sumus, apertissime confirmatur, quæque fuerint veterum triclinia perspicuo cognoscitur, immo vero Lambini, ac aliorum qui ex ingeniis accubitum

variis modis deſcribere aggreſſi ſunt, opiniones refelluntur, ſimul plura ſcriptorum obſcura & præclara loca illuſtrantur, ut non immerito debeant cuncti bonarum artium, & antiquitatis amatores in primis doctiſſimi viri Joan. Baptiſtæ, qui lapidem comparavit, manibus; tum Paullo Rhamnuſio filio, qui eum egregie cuſtodivit, & nobis indicavit, immortales gratias agere. Etenim ei quod [a] Plutarchus de loco conſulari, nec non de tribus tricliniorum lectis diſſeruit, jam non obſcurum eſt, quam mirifice quadret propoſita triclinii Rhamnuſiani figura. Similiter, & quæ ab [b] Horatio de convivarum ſitu variis in locis narrantur, non aliunde melius intelligi poſſunt, præſertim quando ſcribit.

[a] lib. de ſymp. probl. 3.

[b] Lib. 1. Serm. Sat. 4.

Sæpe tribus lectis videas cenare quaternos:
E quibus unus avet, quavis aſpergere cunctos
Præter eum, qui præbet aquam. ——

Quem locum dum Lambinus exponeret, cur antiquos conſueviſſe in quolibet lecto magna ex parte quaternos cenare palam aſſeruerit, ſane miror, quaſi non ſit cuique perſpectiſſimum, ut narrat [c] Varro, leges extitiſſe quæ *numerum convivarum novem excedere, nec pauciores tribus* eſſe vetabant, ſicut & adagium illud vulgatiſſimum *ſeptem convivium, novem convicium*, atteſtatur. Quinimmo Julius Capitolinus refert L. Verum Imperatorem præter exempla majorum, *cum duodecim ſolemni convivio primum accubuiſſe*, ita ut prioribus ſeculis potius ternos, atque pauciores adhuc ſingulo lecto convivas diſcumbere ſolitos fuiſſe convincatur: niſi epula publica, & nuptiales cenas excipiamus, in quas cum magna hominum copia conveniret, nequaquam accumbentium numerus ſervari poterat, ut ex [d] Plutarcho, ac Rhamnuſiano lapide colligitur, quo vel epulum publicum, vel nuptialem cenam repræſentari non eſt dubitandum, ut ob hoc Chaerephon apud Athenæum in VI. videatur admittere convivas triginta dumtaxat in nuptiis, in quibus veriſimile eſt neceſſarium fuiſſe *vocatorem* illum, cujus meminit Seneca libro III. de ira cap. XXXVII. & qui ſecundum cujuſque dignitatem convivas ad loca debita vocabat. Quod autem Turnebus & Lambinus idem de puero aquam præbente ſunt interpretati, equidem

[c] Gellius lib. 13. cap. 11.

[d] 5. Symp. 5.

dem non improbo, at forsan nec absurdum fuerit, si Flacci verba de eo puero exponantur, quem tam omnes fere mensarum sculpturæ antiquæ, quam poëtarum testimonia convivis semper frigidam & calidam præbuisse ostendunt, quemque cunctos, ne ab ipso male tractarentur, reveritos esse, & à quo mordendo abstinuisse verisimile sit. Jam vero Maria Magdalena ut stans retro pedes Christi cenantis laverit, atque Joannes supra ejusdem Christi pectus recubuerit, ex hac eadem Rhamnusiani triclinii figura, secus quam pictores antiquarum rerum ignari faciant, & quam Gajetanus Cardinalis inutiliter commentatus est, facile conjicitur, etenim Hebræos ac Christum accumbendi Romanorum consuetudinem observasse præter *Architriclini accubitusque* nomen, in Euangeliis sæpe usurpatum, etiam id testari potest, quod Judæi frequenter Romæ conversarentur, similiterque Romani in Judæa, ac in usu positum sit ut populi principum mores frequenter æmulentur, neque pariter arduum est percipere quid [a] Martialis significare hoc disticho voluerit. [a] Lib. 3. epigr. 23.

Omnia cum retro pueris obsonia tradas
Cur non mensa tibi ponitur à pedibus?

Siquiden cenantibus alte jacentibus spacia retro relinquebantur in quibus servis varia ministrantibus multa offerre, & ablata recipere facile erat, servos namque ad pedes cenantium stare ac ob id *à pedibus*, vel *ad pedes vocari* solitos ex multorum scriptis intelligere licet. [b] Seneca libro III. de beneficiis. *Servus qui cenanti ad pedes steterat, narrat, quod inter cenam ebrius dixisset.* [c] Martialis. *Mixto lagenam ad pedes replet vino.* Suetonius in Galba. cap. XXII. *inter cenam vero usque eo abundantem, ut congestas super manus reliquias circumferri juberet spargique ad pedes stantibus.* Theophrastus in Characteribus hunc morem dandi ex mensa servis à pedibus tribuit impudenti, de quo etiam Athenæus initio libri quarti. Lucianus in lapithis, & Lucilius secundo epigramm. græc. titul. in gluttones. Sed præter alia mox dicta, triclinium hocce tria non adeo vulgata monstrat nobis. Vnum est, quod memoriæ prodidit Varro, scilicet quo tempore usus cameræ ignorabatur, vela ad ex-

[b] Cap. 27.

[c] Lib. 7. in Sanctram.

cipien-

cipiendum pulverem, ne super mensas spargeretur, atque dapes simul conspurcaret & convivas, solita in tricliniis suspendi, atque ab [a] Horatio *aulæa* vocata, his carminibus designari.

[a] Lib. 2. Serm.

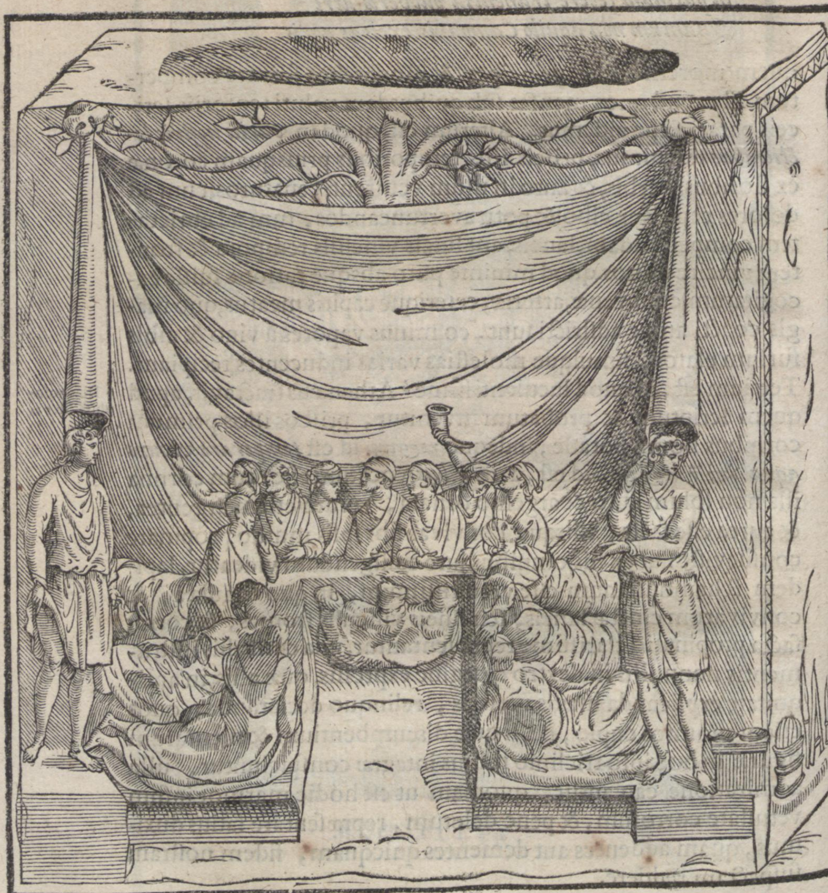
Interea suspensa graves aulæa ruinas
In patinam fecere trahentia pulveris atri
Quantum non aquilo Campanis excitat agris.

quem morem hodie principes & monarchas servare compertum est: apud quos mensas sub quibusdam veluti tentoriis sericeis parari sæpe videmus. Alterum est, quod in *variis nostris lectionibus* docuimus, priscis illis temporibus priusquam coronæ ex floribus, herbis, & auro in usum venirent, cenaturos, cum ad dolores capitis ex cibo & potu averruncandos, tum ad ebrietatem compescendam, laneis, aut lineis vinculis tempora & frontem vincire solitos. quod minime puto absque ratione fuisse excogitatum, cum venæ, arteriæ, ceterique capitis meatus, quo magis coacti atque adstricti sunt, eo minus vapores à vino & cibis sursum elatos, simulque molestias varias inducentes recipiant. Tertium est, id quod luculentissime [b] Athenæus tractavit, apud quem scriptum & probatum invenitur, priscos illos primum cornibus boum potasse, indeque κεράσαι, id est *temperare vinum aqua* ἀπὸ τῶν κεράτων, id est, à *cornibus* vocatum esse: tum cornua illa non solum auro & argento ornata, verum etiam argentea, & aurea esse facta, illisque convivas sibi ipsis mutuo propinare consuevisse: ut ex his omnibus jure colligendum videatur, lapidem Rhamnusianum esse vetustissimum, in quo & aulæa, & convivarum cinctæ laneis, seu lineis vinculis frontes, & cornu facta propinatio clarissime repræsentantur, una cum aliis instrumentis nonnullis in dextro margine expressis, quæ aliis, in antiquitate explicanda magis versatis, relinquo declaranda; quos etiam monitos cupio, ne, si quæ discumbentium & mensarum figuræ in hoc ipso triclinio minus integræ conspiciuntur, ulla admiratione capiantur, quoniam ut est hodie marmor ipsum vetustate corrosum, & pene deletum, repræsentare satius duximus, quam addentes aut dementes quicquam, fidem nostram suspectam reddere.

[b] Deipnosophist. lib. VI. cap. 7.

MARMOREVM TRICLINIVM VETVSTISSIMVM

Patavii, in Ædibus Rhamnusianis, post Curiam Vrbis Præfecti, in vico Patriarchæ, ad Divi Petri.

Nunc

Nunc itaque ad id quod ſupra propoſueram rediens dico, cum & lavandi, & accumbendi mores ſimul introduci, augerique cœperint, veriſimile fieri, alterum eorum ab altero ortum duxiſſe: non autem eſt dicendum ab accubitu balnea, utpote valde antiquiora, ortum duxiſſe: igitur remanet, ut accubitus à balneis principium habuerit. Secunda ratio eſt, quod veteres usque ab Homeri temporibus ſtatim poſt balnea cenitabant, quinimmo ex locis Homeri à nobis ſupra citatis clare elicitur, menſas prope locum ubi lavabantur, parari ſolitas fuiſſe. ex quo ſi commoditatis, voluptatis, ac valetudinis rationes conſideremus, valde rationi conſentaneum erat, illos præſertim, quibus privata erant domi balnea, jam lotos & deterſos, ne noxam ullam incurrerent, ſed laſſitudinem effugerent, lectulos ingredi, à quibus non diſcederent, ſed mox prope menſas & cenam parari curarent, ſicque comederent, perinde ac tempeſtate noſtra major pars eorum medicorum faciendum jubet, qui aut valetudinarios, aut etiam ſanos lavari mandat, nam κλισμοὶ illi, in quibus procos lotos Homerus ſedere facit, dum cenant, haud multum lectulis accubitoriis diſſimiles erant, ut hinc quoque conjicere valeamus, tunc accumbendi morem principium quoddam obſcurum habuiſſe; quod poſterioribus deinde ſeculis paullatim creſcens in eam formam terminatum ſit. Nam & a Plinius hoc innuere voluiſſe mihi videtur, quando nonnullos vino nimium deditos improbat, quod poſt balnea lectos ingredi prius, tunicamque induere non paterentur; ſed nudi protinus ad bibendum accurrerent. Accedit tertia ratio, quod cum neque ob voluptatem, commoditatemve ullam aliam, aut honeſtatem ita accumbere inchoarint, quando ſi ſedentes atque accumbentes in cenando invicem comparemus, illi valde majori commoditate, facilitate, dignitate, ac honeſtate utuntur, quam accumbentes: conjiciendum videtur aliqua alia juſta ratione conſuetudinem illam invectam fuiſſe, quæ opinione mea, nulla alia fuit, niſi quia quotidie lavabantur; à lotione ne offenderentur, laſſitudinemve incurrerent, & humectatione balnei magis fruerentur, lectos ingrediebantur, atque ibi vel lacerna, alias veſte nuptiali vocata, induti, vel nudi, ut in marmoribus aliquibus oſtenduntur, menſas ſibi ipſis

a Lib. 14. c. 22.

apparari

apparari jubebant. Ex quo paullatim hujuscemodi consuetudine crescente factum fuit, ut non modo semper mensæ & lecti simul pararentur, verum etiam magnum dedecus foret, si quis cenans non accubuisset, ut ex hisce [a] Plauti in Sticho verbis colligitur:

[a] Act. 5. scen. 4.

— — potius in subsellio
Cynice accipiemur, quam in lectis. ———

[b] Lib. 5.

& ut [b] Martialis significavit, ubi Syriscum damnat, quod in popinis sellulariis non accumbens cenaret. Excipio tamen in bello versantes ubi non est verisimile ullos accumbere potuisse, cum etiam Augustum inter alios cenantem sedere solitum se vidisse in exercitu narret Paterculus lib. II. Quod si quis sententiæ nostræ id refragari velit, quod verisimile nequaquam videtur in epulis publicis, in nuptiis, in cenis privatis, semper balnea ante cenam adhibita, ut eorum gratia in lectis accumberent; & quod magna pars hominum in publicis balneis gymnasiorum lavabantur; in privatis vero domibus cenabant; unde necesse erat exeuntes ab ipsis indui, & præterea minime credendum esse, artifices, & omnes denique qui accumbendo cenabant, semper antea lavisse, quando præsertim, ex Plauto, Terentio, & ex lapidibus Romanis scitur accubituris soccos & soleas detrahi solitum. quod argumentum est, eos non semper à balneis tunc discessisse, & quando similiter constat triclinia à balneis separata fuisse, atque lectos accubitorios & cubicularios, in quibus dormiebant, diversos extitisse. Huic primo respondeo, minime mihi plene constare, quod omnes indiscriminatim semper accumberent, uti certum est de nobilioribus, atque ditioribus, qui privatas domi balneas habebant, quando [c] Horatius privatam sui ipsius vivendi rationem exponens, accubitus nullam mentionem fecit, & quando [d] Martialis eos, qui in sellulariis, vocatis tabernis comedebant minime accubuisse significat, ubi de Syrisco in hunc modum loquitur:

[c] lib. 1. Serm. Sat. 6.

[d] Lib. 5. 70.

Infusum sibi nuper à patrono
Plenum, Maxime, centies Syriscus
In sellariolis vagus popinis

Circa

Circa balnea, quatuor peregit.
O quanta est gula centies comesse!
Quanto major adhuc nec accubare!

Sed esto quod accumberent, quin etiam omnes lavarentur, minime negari potest, cum vel rarissime, vel nunquam de accubitu apud auctores mentio habeatur, quin lotionem quoque aliquo pacto nominari appareat. De publicis epulis atque nuptialibus conviviis, fateor quidem omnes in stratis tunc accubuisse: haudquaquam tamen jure quis inficiabitur, quod etiam quilibet ante separatim, aut simul in privatis, aut publicis balneis non lavaretur: immo verisimile fit, accessuros ad publica, vel privata amicorum convivia prius se lavisse, ne sordibus in die necessitate quadam contractis infecti, ceteros mundiores perturbarent, & propterea ipsis nunquam non stratos fuisse lectos, jam vero soleas & soccos accubituris detrahendi mos certum argumentum est prius sese lavare consuevisse, ac ne inter eundum à balneis ad lectos pedes conspurcarentur iis tegere consuevisse, dumque accumberent semper detraxisse, ac forte Apostolos lotos, dum ad cubitum cum Christo irent neque soleas, neque soccos, quibus minime utebantur, habuisse; propterea audivisse à Christo sese quidem lotos fuisse, sed ut pedes lavarentur indiguisse. Addo huic nequaquam me sentire posterioribus seculis omnes propterea accubuisse cenantes, quia statim è balneis exirent, sed existimo accubitus originem inde emanasse, quoniam antiquiores balneis egredientes ad jam contractam, aut futuram lassitudinem vitandam post modicum temporis intervallum lectos intrarent, atque ibi modo nudi, modo lacernis, aliisve in id paratis vestibus induti cenarent, atque inde mox aucta balneorum consuetudine usque adeo accumbendi morem crevisse, ut nobiliores in deliciis maximis eum habentes, lectos nunc marmoreos, nunc argenteos (quod de Heliogabalo ferunt) in id separatim extrui curarint, neque in iis, in quibus tamen quam plures, (ut de Lucio Vero Imperatore tradit Capitolinus, & præsertim pauperes dormire consuevisse puto) sed in cubiculariis vocatis dormire voluerint. quem morem accumbendi postea viliores & pauperes ad ditiorum imi-

tationem, tam à balneis, quam illoti, ita frequentiſſimum effecerunt, ut Columella præcipere coactus ſit, *ne villicus niſi ſacris diebus accumbens cenaret*; in qua re non ſecus contigit, ac eveniſſe conſpicitur in balneis, atque plurimis aliis rebus, quæ in honeſtum uſum, & quaſi neceſſitate quadam primum repertæ, deinceps ad luxum, laſciviam, voluptatem, aliosque uſus traductæ fuerunt. Quis eſt, qui neſciat veteres in conviviis omnes prope excogitaſſe voluptates, nihilque reliquiſſe, quod ad deliniendos animos faceret: ſic enim ſermones convivales ad animi intelligentias afficiendas magno ſtudio invenerunt, ad auditum oblectandum muſicæ varia genera adhibuerunt, unguenta pretioſiſſima odoratui dicarunt, ſicut & coronas ex foliis floribusque contextas, quas modo manibus, modo collo, modo capite ut lapides Romani, [a] Plutarchus, [b] Galenus, & [c] Clemens Alexandrinus teſtantur, tenebant; quo fragrantia & colore naribus atque oculis arriderent, ſomnum conciliarent, ebrietatem vitarent. quantum porro cibis & potibus delicatiſſimis conquirendis ſtudium adhibuerint, non modo fidem faciunt ſexdecim illa eduliorum genera, ut ex Varrone refert [d] Gellius, à longinquis regionibus Romam advecta, atque alia quamplurima à Julio Polluce nominata, verum etiam multa, & prope innumera auctorum de re coquinaria commentaria ab Athenæo citata.

[a] 3. Symp. Prob. 1.
[b] 6 De ſimp. c. de anetho.
[c] 2. Pædag. cap. 8.
[d] Lib. 7. cap. 16.

De antiquorum in die ſemel tantum ſeſe cibis implendi conſuetudine, ejus etiam opinionis ſum, ut cum ad emundanda corpora quotidie ante cibos, ut ſuperiori capite diximus, veteres lavari cogerentur, & à lotione lectos ingrederentur, vix ſemel comedendi in die otium ipſis ſuppeteret: quoniam ſi privata cujusque negotia ſpectemus, ſi & exercitationum, & balneorum, accubitisque apparatum conſideremus, magna temporis pars ipſis inſumitur, ut ſi bis in die ſaturari voluiſſent, aut negocia omittere, aut balnea interdum ventre pleno adire, aliosque multos errores, & in valetudine, & in alia vitæ ratione committere fuiſſent coacti. Comedendi vero horam & modum balneorum tempore atque commoditate metiri inſtitutum fuiſſe poſſumus à [e] Galeno intelligere, qui ſi interdum ob ægrotantium inſpectiones tardius ſe lavandum dubitabat, panem mane ſumebat, quo cenæ tempori ſufficere valeret, quando alii

[e] 6. de tuend. valetud.

alii simili de caussa, panem, vinum, olivas, aut quid aliud capiebant, uti non modo Galenus fassus est, sed etiam [a] Horatius, ubi de se scribit: [a] Lib. 1. Serm. Sat. 6.

Pransus non avide, quantum interpellet inani
Ventre diem durare. ———

Quod porro vespertinam horam cenæ dedicarint, in caussa fuisse præcipue vitæ commoditatem existimo: siquidem difficile fuisset post exercitationes, balnea, & cibum, agendis rebus operam navare; præterea cum accumbentes cenarent, alii statim somno capiebantur, alii modico temporis spatio vigilantes dormitum ibant: ex quo ad hæc omnia nulla opportunior hora quam vespertina inveniebatur, quamquam etiam nonnullos, & præsertim medicos in hoc valetudinis quoque rationem spectasse opinor, quando in nocte melius, quam interdiu, cibi conficiuntur, tuncque perspicuum est plus edendum, quando plus coquitur. Hæc sunt quæ de accubitus & cenæ antiquorum origine mihi παρέργως dicenda volui.

APPENDIX

Ad caput antecedens ubi iterum de accubitu, triclinio, & de MARIÆ MAGDALENÆ *historia tractatur.*

IN antecedente capite dum accubitus veterum rationem afferre multis seculis ante ignotam tentassem, ex ejusque notitia significassem intelligi posse Mariæ Magdalenæ factum illud à Luca Euangelista fideliter narratum, quando illa *discumbentem Christum apud Pharisæum reperit, illiusque pedes lachrymis lavit, capillis tersit, & unguento precioso unxit*, complures meis rationibus incitati eam mulieres actionem repræsentare, & sine coloribus, & cum coloribus sunt conati, quo factum est, ut ejusmodi figura tam solis typis, quam etiam coloribus expressa in varios orbis locos sit divulgata; & quamvis plerisque ejusmodi repræsentatio tamquam verbis Euangelii mirum in modum consona, maxime vero pictoribus, qui hactenus sese fefellisse agnoverint apprime arriserit, attamen non defuerunt, quibus illud nunquam probari potuerit, tum

quia ejusmodi accubitus sibi valde indecorus, atque à Christi vita & moribus alienus, simulque edendo & bibendo non parum incommodus videretur, tum quia à cunctis præsertim antiquioribus Euangelii interpretibus sit penitus ignoratus, aut saltem omissus, minimeque consideratus, tum quia à pictoribus nun-

nunquam nec somnio quidem aut cogitatus, aut ullo modo expressus invenitur quasi vero haud sit verisimile potuisse tanto tempore, totque peritos artifices, atque doctissimos interpretes latere rem non ita exigui ad percipiendam Euangelii veritatem momenti. Petrus Ciacconius, & Fulvius Vrsinus rerum an-

tiquarum peritissimi, quique multis annis post meam gymnasticam de triclinio scripserunt, procul dubio ad veritatem accubitus accesserunt, atque si æquus lector nostras cogitationes illorum scriptis comparare velit, certe statim animadvertet, fere quicquid hac de re boni dixerunt, è nostro libro accepisse, præterita tamen memoria, secus quam fecit eruditissimus Galliæ ocellus Petrus Faber, qui non modo summa ingenuitate *in libris suis agonisticis* incredibili doctrina refertis, non erubuit profiteri sese magnopere ex libris de re gymnastica nostris profecisse, verum etiam segetem, quam ego primus illius pene obliteratæ artis renovavi, ita singulari studio & ubertate propagavit, exornavitque: ut ab omnibus pro tanto beneficio sibi gratias immortales agi mereatur. Itaque ut omnem ex animis dubitantium eximam scrupulum, & aliquid majoris lucis tantæ rei obscuritati afferam, à compluribus quoque rogatus, nonnulla hoc in loco tam de ipso accumbendi ritu, quam de ipsius Magdalenæ situ, & operandi modo adjicere deliberavi, ratus me hoc labore id effecturum, ut gentes tandem, re ipsa melius considerata, paullatim incipiant vetustum errorem exuere, atque simplicibus animis pictura veram ejus facti historiam piis & veritatis amantibus repræsentare. Quod itaque veteres tam Græci, quam Latini, atque Hebræi epulantes accumberent, nomen ipsum apud hasce cunctas gentes receptissimum facile persuadere potest, quemadmodum à paucis dubitatum invenio quin triclinio pro commode & faciliter edendo atque bibendo, passim aliquot seculis usi sint. Quid autem proprie antiquis esset triclinium non ita ab omnibus confessum habetur; Etenim qui nuper ad Athenæum eruditissimas animadversiones haud sine magna laude in lucem misit Casaubonus, monstrasse sibi persuasit, triclinium interdum fuisse acceptum pro ipso habitaculo, ubi lecti sternebantur, propteraque πεντάκλινον, δεκατρίκλινον, δωδεκατρίκλινον inveniri nominata, prout pauciores pluresve lectos capiebat, neque ipse id abnuo apud aliquos fuisse sic appellatum, sed quia in illo Athenæi convivio unusquisque in medium id proponere conabatur, quod infrequentius erat, atque aliquam scitu dignam raritatem habebat: iccirco existimandum est illud perquam rarum extitisse,

&

& ſicuti quæ gentes Romanis ſerviebant, ceteros ipſorum mores imitabantur, ita credere oportet, & in nominando, & in utendo triclinio eundem eſſe ſenſum ſecutos, quem & regina urbium Roma ſequebatur. Atque de hoc ipſo cum loqueretur antiquus & gravis ſcriptor Servius in Comment. ad primum Virgilianæ Æneidos, dixit veteres ſtibadia non habuiſſe ſed ſtratis tribus lectis epulaſſe (unde triclinium ſterni dictum) atque eos errare, qui vocant triclinium ipſam baſilicam, vel cenationem, Neque minus falluntur, qui putarunt tripodas illos, de quibus mentio eſt apud Athenæum ex Eubolo comico, & in quibus duo vel tres edentes repæſentantur in marmoribus vetuſtis fuiſſe triclinia, quandoquidem nulla ibi trium lectorum imago, neque accubitus conſpicitur, ſed ſunt dumtaxat ſepulchralium cenarum effigies, de quibus tractant, qui ſepulchrales veterum ritus deſcribere ſunt aggreſſi; Et Vulpianus, qui apud Athenæum ejus vocis inſolentia offenſus eſt, tamquam indignum menſæ nomine reputavit. Neque vero alia forma tricliniorum & accubitus eſt quærenda ab ea, quam ex antiquiſſimo Ramnuſiano marmore nos primi in gymnaſtica dedimus, & in qua præter lectos tres, veſtigia ſatis manifeſta conſpiciuntur ejus menſæ, quæ quod quattuor pedes haberet, uſus obtinuit apud Græcos, ut vocaretur τετράπεζα. Hujusmodi autem triclinii & menſæ, tametſi non adeo frequentes figuræ inveniantur in marmoribus, arbitrandum eſt id eveniſſe, quod de pleriſque majorum noſtrorum rebus, quæ quod populares & vulgatiſſimæ eſſent, eas ad poſteros conſignare monumentis neglexerunt, ſicut locupletiſſime in libello *de rebus deperditis* docuit nuper Guidus Pancirolus. Neque vero ſimile prædicto marmore quicquam aliud fictum, vel falſum repræſentari, quam ipſummet triclinium, atque accumbendi ſeu diſcumbendi morem tunc uſitatiſſimum, ut plenius in primo de gymnaſtica oſtendimus. Verum etſi hæc ſatis comprobata videantur, illud tamen à pleriſque in controverſia ponitur circa Mariæ factum, ſcilicet utrum Chriſtus ita jaceret, ſicuti pictura declarat, an potius ſederet, ſicut hactenus pictores omnes finxerunt. Pro qua lite dirimenda, (quæ aliquid facit pro intelligentia textus ſancti Euangeliſtæ) duo ſunt conſtituenda; unum

unum est, haud potuisse aliter Christum fuisse collocatum, si quod Lucas capite septimo scripsit, verum esse debet, alterum est, utrum Hierosolymis tunc in usu esset more Romano discumbentes epulari, an potius sedentes. Quod spectat ad primum propositum tria Euangelista dicit maxime ad rem nostram facientia: quorum primum est, Mariam audivisse Christum discubuisse apud Pharisæum, atque statim ingressam ad eum fuisse: secundum est, illam stantem sese penes illius pedes posuisse retro: tertium est ita stantem lachrymis ejus pedes lavisse, capillis tersisse, atque unguento, quod secum attulerat, unxisse. Jam vero circa hæc omnia declaranda cæcutisse omnes hactenus loci interpretes facile unusquisque comprehendere poterit, qui illorum commentaria perlegere volet. excipio tamen duos gravissimos juxtaque doctissimos Jesuitarum familiæ viros, Franciscum Toledum Cardinalem, necnon Joannem Maldonatum, qui cum rei difficultatem gustassent, veritati proximius accedere nova quadam industria contenderunt, haudquaquam veriti adversus imbibitam tenaciter pictorum falsitatem palam decertare, qui, cum contra Euangelistæ ipsius verba Christum sedentem, Mariamque ipsam non retro, sed ante, neque stantem, sed genibus humi procumbentem usque ad hæc tempora depinxerunt, & seipsos, & alios (si ita loqui licet) deceperunt, præterquam enim quod vix imaginari potest hujusmodi omnia perfici à muliere potuisse; certum est etiam, neque à ministrantibus illud permissum iri debuisse, simulque indecorum valde futurum fuisse, si mulier subtus mensam genibus sese humi pro abluendis & exiccandis Christi pedibus stravisset; quæ omnia incommoda cum evitentur triclinio & accubitu nostro, haud intelligere possum, cur debeant à quoquam ingenio & gustu prædito repudiari, eo maxime quod nulla turpitudinis species in iis spectatur, quæ debeat ab ea re credenda quempiam pium deterrere, quinimo si accurate ingressus mulieris expendatur, ministros & accumbentes latere potuit. haud secus, atque ubi sese in exteriore triclinii parte juxta pedes Christi locavit: quod si aliquid in illo accumbendi modo non ita laudabile forte apparebat, quisque sibi illud persuadere debet etiam quæ inde-

indecora sunt ob populi consuetudinem sæpe omnem fœditatem amittere, nam mulierum aliquibus non citra notam sponte convivii publici locum adire, ibique audere viro adhærere, eumque contrectare & ungere procul dubio turpe & indignum castitate Christi potuisset videri, nisi mos prope omnium Orientalium eam invitasset. Certe Maldonatus intelligere non potuit, quomodo dicatur stetisse mulier erecta, quasi non essent lecti super quos discumbebant ita alti, ut ipsi licuerit sic stare, & pedes ejus lachrymis lavare, interpretans stare pro consistere. Sed hujusmodi oscitantiam commisit ob veri triclinii ignorantiam, quod pedes altos habuisse non est dubitandum, ut facile ex ipsa pictura elucet, & Virgilius de Ænea loquens accumbente dixit initio secundi libri:

Inde toro pater Æneas sic orsus ab alto.

Atqui Toledus Cardinalis ob longam, quam Romæ traxit, moram, videndi, audiendi rerum vetustarum peritos uberem occasionem habuit, forsanque nostram sententiam & picturam compertam habuit, quod eam jampridem cum doctissimis Jesuitis, quorum consuetudine delector magnopere, communicassem, priusquam publicarem. unde facile consentit toros tricliniorum ita altos extitisse, ut mulier nullo labore posset stans retro pedes epulantis contrectare, lachrymisque abluere: & certe licet vir doctissimus non explicate docuerit discumbendi modum, attamen ex ejus verbis veritatem sibi maxime omnium innotuisse patet. Itaque hoc jam constitutum sit triclinium dictum esse, quod tres lecti sternerentur, in quibus ita jacerent, ut versus mensam cubitis sinistris innixi dextera manu uterentur, pedesque in exteriorem partem protenderent, ubi ministri erant, & ubi stetit erecta Maria, quemadmodum diserte satis & copiose alibi ex variis scriptoribus declaravimus, & sicut ex imagine anteposita clarissime elucet. Supra quid vero sternerentur lecti, non est ita proditum, attamen licet conjicere sæpius supra tabulata altiuscula esse extensos, quæ nonnumquam etiam apud Hebræos ex argento aurove conflata fuisse colligitur ex primo capite Hester, in illius magnifici convivii descriptione, quod pariter à Romanis factum testatur præ ceteris

Plinius libro XXXIII. cap. undecimo, fuisse vero facta lectisternia primum lignea conjicere licet ab eo quod narrat ex Seneca Agellius libro duodecimo, capite secundo, nempe Soterichum lignarium fabrum extitisse, qui lectos tricliniares ligneos faciebat, ob idque data est occasio adagii, ut cum vellent rem exigui pretii, nec multi artificii significare Soterichi lectis assimilarent. Nunc vero secundum propositum aggredior, scilicet an apud Hebræos, quo tempore Christus affuit cenæ Pharisæi, mos fuerit discumbendi in tricliniis, quemadmodum Romæ, qua de re cum consuluerim Vitalem Medicæum Florentiæ, artem medicam sancte ac feliciter exercentem, rerumque Hebraicarum longe peritissimum, is mihi adeo docte & diserte respondit, ut in hujusmodi gravi disceptatione vix quicquam doctius & elimatius desiderari queat : quia tamen ab sententia nostra nonnihil discessisse visus est, pro mea confirmanda necesse puto aliquid in medium afferre. Etenim dubitare minime oportet, quin apud vetustissimos Hebræos varius convivia agendi mos fuerit, siquidem libro Geneseos in celebri illo convivio, quod Josephus fratribus, aliisque magnifice dedit, omnes sedisse memorantur, similis quoque moris libro Judith, libro primo Regum, atque alibi sæpius mentio clarissima habetur: atque si Tobiæ, qui vixit ante captivitatem Babyloniæ liber legatur, ibi accubitus non obscuram mentionem fieri cognoscetur, quamquam fortasse dicere liceret tunc illum apud Assyrios vixisse, apud quos in usu erat cenantes accumbere. Jam vero de Trojanis atque Tyriis similiter existimare debemus, cum apud Virgilium primo & secundo libro discumbendi consuetudinis commemoratio fiat, sicuti libro septimo non dubia memoria reperitur sedendi ad mensas usus sub illis verbis:

Hæ sacris sedes epulis; hic ariete cæso
Perpetuis soliti patres considere mensis.

Vbi quamquam in aliquibus contextibus legatur loco (*considere*) accumbere, attamen Servius eum locum interpretans dixit, *majores epulari consuevisse sedentes, atque illum habuisse*

se morem à Laconibus & Cretensibus, ut Varro docuit in libris de gente populi Romani, in quibus dixit quid à quaque traxerint gente per imitationem. Hæc autem sedendi ad mensas consuetudo Romanis certe illis vetustissimis diu, & in aliquibus occasionibus usurpata fuit, sicut etiam monumentis relatum invenitur Alexandrum Magnum aliquando sexcentos, ut ait Athenæus, vel sex mille, ut est apud Eustathium, duces convivio excepisse, eosque omnes sedilibus argenteis sedere fecisse. Atqui posterioribus temporibus, tam florentis Reipublicæ, quam Imperatorum, non est dubium nobiliores saltem accumbere consuevisse, idque præter innumeros Latinæ linguæ auctores marmora quoque testantur, ut locupletissime alias demonstravi, atque alii quoque docuerunt. Græcos pariter constat eundem accumbendi morem esse sectatos, & quod turpius est, narrat Athenæus *matulas pro excipiendo à vesica exeunte vino gestare consuevisse in triclinia, quas sæpe, ubi vino incaluerant, ad capita frangebant*, introducto hoc more à Sybariticis populis sordibus omnigenis olim deditissimis. Verum de Hebræis dubitatur an similiter illi ad Romanorum imitationem accumbere potius, quam sedere soliti fuerint, ut hac ratione liceat existimare Christum ita fuisse locatum, ac propterea Magdalenam potuisse stantem retro pedes illius lavare, exiccare, & ungere. Jam vero complura sunt, quæ ex scriptoribus constat eos à Romanis fuisse mutuatos, & Josephus in libro antiquit. narrat Hebræos semper esse secutos ritus Romanorum, postquam sub eorum ditionem devenerunt, modo non contrariarentur patriis legibus, & ut dicebam antea, manifestum est ex sacris libris ante captivitatem Babyloniæ eam gentem in conviviis tam publicis quam privatis semper sedisse. Verum postquam in Babyloniam ducti fuerunt captivi utroque modo edere consueverunt, senes scilicet sedentes, juvenes vero accumbentes, ut mos erat Babyloniæ, veluti Rabbini tradiderunt, apud quos etiam legitur accubitum fieri solitum, vel stragulis supra terram extensis, vel tapetibus preciosis, & pulvinaribus, ita ut cubitis innixi firmum corpus universum servarent; facta autem fuit deinde lex, ut tempore Paschatis in duræ sub

Pharaone servitutis, liberationisque commemorationem quisque accumbendo epularetur, ceteris vero diebus liceret unicuique prout liberet sedendo, vel accumbendo cenare : ex quo patet apud Judæos pariter accubitum gloriosum quandoque fuisse habitum. Porro modus, quo Hierosolymis in secunda domo, scilicet post liberationem ab Ægypto, atque potissimum tempore Christi convivia fierent, non ita compertus est; illud vero constat, & in Vrbe semper quinque linguarum extitisse usum Hebrææ, Chaldææ, Syriacæ, Græcæ, & Latinæ, quarum Syriaca in frequentiori usu erat. Hebræa vero non nisi à doctis, & in disciplinis comparandis usurpata, sicuti olim Romæ Græca, & nunc passim Latina. Fuit autem in Iudæam Syriaca lingua introducta, quando decem tribubus à Salmazaro Assyriorum rege captis, in earum locum missæ sunt in Samariam, partesque ei circumvicinas Assyriorum coloniæ, ut legitur XVII. cap. quarti libri Reg. qui ob ib ad Hebræis deinde semper sunt Samaritani vocati, atque ideo aversati, quod Idololatræ essent, Mosaicosque ritus minime, ut par erat, observarent, etiamsi à sacerdote illuc in id misso instructi fuissent. Hunc ergo in modum Syriaca lingua apud Hebræos inducta, propagata, & conservata est, quemadmodum Chaldæam Syriacæ valde similem ipsimet Iudæi ex Babylonia, ubi illa usurpabatur, sponte transtulerunt. Post hoc vero Græcis rerum potitis, Rabbini doctiores ipsorum linguam ita apprehenderunt, ejusque copia & suavitate sunt delectati, ut Hebraicæ ipsam æquarent. Vnde pariter successit, ut plerique eruditiores non solum Græce loquerentur, sed etiam satis eleganter scriberent, quales fuerunt Paullus, Iosephus, Philo, atque alii plurimi. Romani postremo cum Iudæam subjugassent, necesse fuit ut ille populus ipsorum linguam Latinam addisceret, eaque pro negociis agendis uteretur; quæ etiam fuit ratio, quamobrem titulus crucis Christi Hebraice, Græce, atque Latine scriptus fuerit : illud tamen de hisce linguis, & potissimum de Syriaca vere constat ipsam fuisse omnium Hierosolymis usurpatissimam, atque multis Græcorum vocibus permixtam, sive id fuerit ob Græcæ delectationem, qua Iudæi afficiebantur, sive alia de causa : solent enim
qui

qui peregrinis linguis gaudent, ſæpe illarum vocabula propriis commiſcere. Ergo hisce conſtitutis, cum Judæi lingua Romanorum, Græcorum & Aſſyriorum, apud quos in uſu erat accubitus, uterentur, veriſimile eſt quoque eosdem accumbendi morem ab iis accepiſſe, quod forſan à pervicacibus negari potuiſſet, niſi complures Euangelii loci, ubi diſcubitus & accubitus fit mentio, aperte teſtarentur. Vtrum autem accumbendi modus Hieroſolymis eſſet, qualis apud Romanos in triclinio, ſcilicet lectis tribus altioribus circa menſam ſtratis, vel ligneis, vel argenteis, aut aureis, quales habuiſſe aliquos narrant Plinius, Athenæus, & alii, haud ita clarum eſt. Sed ut omittam Iudæos veteres, apud quos forſan vox triclinii uſitata in ſacris libris cubiculum dumtaxat, in quo cenabatur, ſignificare poteſt, de quo Vitruvius lib. Architecturæ quarto tractavit, certe cum in Euangelio nominetur Architriclinus, negari nequit Iudæos imitatos eſſe Romanos & Græcos, in quorum conviviis erant ἑστιάρχαι, id eſt, *convivii principes.* Ceterum doctiſſimi viri, qui accubitum quidem in conviviis Phariſæorum conceſſerunt, ſed more Hebræorum ſtratis ſupra terram lectis, non autem alte locatis, more Romano, in eam devenerunt ſententiam potiſſimum, quod contextus ſacrorum librorum Syriacus ubi de architriclinio & triclinio legitur, ſimpliciter accubitum, non autem modum ſignificet, & quod Phariſæi juxta præceptum Levitici cap. XVIII. conarentur in cunctis ſeſe à ritibus quibusvis peregrinorum alienare, maxime Romanorum, quos quotidie intuebantur idolis ſervire, usque adeo à lege damnatis. Quantum vero ad Magdalenæ actum, animadvertentes quam difficile ſit eam ſecundum Lucæ litteram accommodare, ſi lecti ſupra terram dumtaxat ſtatuantur, ad evitandum eum ſcopulum imaginati ſunt, primum ingreſſam Magdalenam rectam aliquo tempore illachrymantem ſtetiſſe, demum ſeſe inclinaſſe genuflexam, ſicque laviſſe Chriſti pedes, terſiſſe, atque unxiſſe. Verum pace horum, cogor ab hujusmodi placito longe diſſentire, ſimulque oſtendere figuram triclinii & accubitus Chriſti non aliam potuiſſe eſſe, quam à nobis deſcriptam, atque tunc temporis paſſim à Romanis uſitatam. Quis enim ignorat eam

ſemper viguiſſe conſuetudinem, ut populi principum mores, quantum fieri poteſt, imitentur? maxime viri nobiles, & in exiſtimatione habiti, quales erant Phariſæi; quos ſi non ob aliud, ſaltem ut Herodi & Pilato, tunc pro Imperatore Tiberio gubernantibus, ſimulque Romanorum mores, ut ait Joſephus, introducere ſatagentibus, rem gratam faceret, veroſimile eſt conatos in accubitu, qui nil lege repugnabat, ſicut & in multis aliis, forſan minoris momenti, Romanos imitari, quod Chriſti tempore omnes Orientis nationes faciebant. Quod porro Hebræi in aliis plerisque Romanorum ſequerentur ritus, absque multo labore indicabo; tum id quod imaginantur de Maria haud quaquam conſiſtere poſſe monſtrabo. Itaque non eſt negandum poſt redactam à Pompeio in Romanorum poteſtatem Judæam, & poſt Archelaum juſſu Auguſti in exilium expulſum eam nationem per procuratores fuiſſe gubernatam, qua occaſione Hieroſolymis, atque in omni Judæa innumeri milites, cives, atque equites Romani omni tempore habitabant, quos æquum eſt exiſtimare ſecundum Vrbis ritus vixiſſe, atque ipſis Judæis, ut contingere ubique ſolet, eos communicaſſe, neque id Hebræos potuiſſe aſpernari, ne multo magis odium principis ſibi adſciſcerent. Et ſi recte expendantur quæ de Romanorum moribus in conviviis ſcripſerunt Varro, Cicero, Seneca, Plinius, Plutarchus, Suetonius, Galenus, Athenæus & alii, proculdubio intelligere concedetur fere omnes eos tempore Salvatoris noſtri fuiſſe à Judæis obſervatos, veluti ex variis Euangelii locis colligere licet. Nam ut antea dictum eſt, triclinii conclavis, & cenaculi nomina clara habentur in Euangelio; haud ſecus atque à prophanis rerum Romanarum ſcriptoribus memorata reperiuntur. Habebant Romani, ſicuti recitant Plinius & Martialis, in more patinas grandes adeo uſurpare interdum, ut poſſent ex unis eis convivæ accipere, quod ſimiliter feciſſe Chriſtum in cena diſcipulorum memoriæ mandatum eſt. quod etiam dixi in primo de gymnaſtica, Romanos fere ſemper lavari, ſoccosque reponere ſolitos, prius quam menſæ accumberent, idem factitaſſe Salvatorem nemo inficias ire valet. Jam de ungendi uſu poſt balneum & ant ecenam copioſiſſime ſcripſit præter Clementem

tem Alexandrinum Athenæus quintodecimo libro Deipnoſophiſt. apud quem proprium, & odoratum unguentum ſingulis corporis partibus dicatum legitur, ut ob id Maria quoque Romano & Græco more utens, voluerit & caput & pedes Chriſti, tam viventis quam mortui ungere, qui quaſi increpans Phariſæum quod ſimiliter non feciſſet, certum indicium attulit, ſibi placuiſſe Romanorum & Græcorum ungendi conſuetudinem obſervari. Et quod dixit Chriſtus de illo, qui accedens ad convivium nuptiale, lacerna adhuc indutus veſtem nuptialem non induiſſet, dubio procul ex ritibus Romanis totum fuit captum. De loci nobilitate tum in pontificali, tum in civili, tum in conſulari convivio habebant Romani, ut narrat Plutarchus in Sympoſiacis, atque Macrobius, non exiguum diſcrimen, ut interdum medius medii lecti, interdum imus ejuſdem, atque primi nobiliores reputarentur, cujus rei illuſtre exemplum eſt id, quod dixit Chriſtus adverſus illos, qui primos accubitus ambiebant, in quo accubitu ita locabantur, ut poſſet facile quisque reclinare ſeſe, & recumbere in ſinu proximioris, quemadmodum feciſſe Joannem ipſemet in ſuo Euangelio teſtatur, qui cum carus eſſet magiſtro, non eſt mirum ſi penes ipſum accubuit, veluti Romanis uſitatum erat in privatis & publicis conviviis uxores, filios, aliasque perſonas chariores juxta ſeſe collocare. Cum igitur ex his, ac pluribus aliis certo conjiciatur Judæos fuiſſe Romanorum mores in conviviis maxime ſectatos, cur non etiam in tricliniis conſtruendis, atque altioribus faciendis eosdem non ſint imitati, cauſſam nullam video. Neque moveor ab hac ſententia, quod Syriacus Euangelii contextus ambiguus videatur, potiusque vetuſtum Hebræorum ſuper terram accubitum, quam in altis toris inſinuare videatur, quandoquidem in miraculo quinque panum, & duorum piſcium ita facile eſt accipere, pro quo faciendo juſſit, ut turbæ ſuper fœnum diſcumberent; at in convivio nobili coram ipſis Romanis idem facere dedecus plane non exiguum attuliſſet; Præterea ſi Judæi interdum Chriſtum murmurarunt, quaſi diſcipuli ejus non lavarent manus, antequam menſæ accumberent, multo magis fuiſſet immurmurandum, ſi accubuiſſent lectis & cervicalibus ſuper ter-

terram constratis, non autem alte positis. Qui vero Syriace Euangelium scripsit, vel transumpsit, cum forsan nomen sibi haud suppeteret proprium, quo explicare posset verum Romanorum triclinium, maluit quod habebat usurpare, quam rem penitus indeclaratam relinquere. At nihil hoc est, præ ipsa Magdalena ingrediente, & stante retro secus pedes ejus, quæ omnia uti accommodari nullo pacto queunt, si supra terram sint immediate positi lecti, sic triclinio nostro judicandum unicuique permitto, quam apte congruant. Neque enim credibile est, si sese mulier genibus in terram inclinasset, fuisse id Euangelistam taciturum, postquam minime silendum putavit, quod staret retro & secus pedes, lachrymisque eos rigaret: nam qui tanta diligentia retulit, quæcumque ibi contigerunt, non debebat etiam genuflexionem omittere, & multominus postquam jam dixerat ipsam stetisse. Quare jam satis monstratum arbitror Christo accumbente eum ita alte fuisse locatum, ut Maria, quæ nec parvæ staturæ erat, potuerit stans erecta rigare ipsius pedes lachrymis, nec non manibus contrectare, & capillis siccare, demumque ungere. Quod totum luculentissime exprimi in anteposita triclinii nostri figura, neminem negaturum confido. Cum hucusque oratione pervenissem, jamque ea ad prelum missionem accelerarest, oblata est occasio Alphonsi Salmeronis olim Jesuitæ doctissimi prolegomena in Sacrosanctam Euangelicam historiam singulari eruditione referta legere: atque inter legendum cum mihi canon quadragesimus sextus prolegomeni undecimi occurrisset, ubi disertissime de universa accubitus ratione, deque Magdalenæ in lavandis atque ungendis Christi pedibus situ, nec non de Joannis in ejusdem Christi sinum recubitu disputat, incredibilem quandam lætitiam simul & admirationem peperit, etenim lætatus sum, quod meas cogitationes, quas semper novas, & forsan à nemine alio propositas existimavi, à viro sapientissimo, & rara doctrina prædito, ita clare confirmatas, quasique inconcussas redditas invenerim. Admirationem vero cœpi non exiguam quomodo fieri potuerit, ut in re usque adeo obscura & vetusta simul nos convenire, ac in nulla re discrepare licuerit; Etsi enim quo tempore gymnastica mea in lucem exivit,

exivit, is adhuc viveret, quippe quem sæpius concionantem Romæ auscultaverim, ubi eos libros dum Cardinalis Farnesii medicum agebam, & composui, & in lucem edidi, attamen utrum eos viderit haudquaquam affirmare audeo. Neque vero credibile est me ab ejus scriptis, quæ disserui de accubitu accepisse, cum ea hactenus latuerint, neque ipsum eadem de re ita diligenter scripsisse, ne somniare quidem valuerim. Vnde quæ solet esse veritatis ingens vis, puto eodem spiritu ambos nos ad ea scribenda fuisse impulsos, & propterea quicquid ea de re dictum fuit, pro vero & irrefutabili habendum esse; ea namque est gens *Iesuitarum*, ut in qualibet disciplina, immo in tota rerum tam divinarum quam humanarum natura, nihil ita rarum, excultum, & reconditum habeatur, quin ab aliquo ipsorum sit perfectissime elaboratum, & felicissime posteris ipsis traditum.

CAPVT XII.

De Auctoribus Gymnasticæ, & Gymnasiorum ministris.

QVemadmodum ceteræ artes proprios auctores habuerunt, qui earum facultates, regulas, atque usum scriptis mandarunt: similiter gymnasticam illis nequaquam caruisse constat, qui & ipsam voluminibus illustrarint, & ab oblivione vindicarint; sed factum est, ut quam jacturam plurimæ res hominum subierunt, isti quoque auctores fecerint, quandoquidem hisce temporibus neminem eorum habemus, quos Galenum, atque alios antiquiores vidisse, ac lectitasse certo scimus. Quis etenim ætate nostra Hippocratis, Dioclis, Praxagoræ, Philotimi, Erasistrati, Herophili, & Asclepiadis de hac re scripta, à Græcis atque Latinis auctoribus citata vidit? quorum præclarissima commentaria nisi hodie desiderarentur, forsan hæc ars, quæ jam dudum pene abolita est, non minus ceteris dignitatis atque splendoris haberet; neque nos hunc laborem ad lucem eam revocandi assumeremus: præterео Theonis de hac eadem libros, Diotimi gymnastæ de exercitionibus & sudoribus, à Theophrasto celebrata commentaria: quibus dum nos carere considero, non magnopere com-

moveri nequeo, atque interdum etiam ab incepta opera valde deterreri, sed hæc dimittentes jam gymnasiorum ministros declaremus, inter quos primum locum tenebat *gymnasiarchus*, cujus munus erat toti gymnasio præesse, & veluti princeps quidam omnia moderari, tempus & horas præscribere, ordinem ponere, & alia denique, quæ ad artium & locorum publicorum principes spectant, sedulo curare: hunc Lydus pædagogus apud Plautum gymnasii præfectum vocavit his verbis:

Ante solem exorientem nisi in palæstram veneras,
Gymnasii præfecto haud mediocres pœnas penderes.

Ex quo loco gymnasiarchum colligitur in adolescentes, si quid peccassent, animadvertere magno imperio consuevisse: ut etiam clarius in amatorio Plutarchus docuit. de hoc & Cicero in sexta Verrinarum: *Demoliendum curavit Demetrius gymnasiarchus, quod is loco illi præerat.* Secundum locum habebat *xystarcha*, hic ambobus xystis, stadio, & denique cunctis athletarum exercitationibus præerat, ut scriptum reliquit Tertullianus in libro ad Martyres, & ut ex inscriptione conjicitur, quæ Romæ in foro Trajani in basi statuæ Græcis litteris notata à nobis sic Latine reddita est.

DEMETRIVM. HERMAPOLITAM. ALEXANDRINVM. PANCRATIASTEM. PERIODI. VICTOREM. PALAESTRITAM. ADMIRABILEM. ALIPTAM. PONTIFICEM. TOTIVS. XYSTI PERPETVVM. XYSTARCHAM. BALNEIS. AVGVSTI. PRAEFECTVM. PATREM.

M. AVREL. ASCLEPIADES. QVI. ET. HERMODORVS. ALEXANDRINVS. HERMOPOLITA. MAGNI. SERAPIDIS. AEDITVVS. PANCRATIASTES. PERIODI. VICTOR. ALIPTA. QVEM. NEMO. DETRVDERE. POTERAT. INCVLPATVS. XYSTARCHA. FILIVS. PONTIFEX. TOTIVS. XYSTI. PERPETVVS. XYSTARCHA. ET BALNEIS. AVGVSTI. PRAEFECTVS.

Ab hoc, ſententia mea, diverſus fuit præfectus luctæ à Galeno ἐπιστάτης παλαίσματος vocatus, qui perinde ac pædotriba quidam luctantium dumtaxat magiſter erat, cum xyſtarchus plurium exercitationum moderator, victorumque, & omnium præmiorum decernendorum judex foret. nominatur & ab [a] Hippocrate παλαιστροφύλαξ, nos cuſtodem palæſtræ dicere poſſumus; quod non ſolum ipſe luctaretur, verum etiam palæſtræ curam haberet. Agoniſtarcham vero eum fuiſſe puto, qui certaminum publicorum præfectus eſſet, quive & in amphitheatris, & in gymnaſiis, ubi athletæ, in publicos ludos prodituri, prius exercebantur, munus ſuum obibat. ejus habetur mentio in hac vetuſta inſcriptione à Ligorio mihi communicata.

[a] 6. Epidem. ſect. 7. prope finem.

APOLLINI. INVICTO.
SACRVM
M. AVRELIVS. M. AVG.
LIB APOLLONIVS
AGONISTARCHA. COM.
MODIANVS.

Poſt hos aderat *gymnaſtes*, quem Galenus ſecundo de tuend. valetud. cap. 11. voluit magiſtrum omnium exercitationum extitiſſe, qui eorum vires ac potentias ad ſanitatem conducentes callens, quomodo fieri deberent, quam diu, & quæ quibus convenirent, tam athletas, quam ceteros omnes exercitatores edocebat; eo quod vel medicus eſſet, vel medico in multis par, ut ex Platone XI. de legibus colligitur. ubi ſi quis ſervum ægrum medico, aut gymnaſtæ vendat, non eſſe redhibendum vult, quaſi uterque languentes à ſanis dignoſcere ſcire debeat, immo Baſilius homil. in Hexameron XI. de hominis natura æque gymnaſtem ac medicum ſpeculari, & quærere ſolitum docet. hunc Xenophon, ut refert Julius Pollux, *progymnaſtem* appellavit, Plato vero *pædotribam*, referente [b] Galeno, vocare maluit. is enim in tertio de republica Herodicum medicum, qui primus gymnaſticam medicinæ junxit, pædotribam nominavit, & in Protagora ita ſcriptum reliquit: Ἔτι τοίνυν πρὸς τούτοις εἰς παιδοτρίβας πέμπουσιν, ἵνα τὰ σώματα βελτίω ἔχοντες ὑπηρετῶσι τῇ

[b] In libr. ad Thraſ.

διανοίᾳ χρηστῇ οὔσῃ. id eſt: *Præter hæc adhuc ad pædotribas mittunt, ut corpora meliora habentes menti bonæ exiſtenti inſerviant.* Galenus tamen in conſilio pro puero epileptico pædotribas rudes & bardos, ac ex ignaris hominibus electos fuiſſe tempore ſuo tradit. *Protogymnaſios* videtur Seneca epiſt. LXXXIII. eos vocaſſe qui ſimul exercentur, vocabulo (quod equidem ſciam) nulli alteri uſurpato, quamquam Muretus progymnaſtas legendum maluerit in ſuis ad eum locum notis. Ἀλείπτην quoque ab Ariſtotele II. Ethic. capit. VI. à Paulo [a] Ægineta ἰατραλείπτην, & à Latinis *aliptam* hunc eundem vocatum reperio: ſiquidem [b] Celſus, ubi dixit *ſanum hominem nullis ſeſe legibus obligare debere, neque medico, neque alipta egere*; nullum niſi gymnaſtam intelligere voluit; ſicuti etiam Cicero in epiſtola IX. ad Lentulum, in qua hæc ſcripta reperiunrur: *Sed vellem non ſolum ſalutis meæ, quemadmodum medici, ſed etiam, ut aliptæ, virium, & coloris rationem habere voluiſſent.* Ex quo Clemens Alexandrinus VI. Strom. dixit, ſanitatem per medicinam, bonam vero corporis habitudinem per alipticam comparari, quamquam etiam aliquando pro unctore ipſo, vel pro unctorum magiſtro aliptam accipi ſciam : ut apud Plutarchum in libro de tuenda valetudine, & Cælium Aurelianum ſæpius videre eſt. quo in caſu [c] Hippocratem ἐξαλείπτην potius dicere voluiſſe notat Galenus in linguarum explanatione. Poſt gymnaſtem erat *pædotriba*, qui licet ſecundum Platonem ab eo differre non videretur, Galenus tamen eos valde diverſos fuiſſe ſcribit, dum gymnaſtam medico & imperatori, pædotribam militi & coquo aſſimilat, merumque gymnaſtæ miniſtrum nuncupat. nam ſicuti miles nihil eorum, quæ ad bellicam ſcientiam pertinent, & coquus eorum, quæ ad medicinam novit, ſed alter imperatoris, alter medici dumtaxat mandata exequitur, pariter pædotriba exercitationum omnium facultatem ignorabat, gymnaſtæque præcepta ſolum faciebat, utpote qui & uſum, & differentias, & modum exercitationum experientia quadam calleret, ſed ob ignorantiam ſæpenumero aberraret, ut innuere voluit Galenus in libello de puero epileptico, ubi dixit, difficile fuiſſe prudentem pædotribam invenire. Hanc gymnaſtæ & pædo-

[a] lib. 3. c. 47.

[b] lib. 1. cap. 1.

pædotribæ differentiam Ariſtoteles quoque philoſophus cognoviſſe videtur, dum VIII. Politicorum concludit, adoleſcentes gymnaſticæ atque pædotribicæ tradendos fore: quarum altera qualem quendam facit corporis habitum, altera operationes; & quarto [a] Politic. loco antea citato: dicit: Μηδὲν ἧττον τοῦ παιδοτρίβου καὶ τοῦ γυμναστικοῦ παρασκευάσαι τε, καὶ ταύτην ἐστὶ τὴν δύναμιν. Gymnaſtes itaque erat præfectus exercitationum, pædotriba miniſter, & panifici, coquo, ac ædificatori proportione reſpondens, facere panes, obſonia, ædes ſcientibus quidem, minime tamen, quid in ipſis optimum ſit, quid non optimum, intelligentibus, quamve facultatem ipſorum unumquodque ad ſanitatem haberet, non dignoſcentibus. Hæc duo nomina apud Homerum non exiſtere narrat Galenus: quod, ut antea declaravimus, ſemina dumtaxat artis gymnaſticæ tunc temporis apparebant, neque ars ad regulas ac formam redacta, & proinde neque artifex & miniſter erant. Aderat & *ſphæriſticus*, eorum, qui pila ludebant, inſtitutor, ac veluti pædotriba, quive ſecundum [b] Galenum, omnem pilæ jactum, exceptum, repulſumve callebat, minime tamen, quem corpori affectum parerent hi, noſcebat. Aderant ſervi fricandis corporibus deſtinati, qui ad præſcriptum gymnaſtæ, aut pædotribæ, modo nudis manibus, modo unctis, modo cum linteis alias duris, alias mollibus, alias mediocribus, vario ac diverſo modo, prout opus erat, corpora fricabant. Poſt hos erant & *reunctores*, ita à Plinio ac Celſo nuncupati, quod corpora jam exercitata ungerent, reungerentve. hos, fuere qui crediderint, à Paulo Ægineta ἰατραλείπτας vocatos: ſed decepti ſunt, cum alium fuiſſe ab his ἰατραλείπτην oſtenderimus. *Mediaſtini* quoque gymnaſiis miniſtrabant, pavimenta everrentes, necnon multa alia pro ſervitiis gymnaſiorum obeuntes. Pyrrhus Ligorius inter alia antiquitatis ejus præclariſſima monumenta hanc inſcriptionem habet, in qua mediaſtinorum ſit mentio.

[a] Cap 3.

[b] lib. 2. de tuend. valetud.

DIIS. MANIBVS. S.
TITO. FLAVIO. OLENO
SERVO. ET. PROCVRAT
BALNEI. T. FLAVI AVG
VCT. MEDIASTINO
VIX. ANN. XC. MEN
VII D. VIIII.
T. FLAVIVS. T. L.
POLYMNESTVS
MEDIASTINVS
AVG. N. FAC. CVR.

Aderant *servi balneares*, lotos in balneis primo cum ſpongiis, modo purpura tinctis, ut refert Plinius, modo candefactis, deinde cum linteis exiccantes. hos quoque arbitror ego conſuevisſe ſtrigilibus corpora exercitatorum diſtringere, atque à ſtrigmentis depurare. Aderant *pilicrepi*, qui ſphæris pice oblitis curabant, ne ignis balneorum extingueretur. quidquid alii dicant, qui pro pilicrepis luſores pilæ, utpote obſtrepentes, intelligendos putant, male ſententias Martialis & Statii, de quibus nos locis ſuis loquemur, interpretantes. *Alipili*, qui (ut refert [a] Seneca) ad vellendos ab aliquibus corporis partibus, & præſertim alis pilos adhibebantur: niſi velimus, ut docti viri cenſuerunt, *pedicrepos*, & *alipedos* apud Senecam legere, quaſi in gymnaſiis eſſent, qui à pediculis homines purgarent, & inter occidendum ipſos magna voce ſingulos enumerarent, ita ut Seneca ab hujuscemodi vocibus offenderetur. quorum tamen ſententiam non probo, quod [b] Juvenalis certo teſtatum faciat, fuiſſe in thermis, qui ab alis pilos avellerent, ubi ſervos ſuos deſcribens Perſico ait:

[a] Epiſt. 56.

[b] Sat. 11. verſ. 156.

Nec pugillares defert in balnea raucus
Teſticulos, nec vellendas jam præbuit alas.

Atque hos modo volſellis ad id obeundum uſos eſſe: nunc reſina, (hanc enim in evellendis virorum corporibus pilis maximum honorem obtinuiſſe confitetur [c] Plinius) nunc pſilothris, opinor, quando narrat Suidas in collectaneis, ephoros, morum apud

[c] Lib. 14. c. 20.

apud Lacedæmonas censores, coactos aliquando fuisse lege & edicto cavere, ne in balnea inferretur pix, utque omnes depilatores exploderentur. *Ianitores* quoque gymnasiorum unumquodque habuit; *Fornacatores*, de quibus supra locuti sumus. Ministrabant præterea gymnasiis *variorum rerum venditores*, ut possent illi, qui in ipsis versabantur, & cupiditatibus, & necessitatibus satisfacere. inter quos adnumerantur à [b] Seneca *libarii*, hoc est, ut prudenter notat Rhodiginus, liba vendentes, *botularii*, *crustularii*, &, quoniam inter exercendum sæpe vulnera, contusiones, contorsiones, luxationes, multaque alia fieri solent, ob id gymnasia medicos similiter habuisse opinor, qui mane & vespere hujusmodi casibus occurrendi, atque medendi gratia præsto adessent, quemadmodum & in ludis, seu publicis spectaculis. quod eo magis verum puto, cum Romæ inventæ sint hæ duæ antiquæ marmoreæ inscriptiones, quibus *medici ludi matutini*, & *ludi magni* explicata habetur mentio.

[b] Epist 56.

DIS. MANIBVS
M. CALPVRNIO. M. F. MEN
VOSENNIO
VIX. ANN. XXX. M. IIX
M. CALPVRNIVS M. F. MEN
HILARIVS. MEDICVS
LVDI. MAGNI
FRATRI. PIISSIMO. FEC

EVTYCHVS. AVG. LIB. NERONIANVS. MEDICVS. LVDI MATVTINI.
FECIT. SIBI. ET. IRENE. LIB. CONIVGI CARISSIMAE. BENEMERITAE. ET. LIBERTIS LIBERTABVS. Q. POSTERIS. Q. EORVM

Qui autem essent ludi matutini & magni, ita proditum invenio, quod spectacula, quæ ad populum fiebant, partim mane, partim post prandium, quod in urbe publice dabatur populo, edebantur. Mane belluarum inter se, & hominum cum belluis certamina proponebantur, ut ex Seneca epist. VII. necnon in

fine

fine tertii libri de Ira cuivis perspectum esse potest. Post prandium hominum inter se pugnæ committebantur : quod genus gladiatorium munus apud historicos sæpe nominatum invenitur : de quo etiam meminit idem Seneca epist. VII. Illos qui adversus bestias certabant, *bestiarios*; gladiatores autem *meridianos* à Suetonio in Claudio vocatos, facile est intelligere. Cur autem meridianum spectaculum sit vocatus ludus magnus, existimo causam; quia major pars spectatorum confluebant ad videnda hominum, quam bestiarum certamina; ut jure omnes, & præsertim Seneca hanc populi in spectandis homicidiis delectationem sint insectati. Non est tamen illud ignorandum, scholas quasdam Romæ magnos & matutinos ludos esse vocatas, forte quod in illis meridie, in his mane homines exercerentur. Concludo igitur gymnasia hos omnes habuisse ministros, *gymnasiarcham* loci principem, *xystarchum*, athletarum magistrum, *gymnastam* omnibus exercitiis præfectum, atque non ignobilem, cum eorum facultates pro sanitate, modum, & tempus utendi ac alia dignosceret. Subjecti gymnastæ multi erant ministri, *pædotriba*, qui palæstræ ministrabat, *exercitationibus luctæ præfectus*, *sphæristericus*, *fricator*, *reunctor* & *mediastinus*, *pilicrepus*, *alipilus*, *janitor*, *fornacator*. Vtrum autem temporibus luctus gymnasia aperirentur Romæ non mihi constat. Athenis scribit Laërtius in morte Socratis fuisse clausa publica gymnasia, causa quod Athenienses pœnituisset eum occidisse. Atque hæc de gymnasiis antiquorum à nobis dicta sint.

CAPVT XIII.

De trium Gymnasticæ specierum differentiis, bellica, legitima, *sive* medica, *&* vitiosa *seu* athletica.

QVicumque artem, aut rem aliquam sibi exacte tractandam proponunt, operæ pretium est, ut non modo illius naturam, atque singulas condiciones explicent, verum etiam illam ab aliis, quæ similem naturam perinde ac nomen obtinere videntur, ita distinguant, ne lectores æquivocatione decepti, vel circa res ipsas insigniter decipiantur. & ideo cum nos

nos gymnaſticam veram tractare propoſuerimus, quæ medicinæ pars eſſe definita jam à nobis fuit, aliæque ſint gymnaſticæ circa eadem fere verſantes. neceſſum arbitror de his ipſis ſermonem facere, quo habito poſſit diverſitas omnium facillime internoſci. repetentes igitur quæ ſuperius diximus, tres ſtatuimus gymnaſticæ totius ſpecies, gymnaſticam *veram* ſeu *legitimam* (ut Galeni more loquar) *bellicam*, tertiam *vitioſam* à Galeno nuncupatam : hæ omnes licet circa eaſdem fere humani corporis exercitationes tractationem operationemque habeant, nihilominus finibus, quorum gratia ſingulæ inſtitutæ ſunt, magnopere, ſicut etiam ſupra monſtravimus, differunt. Nam gymnaſtica ſimplex & medicinæ pars id ſolum curat, ut homines exercitationum moderatarum ope, & ſanitatem acquirant, tueanturve; & bonum habitum adipiſcantur; ὁμολογῶ (dicebat [a] Plato) μὴ τὰ πολλὰ, ἀλλὰ τὰ μέτρια γυμνάσια τὴν εὐεξίαν ἐμποιεῖν τοῖς ἀνθρώποις, id eſt, *Fateor haud multas, ſed moderatas exercitationes hominibus bonum habitum inſerere.* Hoc ita eſſe quoniam Galenus tum in libello ad Thraſybulum, tum in libris de tuenda valetudine non minus copioſe, quam luculentur demonſtravit, & nos quoque ſuperius aliqua ad hanc ſpeciem pertinentia declaravimus, haud amplius in ea celebranda verbis immorabor, ſed ad bellicam tranſibo: cujus unum ſtudium erat homines, pueros, atque etiam apud nonnullos mulieres earundem exercitationum adjumento ita diſponere atque aptare, ut & in bello ſeſe fortiter gerere, & hoſtes propulſare, & patrias tueri, & omnem denique militarem peritiam tenere valerent. quamvis enim hæc quoque ſicut & ſuperior bonum corporis habitum compararet, & ſanitatem quodammodo tueretur, quia tamen proprius illius finis erat homines bellis gerendis idoneos atque fortes efficere, propterea eandem non eſſe ſatis aperte conſtat. quod vero bellica gymnaſtica nullam aliam naturam habeat, præter à me explicatam, locupletiſſimum teſtem Platonem in medium afferam, qui in ſeptimo de legibus (poſtquam declaravit juvenum & puerorum educationem majorem partem in rebuspublicis obtinere) decernit publicos magiſtros habendos, qui gymnaſticam pueros atque puellas & virgines edoceant,

[a] In lib. de Philoſoph.

quod ad assequendam militarem peritiam, nil melius palæstrica & saltatoria gymnasticæ partibus inveniatur, id quod etiam elegantissime in tertio de Republica & alibi sæpe prosecutus fuit. Post Platonem Aristoteles similiter gymnasticam bellicam in octavo Politicorum expresse indicavit, ubi tam eas, quæ athletarum habitudinibus corpora juvenum deformare, & eorum augmentationem impedire student civitates, quam Lacones efferatos laboribus adolescentes efficientes reprehendit, eamque pueris gymnasticam tradendam consulit, quæ mitioribus laboribus, & magis mansuetis exercitationibus illos robustos, & in bellicis negotiis vere fortes reddere queat. de hac gymnastica clare locutum Galenum non reperio, nisi velimus ipsum dum legitimam celebrat sub ea istam comprehendere, quod & ipsa bono habitui comparando incumbat, licet ad bellicam peritiam & aptitudinem cuncta sua studia dirigat; atque illi qui medicinæ gymnasticæ operam navant, etiam dum oportet, bellica uti valeant. Vegetius inter Latinos quantopere conferret hæc gymnastica militiæ, quomodoque addiscenda, atque exercenda sit, in suis de re militari libris luculenter edocuit: ut non sit ulli dubitandum, quin hujuscemodi ars apud Græcas & Latinas nationes in pretio habita fuerit. Præter has duas est etiam gymnastica alia vitiosa, & athletica à Galeno nuncupata, quæ hominibus robustis efficiendis (talis enim fuit Milo Crotoniata, & athleta ille, quem Olympiodorus quarto meteorolog. cap. de duro & molli τὰ βώλια comminuere solitum scripsit) quo in certaminibus vincere, & præmia, ac coronas mereri possent, operam navabat, quamve pluribus nominibus apud auctores vocatam invenio. Nam Græci modo ἀγωνιστικὴν, modo ἱεροὺς ἀγῶνας, modo ἀθλητικὴν, modo γυμνικὴν appellant. Latini alias *gymnica certamina*, alias *sacra*, alias *ludos*, alias *gymnicos ludos*, alias *athleticam artem* dicunt. Prout hujuscemodi certamina in honorem alicujus Deorum celebrabantur, vel *sacra certamina*, vel ἱεροὶ ἀγῶνες dicebantur: eorumque exercitatores aliquando *sacrorum certaminum athletas* vocatos invenio, ut apud Xenophontem in libro de dictis, & factis Socratis: ὥσπερ οἱ τῶν γυμνικῶν ἀγώνων ἀθλητὰι ῥᾳδίως πρωτεύσαντες ἀμελοῦσι τῆς ἀσκήσεως, id est, *Quemadmodum*

dum gymnicorum certaminum athletæ facile primas tenentes, exercitationem contemnunt; aliis vero nominibus vocabantur, quando aut in amphitheatris & circis ad oblectandum populum peragebantur; aut in gymnasiis, vel aliis publicis locis exercitationis gratia dumtaxat fiebant, nomen hoc tamen omnes secundum [a] Julii Pollucis sententiam, hujuscemodi certatores commune habuisse reperiuntur, quod athletæ utplurimum vocati sunt simplici nomine vel à fine, qui ἆθλον, sive præmium erat, cui operam navabant, vel ἀπὸ τοῦ ἄθλου, id est, à *certamine* nisi potius (quod maluit [b] Galenus) dicamus nomen illud ἀπὸ τοῦ ἀθλίου, sive ἀπὸ τῆς ἀθλιότητος deductum, ad significandam hujusce generis hominum incredibilem miseriam, quod tamen non est necesse credere. Dixi quoscumque exercitatores tales gratia præmii certantes simplici nomine athletas appellatos, quoniam Plato etiam in gymnasticæ bellicæ professoribus interdum eo nomine, sed non simplici utitur, immo fere semper aliquid apponit, sicuti in III. de Republ. ubi athletas veros à bellicis distinguens ita inquit: Κομψοτέρας δέ τινος ἦν δ' ἐγὼ ἀσκήσεως δεῖ τοῖς πολεμικοῖς ἀθληταῖς, οὓς γε ὥσπερ κύνας ἀγρύπνους τε ἀνάγκη εἶναι, id est, *Elegantiore quadam exercitatione, inquam ego, athletis bellicis opus est, quos tanquam vigiles canes esse necessarium est.* & rursum septimo de Republ. τὸ ἅμα δ' ἐννοῶ λέγων, οὐκ ἀθλητὰς μέντοι πολέμου ἔφαμεν τούτους ἀναγκαῖον εἶναι νέους ὄντας; id est, *hoc autem inter dicendum mihi in mentem venit. Nonne belli athletas juvenes esse debere diximus?* Atque alibi similiter. Ex quibus omnibus apparet, quod ubi Plato athletas appellat gymnasticæ bellicæ exercitatores, semper apponit, πολεμικοῖς, vel πολέμου, vel aliud, ut in fine septimi de Legibus, τοῖς παρ' ἡμῖν ἀθληταῖς, non ob aliam rationem, nisi ut eos ab athletis veris distinguat. Quare concludens dico, primæ & secundæ gymnasticæ professores nunquam proprie athletas vocari, sed tantum professores tertiæ, quo nomine vere proprie palæstritas, pugiles, pancratiastas ceteros, gratia præmii certantes, minus proprie vocatos fuisse confitetur Galenus primo de alimentorum facultatibus libro, qui palæstritæ, & reliqui, cum id solum propositum haberent, ut ad certamina se compararent, in quibus interdum totum diem, aut luctari, aut παγκρατιάζειν

[a] Lib. II.

[b] In sua. ad bon. ar.

cogebantur, iccirco cibo indigebant corruptu & evaporatu difficili, cujusmodi est cibus ex suillis carnibus, quibus soli veri athletæ vescebantur, atque tales erant, qui in ludis, in amphitheatris, & etiam in aliis locis ob præmium & gloriam certabant, in hoc à ceteris diversi, quod solum vincere, & coronam assequi studerent, cum alii vel bono habitui corporis acquirendo, & sanitati tuendæ; vel militari fortitudini & peritiæ acquirendæ intenderent, quos simpliciter gymnasticos & exercitatos, vel athletas bellicos nuncupari invenio, ex quo colligitur alium esse simpliciter athletam, alium simpliciter gymnasticum, necnon tres fuisse artes in exercitationibus versantes, communi nomine *gymnasticæ* vocatas, quarum medica omnibus magis proprie ita dicta fuit, altera nempe bellica (apud medicos loquor, quod alii forsan hanc primariam effecerint) minus; tertia omnium minime, nimirum, quæ à prædictis degenerans, vitiosa appellata sit: quæve robori, non sanitati operam daret: robur enim diversum habitum à sanitate exigere, testis est Aristoteles VIII. sect. problem. VI. quo in loco *pinguem habitum robori, sanitati vero rarum convenire scribit.*

CAPVT XIV.

De vitiosa Gymnastica, sive Athletica.

POstquam de bellica gymnastica, atque etiam de gymnastica simplici, quantum ad præsens negotium spectabat, satis disseruimus, jam opportunum erit de athletica sermonem habere. quæ quoniam temporibus [a] Galeni, atque etiam superioribus maximam auctoritatem sibi vendicaverat; ideo ei opus fuit, ut eam longissima oratione, atque impurissimis contumeliosissimisque verbis insectaretur. quod quam sapienter simul ac juste fecerit, ex his, quæ de illius professorum moribus, aliisque conditionibus dicturus sum, facillime clarum futurum spero. & ut à principio exordiar, [b] Plinius auctor est *gymnasticos ludos à Lycaone, athleticam ab Hercule olympiæ* inventam fuisse: ut tota hæc ars duos parentes habuerit, qui tametsi insignes fuerint, atque artem illustrem, & admiratione dignam primo condiderint, illa tamen longo postea temporis intervallo, atque

[a] In suas. ad bo ar. cap. 6.

[b] Lib. 7. c. 56.

atque pravis hominum moribus ita corrupta, ac adulterata est, ut verius κακοτεχνίας, quam artis nomen ei convenisse dixerit [a] Galenus, siquidem illius exercitatores dum spe victoriæ & præmii (quorum gratia qui certabant omnes, athletas vocatos proprie docuimus) corpori incrassando, roborique comparando nimium incumbebant, mentem etiam crassam, sensusque omnes hebetes, torpidos ac segnes reddebant. unde non immerito [b] Plato athletas somnolentos, segnes, ignavos, desides, vertiginosos, tandemque morbosos nuncupavit: [c] Hippocratem medicum secutus, qui habitus athletarum veluti periculosos, maximisque ægritudinibus obnoxios ubique detestatus est, sicut & [d] Plutarchus eos saxis, atque gymnasiorum columnis similes effecit, alias item confessus quod Græcis nihil aliud mollitiem, atque servitutem invexerit, nisi hæc gymnastica vitiosa, cujus opera torpentes atque relanguescentes ab armis delapsi sunt, contenti pro strenuis atque fortibus militibus seipsos bonos palæstritas & athletas dici. Cassiodorus lib. V. variarum cap. XLII. loquens de solemnibus ludis, qui ab athletis exercebantur eos ab Atheniensibus in honorem Dianæ primum inductos tradit. ubi etiam longa satis oratione, ut fierent, & qua arte, quibusque instrumentis adversus immanissimas feras decertarent, morteque præmia consequerentur diserte docet. Porro hanc rem ita esse nemo sane dubitabit, si totam ejus naturam brevissima oratione ab [e] Aristotele explicatam perpenderit: is enim in primo Rhetoricorum lib. de agonistica (sic etiam athleticam appellatam superius diximus) hæc scripta reliquit: Ἀγωνιστικὴ δὲ σώματος ἀρετὴ σύγκειται ἐκ μεγέθους καὶ ἰσχύος καὶ τάχους, καὶ γὰρ ὁ ταχὺς ἰσχυρός ἐστιν, ὁ γὰρ δυνάμενος τὰ σκέλη, καὶ ῥίπτειν πῶς, καὶ κινεῖν ταχὺ καὶ πόρρω, δρομικός. ὁ δὲ θλίβειν, καὶ κατέχειν, παλαιστικός, ὁ δὲ ὦσαι τῇ πληγῇ πυκτικός, ὁ δὲ ἀμφοτέροις τούτοις, παγκρατιαστικὸς; ὁ δὲ πᾶσι τούτοις πένταθλος. id est: *Agonistica autem corporis virtus ex magnitudine, & robore, & celeritate componitur: nam & celer fortis est: qui enim quodammodo crura projicere, & velociter ac longe movere potest*, cursor; *qui vero comprimere & continere*, luctator; *qui percussione impellere*, pugil; *qui autem utrisque his*, pancratiastes; *qui vero omnibus his*, quinquertio *est*. utrum autem vox (τάχους) in Aristot. sit retinenda, an

[a] In lib ad Thrasyb.

[b] Tertio de Republ.

[c] 1. Aphor. lib.

[d] In lib. de tuen. val.

[e] Cap. 5. circa finem.

an vero (τέχνης) ſcribendum dubitari poſſet ob verba ſequentia, quibus innuit robur eſſe ſuapte natura conjunctum cum pernicitate; verumtamen, ut non inficior etiam vocem τέχνης id eſt, *artis*, quadrare, cum ars maxime valeat in athletica, in qua eam robori & magnitudini primum omnium addidiſſe Theſeum teſtatur Pauſanias in Acticis, ſic non video cur à robore quoque celeritas ſeparari nequeat, cum res ipſa doceat pleroſque viribus mognopere valere, qui tamen in agendo tardi potius, quam celeres ſunt. Sed utcumque ſit clare patet athletarum omnium inſtitutionem, atque diſciplinam huc tantum ſpectaſſe, ut corporis magnitudinem, robur, atque celeritatem compararent, quibus ſoli ceteros antagoniſtas ſuperare, & præmio honoreque potiri valerent. id quod licet pluribus certaminum generibus contenderent, quinque tamen præcipua erant, in quibus vel ſemper, vel plerumque tam in ſacris certaminibus, quam in ludis, amphitheatris, & publicis ſpectaculis, ſed præſertim in ſtadio, quod fere ſolis athletis proprie deſtinatum erat, certabant, *lucta*, *pugilatus*, *curſus*, *ſaltus*, & *diſcus*. unde *luctatores*, *pugiles*, *curſores*, *ſaltatores*, *discoboli* nuncupabantur, qui ſeparatim in ſingulis pollerent, ſicuti *pancratiaſta* dicebatur, qui in lucta & pugilatu valebat: qui vero in cunctis quinque, *pentathlus*, & vocabulo Romano *quinquertius* vocabatur, ut docet Feſtus; etſi quinquertiones apud Livium Andronicum athletas ſignificare ſcribat idem Feſtus, apud quem etiam periodon viciſſe dicebatur is, qui Pythia, Iſthmia, Nemea, Olympia viciſſet, nomine à circuitu eorum ſpectaculorum accepto. narrat Laërtius Democritum philoſophum eſſe vocatum pentathlum, forſan quod in juventute viciſſet. Erant poſtmodum *halteres*, *jacula*, atque nonnulla alia, quorum quoque certamina athletæ obibant, at in publicis ludorum & ſacrorum certaminum celebrationibus raro illa peragebantur, una excepta monomachia, quam Græcos ſacerdotes æſtatis tempore in pergamo exercere conſueviſſe memoriæ prodidit [a] Galenus. Quanquam monomachos, ſive gladiatores apud veteres ab athletis diverſos fuiſſe ſciam, quod M. Cicero teſtatum fecit Epiſt. fam. lib. VII. Epiſt. I. his verbis: *Nam quid ego te athletas putem deſiderare, qui gladiatores*

[a] 3. de ar. 13.

diatores contempseris? Nisi dicamus quod memoriæ proditum habetur à Dionysio Halicarnassæo antiq. Rom. lib. VII. *athletas alios fuisse leviorum, alios graviorum certaminum, atque hos posteriores fuisse gladiatores.* De iis in *leg.* VII. §. IV. *ff. ad leg. Aquil.* ab Vlpiano scriptum reperio. *Si quis in colluctatione vel in pancratio, vel pugiles dum inter se exercentur, alius alium occiderit, cessat Aquilia, quia gloriæ causa & virtutis, non injuriæ videtur damnum datum.* unde patere arbitror apud majores hanc athleticam in maxima existimatione habitam. cujus ea erat ratio, quod homines semper illas res extollere, ac honore dignas efficere solent, à quibus voluptates ac delectationes obtinere student. ob quod cum athletica in publicis ludis ceterisque spectaculis maximas voluptates publice afferret, in honore habita, atque à multis expetita fuerit: quando athletis *ludos ingredientibus*, ut refert [a] Plinius, *omnes assurgebant, etiam senatus, iique senatui proxime sedebant, necnon cum patribus, avis paternis, à quibusvis muneribus vacabant, & victores in patrias triumphantes invehebantur*, immo athletis ingenuos cædere atque occidere, quod aliis vetabant leges, non modo licuisse, verum etiam honorificum fuisse auctor est in III. hypot. Pyrrhon. Sextus Empiricus. Ne dicam, quod Eusebius in V. de Præparatione Euangelica multo sermone damnat veteres, scilicet eo superstitionis atque insaniæ interdum devenisse, ut pugiles atque athletas in Deorum numerum referrent. Quibus omnibus rationibus satis clarum esse potest, athleticam antiquitus magnæ auctoritatis fuisse: & propterea non temere illam Galenum insectatum esse, dum animadverteret, quantum damni ex ea artis athleticæ reputatione humano generi accederet; siquidem non modo cuncta animi, verum etiam corporis bona ita corrumpebantur, ut nihil inveniri posset, quod majus hominibus, qui gloriæ & præmiorum ratione illam undique ambiebant, detrimentum afferret, quemadmodum Euripides quoque elegantissime testatus fuit sub hisce verbis.

[a] lib. 16. c. 4.

Κακῶν γὰρ ὄντων μυρίων καθ᾽ ἑλλάδα,
Οὐδὲν κάκιόν ἐστιν ἀθλητῶν γένους.

Gal. in sua. ad bo. ar.

Oi

Οἳ πρῶτον οἰκεῖν οὐ δὲ μανθάνουσιν εὖ,
Οὔτ' ἂν δύναιντο, πῶς γὰρ ὅστις ἔστ' ἀνὴρ
Γνάθου τε δοῦλος, νηδύος ἡττημένος,
Κτήσαιτ' ἂν ὄλβον εἰς ὑπεκτροφὴν πάτρας;
Οὐδ' αὖ πένεσθαι, κἀξυπηρετεῖν τύχαις.
Ἔθη γὰρ ἄνδρες οὐκ ἐθισθέντες καλὰ,
Σκληρῶς μεταλλάσουσιν εἰς ἀμείνονα.

Id est:

Cum mala innumera per Græciam ſerpant,
Nullum deterius athletarum genere eſt,
Qui primum bene incolere haud diſcunt,
Neque poſſunt etiam; quo etenim modo
Quis quis eſt gulæ deditus, ventrique indulget,
Divitias parabit, ut alat familiam?
Neque item egeni eſſe, & fortunis inſervire
Sciunt: nam in malis diu verſati
Moribus, non facile mutantur in melius.

Quibus nihil eſt, meo judicio, quod magis athleticæ ſtatum prodat. Neque tamen defuerunt, qui hanc pernicioſam artem commentariis celebrare niterentur, quales fuerunt Tryphon, ac Theon Alexandrinus, qui ab athletica, in qua excellebat, cognita ejus pravitate ad gymnaſticam tandem deſcivit. Ne taceam Platonem, quem [a] Servius, & [b] Laërtius prodiderunt athletam fuiſſe, & ea dimiſſa ad philoſophiam ſe contuliſſe. Sed quia athletas præmii gratia certare, atque vitam mille necis generibus exponere conſueviſſe non ſemel dixi, id hoc in loco nequaquam præterire volo, athletis non eadem quocumque tempore fuiſſe præmiorum genera propoſita, verum, ut Clemens Alexandrinus II. Pædag. cap. VIII. memoriæ prodidit, primo fuit δόσις ſeu *donum*, ſecundo *plauſus*, tertio *foliorum conjectio*, poſtremo *corona.* δόσιν autem apud Clementem, niſi aliquid in ejus vulgato codice deſideretur, puto nil aliud quam congiarium ſignificare: quo pacto apud Herodianum quoque ea vox uſurpata invenitur. niſi potius leve aliquod munuſculum deſignet, quod poſterioribus omnibus vilius

a 7. Æneidos.
b In vita Plat.

vilius extiterit, quamquam non abnuo posse quoque legi ἀθλωάδοσιν, id est, *præmiorum largitionem*, ut doctissimus Suetonii interpres proposuit. Atqui de plausu, cujus vox Græca est Clementi ἀπεργεμὸν varias criticorum doctissimorum invenio sententias, cum aliqui eam interpretentur exercitationem, aliqui scribendum velint ἐπαγερμὸν, quem dicunt fuisse morem athletarum colligendi munuscula à singulis spectatoribus.

CAPUT XV.

De vivendi athletarum ratione.

QUoniam de athletica pravitate quamplurima egregie simul ac eloquenter ab Hippocrate, Platone atque Galeno disputata sunt, nosque etiam illos imitati nonnulla diximus, jam athletarum eorum, qui proprie vocati sunt *palæstritæ*, vivendi rationem in medium proponere decrevimus, qua perspecta, facile cuivis erit judicare, quod genus hominum, quæve illorum ars foret, & quam sapienter illi fecerint, qui ipsam explodere, & contumeliosa oratione improbare conati sunt. sed, quoniam *tota vivendi ratio in sex rebus*, quas non naturales appellare medici voluerunt, *collocata* est, videlicet *cibo* & *potu*, *somno* & *vigilia*, *quiete* & *motu*, *aëre*, *animi affectionibus*, atque *excrementorum evacuationibus*, quomodo in unoquoque horum genere sese gererent, explicabo. Primum itaque in cibo ac potu quadrupliciter errasse conspiciuntur, qualitate, quantitate, ordine, ac tempore. Quod ad qualitatem pertinet, variis cibis athletas usos diversis temporibus invenio. siquidem primis illis antiquioribus vesci caricis præscriptum scribunt [a] Plinius, atque [b] Oribasius. quod, ut pinguescerent, factitasse existimo. Quis vero primus carnes eis concesserit, auctores inter se dissentiunt: Plinius exercitatorem quendam Pythagoram athletis primum carnem comedendum exhibuisse scribit, Oribasius Pergamenus Goram caricarum usum, & antiquam vivendi illorum consuetudinem sustulisse, primumque Euramenì Samio carnes apposuisse, atque talem vivendi rationem in posteros emanasse tradit. utcunque sit, ante Hippocra-

[a] Lib. 23. c. 7.
[b] Lib. 1. collect. cap. 40.

tis ætatem athletæ carnibus vescebantur, & præsertim suillis, ut ipse de Biante pugile refert in v. Epid. §. 70. Ceterum neque uno carnium genere semper illi victitarunt, quoniam interdum caprinis vescebantur, quemadmodum Thebanus quidam athleta, quem Clitomachus Carthaginiensis, novæ academiæ sectator præclarus, reliquos sui temporis athletas viribus superasse refert, quod caprinas carnes manducaret. Apri glandulas etiam athletis pro cibo fuisse innuit [a] Martialis in libro tertio, ubi Zoïli cujusdam procacitatem, & obscœnos mores describens ait:

[a] Epigr. 82.

Inter catellas anserum exta lambentes
Partitur apri glandulas palæstritis.

Attamen illos in frequentiore usu habuisse carnes tum bubulas, tum suillas, satis constat ex Galeno, qui ex illis & pane cum caseo sine fermento confecto, quod *coliphium* vocatum est, victitasse scribit, ut duritie, ac alimentorum crassitie, non modo uberius nutrirentur, sed etiam diutius saturi permanerent, quo genere victus cum Biantes pugil πολύβορρος immodice uteretur, eos morbos incurrebat, quos refert in quinto Epid. Hippocrates. Scribit Plinius [b] Valerianus *nullum athletarum cibum absque anetho extitisse*, forsan quod crederent ab eo nutrimentum solidum produci, aut quo hujuscemodi herbæ odore alii cibi condirentur, sicque magis ipsis saperent, aut quo somnus illis major provocaretur pro conficiendis cibis duris; anethum enim somnum provocare sciunt medici. Quantitas cibi athletarum quam fuerit ceteris hominum mensuris superior, sciri potest ex iis, quæ scriptis mandavit Galenus secundo de digno. pulsuum, videlicet *carnis minas duas paucum cibum athletis fuisse*, ut aliqua ex parte fabuloso illi fidem adhibere valeamus, quod de athleta Milone Crotoniata, & Heraclide pugile celebratur. quorum alterum carnium minas viginti deglutisse, & panis totidem, vini choas persiccasse tres, ac aliquando taurum, quem per stadium retento anhelitu gestarat, solum absumpsisse; alterum prope infiniti cibi ac potus capacem, nullique parem extitisse ferunt; atque hinc perspicuum fit, quam vere [c] Aristoteles I v. de gen. animalium dixe-

[b] 4. de reme. c. 27.

[c] Cap. 3.

dixerit, *sæpenumero athletis membra variis formis affici, cum ob multam edacitatem natura haud valet æque in toto corpore omnes cibi partes conficere, & confectas æqualiter distribuere*, sicut octavo Polit. cibum eorum, qui exercebantur athletice, modo βίαιον τροφὴν, modo ἀναγκοφαγίαν vocavit, ut [a] Galenus III. de tuen. val. ἐδωδὴν πρὸς ἀνάγκην quasi plus, quam ferre (quanquam scio non defuisse, qui aliter eam vocem apud Aristotelem sint interpretati,) possent, edere cogerentur: qua etiam utitur Clemens Alexandrinus lib. II. Pædagog. c. I. Ex hoc autem loco corrigendus est Themistii locus in orat. (*quæ sit principalissima virtutum,*) ubi pro ἀναγκοφαγίας perperam legitur ἐναγκοφάσεως. Tertullianus etiam lib. IV. de pallio meminit siccæ saginationis athletarum, quæ ut fieret ab aliquibus dubitatur, ego vero semper putavi xerophagiam illam apud Cælium & Joannem Cassianum commemoratam, qua scilicet ficus aridas, nuces, & nil coctum, nil humidum sumebant, non placentas, ut ait Arrianus in Epicteto, non frigidum potum, & de qua [b] Plautus in Mostellaria, ubi adolescens quidam ita loquitur:

[a] 7. method.

[b] Actu. I. scena 2.

> *Quo neque industrior de juventute erat*
> *Arte gymnastica, disco, hastis, pila,*
> *Cursu, armis, equo. victitabam volupe:*
> *Parsimonia & duritia.*

Ordinem similiter nullum, aut perpusillum athletas in comedendo servasse, ut & temporis nullam rationem habuisse, satis ex superioribus clarum esse potest, nisi quod refert Galenus eos non æque mane ac vespere cibos validissimos accipere consuevisse, sed duntaxat in cena, non modo ratione, verumetiam experientia docti cibos in somno, quando calor magis viget intus, facilius confici, alioqui concocto difficillimos ipsis, cum ob qualitatem eorum valde calori resistentem, tum ob immensam quantitatem. quamvis secus videatur sensisse [c] Plinius, qui scribit *athletas maluisse semper cibos ambulatione, quam somno perficere*, ratos somnum ad corpulentiam, quam ad firmitatem magis conferre. quod si [d] Plutarchus IV. Sympoſiacorum *eosdem simplicissimis cibis victitasse, omnemque varietatem prorsus effugisse* tradit, ejus sententiam ita accipere debemus, ut

[c] lib. 11. c. 53.

[d] Prob. 1.

voluerit athletas uno ſolum carnis & panis genere, quodcumque & quantumcumque fuerit, uſos. quod neque nos negamus, qui ſupra diximus frequentiſſimos eorum cibos fuiſſe ſolas bubulas, aut potius ſuillas carnes. Atqui ſomno & vigilia qualem moderationem ceteris vitæ eorum partibus reſpondentem athletæ adhibuerint, clariſſime demonſtravit Plato, eos ubique ſomnolentos appellans. In motu quoque & quiete nullam menſuram ſervare ſolitos athletas teſtatur Galenus, qui eos modo tota die laborare, quando ſcilicet exercitium, πέλειον, ſive κατασκελὴν apud Galenum tertio de tuend. val. 11. vocatum inibant, modo nocte, modo à cibo, modo ante conſueviſſe narrat. quaſi propoſitum in omnibus tenuerint Hippocratis præcepta hæc de ſanitate univerſa contemnere, (*labores, cibi, potiones, ſomni, venus, omnia moderata*) illudque unum ſibi propoſuerint, immoderate ſemper, & nulla habita regula elaborare. quod cum [a] Ariſtoteles intelligeret cauſſam quærens, quare mediocriter inſudantes ſtatim ab exercitatione colore amœno hilarentur, athletæ vero pallidi longe evadant, dixit ideo evenire, *quia athletæ prorſus nimium laborant, nimius vero labor colorem cum ſudore & ſpiritu extrudit, palloremque inducit, ſicuti mediocri calore in ſumma corporis retento leviter colorem provocat, & ad corporis ſuperficiem invitat, ut calefactis, aut pudefactis accidere ſolet.* Qui igitur ſine menſura ſemper laborabant, athletas minime mirum eſt [b] Galenum dixiſſe quinque annis ad ſummum ἰσοσθενεῖς perduraſſe. Jam quoque aëris ipſos nullum diſcrimen effeciſſe credere poſſumus, quod ſub ardenti ſole exercerentur, nec ventorum, aut aliorum boni aëris condicionum ullam rationem haberent. quamvis, dum ſe ad futura certamina exercerent, antiqui curarint, ut illud in ſalubri aëre factitarent, ſicuti manifeſtum eſt è xyſtis, quas ideo fabricatas in gymnaſiis ſcribit [c] Vitruvius, quo athletæ in hyeme ad vitandas aëris injurias inibi in ſalubriori aëre commodius exerceri valerent, quo tempore multas plagas, ut tradit [d] Baſilius Magnus, perferebant, ex pædotribis, nec non victum haud jucundum, ſed à magiſtris exercitationum præſcriptum ſequebantur. Ita etiam apud [e] Strabonem legimus, *veteres conſueviſſe athletas*

Raven-

[a] 38. parti. probl. 5.
[b] In libr. de morborum temporibus.
[c] Lib. 5. cap. 11.
[d] Homil. 54.
[e] Geograph. lib. 5.

Ravennam mittere, ut ibi in ſalubriori aëre commodius exercerentur. Ab animi affectionibus athletas vehementius, quam par ſit, affectos fuiſſe nemo negabit, qui conſideret quam levi ex cauſſa certatores omnes excandeſcant, quantopere victi triſtentur, quantum victores exultent, & denique quo ſemper animo vivant illi, qui tum immodice ſaturi, tum jejuni, quales athletæ, excruciantur. lib. II. de ira cap. XIV. Seneca *Pyrrhum maximum certaminis gymnici præceptorem ſolitum* ait, *iis, quos exercebat, præcipere, ne iraſcerentur, quod ira perturbet artem*, id quod etiam apud Caſſianum capit. VII. libr. VI. legitur. De excrementorum exinanitionibus (quod erat ſextum & ultimum) pauca dicenda forent, quod forſan in his errarent minus, quam in ceteris: at quoniam venus inter neceſſarias ſanitati inanitiones à medicis reponitur, quo modo ſeſe gererent in illa, videamus. Dum enim & Hippocrates & Galenus venerem moderatam eſſe debere præceperunt, tam eos, qui immodice, quam eos qui nimium parce illa uterentur, coarguiſſe ab omnibus in re medica, vel mediocriter eruditis judicantur. unde magnopere in hac athletæ peccaſſe conſpiciuntur, qui perpetuo ſeipſos coitu interdicebant, cum ceteris forſan ob nimiam alimenti & ſanguinis copiam magis neceſſe haberent, de his namque Galenus VI. de loc. affe. cap. V. loquebatur, quando multos calidæ & humidæ naturæ ὑπὸ ἀσκήσεως, id eſt *ob exercitationem* (non præ pudore, aut ſobrietate, ut interpretes plerique transferunt) à veneris uſu abſtinentes torpidos atque pigros effectos ſeſe vidiſſe ſcripſit. Quod porro à venere prorſus athletæ abſtinuerint, præter [a] Platonem, qui Aſtylum, Diopompum Criſſonem, Iceum, Tarentinum tales extitiſſe memoriæ prodidit. [b] Galenus quoque teſtatum fecit, & poſt Galenum Baſilius Magnus, qui in homilia LII. ſcripſit, *pædotribas conſiderantes ex veneris voluptatibus corpus imbecillius, & ad neceſſariorum operationes pigrum atque debile reddi, temperantiæ legem promulgaſſe, quæ adoleſcentum corpora à voluptatibus tuta conſervaret, & decertantibus ipſis ne aſpicere quidem venuſtas formas permitteret.* Id etiam ſignificavit [c] Martialis, qui de Blatara quodam athleta ſermonem habens, ita ſcriptum reliquit:

[a] 8. de legib.

[b] 6. de locis affect. in fine.

[c] Lib. II. in Blataram.

Cur Lacedæmonio luteum ceromate corpus
Perfundit gelida virgine ? ne futuat.

Et [a] Horatius:

a Lib. de art Poet.

Qui studet optatam cursu contingere metam,
Multa tulit, fecitque puer, sudavit, & alsit:
Abstinuit venere, & vino; ———

ubi pro puero accipiendum esse adolescentem cum Pausania non dubito, alioquin pueri ante decimumquartum annum non hoc egent, cum ad venerem nondum stimulentur, & constet eos postmodum solitos appellari viros; nam ut plerique alii scriptores testantur, & Plutarchus VI. Sympo. III. docet pueros introduci consuevisse ad luctandum, eosdem quoque consuevisse in palæstris exerceri, & præsertim Plato VIII. de legibus, qui tria genera fecit palæstritarum, *pueros*, *imberbes*, & *viros*. Non modo enim se athletæ ad inhibendam venerem frigida lavabant, verum etiam laminas plumbeas renum & lumborum regionibus ad arcendas nocturnas pollutiones, & libidinis impetus frangendos adhibebant, ut testati sunt [b] Plinius, [c] Galenus, & Johannes Cassianus libro VI. cap. VII. quam rem etiam intelligere voluisse D. Paulum arbitror, dum dixit, *Qui in stadio currunt, ab omnibus abstinent, & hi quidem ut mortalem coronam, nos vero vt immortalem accipiamus.* Quam sententiam fusius enarrans [d] Tertullianus hæc dicebat: *Nempe enim & athletæ segregantur ad strictiorem disciplinam, ut robori ædificando vacent, continentur à luxuria, à cibis lætioribus, à potu jucundiore: coguntur, cruciantur, fatigantur*; & D. Chrysostomus I. ad Corint. c. IX. atque Ælianus: Idem & Clemens Alexandrinus lib. III. Stromatum, & Simplicius in commentario supra Epictetum intellexit, qui *studio coronæ athletas à venere abstinere* scripsit, & Cæsar VI. de bello Gallico scribit *Sueviis ante vigesimum annum fuisse prohibitum veneris usum, ut corpora velociora & prodeciora evaderent*. & quamvis alibi [e] Plinius athletas interdum coitu uti solitos sentire videatur, ubi eos *torpentes restitui*, *venereisque vocem*, *cum è candida declinat in fuscam*, *revocari* dicit, id tamen intelligendum est,

b lib. 34. cap. 18.
c 6. de tu. va. c. vlt.
d Lib ad martyres.
e lib. 28. c. 6.

est, ut Eustathius, nimirum toto certaminum tempore congressum venereum athletas evitasse, reliquo tempore usos moderate fuisse. Hoc itaque fuit athletarum vivendi institutum, quod quantum sanitati detrimentum afferret, ut Hippocratem sileam, *affectum athleticum haud secundum naturam esse* dicentem, argumento esse possunt, quæ ipsis quotidie evenire solita recenset [a] Galenus, videlicet *repentinæ obmutationes, sensus & motus amissiones, suffocationes, vasorum ruptiones.* ut non sine maxima ratione D. [b] Hieronymus *athletas nequaquam diu vivere* potuisse scripserit, Hippocratis & Galeni auctoritate usus. Igitur non satis mirari possum, qua ratione ductus Cornelius [c] Celsus medicus alioqui & eruditissimus, & eloquentissimus in laterum inveterato dolore *victu athletico utendum* consulat: nisi pro valido & firmandis viribus accommodato ciborum genere, ut Budæus, interpretemur. Sed de athletarum professione, quoniam ad institutum nostrum plura dicere non pertinet, hæc sufficient, si unum addidero, quod [d] Clemens Alexandrinus quasi ludens memoriæ mandavit, *athletas hanc unam honestatis imaginem habuisse, ut nunquam in publicum ad certandum sine subligaculis prodirent*, quem morem ab Hercule primum invectum, sicut à Palæstra Mercurii filia pudendos locos obtegendi consuetudinem inter mulieres, quæ cursu & aliis exercebantur, introductam esse memoriæ mandatum est. Quamquam [e] Dionysius Halicarnassæus scribat ex Homero colligi, *apud priscos illos turpe habitum esse nudos certare, primum autem omnium Olympiade quintadecima Neanthum Lacedæmonium Olympiaco stadio decurrentem totum corpus denudasse, pudendis tantum subligaribus campestribus obtectis.*

[a] In suas. ad bo. ar. & in Lib ad Thras.

[b] Lib. 2. adver. Iovin.

[c] Lib. 4. cap. 6. in fine.

[d] 3 lib. pædagogi. cap. 5.

[e] lib. 7 antiq. Roman.

HIERONYMI MERCVRIALIS DE ARTE GYMNASTICA LIBER SECVNDVS.

CAPVT I.

Quid sit exercitatio, & quomodo differat à labore & motu.

Postquam de gymnastica, quid sit, ejus originem, nec non veræ, & non veræ differentiam satis explicavimus, consequens est, ut, ceteris non prorsus omissis, illam præcipue oratione nostra prosequamur, quæ ad medicinam facit, & de qua tractationem habere polliciti sumus. Quoniam vero, dum gymnasticæ definitionem in medio proponeremus, eam esse *artem quandam facultates omnium exercitationum noscentem, earumque varietates opere ipso gratia sanitatis edocentem* indicavimus: recta doctrinæ ratio postulare videtur, ut, quid sit exercitatio, prius cognoscatur, deinde in proprias species dividatur, atque illarum unaquæque singulatim explanetur. hoc etenim facto, *cum ars* (dicebat [a] Aristoteles,) *sit recta operandi oratio*, videbimus, quæ sit in obeundis exercitationibus hæc recta ratio, quomodo illarum unaquæque, vel ad parandum bonum habitum, vel sanitatem defendendam conferat. Exercitationem itaque definivit Galenus, secundo de tuen. val. & ipsum secutus Aëtius, *esse motum vehementem, anhelitum alterantem*; ubi γυμνάσιον, κίνησιν, & πόνον, sive exercitationem, motum, atque laborem inter se differre demonstrat: propterea quod motus est res quædam magis communis,

[a] 6. Ethic.

munis, atque pluribus conveniens, quam exercitatio, cum ſæpe multi moveantur, neque exerceri dicantur, exercitatio vero non ſit, niſi vehemens motus: ſimiliter labor licet ſit vehemens motus, tamen non omnis labor proprie vocatur exercitatio, ſiquidem fodientes, atque metentes laborare, ſed non proprie exerceri dicuntur; tametſi etiam aliquando communi quadam appellatione labor, exercitatio vocatur: quemadmodum [a] Galenus ab [b] Hippocrate vocatum eſſe cenſet, quando is dixit, *labores cibum præcedant, & ubi fames, laborandum non eſt,* ibi enim vocem hanc πόνος, quæ & dolorem & laborem, ſive damnum, ut [c] Erotiano placuit, & exercitationem ſignificare ſolet, pro exercitatione duntaxat accipi debere judicat ergo exercitatio nihil aliud erit ex ſententia [d] Galeni, & [e] Ætii niſi motus vehemens anhelitum alterans, γυμνάσιον à Græcis appellatum, quod plerumque nudi, aut ſaltem cum paucioribus veſtibus exercerentur; quemadmodum etiam locum, ubi fiebat γυμνάσιον appellatum ſuperiore libro abunde monſtravimus. Sed quoniam poſſet aliquis etiam in gymnaſiis ab altero per vim vehementer moveri, qui tamen nullo pacto exerceri diceretur, iccirco hæc Galenica exercitationis (pace ejus dicam) definitio haudquaquam integra eſt. & proinde [f] Avicenna, Arabum omnium doctiſſimus, cum animadvertiſſet haud plene exercitationem à Galeno definitam fuiſſe, aliam definitionem in medium attulit, videlicet quod *exercitatio eſt motus voluntarius, propter quem anhelitus magnus & frequens eſt neceſſarius.* Quo in loco eos quoque merito damnat, qui levem quamlibet ambulationem exercitii nomine compellant: non enim appoſuit (*vehemens*) quod, ubi magnus & frequens ſit anhelitus, ſemper neceſſario ſequitur motum illum vehementem exiſtere. ſed neque hæc definitio Avicennæ mihi plene ſatisfacit, quoniam, etſi conveniat omnibus triplicis gymnaſticæ exercitationibus, eas tamen proprie non complectitur: de quibus ad medicum tractare ſpectat, & nos etiam loqui inſtituimus: ſiquidem omnia quatuor cauſſarum genera haudquaquam complectitur, cum neque materialis explicetur, neque cauſſa cujus gratia. Accedit item illud, quod multi voluntarie vehementer & cum anhelitu aucto moventur,

[a] 6. de morb. vulg. com. 4. tex. 31.
[b] 2. Aph. 16.
[c] In onomaſtico.
[d] 2. de tuend. valet. cap. 2.
[e] lib. 3, cap. 2.
[f] Lib. 1 fen. 3. doc. 2. c. 1.

qui nullo pacto dicentur proprie exerceri, ſicuti ſervi cum celeritate dominorum mandata exequentes, & ſicuti illi, qui vel inimicorum impetum, vel quid aliud triſte effugientes, & vehementer moventur, & frequenter ac magnopere anhelant:
[a] 6. coll. c. 2. ex quo [a] Avicennæ definitio haud perfecte totam exercitationis naturam complectitur; ſicut neque illa Averroïs, qua dixit in libro collectaneorum, *exercitationem eſſe membrorum motum, aliqua voluntate factum.* Ideo nos aliter definientes dicamus, quod *exercitatio*, de qua medici intereſt tractare; proprie *eſt motus corporis humani vehemens, voluntarius, cum anhelitu alterato vel ſanitatis tuendæ, vel habitus boni comparandi gratia factus.* ita namque definitio omnes cauſſas comprehendit, atque ſoli definito convenit: verum enimvero poſſet aliquis merito à me ſciſcitari, numquid motus equitando, vel navigando peractus exercitationis nomen mereatur, eo quod non libere à voluntate hominis, ſed ab alio dependere videatur? cui reſpondeo, non minus equitantes & navigantes aliis exerceri dici debere, ſi non proprie, ſaltem communiter, dummodo gratia ſanitatis, vel etiam militaris ſtudii illud efficiant: quandoquidem proprie exerceri dicuntur, qui exercitationem nuper à nobis definitam ſuſcipiunt. quibus vero aliqua ex conditionibus neceſſariis deeſt, illi potius communiter, quam proprie exerceri dicentur, ſive à ſeipſis, ſive ab aliis moveantur, quemadmodum equitans, qui voluntarie ideo movetur, quoniam motus equi, ratione cujus ipſe movetur, ab equitantis appetitu, & dirigitur, & peragitur; id quod de aliis quoque ſimilibus à nobis ſemper erit intelligendum. atque hanc fuiſſe Galeni ipſius ſententiam, ejus verba in ſecundo de tuend. val. cap. 11. ſcripta indicant: ubi ait eos, *qui fodiunt, & qui equitant, non laborare modo, ſed etiam exercitari*, communi ſaltem exercitationis appellatione, quemadmodum claris adhuc adſtruit quinto de tuend. val. cap. 11. ubi omnem motum communiter exercitationem vocat, proprie vero motum vehementem, ut etiam videtur appellaſſe Paullus Ægineta lib. 1. cap. XVII. ubi exercitationem à geſtationibus, ambulationibus, & vociferationibus diſtinguit. Præterea, quoniam dixi exercitationem à Græcis γυμνάσιον vocatam fuiſſe, haud ſecus ac locum, in quo

quo fiebat: ambigeret fortasse aliquis num exercitationes, quæ extra gymnasia peragebantur, proprie tales essent, an non? cui responsum esse volo, definitione exercitationis cum non sit appositus peculiaris locus, indicari eum haudquaquam exercitationi necessarium fore, & propterea motum voluntarium vehementem cum anhelitu alterato, gratia sanitatis tuendæ, vel optimi habitus comparandi factum, ubicumque locorum ageretur, nihilo secius exercitationem vocari debuisse, atque debere, quam in gymnasiis actum. nam ambulationes per vias, pilæ lusus, jaculationes, & similia, quis sanæ mentis non vocet exercitationes? etiamsi ruri & in vicis efficiantur, dummodo ceteris conditionibus minime careant? qua re ita sese habente, etiam ad gymnasticam facultatem de exercitationibus omnibus sive in gymnasiis fiant, sive extra, tractationem spectare dicendum erit, eo magis, quod Galenus, alioqui verborum proprietatis observantissimus, etiam in aquis γυμναςικὰς παιδίας à pueris tempore suo exerceri solitas fuisse in IV. de loc. affect. libro scriptum reliquit.

CAPUT II.

De Gymnasticæ medicinæ divisione.

TRactaturi medicinæ gymnasticam, quid sit exercitatio, declarare coacti fuimus; ordini autem nunc nobis proposito valde consentaneum est, gymnasticam ipsam partiri; ex qua divisione sese clarum offeret iter, quo ad inveniendas exercitationum omnium singulas antiquis usitatas species incedamus. Quod enim hujusce gymnasticæ verum atque præcipuum principium à natura acceptum sit, animantia bruta fidem facere merito scripserunt & [a] Plato & [b] Galenus: siquidem illa statim ac in mundanam hanc lucem veniunt, sese movere, agitare, ac saltare conspiciuntur; veluti quoque pueri factitant, qui tametsi in hoc brutis imbecilliores ad fruendum hac vita exeant, nihilominus & ipsi, quantum conceditur, sese movere nituntur; atque ex motibus non parum voluptatis accipiunt. qui motus postmodum crescentibus annis, dum conditiones supra descriptas recipiunt, nil aliud

[a] 2. de leg.
[b] 2. de tu. valetud.

plane ſunt, niſi ipſiſſima facultatis gymnaſticæ opera: ut omnino dicere cogamur ipſam, ſi non à natura factam, ſaltem ſecundum naturæ propenſionem eſſe. Hujusce facultatis cum Plato duas primarias atque univerſales partes effecerit; proinde allatam ab ipſo gymnaſticæ diviſionem in medium proponemus, non quod ſub ipſa omnium exercitationum ſpecies appoſite contineantur, ſed quod à nullo alio artem hanc melius diviſam hucusque videre contigerit. neque nos quisquam reprehendere debet, quod in pluribus Platonis, quem medicum nemo ſanus reputat, auctoritatem in tractanda re medica tanti faciamus: quando Galenus ille, cui non minus medici, quam Pythagoræ ejus diſcipuli credere tenentur, ſcriptum reliquit, *Platonem Hippocratis imitatorem fuiſſe*, nec usquam ab illius placitis receſſiſſe: nam Galenum hoc in loco ſequi non poſſumus, quoniam, ubi ſimilem diviſionem aggreſſus eſt, exercitationum potius, quam ipſius artis partitionem inſtituiſſe videtur. Plato igitur libro de legibus VII. cum demonſtraſſet ſiniſtras manus à natura nihilo dexteris imbecilliores effici, atque earum apparentem debilitatem potius conſuetudini, exercitationique, quam naturali defectui adſcribendam fore, tradit ad eos pertinere, qui pueris alendis ac educandis præficiuntur, ut eos ſiniſtris etiam exercendis aſſuefaciant. poſtea docens quæ ſint illæ diſciplinæ, ductu quarum pueri excoli debeant, alteram muſicam ex iis eſſe, alteram gymnaſticam ſcribit: gymnaſticæ rurſus duo membra facit, unam τὴν πάλην, alteram τὴν ὄρχησιν appellat: atque ὀρχήσεως alteram eſſe dicit eorum, qui res turpes motibus imitantur, alteram eorum, qui bonæ corporis habitudini, agilitati, membrorumque pulchritudini operam navant. Quo in loco tametſi Plato de gymnaſtica bellica duntaxat ſermonem habere videatur, nihilominus eadem fere eſt ac medicinæ gymnaſtica, fine ſolum differens, nec prorſus fine, eo quod Plato quoque bonum corporis habitum parare, valetudinemque conſervare intendit, ſicut medicus, ſed alium finem addit, nempe ut ejus exercitationis ope ad bella gerenda aptiores homines evadant. Nos itaque dicamus ſecundum Platonem gymnaſticam dividi in *ſaltatoriam*, atque *palæſtricam*, ſub nomine palæſtricæ intelligentes univerſam illam

illam exercitationum ſeriem, quæ vel in palæſtra gymnaſiorum, vel in loco palæſtræ vicem gerente peragebantur. Cum enim gymnaſtica facultas quædam exiſtat, ut ſæpius diximus, quæ & naturam qualitatesque exercitationum noſcit, & eis utendi modos, ac regulas ſanitatis, aut boni habitus gratia præſcribit. cunctæ fere exercitationes cum arte factæ, quæ nil aliud ſunt, quam motus quidam humanorum corporum, aut à ſaltatoria, aut à palæſtrica deſcribuntur, præfiniunturque; id quod forſan Galenus innuere voluit, quando in ſecundo libro de muſculorum motu ſcriptum reliquit: ὀρχηστικοὺς καὶ παλαιστικοὺς *ſolos facile crura flectere*: neque enim ſum neſcius (ut paullo ante dixi) minime hanc gymnaſticæ diviſionem perfectam exiſtere, neque ab illa ſingulas exercitationum ſpecies comprehendi poſſe, quoniam ambulatio, equitatio, & ſimilia gymnaſticæ exercitationes ſunt, nihilominus ſaltatoriæ aut palæſtricæ nequaquam ſubſunt. Attamen hanc etiam veluti antiquam, & à graviſſimo auctore traditam aliqua ex parte ſequemur. quod ſi nos etiam eam magis illuſtrantes dixerimus gymnaſticam duplicem eſſe, alteram, quæ motus hominum à ſeipſis factos ſolum, alteram, quæ motus ab aliis factos contemplatur, atque primam tum in palæſtricam, tum in ſaltatoriam dividi, non modo cum Platone ſentiemus, verumetiam ipſius rei veritatem fortaſſe aſſequemur; ſiquidem nullam exercitationem poterit quis cogitare, quam ſub aliqua prædictarum ſpecie contineri non oſtendamus. Nec quidquam ſententiæ noſtræ obſtabit, quod Galenus in libro qui ἰατρὸς, ſi is eſt Galeni genuinus, aut potius, quod alii credunt, Herodoti medici) ſub alio artis genere palæſtricam & orcheſticam, ſub alio medicinam, cujus partem gymnaſticam effecerunt veteres, collocarit; quia ibi loquitur de ſaltatoria, quæ erat hiſtrionicæ ſpecies, ut inferius declarabimus, & non de qua nos loquimur, ſimiliter & de palæſtrica vitioſa, quam athleticam nos vocamus, & omnino à medicina alienam cum Galeno ſtatuimus; non autem de palæſtrica, neque de ſaltatoria à Platone, & à nobis intellectis.

CAPVT III.

De Saltatoria.

CVm itaque gymnaſtica tota in eam dividatur, quæ motus hominum à ſeipſis, & quæ ab aliis factos ſpeculatur, atque prima adhuc in *ſaltatoriam* & *palæſtricam* partiatur, ne confuſa evadat tractatio noſtra, primo ſaltatoriam, deinde palæſtricam omnes in palæſtra, vel loco ſimili actas exercitationes complectentem explicabimus, poſtremo eam, quæ circa motus ab aliis factos verſatur, gymnaſticam adnectemus, quibus tractatis univerſa gymnaſtica nota fiet. *Saltatoriæ* igitur, ſive ὀρχήσεως *tres ſpecies* Homerum noviſſe, qui ejus libros lectitarunt, intelligere facile poſſunt. Prima eſt *cubiſtica*, quam Xenophon atque Suidas ſcribunt fuiſſe *artem quandam, qua homines variis modis pedes ac manus contorquentes in caput ſaltabant*, quomodo etiam tempeſtate noſtra circulatores nonnulli faciunt, qui lucri gratia homines decipientes, varias urbes comœdiis recitandis pererrant; hanc, κυβίστημα vocavit Lucianus, & in gloſſario habetur *cernulat*, quam vocem etiam uſurpavit Seneca Epiſt. VIII. etſi *cernuat* plures codices habeant. Secunda ſpecies eſt *ſphæriſtica*, ſive pilæ ludus. nam quod ludentes pila ſaltarent, præter Homeri teſtimonium, qui ſexto Odyſſeæ de Nauſicaa hæc tradit:

> Σφαίρῃ τε ταὶ δ' ἔπαιζον ἀπὸ κρήδεμνα βαλοῦσαι,
> Τῇσι δὲ Ναυσικάα λευκώλενος ἤρχετο μολπῆς.

Id eſt:

> *Ludebant pila, vittis vellisque remotis,*
> *Atque his Nauſicaa ob niveas ſpectabilis ulnas*
> *Principium ludo dabat.* ———

teſtatur quoque Athenæus ex auctoritate Demoxeni, ſicuti inferius indicabimus. Tertia ſpecies eſt ὄρχησις ſimpliciter dicta, nos ſimpliciter *ſaltationem* dicere poſſumus. Tota hæc orcheſtica quamvis majores noſtri utplurimum ad voluptates ac laſciviam potius, quam ad aliud uterentur, qui mos etiam uſque

usque ad hæc tempora perdurat; nihilominus gymnasticam bellicam, athleticam, atque medicam illa quoque prorsus non caruisse constat, sicut nec ceteras exercitationes ab ulla fere harum trium omissa fuisse demonstrabo, ubi in singulis exercitationum speciebus declarandis, quo modo unaquæque gymnasticæ illis separatim usa sit, indicare conabor. Bellicam enim absque saltatoria non fuisse locupletissimum testem Platonem habemus, qui in septimo de legibus saltationem in tres divisit, *militarem*, *paci aptam*, atque *mediam*; militaremque vocavit eorum, qui modo exilitionibus in altum, modo depressionibus, modo inclinationibus hostilium incursuum, invasiones evitationesque imitabantur; quique figuris variis jaculatores & percussores simulabant: atque hanc tanti fecit, ut voluerit in republica magistros haberi, qui mercede publica conducti viros simul ac mulieres hanc edocerent, arbitratus hac una non parum adjumenti accessurum ad adipiscendam militarem peritiam. & nobilis author Quintilianus lib. 1. inst. cap. 11. testatur Lacedæmonios saltationem quandam tanquam ad bella utilem inter exercitationes recepisse. Quod vero athletica gymnastica inter ceteras exercitationes habuerit aliquando saltationes, comprobari potest ex [a] Plinio, qui *Stephanionem togatæ saltationis primum inventorem utrisque secularibus ludis, & D. Augusti, & Claudii Cæsaris saltasse* memoriæ prodidit: quemadmodum & Plato loco nuper citato saltationem à nobis mediam, ab ipso ἀμφισβητουμένην nuncupatam, in sacrificiis atque expiationibus fieri solitam, quam à Mantinensibus & Arcadibus coram Cyro factam refert [b] Xenophon, tradens, aperte insinuare videtur, athleticam, cujus & ludos & sacrificiorum celebritates esse jam decrevimus, saltatoriam habuisse. Galenus porro nec medicinæ gymnasticam saltationes à se respuisse tamquam sanitati & bono habitui inutiles plane confitetur, quandoquidem in [c] secundo περὶ ὑγιεινῶν multos imbecilles valetudini restitutos à se luctis, pancratiis, saltationibus, atque aliis hujuscemodi exercitationibus refert. id quod [d] Antyllus pariter testatum fecit, ubi inter ceteras exercitationes hominibus ad sanitatem conferentes hanc ponit, mediamque inter choream & umbratilem pu-

[a] lib. 7. c. 48.

[b] libro 6 de Cyri Exped.

[c] cap. ultim.

[d] Oribas. 6. Collect. cap. 30.

pugnam naturam retinere, & ob id pueris, mulieribus, atque ſenibus, quorum corpus mirum in modum imbecillum & gracile eſt, conducere ſcribit. An vero hæc ea ſit ſaltatio, quam Plato εἰρηνικὴν, ſive paci aptam nuncupavit, quamque animi in proſperitatibus, & in moderatis voluptatibus temperati exiſtere ſcripſit, haud tuto affirmare audeo, ſat ſit nobis hactenus oſtendiſſe nullum gymnaſticæ genus hac ſaltatione caruiſſe, in quam & in palæſtricam exercitationum artem à Platone diviſam eſſe jam diximus.

CAPVT IV.

De Sphæriſtica.

SAltationem in cubiſticam, ſphæriſticam, & orcheſticam, ſive communi nomine vocatam ſaltationem diviſimus, quarum unaquæque jam nobis fuſius declaranda foret. Sed quoniam de cubiſtica ab auctoribus pauca admodum tradita reperiuntur, omiſſa illa, reliquas duas proſequemur. Atque primo ſphæriſtica ſeſe offert, quæ tametſi Homeri temporibus ſimplicior eſſet, attamen poſterioribus ſeculis miram varietatem acquiſivit, ita ut & ipſa in gymnaſiis tam locum σφαιριστήριον, quam præfectum σφαιριστικὸν vocatum habere meruerit. Quis vero primus ſphæriſticam hanc, ſive pilæ ludum invenerit, ſcriptores diverſa ſentiunt. [a] Plinius inter Latinos Pytho cuidam hunc acceptum refert. Agalis Corcyrea grammatica Nauſicaam ludi pilæ inventricem, ſed ignoro qua ratione, apud Athenæum facit: Hippaſius Lacedæmoniis, Dicæarchus Sicyoniis inventum iſtud attribuerunt. Ex quo fit, ut certi quidquam ſentire nequeamus, & eo magis quod Timocratis Laconis, aliorumque de hoc ludo commentaria non habemus, quibus fortaſſis & tantæ varietatis rationem intelligere, & incognita prope ludendi pila genera certius cognoſcere poſſemus. in quibus explicandis cum huc usque ſcriptores non parum confuſi fuerint, atque interdum à veritate longe receſſerint, nos, quantum fieri poterit, tractationem hanc clariorem, minusque antiquorum ſcriptis repugnantem efficere ſtudebimus. Pila itaque ludendi genera quatuor duntaxat apud Græcos extitiſſe reperio,

[a] lib. 7. c. 56.

μεγά-

μεγάλην σφαῖραν, μικρὰν σφαῖραν, κενὴν σφαῖραν, καὶ κώρυκον, sive *parvam pilam*, *magnam*, atque *pilam inanem*, & *corycum*, repono corycum inter pilæ genera, quod licet Galenus, Oribasius, & Paullus ab illis ſecreverint, inſtrumentum illud, ut demonſtrabimus, vel pila erat, vel pilæ aſſimile. *Parvæ* luſus ſecundum Antyllum *tres ſpecies* diverſas habuit. prima erat, *pila valde parva*, in qua qui exercebantur, corpore maxime elato ludebant, & colludentes manus manibus proxime admovebant. ſecunda erat *pila majuſcula*, qua cubitos cubitis ludendo immiſcebant, nec corporibus mutuo hærebant, nec annuebant, ſed variis modis movebantur, & propter varios pilæ jactus huc atque illuc digrediebantur: tertia erat *pila adhuc major ſecunda*, in qua homines inter ſe diſtantes ludebant, & in qua cum ſtataria, ac motoria pars eſſet, qui manebant, pilam emittebant cum vehementia & concinnitate. inter has ſpecies adnumerari debere genus illud judico, quod penes [a] Athenæum ἁρπαστὸν & φενίνδα vocatur, tum quia à Galeno in libello de parvæ pilæ ludo ſimul cum aliis id quoque explicatum habetur, tum quia [b] Clemens Alexandrinus, ſcriptor graviſſimus, uti demonſtraret ludum parvæ pilæ, & præſertim φενίδα, exercitationem eſſe viris valde accommodatam, eam parvæ pilæ ſpeciem fuiſſe hac oratione clarum facit: Οἶδα καὶ σφαίρῃ τῇ μικρᾷ παιζόντων τὴν φενίνδα παιδιὰν ἐν ἡλίῳ μάλιστα. Id eſt: *Alii autem parva quoque pila ludunt eo ludo quem dicunt* Pheninden, *maxime in ſole.* quod & à Polluce confirmatum invenitur, ubi etiam harpaſtum vocatum innuit. hujus etenim inventorem extitiſſe Phanæſtrium pædotribam, ſcripſit Jubas Mauruſius, cujus item deſcriptionem Antiphanes in hunc modum attulit: Σφαῖραν λαβὼν, τῷ μὲν διδοὺς ἔχαιρε τοῦ δ' ἔφυγ' ἅμα, τὸν δ' ἐξέκρουσε, τοῦ δ' ἀνέστησε πάλιν κλαγκταῖσι φωναῖς. Vocavit autem Antiphanes ludum iſtum φενίνδα, ἀπὸ τῆς ἀφέσεως τῶν σφαιριζόντων, quaſi ſic ludentes ſibi ipſis pilam mutuo mandarent: niſi ἐφετίνδα legatur, ut nonnullis placuit ex Euſtathio corrigendum, vel ſic vocata eſt à Phennido primo inventore, aut ἀπὸ τοῦ φενακίζειν, id eſt, *à decipiendo*, quoniam alio ſimulantes in aliam partem mittunt, decipientes credulum, ſicuti memoriæ prodidit Pollux, apud quem legitur, *epiſcyrum* luſum fieri ſolitum, ubi paribus

[a] Deipnoſ. lib. 1. cap. 11.

[b] 3. pædag. cap. 10.

ad pares in duas turmas dispositis, media linea educebatur, quam scyrum *vocabant, cuique pilam impositam quisque contendebat, ut intra alias duas lineas post utrorumque ordinem descriptas adversariorum, metas scilicet, immitteret, nimirum quibus contactis à pila victoria haberetur.* nam lusores dum pilam capiebant, atque alteri mittebant, alterum fugiebant, alterum expellebant, alterum magnis vocibus elevabant, sive evertebant, verisimile sit spectatores, atque etiam seipsos magna delectatione affecisse, eo magis, quod interdum motuum concinnitati operam dabant. unde [a] Demoxeni concinnitatem lætitiamque ex tali ludo partam apud eundem explicaturus hæc prodidit:

[a] Athenæus 1. Deipnosophistarum cap. 11.

Νεανίας τις ἐσφαίριζεν ὢν ἐτῶν
Ἴσως ἑπτακαίδεκα,
Κῷος. θεοὺς γὰρ φαίνεθ' ἡ νῆσος φέρειν.
Ὃς ἐπεί ποτ' ἐμβλέψειε τοῖς καθημένοις,
Ἢ λαμβάνων τὴν σφαῖραν ἢ διδοὺς, ἅμα,
Πάντες ἐβοῶμεν, (ἡ δ' εὐρυθμία,
Τὸ, τ' ἦθος ἥτε τάξις ὅση,
Ἐν τῷ τι λέγειν ἢ πράττειν ἐφαίνετο)
(Πέρας ἐστί) κάλλους ἄνδρες· οὔτ' ἀκήκοα
Ἔμπροσθεν, οὔθ' ἑώρακα τοιαύτην χάριν.
Κακὸν ἄν τί με ἔλαβεν, εἰ πλείω χρόνον
Ἔμεινα, καὶ νῦν δ' οὐκ ὑγιαίνειν μοι δοκῶ.

Id est:

——— Iuvenis quidam
Ludebat pila annorum forte septemdecim,
Cous: videtur ferre deos hæc insula:
Qui quoties assidentes non conspicaretur,
Pilam vel sumens, vel dans, continuo
Acclamabamus omnes: tanta erat concinnitas,
Tantus ingenij lepos, tam venustus gestus.
Sive quid loqueretur, sive quid etiam faceret.
Tam absolutam pulchritudinem ego antea
Non videram: tantum gratiæ non audiveram.
Mali quidpiam certe amplius evenisset, diutius
Illic si substitissem, mentis ne nunc quidem sat compos
Ut arbitror sum. ———

Ex quibus Demoxeni verbis pilæ lusores compte & concinniter ludere solitos perspicuum efficitur. Hæ itaque sunt pilæ parvæ species, de quibus à Græcis mentionem habitam scio, & in quibus Epigenes philosophus, nec non Ctesibius Chalcidensis philosophus, quo cum multi ex Antigoni regis familiaribus ludendi gratia exuebantur, multum excelluisse dicuntur. Atqui Pollux alia pilæ parvæ ludorum genera proponit, *Aporraxim*, & *Vraniam*, in quo scilicet sese reclinantes pilam in cælum projiciebant, & antequam terram attingeret, excipiebant. Ceterum pilam magnam duos quoque ludendi modos non solum ex ipsius pilæ magnitudine, verum etiam ex manuum figura à superioribus diversos effecisse, [a] Oribasius ex Antyllo testatur, quorum unus erat ludentium magna, alius majore, hoc tamen ambo commune possidebant, ut sicuti in ceteris prædictis lusores summas manus semper humeris humiliores, ita in hac semper capite altiores tenerent, quandoque etiam summis pedibus ambulabant, ut manus altius extollerent, quandoque saltabant, cum scilicet pila super eos ferebatur, in qua projicienda vehementer brachia agitabant. Inanis porro, sive vacua, quod tertium pilæ genus fecimus, qualis fuerit, haud satis explicatum habetur: si quid tamen conjectura ex Antylli verbis assequi licet, credo hanc pilam, quemadmodum & ceteras, ex corio consutam fuisse, in hoc ab aliis differentem, quod illæ vel pluma, vel alia materia; hæc solo vento, sive aëre plena foret, atque tantæ magnitudinis, ut ipsa difficulter luderetur. Corycus vero quis esset, quomodove ludus ille perageretur, cum Antyllus apud Oribasium clarissime expresserit, ejus orationem huc traducere statui, quæ ita in Vaticano codice se habet. Κόρυκος ἐπὶ μὲν τῶν ἀσθενεστέρων ἐμπίπλαται κεγχραμίδων, ἢ ἀλεύρων, ἐπὶ δὲ τῶν ἰσχυροτέρων, ψάμμου· τὸ δὲ μέγεθος αὐτοῦ πρός τε δύναμιν, καὶ ἡλικίαν συναρμοζέσθω, κρεμάννυται ἐν τοῖς γυμνασίοις ἄνωθεν ἐξ ὀροφῆς ἀπέχων τῆς γῆς τοσοῦτον, ὥστε τὸν πυθμένα κατὰ τὸν ὀμφαλὸν εἶναι τοῦ γυμναζομένου, τοῦτον διὰ χειρῶν ἔχοντες ἀμφοτέραις αἰωροῦσι, τὴν μὲν πρώτην ἡσύχως, ἔπειτα σφοδρότερον, ὥστε ἐπεμβαίνειν ἀποχωροῦντι αὐτῷ, καὶ πάλιν προσιόντος ὑπείκειν ἐξωθουμένους ὑπὸ τῆς βίας· τὸ δὲ τελευταῖον ἀφίασιν αὐτὸν ἔξω τῶν χειρῶν ἀπώσαντες, ὥστε ὑποστρέψαντα σφοδρότερον ἐμπίπτειν σώματι ἐκ τῆς προσελεύσεως· τά δὲ ὕστα-

[a] Lib. collect. med. cap. 32.

τὸ ἐπὶ πλεῖστον οἰκίσαντες αὐτὸν ἀποπέμπουσιν, ὥστε ἐκ τῆς προσόδου, εἰμὴ σφόδρα προσέχοιτο, ἀποστρέφεσθαι. ποτὲ μὲν οὖν ταῖς χερσὶν ἀντιβαίνουσιν αὐτῷ προσιόντι, ποτὲ δὲ τῷ στέρνῳ τὰς χεῖρας ἀναπετάσαντες, ἄλλοτε ἀποστρέφοντες κατὰ μετάφρενον. Id est, *Corycus in corporibus imbecillioribus grano ficulneo, aut farina, in robustioribus arena impletur: ejus vero magnitudo ad vires corporis, & ad ætatem accommodatur, suspenditur autem in gymnasiis superne è culmine, tantumque à terra distat, ut fundum ad ejus qui exercetur umbilicum pertineat, hunc utrisque manibus tenentes qui exercentur, primum quidem quiete, postea vero vehementius gestant, ita ut ipsum recedentem consequantur, & iterum redeunti cedant violentia compulsi, postremo vero eum è manibus rejicientes emittunt, ut cum revertitur, vehementius corpori adventu suo occurrat, ad extremum vero in sedem suam sæpissime restituendo dimittunt, ut ex congressu si non valde advertant, retrocedat, ex quo fit, ut quandoque manibus occurrant, dum propinquat, quandoque vero pectore manibus passis, quandoque vero iis ad terga revolutis.* Hactenus Antyllus, qui tametsi figuram Coryci, utpote omnibus tunc temporis notam, non exprimat, conjectura tamen assequi possumus, & ipsum sphæricum, aut saltem rotundum ex materia coriacea extitisse, alioqui si angulare fuisset in occursu, & manus & pectus non sine læsione percussisset. Hæc autem si vidisset Fuchsius, sane intellexisset, Valeriolam non sine ratione adversus ipsum contendisse, follem & corycum paullo minus, quam cælum & terram distasse. Neque etiam satis mirari soleo antiquissimum scriptorem Cælium Aurelianum, qui libro v. tard. pass. cap. ult. dicit variam volutationem in palæstra esse vocatam à Græcis *celadian*, atque *coricomachian*, nisi sit in codice depravatissimo error, ut puto. De hoc intelligendum est adagium illud, πρὸς κόρυκον γυμνάζεσθαι. quo genere certaminis Apuleio in Thessalia certatum est. De hac quoque exercitatione verba fecit Hippocrates, sive Polybus, ubi κωρυκομαχίαν, falso à Cornario *follem* interpretatam, ad attenuandum corpus probavit: quemadmodum & eandem intellexit Aretæus, ubi pro elephanticorum exercitationibus κωρυκοβολίας probavit, quas bonus ille interpres, nescio quo spiritu, *peræ*, aut *sacculi jactus*, inepte satis transtulit. Eandem quoque intellexisse Cælium Aurelianum existimo, cum ad polysarciam

a lib. 6. coll.

ciam diminuendam corycomachiam (sic enim legendum est) commendavit, iisdem prope remediis usus, quæ ab Hippocrate loco citato proposita sunt. unde argumentatus sum auctorem sicuti cetera, ita & corycomachiam ab Hippocrate mutuatum esse. quamvis textus judicio meo depravatus sit. Locum ubi ludebatur, *coryceum* apud Vitruvium appellari, censuerunt aliqui: quorum sententiam postquam in superioribus refutavimus, nil aliud dicendum est. Atque hæc de *quatuor pilæ ludi Græcorum* generibus, videlicet *pila parva*, *pila magna*, *pila inani*, & *coryco*: quæ omnia diversa inter se extitisse, non modo ex descriptionibus nuper allatis manifesto constat, verum etiam ex Galeni verbis in secundo de tuenda valetudine scriptis: ubi inter ceteras gymnasiorum exercitationes corycum, pilam parvam, & pilam magnam, separatim recenset, sicut & Paulus Ægineta ipsum imitatus. quod profecto non fecissent, nisi quædam inter se diversa extitissent pilarum genera, & diversæ etiam cum iis factæ exercitationes. Quæ numquid omnes in Græcorum gymnasiis exercerentur, parum scire refert, sat sit intelligere, medicam gymnasticam atque bellicam, & præsertim pueris edocendis incumbentem pilarum exercitationes usurpasse, neque ad valetudinem ac agilitatem comparandam augendamve eas ceteris inferiores existimasse. atque ad hoc id maxime facit quod Eustathius scripsit ad x. Odys. Herophilo medico positam fuisse statuam, ac prope eam inter alia gymnasticæ instrumenta etiam pilam. Admirari autem nemo debet, si nos in superioribus ludos inter athleticas exercitationes reposuimus, & subinde multas quoque bellicas medicasque exercitationes ludos vocamus, ut nuperrime de pila dictum est à nobis: quoniam & veterum & recentiorum tam Græcorum, quam Latinorum loquendi mos obtinuit, ut multas exercitationes παιδιὰς, & ludos vocarent, aut quod à pueris qui παῖδες Græce dicuntur, utplurimum fierent, aut quod illi, qui exercentur, non serio, sed joco agere videantur, sive gratia sanitatis, sive alterius rei id efficiant. ludi vero, quos athleticæ esse nos dicimus, ita proprie vocabantur, quoniam solatii, & voluptatis solius gratia in otiis festivis agebantur.

CAPVT V.

De Pilæ ludo secundum Latinos.

POstquam pila ludendi Græcis usitata genera satis explanavimus, superest & ea quæ à Latinis & in usu habita, & scriptis tradita reperiuntur, explicare: unde, in quibus ambo convenerint, & in quibus diversi fuerint, perspicuum futurum spero. *Quatuor* igitur fuisse *pilæ genera* etiam *apud Latinos*, quibus ludebant, invenio, *follem*, *trigonalem*, *paganicam*, & *harpastum*, quæ omnia sub nomine Italicæ sphæræ à Cælio Aureliano medico complexa nonnulli credunt. *Follis erat pila magna ex aluta confecta, soloque vento repleta*, quæ si major erat, brachiis impellebatur, & simpliciter pila interdum nuncupabatur, ut apud Nonium ex Varrone, *purgatum scito, quoniam videbis Romæ in foro ante januas pueros pila expulsim ludere*; & apud Propertium lib. III. Elegia XII.

Cum pila veloces fallit per brachia jactus,

interdum quoque pila velox, ut apud Horatium Serm. lib. II. Satyr. II:

——— Seu pila velox
Molliter austerum studio fallente laborem,
Seu te discus agit. ———

Hujusmodi etenim pilæ exercitationem licet videre in Gordiani tertii Imperatoris Romani nummis, quos hic depictos adposuimus, & ex quibus conjicere licet, unumquemque lusorum propriam pilam habuisse, atque eum ludum in sacrificiis Pythiis apud Apolloniatas adhibitum esse, ut tum ex voce ΠΥΘΙΑ, tum ex palma, atque sacrificatoriis vasis colligere non est difficile.

Si vero minor erat, pugnis ejiciebatur, atque *pugillaris follis*, ut apud [a] Plautum in Rud. *extemplo hercle ego te follem pugillatorium faciam*; vocabatur. Interdum quoque hanc eandem pilam *folliculum* appellatam credo, sicuti à Suetonio in vita Augusti,

[a] Acto. 3. scena 4.

ΜΥΘΙΑ

Augusti, quem hoc pilæ ludo valde delectatum narrat. Quomodo vero [a] Martialis lib. IV. dixerit.

[a] De Endromide.

Plumea, seu laxi partiris pondera follis,

cum ex corio vento repleto pila hæc consueretur, & non pluma, ut omnes fere Latini auctores uno ore fatentur, quidquid alii respondeant, opinor ego ob levitatem follis pondera plumea dixisse. cujus levitatis gratia neque pueri, neque senes, alioqui imbecilles, inter ludendum vel nimium quid defatigabantur, & propterea idem [b] Martialis alibi scriptum reliquit.

[b] Lib. 14. Epigr. 45.

Ite procul juvenes, mitis mihi convenit ætas.
Folle decet pueros ludere, folle senes,

Nam ut hoc genere ludi corpora imbecilliora exerceri valerent, non modo levis pila efficiebatur, verum etiam dicatus lusui locus nullis lapidibus aut lateribus sternebatur, ne laberentur pedibus ludentes, &, si forte lapsi essent, ex casu damnum non paterentur; & propterea, cum solum minime pavimentatum foret, ex continuo terræ attritu pulvis excitabatur: quanquam etiam fieri potest, ut pavimento luderent, sed pulvere humili & exiguo illud adspergeretur, ita ut pilam resilire non impediretur, atque ludentium pedes magis firmarentur. Nam in pulverulento solo fieri hanc exercitationem consuevisse, innuit [c] Martialis lib. XII. ubi Menogenem quendam ex thermis ob delectationem exire nescientem in hunc modum carpit.

[c] Epigr. 82.

Effugere è thermis, & circa balnea non est
Menogenen, omni tu licet arte velis,
Captabit tepidum dextra lævaque trigonem,
Imputet exceptas ut tibi sæpe pilas,
Colliget, & referet lapsum de pulvere follem,
Et si jam lotus, jam soleatus erit,

Numquid autem ludus iste fuerit unus ex iis, quos superius secundum Græcos auctores enarravimus, variæ sententiæ fuerunt. Alii enim crediderunt pilam magnam Græcorum, & follem Latinorum idem fuisse, inter quos fuit Thomas Linacer,

cer, qui cum in II. de tuend. val. corycum follem traduxisset, in sexto postmodum libro magnam pilam iterum follem transtulit, quasi corycus & pila magna non differret apud [a] Galenum, qui expresse & pilam parvam, & magnam, & corycum distinxit. Alii maluerunt corycum Græcorum, follem Latinorum fuisse: atque hanc opinionem major pars recentiorum scriptorum habuit, inter quos fuere quidam, qui apud Oribasium caput Coryci, de folle pugillatorio inscribendum judicarunt. sed hi omnes magnopere hallucinantur: & primo, qui crediderunt follem & magnam pilam idem fuisse, duabus rationibus redarguuntur, quarum altera est, quod ludentes magna pila semper summas manus capite altiores tenebant, quandoque etiam summis pedibus ambulabant, ut manus altiores tenerent: altera est, quod Oribasius ludum pilæ magnæ non modo ægrotis, sed etiam convalescentibus, atque bene valentibus inutilem judicavit, quorum neutrum habuisse follem, facile est ex superioribus judicare. Qui vero follem corycum fuisse existimarunt, multis rationibus & ipsi errasse deprehenduntur. Primo, quoniam corycus è culmine gymnasiorum suspendebatur, follis libere emittebatur. Secundo, corycus ficulneo grano, aut farina, aut arena implebatur, follis solo vento. Tertio follis in pulvere exercebatur, corycus vero non. Fuerunt item qui follem pilam inanem superius à nobis ex Antyllo descriptam fuisse crediderunt. quibus ego libenter assentirem, nisi Martialis dixisset, follem mitiori ætati convenire, & Antyllus pilæ inanis exercitationem non admodum facilem, neque aptam, & ideo omittendam esse censuisset. Colligo igitur ex his omnibus, quod cum follis, neque inanis pila Græcorum, neque magna eorundem, neque corycus fuerit, eum illos ignorasse. nemo enim est qui parvam pilam follem reputaverit. Porro trigonalis pila, qua ludebatur, parva erat, ita nuncupata vel à loco, ut voluerunt nonnulli, ubi ea exercebantur, qui locus triangularis erat; vel potius à ludentium (quod magis credibile est) numero, figura, & situ. hanc esse aliquando pilam simplici nomine appellatam invenio, ut apud Martialem lib. VII. ad Atticum.

[a] 2. de tuend. valetud.

Non pila, non follis, non te paganica thermis
Præparat, aut nudi ſtipitis ictus hebes:
Vara nec injecto ceromate brachia tendis,
Non harpaſta vagus pulverulenta rapis.

Si enim ſola quatuor pilæ genera facimus, neceſſario cum ceteræ nominentur, trigonalis ſub pila ſimplici complectetur: de hac ſimiliter locutum credo Celſum, quando dixit, *ab alvo citata vexatis pilam, & reliqua ſuperiores partes exercentia convenire*, quoniam in hujuscemodi ludo partes inferiores fere ſemper firmæ manebant, ſuperiores perpetuo agitabantur. Quomodo vero perageretur exercitatio iſta, facile conjicere poſſumus ex Martialis verbis, in quibus demonſtrat, luſores ita triangulari ſitus figura colludere ſolitos, ut manibus utrisque modo ſiniſtra, modo dextra pilam viciſſim expellere, & excipere valerent, ne unquam caderet. in quo ſummam ludentium laudem fuiſſe veriſimile fit, ſicut in lib. VII. ubi Polybum quendam laudat ob agilitatem ſiniſtræ manus in jacienda excipiendaque pila.

Sic palmam tibi de trigone nudo
Vnctæ det favor arbiter coronæ,
Nec laudet Polybi magis ſiniſtras:

& lib. XII.

Captabit tepidum dextra, levaque trigonem,

& lib. XIV,

Si me mobilibus ſcis expulſare ſiniſtris,
Sum tua, ſi neſcis, ruſtice, redde pilam.

Ex his mehercle patet conſueviſſe trigone ludentes à ſe invicem modo mittere, modo excipere pilam, modo ſiniſtris, modo dexteris, eo prope modo, quo noſtrates pila parva ſupra funiculum ludunt, & quo etiam Antyllus tertium parvæ pilæ luſum deſcripſit. Cur vero Martialis *tepidum trigona* dixerit tum loco ſupra citato, tum lib. IV. epigr. XIX.

Seu lentum ceroma teris, tepidumve trigona:

haud

haud ſatis mihi conſtat. attamen, ſi quid divinare conceditur, dicerem propterea trigona tepidum dixiſſe, vel quod homines ludendo, ob vehementem utriusque manus laborem, & aſſiduo motus pilæ tenore magis incaleſcerent: vel quod locus, ubi ludebatur, tepidario in gymnaſiis vicinus foret, & propterea ludentes tam loci, quam pilæ teporem quendam perciperent. ita vero fuiſſe, veriſimile videri poteſt: cum ſupra tum ex Galeni, tum ex Martialis ſententia demonſtraverimus, poſt pilæ ludum ſtatim conſueviſſe balnea calida ingredi. Niſi malimus dicere, poëtam trigona tepidum dixiſſe, quia ex continuo motu pilæ in manibus ipſa tepida evadebat, eo modo, quo Propertius lib. 1. in elegia januæ conquerentis, dixit *tepidum limen*, quod ex continuo ſupra ipſum ſtatu tepeſceret.

Ianua vel domina penitus crudelior ipſa,
Quid mihi tam duris clauſa taces foribus?
Cur nunquam reſerata meos admittis amores
Neſcia furtivas reddere mota preces?
Nullane finis erit noſtro conceſſa dolori?
Turpis & in tepido limine ſomnus erit?

Exemplum trigonalis pilæ mihi videtur illud, quod in nummis M. Aurelii Antonini apud Byzantios excuſſis in modum quo hic exprimi curavimus, apparet. Quem item ludum in ſacrificiis Apollinis Pythii Actiaci adhiberi ſolitum, memoriæ proditum eſt. de hac pila quæ dicit Seneca II. de Benef. cap. XXXII. eſſe intelligenda putant aliqui. Eundem prope aut ſimilem paganicæ pilæ luſum deſcribi exiſtimo à [a] Petronio Arbitro in ſatyricis, ubi hunc in modum ſcribit. *Videmus ſenem calvum tunica veſtitum ruſſea, inter pueros capillatos ludentem pila. Nec tam pueri nos, quamquam erat operæ pretium, ad ſpectaculum duxerant, quam ipſe paterfamilias, qui ſoleatus pila ſparſiva exercebatur, nec eam amplius repetebat, quæ terram contigerat, ſed follem plenum habebat ſervus, ſufficiebatque ludentibus. Notavimus etiam res novas. Nam duo ſpadones in diverſa parte circuli ſtabant, quorum alter matellam tenebat argenteam, alter numerabat pilas, non quidem eas, quæ inter manus luſu expellente vibrabant; ſed eas, quæ in terram decidebant.*

[a] In cena Trimalcionis.

ΠΥΘΙΑ · ΑΚΤΙΑ

Succedit *paganica pila*, sic appellata, quod esset vulgaris admodum, & in villis, *pagis* vocatis; vel in pagis urbis utplurimum in usu haberetur. Nam Dionysius Antiquitatum libro II. & IV. refert, *Romam in quatuor tribus olim partitam fuisse, quæ & pagi, sicut earum habitatores pagani, nominabantur.* sive igitur ab istis pagis, sive à villis paganica pila denominata sit, parum referre credo, sat est, pilam fuisse ex corio pluma repleto, trigonali latiorem, non ita tamen ut est follis, laxam, sed duriorem; siquidem follis, qui vento replebatur, etsi quanto durior erat, tanto facilius eo ludebatur, quanto laxior, tanto difficilius, ut etiam tempestate nostra quotidiana experientia comprobat, tamen paganica pila quo etiam durior esset, & pluma replebatur, & non ita replebatur, ut laxa usquam foret, sed undequaque durissima, & propterea difficulter ea ludebatur, quemadmodum venustissime [a] Martialis hoc disticho ostendit libro XIV.

[a] Epigr. 41.

Hæc quæ difficilis turget paganica pluma,
Folle minus laxa est, & minus arcta pila.

Sub nomine enim simplici pilæ intelligi aliquando follem, aliquando trigonalem, paullo ante significavimus. Iterum illud ignorari hoc in loco nolo, etiam in gymnasiis paganicæ pilæ exercitationem in usu extitisse, ut idem [b] Martialis lib. VII. testatum reliquit.

[b] Ad Atticum.

Non pila, non follis, non te paganica thermis
Præparat, aut nudi stipitis ictus hebes.

Nam cum sæpius à nobis indicatum sit, consuevisse fere omnes, qui sese in gymnasiis pila exercebant, prius pila ludere, & deinceps statim balnea ingredi, Martialis illis versibus demonstrat, inter ceteros pilæ ludos in gymnasiis se exercentium ad balnea præparatorios paganicam quoque adnumeratam esse. Vltimum & quartum Latinorum pilæ genus *harpastum* fecimus, quod ob nominis similitudinem idem prorsus videtur quod ἁρπαστὸν Græcorum: erat enim pila, quam ludentes alter alteri eripiebat. cujus vero magnitudinis, & ex qua materia foret, haudquaquam ab ullo auctore explicatum habemus, nisi quod Athenæus his verbis manifestum facit, harpastum ro-

tundum fuisse. Τὸ δὲ καλούμενον διὰ τῆς σφαίρας ἁρπαστὸν, φενίνδα ἐκαλεῖτο, ὃ ἐγὼ πάντων μάλιστα ἀσπάζομαι: Id est, *Lusus autem pilæ harpastum nuncupatum pheninda vocabatur, quem ego maxime omnium diligo.* Sicut etiam verisimile fit ex corio sicut ceteras pilas constasse. quæ omnia, propterea quod tunc temporis nulli ignota erant, auctores scribere dimiserunt. Ceterum ejus magnitudinem omnino explicasse Galenus videtur, qui dum in libro de ludo parvæ pilæ harpastum appositissime describit, illud parvam pilam, & non mediam inter parvam & magnam, quemadmodum voluerunt nonnulli, fuisse comprobatur. unde & ludus, qui hodie *à calce* nuncupatur, etsi in aliquibus assimiletur harpasto, in hoc tamen ab harpasto antiquorum differre videtur, quod illud parvum erat; pila autem, qua nostrates calce ludunt, major est. Nam & antiquiores in pulverulento solo hac pila ludebant, ut testatus est Martialis libro IV.

Sive harpasta manu pulverulenta rapis.

& lib. VII.

Non harpasta vagus pulverulenta rapis.

& lib. XIV.

Hæc rapit Antæi velox in pulvere Draucus,
Grandia qui vano colla labore facit.

Quæ omnia argumento esse possunt, hanc exercitationem perarduam fuisse, solisque validioribus hominibus convenisse. quod etenim nequaquam mulieres hoc genere ludere valerent, præter [a] Ovidii testimonium de ludis virorum ita scribentis,

[a] 3. de arte amandi.

Hos ignava jocos tribuit natura puellis,
Materia ludunt uberiore viri.
Sunt illis celeresque pilæ, jaculumque trochique,
Armaque, & in gyros ire coactus equus:

ejusdem poëtæ versus comprobant, ubi Philænim quandam tribadem exprobrans, quod omnibus fere virorum muniis fungeretur, quasi rem mulieribus præ aliis maxime insuctam ageret, post multa [b] dixit,

[b] Martial. lib. 7 vers. 67.

Harpasto quoque subligata ludit.

Ideo mirari ſoleo, cur [a] Cælius Aurelianus in curanda puerorum epilepſia velit nutrices ſphæræ ludo, vel aliqua ſaltatione exerceri, niſi ſit ſphæra apud ipſum follis, quem & pueros & ſenes uſurpaſſe, ſupra docui. [b] Avicenna cujuſdam pilæ ligneæ mentionem facit, de qua poſterius verba faciam, cum ad præſentem de ſphæriſtica, altera ſaltatoriæ parte, tractationem minime pertineat, de qua hæc ſatis.

[a] Lib. 1. ſer. 3. tr. ct. 2. cap. 2.

[b] Lib. 1. Fen. 3. doct. 2. c. 2.

CAPUT VI.

De Orcheſtica, ſive tertia ſaltatoriæ parte.

TRes ſaltatoriæ partes, cubiſticam, ſphæriſticam, & quæ nomine generis vocatur ſimpliciter, ſaltationem, in ſuperioribus effecimus: quarum duabus jam declaratis tertia modo, quam *ſcrupuloſiſſimam* vocavit [c] Columella, ſubnectenda venit, de qua hæc à nobis declarabuntur, primo *quid fuerit*, ſecundo *quot ſpecies habuerit*, tertio *cur ea uterentur majores noſtri*, quarto & ultimo *in quo loco, & à quibus exerceretur*. Ariſtoteles itaque in principio ſuæ poëtices, cum dixiſſet omnia poëſeos genera in hoc convenire, quod imitationes ſint, imitationes dividit, quarum alias tradens diverſis generibus imitari ut vel harmonia, vel rythmo, vel nudo ſermone, alias diverſas res, ut vel meliores, vel ſimiles, vel deteriores; alias diverſo modo, ut vel agentes, vel introducentes, vel narrantes, atque aut alienam perſonam indutos, aut non mutatos; de ſaltatione hæc concludit: Αὐτῷ δὲ τῷ ῥυθμῷ μιμοῦνται χωρὶς ἁρμονίας, οἱ τῶν ὀρχηστῶν, καὶ γὰρ οὗτοι διὰ τῶν σχηματιζομένων ῥυθμῶν, μιμοῦνται, καὶ πάθη, καὶ ἤθη, καὶ πράξεις. Id eſt: *Numero vero ipſo ſine harmonia, imitantur ſaltatores. iſti enim numeroſa geſticulationis varietate, mores, paſſiones, & actiones imitantur.* Ex qua oratione apparet, ὄρχησιν, ſive ſaltationem, nihil aliud fuiſſe, quam facultatem quandam motibus, ac geſtibus corporis, artificio quodam, numero & ratione factis, imitandi hominum mores, affectus, & actiones. qui enim in VII. [d] civilium dixerat, *nihil eſſe in rerum natura, quod magis exprimat rerum ſimilitudines, quam numerus & cantus*, ſapienter etiam ſcripſit, *ſaltatores in imitandis actionibus numero*

[c] In proœmio lib. de re ruſtica.

[d] Cap. 4.

mero uti. Quomodo hæc per numerosos motus efficeretur imitatio, unus omnium clarissime post Aristotelem expressit a Plutarchus, qui in IX. Convivialium saltationem tres partes habuisse scripsit, *lationem*, *figuram*, & *indicationem*; eo quia tota ipsa ex motibus, & habitudinibus, & quietibus constaret, perinde ac harmonia ex tonis, atque intervallis: lationem dicit ipse nil aliud fuisse, quam motionem affectus alicujus, vel actionis, vel potentiæ repræsentativam: figuram vero fuisse habitudinem, dispositionemque, in quam motio sive latio terminabatur, nempe quando saltatores quiescentes secundum Apollinis, vel Panis, vel alicujus Bacchæ (ut est apud b Platonem) figuram dispositi in corporis similibus formis graphice aliquantulum persistebant; indicationem autem fuisse non proprie imitationem, sed alicujus rei, nempe terræ, cæli, vicinorum numerosis, atque ordinatis motibus factam declarationem. quemadmodum namque poëtæ, dum imitantur, alias nominibus fictis, alias translatis utuntur; dum vero indicant, propria nomina usurpant: similiter saltatores imitantes, figuris, & habitudinibus; declarantes autem, res ipsas prædictis indicationibus utuntur: adeo ut secundum Platonem, Aristotelem, atque etiam Plutarchum, tota hæc saltatoria facultas in imitatione, solo motu facta, consisteret. ipsique saltatores nil aliud actitarent, nisi quod sese moventes numero, & ordine gesticulantes, aut lationibus & figuris mores & affectus imitabantur, aut indicationibus declarabant, aut omnibus simul mores, perturbationes, atque actiones hominum repræsentabant. unde non absque summa ratione Simonides poëta saltationem poësim tacentem, sicuti poësim saltationem loquentem vocare solebat: quamquam refert c Plutarchus, tempestate sua veram saltationem à musica, cui associabatur, depravatam fuisse; atque à cælesti illa decidentem in tumultuosis ac indoctis theatris instar tyranni cujusdam imperium tenuisse, idque postmodum usque ad tempora nostra permanasse, in quibus omnis saltatio corrupta est, omnes cordati viri cognoscunt. Quis autem primus hujuscemodi saltationem hominibus demonstraverit, satis compertum non habetur, nisi quod Theophrastus apud Athenæum refert, *Androna Cata-*

a probl. 15.

b 7. de leg.

c Loc. citat.

Cataneum tibicinem, *dum ſonaret*, *motiones atque numeros corpore effeciſſe*, & ob id apud veteres ſaltare vocatum fuiſſe σικελίζειν, id eſt, *ſiceliſſare*; poſt quem Cleophantus Thebanus, & Æſchylus multas ſaltatoriæ figuras invenerunt, quas βαλλισμοὺς Sicula voce appellatas Epicharmi auctoritate inſinuat Athenæus. unde & hodie apud multas Italiæ nationes *balli* nomen adhuc perdurat. Fuit porro hæc ſaltatio tantæ exiſtimationis, atque honoris apud antiquiores, ut Apollinem vocarent, quemadmodum Pindarus:

Ὀρχηστὰ Ἀγλαΐας ἀνάσσων εὐρυφάρετρ' Ἄπολλον:

Id eſt:

Saltator rex ſplendoris, *pharetrateque Apollo.*

atque illa quandoque ad tibiarum, vel lyræ, vel alterius inſtrumenti ſonitum, vel ad cantum, vel abſque alia re peragebatur. Species autem illius innumeras fere recenſuerunt Homerus, Plato, Xenophon, Ariſtoteles, Strabo, Plutarchus, Galenus, Pollux, & Lucianus: quæ illarum præſtantiores & illuſtriores habebantur, vel à regionibus, in quibus in uſu erant, aut repertæ & illuſtratæ fuerant, nomen ſuſceperunt; vel ab inventore, & modo, quo efficiebantur: à regionibus appellatæ ſunt *Laconicæ*, *Troexenicæ*, *Epirephyriæ*, *Cretenſes*, *Ionicæ*, *Mantiniacæ*, *Gaditanæ*, de quibus ſic [a] Juvenalis. [a] Satyra. 11.

Forſitan exſpectes ut Gaditana canoro
Incipiat prurire choro, *plauſuque probatæ*
Ad terram tremulo deſcendant clune puellæ,
Irritamentum Veneris languentis, *& acres*
Divitis urticæ: ———

& hujuſcemodi aliæ. Ab inventore autem & modo vocatæ fuerunt aliæ *Pyrrhichiæ* à Pyrrhicho quodam Lacone, ſeu, ut alii malunt, à Pyrrho Achillis filio inventæ, in quibus armati ſaltabant cum cantu, & ſine cantu. ut videre licet ex icone ab antiquis lapidibus excepto, quem hic ponendum curavimus.

PYRRHICHIA SALTATIO

Pyrrhichias autem nostris temporibus æmulantur illa pugnarum genera, quas *Morescas* populari vocabulo appellant. Atque hæ varias nominationes obtinuerunt, ut *Orsitis*, & *Epichedios* penes Cretenses, *Carpæa* apud Ænianenses & Magnetes, de qua Xenophon. v. de exped. Cyri libro, *apochinos* sive *mactrismos*, quam mulieres saltabant, & ob id *Martypiæ* vocabantur, & quæ stabiliores, & varietate majore præditæ erant, ut *dactyli*, *jambici*, *molossica*, *emmelia*, *chordax*, *sicinnis*, *Persica*, *Phrygia*, *nicatismus*, *Thracius*, *Calabrismus*, *Telesias* à quodam viro Telesio, qui primus eam armatus saltavit, sic vocata, qua utentes Ptolemæi milites Alexandrum Philippi fratrem sustulerunt, aliæ *tornatiles* sive *versoriæ*, quod se in circum vertentes saltarent. Erotianus, qui Andromacho Neronis, quod scribit Galenus, archiatro contemporaneus extitit, has saltationes ὄνους vocatas scribit, aliæ insanæ, ut *caudifer*, *mongas*, *Thermaustris*, nec non *anthema*, quam saltantes obibant, ita dicentes, *ubi mihi rosæ*, *ubi mihi lilia*, *ubi mihi apia:* aliæ ridiculæ, ut *igdis*, *mactrismus*, *apochinos*, & *sobas*, *morphasmus*, *Glaux*, & *leo* : aliæ scenicæ, quales *tragica*, *comica*, & *satyrica*; aliæ lyricæ, quales *pyrrhichia*, *gymnopædica*, & *hyporchematica*. quæ omnes quomodo fierent, non est præsentis tractationis declarare : satis sit intelligere, hanc tertiam saltationem tot atque plures adhuc diversas species, quibus libellum proprium dicavit Lucianus, habuisse; sicut etiam diversis motibus tam pedum, quam manuum utebatur. cum enim motus omnis, ex sententia Aristotelis, ex impulsu atque tractu componatur, saltantes aut impellebant corpus, aut trahebant; & hoc sursum, vel deorsum, vel prorsum, vel retrorsum, vel dextrorsum, vel sinistrorsum : à quibus postea motibus componebatur simplex ambulatio, flexus, procursus, saltus, divaricatio, claudicatio, ingeniculatio, elatio, jactatio pedum, permutatio : quibus tota saltatio perficiebatur.

a 7. Phys.

CAPVT VII.

De fine saltationis, & de loco.

CVm antiqui in certaminibus atque venationibus, pedum exercitationibus fere semper studerent, manibusque movendis nullam curam adhiberent, verisimile sit, ut prius saltatoria, partes inferiores duntaxat exercens, inventa sit, deinceps χειρονομία, quæ ordinatas manuum motiones edocebat, ei adjuncta sit, ut una cum ceteris prædictis motionibus manuum connexionem, consertionem, compectinationem, distentionem, complexum, alternationem saltatores peragerent: atque ita universa saltatio ex motibus tam manuum, quam pedum ad repræsentandas res formatis conflata sit. quod autem saltantes præcipue brachia moverent, significavit & [a] Ovidius ubi dixit:

[a] 1. & 2. de arte amandi.

Si vox est, canta; si mollia brachia, salta:

&

Brachia saltantis, vocem mirare canentis.

Hujus finis primarius licet (ut diximus) imitatio foret, nihilominus alios etiam fines eam habuisse comperio; nam ad theatra & ad ludos voluptatis gratia, nec non ob religionem quandam ad sacrificia in usu fuisse præter Platonem atque Plutarchum testatur [b] Galenus, qui in principio curativæ artis vehementer contra sui temporis homines invehitur, quod saltatoriæ nimis operam darent, quasi solis voluptatibus & ludis dediti bonas artes negligerent. Quod pariter ad quærendam corporis fortitudinem militaremque peritiam eadem saltatione majores nostri uterentur, tametsi supra ex Platone comprobatum fuerit, tamen addendum est illud, quod omnis armata saltatio, pyrrhichia vocatata, non ob aliud inventa fuit, nisi quo virtute illius tam pueri, quam viri & mulieres, modo hostes effugere, modo invadere, aliosque gestus bellis gerendis necessarios perdiscerent. unde apud [c] Xenophontem Paphlagones Mimam saltatriculam à Myso pyrrhicham saltare jussam conspicati, admirantes Græcos interrogarunt, numquid mulieribus etiam in pugna uterentur. in hoc quidem saltationis genere cum

[b] loc. citatis.

[c] Lib 6. de Cyri expedit.

Phry-

Phrynicus se excellenter in fabula gessisset, illum sibi Imperatorem Athenienses delegerunt. Neque etiam difficile est indicare hanc eandem saltationem & bono habitui comparando, & sanitati conservandæ non parum conduxisse, quandoquidem de manuum gesticulatione, quam χειρονομίαν vocant Græci, scriptum reperitur & ab Hippocrate & ab Aretæo, atque aliis, pro exercendis & sanis & interdum ægris corporibus usurpatam esse. Temporibus vero nostris saltationes alias tempore, ordine, & certo modo factas talem utilitatem præstare nemo negaret, quemadmodum [a] Galenus se plurimos sanitati restituisse, aliosque in ea solius saltationis auxilio conservasse confitetur; qui similiter & saltatorum exercitationes inter cetera à medico petita recensuit. dum dixit: Ὀρχηστῶν αἱ σύντονοι κινήσεις ἐν αἷς ἅλλονται μέγιστα, καὶ περιδινοῦνται στρεφόμενοι τάχιστα, καὶ ὀκλάσαντες ἐξανίστανται, καὶ προσούρουσι, καὶ διασχίζουσιν ἐπὶ πλεῖστον τὰ σκέλη. Id est, *saltatorum vehementes motus, in quibus maxime saltant, & velocissime volutati circum circa vertuntur, nec non genua flectentes sursum exsurgunt, atque crura plurimum attrahunt, divaricantque.* ut dubitare nemo debeat, quin orchesticam in gymnastica medicinæ jure collocaverimus; præcipue quod Socrates in convivio Xenophontis se saltatoriam tum ad valetudinem efficiendam, conservandamque, tum ad corporis robur comparandum exercuisse palam profitetur, cujus quoque gratia eum sibi amplam domum optasse ferunt. Qui vero hanc orchesticam exercerent, varios fuisse reperio. Cinædos maxime omnium saltandi arti operam navasse significavit [b] Plautus: apud quem Periplectomenes senex sic ait:

[a] 2. de diæta. 1. de cur chr. cap. 2.

[b] In milite glorioso act. 3. scen. 1.

Tum ad saltandum, non cinædus magis aptus est, quam ego.

quamquam Non. Marcellus Lucilii testimonio, atq; etiam Plauti, vult cinædos dictos à veteribus saltatores ipsos, atque pantomimos, ἀπὸ τοῦ κινεῖν τὸ σῶμα. Poëtæ similiter omnes non modo histriones motus figuratos edocebant, verum & ipsi quoque interdum saltabant; nam Thespias, Pratinas, Cratinus, Phrynicus poëtæ omnes iccirco saltatores nuncupabantur, quia non modo propria drammata inter saltantes choros repræsentabant, verum etiam extra propria poëmata, volentes omnes saltare edocebant. pueri

quoque & mulieres omnium frequentissime in saltationibus versabantur, post quos etiam saltationi operam navabant quibuscumque valetudinis & roboris gratia vel à medicis, vel à gymnastis illud agere præceptum erat. Loca autem in quibus saltationes peragerentur, primo, dum nondum excultæ forent, fuerunt vici, & plateæ publicæ; deinde, cum majorem dignitatem atque ornamentum recepissent, ad theatrorum partes quasdam translatæ fuerunt, quæ & ab Aristotele, & à Polluce ob id *orchestræ* vocatæ fuerunt, unde etiam *chorea*, nomen saltationis perelegans, emanavit. à theatris ad palæstras, sive gymnasia illas traductas fuisse auctor est [a] Athenæus, cui assentiri videtur [b] Plutarchus in nono symposiacon, ubi mentionem cujusdam facit, qui pyrrhicam adeo egregie saltaverat, ut pueros in palæstra gesticulantes excellere visus esset. quo etiam in loco Meniscum pædotribam saltationis judicem effecit, ut inde plane conjectari valeamus pædotribas, gymnasiorum ministros, orchesticæ non parvam cognitionem habuisse. In conviviis item saltationem exerceri solitam fuisse testatum clarissime reliquit in Symposio suo Xenophon, sicuti Plutarchus & Plinius, nec theatra eandem respuisse memoriæ prodiderunt. Concludo itaque saltationem à gymnastica omni acceptam esse, sicuti sphæristicam, quæ orchesticæ partes, in quam, & in palæstricam universam gymnasticam divisimus: atque hæc satis de ipsa.

a Lib. 14. Deip. cap. 7.
b Probl. 15.

CAPVT VIII.

De Luctatoria.

DEclarata jam satis, quantum ad hanc tractationem spectabat, saltatoria, modo palæstricam, quæ erat altera gymnasticæ pars, ut aggrediamur, operæpretium est, cui postmodum & reliquas exercitationes tam in gymnasiis, quam extra factas subjungemus. Palæstram multas sub se exercitationes habuisse demonstratum superius fuit, inter quas continuo primum locum obtinuit *lucta*, à Græcis communi nomine πάλη, quandoque καταϐλητική sive dejectoria à Laconibus nuncupata. quæ illa ipsa fuit, quam habuisse Jacob cum An-

gelo, ac inde fuisse pede læsum narrant [a] sacri libri, qui quod ajunt contigisse Jacob & Esau in ventre matris, id etiam contigit Epeo equi Trojani fabro, quem Eustathius ex Lycophrone narrat in ventre matris cum gemello luctasse, & veluti vincitorem prius sibi viam ad exitum parasse. Hæc nihil aliud fuit, nisi *exercitatio quædam in loco gymnasii peculiari, nempe palæstra, sive porticu tecta, quæ xystus vocabatur, fieri solita, in qua luctatores bini nudi, uncti oleo, & pulvere aspersi sese brachiis complicantes, invicemque concertantes, alter alterum dejicere humi contendebant, ad quod peragendum* embolæ, parembolæ, parathefes, & systases *necessario requirebantur, illudque præ ceteris quærebatur, ut pedes primo comprehenderentur,* quod [b] Pseudolus ebrius apud Plautum significavit, de vino dicens:

[a] Genes. 32.

[b] Act. 5. scen. 1.

Captat pedes primum, luctator dolosus est.

Sed antequam certamen inirent, musculos prius calefaciebant, perfrictionibusque ac lenibus motibus explanabant. quod si aliquando hæc agere intermisissent, iis quædam partes rumpebantur, convellebanturque, sicuti tradit [c] Galenus IV. de locis affectis: qui etiam alibi scriptum reliquit, hunc gymnasticis in luctis observatum esse ordinem, ut numquam vehementes inirent, nisi prius faciles & simplices essent edocti, neque has aggredi solitos antequam fricarentur, neque fricari, priusquam ungerentur. Dixi binos, quoniam etsi plures possent uno tempore eodem in loco lucta contendere, tamen semper unus uni dumtaxat complicabatur, & apud nonnullos non solum viro vir concertabat, sed puellæ quoque juvenibus contendebant, quemadmodum apud Lacones, & sicuti de Chiis refert Athenæus. Luctam, quam non temere gymnasticæ artis minimam partem credidit [d] Galenus, non defuerunt inter antiquos, qui omnibus aliis exercitationibus vetustiorem extitisse autumarint, nominis illius qualitate ducti, quippe cum (πάλαι) apud Græcos nil aliud, quam vetustatem indicare videatur: nam & locum exercitationum palæstram nuncupatum πάλην primo nominatum constat. quamquam etiam non defuerint, ut refert [e] Plutarchus, qui non palæstræ nomen

[c] Cap. 8.

[d] 2. de diff. pulsuum.

[e] 2. Sym. prob. 4.

ἀπὸ τῆς πάλης quaſi antiquiſſima res ſit lucta, deductum eſſe voluerint, ſed potius quod ſolum hæc exercitatio πηλοῦ, id eſt luti, pulveris, & ceromatis egeret ; atque ad id magis impugnandum aliam quoque rationem addebant, videlicet haudquaquam veriſimile videri, ut lucta, quæ omnium exercitationum artificioſiſſima & aſtutiſſima exiſtit, omnium etiam vetuſtiſſima fuerit, cum manifeſte appareat, primo in uſum ea vocari, quæ ſimplicia ſine ulla arte, & via magis quam methodo conſiſtunt : unde Soſicles πάλην ἀπὸ τοῦ παλεύειν, quod eſt *dolo & inſidiis dejicere*, fuiſſe derivatum maluit. Plinius autem ἀπὸ τοῦ παλαιστοῦ, id eſt *à conjunctis, ſimulque connexis quatuor digitis*, quia luctatores hac manuum parte præcipue operantur, quaſi ita ipſa appellata ſit, perinde ac pugillatoria à pugnis, quam ſententiam aperte refellere videtur Julius Pollux, ubi nomen illud ſolam quatuor digitorum menſuram ſignificare ſcribit, à qua menſura deduci poſtmodum exercitationis nomen valde longinquum eſt, & proinde melius ſenſiſſe videntur illi, qui ἀπὸ τοῦ παλῆναι natam & dictam πάλην, credunt, ſive ἀπὸ τοῦ πάλλειν καὶ πάλλεσθαι, quorum alterum apud poëtas, *dejicere*, & *projicere* & *ſpargere*, quod poſtremum ab Homero quoque ac Hippocrate uſurpatum teſtatur Erotianus ; alterum apud Platonem in Cratylo à *terra*, vel *in manibus elevare*, quæ omnia à luctatoribus intenduntur, ſignificare conſtat : niſi quoque velimus, ut alii, ita dictam ἀπὸ τοῦ πλησιάζειν, καὶ γίνεσθαι πέλας, hoc eſt *appropinquari & vicinos fieri :* quandoquidem curſores ſemper diſtabant, nec unquam appropinquabantur, pugillatores pariter à deſignatoribus numquam complicari permittebantur, ſed ſoli luctatores hoc agebant : ut omnia melius in Syracuſanorum nummis recognoſcere poſſumus, in quibus ſic luctatores varios repræſentari, indicavit nobis Ligorius. Et ad hoc propoſitum [a] Tertullianus in lib. de Spectaculis ita locutus eſt : *Palæſtrica diaboli negocium eſt. Primos homines diabolus eliſit : ipſe geſtus colubrina vis eſt tenax ad occupandum, tortuoſa ad obligandum, liquida ad elabendum :* Quamquam non defuerint qui abſque hiſce geſtibus, ſed tantum ſtando & manus extendendo colluctatores vincerent, qualem fuiſſe Melancomam quendam à Tito Imperatore vehementer ada-

[a] Cap: 18.

LVCTATORES

adamatum narrat Themiſtius in orat x. de pace.

Tota hæc facultas in gymnaſiis tres fines habuit, temporeque Galeni mirum in modum ejus peritia crevit, nempe quando refert ipſe primo de art. xxIII. luctandi magiſtros varias ac multiformes membrorum diſtorſiones, circumnexionesque inveniſſe : primum, ut athletæ in illis exercerentur, quo in ludos, ſacrificia, & amphitheatra exeuntes, victoriam adipiſci poſſent: atque hujus luctatoriæ auctores fuiſſe Antheum,
a 7. de leg.
& Cercionem ſcribit [a] Plato: Secundum, ut ad bella homines exercerentur, quod exercitationis genus, primo in uſu poſitum alii à Theſeo Athenienſium principe; alii à Phorbante Theſei pædotriba referunt. Tertium, ut homines & pueri luctantes optimum corporis habitum acquirerent, ſicque ſanitatem curarent; in quo usque adeo elaborabant, & totis viribus contendebant, ut non raro ſic luctantibus oſſa aliqua frangerentur & luxarentur, quæ illis palæſtrico quodam pacto ab aliis diverſo ſe
b lib. de machinamen.
remittere conſueviſſe teſtatur [b] Galenus. Hoc tamen animadvertendum eſſe duco, Galenum non modo luctam athleticam, quam reſpublicas bene inſtitutas odiſſe ſcribit, improbaſſe, verum & ſanitati ſtudentem interdum parce laudaſſe, utpote qua robur quidem augetur, at luxationis ac fractionis oſſium, necnon ſuffocationis periculum immineat. Similiter & Clemens Alexandrinus qui tempore Galeni Romæ floruit, in III. Pædagog. libro cap.x. ubi exercitationum tractationem habet, luctas omnes improbat, eam tamen honeſtiorem, & magis viro dignam facit, quæ μετ' εὐσχήμονος & gratia bonæ ac utilis valetudinis efficitur. Præterea, quoniam Plutarchus ſolummodo luctam & pancratium volutatorium in palæſtra exerceri ſolitum ſcribit, duo conſideranda ſunt. Alterum, quod palæſtra aliquando ſignificat totum gymnaſium, ut ſupra declaravimus, aliquando locum in gymnaſio, ubi tot exercitationes à nobis in primo libro enumeratæ peragebantur, aliquando locum, in quo ſoli luctatores & pancratiaſtæ volutatorii exercebantur, quorum certamina gravia apud Galenum libr. III. de tuen. valet. cap. II. appellantur. quemadmodum hic innuit Plutarchus, atque etiam innuere viſus eſt Galenus in fine libri de ludo parvæ pilæ. Alterum quod duplex erat pancratium; primum, de quo agemus infra, ex *lucta*

&

PANCRATIVM VOLVTATORIVM

& *pugilatu* compoſitum. Secundum, quod *volutatorium* nuncupabatur, ſpeciesque luctæ erat, nam in lucta certantes ſeſe dejicere ſtudebant, rectique manebant; in pancratio autem volutatorio humi proſternebantur; atque ibi invicem, ſeque mutuo convolventes, alter alterum ſibi ſupponere nitebantur: quemadmodum clariſſime monſtrant depicti hic nummi cujusdam Saluſtii Auctoris, qui ſub Valentiniani & Placidiæ Auguſtæ principatu Africæ regno vi occupato, ludos ſimiles atque alios ob victoriam edidit.

[a] Lib. de communi animalium greſſu.

[b] Lib. 14. de Palæſtrita.

De hac exercitatione veriſimile mihi fit, [a] Ariſtotelem verba feciſſe, ubi nullum erectum & ſtantem continenter & tuto incedere poſſe demonſtrat, quia perinde ſe moveret ut palæſtritæ, qui per pulverem in genua ſubſidentes procurrunt. De hoc item alicui probabile videretur, locutum eſſe [b] Martialem, ubi dixit:

Non amo qui vincit, ſed qui ſuccumbere novit
Et dicit melius τὴν ἀνακλινοπάλην.

niſi potius exponendum eſſet ἀνακλινοπάλην, *reflexionem*, qua palæſtrita reducto pectore adverſarium retrahebat, ac ictum illius devitabat, aut potius (ut erat poëta ſemper obſcœnitatum amator) eam lecti luctam interpretemur, quam κλινοπάλην Domitianum vocaſſe tradit Suetonius. & quam à ſpurciſſimis tam viris, quam fœminis exerceri conſueſſe narrant Spartianus; Lampridius & Capitolinus. De eodem item loquebatur Antyllus apud [c] Oribaſium dum duplicem luctam effecit, alteram erectam, alteram ſuper pavimento; pro lucta ſuper pavimento nil aliud intelligens, niſi pancratium volutatorium, quod tamen valde diverſum erat ab altera volutatione, ab [d] Hippocrate ἀλινδήσιος nomine ſignificata, qua homines in palæſtra humi proſtrati vel ſoli, vel cum aliis circumvolvebantur, & de qua [e] Cælius Aurelianus verba fecit, ubi volutationem in palæſtra pro diminuenda carne laudavit; ſiquidem in ea nec certabant, neque complicabantur, ſed ſolum celeriter ſupra pavimentum nitidum, aut pulvere conſperſum ſeſe rotabant. unde [f] Galenus eam inter celeres motus non ſine ratione poſuit.

[c] 6. collect. cap. 27.

[d] lib. de diæta.

[e] lib. 2. de diæt. circa finem.

[f] 2. de tu. val.

CA-

CAPUT IX.

De Pugilatu, & Pancratio, & Cestibus.

PUgilatoriam πυγμικὴν à Græcis vocatam ante Trojanorum tempora in usu fuisse, testati sunt Plinius, & ante Plinium Homerus, quem etiam [a] Plutarchus in II. Symposiacon observavit, continuo pugilatum luctæ & cursui iccirco præponere, quoniam hoc exercitationis genus prius illis originem accepit, sicuti quoque [b] Lucretius hoc versu innuere videtur.

[a] Prob. 5.

[b] Lib. 3.

Arma antiqua manus, ungues dentesque fuerunt.

Quid vero esset hæc exercitatio, quomodoque perageretur, pauci (quod ego sciam) diligenter explicarunt, & minus ceteris hanc rem intellexerunt illi, qui pugnam cestuum, & pugilatum idem penitus extitisse voluerunt. ex auctorum tamen scriptis conjectura consequi possumus, in hac exercitatione homines nudos concertare consuevisse, pugnisque strictis vel nudis vel ænea, vel lapidea sphæra plenis, unde σφαιρομαχεῖν, vel loris, laminave circumsepti sese invicem percutere, modo caput, modo dorsum, modo brachia petentes, neque unquam sese mutuo complicantes; in qua pugna superabat qui vel adversarium pugnorum ictibus in terram prosternebat, vel gravius & damnosius feriebat; quamquam non desunt qui etiam calcibus hujusmodi pugnam factitatam tradant, ob idque apud Senecam epistola LXXX. non σφαιρομαχίαν sed σφυρομαχίαν legendum putant. Quod etiam victoriæ signum esset ipsius adversarii confessio, vel manu, vel aliquo alio gestu facta, qui negaret plane expers rerum esset. Tyrrhenos ad tibiam πυκτεύειν id est *pugillatu contendere* solitos fuisse, ex sententia Eratosthenis refert Athenæus IV. Deipnosoph. Hoc certamen [c] Plutarchus quidem exercendo corpori inserviisse, testatum reliquit. ego vero ita sentio, pugilatum inter exercitationes à Galeno in II. de tuend. valetud. adnumerari, sed pro sanitate tuenda, proque bono corporis habitu comparando parum in usu in gymnasiis fuisse. ad quod credendum duabus potissimum rationibus adducor, quarum prima est, quod Galenus bis,

[c] 2. Sympos. Prob. 5.

vel ter ſolummodo pugilatum nominavit; & Antyllus, qui hanc rem diligentiſſime tractavit, nullum poëtæ verbum de hac exercitatione habuit, ſicuti nec ullus alius fide dignus medicus excepto Aretæo, qui in vertiginoſis pugilatum commendare videtur: niſi (quod ego ſuſpicor) ſit Græcus contextus depravatus. Quod ſi pugilatus medicæ gymnaſticæ exercitationis genus extitiſſet, æquum certe erat, non adeo ab omnibus ſilentio præteriri. Altera ratio eſt, quod, ſi naturam pugilatus exacte ſpectemus, cum percuſſiones & evitationes bellum gerentibus neceſſarias æmuletur, ut dicebat Plutarchus, edoceatque, quin militarem peritiam magnopere adjuvet, inficiari non poſſumus; at cum ſolum brachia, atque pugnos exerceat, interdumque potius plagis ac gravibus percuſſionibus corpus offendat, quomodo valetudinis conſervationi, bonique habitus acquiſitioni conferre poſſit, non video: ut tuto dicendum ſit, pugilatum in gymnaſtica medica exiguum uſum habuiſſe, in militari vero multum, in athletica plurimum: cujus principes & auctores fuiſſe Amycum atque Epeum, prodiderunt Plato & Galenus; nec non in qua adeo Glaucus Caryſtius excelluit, ut quinta & vigeſima Olympiade coronatus *pictæ*, id eſt, *pugilatoris* nomine per excellentiam meruerit vocari. Pugilatores iſtos pinguedini comparandæ operam dediſſe legitur apud [a] Terentium. quod agebant, ut gravius percutere valerent, & plagas ipſis illatas minus ſentirent: eſt enim experientia & ratione comprobatum, obeſos minus ex carnibus injurias ſentire. Cur autem Teſprio ille Plautinus ab Epidico interrogatus, quomodo herilis filius valeret, reſpondeat, *pugilice atque athletice*, non eſt admodum difficile conjectura conſequi. quod etiam [b] Galenus ſcriptum reliquit, luctatores potiſſimum athletas veros eſſe vocatos, ſed paullo ante ipſius tempora etiam eodem nomine appellatos fuiſſe pugiles, & pancratiaſtes. qua de re fieri poteſt ut [c] Plauti ætate pugiles ab athletis diverſi eſſent, utrique tamen robori & corporis craſſitiei ſtuderent, & iccirco ſervus ille merito pugilatum & athleticam ſeparaverit, herumq; ſuum robuſtum & pingui ventre eſſe ſignificarit. Ex lucta & pugilatu tertium quoddam exercitationis genus componebatur, quod *pancratium* communiter gymnaſtici omnes appellabant, in hoc (ut teſtatur [d] Ariſtoteles

a In Eun. act. 2. ſce. 3.

b 3. de alim. fac. c. 2.

c Plaut. in Epidico.

d Cap. 5.

teles primo Rhetoricorum) qui exercebantur, adverſarios, & pugnis ferire, & comprimere, & continere, & dejicere ſtudebant: nam pugiles ſolis pugnis contendebant, nec unquam complicabantur; ut commendanda ſit urbanitas Horatii, qui III. Satyr. lib. II. venuſte admodum phreniticos, quod pugnis miniſtros & adſtantes ferirent pugiles vocavit. luctatores complicabantur, & comprimebant, ut dejicerent, ſed pugnis minime percutiebant, pancratiaſtæ tum utroque utebantur, & tum etiam quacumque alia ratione, ut dentibus, genibus, calcibus, talitris, denique toto corpore (ut dixit [a] Pauſanias) adverſarium vincere contendebant, atque in eo à pugilibus differebant, quod illi pugnis ſtrictis, hi digitis ſolummodo inflexis certabant, atque hoc ſignificare voluit [b] Galenus ubi ſcripſit: Εἰ δὲ ἕκαστος τῶν δακτύλων καμφθῇ, τὸ σχῆμα τῆς χειρὸς γένοιτο μάλιστα τοῖς ἐν παγκρατίῳ προτετακόσιν αὐτὴν ὅμοιον, hoc eſt, *ſin autem unusquisque digitus flectatur, manus figura iis maxime ſimilis evadet, qui ipſam in pancratio protenderint.* talis etenim manuum figura prehenſandis adverſariis, cui maxime ſtudebant pancratiaſtæ, ut nomen quoque ſignificare videtur, valde accommodata erat, his de cauſis exercitatio hæc παμμάχιον vocata eſt quandoque, ſicuti Plato Euthydemum πάμμαχον dixit, necnon ambobus difficilius certamen habebatur, ob quod Galenus in VI. Epid. ubi renibus affectis exercitationem commendat Hippocrates, ſub tali exercitatione non debere pancratium ob magnitudinem laboris intelligi credit, qua item ratione permotum opinor Platonem, dum VIII. de legibus ſua illa parum ab aliquibus approbata feminas exercendi ratione ductus, mulieres ſolummodo poſt nubilem ætatem pancratio exerceri conſulit. de Pancratii ſpecie quapiam loquebatur mea ſententia Galenus, quando in commentariis ſuper libellum de ſalubri diæta dixit, gymnaſtas fere, quos impinguare volebant, conſtituiſſe, inter exercendum προσαπλέκεσθαι, καὶ σωματομαχεῖν, (erant enim quædam exercitationum genera) ut ſcilicet jungerentur, & toto corpore certarent, ſed nudi, ac ſine complexu. Panætius quoque apud Gellium libr. XIII. cap. XXVII. pancratiaſtarum geſtus & luſus hunc in modum pinxit. *Ut ſunt Athletarum qui pancratiæ* (melius pancratiaſtæ) *vocantur, nam ſicuti illi ad certandum vocati projectis alte brachiis conſiſtunt, caput-*

[a] lib. 5. Eliacorum.

[b] I. de motu muſcul.

putque & os suum manibus oppositis, quasi vallo præmuniunt, membraque eorum omnia, priusquam pugna mota est, aut ad vitandos ictus cauta sunt, aut ad faciendos parata, &c. Hanc exercitationem ex his fuisse, quæ in gymnasiis peragebantur, perspicue significavit [a] Propertius, ubi palæstrarum Lacedæmoniorum exercitationes decantans dixit:

[a] Lib. 3. Eleg. 12.

Et patitur duro vulnera pancratio.

Neque tamen ob id colligere decet, pancratium apud medicos multum in sanitatis usum venisse, quoniam, si pugilatus & lucta rarius ab iis corpori exercendo probabantur, tanto minus pancratium ex pugilatu & lucta constans sanitati multum ex usu esse potuisse credendum est. quod si [b] Galenus aliquando scripsit; se plurimos pancratio sanitati restituisse, aut in ipsa conservasse, illud effecit in iis, qui exercitationibus hujuscemodi solis dediti erant, atque tunc magna prudentia & dexteritate adhibitis: ut nequaquam inferendum sit, pancratium in gymnastica medicinæ locum aliquem præcipuum habuisse; quamvis secus plurimum ejus auctoritas in athletica valuerit, atque etiam in bellica; quandoquidem in ludis & certaminibus usque adeo pancratiastarum spectaculum oblectabat atque reputabatur, ut etiam nobiles illud exercere non recusarent, qualis fuit Phrynon Atheniensium dux pancratiastes clarissimus, quem Pittacus Mitylenæus singulari contendens certamine reste sub clypeo latente involvit, atque hoc modo superavit: qualis item fuit Autolicus, cui ob gloriam pancratii in Prytaneo loco Athenis dignissimo statua erecta fuit. Invenio etiam quoddam pugnæ genus apud veteres pancratium nominatum, sed adversus bestias tantummodo id committebatur, ut videre licet apud Cassianum lib. collat. V. cap. XIV. Simile profecto pugilatui vel potius ejus quædam species erat certamen illud, quod *cestibus* peragebatur. ii autem erant laminæ æneæ manibus alligatæ, quibus autem alligabantur, erant lora quædam punctis interstincta, quæ manibus & brachiis circumcirca alligabantur, ut non modo pondere aliquo & crassitie, verum etiam soliditate cestibus certantes seipsos ferirent. unde patet hos aliqua ex parte diversos fuisse à pugilibus proprie vocatis, nempe qui solis

[b] 2. de tuend. valet. cap. ult.

ſolis manibus in pugnos conjunctis inter ſe dimicabant: quamvis etiam ita certantes nonnumquam pugiles vocari ſcio, ut apud M. Tullium II. Tuſculanarum quæſtionum libro. Ceſtiphoros in gymnaſiis quoque exerceri ſolitos teſtatum fecit [a] Propertius, qui lib. III. in palæſtris Spartanorum puellas etiam cum ceſtibus exerceri conſueviſſe, in hunc modum ſcribit.

[a] Lib. 3. elegia 12.

Nunc ligat ad ceſtum gaudentia brachia loris.

Quod vero hujuſcemodi certamen potius athletæ, quam ſanitatis ſtudioſi exercerent, ex iis, quæ ſupra de pugilatu ſcripſimus, facile cognoſci poteſt: quandoquidem tanto deterius percuſſiones ceſtibus impactæ corpora hominum, quam pugnis afficiunt, quanto pugni expanſis manibus. quare non eſt credibile ſanitatis ſtudioſos hoc exercitationis genus adamaſſe, & qui ſe verberibus, plagis, & ictibus pugniſque exponeret, ſanitati admodum conſuluiſſe: ſicut ex adverſo athletas non parum eo delectatos, hinc conjicere poſſumus, tum quia maxima populum hujuſcemodi pugna delectatione afficiebat, tum quia gloriam & præmia ex ea populi voluptate in amphitheatris & ſacrificiis comparabant. Ceſtibus enim clarum fuiſſe Amycum Bebryciorum regem, Neptuni filium à Polluce occiſum, ſcripſit Valerius Flaccus IV. Argonaut.

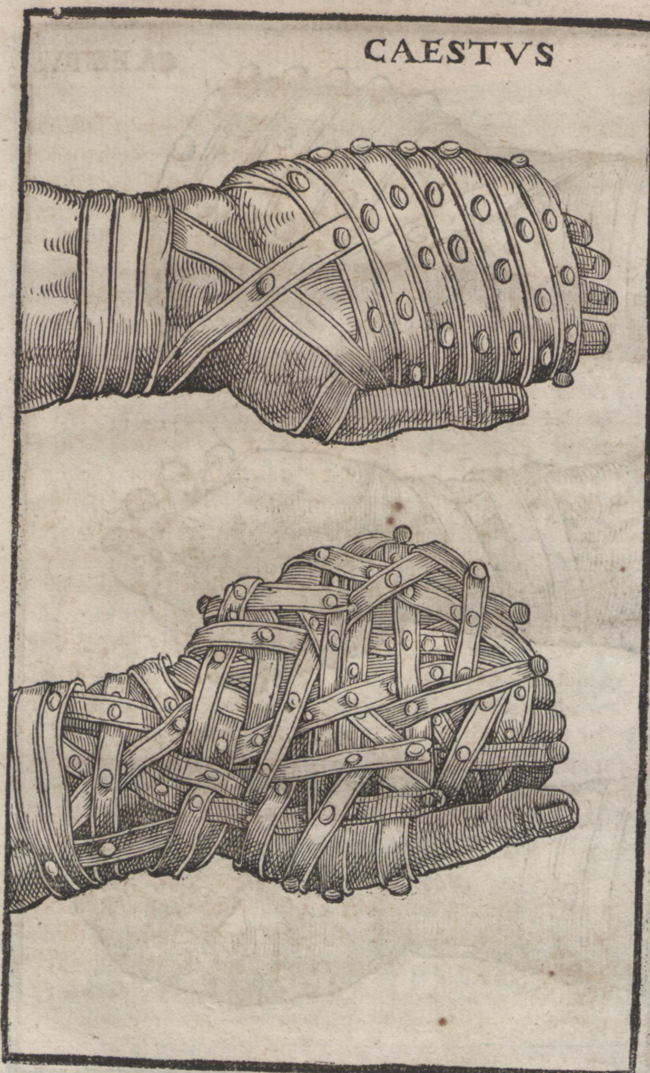
Sparta terapnæa pugilem cum Gymnade pinguem
Stratum Bebryciis Amicum ſuſpexit arenis.

ſimiliter [b] Virgilius Entellum ac Daretem, & [c] Ovidius Brotheam ac Ammonem ceſtibus valuiſſe ſcripſerunt. itaque inter pugilatum, pancratium, & ceſtus, unum pancratium in medicina gymnaſtica frequentius, ceteros duos rarius uſurpatos eſſe jam liquet. Narrat Plutarchus Lycurgum ea certaminum genera ſuſtuliſſe, in quibus χεὶρ ἀνατείνεται *manus ad feriendum attollitur*, quod hujusmodi exercitia frangant & debilitent potius, quam foveant corpora. Pugilum autem, qui ceſtibus certabant, nec non ceſtuum ipſorum varias picturas hic damus, ut ipſas vel ex ſepulchrorum, vel ex gemmarum antiquarum ſculpturis captas nobis dedit Pyrrhus Ligorius, in veterum monumentis renovandis peritiſſimus.

[b] 5. Æneid.
[c] 5. Metamorph.

PVGILES
ΧΥΣΤΟΣ

CAESTVS

CAESTVS

CAPUT X.

De Cursu.

INter cetera, quæ ob vitæ conservationem animalibus à natura tributa fuerunt, currendi potestatem præcipuam esse, omnes qui eorum statum considerare volent, sine labore intelligent, siquidem cetera quæque, quibus se ipsa tuentur, vel non statim connascuntur, vel non perfecte corpora defendere valent, quin ab insidiantibus aliqua ex parte lædantur; at cursus cunctis fere ab ortus principio donatur, atque ita corpora ab insidiatorum, & omnium offendere valentium injuriis tuetur, ut nullam læsionem ea sustinere patiatur. quo magis homini valde conquerendum esset, cum multo tempore ad currendum ineptus degat; nisi & ipse, cui crura ambulationis & cursus gratia à natura in eam figuram fabricata [a] Aristoteles & [b] Galenus prodiderunt, hanc jacturam custodia parentum, sub qua tunc vivit, facile emendaret, qui etiam naturæ donis non modo ad vitam conservandam, verum etiam ad eam jucunde simul atque sane traducendam vel solus, vel omnium animalium maxime uti novit, sicuti in cursu videre possumus, qui cum vitæ duntaxat conservandæ caussa homini tributus foret, eo tamen ad gloriam, ad voluptatem, ad sanitatem consequendam uti non ægre tulit. Quis nescit majores nostros inter alias exercitationes, ut disputat Plutachus 11. Sympos. v. ad spectacula, ad militares exercitationes, ad sanos habitus acquirendos institutas, cursum quoque habuisse? cui locum peculiarem in gymnasiis assignatum nullum videre licet, quod hæc exercitatio in viis ipsorum communibus, dum ab aliis non occuparentur, fieri posset, atque etiam quandoque in loco, ubi altus pulvis stratus erat, si credimus [c] Luciano, ageretur. neque enim peridromidas ad cursum, etsi nomen innuat, sed ad deambulationis usum institutas scimus ex superioribus. Athletæ, qui ludorum & certaminum gymnicorum celebritates repræsentabant, usque adeo currendi vim interdum æstimabant, ut (quod refert [d] Plinius) lienem sibi ipsis inurendum curarent, quominus ille currendi celeritatem, sicuti solet, impediret.

[a] Lib. de communi animal. gres.
[b] Lib. 15. de usu partium.
[c] In dialogo de gymnasiis.
[d] lib. 11. c. 37.

Hujusce cursus certamen, sicut & luctæ primos Eleos sine ullo veteris memoriæ exemplo instituisse auctor est [a] Pausanias: apud quem similiter legitur, Endymionem filiis de imperio tale certamen in Olympia proposuisse; necnon currendi morem, Nemiacis & Isthmicis intermissum, ab Hadriano restitutum esse. Ex quo loco scire possumus & servos & ingenuos antiquitus in cursus certaminibus contendisse: eo magis quod tradit Lampridius, Alexandrum Severum *nunquam cursorem nisi servum voluisse*, quod diceret, ingenuum non nisi in sacro certamine currere debere. Et laconicos, unaque Cynicum Diogenem cursum tanquam militibus futuris inutilem damnasse constat, quod quoque in libro ad Thrasybulum confirmavit Galenus, illud tamen puto verissimum, non omnes servos, nec in omnibus agonibus contendisse, sed tantum in ignobilioribus, à quibus arcebantur ingenui sacris dumtaxat addicti: sicut etiam liberti, præsertim imperatorum, quos singularibus privilegiis eos donasse historici plerique referunt. Et Aristoteles, qui III. Politic. III. scribit *apud Cretenses ad certamina servos non fuisse admissos*, innuere videtur apud alias gentes servis quoque esse concessum. Ex altera parte [b] Plato ad bellicas exercitationes ita cursum commendavit, ut non modo viros & juvenes, verum etiam virgines, pueros, eos qui grandiores erant, & mulieres, omnesque tam nudos, quam armatos ad currendum exerceri voluerit, non in stadio solum, sed & in dolicho, in diaulo, & in ephippio, ut jure disputetur apud [c] Plutarchum, II. symp. antiquiorne fuerit in bellico & concertatorio usu lucta & pugilatus, an cursus. Platonis sententiam secutus [d] Vegetius in commentario de militari exercitatione scriptum reliquit, *ad cursum præcipue juvenes*, qui militari disciplinæ incumbunt, *assuefaciendos esse, ut majore impetu in hostem currant; ut loca opportuna celeriter, cum usus venerit, occupent, vel adversariis idem facere volentibus præoccupent: ut ad explorandum alacriter pergant, alacrius redeant: ut fugientium facilius terga comprehendant.* Refert Sallustius de Magni Pompeii exercitatione eum *cum agilibus, saltu; cum velocibus, cursu; cum validis, vecte certasse; neque aliter Sertorio æquandum umquam fuisse, nisi se, & suos milites hujusmodi frequentibus* exer-

[a] 5. & 6. Eliacorum.

[b] 8. de legib.

[c] Probl. 5.

[d] Lib. 1. cap. 9.

exercitiis ad bella præparaſſet. Ex quibus colligitur, curſum hunc in gymnaſtica bellica maximi momenti fuiſſe, & quemadmodum athleticum quatuor præcipuas habuiſſe ſpecies, *ſtadium* de quo D. [a] Paulus loquebatur, quando dixit *currentes in ſtadio ob corruptibilem coronam certare*; *dolichum*, *diaulum*, & *armatum*, in quorum poſtremo bis Callicratem viciſſe ſcribit [b] Pauſanias, unde σταδιοδρόμοι, δολιχοδρόμοι, διαυλοδρόμοι ὁπλιτοδρόμοι, dicti ſunt horum exercitatores. Qui præterea Ariſtotelem 1. lib. mag. moral. & Galenum medicum in II. & in VI. de tuend. valet. libro non oſcitanter vidit, intelligere facile poteſt, curſum inter exercitationes ſanitati, ac bono corporum habitui conferentes non exiguam partem habuiſſe, quando etiam [c] Seneca inter exercitationes corporis, quarum rationem habendam cenſuit, primum locum curſui dedit, etſi non admodum percipio, quid epiſtola LXXXIII. indicare voluerit *dum ſe* hieran *feciſſe*, *quod raro evenit curſoribus*, ait: nam ſi (ut eruditiſſimus Muretus putat) pro hiera mediam ſtadii lineam concipiamus, quomodo curſores eam raro facere dicat, non ſatis aſſequor. Hujus tres tantum ſpecies effeciſſe Antyllum reperio, alteram in anteriora currendi, alteram in poſteriora, alteram in orbem. quamvis item apud [d] Galenum, & dolichum, & diaulum reperiri ſciam, quorum alterum refert ipſe, Græcis continuatum diu curſum ſignificare, quem tamen major pars auctorum duplicis ſtadii ſpatium extitiſſe cenſet, alterum vero definiunt fere omnes fuiſſe curſum, quo ſtadium ſemel currebant, & recurrebant. Itaque ſtadium erat curſus, unius tantum ſtadii, dolichus duplex uno curſu ſtadium; diaulus duplex & ipſe ſtadium, ſed reflexo curſu. ut fieri poſſe credam peryſtilii interioris ambitum, quem diaulum, ob duorum ſtadiorum menſuram vocatum tradit [e] Vitruvius, hujuſcemodi curſui inſerviſſe. Quapropter falſum illud eſſe deprehenditur, quod apud Suidam legitur, *ſtadiodromos longiorem tractum metiri curſu dolichodromis*, cum hujus contrarium manifeſto intelligatur ex Parmenonis epigrammate:

Φημὶ πολυστίχιον ἐπιγράμματος οὐ μετὰ Μούσας
Εἶναι μὴ ζήτει ἐν σταδίῳ δόλιχον.

Πολ-

[a] 1 Corinth. cap. 9.
[b] Lib. 6. Eliac.
[c] Epiſt 15.
[d] 2. de tuend. valet. cap 11.
[e] Lib. 5. c. 11.

Πόλλ᾽ ἀνακυκλεῖται δολίχου δρόμος ἐν σταδίῳ δὲ
Ὀξὺς ἐλαυνόμενος πνεύματός ἐστι τόνος.

Idem ex proverbia *μὴ ζήτει ἐν σταδίῳ δόλιχον* à Polluce libro III. citato magis adhuc confirmatur, quo ſignificatur, in re minori non eſſe quærendam majorem. Ad hæc habuit curſus multas ſpecies à locorum varietate deſumptas, quoniam ſi quando extra gymnaſia curſitabant, prout neceſſitas commoditasve poſtulabant, aut per plana loca, aut per aſpera, aut per æqualia, aut per inæqualia, aut per prata, aut per montes curſum agebant. Neque hic mirari debet quisquam, quod valetudini ſtudentes extra gymnaſia quoque currerent; propterea quod loca ſimilia cum haudquaquam omnes formas exercitationibus quibusvis aptas habere poſſent, cogebantur interdum homines, prout valetudinis ratio exigebat, extra gymnaſia prodire, ubi perinde ac in illis modo induti, modo nudi currebant. de quibus omnibus extat [a] Ariſtotelis ſententia, quod *currentes nudi veſtitis coloratiores redduntur*, ut omnes qui loca libera & aſpiratiora incolunt, melius colorantur, quam qui impedita & ſilentia tenent.

[a] 2. partic. probl. 30. & partic. 38.

CAPVT XI.

De Saltu.

CVrſui ſaltus, ἅλμα à Græcis gymnaſticis vocatus, non parum aſſimilatur, nempe qui, ſicut curſus eſt continuatus ſaltus, ita ipſe ſit interciſus curſus; hunc à ſaltatione, de qua ſuperius ſermonem habuimus, longe differre, nullus ambigit, cum opus alterius ὀρχεῖσθαι, alterius ἅλλεσθαι, & à Platone, & à Galeno, & à reliquis probatis auctoribus dicatur. Hujus exercitationes nullum fere ad bellicam exercitationem effatu dignum, aut non ſaltem neceſſarium, aut non admodum crebrum uſum extitiſſe, inde conjicerem, quod Plato inter alias nullam prorſus de illo mentionem fecerit, ſed unius [b] Vegetii in hac re non contemnendi auctoris teſtimonium me ſecus ſentire cogit, ubi ſcribit *juvenes, qui militiæ operam navant, ad ſaltum præcipue exercendos eſſe, quo vel foſſæ tranſiliuntur, vel impe-*

[b] Lib. 1. de re milit. cap. 9.

impediens aliqua altitudo superatur, ut, cum ejusmodi difficultates evenerint, possint sine labore transire. In athletica vero facultate saltum locum habuisse, præter Pindaricos interpretes, qui inter ludos in pentathlo contentos, saltum primum hoc versiculo fecerunt:

Ἅλμα, δίσκος, ἀκόντιον, δρόμος καὶ πάλη,

id est,

Saltus, tum discus, tum lucta, & jacula, cursus,

testatur abunde Aristoteles, qui in libro de communi animalium gressu scriptum reliquit, pentathlos athletas halteribus utraque manu comprehensis majorem & concitatiorem saltum edere, quam non comprehensis, quod item post ipsum Theophrastus in libro περὶ κόπων plane confirmavit. Porro gymnasticam medicinæ saltu nec ipsam caruisse, satis comprobavit Galenus, dum eum inter ceteras palæstrarum exercitationes sæpius recensuit: sed Antyllus penes Oribasium diligentius omnibus, & saltum exercitationem sanitati idoneam esse, & quid sit, demonstravit, ubi hanc sententiam habuit: quod exilire & saltare inter se differunt, quoniam πηδᾶν, sive *exilire*, est motus quidam cursui similis, quando scilicet eodem in loco corpus manet poplites inflectendo & circumvehendo, saltus sive ἅλμα est motus ferme continuus in sublime, vel tamquam medium, vel tamquam metam, nullis certis legibus, neque imitationibus terminatus, ob quod à saltatione differre apparet, nempe quam legibus, numeris, & imitationibus uti ostendimus. Has saltus species [a] Senecam intellexisse existimo, dum pro exercendo corpore saltum commendabat, vel qui corpus in altum levat, vel qui in longum mittit, vel qui *saliaris*, aut *fulonius* dicebatur. Exilitione olim utebantur Lacænæ mulieres, ad nates saltando, quæ retroflexis cruribus ita saltabant, ut calcibus nates attingerent, quandoque cruribus alternatim inflexis, quandoque vero utrisque uno & eodem tempore. Has mulieres postmodum æreis statuis repræsentasse Callimachum statuarium, ob nimiam diligentiam *Cacirotechnum* nuncupatum, auctor est [b] Plinius. quem autem

[a] Epist. 15.

[b] Lib. 34. c. 8. circa finem.

proprie saltum, Antylli auctoritate, vocamus, in gymnasiis duplici modo usurpatum invenio; altero, quando saltantes vacuis manibus seipsos in sublime agebant: de quo verba faciens [a] Aristoteles scripsit, arduum & difficile esse saltu continentem agere motum, argumentum afferens equorum illorum, quos pompæ gratia sessores sustinere, nec progredi sinere solent, & qui ita sese moventes cito lassantur, & fatigationem sentiunt; altero quando manibus ponduscula capiebant, ut illis firmati vehementius saltarent, quæ ponduscula tametsi ab Aristotele & Theophrasto ἀλτῆρας nuncupari sciam, tamen ἀλτῆρας aliud exercitationis genus extitisse, inferius demonstrabo. Interim lapsum Cornarii adnotare placet, qui in commentariis in secundum Galeni de composit. medicament. sec. loc. librum, hujusce rei ignarus, damnandum putavit Budæum, qui dixerit, *certantes saltu halteribus usos esse*; nam ut illi fortasse donem, quæ ait de halterum & halcterum diversitate; nihilominus Aristoteles v. probl. VIII. & Theophrastus libro de lassit. ajunt, (quod ipse negat) Quinquertiones, & alios melius saltare, si lapidem, vel halteres manu gestent, quam si brachio inani jactentur. id quod etiam à Themistio in quarta oratione confirmatum reperitur. Vnde fortasse & apud Galenum II. de tuend. valet. & apud Artemidorum legendum non ἀλκτῆρες & ἀλκτήρια, sed ἀλτῆρες & ἀλτήρια: quando scilicet apud nullum alium auctorem hanc vocem ἀλκτῆρες usurpatam invenire mihi contigit. Quomodo vero saltatio ista tam ab athletis, quam ab aliis perageretur, hæc equidem conjicio, videlicet quod interdum per plana loca continuatis saltibus saltabant, atque tunc limitem, unde principium saltandi capiebant, βατῆρα appellatum, & mensuram κανόνα dictum habebant, quemadmodum quoque & terminum, quem attingere, magnam; præterire, maximam laudem fuisse verisimile est, σκάμμα, seu forsan, ut est in Glossario antiquo, ἐσκαμμένα interdum vocatum puto. Etsi quoque scamma & ἐσκαμμένα significasse scio aggeres, & terminos illos qui constituebantur decertantibus, perinde ac hodie lusoribus & monomachis constituuntur funes, vel ligna, quæ nec attingere, nedum transilire licet, unde factum est adagium in eos, qui metam transiliunt,

πη-

[a] Lib. de communi animal gress.

P.LVMB.
BEI
P.XXX

πηδᾶν ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα, aliquando ex humili loco in altum ſaltabant, aliquando ex alto in humilem, inter quos majorem laborem afferebat, qui ex humili in altum efficiebatur, cum ſimpliciter adſcendere, quam deſcendere continuo laborioſius prædicaverint [a] Ariſtoteles & [b] Theophraſtus. Neque ſolum manibus ponduſcula ſaltantes, ut melius exercerentur, habuiſſe invenio, immo vero & graviora pondera interdum ſupra caput, nonnunquam ſupra humeros, aliquando in pedibus geſtaſſe, quemadmodum videre eſt ex vetuſtæ tabulæ pictura, in qua ſaltantes appoſitiſſime repræſentantur: quamque ut antiquam & veram à Ligorio accepimus.

[a] v. Sect. prob.
[b] libr. de laſſi.

An ea pondera dumtaxat ad majorem exercitationem faciendam inſervirent, ita exiſtimo, iis, qui gratia valetudinis exercebantur, hunc finem habuiſſe. At aliis ad gloriam quandam inanem potius tendebant quod ſcilicet, qui majoribus ponderibus onerati longius & altius ſaltarent, ii majoribus præmiis atque honoribus decorarentur, Erant quoque qui ſupra utres oleo unctos & vino plenos pedibus ſaltarent; inter quos victores ii cenſebantur, qui ita ſeſe dextere gerebant, ut præ lubricitate humi non caderent. atque hi pro victoriæ præmio utrem cum vino ferebant: qui vero terram natibus per-

cutie-

cutiebant, non sine magna voluptate spectatoribus risum movebāt. Id autem antiquitus observatum in ludis Baccho dicatis, quos ἀσκώλια vocabant, proditur, in quibus utres caprinis pellibus conflati saltibus calcabantur in caprarum contemptum, quæ adeo vitibus infestæ creduntur. De hoc Aristophanes in Pluto Ἀσκωλίαζ᾽ ἐνταῦθα πρὸς τὴν αἰθρίαν. id est, *hic sub dio supra utrem salta*, & Eubulus apud Aristophanis interpretem Καὶ πρός γε τούτοις ἀσκὸν εἰς μέσον καταθέντες εἰσάλλεσθε, καὶ καγχάζετε ἐπὶ τοῖς καταῤῥέουσιν id est, *Quare utrem in medio collocantes supra ipsum saltate, & eos qui humi ceciderint, cachinno prosequimini.* De his etiam Virgilius II. Georgicorum:

—— atque inter pocula læti,
Mollibus in pratis unctos saliere per utres.

Sed illud non ignorandum, quod scriptum est apud Julium Pollucem ἀσκωλιάζειν, tam de his, quam de uno sublevato pede, altero solo saltantibus, dictum esse apud veteres.

CAPUT XII.

De Disco & Halteribus.

Disci jactum inter exercitationes gymnasiorum haudquaquam infimum locum habuisse, non modo [a] Galenus clarissimis verbis affirmavit, [b] Propertius prædixit, verum etiam [c] Vitruvius elegantissima quadam historia aperte insinuare visus est, apud quem legitur, quod *cum Apaturius Alabandeus Trallibus scenam excellentissime finxisset, adspectusque ejus propter asperitatem eblandiretur omnium visus, & jam id opus probare fuissent parati, tum Licinius mathematicus prodiit, & ait, Alabandeos satis acutos ad omnes res civiles haberi, sed propter non magnum vitium indecentiæ insipientes eos esse judicatos, quod in gymnasio eorum quæ sunt statuæ, omnes sunt caussas agentes, in foro autem discos tenentes, aut currentes, seu pila ludentes:* notavit enim mathematicus, quod, sicuti statuæ caussas agentes fori sunt propriæ, ita discum tenentes gymnasii, & ob id indecentem inter locorum proprietates statum signo-

a 2 de tuend. valetud.
q Lib. 3 Eleg. 12.
c Lib. 7. cap. 5.

rum publicæ civitati vitium existimationis adjecisse dixit. Erat itaque antiquis illis discus gymnasii exercitatio, quam an bellicæ peritiæ studiosi inter ceteras exercerent, non admodum mihi constat, nisi Plato inter jaculationes illas varias, quas magnopere futuris optimis militibus commendat, disci quoque jaculationem subintelligi voluerit, quemadmodum Homerus quoque 11. Iliad. significavit, ubi finxit Achillem Agamemnoni iratum Myrmidonas suos à pugnando removisse, atque illos ipsos ne torpescerent in maris littore sese discis atque jaculis, tamquam militibus aptis, exercuisse: quasi non lædendis hostibus, saltem variæ agilitati ipsorum comparandæ hujusmodi exercitatio accommodata esset. Athletas vero in eo se exercuisse, necnon in publicis certaminibus contendisse, manifestum facere potest communis auctorum sententia, qui inter athletarum certamina discum omnes uno ore adnumerant, & præter hos pictura quam hic damus. sicut etiam Galenus, Ætius, Paullus, & Avicenna inter exercitationes sanitati & bono corporis habitui conferentes discum recensent. Sed, priusquam longius progrediar, rationi consentaneum puto admonere, discum penes scriptores varia significasse, nam testatur Suidas, discum fuisse instrumentum quoddam rotundum, quod aliquando adeo grave erat, ut vix ab uno homine elevari posset; veluti à D. Hieronymo de seipso scriptum est. De hoc equidem locutum opinor Solonem apud Lucianum, ubi interrogans Anacharsin, numquid *in gymnasio globum quendam jacentem æneum, atque teretem, in parvi scuti figuram formatum, neque lorum, neque balteum habentem* vidisset, *qui gravis, & comprehensu difficilis* erat, *eum manu sursum extortum in aërem aliquos jaculari consuevisse* subjungit: Aliquando etiam invenio, instrumentum illud figuram solis corpori similem habuisse, quod ab Alexandro in 11. problem. (sive is Aphrodisiensis, sive Trallianus, quod magis suspicor, extiterit) solis corpus δίσκος vocetur. Vocatus similiter fuit discus quadra rotunda, qua epulæ in mensas ferebantur. Vnde δισκοφόροι appellati sunt, qui quadris ferendis destinantur. Sic legimus caput D. Joannis Baptistæ saltatrici in disco oblatum esse. Postremo discum instrumenti, de quo nos

ΔΙΣΚΟΒΟΛΟΙ·

nos loquimur, genus designasse reperitur. Quale porro instrumentum is esset, ita proditum invenio. Interpres Homeri Eustathius exponens verba illa 11. Iliados,

Δίσκοισιν τέρποντο, id est, *ludebant discis*,

inquit, δίσκος ἐστὶ βαρὺς λίθος, ὃ ἐρρίπτουν οἱ γυμναζόμενοι, τὸ γὰρ σιδηροῦν, σόλον προσαγορεύουσι. Vnde secundum hujus sententiam patere potest, *discum fuisse lapidem gravem, quem exercentes se projiciebant*, & cum ferreus erat, *massam* vocabant. Huic attestari visus est [a] Martialis his versibus:

[a] Lib. 14. de Disco.

Splendida cum volitant Spartani pondera disci,
Este procul pueri, sit semel ille nocens.

Alii, quibus ego assentior, crediderunt discum fuisse laminam quandam trium vel quatuor digitorum crassitudine, longiorem paullo plus pede, alias lapideam, alias ferream (æneam quoque ex sepulcro Marci Mannii Philopatris Athletæ in via Salaria posito se vidisse testatus est nobis peritissimus Ligorius) cujusmodi majorem partem, ne, dum ex alto rueret, frangeretur, fuisse, puto, planam, quasi lentis speciem referentem, quam in aërem projiciebant, sed modo à jaculorum missione diverso, siquidem in mittendis jaculis brachia pandebant, mox prorsum impellebant, contra in disco manu ad pectus adducta, atque extrorsum & deorsum reducta, rotationis instar illum in aërem ejaculabantur, ut perbelle explicavit [b] Propertius hoc versiculo:

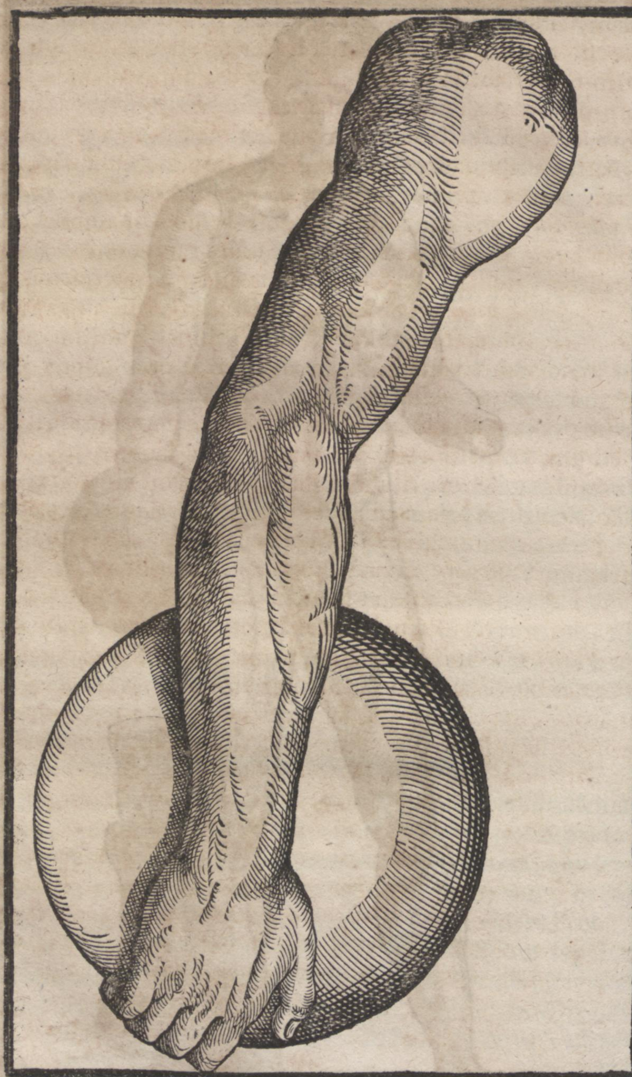
[b] Lib. 3. Elegia. 12.

Missile nunc disci pondus in orbe rotat.

Quod enim discus figuram, quam diximus, lenti similem habuerit, præter Dioscoridem lenticulam Δίσκος nuncupantem, expressa hic comprobat Discoboli marmorea statua, quæ hodie Romæ in ædibus Joannis Baptistæ Victorii servatur, in cujus manu discum figurâ à nobis expressa positum videre licet.

Quod item ostendit alterius discoboli brachium lapideum hodie in magni Tusciæ ducis ædibus *Pittis* vocatis; servatum, ex quibus similiter discum ejaculandi modum intelligere licet, ut prudenter nos monuit doctissimus Petrus Victorius,

ætatis nostræ ornamentum, qui brachii figuram ad nos misit. Harum statuarum similes alias duas discobolorum fuisse verisimile est. quarum unam ex ære Myronem præclarissimum statuarium finxisse, à Quinctiliano celebratam, aliam Tauriscum pictorem illustrem excellenter pinxisse, refert [a] Plinius. [a] Lib.35.c.11. Hanc formam disci una cum prædictis testimoniis si vidisset, ac mature examinasset Guljelmus ille Choulus, nunquam certe affirmare ausus esset, *discum pilam rotundam in medio perforatam fuisse*; nisi bonus ille vir nomine pilæ quamlibet rem orbiculatam præter Latinæ linguæ usum intellexerit. Atque hoc dico, quoniam D. Cyprianus in libro de spectaculis discum vocat *orbem æneum*, & in Marci Aurelii Imperatoris nummis quibusdam Apolloniæ Illirii excussis, quorum exemplar supra positum est, hujusmodi discobolorum lusus repræsentatur, in quo discum quadram quandam orbiculatam, & in medio perforatam fuisse apparet. Vt hinc conjiciam, non unam discorum formam extitisse, qua sive in sacrificiis, sive in gymnasiis uterentur. Illud attamen prætereundum non est, in disco jaculando artem quandam, ut Pindari interpres ostendit, necessariam extitisse; alioqui jaculatores laude frustrati deridebantur, & sæpe damna insignia spectatoribus afferebant; quod à Phœbo actum fuit, quem disco Hyacinthum interfecisse fabulantur. Disco simile erat alterum exercitationis genus, ἁλτῆρες à Græcis appellatum, quod in palæstra actitari solitum scribit Galenus, hoc ab halteribus supra nominatis, quos saltatores, ut vehementius saltarent, manibus comprehendere consuevisse, demonstravimus, diversum fuisse aperte declaravit Antyllus, cujus verba apud Oribasium ita scripta reperiuntur in capite περὶ ἁλτηροβολίας. id est, *de halteris jaculatione*. Διαφορὰ δέ ἐστιν αὐτῶν τῶν ἁλτήρων, ἢ γὰρ βάλλονται παρὰ μέρος τῶν χειρῶν ἐκτεινομένων τε, καὶ συγκαμπτομένων, ἢ κρατοῦνται μόνον ἐν προτάσει τῶν χειρῶν ἡσυχαζουσῶν ὡς τὰ πολλὰ βραχεῖάν τε κίνησιν κινουμένων αὐτῶν τε τῶν γυμναζομένων ἐμβαινόντων, καὶ ἀνασειόντων τοῖς πύκταις ὁμοίως, ἢ κατὰ σύνδεσιν τῆς ῥάχεως ταῖς χερσὶ παρακαμπτόντων τῶν γυμναζομένων. Id est: *Differentia autem est halterum ipsorum, aut enim projiciuntur manibus extensis, & vicissim inflexis, aut in manuum protensione, quæ quiescunt, & ut plurimum brevi motu moventur, solum con-*

tinentur; ipsi vero, qui exercebantur, non secus ac pugiles introibant, & concutiebant, vel qui se exercebant, secundum dorsi assensum manibus vicissim se flectebant. Ex quibus verbis plane indicari videtur, quod, licet halteres hujuscemodi ex eadem materia, atque eadem forma, qua saltatorum pondera esse possent, nihilominus ab illis differebant, quod non modo manibus, ut saltatores, tenerentur, verum etiam variis modis emitterentur, perinde ac temporibus nostris apud multos in usu habetur, qui sese exercent, aut lapidem vel ferreum, vel plumbeum manibus ac brachiis extensis, & circumactis in altum mittentes, de quibus locutus fuit Aretæus, auctor non minus probatus, quam antiquus; ubi in dolore capitis τῶν ἁλτήρων βολῇ commendavit. Et ut possit certior formæ hujusce exercitationis notitia haberi, adponendas curavimus halteristarum imagines, quas ex gemmis antiquis sculptis acceptas ad nos misit Pyrrhus Ligorius. Et ne quis à nominum æquivocatione errandi occasionem aliquando capiat, illud animadverti volumus, ab ἁλτῆρος ἁλτῆρα non parum differre: quandoquidem ἁλτὴρ exercitationis genus jam à nobis descriptum, nec non pondera à saltatoribus manibus apprehendi solita significat, ἁλτῆρα vero genus fuisse orchesticæ, sive saltationis apud Sycionios usitatum refert Athenæus. quo nomine Ithacenses quoque unam exercebant, quam non sine Vlyssis fortuna atque ærumnis constitisse arbitror; siquidem ἀλήτης ex Homeri versibus, ex Hippocratis usu, atque Galeni interpretatione mendicum atque erroneum significat. Quales porro fuerint hujusmodi halteres, nihil aliud explicatum reperio, nisi id quod [a] Pausanias in v. Eliacorum scripsit in hunc modum: Οἱ δὲ ἁλτῆρες οὗτοι παρέχοντο σχῆμα τοιόνδε κύκλου παραμηκεστέρου, καὶ οὐκ ἐς τὸ ἀκριβέστατον περιφερεῖς εἰσιν ἥμισυ, πεποίηται δὲ ὡς καὶ τοὺς δακτύλους τῶν χειρῶν διιέναι, καθάπερ δι' ὀχάνων ἀσπίδος. Id est, *Hi autem halteres circuli oblongioris figuram habent, neque dimidio ad exactissimam rotunditatem perveniunt. Ita vero facta eorum est figura, ut manuum digiti tamquam per clypei ansam immittantur:* à quo paullo diversius sensisse videtur [b] Cælius Aurelianus medicus inter Latinos antiquos methodicus non infimus, ubi scribit,

[a] circa finem.

[b] lib. 4. chro. cap. 2.

ſcribit, *arthriticis convenire ceram digitis emolliendam dare, vel manipulos tenendos, quos palæſtritæ* halteras *appellant, tum movendos cereos, vel ligneos, primo cum parvo plumbo interfuſo, tum pro modo profectus graviores.* Ex quibus verbis elicitur halteres fuiſſe maſſulas quaſdam, ſive manipulos ex variis materiis modo levibus, modo gravioribus confectos, ea magnitudine, ut manu quilibet caperetur. qui mea ſententia nedum ſolis manibus, verum etiam funiculis halteribus ipſis circumfuſis, deinde inter projiciendum explicatis, emittebatur, perinde ac faciunt hiſce temporibus multi, qui ſic aut rotulas ferreas, aut caſeos, aut quid aliud ſimile projiciendo certant. An vero ἁλτῆρες à Platone inter ceteras ad fortitudinem militarem comparandam excogitatas exercitationes nominentur, nihil certe explicatum habetur: opinor tamen ego ipſum, ubi VIII. de legibus hæc de mulierum propriis exercitationibus ſcribit, καὶ λίθοις ἐκ χειρός τε, καὶ σφενδόναις ἁμιλλωμένων, nil aliud animo concepiſſe, niſi quod illæ tum lapidibus à manibus, tum à fundis emiſſis inter ſe certare deberent. nam & ἁλτῆρες aliquando lapides erant, quos à manibus exercitatores ejicere conſueviſſe indicavimus: unde ſub nomine lapidis à manibus emiſſi ἁλτῆρας Platonem intellexiſſe non eſt prorſus rationi diſſentaneum: veluti certum eſt, fundam, ab halteribus diverſam, funiculum quendam fuiſſe, qui duobus capitibus manu capiebatur, altero cum anſula ne exiret, altero ſine, ut dimitti poſſet, atque in medio latior erat, ut ibi lapis contineretur, quem, circumacto valide funiculo, & ab uno capite dimiſſo, vehementer projiciebant funditores. quam projectionis formam duabus de cauſſis à Phœnicibus, quos [a] Plinius fundæ inventores fecit, repertam credo; altera ut minus manibus ex lapidum aſperorum attrectatione nocumentum accederet, altera, ut longinquius & majore impetu lapides projicerentur. unde Davidem ad proſternendum Goliatem funda uti voluiſſe exiſtimo, quoniam adverſus robuſtiſſimum Gigantem maximo armorum impetu opus eſſe cognoverat. Hoc genus certaminis apud [b] Balearium inſularum populos uſque adeo celebrabatur, ut matres filios ſuos aliis avibus veſci non paterentur, niſi quas funda ſibi ipſis comparaſſent.

[a] lib. 7. c. 56.

[b] Vegetius de re militari 1. cap. 6.

Et ideo [a] Virgilius fundam cognomine *Balearem* hoc versu appellavit. [a] 1. Geor-

Stuppea torquentem Balearis *verbera fundæ.*

& Statius libro primo.

Roboraque & gravidas fundæ Balearis *habenas;*

Ovidius libro 11 Metamorph.

Non secus exarsit, quam cum Balearica *plumbum*
Funda jacit: volat illud, & incandescit eundo.

Quod vero bellica gymnastica hujusmodi exercitationem in usu haberet, faciliter ex [b] Vegetii commentariis unusquisque cognoscere potest. [b] Lib. 4. cap. 22.

CAPUT XIII.

De Iaculatione.

QUamvis τῆς πάσης ῥίψεως sive jaculationis omnis nomine apud [c] Platonem quandoque omnem sive lapidis, sive jaculi, sive alicujus alterius projectionem nosse valeamus, nihilominus duas præcipuas illius species effecisse VIII. de legibus dialogo videtur, alteram τοξικὴν, alteram ἀκόντισμα vocans, quarum duarum Apollinem atque Æsculapium præsides extitisse tradit Galenus; nos primam *sagittationem*, secundam *jaculationem*, cunctos fere Latinos secuti, nuncupabimus, sagittationem tribus præcipuis modis fieri solitam invenio, tum solis amentis [c] de quibus Silius lib. XIV. [c] 7. de leg.

——— *hasta juvatur amento,*

tum arcubus, tum balistis, quibus sagittas subtiles, exilesque infigentes, ac primo tendentes, deinde remittentes illas ejaculabantur, atque hi communi appellatione τοξόται, vel τοξόται vocabantur; unde venenum quoddam τοξικὸν nominari scribit Paullus [d] Æginеta medicus, quod Barbari sagittas ad feriendum lethalius illo inficerent: Jaculatio vero non modo sine amento, arcu, balistave efficiebatur, verum etiam grandiores [d] Lib. 5. cap. 53.

sagit-

ſagittas, craſſioresque virgas, & plerumque graves palos requirebat; quinimmo ſagittarii ſolis brachiis ſeſe movebant, ἀκοντίζοντες autem, ſive jaculatores in jactu brachia contorquebant, extendebantque, & præterea dorſum, necnon femora pedibus immotis flectebant, agitabantque; quemadmodum temporibus noſtris, quos pali jaculatores appellant, factitare conſpicimus: utrique tamen in hujusmodi exercitationibus obeundis non paucis viribus indigebant, unde non ſine ratione [a] Hippocrates *multos ex Scythis præ impotentia humiditatis humerum, neque arcum intendere, neque telum contorquere potuiſſe* memoriæ mandavit, qui pariter in initio libri de fracturis dicebat brachii figuram aliam eſſe ἐν ἀκοντισμῷ κατὰ φύσιν, ἄλλο δὲ ἐν σφενδόνησιν, ἄλλο δὲ ἐν λιθοβολίησιν Id eſt, *in jaculatione fundarum, & lapidum emiſſiſione, necnon pugilatu.* Habebant vero, qui ſic exercebantur, terminos & ſcopos ſibi propoſitos, quos modo præterire, modo attingere, victoriæ gratia quisque conabatur. quod explicavit [b] Horatius hoc verſu:

a lib. de aëre, aquis, & locis.

b Lib. 1. car. ode. 8.

——— *ſæpe diſco,*
Sæpe trans finem jaculo nobilis expedito?

Ceterum hoc in loco id præterire nolo, quod baliſta fuit tormenti quoque genus, quo ſecundum [c] Vegetium lapides & ſagittæ ejaculabantur; & quod ſimiliter ſagittas catapultis & ſcorpionibus antiquos ejicere conſueſſe ſcripſit [d] Vitruvius, de quibus tractare ad inſtitutum noſtrum minime pertinet: quas vero nos ſagittationes & jaculationes tractamus, illæ ſunt, quas gymnaſtica facultas tamquam proprias ſibi exercitationes complectitur. Quod enim medicinæ gymnaſtica jaculationes atque ſagittationes pro ſanitatis adminiculis in uſu habuerit, (licet apud auctores raro ſcriptum inveniatur) inde tamen conjicere poſſumus, quod antiqui, referente [e] Galeno, eosdem medicinæ & ſagittationis jaculationisve Deos, Apollinem nempe atque Æſculapium effecerunt. At jaculationis utriusque tam cum arcu, quam ſine, præcipuum in bellica gymnaſtica uſum apud priſcos fuiſſe, locupletiſſimum teſtem Platonem

c libro 4 de re milit. cap. 22

d lib. 10. cap. 15.

e In ſuaſ. ad bonas artes.

tonem habemus, qui mulieres & viros futuros bellis aptos hisce in primis exercendos curavit, id quod mulieres Scytharum antea facere solitas sciebat, quas [a] Hippocrates & pedibus, & ex equis arcubus uti, & sagittas ejaculari consuevisse, scriptum reliquit; ut sileam Homerum, qui Myrmidonas Achillis milites, dum à bello vacarent, sese jaculando exercere, ne peritiam militarem amitterent, finxit. quam peritiam quantopere jaculandi & sagittandi exercitatio adjuvet, quantumque eadem roboris lacertis afferat, clare indicavit Vegetius in 1. de exercitatione militari lib. XIV. Athleticam neque jaculandi exercitatione caruisse, Hercules illius auctor fidem facere potest, quem sagittandi peritissimum ea facultate centaurum Nessum quamvis remotum, & cervam aëripidem transfixisse, harpyasque volucres in medio aëre confecisse, tradit Seneca, atque cum eo alii. Ad hæc etiam diversæ illæ, atque multiplices belluæ, quas in publicis spectaculis, ac ludis athletæ modo sagittis, modo aliis armis interimebant, clarissimum argumentum præbent, certatores illos athleticos jaculationem quoque exercuisse, nec modo ignobiles, verum etiam maxime illustres viros, atque etiam imperatores ipsos, inter quos duo adnumerantur, Commodus videlicet Faustinæ Pii & prioris Faustinæ filiæ, & Marci principis filius; nec non Domitianus, quorum hunc *centenas varii generis feras in Albano secessu sagittis plerumque multis videntibus confodisse*, scribit [b] Tranquillus; illum *centum ictibus in arena totidem feras stravisse, tam validis viribus, ut multas uno conficeret ictu*, tradit [c] Herodianus: qui similiter scribit *adeo illi certam manum fuisse, ut, quidquid oculo destinasset, jaculo & sagitta contingeret*. Ergo jaculationem & in bellica, & in athletica, & in medicinæ gymnastica locum habuisse, compertum est; cujus quidem jaculationis duo potissimum instrumenta fuisse diximus, *arcum & sagittas*, quos alii [d] *Scythem Iovis filium, alii Persen Persei filium* invenisse dicunt. Jam vero sagittarum multas specias fecimus, alias subtiles & exiles, quæ arcubus & balistis ejaculabantur, quasque plumbatas fuisse existimamus: quamplurimorum, & præ-

[a] Loco citat.

[b] cap 19.

[c] Lib. 1. cap. 15.

[d] Plinius lib. 7. cap. 56.

præſertim Pacuvii in Paullo ita loquentis, *ſagittis, plumbo & ſaxis grandinat, nivit* : nec non Ariſtotelis auctoritate ducti, qui in 11. de cælo ſcripſit, ſagittas per aërem latas ipſum ignire, atque ipſum ita ignitum plumbum poſtmodum, quod in eis continetur liquefacere, alias craſſiores, jacula à Latinis vocatas, à Græcis ἀκόντια, quarum inventorem Ætolum Martis filium, credit Plinius : alias adhuc craſſiores & graviores *palos* noſtri vocant.

Explicit liber ſecundus.

HIERONYMI MERCVRIALIS DE ARTE GYMNASTICA LIBER TERTIVS.

CAPVT I.

De agendis, & de ratione præsentis tractationis.

MVltas exercitationum ſpecies ab antiquis in uſu habitas ſuperiori libro, qua potuimus perſpicuitate enarravimus; multæ adhuc reſtant non minus fortaſſe ſcitu dignæ, quam illæ, quarum major pars tametſi haudquaquam in gymnaſiis præcipue perageretur, neque item ad ſaltatoriam pertineret, in quam, & palæſtricam viſi ſumus ſuperiori libro univerſam gymnaſticam diſtribuere, cuncta tamen tractari oportere duximus, quia illa etiamſi non proprie, ſaltem communiter exercitationes vocari merentur, & propterea nullo pacto à gymnaſtica excludi debent. Amplius eadem ad bonum habitum corporis, atque valetudinem conferre omnes medici fatentur: unde, cum ſtudium noſtrum in hoc præcipue verſetur, ut eas omnes corporis exercitationes tradamus, quæ & valetudinem juvare, & optimum corpori habitum parere judicatæ ſunt, de hisque ſingulis gymnaſticam conſiderare ſtatuerimus, vel unum aliquod intractatum relinquere præter ordinem, & præter inſtitutum noſtrum foret. Neque vero nobis illud vitio objici debet, quod de medicinæ gymnaſtica ſola ſermonem habere in animo habentes, multa de athletica, plurima de bellica immiſcuerimus,

 atque

atque adhuc in ſequentibus idem facturi ſimus: propterea quod primum atque præcipuum conſilium nobis fuit de medicinæ gymnaſtica verba facere. at poſtea tribus de cauſſis reliqua adjunximus, tum ut aliarum duarum condicionibus breviter cognitis, tota tertiæ illius natura magis perſpecta foret, tum, ut quæ confuſe de ſingulis ſimul, vel indiſtincte ſaltem ab auctoribus tam Græcis, quam Latinis tradita fuerunt, ex diſtinctionibus noſtris perfecte diſcerni poſſent, neque ulla lectoribus errandi occaſio relinqueretur, tum, quia eædem exercitationes ab athletis, à militiæ ſtudioſis, & denique à ſanitatis profeſſoribus uſitatæ reperiuntur. quod ſi de medicinæ dumtaxat gymnaſtica ſermonem habuiſſemus, neceſſario pene ſecuturum erat, ut vel hanc unam extitiſſe crederent lectores, vel ſaltem alias ab hac una & normas, & originem ſuſcepiſſe. quod quantos in auctoribus legendis errores peperiſſet, nemo vel mediocriter in bonis artibus verſatus videre non poteſt, præterquam quod ſi quæ de gymnaſtica medica ſcripſimus, quæque uberius in ſequentibus dicturi ſumus, iis, quæ de ceteris duabus à nobis dicta fuerunt, alicui comparare placuerit, cognoſcet profecto illa minimam partem obtinuiſſe, & proinde nunquam jure inficiabitur, quin manifeſte appareat nos de gymnaſtica arte, medicinæ ſubjecta, & non de ulla alia tractare voluiſſe: hæc eſt enim illa, quæ tametſi corporis uni curæ operam navare videatur, ita tamen & illius, & animæ ſimul exercitationis, quod in Timæo admonebat Plato, curam gerit, ut non ſinat ita corpus præ robore, atque craſſitie inſolenter ferocire, quin animi motionibus ſecundum rationem ſeſe domandum, caſtigandum, atque dirigendum ſubjiciat: id quod athleticam non effeciſſe, & icciro ab omnibus recte inſtitutis rebuspublicis ſummopere damnatam, atque ignominioſe exploſam fuiſſe, Galenus ſæpius prædicavit. ut etiam hac ratione merito excuſari debeamus, ſi plura quam par aliquis judicaſſet, de ea locuti ſumus, quod ob id facere potuimus, ut ejus natura *ex ungue* (ut ajunt) æſtimata, & exercitationum, & in vivendo, ac converſando athleticorum morum pravitatem cognoſcere, cognitam deteſtari, atque evitare liceret.

CAPUT II.

De ambulatione.

QVantum commodi humanæ huic vitæ deambulatio præstet, satis aperte sapientissima natura demonstravit, quæ mirifico quodam artificio, singularique, & prope divina providentia nobis pedes non ob aliud fabricavit, nisi ut deambulare, atque deambulantes actiones illas, ad quas nati sumus, perficere valeremus. quod cum prædo ille circa Coracisium Pamphiliæ animadvertisset, ne homines, qui in eum incidebant, ambulare amplius, & reliqua vitæ munia plene honesteque obire valerent, pedes illis, sicut refert [a] Galenus, memorabili quodam crudelitatis exemplo amputabat. Deambulatio ergo, quam veluti necessariam, atque in primis commodam sive natura, sive Deus nobis tribuerunt, quanto studio custodienda, atque adjuvanda sit, nullus non videt; eo præsertim, quod si ullæ exercitationes corporis inveniuntur, quæ valetudinem conservare, imbellicitatem à morbo contractam pellere, & bonum corpori habitum comparare valeant, quæque apud omnes homines, omnesque nationes in frequentiori usu sint, una profecto existit deambulatio, quam non modo medici præcipuam eorum gymnasticæ partem effecerunt, verum etiam antiqui omnes usque adeo æstimarunt, ut inter cetera privatis exercitationibus destinata, & in gymnasiis, & extra loca, nullius majorem curam gessisse, nullique magis studuisse videantur. quam ut accommodata omni tempore deambulantibus loca exædificarent. Nam (ut ceteros auctores fide dignissimos omittam) [b] Vitruvius quantopere in deambulacris fabricandis invigilandum censuerit, unusquisque ex ejus scriptis facile comprehendit: ego certe ante, & post Vitruvii tempora innumera in urbibus deambulationibus loca magnifice extructa scio. quæ omnia apud me tribus generibus complectuntur, quia vel *porticus* erant, vel *subdiales* loci, vel *subterranei*. Porticus enim quandoque theatris, quandoque templis, & illustrium virorum domibus adjungebatur, ante balnea similiter fuisse porticus ambulationi dicatas, scribit [c] Galenus, quandoque

[a] 3. de usu partium cap. 5.

[b] lib. 5. c. 9.

[c] 5. de tuend. val. cap. 11.

 solæ,

solæ & separatæ extruebantur, quales plurimæ Romæ olim fuerunt, quarum vestigia nunc admirationem spectatoribus pariunt, & qualis fuit Pompeiana, de qua & Ovidius:

Tu modo Pompeia lentus spatiare sub umbra.

& Propertius libro II. Elegia. XXXII.

Scilicet umbrosis sordet Pompeia columnis,
Porticus aulæis nobilis Attalicis.

& libro IV.

Tu neque Pompeia spatiabere cultus in umbra,
Nec cum lascivum sternet arena forum.

Martial. lib. XI. epigr. XLVIII.

Cur nec Pompeia lentus spatiatur in umbra.

Ex quibus trium poëtarum verbis clare patet, Pompeianam porticum ad deambulationes exædificatam fuisse, quemadmodum & quamplures alias in id constructas esse, apud Ciceronem tertio de oratore libro disputatur. Quod porro subdiales quoque locos ad deambulantium tam commoditatem, quam jucunditatem majores nostri extruerent, atque illos modo arboribus consererent, modo nudos relinquerent, præter Vitruvium, qui eos in gymnasiis & extra gymnasia quomodo fieri deberent, copiosissime edocuit, argumento quoque sunt xysta illa à nobis superius declarata, & præcipue deambulatorium illud Atheniensium in Academia, quod pulcherrimis platanis consitum ad id fuisse scribit [a] Plinius, & ad cujus imitationem Alexandrum Severum *nemora in publicis thermis, atque in suis aluisse* existimo, Subterraneos vero locos quosdam ambulationibus destinatos fuisse, quos ob id *hypogæos* Hegesippus & Petronius vocarent, haud vero dissimile videtur: quoniam temporibus, quibus mirum in modum luxus creverat, fieri potest, ut una cum innumeris aliis blandimentis excogitati sint ad vitandas æstivi caloris molestias. nisi eos potius credamus fuisse crypto porticus undique parietibus tectas,

a. Lib. 12. cap. 1.

tectas, icсirco in eam formam fabricatas, ne ambulantes à ventis, & à reliquis aëris injuriis læderentur, qualis hodie Romæ in viridario Vaticano visitur, & quales fuisse illos verisimile est, quos se inter ruinas villarum Luculli tam in agro Tusculano, quam in monte Pausilippo vidisse, testatus est nobis Ligorius; quosve [a] Plinius Cæcilius in villæ suæ Laurentini, & Tuscorum descriptionibus pluribus verbis depinxit. De his Varro apud Nonium. *Non vides in magnis peristylis, qui cryptas domi non habent, sabulum jacere à pariete, aut Euripis, ubi ambulare possint?* Qui enim ambulationibus sese exercebant, omnes fere sanitatis gratia illud agebant, ut necessario cogerentur secundum temporum mutationes varios locos habere, quibus citra valetudinis offensionem ambulationes perficerent. Sostratum Gnidium architectum celebratissimum *ambulationem etiam pensilem primum omnium Gnidi fecisse*, refert Plinius lib. XXXVI. cap. XII. Nam athletas ambulationibus nunquam uti solitos ex eo credere debemus, quod neque in ludis, neque in amphitheatris, neque in sacris certaminibus, quibus omnibus inserviebant, unquam eos ambulando contendisse legitur. Quod si locus in gymnasiis athletarum exercitationibus, & locus ambulationibus destinatus, quem [b] Xenophon & [c] Vitruvius *xystum* vocatum scribunt, vicini erant, non ideo inferre debemus, athletas deambulando exerceri solitos. sed alios in xystis ambulare, athletas seorsum exerceri consuevisse: nisi dicamus athletas quoque post vehementes exercitationes ambulasse, atque illam ambulationem apud medicos ἀποθεραπείαν vocatam esse, & non proprie exercitationem: quid autem apotherapia foret, inferius declarabimus. Militari similiter peritiæ studentes ambulationem parum curasse credendum esset, postquam nec Plato ullam ejus mentionem fecit, nec in ullo bellorum genere adjumentum effatu dignum præstare videtur, nisi [d] Vegetius edocuisset valde militibus futuris ex usu esse, *ut assiduo exercitati ambulare celeriter, & æqualiter discant*, atque ob id veterem consuetudinem permansisse, nec non D. Augustini, atque Hadriani constitutionibus præcautum fuisse, ut in mense tam pedites, quam equites educerentur ambulatum, & non solum in campis, sed etiam in clivosis & arduis

[a] Lib. 2. Epist. 17. & lib. 5. Epist. 6.

[b] Lib. 5. de administrat. domest.

[c] Lib. 5. cap. 11.

[d] Lib. 1. de re mil. c 9. & penult.

arduis locis deſcendere atque adſcendere cogerentur, quo nulla res vel caſus pugnantibus accidere poſſet, quam non ante boni milites aſſidua exercitatione didiciſſent. Habuit vero hæc exercitatio multas ſpecies tum à natura illius, tum à loco, tum à fine deſumptas; à natura quidem, quoniam, cum ambulationem definierit [a] Galenus ex crurum motu ac quiete conſtare, motus ille, & per conſequens ambulatio, aut erat magna, vel parva; aut velox, vel tarda; aut vehemens, vel remiſſa: à loco autem variabantur pariter ambulationum ſpecies, quandoquidem modo in urbe fiebant, & in gymnaſiis, modo extra urbem, quemadmodum Phædrus & Prodicus apud [b] Platonem faciebant, necnon Iſcomachus apud Xenophontem, qui dum in agrum pedibus ſervum ſuum equum ducentem ſequeretur, meliori ſe exercitatione uti dicebat, quam ſi in xyſto ambulaſſet; modo in locis planis, modo aſperis, modo arenoſis, quos pro paralyticis [c] Aſclepiades, Eraſiſtratus, ac Themiſon male commendabant, modo æqualibus, modo inæqualibus, modo longis, modo brevibus. de quibus omnibus copioſiſſime diſſeruit Ariſtoteles in v. probl. partic. A fine demum accipiebantur deambulationes, nempe quando velut auxilia ſanitatis ac boni habitus adhibebantur, vel ad corporis recreationem peragebantur. poſtquam enim graviores exercitationes confecerant, ne ſtatim ad quietem tanquam à contrario ad contrarium tranſitus fieret, ambulationes paucas & remiſſiores adhibebant, ſicut & poſt medicamenta ac vomitiones, atque univerſum hoc exercitationis genus ἀποθεραπευτικὸν appellabant: quamquam etiam gymnaſtæ in mediis laboribus, potiſſimumque in iis, qui graves vocatas exercitationes obiiſſent, apotherapia interdum utebantur, quod [d] Galenus ſummopere laudandum judicavit. Apud Varronem quoque, ut meminit Nonius, habetur, aliquos ad excitandam ſitim ambulatione uſos eſſe. nam in lege Mænia ita ſcriptum erat: *Exercebam ambulando, ut ſiti capacior ad cenam veniret guttur.*

[a] 3. de uſu partium.

[b] In Oeconomia.

[c] Cælius Aurel. lib. Chron. 2. c. 3.

[d] 3. de tuend. val. cap. 2.

CAPUT III.

An erectum stare sit exercitatio.

QVi rerum ipsarum naturas leviter perscrutati sunt, nihil ambulationi ipsi, motuique dissimilius esse, quam pedibus erectum stare judicarunt. At quoniam profundius quærentes in hanc sententiam eunt, erectos scilicet pedibus stantes si non ambulant, saltem aliquo pacto moveri, propterea que statum hujuscemodi ab exercitationum censu excludi minime debere: ideo etiam de hoc sermonem facere decrevi; eo præsertim, quod multi falsis rationibus ducti hanc opinionem ita animis imbiberunt, ut pertinaciter credant, stantes pedibus nullo modo sese exercere, sententiam suam hunc in modum probantes, videlicet, quod definitum apud omnes auctores reperitur, exercitationem motum existere, cui motui statum plane contrarium esse: præter ceteros [a] Plato ubique prædicat, dum inter prima rerum principia statum & motum veluti duo contraria collocat, quos tamen apertissime allucinari facile convincitur; quandoquidem omnes illi, qui pedibus erecti stant, licet moveri sensibiliter nullo modo videantur, attamen ratio ipsa, quod aliquo pacto moveantur, certissime persuadet. Nam & multorum veterum sententia fuit, non quæ moveri videantur, ea moveri sola, sed multa immobilia apparere unum eundem locum obtinentia, quæ nihilominus moveri efficacissimis rationibus, ac fere sensu ipso demonstrantur. Aves etenim non tam quando modo sursum, modo deorsum volitant, in motu esse censentur, quam dum in aëre locum unum fere immobiliter occupant. id quod sic probatur, quia si avis quæ stare in aëre immobiliter videbatur, in eo ipso instanti moriatur, protinus in terram decidit (ut de apode illa ave manucondiata, quam nisi mortuam in terris videri, & vivam semper in aëre manere ferunt) non ob aliam profecto caussam, nisi quoniam corpus illud in sublimi motus alicujus ab anima in corpore facti auxilio consistebat, quo motu postea privatum corpus, atque naturæ suæ dimissum ad centrum declinat, sicuti dum contra naturæ suæ inclina-

[a] In Sophista.

tionem sursum sustinetur, haudquaquam cadit, neque item perfecte quiescit, sed quasi duobus motibus contrariis agitatur, altero corporis deorsum à natura acti, altero animæ sursum contra naturam corpus moventis. Idem ferme evenit in hominibus erectis stantibus, quorum corporibus natura ad terram inclinantibus, & anima contra sursum illa sustinere obnitente, motus quidam sensui manifestus suboritur, cujus indicium illud habetur, quod si anima à corpore erecto stante exeat, illico ipsum in terram delabitur, quia motus ille deficit, cujus beneficio anima corpus naturaliter ad terram inclinatum, sursum elevatum continebat: ut his rationibus omnino cuivis persuasum esse debeat, eos, qui pedibus erecti stant, ob continuos & contrarios animæ corporisque obnixus aliquo pacto moveri, atque ipsorum musculos omnes corpus gestantes, & à terra attollentes, erigentesque vehementer intendi: cujus intensionis, atque etiam ipsius occulti motus merito postea efficitur, ut stare majorem laborem, ac lassitudinem molestiorem pariat, quam ambulare, sicuti præclarissime à [a] Galeno scriptis mandatum est. Neque Plato, ubi inter principia rerum statum perinde ac motui contrarium collocavit, vera prorsus locutus est, cum Aristoteles v. Physicorum libro longa oratione non statum motui, sed motum motui contrarium esse demonstraverit; nisi potius aliquis dicat, Platonem aliud genus motus ac status mystice (ut solet) intellexisse, cum ex ipsis naturas quoque divinas constare asserat. Si igitur tot rationibus satis comprobatur; erectos stantes aliquo pacto moveri, atque interdum non modice laborare, consentaneum videtur, ut non ob id status ab exercitationum ordine removendus sit, quod exercitatio definiatur esse motus, & ipse minime motus appellationem mereatur, quinimmo sicuti quamplures motus, qui sanitati & bono habitui conferre judicantur, etsi vere ac proprie exercitationes non sint, communiter tamen esse à nobis supra abunde ostensum fuit: similiter & stare erectum communi notione exercitationem esse censemus. Vnde sapientissimus Hippocrates, qui ulcera curanda quiete indigere alias prædicavit, stare & sedere ipsis inimica esse scripsit: quasi innuere voluerit, dum corpus sursum vel sedendo, vel

[a] Lib. de tre. & rig.

ſtando detinetur, muſculos magnopere contendi, atque etiam motum quendam inter animam & corporis naturam generari, qui ulcera ipſa in cicatricem coaleſcere minime permittat. atque hoc eſſe puto, quod à Cælio in epilepſiæ curatione *ſtans exercitium* vocatur. Num vero antiqui gymnaſtæ inter alias corporum exercitationes hujusmodi ſtatum receperint, nil certi affirmare audeo. Athletæ enim cum nullum fere uſum in ſtando haberent, niſi quando Milonis imitatores recti ſtantes ſeſe ceteris à loco dimovendos oſtentandi roboris gratia præbebant, vel ſtatu non per ſe, ſed ob alium utebantur: ideo haudquaquam ſeipſos in hoc genere exercuiſſe mihi veriſimile redditur. Quod quæſo certamen in ſtando ſolum effectum cerni poterat, quod aut ſpectatoribus delectationem afferret, aut ſacrificiis, vel alio modo amphitheatris, aut ſtadiis inſerviret, ut horum gratia athletas ſeſe exercere, vel certare ſtantes ſolitos dicamus? ſtabant tamen qui athletas certantes ſpectabant, ſed non ob aliud, niſi ut amphitheatra illa lignea majorem hominum multitudinem capere valerent, quandoquidem antiquitus ſubſellia quisque ſibi ferebat, quibus ad commode, & citra moleſtiam ſpectandum, nec non aliquando pro telis, dum pugnabant de loco, utebantur, isque uſus primum M. Meſſalla & Caſſio Coſ. crevit, mox P. Scipione Naſica cenſore Senatusconſulto cautum, ne cui in urbe, propiusve mille paſſuum ſubſellia poſuiſſe, ſedentive ludos ſpectare licitum eſſet. Quod porro traditum eſt antiquis Romanis lege cautum fuiſſe, ut adorantes ſtarent erecti, ſtantesque Jovi ſacrificarent, quemadmodum Valerius [a] Martialis de quodam ſcribit:

[a] Lib. 12. epigr. 77.

Multis dum precibus Iovem ſalutat,
Stans ſummos reſupinus usque in ungues,
Æthon, ———

minime ad athletas in ſacris certaminibus, vel in celebrandis ſacrificiis ludere ſolitos pertinuiſſe arbitror, quin potius altiore & æquiore cauſſa illud factitatum pro certo teneo, ne ſcilicet ſedentes, ſive jacentes in adorando, ſomno (quod intente ſpeculantibus ſæpenumero contingere conſuevit) ca-

perentur, sed attente simul ac vigilanter diutius in adorationibus perseverarent : nisi dicamus illud pariter veteres effecisse ad præstandam Diis ipsis reverentiam majorem. Nam multa hujuscemodi pro majoribus reverentiæ signis apud majores nostros habebantur, quæ hodierna die secus reputantur, veluti cooperto capite sacrificari pro maxima reverentiæ significatione habebatur, ut in Romanis problematibus scriptum reliquit Plutarchus, & ut Curculio ille apud [a] Plautum insinuat dicens: *Quis hic est, qui operto capite Æsculapium salutat?* cum detecto capite semper ambularet. Haud secus itaque & erectum adorare pro maxima honoris demonstratione reputabant, sicuti nos genuflexum: quamquam & Pythagoras, vel secundum Plutarchum Numa adorationes fieri sedendo voluit, quo sic vota rata firmaque esse debere significaretur. Vnde quod erecti sacrificarent, nequaquam athletas in sacrificiis statu uti consuevisse, argumentum est. Bellicæ similiter disciplinæ amatores parum utilitatis in stando consequi potuisse, ut in eo genere exerceri potuerint, mihi valde rationi consentaneum videtur; si quidem sola excepta tolerantia militibus profecto necessaria, quam alteram militarem virtutem aut efficere, aut adjuvare queat erecta statio, nusquam video, præterquam quod neque Plato, neque Xenophon, neque Aristoteles, neque Vegetius futuros bellatores stando sese exercere præceperunt; tametsi Flavium Vespasianum patrem dicere solitum acceperimus *imperatorem stantem mori oportere.* Verum enim vero medicorum gymnastas tam sanos, quam valetudinarios aliquos interdum stando exercuisse, nunquam negarem; quoniam plurimos usus tam ad conservandam sanitatem, quam ad præstandum cruribus robur habere conspicio : dum enim musculi omnes contenduntur, & corpori anima obnitens laborat, utrique validiores efficiuntur, interim quoque humores & excrementa promptius ad inferiores ductus feruntur, cibique in ventriculi fundo, ubi perfecta concoctio absolvitur, honestius accommodantur. ex quo conjicio, hoc unum exercitationis genus post sumptos cibus in usu esse potuisse, quando non minus ad accommodandum in stomacho nutrimentum, quam ad excitan-

[a] Actu. 3,

tandum nativum calorem, ſomnumque prohibendum valet, ſicuti vulgaris illa, & non penitus abſurda opinio, quod *à prandio ſtandum à cena ambulandum* ſit, comprobare videtur. Illud vero hoc in loco præterire nolo; differre, quiſne erectus ſub ſole ſtet (ἡλιθερεῖσθαι vocat Galenus) an in umbra, quod in umbra nullam aliam alterationem patiuntur, niſi eam, quam ratione ſtatus oriri demonſtravimus; at illi, qui ſub ſole perſtant præter jam dictam alterationem, non parum à calore ſolis mutantur: nimirum cum [a] Ariſtoteles ſcripſerit, ipſos etiam vehementius incaleſcere, quam illi qui moventur, quod ipſi ea aëris perfrigeratione careant, quam iſtos opera motus obtinere omnes quotidie experiuntur, ne taceam medicos, à quibus febres ex hujuſcemodi ſub ſole ſtatu generari creditur. ex quo minime ſatis mirari ſoleo, quomodo [b] Plinius Cæcilius memoriæ mandarit, avunculum ſuum Plinium, alioqui in vivendo ſolertiſſimum, *poſt cibum ſæpe, quem interdiu levem & facilem, veterum more, ſumebat, æſtate, ſi quid otii, in ſole jacere* (quod ego ſtare interpretor) conſueviſſe; atque etiam paullo antequam ex Veſuvii concrematione interiret, *ſole uſum, frigidam bibiſſe.* Non eſt præterea ignorandum, erectum ſtare, perinde atque ceteras exercitationes, ante cibum quoque prodeſſe, ſententiamque noſtram, qua poſt cibos veteres ſtare conſueſſe judicavimus, ita interpretandam eſſe, ut ſola hæc exercitatio frequentius poſt menſas uſurpata fuerit, non quod in uſu quoque ante cibum non extiterit, cum quiſque apprime cognoſcere valeat, eos, qui ceteris exercitationibus obeundis haudquaquam apti ſunt, ſive ſani, ſive valetudinarii, poſſe aliorum loco, ſi non æque bene, ſaltem paullo minus pro ſanitatis conſervatione in ſtando ſeſe exercere; atque pro ambulatione levi diuturniore ſtatu ante cibos uti, modo reliquæ, quas inferius demonſtrabimus, conditiones obſerventur.

[a] 5. partic. Prob. 36.

[b] Lib. 3. epiſt. 5. & Lib. 6. epiſt. 16.

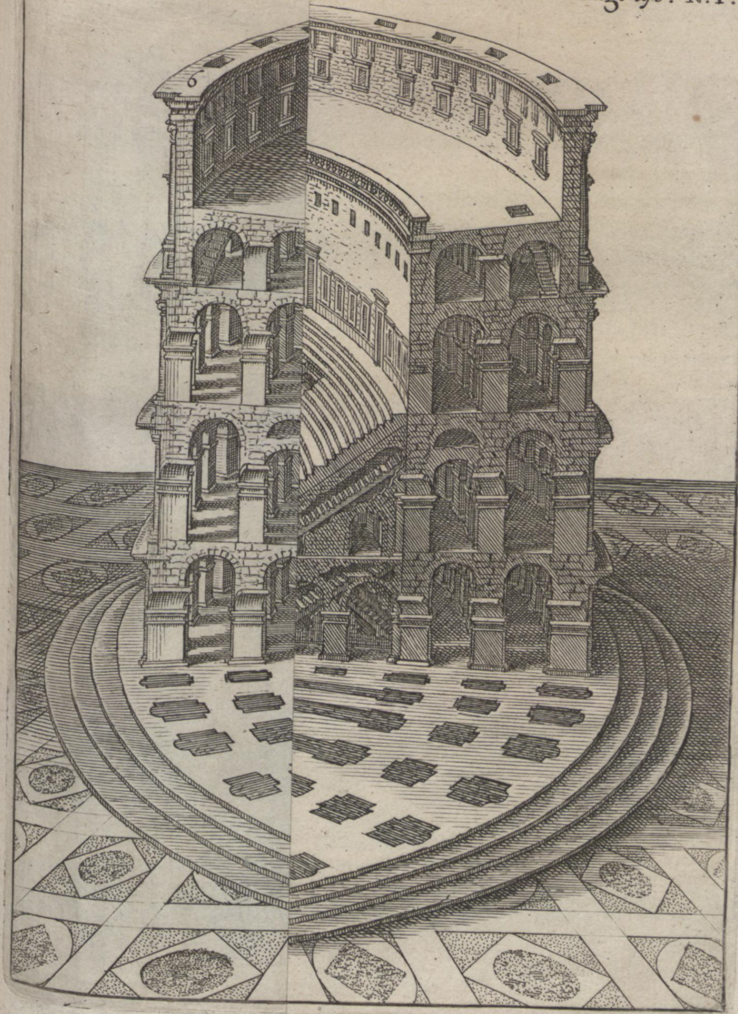
CAPVT IV.

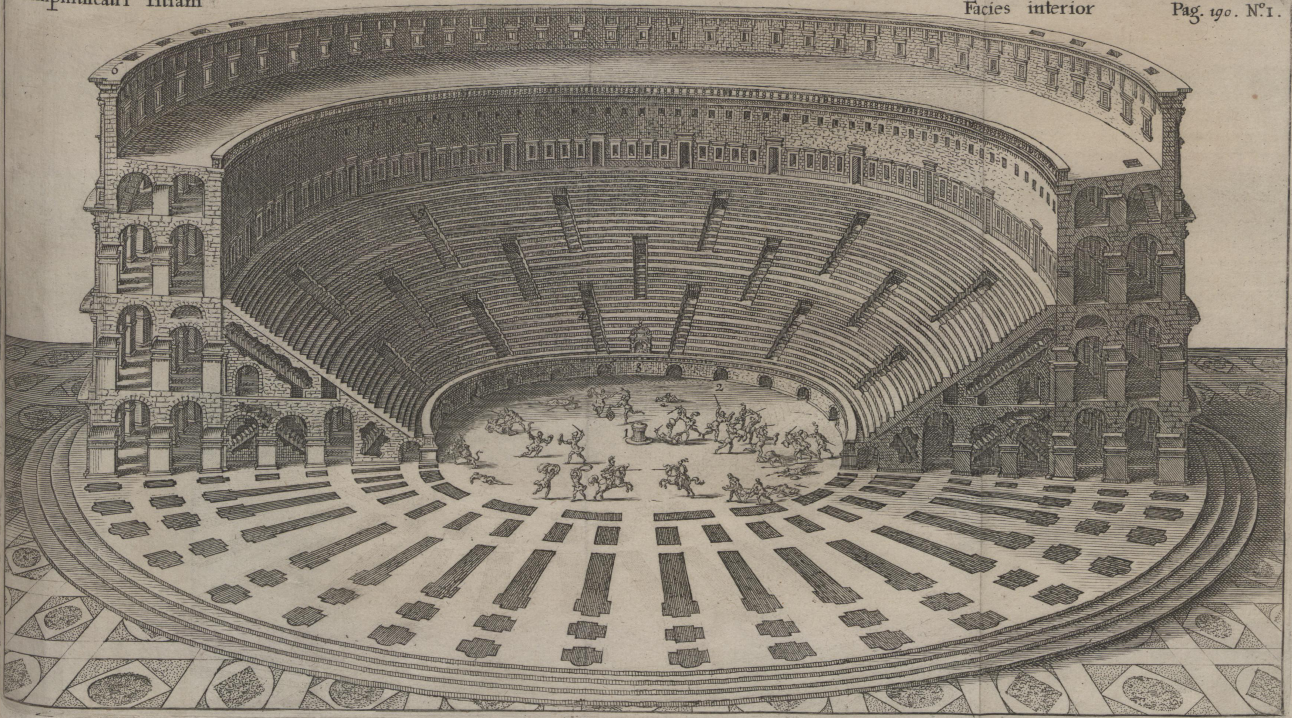
De pugnarum generibus.

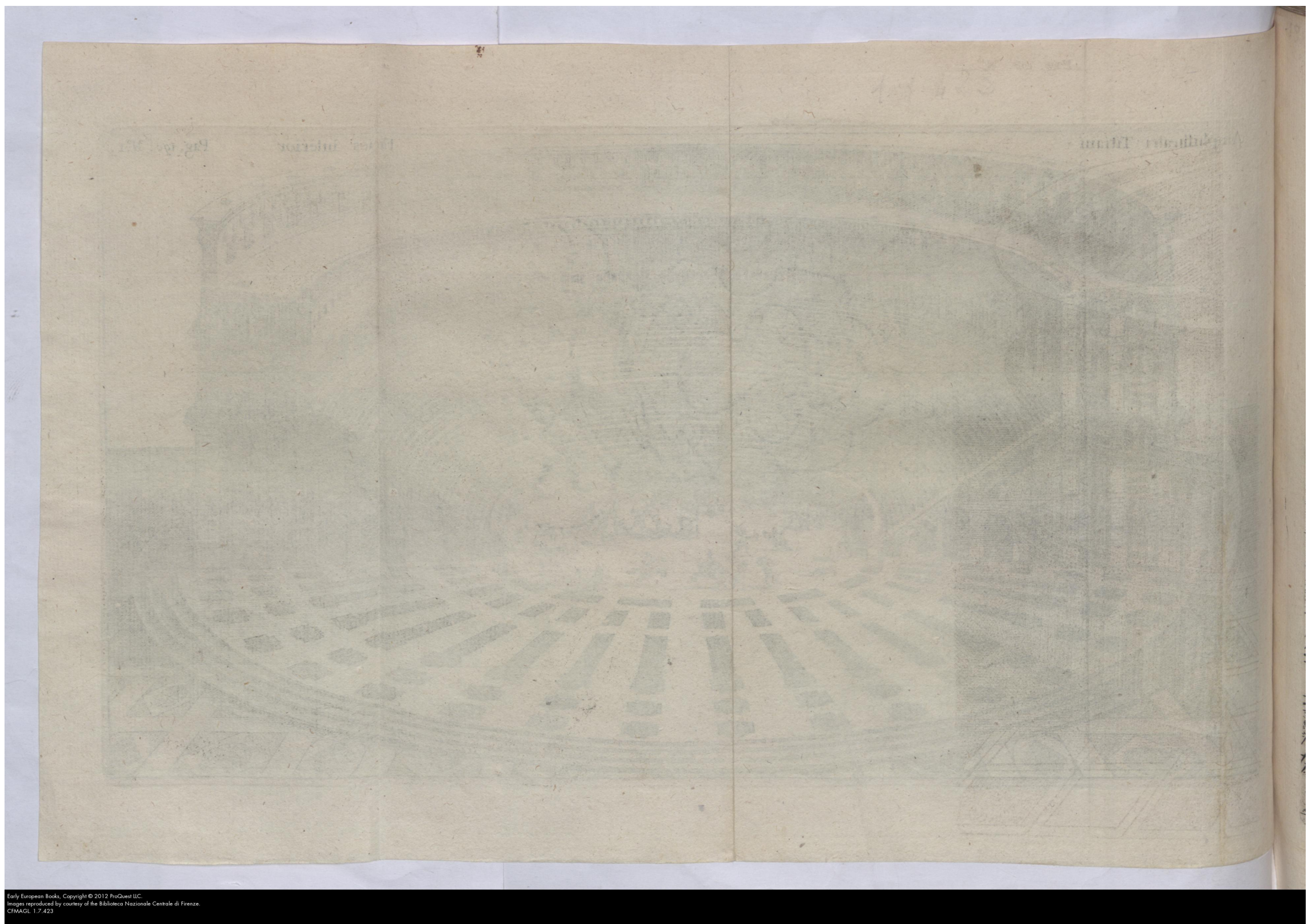
QVamvis pugnæ nomen apud Latinos atque Græcos ſcriptores multa ſignificare comperiatur, ea tamen, de qua nos hic tractare debemus, non aliud fuit, niſi *exercitatio quædam, in qua duo ut plurimum inter ſe dimicabant*, vel ut ad bellicas pugnas ineundas, & fortitudinem & peritiam compararent, vel ut in ludis, * Amphitheatris, atque aliis publicis

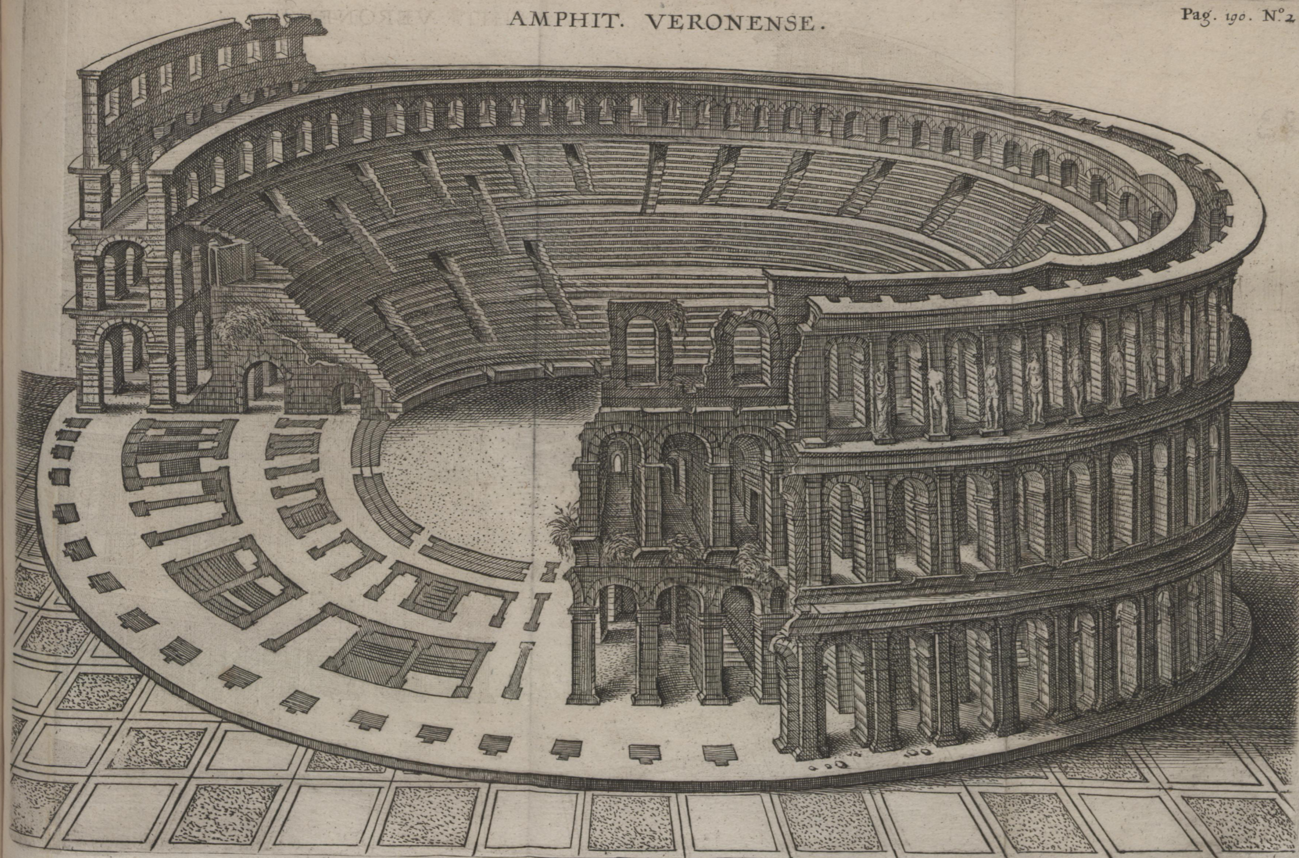
* Hactenus pluribus in locis à Mercuriali noſtro facta eſt mentio Amphitheatrorum, nunc ſpeciali hoc capite diverſa pugnarum & certaminum, quæ in illis committi ſolebant genera exequitur. Sed enim cum non defuturos arbitremur, quibus volupe ſit, vidiſſe partes & formam Amphitheatrorum, omnia breviter & ſuccincte hic adumbrabimus, id tantum monuiſſe contenti, Amphitheatrorum nomine apud Romanos deſignari locum ſpectandis certaminibus & ludicris dicatum. Alii à parte operis interiore concava, loco *Caveæ* nomen indiderunt: alii *Arenæ*: etenim cum in tam frequenti & copioſa ſanguinis effuſione facile fieret, ut lubricum redderetur ſolum, ab arena petitum eſt remediun, quæ, ut naturaliter eſt bibula, & abſorbere effuſum humorem, & renovari per intervalla ludorum facili negotio poterat. Hi sin anteceſſum majoris lucis ergo præmiſſis, en tibi Lector benevole Amphitheatri à Veſpaſiano ex Tiburtino lapide in ipſo urbis meditullio extructi, à Tito dedicati, & à Domitiano exornati formam & faciem, cujus rudera ut nos anno M DCLX Romæ non ſine ſtupore vidimus, ita cunctis ſuperiorum temporum hiſtoriam legentibus documento eſſe poſſunt, quam nihil in rebus humanis perpetuum ſit. Porro orbis illius circuli oblongi, ſeu ut planius loquar, ovi formam refert, & ſi P. Victori fides, gradus amphitheatri vel graduum pulvilli ſupra octoginta ſeptem ſpectatorum millia capiebant. Quod ſi ambitum ſuperiorem & circumjectas porticuum figuras reſpiciamus, illuſtris viri Juſti Lipſii judicio denis adhuc vel vicenis hominum millibus, ſive ſtantibus, ſive allatis cathedris ſedentibus locus erat. Vniverſa machina quatuor conſtabat ordinibus, Dorico, Ionico, Corinthio, & Compoſito, omnibus ita diſpoſitis, ut tardius adventantibus accedendi, & citius abeuntibus recedendi facultas ſine aliorum incommodo daretur. Area Amphitheatri tota libera erat, niſi quod in ea alibi ara cernebatur, Jovi Latiari ſacra, ad quam mactatio ſtata & horrenda unius ex beſtiariis. Sub ipſa area cloacæ ſubterranea, per quas in uſum Naumachiarum occulte & ſubito inductas & eductas eſſe aquas idem, non ſine multa honoris præfatione nominandus Lipſius exiſtimat. Ceterum ex eorum numero, qui cum beſtjis pugnabant, vel ad beſtias, ut ajunt, damnabantur, Chriſtiani erant, & hoc mortis genere obiiſſe S. Ignatium, fortiſſimum illum Chriſti martyrem, & S. Johannis diſcipulum conſtans fama eſt. Quicquid porro huc ſpectat, ſuis, ut à Lipſio annotatum eſt, numeris hic deſignatur.

190a

Amphitheatri Titiani
Facies interior
Pag. 190. N°1.

AMPHIT. VERONENSE.

publicis certaminibus, spectaculisque coronas victoriæ consequerentur, populumque oblectarent: vel ut optimum corporis habitum, atque sanitatem ipsam acquirerent, tuerenturque. Hos apud Euseb. VIII Histor. Ecclesiact. cap. XVIII. μαχήτας nuncupatos existimo, ut ii, qui *pugiles* eo in loco transtulerunt, inepte fefellerint. Quomodo vero efficeretur, quoniam satis quisque ex se conjicere valet, in hoc explicando haudquaquam immorabor: illud solum prætermittere nolo, apud Oribasium duplicem pugnam in medicinæ gymnastica extitisse: alteram cum telis semper, alteram plerumque sine telis, quam σκιαμαχίαν Græci, *umbratilem pugnam* vocarunt nostri. telorum pugna efficiebatur, quando singuli inter se armis rudibus, vel incidentibus & pungentibus certabant, unde μονομαχίας nomen antiquitus utraque sortita fuit, & à [a] Cælio Aureliano *hoplomachia*, hoc est armorum ficta confrixio vocata, nec non ad diminuendam πολυσαρκίαν laudata fuit. At sciamachiam fuisse, quando homo adversus umbram, & brachiis, & cruribus pugnabat, præter Platonem, qui & in Apologia, & alibi σκιαμαχεῖν de pugnantibus sine adversario dixit, auctor est Oribasius, qui ex Antylli sententia tradit, ita certantes consuesse non solum cum umbra manibus atque cruribus pugnare, verum etiam adversus columnam, & adversus palum, de quo fecit

[a] 5. chro. pa. cap. ult.

1. *Ara*, quæ sacra Jovi Latiari.
2. *Portulæ*, per quas immissæ in Arenam bestiæ. Eas clausas januis fuisse credimus: non solum ad belluas, ne egressus patêret jam solutis; sed etiam ad aquas coërcendas, cum iis Amphitheatrum impletum. etsi januæ tunc fortasse magis compactæ addi pro tempore potuêre.
3. *Podium*, cum suis columellis: & in medio suggestus Imperatoris.
4. *Præcinctio*, sive Diazoma, id est, gradus altior & latior: cujus generis tres fuisse in theatris Vitruvius docet. Sed in eo numero videtur etiam prima præcinctio collocanda, quæ ad ipsum podium. Itaque sculptor noster unâ amplius expressit. Ambigo etiam, an non aliæ præcinctiones ornatæ columellis suis fuerint, uti podium ipsum.
5. *Vomitoria*, sive aditus. id est, portulæ quædam quadratæ in ipsis gradibus, per quas in sedilia diffundebantur. Ad eas, minuti illi gradus scalares, ut per eos quisque ad destinata subsellia sua iret. Spatium medium inter Scalares binos; *Cuneum* vocamus: quia quodamtenus ea forma est, ut in acie instruenda Cuneum item vocant.
6. *Foramina*, ad transmittendos malos, quæ pauca hîc expressa; sed tamen ibant in orbem: & externe à mutulis quibusdam mali sustinebantur.

fecit mentionem [a] Juvenalis, aut murum, nec non aliquando ſummis pedibus pugiles imitari, & interdum tanquam ſalientes, interdum, tanquam pedibus cedentes, id quod tunc potiſſimum veteres facere conſueviſſe opinor, quando antimachus, ſive adverſarius deerat, ſive quando ita exercendus adeo delicatus erat, ut non poſſet minimum quid damni pati, quod accidere ſolet illis, qui armis quibusvis adverſum alterum contendere ſolent, Primum enim illud innuiſſe videtur [b] Plato, ubi dixit: Καὶ ἐπὶ πάντων, τῶν τε ἐμψύχων, καὶ τῶν ἀψύχων ἀπορήσαντές ποτε, ἐρημίᾳ συγγυμναστῶν, ἆρά γε οὐκ ἐτολμήσαμεν αὐτοὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ὄντως σκιαμαχεῖν: hoc eſt, *Si omnibus animatis & inanimis careamus, nunquid nos ob eorum, qui nobiscum exerceantur, inopiam adverſus nosmetipſos vere umbratili pugna certare audebimus*, & poſt ipſum [c] Plutarchus in VII. Probl. convivialium: Ἀλλ' ὁρῶ, εἶπεν, ὑμᾶς οἵους τε ὄντας ἤδη σκιαμαχεῖν πρὸς τὰ εἴδωλα: id eſt; *Sed video, ait, vos jam umbratili pugna adverſus idola certare paratos.* Neque vero admirari quis debet, quod antiquos cum umbris pugnaſſe (quaſi id ridiculum ſit) affirmarim; quoniam etiam hisce temporibus non pauci reperiuntur, qui ex ſeipſis, ut exerceantur, adverſus aërem pugnis, brachiis, armisque certant, vel quando adverſarius abeſt, vel quando à nemine videri amant. De hac [d] Paulus Apoſtolus loquens dixit: Οὕτω πυκτεύω, ὡς οὐκ ἀέρα δέρων, id eſt, *Ita pugnis certo, quaſi aërem non cædens.* Jam vero non minus telis, quam pugnis & brachiis nudis hujuscemodi exercitationem uſurpatam eſſe rationi eſt conſentaneum. Hæ itaque fuerunt duæ pugnæ ſpecies, quas majores noſtri exercitationum loco in uſu habuiſſe reperitur: ita ut nulla gymnaſtica extaret, quæ inter alias exercitationes hanc non receperit. quod enim athletica vetuſtiſſimis usque temporibus pugnandi armis incidentibus exercitatione uteretur, locupletiſſimum teſtem [e] Plutarchum habemus, qui in V. Sympoſ. ſcriptum reliquit, antiquitus monomachiam, aut ſingulare certamen in Piſa civitate, & in Elide Peloponneſi regione juxta Alphæum fluvium, circa quam quinto quolibet anno, hoc eſt, ut Pindari interpres teſtatur, alternis olympiadibus, ſive menſibus quadraginta octo, aut quinquaginta certamina olympica Iovi ſacra celebrabantur, usque ad mortem

[a] Sat. 6. verſ. 246.

[b] 7. de leg.

[c] Prob. 10.

[d] 1 Corinth. cap. 9.

[e] 2. Probl.

tem devictorum, cadentiumque jugulationem procedere consuevisse. Præterea narrat Galenus, sacerdotes in Pergamo priscum morem retinuisse, ut æstatis tempore monomachias vocatas exercerent, quas ne quis credat soli Græcorum nationi proprias extitisse, adeundus est [a] Athenæus, qui in IV. Deipnosophist. auctoritate Nicolai Damasceni philosophi peripatetici refert, *Romanos monomachorum spectaculo non modo in festis atque amphitheatris, verum etiam in conviviis à Tyrrhenis consuetudinem mutuatos adhibuisse*; quamvis Romani non monomachos, sed gladiatores hos omnes nuncupare maluerint, *quos Iulii Cæsaris ætate in foro novissime pugnasse, quosque pugnantes Smaragdo Neronem spectasse scribit* [b] Plinius. Hi quoniam artem plurimis absurdis plenam exercebant, ut à ceteris pugnantium exercitationibus integre dignosci possint, nonnulla de ipsis breviter exponam. Nam illud primum detestandum plane habebant, quod certantes quam gravius poterant, sese ferire studebant, & non solum (quod scripsit [c] Scribonius Largus, qui Tiberii Cæsaris, & Messalinæ ætate medicinam Romæ exercuit) contusiones in luctationibus patiebantur; sed etiam non raro usque ad alterius, vel etiam amborum pugnantium interitum certamen protendebatur: quemadmodum, præter Athenæum, atque Plutarchum, Galenus quoque testatur, qui se gladiatores graviter vulneratos curasse, & ob id à suæ civitatis pontifice in eorum medicum cooptatum fuisse scribit. Quin auctor est [d] Gellius, *gladiatori composito ad pugnandum pugnæ hanc propositam sortem fuisse, aut occidere si occupavisset, aut occumbere, si cessasset.* ut id verum putare debeamus, quod Marc. Tullius. II. Tusculanarum quæstionum memoriæ mandavit, *athletas etiam vulneribus confectos ad dominos mittere solitos, qui quærerent, quid vellent, si satisfactum iis esset, se velle decumbere.* nam usque adeo mortem ac vulnera intrepide obibant, ut nec ingemiscerent, nec vultum mutarent, hujusmodi vero nefandas hominum cædes cum sustinere oculis non posset optimus Imperator Antoninus, narrat Dion eum edicto cavisse, ut gladiatores non acuto ferro, sed obtusis gladiis, & teretibus dimicarent, quod hodie factitant, qui pugnandi arti discendæ operam navant. Secunda turpitudinis species,

[a] Cap. 13.

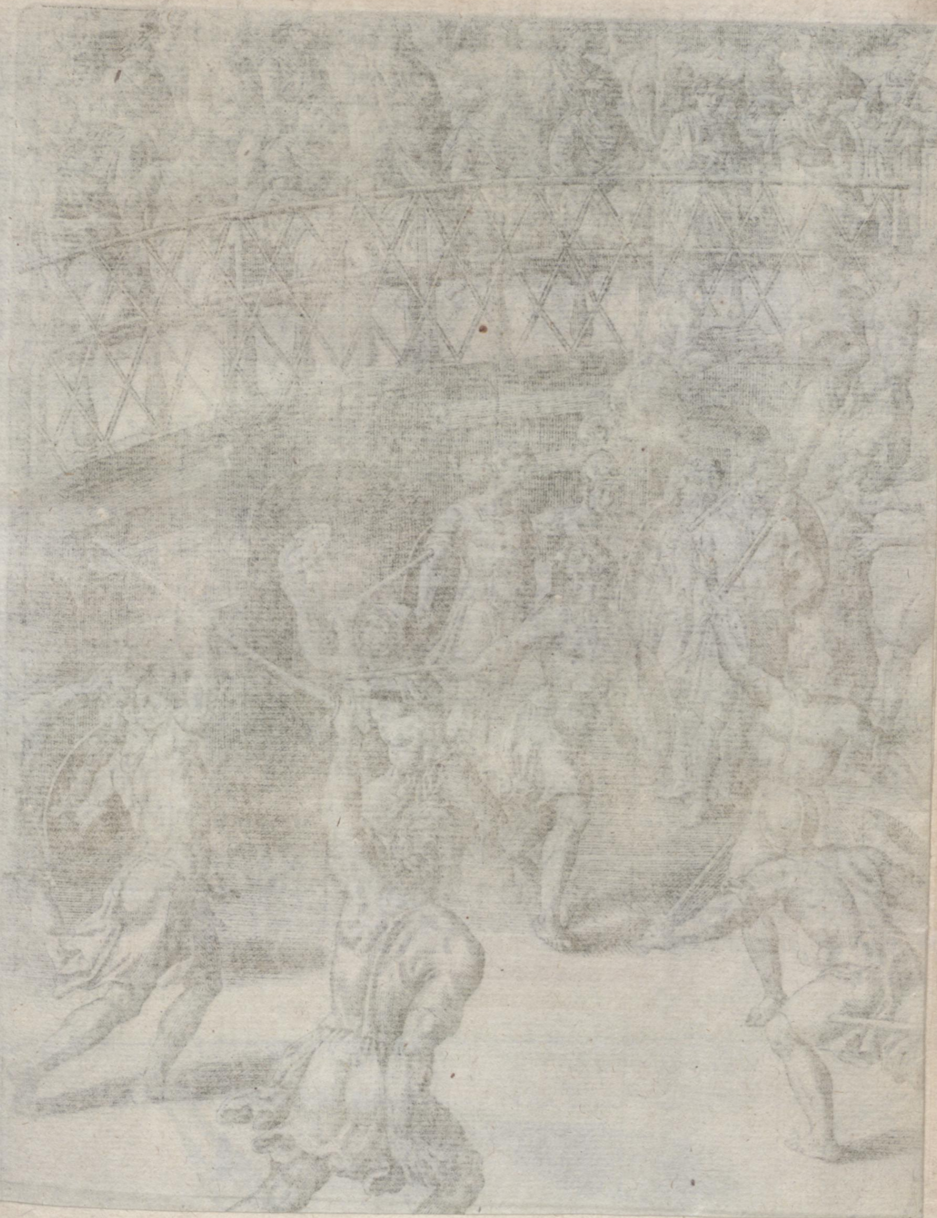
[b] Lib. 15. c. 18. & lib. 37. c. 5.

[c] Composit. med. 101.

[d] Lib. 7. c. 3.

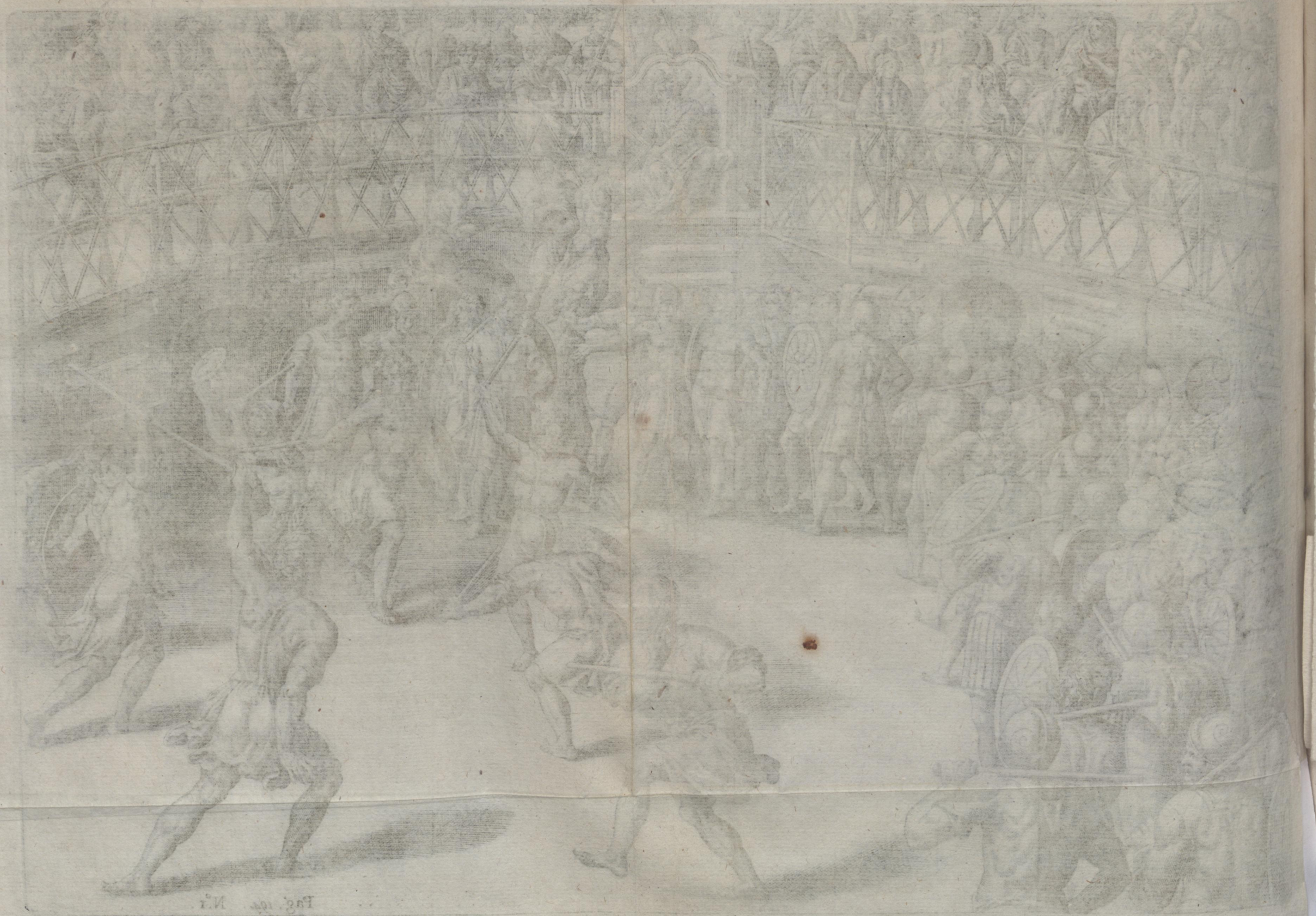
qua monomachiæ hujus professio notabatur, fuit ciborum genus, siquidem [a] Plinius memoriæ prodidit gladiatores *hordearios* vocatos, quia antiquitus hordeo victitabant, sicut post Plinium [b] Galenus eosdem & faba & ptisana vesci solitos scriptum prodidit. Tertium gladiatorum abominandum institutum erat, in ipso certamine sanguinem ex vulnere adversarii bibere, tanquam iis ad confirmandum animum, & vires efficaciter conferret, nec non post pugnam cinerem pro medela potare, quod retulit [c] Plinius. Itaque de his præclare admodum sic à [d] Cypriano declamatum est. *Paratur gladiatorius ludus, ut libidinem crudelium luminum sanguis oblectet. Impletur in succum cibis fortioribus corpus, & à ruinæ toris membrorum moles robusta pinguescit, ut saginatus in pœnam carius pereat. Homo occiditur in hominis voluptatem; & ut quis possit occidere, peritia est, usus est, ars est; scelus non tantum geritur, sed docetur: quid potest inhumanius, quid acerbius dici? disciplina est, ut perimere quis possit, & gloria est, quod peremit. Quid illud, oro te, quale est, ubi se feris objiciunt, quos nemo damnavit, ætate integra, honesta satis forma, veste pretiosa viventes in ultroneum funus ornantur, malis suis miseri gloriantur, pugnant ad bestias non crimine, sed furore: spectant filios suos patres, frater in cavea, & soror præsto est, & spectaculi licet pretium largior muneris apparatus amplificet, ut mœroribus suis mater intersit: hoc, proh dolor! mater & redimit, & in tam impiis spectaculis, tamque diris esse se non putant oculis parricidas.* Hactenus vir ille Christianus, cujus orationem hic exscribere placuit, quod ad gladiatoriæ exercitationis pravitatem ostendendam, nil luculentius haberi possit. Qua tamen pravitate illud mihi valde turpius existimare in mentem venit, quod & reipublicæ, libertatis, & imperatorum temporibus rari fuerint sive nobiles, sive ignobiles, sive consulares, sive imperatores, qui spectacula adeo inhumana, ac omni flagitio & sævitia plena libenter, atque maxima cum voluptate non intuerentur. Numquid autem cujusvis generis homines, an ignobilissimi dumtaxat gladiatoriam exercerent, anceps valde sum. quod enim Lentulus Capuæ, ut ferunt, gladiatores aleret, quod C. Terentius Lucanus, auctore [e] Plinio, *gladiatorum triginta paria*

[a] lib. 18. c. 7.
[b] Primo de alim. fac. c. 19.
[c] lib. 28. c. 1.
[d] lib. 2. epist.
[e] lib. 35. c. 7.

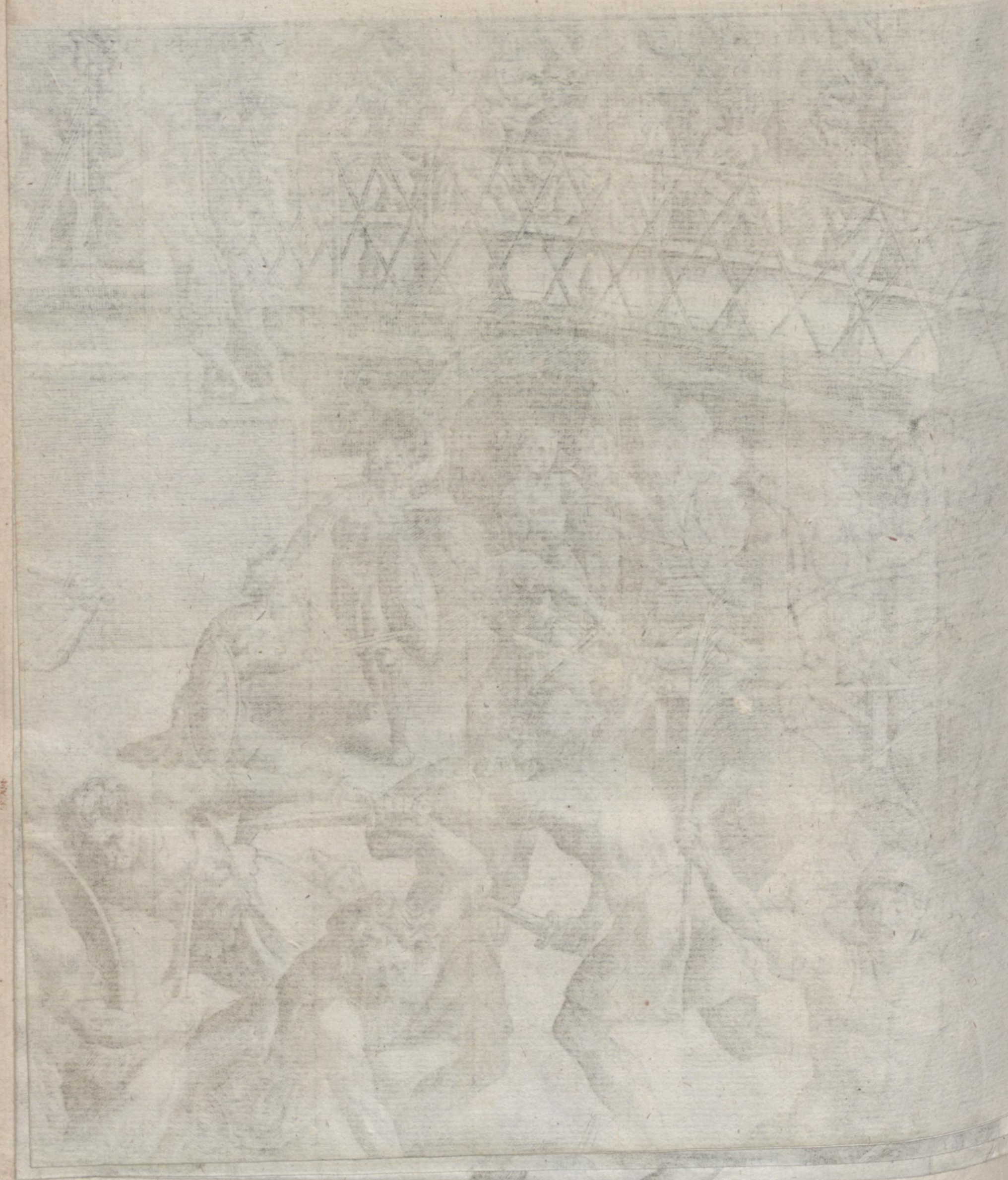

Pag. 194. N.° 1.

194a

194 b
Pag. 194.
N.º 2.

1946

paria in foro per triduum avo suo, à quo adoptatus fuerat, dederit, quod venales essent, & tria illa nefanda à nobis prædicta profiterentur, mihi certe persuadent ex omnium hominum ignobilissimo simul ac impurissimo genere, veluti servis extitisse. Ex altera parte cum [a] Galenus referat, sacerdotes monomachiam exercere solitos, cum Athenæus scribat illustres viros, atque duces monomachiam exercuisse, cum [b] Herodianus, atque Iulius Capitolinus Commodum imperatorem gladiatorem eximium fuisse, & in publicis theatris, spreta imperatoria dignitate, gladiatoris partes adimplesse scribant, cum tradant [c] alii imperatores ad bellum profecturos munus gladiatorium ac venationes edere consuevisse, ut civium sanguine sic effuso pugnæ quadam imagine Nemesis se, id est Fortunæ vis quædam expleret, vel ut insuescerent milites vulnera, atque cædes inspectare. qua item ratione Solon apud [d] Lucianum narrat legem Atheniensibus fuisse, *ut juvenes cothurnicibus sive qualeis, ac gallis pugnantibus spectandis studium impenderent*, quo illi, volucres usque ad extremam virium defectionem rostris certantes intuentes, ad fortiter subeunda pericula, & contemnenda vulnera, ne avibus ingenerosiores apparerent, inflammarentur, cujus studii mentionem quoque fecit Æschines contra Timarchum, & Columella libri octavi capite secundo. Cum inquam hæc omnia mente contemplor, quasi credere cogor, tum nobiles aliquando, tum ignobiles ut plurimum athleticam hanc atque gladiatoriam pugnandi speciem exercuisse: quando etiam apud [e] Athenæum reperio, nonnullos testamento cavisse, uti pulcherrimæ etiam puellæ monomachorum instar decertarent, aut qui in deliciis fuissent impuberes. Sed gratiæ Deo Immortali sunt habendæ qui ad abolendum hujusmodi nefandum morem quoque principes impulerit, quod primum ab Honorio imperatore factum esse perhibet Theodoretus cap. XXVI. lib. quinti historiæ ecclesiasticæ. Atque ex his clare patet, armorum acutorum pugnam inter athletarum exercitationes adnumerandam esse. quos sciamachiam quoque interdum, sive umbratilem pugnam exercuisse, inde satis conjicere possumus, quod Glaucus Carystius athleta strenuus non minus ob pugilato-

a 3. de frac.

b Lib. hist. 1.

c Spartianus in Pupieno: & Albino.

d In Anach.

e Deipnosoph. 4. cap. 13.

riam, quam in umbra pugnandi excellentiam celebratus ſit, eique ſtatua habitu, formaque in umbra pugnantis erecta, ut [a] Pauſanias narrat, tradatur: niſi certius comprobarent illud hæc [b] Dionyſi in libro de divinis nominibus verba: Ὅπερ ὁ σοφὸς οὐκ ἐννοήσας μιμεῖται τοὺς τῶν ἀθλητῶν ἀπειρονίκας, οἳ πολλάκις, ἀσθενεῖς εἶναι τοὺς ἀνταγωνιστὰς ὑποθέμενοι, κατὰ τὸ δοκοῦν ἑαυτοῖς καὶ πρὸς ἀπόντας, αὐτοὺς ἀνδρείως σκιαμαχοῦντες, οἴονται τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν κεκρατηκέναι: Id eſt. *Quod ſapiens minime intelligens inexpertos vincendi athletas imitatur, qui ſæpe antagoniſtas imbecillos eſſe ſupponentes, prout ipſis videtur, necnon adverſus eos abſentes fortiter umbratili pugna certantes adverſarios ipſos viciſſe putant.* Habuit & athletarum gymnaſtica pugnæ adverſos palum exercitationem: cum [c] Vegetius ſcribat, *palorum uſum non tantum militibus, ſed etiam gladiatoribus plurimum profuiſſe, nec umquam aut arenam, aut campum victores ullos declaraſſe, niſi qui diligenter ad palum fuiſſent exercitati.* Hujus meminit quoque Plato VII. de Legib. Ariſtoteles in Polit. & Iuvenalis Satyra VI.

——— Aut quis non vidit vulnera pali,
Quem cavet aſſiduis ſudibus, ſcutoque laceſſit,
Atque omnes implet numeros.

Ad hæc bellicam gymnaſticam, pugnarum armatarum utrarumque exercitationibus minime caruiſſe, abunde demonſtratum eſt & à [d] Platone, & ab Ariſtotele, qui in libris Politicorum ſemina quædam hujusce exercitationis monſtravit, ac fortaſſe in illis perfecit, quos ab eo ſcriptos à nobis deſiderari omnes docti ſciunt. quamvis credibile eſt, dum ad perdiſcendum exercerentur, rudia tela plerumque in uſum veniſſe. Quod enim hujuſcemodi concertationes maximam ad belli peritiam utilitatem præſtarent, nemo qui hisce temporibus eorum profeſſores ſpectaverit, negaret, quando ſimiliter Plato tanti eas facit, ut ceteris exercitationum generibus pro offenſione ſimul & defenſione præpoſuerit, in ipſisque mulieres & viros elaborare voluerit. Hanc rudibus armis factam militarem monomachiam illam fuiſſe, quam [e] Hermippus Mantinæos inveniſſe & Cyrenæos æmulatos eſſe ſcribit, ego ferme credo:

[a] Eliacorum 6.
[b] cap. περὶ δυνάμεως.
[c] lib. I. de re milit. cap. II.
[d] de Legibus.
[e] Athenæus lib. 4. cap. 13.

credo: ſicuti ſimiliter exiſtimo, quam *ſcrimiam* vulgus dicit, eam ipſam, & non umbratilem pugnam, ut Budæus in Comment. ad Pandectas, Guljelmus Choulus & alii nonnulli falſo autumarunt, eſſe, de qua locutus Plato mea ſententia videtur, quando in Lachete ſcripſit, juvenibus conducere, ut armis pugnare diſcant, quoniam ſic habitus corporis robuſtus acquiritur, nec ulla exercitatione inferior hæc eſt, aut minus laborioſa. In hac haudquaquam certatores quemadmodum gladiatores ſe usque ad necem feriebant, ſed rudibus telis quaſi ſeſe petere invicem ſimulantes, quandoque etiam re vera ferientes, & plagarum inflictiones, & averſiones ediſcebant. Aliquando tamen cum umbra armis etiam pugnabant: quod Celtas poſt cenam factitaſſe, Poſidonius auctor eſt. Jam vero omnium frequentiſſime pugnam adverſus palum exercebant, qui militarem diſciplinam comparare optabant, quam exercitationem ita factitatam ſcribit [a] Vegetius, quod *à ſingulis tyronibus ſinguli pali defigebantur in terram, ita ut micare non poſſent, & ſex pedibus eminerent: contra illum palum veluti contra adverſarium tyro cum crate & clava, tamquam cum gladio ſe quisque excercebat, & ſcuto: ut nunc quaſi caput aut faciem peteret, nunc à lateribus minaretur, interdum contenderet poplites & crura ferire, recederet, aſſultaret, inſiliret, & quaſi præſentem adverſarium, ſic palum omni impetu, omni bellandi arte tentaret. Exerceamur ad palum* ait Seneca Epiſtol. XVIII. Quomodo autem medicinæ gymnaſtica hoc exercitationis genus receperit, facile cognoſcet ille, qui Antylli orationem apud Oribaſium [b] penſitaverit. Is quidem veteres Græcos haudquaquam armorum pugnam pro valetudinariis in uſu habuiſſe, ſed duntaxat ad efficiendos in bellum paratiores milites, ſcribit, additque Romanos primos eam, quæ pro ſanitate exerceretur, inveniſſe, quos idoneis quibusvis locis, rudibusque telis primo eam exercuiſſe, & deinde in gymnaſia invexiſſe veriſimile fit, cum Galenus inter alia gymnaſtæ munera etiam armorum exercitationem, tamquam bono corporis habitui conducentem, recenſeat. Nam gymnaſticos tam armorum, quam umbræ pugnam, propoſita ſanitate, uſurpaſſe, ſatis clare monſtravit Galenus [c], ubi ad exercenda brachia atque crura

a lib. 1. de re milit. c. 11

b Collectan. med. cap. 36.

c 2. de tuend. va. cap. 11. & 12.

ſciomachiam commendavit, hoplomachiam vero à Demea inventam multorum membrorum optimo ſtatui conferre tradidit. Quam enim armis peragebant exercitationem, *hoplomachiam* vocatam fuiſſe, præter nominis ipſius rationem, non modo Galenus teſtatum reliquit, verum etiam Cælius Aurelianus, ut paullo ante demonſtravimus, nec non [a] Martialis, qui medicum quendam hoplomachiam prave exercentem, ſive potius adverſarium graviter, & præſertim in oculis ferientem, hiſce verſibus carpit.

[a] Lib. 8. in malum medicum.

Hoplomachus nunc es, fueras ophthalmicus ante;
Feciſti medicus, quod facis hoplomachus.

Quamobrem ex his omnibus perſpicuum cuivis eſſe poteſt, pugnam tum armorum utramque, tum umbræ in omni gymnaſticæ ſpecie locum habuiſſe. Jam ad alias, quæ reſtant enarrandæ, antiquorum exercitationes, transeamus.

CAPVT V.

De nonnullis aliis exercitationum ſpeciebus.

PRæter exercitationes, quas jam perſpicue quantum in tanta licuit rei obſcuritate, explicavimus, multæ aliæ extitere, quæ licet ubique locorum, prout temporum & hominum variæ occaſiones poſtulabant, agerentur, præcipue tamen in gymnaſiis effici conſueviſſe, Galenus ſentire videtur. Eæ vero ſunt τὸ διὰ σχοινίυ ἀναῤῥιχᾶσθαι, τὸ ἀκροχειρίζεσθαι, τὸ ἐκπλεθρίζειν, τὸ πυτπλίζειν, id eſt, *per funem adſcendere*, *manibus colluctari*, ac *plethriſſare*, *&* *pytiliſſare.* Quomodo ſeſe per funes adſcendendo exercerent, ſine labore cognoſci poteſt ex hac, quæ in ſculptis gemmis veterum ſpectatur, deſcriptione. Vnde jure ſimilem exercitationem inter vehementes Galenum repoſuiſſe colligitur. nam funambulos, *ſchœnobatas* à Iuvenale Satyra III. vocatos, qui hoc tempore lucri gratia per orbem vagantur, etiam veteres ad populum oblectandum adhibuiſſe, non modo ex prædicta icone recognoſcitur, verumetiam [b] Terentii in Hecyra locupletiſſimo hoc teſtimonio confirmatur:

[b] In prologo primo.

Ita

FVNABVLI
ΣΧΟΙΝΟΒΑΤΗΣ

Ita populus studio stupidus in funambulo
Animum occuparat. ———

Funambulis non admodum dissimile fuit genus id ludi, quod apud Hesychium & Pollucem σκαπέρδα vocatum invenitur, *in eo* enim *trabs solo depacta erigebatur, in cujus summo foramen erat, per quod funis trajiciebatur ex una parte funiculi, alter aversus circum ligabatur, alter ab altera trahebat, sique trahens socium, usque ad summum traxerat, protinus victor denunciabatur, sin alter resistens minime se trahi sinebat, penes ipsum victoria judicabatur.* ἀκροχειρίζεσθαι non defuerunt, qui luctæ partem quandam fuisse putarint, quando scilicet luctatores, primoribus tantum digitis insertis, periculum roboris faciebant. Sed hos male sentire unus Galenus fidem facit, qui in II. de tuend. valet. cap. VIII. statim luctam ab acrochirismo disjungit. *Erat* igitur *acrochirismus colluctatio quædam summis tantum manibus facta, in qua nulla reliqui corporis pars ab ipsis digitis tangebatur, donec adversarius deficeret*, perdurans. Hac athletæ perraro in publicis spectaculis contendebant, aliquando tamen eam ad usum revocabant, siquidem apud [a] Pausaniam legimus, Sostratum cognomine *Pancratiastem* in hujuscemodi certamine maximam laudem consecutum, & ob id ἀκροχειριστὴν quasi per excellentiam nominatum, cum adversariorum summas manus tam fortiter apprehenderet, ut non prius eos dimitteret, quam elisis digitis dolore confectos intelligeret. Quicunque pariter militari gloriæ invigilabant, interdum ἀκροχειρίζεσθαι solebant, nimirum qui & brachia fortiora & agiliora simili ratione effici sibi ipsis persuaderent. De Celtis refert Posidonius, quod in armis exercitati inter se acrochirismo certabant. Porro valetudinis studiosos huic exercitationi operam navasse, & [b] Galenus & Paulus [c] Ægineta concorditer asserunt; Hippocratem, sive Polybum secuti, qui in libris de diæta acrochirismum variis corporis affectionibus commendavit. Quid autem fuerit τὸ ἐκπλεθρίζειν, tam [d] Galenus, quam [e] Avicenna Arabum omnium doctissimus explanavit, dum uterque verbis plane iisdem scripsit, *ecplethrissare*, fuisse, *cum in plectro, id est in sexta parte stadii,*

[a] 6. Eliacor.

[b] 2. de tuend. valet. cap. 11.
[c] Lib. 2.

[d] 2. de tuend. valet. cap. 10.
[e] Lib. 1. Fen. 3. doc. 2. c. 2.

stadii, quis prorsum, retrorsumque vicissim, idque sæpe in utramque partem sine flexu cursitans, unoquoque cursu breve quiddam de spatio demebat, quoad denique in unico gressu constitißet, vel, ut dixit clarius Avicenna, *donec in fine illius in medio stetisset*. Ceterum πιτυλίζειν idem fuisse quod *gesticulari*, & crebro motu manus ciere, opinatus fuit [a] Politianus, quem alioquin eruditissimum, toto cælo aberrasse, facillime ex Galeni ac Avicennæ oratione convincitur, à quibus pitylissare definitur fuisse, *si quando summis pedibus quis ingrediens, vel stans*, ut sentit Avicenna, *tensas in sublime manus hanc antrorsum, illam retrorsum celerrime movisset*. qua exercitatione maxime ante parietem stantes uti solebant, quo si interdum aberrassent facile pariete apprehenso erigerentur. De hoc sermonem habuisse potest [b] Plutarchus, cum dixit, Lycurgum olim proposito decreto illas exercitationes, quæ manibus in altum sublatis efficiebantur, vetuisse, ne quis laborando consuesceret defatigari. de hoc item locutum esse [c] Juvenalem arbitratus Scaliger legebat.

[a] In Misc.

[b] In vita Lycurgi.

[c] Satyr. 11. vers. 173.

Qui Lacedæmonium pitylismate lubricat orbem.

Sed nos aliter [d] superius legendum demonstravimus. Præter hæc enumerantur aliæ exercitationes à [e] Galeno, veluti *si cuipiam alter jussisset, ut se violenter detraheret inflecteretque, dum ipse non manibus modo, verumetiam cruribus spinaque constans, & non flexus resistebat: quo genere Milonem ipsum exercuisse se ferunt, dum alios convellere se movereque è disco inuncto, super quem erectus manebat*, (ut ex sequente pictura apparet) mandabat, inter quas etiam reponi potest id, quod de eodem Milone narrant [f] Galenus & [g] Ælianus, quem referunt *manu punicum malum adeo arcte tenere solitum, ut illud à nullo præterquam ab ipsius amasia eripi posset*, nempe quæ ea in decertatione sæpius cum ipso sese exercuisset; quamvis enim hæc potius ad roboris ostensionem efficerentur, nihilominus ad bonum corporis habitum firmandum conferre credebatur; quemadmodum item, *cum alterum quis medium complexus, aut etiam ipse medio comprehensus manibus digitisque pectinatim junctis, aut quem complectebatur absolvere sese jubebat, aut ipse se à complectente solvebat*. Ita quoque

[d] Lib 1. c. 10.

[e] 2. de tuend. valetud. cap. 9.

[f] Loco citato.

[g] 2. var. hist. cap. 24.

si quis alterum, qui ipsum versus se inclinabat, à latere aggressus ilia manibus complexus, ceu onus aliquod sublatum invicem protendebat, reducebatque, ac magis, *si dum gestabat ipse, nutu renutuque corporis usus esset*, exercitationem agere dicebatur, perinde ac illi, qui à cervicibus pendentes deorsum trahebant, ac alii multi ab Avicenna relati, quos enarrare nolo; quoniam omnes similes motus potius luctatorum variæ roboris jactationes, quam exercitationes per se separatæ erant. Quales item erant illæ quæ à Socrate in Platonis Theæteto significantur sub his verbis : Κατὰ σμικρὸν γὰρ προϊόντες λελήθαμεν ἀμφοτέρων εἰς τὸ μέσον πεπτωκότες, καὶ ἂν μή πη ἀμυνόμενοι διαφύγωμεν, δίκην δώσομεν ὥσπερ οἱ ἐν ταῖς παλαίστραις διὰ γραμμῆς παίζοντες, ὅταν ἐπ' ἀμφοτέρων ληφθέντες ἕλκωνται εἰς τὰ ἐναντία. Id est: *Paullatim enim procedentes in medium amborum ignoranter cecidimus, & nisi aliquo modo nosmetipsos defendentes evadamus, pœnas luemus, perinde atque illi, qui in palæstris in linea ludunt, quando ab utrisque capti, in contraria distrahuntur.* De his enim loquitur Iulius Pollux, quando describens ludum distractorum hæc verba habet : Ἡ δὲ διελκυστίνδα παίζεται μὲν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐν ταῖς παλαίστραις, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀλλαχόθι. Δύο δὲ μοῖραι παίδων εἰσὶν ἕλκουσαι τοὺς ἑτέρους οἱ ἕτεροι, ἕς τ' ἂν καθ' ἕνα μεταστήσονται, παρ' αὐτοῖς οἱ κρατοῦντες. hoc est : *Dielcystinda autem plerumque in palæstris luditur, verumtamen etiam alibi. Duæ autem sunt puerorum partes, alii trahentes alios, sique ad illam partem transmigraverint, penes illam victoria est.*

CAPUT VI.

De Spiritus cohibitione.

SPiritus etiam *cohibitionem* inter exercitationes, & præsertim apotherapeuticas ab optimis gymnasticis repositas fuisse memoriæ tradidit [a] Galenus III. de tuend. valet. libro, & ante ipsum Cælius Aurelianus inter medicos non infimus. Hanc vero tunc effici omnes docti sciunt, *quando cuncti thoracis musculi, qui circa costas habentur, usque adeo intenduntur, coguntur que, ut expiratio vocata perfici nequeat :* nam duæ sunt, quæ universam spirationem complent, *inspiratio* scilicet, & *exspiratio.* Inspiratio ea est, *quando aër ad temperandum cordis*

[a] Circa finem.

fervorem, spiritusque generandos, in pectoris spatia trahitur. At expiratio tunc agitur, *cum fuligines in corde genitæ per cava ipsius pectoris extra educuntur.* unde cum per musculos thorax, ceteraque spirationi deservientia instrumenta coarctantur, ita ut nec aër intus ingredi, nec fuliginosa recrementa exire queant, respirationem intercipi sive cohiberi dicimus. qua cohibitione tum gymnastæ medicorum in primis, tum athletæ exercitationis & auxilii loco non raro utebantur. Medici quidem vel medicorum gymnastæ duplicem spirationis cohibitionem in usu habebant, alteram, in qua universi thoracis musculi tendebantur, remissis, qui sunt in septo transverso atque abdomine, ut facilius excrementa deorsum truderentur; alteram, in qua abdominis quoque musculi tenduntur, quo videlicet ea, quæ sub septo sunt, viscera, exercitationis fructum sentirent. in ambabus vero fascias quasdam adhibebant, quibus thoracem atque costas, nec non ventrem cingentes, felicius propositum assequebantur. Propositum autem habebant hujuscemodi exercitatione, modo calorem in exercitationibus acquisitum, sive ipsum nativum auctum confirmare, modo spiritualia membra juvare, modo excrementa pectoris expurgare; siquidem spiritus in tali inhibitione undique compulsus, dum in angustos se meatus recipere cogitur, eosque, si amplius trusus propulsusque fuerit, etiam penitus pertransire, extenuati jam excrementi secum nonnihil arripit; quinimo, quanto is ulterius per vim coactus impellitur, tanto magis ab ipso quædam impelluntur, quædam attrahuntur. impelluntur quidem, quæ ante occurrunt: attrahuntur, quæ ad latus sunt posita, impetu ipso motus utraque coacta. ut nemo his rationibus perspectis mirari debeat, quod Erysimachus medicus in convivio Platonis ad curandum Aristophanis singultum, spiritus cohibitionem in primis commendarit, quam postea [a] Aristoteles non solum ob antedictas causas singultum extinguere, verumetiam partes corporis interiores calefacere, pluribus verbis probavit. quod idem [b] Galenus, & asseveravit, & clarissima oratione confirmavit. In hunc igitur modum, atque his de caussis à gymnasticis institutam spiritus cohibitionem, legitur, quos, ut melius res ipsis succederet, etiam hanc regulam observasse arbitror, nempe

[a] 33. part. prob. 5.

[b] 3. de Sympto. causis.

pe ut primo leviter ac breviter, deinceps vehementius & diutius ſpirationem inflatis buccis contineri, imperarent, demum relaxari juberent, ita namque ſecundum præceptum illud Hippocraticum omnia ἐκ προσαγωγῆς agenda, antiquos medicos voluiſſe reperio. Athletæ autem quamvis hoc exercitationis genere forſan non uterentur, nimirum quod nullibi ad gloriam, ſive ſpectatorum oblectationem aſſequendam ipſis deſerviret, nihilominus eos inter ceteras obeundas exercitationes, ſpiritus quoque retentione duabus de cauſſis uſos credo, tum ut à laſſitudine recrearentur, perſpirabileque ſimul & purum ad ſubſequentes labores corpus redderetur, quemadmodum [a] Galenus ſignificaſſe videtur; tum (quod rationi magis conſentit) ut majus robur in impulſionibus, compreſſionibus, ſaltibus, atque ſimilibus ex ſpiritu retento compararent. in his enim omnibus agendis majores quodammodo vires effici, ſi ſpiritus detineatur, quotidie declarant onera geſtantes, necnon ceteri omnes graviores operarii, quos, ut maximos labores facilius ſuſtinere queant, ſpirationem cohibere cernimus, quaſi ex tali retentione ſpiritus intus aucti, & robur creſcere faciant, & impetus efficaciores reddant. Accedit his, quod, ſicuti dicebat [b] Ariſtoteles, *retentus ſpiritus venas implet*, itaque humores exire, difflarive non patitur: unde poſtea retentis illis, neque laborantes ſudoribus diffluunt, delaſſanturve, neque vis, quam in humoribus, ſpiritibus, & membris ſolidis conſiſtere medici omnes fatentur, ulla ex parte flácceſſere, aut diminui ſolet. Scribit Plutarchus in libro de præceptis ſanitatis, conſueviſſe aliptas, dum athletas fricabant, ipſis jubere, ut ſpiritum interciperent, ſicque fricationibus contra niterentur, quaſi ita partes corporis inunctas & contrectatas diſtenderent. quo in loco apud Græcos cum legatur τηροῦντας, legendum eſſe τείνοντας omnis ratio perſuadet: etſi bonus Eraſmus, diligens nimis interpres, hoc non viderit. Ex quibus omnibus clarum efficitur, athleticam gymnaſticam non parum ex ſpiritus retentione adjumenti capere conſueviſſe, quemadmodum medicinæ gymnaſticos eandem quamplurimum æſtimaſſe (ni fallor) abunde probatum eſt. Immo vero etiam athletas oſtentationis, & ſpectatorum voluptatis gratia in ſpiritus reten-

[a] 3 de tuend. val. cap. 2.

[b] 2. partic. prob. 1.

tione se quandoque exercuisse, inde conjicere licet, quod Milonem illum capite, & præsertim fronte, ac etiam costis & pectore robustis vittis ligato, tamdiu spiritum retinuisse legimus, quousque præ impetu intumescentes venæ ligamina illa discinderent. id quod satis confirmare possunt imagines, quas Ligorius inter ænea Illustrissimi Ferrariæ Principis summi bonorum patroni signa se invenisse, atque ab eis hasce sequentes propria manu expressisse nobis significavit. In ipsis namque videre licet fascias pectori, & costis, ut meminit Galenus, circumvolutas, tum ventres atque scrota (sicut fit in validis spiritus retentionibus) magnopere inflata: cur vero sint raso capite, solis quibusdam in summo vertice capillis apparentibus, simulque halterem è brachio sinistro pendentem gerant, puto quod & servi essent, & halteribus quoque valerent, qui veluti in spiritu retinendo celebres ab artifice repræsentati fuerunt. etenim servos apud multas nationes caput rasisse legimus, quemadmodum & Dacas servitiis nobiles, toto capite raso, atque cirro tantum in summo vertice relicto, incedere consuevisse, memoriæ proditum est.

CAPVT VII.

De Vociferatione, & Risu.

INter ceteros, quos plurimos atque necessarios in humana vita usus habet spiratio, non infimum locum obtinuit *vociferatio.* quæ cum nil aliud sit, quam aëris vehemens percussio, tam materiam, quam effectorem, & formam, vel à respiratione sola, vel saltem non absque ipsa suppeditari, Aristoteles & Galenus præclarissimis in id editis commentariis probarunt. & iccirco non ab re futurum esse duxi, si, postquam de spiritus retentione verba feci, statim vociferationis tractationem subjungerem. Neque enim ab hac me removere debuit, quod Galenus medicorum princeps aut nulla, aut quam paucissima de vociferatione scriptis tradiderit, quasique eam inter exercitationes numerari debere non censuerit: quandoquidem Antyllus apud Oribasium medicus celebratissimus non modo eam exercitationem esse voluit, verumetiam cum

ad morborum diversorum curationem, tum ad vocis ipsius cultum valde æstimatam fuisse scripsit. quemadmodum item [a] Ætius Amidenus, & [b] Avicenna Arabs uno ore posterioribus seculis comprobarunt. Nunquid vero athleticæ professores, aut militaris disciplinæ studiosi hoc exercitationis genus in usu haberent, etsi apud nullum auctorem notatum adverterim: persuasum tamen mihi est, neutros horum vociferationem tanquam propriæ ipsorum professioni aut convenientem aut saltem necessariam exercuisse. Quod si dicat quis, & athletas in certaminibus, & milites in pugnis conserendis clamoribus non sine utilitate usos, quando [c] Cæsar haud frustra antiquitus institutum fuisse scribit, ut in bello committendo signa undique concinerent, clamoremque universi tollerent, quibus rebus, & hostes terreri, & suos incitari existimaverunt: propter hoc minime sequitur, vociferationis exercitationem, de qua nos agimus, militari disciplinæ addiscendæ conferre. Duo solum hominum genera vocis exercitationi sedulo operam dedisse reperio, histrionicæ videlicet professores, & medicorum gymnasticos. Histrionicam enim profitentes, sub quibus præcones, choristas, tragœdiarum & aliarum fabularum similium recitatores, necnon vocibus certantes colloco, vociferationibus exerceri solitos, locupletissimus testis est Plato in Ione, & [d] Aristoteles in problematum libris, in quibus legitur, Phrynici, nec non etiam antiquioribus temporibus tragœdias, comœdias, dithyrambos, atque leges ipsas cantu recitari consuevisse. ob quod vocis exercitatio tantæ existimationis fuit, ut, sicuti de athletica monstravimus, publicæ vociferationis certamina à [e] Cælio Aureliano sub modulationis agonisticæ nomine intellecta, propositis victori præmiis, instituerentur. quem morem usque ad Galeni tempora perdurasse, ex eo conjicere possumus, quod VII. de medicamentorum composit. secundum locos libro multa medicamenta recenset, quibus antiqui medici in iis, qui voce contendere debebant, tum ante, tum post certamen utebantur, ubi similiter narrat, tempore suo phonascos omnes, citharœdos, scilicet præcones, nec non tragœdiam ac comœdiam personatos repræsentantes, qui magno vocis exercitio utebantur, si quando vocem

a lib. 1. ser. 3. cap. 5.
b lib 1. fen. 3. doc. 2. c. 2.
c 3. de bello civili.
d 11. & 19. partic.
e lib. 5. chro. cap. ult.

vocem contendendo oblæsissent, balneis multis, & cibis levibus, atque laxantibus uti solitos. Ex quibus verbis cuivis intelligere licet, non modo histrionicæ professores voce & cantu (quod dixit [a] Plato) simpliciter in recitandis drammatibus, rhapsodiis, aliisve imitationibus suis, verumetiam alta voce usos, atque iis interdum uniformibus, interdum variis & mutatis, veluti in tragœdia ad mœroris calamitatisque magnitudinem augendam factum olim, scribit [b] Aristoteles. Quare mirari debet nemo, quod [c] Cornelius Celsus memoriæ prodiderit, apud nonnullos morem fuisse, vocis gratia adolescentulos infibulare; quandoquidem illi, qui histrionicæ operam navare sibi proposuerant, cum opus magna voce haberent, ad evitandam venerem, à qua summopere illa labefactatur, infibulatione non parum juvabantur, & ideo ipsa in tam frequenti usu recepta erat, ut omnes fere comœdi, aliive histriones infibularentur. quemadmodum [d] Martialis attestari videtur his versibus, in quibus de duobus histrionibus verba facit.

Menophili penem tam grandis fibula vestit,
Ut sit comœdis omnibus una satis.

& paullo post:

Dum ludit media populo spectante palæstra
Heu cecidit misero fibula, verpus erat.

& quemadmodum [e] Juvenalis insinuat, ubi scribit:

Solvitur his magno comœdi fibula:

[f] &

Si gaudet cantu, nullius fibula durat,
Vocem vendentis prætoribus:

Satis itaque constat, vociferationis exercitium majorum nostrorum temporibus in usu extitisse histrionibus, magistrosque phonascos, sicuti artem phonasciam à Theophrasto fuisse appellatam. Sed ubinam locorum perageretur, & cur institutum foret, quid apud probatos auctores legerim, in medium afferam. De loco certum est, tam Græcos, quam Romanos

[a] In Ione.
[b] 19. partic. prob. 6.
[c] lib. 7. c. 25.
[d] lib. 7. epigr. 82.
[e] Sat. 6. vers. 73.
[f] Ibid. vers. 377.

manos locum secundum [a] Pausaniam imagine theatri constructum habuisse, in quem deferebantur poëmata priusquam in theatro agerentur, & ex quo certamina musica spectabantur, ᾠδεῖον à Græcis, à Latinis ipsis *odeum* vocatum, in hoc vocis exercitationes, atque certamina prædicta effici consuevisse existimo, quando [b] Suetonius Tranquillus Neronem, musicum certamen instituisse, Domitianumque odeum, ubi præter citharœdos, chorocitharistæ, atque psallocitharistæ certarent, excitavisse scribit. quamquam alibi quoque, & præsertim in gymnasiorum exedris, in quibus philosophos & rethores disputare solitos accepimus, veteres vociferationibus certasse, se ipsosque exercuisse suspicor, cum ad formandas excolendasque voces alios in concavis locis, alios prope maris littora, ut de Demosthene fertur, vociferari, legere, cantare consuevisse legamus; quem Demosthenem cum lingua ob spiritus imbecillitatem hæsitaret, *Neoptolemo histrioni decem millia drachmarum numerasse, ut eum uno spiritu versuum periodos proferre faceret*; auctor est Plutarchus in decem oratoribus. Porro finis, cujus gratia hujuscemodi exercitationes veteres in usum provexerint, multiplex fuit, sicut à [c] Platone, [d] Aristotele, ac [e] Plutarcho intelligere possumus: nam vociferationibus exercebantur, vel ut in choris, in Sophistarum ac aliorum ad hoc institutis certamimibus, in dithyrambis τὺς ἀντιςρόφυς sive adversarios superarent, vel ut in scena & theatro quisque munere suo cum laude fungeretur, Ceterum an eodem tempore vociferationis exercitatio, & ad histrionicum, & ad medicum usum tracta fuerit, haudquaquam certo scio. sed cum animadverterim, [f] Cornelium Celsum inter exercitationes imbecilli stomacho conferentes, claram lectionem commendasse, similiter & [g] Cælium Aurelianum antiquum inter Latinos medicum in dolore capitis vocis exercitium, *anaphonesin* à Græcis vocatum, probasse, nec non in vocis amputatione, & aliis morbis exercitium idem adhibito præceptore administrandum consuluisse, ad credendum adducor, ætate illa vocis exercitationem in medicorum gymnastica locum habuisse, atque ipsos gymnastas vocem exercendi, modos, tempora, & regulas calluisse: tametsi postea Plutarchi atque Antylli temporibus ipsa majus incre

[a] In Atticis.
[b] In ejus vita cap. 12.
[c] In Protag.
[d] 19. partic. problemat.
[e] In lib. de sanit. tuenda.
[f] Lib. 1. c. 8.
[g] Lib. 1. chro. c. 1. & lib. 2. cap. 6.

incrementum susceperit. nempe quando pluribus jam experimentis comprobatum erat, exercitationem vocis rite initam non modo ad vocis conservationem, & ad aliquorum morborum curationem, sed etiam (quod ait [a] Plutarchus) ad tuendam bonam valetudinem, & ad corporis robur verum efficacissimam esse, utpote quæ thoracem ac vocalia instrumenta perbelle exerceat, naturalem calorem excitet, partibusque maxime vitalibus, & principalissimis vim internam, vigoremque firmum & genuinum inserat. ob quæ fortasse refert [b] Galenus Thessallum illum, ætate Neronis, ut scribit [c] Plinius, magna existimatione habitum & à se ipso *jatronicem* appellatum, eam etiam curandis malignis ulceribus adhibuisse. Modus autem quo hujuscemodi exercitatio peragebatur, talis à Cælio Aureliano in capite de furore proditur, *quod principia leni voce promebantur, narratio vero & demonstrationes extenta, atque majore*, tum *epilogus demissa & indulgenti*; quem vero Antyllus indicavit, erat, quod, *cum alvus dejecerat, primo leniter fricabantur, ac præcipue inferiores partes faciesque spongia aut madefiebat, aut abluebatur, deinde prius sensim, ac per intervalla mediocria loqui incipiebant, nonnunquam prius deambulabant, post vero ad vociferationem accedebant, in qua doctrinæ expertes ea dicebant, quorum meminerant, quæve clara & multas habere lenitatis & asperitatis mutationes habere videbantur. sin autem versus sciebant, jambicos dicebant, & tertius locus Elegiæ dabatur, quartus modulis & numeris, atque in his omnibus præstantius judicabatur memoria recitare, quam legere*, & ut admonuit [d] Plutarchus, *mediocribus potius, quam nimis commotis vociferationibus & jurgiosis clamoribus uti: in primis vociferabantur, vocem quam gravissimis fieri sonis poterat, producendo, tum ad acutissimos eam redigendo: deinde cum non multum in acuto sono permansum foret, retro vicissim reflectebant, paullatim vocem diminuendo, donec ad gravissimam, à qua ductum initium erat reverterentur*: atque hunc in modum tota vocis exercitatio absolvebatur, adhibita interim ratione virium, alacritatis, consuetudinis, & denique aliorum, de quibus Plutarchus in libro, quem de conservanda valetudine inscripsit, copiose disseruit. ea autem omnia agebant tam accumbentes, quam sedentes, aut stantes: ut hac ratione loca ampla hujuscemodi

[a] In libr. de tuend. valet.

[b] 4. Method.

[c] Lib. 29 cap. 1.

[d] In lib. de tuend. valet.

modi exercitationi minime necessaria judicaverit Socrates. Ad hoc pertinet & illud, quod à Plinio lib. XXXIV. cap. XVIII. relatum est, *Neronem principem lamina pectori imposita sub ea cantica exclamantem alendis vocibus demonstrasse rationem.* Et quoniam diximus, in hoc exercitationis genere, quartum locum numeros & modulos obtinuisse, merito quis à nobis sciscitari posset, qua ratione illud factum credamus, cum Plato compluribus in locis diversam & pene contrariam gymnasticæ musicam effecerit, quod altera animum, altera corpus respiciat. Cui respondendum esse judico, musicam prout ex rythmis, melodiis harmoniisque composita est, omnino à gymnastica separari, quia sic animorum solatio atque jucunditati solummodo studet, moresque hominum aliquo pacto componere apta est: ob quod eam Plato & Aristoteles in optimis rebuspublicis pueris addiscendam statuerunt. Quatenus vero musica ipsa voce utitur, & modo graves, modo acutos, modo medios sonos, qui non sine aliquo corporis labore eduntur, admittit, in gymnastica eam locum obtinere perspicuum sit. cujus rei illa assignari ratio potest, quod musica tota ordinatis vocis motibus plena existit, qui secundum [a] Aristotelis sententiam, naturam, viresque nostras & augent, & servant. ut hac de causa nemo inficiari debeat, quin musica, perinde ac vociferatio gymnasticæ, medicorum exercitatio quædam reputetur, quando id [b] Cælius Aurelianus medicus sæpe testatum fecit, & præcipue dum in furore, atque in catarrho, vocisve abscissione curandis modo vocis exercitium musico monitore compositum, modo anaphonesin adhibito præceptore, & temporum ordine servato, modo eandem sub magisterio aliptæ, vel musici præcipientis ineundam præcipit. Ad hæc gemitus quoque inter gymnasticas vocis exercitationes recenseri debere censeo, nempe qui ultra clamores, atque ululatus, quos fere semper sibi associatos gerunt, lacrymas quoque eliciendo, excrementa capitis aliarum multarum exercitationum instar exinanire possunt. Et iccirco [c] Aristoteles jure eos improbandos esse voluit, qui pueris lege ploratus prohibent: ita enim ab ipso scriptum invenitur: Τὰς δὲ διατάσεις τῶν παίδων, καὶ κλαυθμοὺς, οὐκ ὀρθῶς ἀπαγορεύουσιν οἱ κωλύοντες ἐν τοῖς νόμοις. συμφέρουσι γὰρ

πρὸς

[a] 19. partic. Prob. 38.

[b] lib. chron. c. 5. & lib. 2. cap. 6. & 13.

[c] 5. Polit. cap. ult.

πρὸς αὔξησιν. γίνεται γὰρ τρόπον τινὰ γυμνασία τοῖς σώμασιν, ἡ γὰρ τοῦ πνεύματος κάθεξις, ποιεῖ τὴν ἰσχὺν τοῖς πονοῦσιν, ὃ συμβαίνει καὶ τοῖς παιδίοις διατεινομένοις. id eſt : *Puerorum vero diſtenſiones atque ploratus, qui in legibus prohibent, haud recte faciunt, conferunt enim ad incrementum, cum ſint quodammodo exercitationes corporum, ſpiritus namque cohibitio laborantibus robur parit, quod etiam pueris inter plorandum diſtenſis contingit.* Ex quibus plane patet Ariſtotelem ploratum & exercitationem, & utilem exercitationem cenſere. Nam & [a] Cicero *athletas inter exercendum ingemiſcere conſueviſſe* memoriæ mandavit, quaſi illud ad augendas actionum vires non parum adjuvaret. Riſum pariter ſi quis inter vocis exercitationes adnumeret, minime judicio meo hallucinabitur, quod (ſive is titillatio præcordiorum exiſtat, quemadmodum [b] Ariſtoteles ſenſit, ſive, ut eſt apud [c] Meletium, motio, quæ in facie exiſtentes muſculos diſtendat, ſive muſcularis dilatamenti motus, qui à ſpiritus agitatione ab intimis viſceribus impellitur, ſive quid aliud ſenſum atque intellectum humanum latens) proculdubio illum corpora noſtra agitare, & non parum exercere apparet. Quis enim non videt hominibus, dum rident, tota viſcera commoveri, igneſcere faciem, caput & pectus concuti? innumeriſque fere affectionibus eorum ſtatum affici, quæ ſicuti nonnullis aliquando magna detrimenta, aliquando mortem attulerunt, ita quoque allios non parum juverunt : ut falſum dixiſſe apud [d] Xenophontem Aglaitadem illum ferme conſtet, qui riſum moventes neque ridentium animis, neque corporibus prodeſſe credidit.

[a] 2. Tuſc. quæſt.

[b] 2. de part. animalium, & 35. par. probl. 6.

[c] In libr. de nat. hom.

[d] In Pædia Cyri lib. 2.

CAPUT VIII.

De Cricilaſia, Trocho, Petauro, & Pilamalleo.

SI ea omnia, quæ antiquis temporibus uſitata, ac, ut ſic dicam, pervulgata erant, aut ad nos per manus tradita, ſicut de anatomica arte narrat [e] Galenus, perveniſſent, aut ab auctoribus ſcriptis mandata non interiiſſent, multos profecto labores, quos homines quotidie in obſcuris, ac antiquatis rebus ad lucem revocandis ſuſtinent, citra ullam jacturam

[e] 2. de anat. admini. in princ.

effugiſſent. ſed quoniam alia temporis diuturnitate aſperitateque obſoluerunt, alia difficili obſcuritate depravata ſunt, alia ſcriptorum interitu defecerunt, alia communi quadam ſeculorum negligentia nunquam proprium nitorem recuperarunt, hinc factum eſt, ut in dies cogantur homines obſoleta renovare, depravata reformare, abolita reficere, tandemque neglectis & deturpatis ſplendorem reſtituere, nec non in tanta obſcuritate coacti, ſomniantes quandoque à veritate procul aberrare. inter quos cum ego quoque ſimilem provinciam ſuſceperim, qui artem gymnaſticam olim in magno pretio habitam, nunc penitus obſcuratam & emortuam ad lucem reducere ſtudeo, mihi tanto majore excuſatione dignus videor, quanto pauciores, aut fere nulli ſcriptores ſuperſunt, à quibus inſtitutum meum dirigi queat, ne ſileam plurima exercitationum genera, quæ quod temporibus noſtris deſueverint, veterumque peragendis eas ratio non habeatur, quomodo fierent, qualesve eſſent, divinandum eſt potius, quam certi quidquam affirmandum. Quemadmodum de cricilaſia atque trocho contingit. Nam κρικηλασίας, quæ *circuli impulſum* latine ſonat, modum atque figuram tametſi [a] Oribaſius ex Antyllo explicaſſe videatur, tamen res ipſa usque adeo tenebris involuta eſt, ut perarduum omnino cuivis erudito fiat, talis exercitationis formam & conditiones dignoſcere. Sed ne quis nos vel craſſæ ignorantiæ, vel temeritatis, vel timiditatis, vel arrogantiæ crimine juſte notare queat, ipſius Oribaſii verba Græca ex Vaticano codice deſcripta in medium adducam, quæ ita in libro [b] Collectaneorum. VI. ad Julianum leguntur. Ἐλάσσονα δὲ ἐχέτω ὁ κρίκος τὴν διάμετρον τοῦ μήκους τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε τὸ ὕψος αὐτοῦ μέχρι τῶν μαστῶν ἐξικνεῖσθαι, ἐλαύνεσθαι δὲ μὴ κατὰ μῆκος, ἀλλὰ κατὰ πεπλανημένον, ἔστω δὲ ὁ ἐλατὴρ σιδηροῦς ξύλινον ἔχων τὴν λαβήν, τοὺς μέντοι λεπτοὺς κρίκους τοὺς περικειμένους τῷ τροχῷ ᾠήθησάν τινες εἶναι περιττούς, τὸ δὲ οὐχ οὕτως, ἔχει ἀλλ' ὁ ψόφος ὁ γινόμενος ἐξ αὐτῶν διάχυσιν ἐργάζεται, καὶ ἡδονὴν τῇ ψυχῇ, Id eſt, *Habeat vero circulus diametrum hominis longitudine minorem, ita ut ipſius altitudo usque ad mammas pertingat, neque ſecundum longitudinem, ſed in transverſum impellatur, ſit autem impulſor ferreus ligneam anſam habens. Nonnulli tenues annulos rotæ circumpoſitos ſupervacaneos eſſe putarunt : at hoc minime ita ſe habet,*

[a] Lib. collect. 6. cap. 26.

[b] cap. 26.

habet, quinimmo sonus ab ipsis genitus relaxationem, atque voluptatem animo parit. Ex quibus verbis clare patet, in hac exercitatione homines circulum quendam magnum, cujus circumferentiæ annuli parvi infixi erant, quadam ferrea virga ansam habente in transversum latus impellere consuevisse, à quo ducta metaphora M. Cicero II. epistolar. ad Atticum IX. scripsit: *Festive, mihi crede, & minore sonitu quam putaram orbis hic in republica est conversus*, sed cum hac ætate in usu non habeatur, possumus sane aliquid divinare, at ejus formam & conditiones penitus cognoscere minime licet. quod enim trochus Græcus fuerit, de quo Horatius libro III. carminum. Ode. XXIV.

Seu Græco jubeas trocho,

fieri quidem potest, at ob hoc nil amplius certi habebitur, cum & ille æque sit nobis ignotus. Quod item *petaurum* fuerit, aliquis fortasse in animum induxerit suum; verumtamen rem secus se habere facillime perspiciet, dum scire velit, id *machinam quandam ligneam fuisse, qua homines rotis quibusdam in aërem jactabantur*, ut, præter nominis illud indicantis vim, testatus est tum Lucilius, cum dixit, *Sicuti mechanici cum alto exiluere petauro*, tum etiam Juvenalis Sat. XIV. hoc versu:

An magis oblectant animum jactata petauro
Corpora, quique solent rectum descendere funem.

& Martialis libro XI. epigr. XXII.

Quam rota transmisso toties impacta petauro,

unde genus hoc exercitationis delectabilis minime cricilasiæ assimilari patet. quamquam credo petauro valde similem esse jactationem illam, quæ hodie apud multas puellas & pueros efficitur, assere funibus quatuor ad laquearia suspenso, & ibi sedentibus pueris, aut puellis veluti per aërem jactatis. quod genus sub oscellarum appellatione à veteribus significatum puto: atque id forsan est, cujus meminit Avicennas prima quarti tract. II. cap. XIII. ubi ad coërcendum sudorem laudat, ut

æger

æger ponatur ſuper inſtrumentum, quo pueri, vel juvenes ſolent in aëre concuti. etenim Ælius Stilo apud Feſtum ait, *petauriſtas* dici proprie Græce, quod ii πρὸς ἀέρα, vel πρὸς αὔρας πέτονται, ſive, quod *ad aërem*, vel *ad auras* volent. quod exercitationis genus etiam in ludis gymnicis uſurpatum fuiſſe apud Thracas, Ægyptios, aliosque populos ex hiſtoriis unicuique perſpectum eſſe poteſt. Nec minus iſtud indicant Auguſti, atque Tiberii Cæſarum nummi, in quibus hunc in modum oſcellarum ludus repræſentatur. Qui licet ab hodiernis oſcellis diverſus ſit, quo ad modum, nihilominus re ipſa nequaquam diſtare facile perſpicitur; quod in aëre videatur non ſecus luſores quaſſari ſolitos fuiſſe, atque nunc agunt, qui ſimiliter exercentur. Sago pariter conſueviſſe jactare ſeſe in aëra, præter [a] Martialem id hoc verſu teſtantem.

[a] Lib. 1. epigr. 3.

Ibis ab excuſſo miſſus in aſtra ſago:

eſt etiam teſtimonium Salviani & Suetonii in Othone, qui eo motu ipſum fuiſſe delectatum ſcribit libro VI. de vero jud. cap. IV. V. *ut ſago in ſublime jacularetur.*

Neque forſan prorſus abſonum eſt raptorium illud machinamentum à [b] Cælio Aureliano *macron ſparton* vocatum, vel ipſummet petaurum, vel ſaltem non ei diſſimile fuiſſe. Jam vero ſi quid apud Latinos auctores legitur, quod cricilaſiæ æquiparari queat, id profecto eſt trochus, quem [c] Martialis ita pluribus in locis deſcripſit.

[b] 5. chron. cap. ult.

[c] Lib. 14. epigr. 68.

Inducenda rota eſt, das nobis utile munus,
Iſte trochus pueris, at mihi cantus erit.

[d] &

[d] ibidem:

Garrulus in laxo cur annulus orbe vagatur,
Cedat at argutis obvia turba trochis.

[e] &

[e] Lib. 11. epigr. 22.

Lydia tam laxa eſt, equitis quam culus aheni,
Quam celer arguto qui ſonat ære trochus.

in trocho namque primo erat circulus, & in circulo annulus, qui ſono ſpectatoribus voluptatem afferebat; aderat & impulſor cum anſa, à [f] Propertio *clavis* vocatus, ubi dixit,

[f] Lib. 3. Elegia 12.

Incre-

OSCELLAE VEL PETAVRV̄

Increpat & versi clavis adunca trochi.

quæ omnia Antyllus in cricilasia sua appositissime depinxit, nisi quod Antyllus circulo tenues annulos, non annulum circumpositos tradit, præterea cricilasiam virorum exercitationem effecit. Martialis autem puerilem quendam ludum trochum fuisse significavit, quinimmo apud Xenophontem in Convivio de muliere psaltria narratur, quod *in saltando missos plures trochos exciperet, simulque saltans eos projiceret in altum, & rursum concinne exciperet*, quanquam dubitari potest, ne is trochus valde ab hoc nostro discreparet. His ergo duabus postremis rationibus adductus in eam sententiam venio, quod cricilasia exercitatio aliquo pacto diversa à trocho Latinorum extiterit; propter hoc tamen quid trochus foret, minime quidquam affirmare audeo, licet certo teneam, illud genus turbinis; quem loro baculo alligato emissum pueri in orbem rotare faciunt, & deinde plagis rotatum impellunt certatim, quemve Græci βέμβικα nuncupant, ut ex hoc antiquo epigrammate.

Οἱ δ᾽ ἄρ ὑπὸ σκυτάλαισι θοὰς βέμβικας ἔχοντες
Ἔστρεφον εὐρείῃ παῖδες ἐνὶ τριόδῳ.

id est:

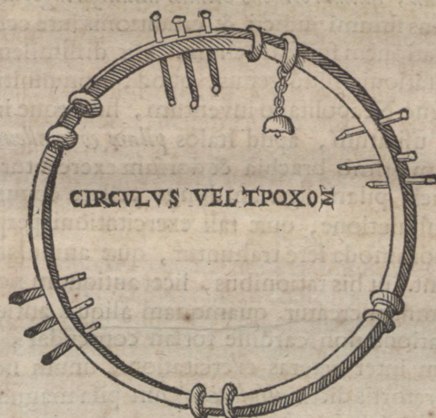
At pueri scytalis ludentes turbine acuto
Vertebant lato quisque suum in trivio.

d 7. Æneid, Et quem appositissime descripsit [d] Virgilius his versibus.

Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
Quem pueri magno in gyro vacua atria circum
Intenti ludo exercent: ille actus habena
Curvatis fertur spatiis: stupet inscia turba,
Impubisque manus mirata volubile buxum
Dant animos plagæ, ———

minime trochum esse, ut voluerunt nonnulli, sicuti & exercitatio illa, quæ hodie supra ligneas tabulas pannis contectas una cum ligneis pilis efficitur, & *truchus* nuncupatur, trochi anti-

antiquorum apud me ſimilitudinem parvam gerit. Nam trochus primo in publicis gymnaſiis, aliisve locis peragebatur. Secundo is annulum ſeu annulos habebat ſtrepitum edentes, ut homines per viam ambulantes ſonitu audito longius ab incurſu trochi caverent. Poſtremo ex ære conflabatur, atque clavem aduncam habebat. quæ omnia nec ſeparatim, nec ſimul in turbine, ſeu trucho noſtris reperiri ſenſus ipſe docet. ut merito credere debeamus, ab his longe diverſum antiquorum trochum extitiſſe, quem (ut ego puto) apprime repræſentat hæc figura

à Ligorio ad nos miſſa, quam ſe ex forma in vetuſtiſſimo atque ampliſſimo cujusdam Comici vel Satyrici poëtæ monumento expreſſa in via Tiburtina prope Romam accepiſſe retulit. niſi quod præter annulos dentes quoſdam circulo infixos, & mobiles monſtrat. quos ad ſtrepitum majorem edendum appoſitos fuiſſe vero conſonat. Trochum autem cum Horatius inter exercitationes connumeret in arte [a] poëtica.

Indoctusque pilæ, discive, trochive quieſcit,
Ne ſpiſſæ riſum tollant impune coronæ:

[a] Paullo ante finem.

Cumque Propertius inter gymnasiorum exercitationes recenseat: proculdubio ad gymnasticam aliquam pertinuisse, consentaneum rationi videtur. & ob id cum neque militari, neque athleticæ jure attribui queat, superest medicinæ gymnasticæ exercitationem fuisse, & illius præsertim, quæ pueris exercendis operam navabat. Posset tamen existimari etiam ad militarem aliquo pacto pertinuisse; quod referat Ammianus Marcellinus lib. XXI. Julianum Cæsarem *apud Parisios variis sese exercuisse motibus in campo, & inter alios quodam quem dum faceret, axiculis queis orbis erat compaginatus in vanum excussis, ansam remansisse illam, quam retinens valida manu stringebat*: ex quo loco Turnebus summi judicii & eruditionis jure censuit ejusmodi exercitationem fuisse trochum. His dissimilem formam habet exercitationis illud genus, quod, non multis ab hinc annis in Regno Neapolitano inventum, hodieque in universa fere Europa usitatum, apud Italos *pilam & malleum* vocant. in hoc etenim primo brachia & dorsum exercentur, quando malleis ligneis pilam ligneam longe pellere coguntur: demum ex ambulatione, quæ tali exercitationi perpetuo associatur, ea commoda fere trahuntur, quæ ambulantes homines percipiunt. ut his rationibus, licet antiquum non sit, minime contemni mereatur. quamquam aliquis antiquos etiam hac exercitatione non caruisse forsan contendat, cum apud *a* Avicennam inter ceteras exercitationes unum nominetur, quod virgis retortis dictis *alsulegian* cum pila magna, aut parva lignea efficiebatur, quas conditiones apprime nostra pilamalleo convenire unusquisque videt, nisi alias tacuerit Avicenna, quod suo tempore notissimæ essent.

a loc. citatis.

CAPVT IX.

De Equitatione.

HActenus eas exercitationes prosecuti sumus, quas homines à seipsis citra alterius rei adjumentum obibant. Superest de iis modo sermonem habere, in quibus homines quidem sponte, & quodammodo libere movebantur, at eorum motus alterius moventis ope perficiebantur. quod enim Ga-

[a] Galenus istis duobus addidit genus exercitationis à medicamentis factum, minime ad institutum nostrum pertinet: ideo ilud semper dimissum hac ratione intelligatur. Inter hæc postrema primun locum jure sibi vindicat *equitatio*, à Græcis medicis ἱππασία vocata, nempe quæ ceteris dignior sit, & liberum hominem, ut scripsit in Lachete Plato, maxime deceat, necnon utriusque exercitationis naturam, illius scilicet, quæ à nobis ipsis, & illius, quæ ab aliis in nobis peragitur, secundum Galeni sententiam sapiat. Equitationis primum inventorem Bellerophontem extitisse, auctor est [b] Plinius. post Bellerophontem Thessali, ob id Centauri nuncupati, equitatione in bellis uti cœperunt, quæ paulatim usque adeo crevit, ut [c] Hippocratis tempore omnes fere Scythæ equis veherentur. qui cum ob assiduas equitationes coxarum doloribus cruciarentur, per venarum post aures incisionem ab illis curati, ad coïtum valde impotentes evadebant; quamquam multi erant infœcunditatem eam à Diis proficisci suspicantes, quos Hippocrates redarguit, quod divites semper diis amici, pauperes vero minime sint, (ut etiam [d] Aristoteles id ab Hippocrate mutuatus confirmavit, (& propterea æquum fuisse potius inopes, quam opulentos eo vitio corripi, cujus tamen contrarium eveniebat. Post Hippocratis tempora equitatio semper quemadmodum in Hippia à Platone traditur, in maxima existimatione habita fuit, & idcirco omnes gymnasticæ species eam inter reliquas suas exercitationes receperunt. Nam quod in circis & ludis majores nostri equitationis certamina adhiberent, præter Olympicos ludos, in quos vicesima quinta Olympiade equorum cursus certamen inductum tradunt; testatum facere possunt quatuor illæ Romanæ factiones, *albati* scilicet, *russati*, *veneti*, & *prasini*, quæ tum in circis, tum in ludis, ac aliis equestribus certaminibus adhibitis equis, sive ad equitationem, sive aurigationem semper certabant, tantumque studium equis optimis eligendis ac parandis exhibebant, ut [e] Galenus dixerit, venetæ, ac prasinæ factionis homines etiam stercora equorum odorare solitos, quo ex illis animalium habitus, atque temperaturas internoscere, & cognitis inde melioribus uti valerent, siquidem harum factionum contentiones

[a] 3. de tuend. valet. cap. 11

[b] lib. 7. c 56.

[c] Lib. de aëre, aquis, & locis.

[d] 1. Rheto.

[e] 7. Metho.

potiundi victoriæ caussa tales erant, quæ nec ullis sumptibus, nec ullis laboribus ac studiis parcere quemquam permitterent: eo magis quod tota urbs quasi quadripartita erat, aliis uni, aliis alteri factioni faventibus, nec ulla pars civitatis reperiebatur, aut ullus hominum conventus, in quibus certaminum tempore de hujuscemodi factionibus aut studiosissime non disceptaretur, aut saltem sermo non haberetur, quemadmodum ex Plinii sexta noni libri Epistola, atque his [a] Martialis versibus quisque conjectura assequi potest.

[a] lib.14. epigr. 34.

Sæpius ad palmam prasinus post fata Neronis
Pervenit, & victor præmia plura refert.
I nunc, livor edax, dic te cessisse Neroni.
Vicit nimirum non Nero, sed prasinus,

& Lib.10. epigr. 48.

De prasino conviva meus, venetoque loquatur.
Nec facient quemquam pocula nostra reum.

quamquam [b] Juvenalis majorem Romanæ civitatis partem prasinæ factioni favisse tempore suo, quando Martialis quoque floruit, testari videatur his versibus.

[b] Sat. 11. vers. 195.

Totam hodie Romam circus capit, & fragor aurem
Percutit, eventum viridis quo colligo panni.
Nam si deficeret, mœstam, attonitamque videres
Hanc urbem, veluti Cannarum in pulvere victis
Consulibus, ———

Has vero in favendo diversis factionibus hominum acerrimas contentiones inde ortas semper existimavi, quoniam Romanorum quorumlibet vestimenta quatuor duntaxat coloribus texebantur, vel rubeo, vel albo, vel veneto, sed præcipue rubeo magis fusco, ut [c] Martialis hisce versibus indicat, de Canusina lana rubea fusca sermonem habens,

[c] Lib. 14. epigr. 27.

Roma magis fuscis vestitur, Gallia rufis,
Et placet hic pueris, militibusque color.

& ob hoc quicumque ei factioni favere cogebantur, quæ sibi simi-

ſimilem colorem profitebatur. Etſi huic ſententiæ reclamare videantur ea [a] Ovidii verba. [a] 1. de arte amandi.

Cujus equi venient, facito ſtudioſe requiras,
Nec mora: quisquis erit, cui favet illa, fave.

Sed de equitatione ludorum & ſpectaculorum, quam & athleticam vocare licet, plura non dicam: quoniam eruditiſſimus Panvinus luculentiſſime ſimul & copioſiſſime in libris de ludis, quos jam edere parat, univerſam hanc materiam pertractavit. Ad bellicam gymnaſticam accedo, quam ad acquirendam equeſtrem pro bellis diſciplinam equitationis exercitio uſam fuiſſe, locupletiſſime teſtatus eſt [b] Plato: ubi non modo viros equis armatos, atque inermes exerceri ſtatuit, verum puellis quoque tales exercitationes inire conceſſit, easque inter ceteras bellicæ gymnaſticæ ſpecies, ſive partes evidenter collocavit, ſicuti [c] Xenophon pariter ſentire videtur, apud quem Iſchomachus vitæ ſuæ rationem Socrati exponens ſic loquitur: Μετὰ δὲ ταῦτα ὡς τὰ πολλὰ ἀναβὰς ἐπὶ τὸν ἵππον ἱππασάμην ἱππασίαν, ὡς ἂν ἐγὼ δύνωμαι ὁμοιοτάτην ταῖς ἐν τῷ πολέμῳ ἀναγκαίαις ἱππασίαις, οὔτε πλαγίου, οὔτε κατάντους, οὔτε τάφρου, οὔτε ὀχετοῦ ἀπεχόμενος, ὡς μέντοι δυνατὸν ταῦτα ποιοῦντα, ἐπιμέλομαι μὴ ἀποχωλεῦσαι τὸν ἵππον. id eſt. *Poſt hæc autem equum adſcendens ut plurimum, equitationem illis, quæ fiunt in bello neceſſariis equitationibus, quam per me fieri poteſt ſimillimam exerceo, modo per transverſum, modo per declive, modo ſupra foſſas, modo ſupra aquæ rivos illum agens, atque hæc facientem equum, ne claudum reddam valde ſtudeo.* Quæ verba, poſtquam multis aliis ejus vivendi rationem declarantibus addidiſſet Iſchomachus, ei tandem Socrates ita reſponſum dedit: Νὴ τὴν Ἥραν ὦ Ἰσχόμαχε ἀρεσκόντως γέ μοι ταῦτα ποιεῖς, τὸ γὰρ ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ συνεσκευασμένως χρῆσθαι τοῖς τε πρὸς τὴν ὑγιείαν καὶ πρὸς τὴν ῥώμην παρασκευάσμασι, καὶ τοῖς εἰς τὸν πόλεμον ἀσκήμασι, καὶ ταῖς τοῦ πλούτου ἐπιμελείαις, ταῦτα πάντα ἀγαθά μοι δοκεῖ εἶναι. Hoc eſt. *Per Iunonem ò Iſchomache ſic agendo mihi places, quandoquidem uno tempore collectim ſanitati atque robori acquirendo operam navas, necnon ad bella te exerces, divitiisque accumulandis invigilas, quæ omnia admiratione digna mihi plane videntur.* Ex his enim & Iſchomachi, & Socratis ſermonibus clariſſimum argumentum elicitur, antiquos ad bellicas diſci-

[b] 8. de leg.

[c] In Oecon.

plinas

plinas comparandas equitationibus usos. Quod vero medicorum gymnastæ equitationes ad sanitatem recuperandam tuendamve, necnon ad optimum corporibus habitum ingenerandum adhiberent, præter Socratis modo citatam orationem, unum [a] Galeni testimonium sufficere deberet : qui inter reliquas gymnasticæ exercitationes minime infimum locum eam obtinere, cum nedum corpus, sed etiam sensus exerceat, scribit: nisi quoque Antylli, Ætii, & postremo [b] Avicennæ comprobatio accederet, qui tam equis, quam camelis vectari inter opportunas exercitationes reposuit. nam & Germanicum Tiberii imperatoris nepotem, cum crurum tenuitate deturparetur, equitatione à medicis imperata illam curasse memoriæ prodidit Suetonius : ut hoc exemplo persuasi credere debeamus, equitationem tanquam utilissimam à medicis semper magnopere existimatam fuisse : quamvis & apud ipsos valde referret, numquid mulo, an equo veherentur, & illis an gradariis, an asturconibus, an succussatariis, an concurrentibus : quorum omnium diversas operationes suo loco explanabimus.

a 2. de tuend. val cap. 11.

b Loc. citat.

CAPVT X.

De Curuli vectatione.

DIximus duo esse exercitationum genera, alterum in quo homines à se ipsis solum moventur, alterum ab aliis, sive, ut Aristotelis more loquar, alterum in quo suapte natura, alterum in quo alio movente sese exercentes moventur. De primo superius tractavimus, de altero quod *gestatio* à Cælio Aureliano & Plinio communi nomine, ab Antyllo, Herodoto, Galeno, aliisque antiquioribus medicis Græcis αἰώρα vocatur, in sequentibus verba facere polliciti sumus: atque jam de equitatione, quam [c] Galenus mixtum motum fecit, sermonem explicavimus. ad alia igitur transeuntibus prima sese offert *in curribus vectatio*, quam antiquissimam fuisse, nemo inficiatur, siquidem, ut Arati vetustus interpres testatur, primus, qui equos curribus junxerit fuit [d] Erichthonius, quem ob id inter cælitum imagines relatum scribit Mani-

c 2. de tuend. val. cap. 11.

d Plin. lib. 7. cap. 56.

Manilius primo aſtronomicorum. Porro forma & modus curruum diverſus extitit. Nam [a] Plinius materiam curribus faciundis idoneam abietem probat, rotarum vero axibus ilicem, fraxinum, atque ulmum. Vnde elicitur veteres ex hujuscemodi lignis currus fabricaſſe, qui prioribus illis ſeculis duabus tantum rotis conſtruebantur, alias duas auctore [b] Plinio addiderunt Phryges. Scythas poſtea etiam ſex rotis currus conſtruxiſſe memoriæ tradidit vetuſtiſſimus [c] auctor Hippocrates. quæ rotæ Homeri temporibus ſtanno ornabantur, ac poſterioribus ſeculis non modo rotas, ſed tota vehicula ebore ornata fuiſſe, legimus apud Plautum in Aulularia, ſicuti [d] Plinii tempeſtate tota eſſeda atque vehicula auro ac argento inſignita conſpiciebantur. Variis præterea rebus cooperta fuiſſe veriſimile videtur, plerumque autem pellibus, quemadmodum in probl. Romanis ſcriptum reliquit Plutarchus: ſicuti aliquando equis, aliquando mulis, aliquando bobus, interdum viris agi ſolita legitur. Quin [e] Heliogabalum non modo varia & monſtruoſa animalia, ſed etiam *mulieres nudas* curribus junxiſſe, iisque ipſum vectum eſſe, tradunt. Hæc porro geſtatio in curribus facta olim Romæ inter mulieres in maximis deliciis habebatur: ad tantumque luxum aliquando pervenit, ut eas ipſa uti ſenatusconſulto vetare, coacti ſint Romani. cujus rei gratia cum mulieres ira percitæ inter ſeſe conſpiraſſent, ne qua eorum conciperet, neve pareret, atque ita viros ulciſcerentur, Romanos mutaſſe ſententiam, atque iterum illis curribus uti permiſiſſe, ſcriptis mandavit Plutarchus. In quibus deinceps ne ſederent, neve equis per urbes veherentur, M. Aurelius Antoninus philoſophus, matronarum conſulens modeſtiæ, denuo prohibuit. Neque minus apud gymnaſticos hæc ipſa geſtatio æſtimata reperitur: quando, ſive ludos & ſacra certamina ſpectes, ſive medicorum libros perſcruteris, in omnibus ea uſitata apparebit. Quis quæſo neſcit nona & nonageſima Olympiade curruum certamen in Olympicos ludos invectum. Quis ignorat Synoridas, quibus animas noſtras Plato in Phædro elegantiſſime aſſimilavit, necnon bigas quadrigasve curruum genera in publicis ſacris frequenter certaſſe? quod poſtea ſtudium ita apud Romanos excultum atque auctum fuit, ut pauca, vel nulla fere

[a] Lib. 16. cap. 42.

[b] Lib. 7. cap. 56.

[c] Lib. de aëre aquis & locis.

[d] Lib. 34. cap. 17.

[e] Lampridius in vita Heliogab. cap. 29.

publica ſpectacula ederentur, quin curruum certaminibus honorifica præmia propoſita ſpectarentur. Ob quæ refert [a] Plinius *in quadrigarum certamine, quod Latinarum feriis in Capitolio celebrabatur, pro præmio victorem abſinthium bibere conſueviſſe, quaſi ſanitatem in præmium dari valde honorificum arbitrarentur majores.* An vero gratia bellicæ diſciplinæ adipiſcendæ vectatione in curribus uterentur veteres, nil certi affirmare audeo. Exiſtimo tamen, cum ab Homeri ætate usque ad [b] Xenophontis tempora, atque etiam poſterioribus ſeculis perduraverit mos, ut in bellis è curribus quoque dimicarent, quemadmodum in equitatione exercebantur, quo fierent bellis gerendis aptiores: ſimiliter & in curribus ſe exercere veteres conſueviſſe, ne, cum pugnandum erat, tanquam inexercitati, & diverſorum agendi currus modorum expertes ſuperarentur. Ceterum quod medici gymnaſtici ſimilem vectationem tam pro ſanis conſervandis, quam pro aliquibus ægris curandis in uſum receperint, clariſſime teſtati ſunt Galenus, [c] Antyllus, Herodotus, atque Avicenna: qui non modo eam inter gymnaſticæ veræ exercitationes reponendam voluerunt, immo & febricitantibus (quod pauciſſimis exercitationibus attributum invenitur) tanquam maxime commodam celebrarunt. hujus etenim quaſi duo genera effeciſſe videtur [d] Galenus, alterum, in quo homines vecti ſedebant, alterum in quo jacebant. atque utraque hæc raro in urbe, frequentiſſime per vias, & extra urbem peragebantur. iccirco ſcriptum eſt à [e] Plutarcho, Romanos coactos fuiſſe in Septimontii feſto prohibere, *ne ea die vehiculo uti liceret*, ut urbs, & feſti celebratio non relinqueretur. Nunquid autem ſani ſimul & valetudinarii in iisdem vehiculis exercerentur, indicaſſe mihi videtur Herodotus, apud quem legitur, febricitantes curribus, qui manu ducuntur, nec non bigis geſtari ſolitos, atque illos à principio per triginta ſtadia moveri, deinde ea conduplicare; hos à ſtadiis triginta, aut quadraginta initium ducere, & usque ad ſpatium altero tanto majus progredi conſueviſſe. Sanos vero omnibus curribus, & tectis, & apertis ſine ullo diſcrimine uſos eſſe, veriſimile fit: etſi fortaſſe principes tectis potius, quam detectis vectos credere poſſumus, quando refert Dion hiſto-

[a] lib. 27. c. 7.

[b] In pædia Cyri. lib. 6.

[c] Oribaſius lib. c. 25.

[d] de tuend. valet. c. 11.

[e] In probl. Romanis.

historicus, Claudium Cæsarem dum prospera valetudine uteretur, caputque tremulum & manus ac linguam titubantes haberet, primum omnium Romanorum vehiculo undique obtecto gestatum esse, sicuti [a] Plinius junior ob oculorum infirmitatem se aliquando usum illo testatur Epistolarum libro VII. ita scribens ad Cornutum suum: *Pareo collega clarissime, & infirmitati oculorum, ut jubes, consulo. Nam & huc, tecto vehiculo undique occlusus, quasi in cubiculo perveni.* Ex his igitur omnibus cuique cognoscere licet, talem exercitationem non minus ceteris gymnasticis probatam fuisse, quippe quos, & non aurigas motuum omnium ex hac gestatione contingentium facultates & conditiones probe intellexisse scribit [b] Galenus. quasi hæc exercitatio, quemadmodum & aliæ, proprios præfectos nimirum aurigas possideret; insuperque communi totius artis magistro subjiceretur, qui & modum & mensuram, & qualitatem, & tempus in simili exercitatione observanda diligenter præfiniret. Habuerunt veteres multa curruum, aut vehiculorum genera, ut *plaustrum*, *esseda*, *petoritum*, *arcirnam*, *birotum*, *cantherinum*, *carrucam*, *carpentum*, *thensam*, *cisium*, *covinum*, *rhedam*, *pilentum*, *burdones*. quæ omnia quod rotis agerentur in hoc erant similia, distabant vero modo forma, modo materia, modo magnitudine, modo aliis. At de his non est quod loquamur, cum vectatio omnium fere eadem esset, & idcirco medici cuncta sub uno currus genere sint complexi.

[a] Epist. 21.

[b] 2. de tuend. valet. cap. 11.

CAPUT XI.

De gestatione in Lectica & Sella.

Lecticam atque sellam ob commoditatem potius eorum, qui vel senectute, vel morbo impediti ambulare pedibus non poterant, vel ob delicias, quibus semper homines studuerunt, inventam fuisse, quam ob aliud, non desunt qui opinentur: nec forsan sine ratione; quandoquidem nulla apparet probabilior caussa, qua inducti veteres hujuscemodi instrumenta excogitaverint, quam quod equitare, & pedibus ire nequeuntes, aliquam rem optaverint, qua domo exire,

per urbes vagari, iter facere quam commode valerent: nisi dicamus, imperatores, reges, atque principes ne in faciendis itineribus à sole, à vento, pluvia, tempestate, atque similibus offenderentur, lecticas & sellas, undique obtegi & retegi aptas, invenisse, quas alii postea divites luxus ac voluptatis, sive commoditatis gratia, & postremo medici gymnastæque ad usum hominum sibi ipsis concreditorum traduxerint. utcumque sit, constat, quos nuperrime dixi medicos atque gymnastas illas ad exercenda sæpe valetudinariorum, rarius sanorum quoque corpora usurpasse. Seneca enim Epistola LV. ita de gestatione loquitur. *A gestatione cum maxime venio non minus fatigatus, quam si tantum ambulassem, quantum sedi: labor est enim & diu ferri, ac nescio, an eo major, quia contra naturam est; quæ pedes dedit ut per eos ambularemus, oculos, ut per eos videremus. Debilitatem nobis indixere delitiæ, & quod diu noluimus, posse desivimus, mihi tamen necessarium erat concutere corpus, ut sive bilis insederat faucibus discuteretur: sive ipse ex aliqua caussa spiritus densior erat, extenuaret illum jactatio, quam profuisse mihi sensi.* Quæ vero tam lecticæ, quam sellæ forma fuerit, nil ita certum habetur, quin dubitare cuivis liceat, attamen verisimile est, in ea pulvinar & lectulum stratum fuisse, quod & jacere, & sedere, & prout libebat, qui gestarentur, possent. an in ceteris fuerit nostræ dissimilis, vel potius similis; credo non admodum dissimilem extitisse, nisi quod nostra à mulis, vel equis fere semper gestatur, illa antiquorum utplurimum à servis sex portabatur, atque ob id *hexaphoros* nuncupabatur, uti ex his versibus [a] Martialis perspicuum fit, in quibus Afrum quendam pauperem & juvenem deridet, quod lectica gestari vellet.

[a] Lib. 6. epigr. 77.

Cum sis tam pauper quam nec miserabilis Irus;
Tam juvenis, quam nec Parthenopæus erat;
Tam fortis, quam nec, cum vinceret, Artemidorus;
Quid te Cappadocum sex onus esse juvat?
Rideris, multoque magis traduceris, Afer,
Quam nudus medio si spatiere foro,
Non aliter monstratur Atlas cum compare mulo,
Quæque vehit similem bellua nigra Lybin,

Invi-

Invidiosa tibi quam sit lectica, requiris?
Non debes ferri mortuus hexaphoro:

similiter & ubi Zoilum [a] carpit, quod lecticam sandapilæ sive feretro mortuorum similem haberet. [a] Lib. 2. epigr. 81.

Laxior hexaphoris tua sit lectica licebit,
Dum tamen hæc tua sit, Zoïle, sandapila.

Nam ex his liquido intelligere quisque potest lecticam fere semper à sex servis esse gestatam. (In quem usum Cappadoces Martialis, Germanos Tertullianus adhibitos scribunt) sique interdum aliquis lecticariorum numerum augere voluisset, protinus fuisse notatum, quemadmodum idem [b] Martialis indicavit, ubi Philippum quendam insanum vocat, quod ab octo servis lectica ejus ob quandam divitiarum inanem ostentationem per urbem gestaretur. [b] Lib. 6. epigr. 84.

Octaphoro sanus portatur, Avite, Philippus:
Hunc tu si sanum credis, Avite, furis.

Cum itaque lectica antiquorum ita se haberet, non modo pro sede commoda, verum etiam conciliando somno, dum claudebatur inserviebat, ut [c] Juvenalis testatur his verbis: [c] Satyr 3. vers. 242.

Namque facit somnum clausa lectica fenestra.

tamque frequens illius erat usus, ut castra lecticariorum, qui solum gerendis lecticis, vel etiam matronis in eis deponendis ac gestandis, ut est apud Jureconsultos mentio, destinabantur, pluribus in locis haberentur, in quibus & jura ipsis dabantur, & alia in castris fieri solita agebantur, quamquam libertis omnibus lectica per urbem gestari vetitum credam, Suetonii auctoritate inductus, qui Claudium imperatorem *Harpocrati liberto lectica per urbem vehendi spectaculaque publice edendi jus tribuisse* scribit. At qui sellam duplicem fuisse tradidit Antyllus, sive potius ejus interpres; alteram, in qua sedebant, quæ vel cooperiebatur, vel aperta sinebatur, & à nonnullis, veluti à [d] Cælio Aureliano, *portatoria sella*, ac *fertorium* dicebatur, alteram in qua jacebant, primam quoque temporibus nostris videre licet, [d] Lib. 1. Chron. cap. 5.

cet, cum podagrici, divites, atque alii principes, deliciis nimis dediti, illa quotidie vehantur, qua item viros magiſtratum gerentes olim geſtari conſuevisse, atque inde *curulis ſellæ*, in qua tantum ſedebatur, nomen emanaſſe arbitror: ſecundam, in qua jacebant, non habemus, quod ego ſciam, niſi dicamus lecticam noſtram illius vicem gerere, atque ipſis eandem rem ſignificaſſe lecticam, & ſellam, jacendo ſedendove idoneam. Cui ſententiæ plane ſubſcripſiſſe videtur [a] Ætius Amidenus, qui inter geſtationes, ſellas omittens, ſolum lecticæ duplicis mentionem fecit, ejus ſcilicet, in qua vecti ſedebant, & ejus in qua jacebant. Fuerunt igitur tum lectica, tum ſella inſtrumenta quædam, quibus divites, ſenes, & qui ambulare non poterant per urbes, & in itineribus à ſervis vehebantur, quibusque medici gymnaſtici ad exercendos valetudinis gratia tam ſanos, quam infirmos non raro utebantur. narrat enim [b] Galenus, *Antiochum medicum jam octuagenarium, & in vivendo ſolertiſſimum, ſi quando longius ire vellet, modo ſella, modo vehiculo geſtari ſolitum.* Narrat ſimiliter [c] Plinius Cæcilius, *avunculum ſuum Romæ ſella vehi ſolitum, ne cæli aſperitas ullum ſtudii tempus eriperet.* Vnde judicari poteſt, ſenes tam in exercendis ſeipſis, quam in obeundis privatis actionibus geſtationes in ſellis in uſu habuiſſe, perinde etiam ac in languentibus medici eaſdem uſurpaſſe animadvertuntur; in quibus is modus ſecundum [d] Herodotum obſervabatur, *ut neque minus quinque ſtadiis, neque plus quam hujus duplum ſimiles geſtationes producerentur, atque ita ſequenti die obſervarentur; tertio vero die quinque ſtadia ſingulis diebus usque ad triginta ſtadia addebant.* Et ne quis forſan ſuſpicetur, ſellam atque lecticam idem extitiſſe, præ ceteris unum [e] Martialem adducere poſſumus, apud quem obſcurum eſſe nequaquam poteſt, illas diverſas fuiſſe, cum ait:

Lecticam, ſellamve ſequar? nec ferre recuſo,
Per medium pugnas, ſed prior ire, lutum.

quod ſimiliter his Tertulliani verbis in libro de pallio confirmatur, *ipſas quoque jam lecticas, & ſellas, queis in publico quoque domeſtice, ac ſecrete habebantur, ejeravere.* Jam vero ſellarum alias fuiſſe *pelliceas*, alias *oſſeas*, nonnullas *eboratas*, aliquas *argentatas*, ex Lampridio in Heliogabalo certo ſciri poteſt.

[a] Lib. 3. c. 6.
[b] 5. de tuend. valetud. c. 4.
[c] Lib. 3. Epiſt. 5.
[d] Oribaſius collect. med. 6. cap. 25.
[e] Lib. 10. epigr. 10.

CAPVT XII.

De agitatione per Lectos Pensiles, & per Cunas facta, & de Scimpodio.

QVod agitationem per cunas, & lectulos pensiles, quos duos sub κλίνης vocabulo à Græcis complexos sentio, factam inter gymnasticæ exercitationes recensere velim, forsan aliquis mirabitur, cum hac tempestate cunæ solis pueris eblandiendis inserviant, paucissimique sint, quibus medici pensiles lectulos parari jubeant : verumtamen is mirari desinet, si Galenum, Herodotum medicum, Ætium, & Avicennam diligenter legere placuerit : qui cum hujuscemodi agitationes inter alias corporum humanorum exercitationes adnumerarint, cur à me silentio præteriri debeant, non video. Nam cunas ob pueros potius, quam adultos excogitatas fuisse non equidem diffiteor, sed puto talem motionem interdum viris cum ad leniendos dolores, tum ad conciliandum somnum non parum adjumenti præstare posse, ut præclare scriptum est ab [a] Antyllo, & Ætio, apud quos *lectus fulcra mobilia juxta angulares pedes habens* nil aliud mea sententia significat, quam cunas ipsas, quas etiam intellexit [b] Celsus, ubi dixit, *si ne id quidem est, uni lecti pedi certe funiculus subjiciendus est, atque ita lectus huc & illuc impellendus.* etsi Oribasii interpres nomen κλίνης pro lectica transferre maluerit, & iccirco omnes illos prorsus falli credo, qui in gymnastica medicorum eas nullum usum habere censeant. Quibus similis quoque est exercitatio illa puerorum, dum in ulnis à nutricibus gestantur, quæ & à medicis, & à [c] Platone pro ipsorum valetudine mirum in modum probatur. Eadem prope est tam lectulorum, quam balneorum pensilium ratio. quæ omnia quoniam ab Asclepiade Prusiense frequenter usurpata apud [d] Plinium traduntur, ut is infirmorum voluptatibus, ac jucunditatibus inserviens, penes homines auctoritatem adipisceretur, sicuti inventori suo gloriam, atque existimationem incredibilem pepererunt, ita quoque utentibus multam utilitatem simul atque delectationem attulisse rationi consentaneum videtur:

atque

[a] Oribasius lib. 6. collect. cap. 25.

[b] Lib. 2. c. 15.

[c] 7. de Repub.

[d] Lib. 26. c. 3.

atque inde emanasse, ut posteriores medici similem motum ad exercendos homines comprobarint. quamquam pauci, vel nulli (quod ego sciam) talium instrumentorum formam, ac utendi modum tradiderunt, à quibus certo admoneamur frequentem illorum usum aliquo tempore extitisse. nisi credamus antiquos scriptores propterea hujuscemodi res scribere neglexisse, quia vulgatæ, & omnibus manifestæ essent. Quæ temporibus nostris cum à plerisque ignorentur, operæ pretium me facturum spero, si breviter quid sentio, in medio afferam. Nam de lectulis pensilibus, quos primum ab Asclepiade excogitatos tradit [a] Plinius, opinor eos fuisse lectos quosdam parvos, modo ex lignis, modo ex ære, modo ex argento (majores nostros etiam argenteos lectos habuisse scripsit [b] Plinius) constructos, qui quatuor angulis funibus ad cubilium laquearia alligabantur, ita ut à terra sublati aliquantulum, quasi in aëre, pendere viderentur. Balnea similiter pensilia à Sergio Orata, teste [c] Plinio, primum inventa, non quæ supra tecta fiebant, aut concamerata loca, ut voluerunt aliqui, sed nulla alia fuisse credo, quam *labra illa vel marmorea, vel ænea, vel lignea ad lectulorum imitationem laquearibus appensa, quo minimo quolibet manuum impulsu, alias leniter, alias vehementius agitari valerent*, quod [d] Seneca ad Lucillum scribens nobis manifestavit his verbis. *Balnearum suspensura inventa est: ne quid ad lautitiam deesset.* His igitur motibus quoscunque exerceri medici præcipiebant, huic uni potissimum studebant, ut motum citra laborem, lassitudinemve ullam afferrent: deinceps curabant, ne in exercitatione illa jucunditas desideraretur, quæ profecto magna in lectulis, at maxima in balneis reperiebatur, nempe quæ præter suavissimum illum motum, aquæ delectationem addebant, dum ea mollissime, blandaque titillatione quadam singula corporis membra tangebant. si namque balnea pensilia ea fuisse intelligantur, quæ supra tecta fierent, quomodo in illis major illa voluptas, ob quam secundum Senecam & Plinium excogitata fuerunt, reperiretur, quam in aliis, non video. De pensili lecto dixit Herodotus, *gestationem in illo tamdiu faciendam esse, quamdiu quispiam in sella gestatus quadraginta stadiorum iter conficiebat.* alteri tamen ejus-

[a] lib. 26. c. 3.
[b] lib. 33. c. 11.
[c] lib. 9. c. 54.
[d] Epist. 90.

ejusdem auctoris sententiæ libentius acquiesco, videlicet hujuscemodi exercitationem, quanta esse debeat, facile numero definiri non posse. quod non tantum in his, sed & in omnibus aliis sentio ob varias ac diversas ægrotantium affectiones, quibus non eadem ullo modo convenire posse, omnes vel mediocriter in medica arte periti uno ore prædicant. Lectulo pensili simile aliud instrumentum veteres habuisse invenio, quod σκιμπόδιον Græci, *scimpodium* Latini eodem vocabulo appellarunt. hoc licet nusquam appenderent, erat tamen vel lectus parvus, vel quid in formam lecti pensilis constructum: atque ipso per urbes, & per vias tam viri, quam mulieres gestabantur, ut Dion historicus demonstrat, scribens, primo *Augustum ac Tiberium in scimpodiis quandoque vehi solitos, cujusmodi mulieres tempore suo gestabantur*, secundo quod *Severus, dum Britanniam obiret, scimpodio undique obtecto ferebatur*. Ceterum qualis hujus instrumenti figura extiterit, haud satis constat: putandum est tamen sellam fuisse ita fabricatam, ut lectum plumeum parvum caperet, ita vinctum, ut pendere videretur, in quo si non penitus saltem ex aliqua parte, qui ferebantur, jacebant, & undique, ne ab aëris injuriis læderentur, cooperiri poterant. hoc intellexisse meo judicio videtur [a] Juvenalis, cum Crispinum quendam mordens dicebat. [a] Satyr. 1. vers. 158.

Qui dedit ergo tribus patruis aconita, vehatur
Pensilibus plumis, atque illinc despiciat nos.

de eodem interpretanda est hæc inscriptio, quam mihi dedit Aldus Manutius, Paulli doctissimi & eloquentissimi filius eruditissimus, quamque Parma ad Andream Naugerium olim allatam retulit.

D. M.
L. AEMILI. VICTORI. QVI. PRIDIE. NATALEM. SVVM VICESIMVM. ET. SECVNDVM. PRVNA. IN. PENSILI POSITA. VRGENTE. FATO. SANVM. ISPE. NECAVIT. SE. L. AEMILIVS. VICTOR. PRINCIPALIS. ET AELIA. VENERIA. FILIO. PIENTISSIMO
ET. SIBI

a 10. Meth. neque aliud significavit [a] Galenus, quando balnea ingrediendi modum hecticis præscribens hæc scriptis mandavit: Ἀῤῥωστοῦντα βούλομαι κομίζεσθαι μὲν ἐπὶ τοῦ σκίμποδος εἰς τὸ βαλανεῖον. Id est, *ægrotantem volo portari in scimpodio ad balneum*, neque aliud Libanius rhetor in libro de sua ipsius vita intellexit, dum dixit: *cum domi sum, in lecto jaceo; ubi vero in schola, in scimpodio*, b Lib. 19. c. 10. sicut etiam idem intellexit [b] Gellius, ubi scribit, *se Frontonem Cornelium pedibus graviter ægrum in scimpodio Græciensi cubantem invenisse*. Patet itaque non modo ob delicias atque voluptates à majoribus nostris lectulos ac balneas pensiles, necnon scimpodia; verum etiam & à medicis gymnasticis ad exercenda valetudinariorum corpora usurpata fuisse. Quale porro fuerit instrumentum illud machinamentum raptorium, & *macron* c Lib. 3. c. 6. & lib. 5. cap. ult. *sparton* à [c] Cælio Aureliano vocatum, qualisque apud eundem *recussabilis fera Italica* nominata, quibus duobus gestabantur, nondum mihi plene compertum est, cum à nullo alio auctore ipsorum mentionem hucusque factam invenerim. nisi fuerit, ut supra diximus, *petaurum*, vel potius sit Cælii contextus depravatus.

CAPVT XIII.

De Navigatione, & Piscatione,

INter gestationis species, quæ plures exercendis corporibus extiterunt, navigationem quòque reposuit Antyllus, quem secutus Ætius, & post eum Avicenna manifeste eam pro exercitatione habitam demonstrat; id quod utrique non tam ab experientia meo judicio desumpserunt, quam ab antiqua d 4. Aph. 14. divini [d] Hippocratis sententia, qua navigationem & movere corpus, & perturbare dixit. nisi quod Avicenna navigationem inter debiles exercitationes adnumeravit, Hippocrates vero eam corpus magnopere perturbare asserit, id quod potius vehementis quam remissi motus argumentum videtur. Hac navigationis exercitatione duas præsertim gymnasticas, sed non admodum usas invenio, medicam scilicet, & bellicam. Medici ea utebantur vel ad aliquorum sanorum habitus conservandos, vel ad nonnullorum ægrotantium sanitatem comparandam. ad

sanos

ſanos utebantur navigatione, quod (ut ab [a] Ariſtotele ſcriptum eſt) mare ob placidas aſpirationes ſalubritatem inſignem facit, unde navigantes ſemper coloratiores exiſtunt, quam in paludibus degentes. Ad ægrotos vero, quoniam idem humores putridos ac nocuos tum vomitu, quem frequentiſſime inſuetis præſertim parit, tum ventis ac vaporibus ſiccis exiccare natum eſt. quare dicebat [b] Avicenna navigationem lepræ, hydropiſi, apoplexiæ, ſtomachi frigiditatibus, nec non inflationibus ejusdem magnopere prodeſſe. [c] Plinius vero & phthiſicis, & ſanguinem excreantibus adjumentum afferre Annæi Gallionis poſt conſulatum ita curati exemplo teſtatus eſt. qui item ab hujuscemodi affectis Ægyptum peti non ob terram ipſam, ſed propter navigandi longinquitatem cenſuit, ut etiam ejus [d] Nepos Plinius ſecundus Zoſimum libertum ſanguinem rejectantem eo ſe miſiſſe, & confirmatum à valetudine rediiſſe narrat. quamquam auctor ille nomine Plinii falſo inſcriptus in libro 1. de re med. ſenſerit phthiſicis utilius eſſe in ſaltibus morari, ubi pix naſcitur, quam in mari navigare, & marina loca viſitare. quod etiam traditum eſt à Marcello medico. nam & Galenus 1x. de ſimpl. medic. ubi de terra Samia loquitur, memorat, multos pulmone ulceratos Roma ob id in Libyam profectos, annis aliquot inculpatos vixiſſe, poſtea vero morbum recruduiſſe, ubi non pari cura vivebant. Modus in navigatione valetudinariis obſervatus ſic ab Herodoto deſcribitur, *quod à ſexaginta ſtadiis incipiebant, & in duplum horum deſinebant.* Porro navigationis plures fuerunt differentiæ, quando aliæ *in mari*, aliæ *in fluminibus*, aliæ *in magnis*, aliæ *in parvis navibus*, aliæ *remis*, aliæ *remulco*, aliæ *vento*, *aut vehementi*, *aut placidiore* fiebant. De navigatione per flumina traditum eſt à [e] Plutarcho, *eam minus nauſeam producere*, *quam mare*, quod tam odor, quam timor è maris adſpectu proficiſcentium corpora perturbant, atque ſic vomitum cient, quæ res à fluminibus minime contingit. contra Cælius Aurelianus in inveteratis capitis doloribus ceteris prætulit longam per maria navigationem, *quoniam* (ut ipſe inquit) *fluminales, vel portuoſæ navigationes, necnon ſtagnorum*, *incongruæ judicantur*, *nimirum quæ caput terrena exhalatione humectantes infrigidant*, *maritimæ vero latenter*,

[a] 14. partic. Prob. 12.

[b] Edoc. 2.

[c] Lib. 31. c. 6.

[d] Lib. 5. epiſt. 19.

[e] In lib. de quæſt. natura.

atque ſenſim corpus aperiunt, & ſalſæ proprietatis cauſſa corpus adurunt, atque ejus habitum quadam mutatione reficiunt. Hic igitur fuit apud gymnaſticos medicos navigationis uſus, quam pariter bellicæ ſtudioſos amplexos fuiſſe diximus; quandoquidem naumachiæ illæ, quæ à Romanis in circo, vel aliquo terræ ſinu prope Tiberim manu facto tali exercitationi deſignato repræſentabantur, fuerunt quidem ad populum oblectandum ſecundum aliquos præcipue inſtitutæ, quales illæ, quas ab impuriſſimo Heliogabalo *in Euripis vino plenis* interdum exhibitas tradit Lampridius: attamen probabile eſt quoque apud me, huic ſummopere illas inſerviſſe, ut in ipſis ad navalium pugnarum diſciplinam acquirendam milites exercerentur. atque ad hoc exiſtimandum, ea ratione potiſſimum adducor, quod Romani, [a] Polybio referente, bello Punico Carthaginienſibus mari bellum indicturi milites in navali diſciplina exercuerunt. ſicuti etiam ſcribit [b] Suetonius, Auguſtum, dum contra Pompeium pugnaturus eſſet, *in portu Iulio, apud Bajas à ſe effecto, milites in navali exercitatione tota una hyeme detinuiſſe.* ut hinc clarum eſſe poſſit, Romanos exercendis copiis ſuis tam mari, quam terra operam ſemper dediſſe, atque hujus ſtudii gratia * *naumachias* inſtituiſſe, & non modo *pontem naumachiarium* ea ratione nuncupatum, *quem concrematum ex larice in Rætia cæſo Tiberium refeciſſe* ſcribit [c] Plinius, habuiſſe, verum etiam locum peculiarem, cujus veſtigia adhuc manent, quem-

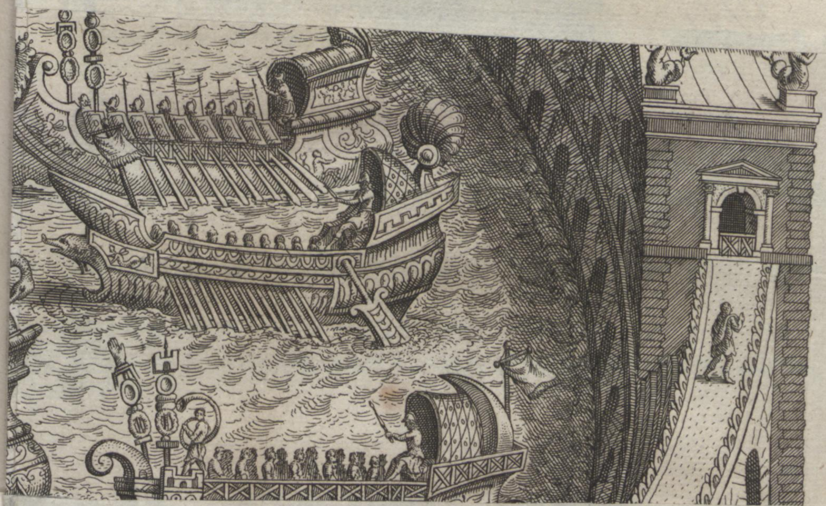
a Lib. 1. Hiſt.

b Cap. 16.

c Lib. 16. cap. 39.

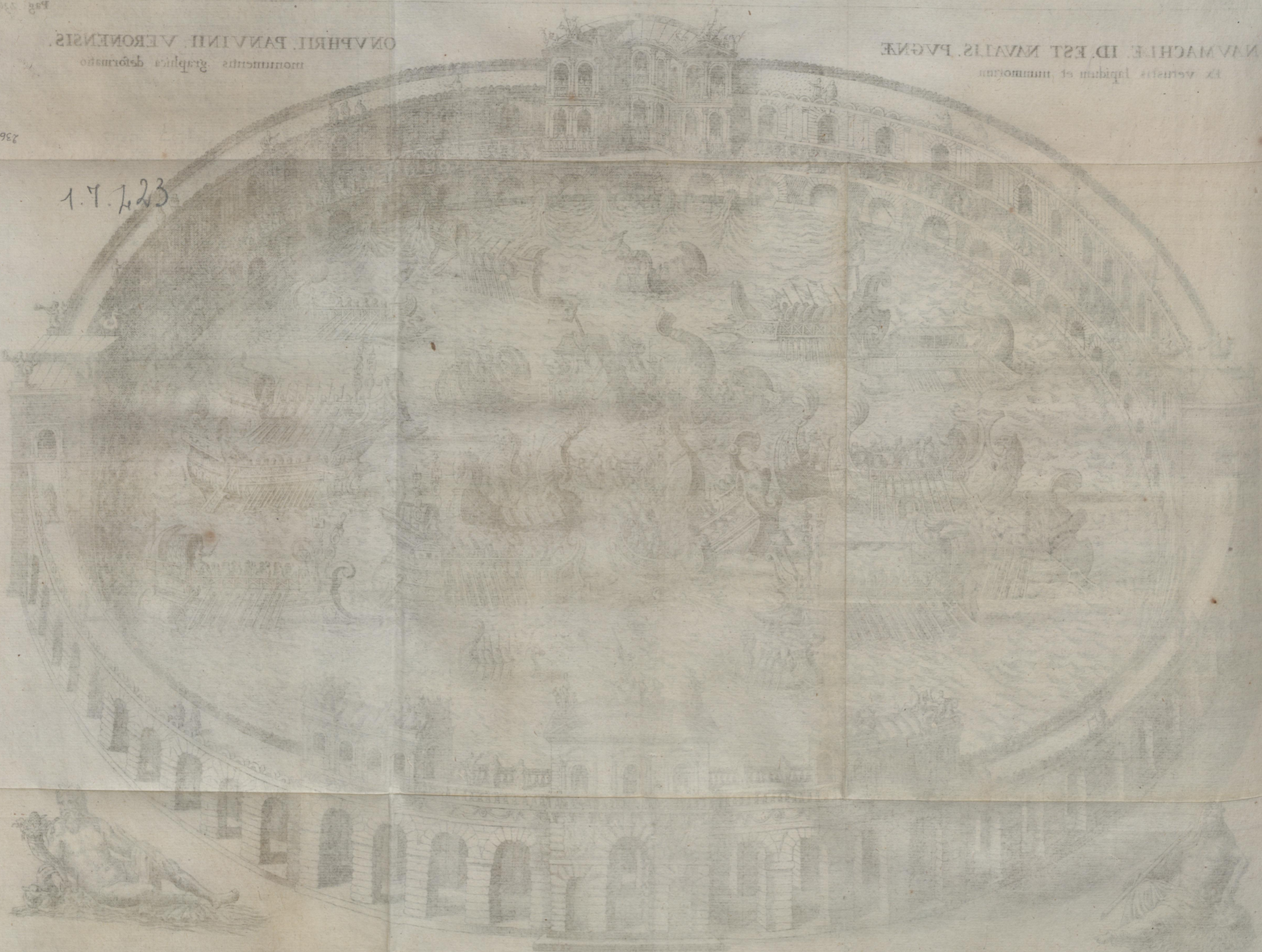
* *Naumachia* ita dicta à prælio navali; ad exercendam enim juventutem Romanam navali prælio Naumachiæ inſtruebantur; Harum una à Domitiano extructa fuit, ſub colle Hortulorum, loco ſane commodo, quod facile in vallem hanc, quæ *Martia* dicebatur, poterant aquæ per aquarum ductus ex locis editioribus deduci. Eruta enim terra undique muro cinxit foſſam ampliſſimam, in quam ex aquæductibus emiſſa aqua, lacum ſeu pelagus efficiebat latiſſimum, ita ut navibus ac triremibus eſſet locus valde commodus, tali enim artificio nunc inducebatur aqua, nunc educebatur finito prælio, ut ubi modo pelagus, nunc tellus videretur; cum peregre adventantium præſertim ſtupore atque oblectatione. Adhuc ſuperſunt nonnulla veſtigia, ex quibus aliquo modo colligitur, quanta fuerit ejus magnitudo. Non deſunt qui volunt ad Tiberim ferme excurriſſe: navibus enim hic, triremium inſtar, navalia, ut dixi, committebantur prælia, non minore ſpectantium voluptate, quam ea gerentium utilitate. Ex his enim exercitationibus ille fructus promanabat, ut ſpectantium oculi animique replerentur, & Romana juventus ablegato otio aſſuefieret præliis, quibus Romanum propagandum & tuendum erat imperium, committendis.

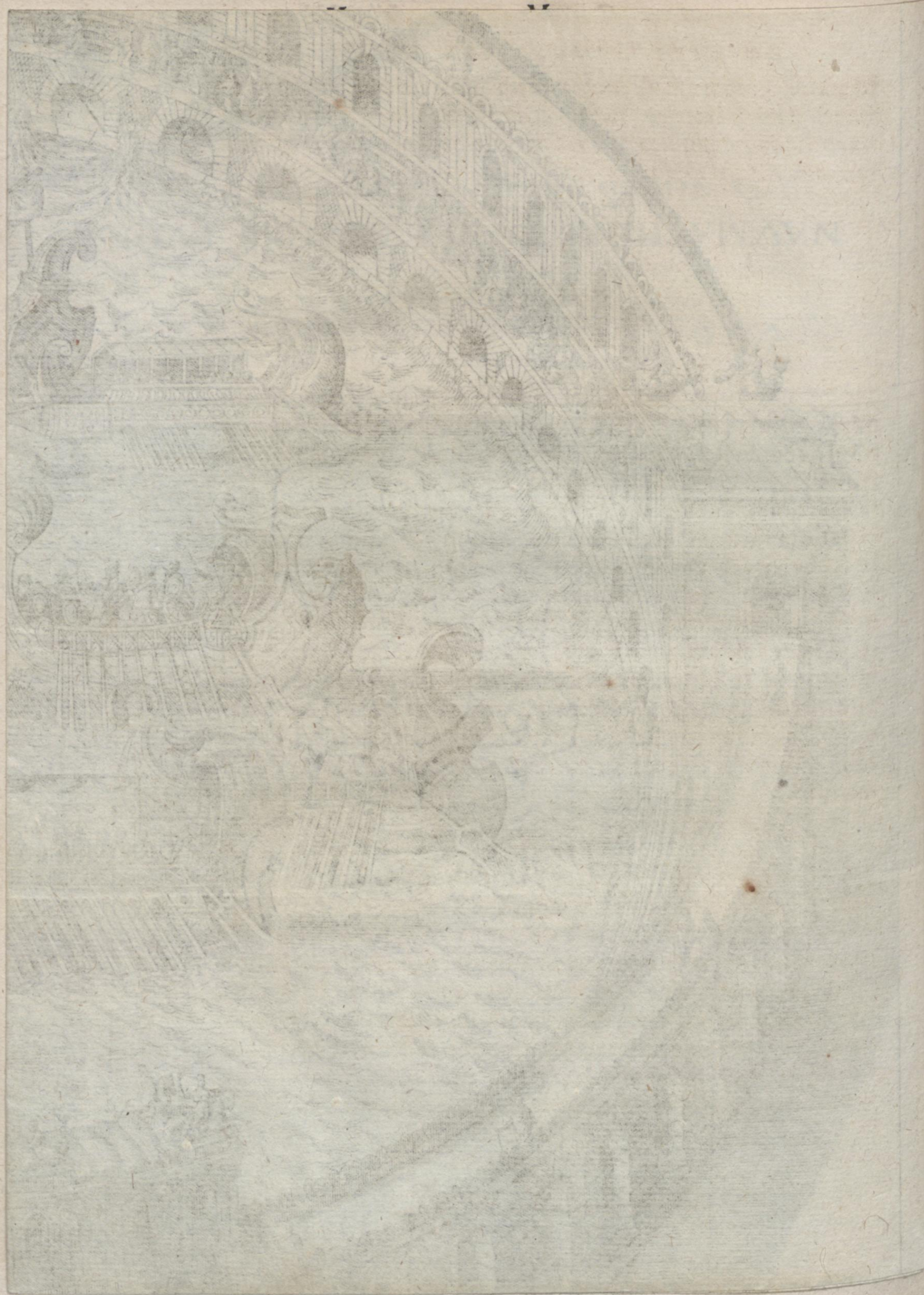
2360

236 a)
Pag. 236.
NAVMACHIÆ. ID. EST NAVALIS. PVGNÆ
Ex vetustis lapidum et nummorum
ONVPHRII. PANVINII. VERONENSIS.
monumentis graphica deformatio

1.7.423

quemque tempore naumachiæ tanta aqua replebant, ut mare quoddam videretur, ſicuti venuſtiſſime [a] Martialis demonſtravit, ubi naumachiam à Domitiano Imperatore editam hoc carmine deſcripſit.

[a] Lib. de ſpectac. epigr. 26.

Si quis ades longis ſerus ſpectatur ab oris,
Cui lux prima ſacri muneris ipſa fuit:
Ne te decipiat ratibus navalis Enyo,
Et par unda fretis: hic modo terra fuit.
Non credis? ſpectes, dum laxent æquora Martem;
Parva mora eſt; dices, hic modo pontus erat.

Sed ne fruſtra in ſuperioribus dixiſſe videar, gymnaſticam medicinam, atque bellicam præcipue navigationis exercitium habuiſſe, illud unum ſciri volo, in ludis quoque, quos athleticæ partem eſſe oſtendimus, aliquando ſimilem exercitationem locum habuiſſe, at propter ingentem apparatum neceſſarium raro fieri conſueſſe. quod enim [b] Virgilius de Ænea in Anchiſæ funere, una cum ceteris ludis naumachiam celebrante finxit, aut verum extitiſſe, aut non ſine veri imitatione credendum eſt, quandoquidem alios ludos, qui ibi facti à poëta pinguntur, ſi veri non fuerunt, ſaltem verorum imitationes fuiſſe, nemo negabit. Inter navigationis ſpecies piſcatio non ſine navigiis facta ſimiliter ab auctoribus adnumeratur, atque apud [c] Plautum exercitationis gymnaſticæ vicem ſubiiſſe videtur, cum in Rudentis fabula piſcatores ita loquantur,

[b] Lib. 5. Æneid.

[c] Actu 2. ſc. 1.

Ex urbe ad mare huc prodimus pabulatum,

pro exercitio gymnaſtico & palæſtrico hoc habemus, quæ tamen piſcatio cum à [d] Platone improbata ſit, quod neque animus, neque corpus in ipſa exerceatur, jure merito eam tanquam nulli utilem omnes fere gymnaſtici rejecerunt, niſi quod [e] Galenus ipſam inter exercitationes, quæ ſimul opera ſunt, repoſuiſſe videtur, ſicut & Avicenna ingredientem piſcatorias naves debiliter exerceri cenſuit. quorum ſententias duabus de cauſſis infirmas reputare debemus, tum quia neuter eorum explicate, quid boni afferat piſcatio, declaravit, quaſi exercitatio-

[d] In Sophiſta.

[e] 2. de tuend. valet. cap. 8.

citationem hujuscemodi non admodum probarent, sed communem potius quandam sermonis consuetudinem sequerentur; tum quia ipsemet [a] Galenus piscatorum habitus duros atque aridos esse dixit. cujus ariditatis ratione [b] Aristoteles piscatores marinos pilis rufis præditos esse antea scripserat. unde medici, qui bonum habitum corpori exercitationibus acquirere student, quomodo durum & aridum efficere piscatione velint, non video; præterquam quod cunctæ prope piscationes sub sole, & in locis sæpe malo aëre plenis peraguntur, una excepta maritima: ut his omnibus credere cogamur, piscationis laborem medicos parvi æstimasse. Neque tamen defuerunt imperatores, qui exercitationis cujusdam gratia interdum piscarentur, ceu de Cæsare Augusto scriptum est à Suetonio, & de Alexandro Severo à Lampridio, de quo ita scribit: *Usus vivendi eidem hic fuit. primum ut, si facultas esset, idest si cum uxore non cubuisset, matutinis horis in larario suo, (in quo & divos principes, sed optimos electos, & animas sanctiores, in queis & Apollonium, &, quantum scriptor suorum temporum dicit, Christum, Abraham, & Orpheum, & hujuscemodi deos habebat, ac majorum effigies) sacra faciebat. Si id non poterat pro loci qualitate, vel vectabatur, vel piscabatur, vel deambulabat, vel venabatur.* Hæc Lampridius. Quid autem fuerint piscatorii ludi, qui quotannis mense Junio trans Tyberim à prætore urbano pro piscatoribus Tyberinis, auctore Festo, agebantur, nondum ita certus sum, ut tuto affirmare queam, athleticam gymnasticam, cujus ludos fuisse diximus, piscationis exercitium habuisse.

a 6. de comp. med. secundum l.
b 38. partic. probl. 2.

CAPVT XIV.

De Natatione.

MAgna, & fere incredibilis apud veteres fuit. semper natationis existimatio, tantumque per plura secula illius usus viguit, ut non minus pueri natandi artem, quam prima litterarum elementa edocerentur. quo tempore cum nulla major ignorantiæ nota inuri posset, quam dum aliquis *nec litteras, nec natare scire* dicebatur, factum fuit, ut posteriores

res illud in proverbium contra bardos & prorſus inertes continuo receperint, adhucque ita loquendi conſuetudo permaneat, quando natandi peritia, ſi non eosdem honores obtinet, quibus anteactis ſeculis afficiebatur, ſaltem nec penitus neglecta, nec inutilis jacet. Ratio enim, qua impulſi majores noſtri natandi ſcientiam tanti fecerunt, hæc una judicio meo extitit, quod primis illis temporibus apud respublicas quascunque viri fortes præ ceteris, ut ſcribit [a] Ariſtoteles, honorabantur, quaſi ab his ſolis, & civitatum ſalus, & imperii propagatio penderet: & ob id quisque vel ſaltem major nobilium, atque etiam aliorum pars comparandæ fortitudini usque à primis incunabulis incumbebat. Quocirca, ut in navalibus quoque pugnis, quæ tunc frequentius committebantur, in transeundis vadis ac fluminibus homines, nandi arti confiſi, pericula magis evadere poſſent, minusve formidarent, (quando ſæpenumero milites mare ingredi coacti ob nandi ignorantiam ſuffocabantur, quemadmodum exercitui Cyri eveniſſe memoriæ prodidit [b] Xenophon) ſicque fortiores inter aquarum pericula fierent, natationis peritiam extulerunt; qua etiam ratione *Romani veteres*, ut [c] Vegetius ſcribit, *quos tot bella & continua pericula militarem diſciplinam docuerant, campum Martium Tyberi vicinum delegerunt, in quorum altero armorum exercitationes inirent, in altero ſudorem pulveremque diluerent, ac ſimul natare perdiſcerent*; ut his rationibus, ac Vegetii auctoritate facile ſit judicatu, militarem gym̃naſticam natandi exercitatione non caruiſſe. Ceterum poſteriori tempore non modo natatio ob dictas rationes uſurpata reperitur: verum etiam ob valetudinis conſervationem, nonnullarumque affectionum curationem medicis gymnaſticis ipſam probatam fuiſſe Antyllus teſtatum reliquit. quod item ſenſiſſe videtur Galenus in primo ad Glauconem, ubi laborantibus tertiana febre concedit, ut ungantur, balneum ingrediantur, ibique madefiant, & ſi velint, etiam natent. Quod enim natatio exercitationis loco habita fuerit, præter [d] Oribaſii auctoritatem de ea inter ceteras exercitationes tractantis, & à lavatione, de qua libro poſtea decimo fuſiſſime ſcripſit ſeparantis, ipſa quoque ratio perſuadet, nempe quia in hujuscemodi motione inſigniter uni-

[a] Sect. 17. Prob. 5. & 2. Rhe. c 4.

[b] De Cyri minoris expedit.

[c] Lib. 1. de re milit. c. 10.

[d] Lib. collect. 6. cap. 27.

a 23. partic. Prob. 9.
b 4. De locis affect.

universum corpus, & movetur, & laborat; ut a Aristoteles aliquando eam cursui comparare non ineptum duxerit, b Galenusque pueros temporis sui in aquis γυμναστικὰς παιδιὰς facere consuevisse scripserit. Quo pacto vero similis exercitatio peragеretur, tanquam res vulgatissima silentio præterita fuit fere ab omnibus, uno excepto c Antyllo, qui nataturos prius moderate unxisse, & frictione corpora præcalfecisse, deinde è vestigio in aquam se projicere debere voluit, quasi omnes sanitatis gratia natantes eas regulas observarent. Quo autem in loco natationis exercitatio ageretur, ita apud auctores observavi, aliquando in ipsis gymnasiis, sive privatis balneis, aliquando extra esse factam. In gymnasiis adhuc duobus modis natabant, vel in piscina, quam in frigidario fuisse superius demonstravimus: tametsi piscinas apud Varronem, & alios Latinæ linguæ auctores proprie loca piscibus alendis & saginandis dicata significare credatur) vel in labris illis amplis, quæ adhuc Romæ visuntur. Quod in piscinis, quæ in frigidario thermarum ædificatæ erant, quasque thasio lapide aliquando circumdatas fuisse tradit Seneca, natarent, omnium clarissime ostendit d Cæcilius Plinius, qui in epistolarum libro. II. villam suam exactissime depingens, de balneis ejus ita scribit. *Inde balnei cella frigidaria spatiosa & effusa, cujus in contrariis parietibus duo baptisteria veluti ejecta sinuantur, abunde capacia. Si innare in proximo cogites, adjacet unctorium hypocaustum, adjacet propnigeum balinei, mox duæ cellæ magis elegantes quam sumptuosæ.* Sed hoc clarius explicat e libro quinto, ubi Tuscos suos describens inter cetera hæc habet. *Inde apodyterium balinei laxum & hilare excipit cella frigidaria, in qua baptisterium amplum atque opacum, si natare latius, aut tepidius velis.* Ex quibus omnibus satis apertum est, in gymnasiis sive balneis veteres nare solitos, atque in frigidarii baptisterio, alias *piscina* vocata, de qua mentionem fecit Tertullianus in libro de baptismo, & de qua existimo locutum Galenum dum in VII. Methodi siccitate ventriculi laborantes curandi rationem edocens, magis laudat lotionem in balneo factam ἐν ταῖς κολυμβήθραις. idest, *in piscinis natando institutis*, quam ἐν τοῖς μικροῖς πυέλοις *in parvis alveis.* quamquam etiam piscinam interdum in area gymnasio-

c Oribasius lib. 6. cap. 27.
d Epist. 17.
e Epist. 6.

mnasiorum ædificatam credo, ut testatur Plinius loco nunc citato, in quo post dicta verba ait. *In area piscina est* : & ante Plinium [a] Martialis, qui lib. III. Ligurini cujusdam insulsi importunitatem describens dixit, [a] Epigr. 44.

In thermas fugio, sonas ad aurem;
Piscinam peto, non licet natare.

ni velimus Martialem potius de publica piscina locutum esse, quam fuisse Romæ, ex multis, & maxime ex Regionum fragmento sub porticu Capitolina intelligere possumus, ubi Vici publicæ piscinæ clara mentio habetur, de qua ita Festus Pompeius. *Piscinæ publicæ hodieque nomen manet, ipsa non extat, ad quam & natatum, & exercitationis alioqui caussa veniebat populus* : unde Lucilius ait, *Pro obtuso ore pugil, piscinensis res est*. De hujuscemodi piscinis scriptum est à Dione *Mæcenatem omnium primum in urbe aquarum calidarum natatoria instituisse*. Quod vero in labris illis similiter natarent, vel saltem natantium instar moverentur, conjicio, cum ex magnitudine labrorum, tum ex verbis Galeni in I. ad Glauconem, quando in tertianæ curatione natationem in aqua commendat; quod de piscinis gymnasiorum nequaquam intelligi debet; tum ex Cælii Aureliani verbis, qui in capitis dolore, atque etiam in arthriticis curandis, natationem minime sub dio factam, necnon ferventem, atque etiam frigidam probans, duo demonstrat; primum in locis clausis, & etiam apertis, qualis erat area piscinæ, alterum tam in aqua calida, quam frigida natari solitum, unde elicio natationem ferventem solum in labris factitatam, quod si Plinius in locis paulo ante citatis piscinæ calidæ mentionem fecit, sub hisce verbis, *cohæret piscina calida mirifice, ex qua natantes mare aspiciunt*, de calefacta vi solis, & maritimo situ potius, quam de fervefacta ab igne, ut intelligit Cælius, verba fecisse videtur. Quæ extra gymnasia, sive privata balnea efficiebatur natatio, modo in fontibus latissimis, modo in lacubus, modo in fluminibus, modo in ipso mari agebatur. de quibus sermonem habens [b] Aristoteles, dixit, *melius in mari, quam in fluvio natari, diutiusque ibi moram trahi*, quoniam veluti mare aquæ suæ corpulentia, crassi- [b] 23. partic. prob. 12. & 14.

tieque majora, quam dulces aquæ ſuſtinet onera, ita facilius corpora hominum elevata tenet, & conſequenter minus illa penetrare poteſt, cum dulces aquæ ob tenuitatem ſuam citius & levius illabantur. Extra balnea quoque apud aliquas nationes loci peculiares nando conſtruebantur, & ideo κολυμβῆθραι vocabantur, ſicuti legitur apud [a] Joannem Euangeliſtam de Jeſu Cæco dicente, ὕπαγε, εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ σιλωάμ, καὶ νίψαι ubi *natatoriam Siloë* antiquus interpres tranſtulit. Itaque natationem arcendis morbis, ſaniſque corporibus exercendis & conſervandis uſitatam fuiſſe, jam ſatis patet: quando item Ariſtoteles ſcripſit natantes in mari ſalubriter exinaniri, verumtamen illud animadverti volo, plerumque ob delectationem, & ad ardores & ſiccitates temperandas homines natare conſueviſſe, cujus gratia in æſtate duntaxat natari ſolitum fuit.

[a] Cap. 9.

CAPVT XV.

De Venatione.

PRæclariſſima extat [b] Galeni ſententia, *ex omnibus corporum exercitationibus eam proculdubio utiliſſimam videri, quæ nedum corpus fatigare, verum etiam animam oblectare valeat*, & iccirco ſapientiſſimos illos haberi debere, qui in venatione eam exercendi corpora formam invenerunt, in qua mirifico quodam modo labores voluptate, quaſique laudis cupiditate ita temperantur, ut facile judicari non poſſit, major ne ſit corporis, an animi motus. Accedit huic quod natura ipſa, quæ animalia cuncta hominis cauſſa produxit, venationem quaſi præcipere, & acceptam habere, ut ſcripſit Ariſtoteles, videtur, quum in ipſa proprias poſſeſſiones acquirere conetur, ſpectaculumque nullo ſcelere contaminatum exhibeatur, ſed ſimul & corporis robur, & animi vigor augeatur. Ex quo nemo non videt, quam prudenter fecerint medici, qui pro exercendis corporibus iiſque validis & ſanis conſervandis, venationem tantopere æſtimarunt, cujus nimirum ſtudio antiqui illi medicinæ parentes Chiron, Machaon, Podalirius, Æſculapius uſque adeo, ſicut refert [c] Xenophon, arſerunt,

[b] In lib. de ludo parvæ pilæ. cap. 1.

1. Polit.

[c] De venetione in princip.

ferunt, ut non minus in ea laboris, quam in artibus, in quibus valde excellebant sibi impendendum quotidie putarent. Neque vero solam medicinæ gymnasticam hujuscemodi exercitationem, sed bellicam quoque & athleticam recepisse, probasseque credendum est; siquidem vel delectationem & gloriam, quarum gratia athletæ laborabant, vel militarem peritiam & fortitudinem, quibus bellicæ gymnasticæ exercitatores invigilabant, si spectemus, cumulatissime omnes in venationis exercitio reperiuntur, atque in eo præsertim, quod non in avibus decipiendis, sed in terrestribus animalibus sine dolo capiundis laboriose versatur, de quo magis nostram hanc tractationem intelligi debere volumus. Et ne sine illustrium auctorum testimoniis hanc sententiam audacter nimis proferre videar, quomodo unaquæque gymnastica venandi exercitatione usa sit, jam inceptam viam insequens demonstrare conabor. Quod enim illa bellicæ fortitudini assequendæ maximum adjumentum præbere putaretur, locupletissime testatum fecit Plato, qui postquam in Theæteto, & VII. de legibus venandi disciplinam in tres species, *aquatilium* scilicet, *volatilium*, & *terrestrium* animalium distinxisset, improbatis aliis duabus pro juvenum educatione, de terrestrium venatione in fine VII. de legibus ita concludit. Πεζῶν δὴ μόνον θήρευσίς τε, καὶ ἄγρα λοιπὴ τοῖς παρ' ἡμῖν ἀθληταῖς, ὧν ἡ μὲν τῶν εὑδόντων αὖ, κατὰ μέρη νυκτερεία κληθεῖσα, ἀργῶν ἀνδρῶν, οὐκ ἀξία ἐπαίνου, οὐδ' ἡ τῶν διαναπαύματα πόνων ἔχουσα ἄρκυσί τε, καὶ πάγαις, ἀλλ' οὐ φιλοπόνου ψυχῆς νίκῃ χειρουμένων τὴν ἄγριον τῶν θηρίων ῥώμην, μόνη δὴ πᾶσι λοιπὴ καὶ ἀρίστη ἡ τῶν τετραπόδων, ἵπποις, καὶ κυσὶ, καὶ τοῖς ἑαυτῶν θήρα σώμασιν, ὧν ἁπάντων κρατοῦσι δρόμοις, καὶ πληγαῖς καὶ βολαῖς αὐτόχειρες θηρεύοντες ὅσοις ἀνδρείας τῆς θείας ἐπιμελές. Id est, *Solum itaque terrestrium venatio, capturave, athletis nostris reliqua est, atque harum, quæ dormientia animalia, peculiari vocabulo nocturna vocata, persequitur, segnibus convenit, nullamque meretur laudem, sicuti nec illa, quæ laborum intermissiones habens, retibus & laqueis non laboriosi animi victoria ferarum robur evincere conatur. unde solam illam optimam esse relinquitur, in qua homines quadrupedia equis, canibus, & propriis corporibus venantur, quos omnes superant illi, qui fortitudinis divinæ possessionem curantes propriis manibus currendo, feriendo,*

riendo, & jaculando venationi operam navant. Ex quibus verbis clare patet, quantum Plato in comparanda fortitudine bellica, divina ab ipso nuncupata, venationem dixerit exercitoribus militaribus conferre. quos quomodo ipse sub ἀθλητῶν nomine comprehendat, superius indicamus. Evidentius, quam Plato, locum hunc explicasse videtur Xenophon, qui de Cyro in ejus pædia ita scriptum reliquit: Τῆς πολεμικῆς δὲ ἕνεκα ἀσκήσεως ἐπὶ θήραν ἐξῆγεν, οὕσπερ ἀσκεῖν ταῦτα ᾤετο χρῆναι, ταύτην ἡγούμενος καὶ ὅλως ἀρίστην ἄσκησιν πολεμικῶν εἶναι, καὶ ἱππικῆς δὲ ἀληθεστάτην. Id est, *Exercitationis autem bellicæ gratia eos ad venationem educebat, quos hæc exercere oportere existimabat, hanc ratus & omnino bellicarum exercitationum optimam, & equestris verissimam.* Quo in loco nemo non videt, quam aperte venationem ad exercitationem bellicam omnium maxime conducere censuerit. unde postea in libro de venatione juvenes ad capessendam hanc exercitationem duabus præcipuis rationibus adhortatur; tum quod corporibus bonam valetudinem comparat: tum quod eos ad bellum maxime instituit, strenuosque milites, & ceteris rebus agendis idoneos reddit. At [a] Aristoteles non tantum bellicæ exercitationi venandi studium conducere voluit, quinimo illud ipsius partem manifesta oratione fecit: ut nulla amplius dubitatio supersit, quin inter ceteras militari gymnasticæ inservientes exercitationes venatio quoque locum obtinuisse dicatur. Quod vero nec athletica professio hujusce generis exercitio caruerit, venationes in amphitheatris ab imperatoribus sæpenumero repræsentatæ, & apud Latinos scriptores mirum in modum celebratæ demonstrant: quæ licet ab hac nostra multum diversæ fuisse appareant; illius tamen speciem præseferebant, nempe cum bestiarii, atque alii mortis supplicio condemnati eo prorsus modo adversus feras, usque ad alterius interitum (ut refert Suetonius) contenderent, quo venatores contra minus immanes belluas pugnare consueverunt. De medicorum gymnastica, quod scilicet venationem valetudini & bono corporis habitui comparandis tuendisque probarent, nemini non constare arbitror, quando, præter Xenophontis sententiam citatam, præter [b] Galeni auctoritatem, qui inter exercitationes cor-

[a] Lib. 1. polit. cap. 5.

[b] 2. de tuend. valet. cap. 8. & in libro de ludo parvæ pilæ.

corporis ſanitati inſervientes eam repoſuit, ludoque parvæ pilæ in hoc ſolum inferiorem fecit, quod majori apparatu indigeat, propterea nec artificibus, nec civilibus negotiis implicitis conveniat, præter juniorem [a] Plinium, qui venatione corpus ſanum conſervaſſe inſinuat, præter aliorum argumenta, unum [b] Razis Arabis medici eruditiſſimi teſtimonium ſufficere poteſt, apud quem legitur, *contigiſſe in quadam peſte, ut, dum omnes fere perirent, ſoli venatores, ob ſummam valetudinem aſſiduis exercitationibus partam, incolumes evaſerint.* ne ſilentio præteream Lacedæmonios, à quibus olim ad cenam Dionyſius Syracuſanus acceptus, ſe cibis appoſitis delectari negavit. cui ſtatim reſpondit coquus, ideo illud eveniſſe, quia nec in venatu, nec in curſu laboraverat, & ideo ſiti & fame carebat, quibus Lacedæmoniorum epulæ condiebantur. Itaque mirari nullo pacto debemus, ſi Mithridatem, quem usque adeo ſanitatis & vitæ ſtudioſum fuiſſe ſcimus, venationi ita avide operam dediſſe legimus, ut ſeptem annis, neque urbis, neque ruris tecto uſus ſit. Ergo manifeſtum cuivis jam eſſe poteſt, quantum in exercendis pro valetudine corporibus venatio apud veteres æſtimata fuerit. cujus cum multæ eſſent ſpecies, quarum aliæ retibus, aliæ laqueis, viſco & aucupiis, aliæ carnivoris & rapacibus avibus, aliæ canibus, ſagittis, vel puris, vel tinctis; quas ideo Gallos venatores *helleboro inficere* conſueviſſe tradit [c] Plinius, *quia circumciſo vulnere caro tenerior ſentitur* : aliæ armis modo in volatilia : modo in terreſtres belluas peragebantur : illas venationes aptiores exiſtimatas arbitror, in quibus homines tam pedibus euntes, vel currentes, quam equis vecti feras canibus & armis inſectabantur; nempe quas tum corpora magis exercere, tum ſenſus omnes acuere, tum majorem animis voluptatem afferre nemo negarit. Eam enim venationem, quæ cum accipitribus & aſturibus adverſus aves hisce temporibus exercetur, an commendarint antiqui medici, affirmare nequeo, quod, licet [d] Ariſtoteles memoriæ prodiderit, in ea Thraciæ parte quæ olim Cedropolis vocabatur, homines *ſocietate accipitrum per paludes aucupari* conſueviſſe; nihilominus genus illud venationis noſtræ valde diſſimile fuiſſe videtur; quandoquidem illi ipſi lignis, quæ manibus tenebant,

[a] Lib. 5. epiſt. 18.

[b] In 30. contract. 13. c. 3.

[c] Lib. 25. c. 5. in fine.

[d] 7. de hiſt. animalium, cap. 36.

arundines & fruteta movebant, unde aves ob strepitum excitatas, evolantesque accipitres desuper insectabantur, quorum metu aves perculsæ terram repetebant, ibique percussæ baculis à venatoribus capiebantur, & earum partes accipitribus distribuebantur; nostrum vero accipitribus atque asturibus edoctis peragitur. quod antiquos ignorasse, & Constantini imperatoris ætate inventum esse, insinuat Julius Firmicus: sicut etiam ignorarunt eam venationem, quæ canibus arte quadam instructis, & retibus adversus qualeas, perdices, & fasianos exercetur. Sed de his satis.

Explicit liber tertius.

HIERONYMI MERCVRIALIS DE ARTE GYMNASTICA LIBER QVARTVS.

CAPVT I.

De ratione agendorum, & de exercitationis usu.

CVm gymnasticæ originem, ejusque species, & specierum (ut sic dicam) species ab antiquis traditas, ac in usu habitas, jam clara, quantum conceditur, effecerimus, ad perficiendum tractationis nostræ institutum relinquitur, prius universales, communesve exercitationum omnium regulas tradere, quarum ductu non modo singula cognoscere, verumetiam uti unusquisque possit: deinceps ad particularia & magis propria transeundum erit, ut in singulis exercitationibus, quid boni, & quid mali resideat, faciliter pernoscere, & cognitum partim amplecti, partim effugere valeamus. Fuisset profecto inanis prope labor, ac vanum studium exercitationes usque adeo apud veteres celebratas pervestigasse, nisi etiam utilitates, & commoda, quorum gratia totam gymnasticam, & condiderunt, & in quotidianum medicorum usum eduxerunt, perspecta & clara haberent illi, quibus hæc nostra lectitare, iisque ad sanitatis profectum non oscitanter uti placuerit. Atque in hoc ideo magis mihi elaborandum esse censeo, quoniam Galenus, Hippocratis atque Platonis placita secutus, in omnibus quidem artibus, sed præsertim in medicina, universales methodos parum juvare clamat, nisi

nisi particularium tractationes, ac individuorum speculationes accesserint, quibus tum res communi methodo inventæ certius confirmentur, tum earum similitudines ac dissimilitudines, unde omnis humana deceptio, ut in Phædro scripsit Plato, principium sumit, probe discernantur. Hanc igitur ab antiquis philosophis, atque medicis laudatam viam incedentes, tractandorum omnium ab ipsius exercitationis natura initium capiemus: quam cum definierimus *motum quendam corporis esse*, atque omnem motum necessario differentiæ nonnullæ sequantur, nimirum vehementia, remissio, celeritas, tarditas, & similia: & propterea in quovis motus localis genere corpus quod movendum est, locus ubi moveri debet, tempus in quo moveatur, ac ipsius motus mensura, atque modus ex necessitate requirantur, confutatis eorum, qui de exercitationibus male senserint, opinionibus, primo *differentias illas exercitationem consequentes declarabimus*: secundo, *quæ sint corpora exercitationibus apta, & quæ inepta, demonstrabimus*: tertio, *qualis esse debeat locus, ubi illi exercitationibus operam navare debent, qui vel confirmandæ, vel conservandæ valetudini student*: quarto, *quodnam tempus exercendis corporibus opportunum habeatur*; sicuti namque corpora omnia non omnem exercitationis speciem perferunt, ita similiter non quivis locus, nec quodlibet tempus cuicunque aptantur. Sed, quia imperfecta hæc tractatio remaneret, nisi mensura exercitationis præscriberetur, ideo quinto subjungam, *quantum exercendum sit*. Addam & sexto *modum, quo exercitatio adiri debeat*, atque sic ad particularium exercitationum qualitates examinandas descendens nihil relinquere conabor, quod in hac materia jure desiderari queat, & quod ab [a] Hippocrate, sive Polybo pro laboribus, aut exercitationibus tractandis cognitu necessarium positum fuerit. Sed hoc antequam aggrediar, illud prius hoc in loco præfandum esse judico, ea omnia, quæ in hoc quarto volumine tradituri sumus, tanti in universo exercitationum negotio momenti existere, ut iis vel ignoratis, vel neglectis, exercitationes detrimenta potius, quam commoditates ullas inferant: *innumeræ quandoquidem exercitationes*, ut præclare scriptum est à [b] Galeno *opportune ac pruden-*

ter

[a] 1. de dieta.

[b] 2. de tuend. valet. c. 7. & libr. de cibis bon. & mal. suc.

ter administratæ, errores tum naturæ in corporis temperie factos, tum hominum in victus ratione commissos emendare, prorsusque delere natæ sunt, veluti M. Tullio contigisse fertur, quem mala stomachi valetudine affectum opportunis, ac moderatis exercitationibus ita corporis sui habitum roborasse scribit [a] Plutarchus, ut ad multa magnaque certamina se validum reddiderit. Contra, si eædem temere nullaque opportunitatis ratione fiant, non modo optimas corporis à natura constitutiones tributas corrumpunt, & interdum prorsus destruunt: verumetiam plurima ac sævissima morborum genera latenter inducunt. quo fit, ut, qui exercitationibus moderate & opportune peractis vitam sanam traducere, nullisque medicamentis indigere possent, iidem ob exercendi negligentiam quasi perpetua infirmitate crucientur, assiduisve medicamentis opus habeant.

[a] In ejus vita.

Capvt II.

Confutatio opinionis eorum, qui exercitationem in sanis damnabant, & de exercendi necessitate, ac commoditate.

SI igitur tales, tantæque exercitationis utilitates existunt, magnopere coarguendi sunt, qui de corporibus exercendis pravas omnino, atque humano generi noxias sententias disseminare non erubuerunt. hos etenim in tres sectas antiquitus partitos esse scribit [b] Galenus, quorum alii quascunque exercitationes veluti sanitati potius noxias, quam utiles penitus sustulerunt; Alii neminem exerceri vetandum voluerunt; Alii media quadam via incedentes assuetos solum exercendos judicarunt, inassuetis exercitationes negarunt. Horum omnium placita, & recensere, & refutare operæ pretium duco, ne, si vel taceamus, gratis eos reprehendere videamur; vel si irrefutata dimittantur, aliquibus arrideant, & tamquam sanitati conducentia interdum accipiantur. Erasistratus itaque, Praxagoræ, & Chrysippi in medicina successor, necnon Asclepiades Prusiensis magnæ auctoritatis medicus inter alias absurdas, quas habuere de remediis opiniones, medicamentorum fere, &

[b] 5. de tuend. valet. cap. 11.

ſanguinis miſſionis uſum in infirmis abrogandum crediderunt, in ſanis exercitationes corporis nihil ad bonam valetudinem conferre ſtatuerunt, atque ad hoc poſtremum aſſerendum pluribus rationibus adducti fuerunt. Prima erat, quod ſanitas in humorum omnium juſto temperamento collocatur, humores vero gignuntur, & in moderatione retinentur ex ciborum moderata ſumptione & concoctione, concoctio vero quælibet quiete, ut indicat ſomnus, magis perficitur; à motu, qualis eſt exercitatio, impeditur, & non raro corrumpitur; unde ipſa depravata neceſſario humorum harmonia, & ideo ipſa ſanitas deſtruitur. Altera ratio erat, quod omnis exercitatio laborem ſibi adnexum obtinet, labor ſicuti naturæ quodammodo inimicus apparet, ita quoque jucunditatem & dulcedinem, quibus numquam ſanus homo privari debet, è medio tollit, atque ſic ſanitati potius obeſt, quam prodeſt. Tertia ratio erat, per eadem ſanitatem præſentem conſervari, per quæ amiſſa recuperatur, unde cum deperdita ſanitas per quietem, & non per exercitationem reparetur, per eandem etiam, & non per motum ullum conſervatur. Quarta ratio erat, ab exercitatione nimis calorem augeri, & conſequenter nativum humidum exhauriri, quæ duo ſanitatem corrumpere, & non conſervare nemo dubitat, cum ipſa in moderato calore, & in commenſurato nativo humido tota conſiſtat, addebant inſuper, multos diu in carceribus detentos ſanam vitam traducere, qui nullo pacto exercitationibus vacare poſſunt, atque inde apparere ſanitatem absque exercitationibus conſiſtere. Tot igitur rationibus inducti medici exercitationes corporis ſanitati nullo pacto conferre & crediderunt, & ceteris perſuadere conati ſunt. ſed eos vehementer aberraſſe, omnes plane confitebuntur, ſi & exercitationis neceſſitatem, & naturam utilitatemve penitus conſiderare voluerint. Nam cum à corporibus noſtris continuo effluant corpuſcula, quæ niſi inſtaurarentur, vitam facillime perderent, ideo cibo, quoad vivimus, ut effluentes partes regenerentur, ſemper opus habemus; cibus autem, quantumvis opportunus & inculpatus eligatur, numquam ita in ſubſtantiam membrorum convertitur, quin excrementa inutilia remaneant, quæ niſi continuo

foras truderentur, haud difficile foret, aliquo temporis tractu usque adeo accumulari, ut calorem naturalem ſuffocarent; quod prævidens ſagax natura meatus ac vias multas illis expurgandis paravit. quæ procul dubio cunctis exinaniendis cum non ſufficiant, exercitatione indigemus, ut ea per motum attrita alias ſudoribus, alias ſenſibilibus, & inſenſibilibus exſpirationibus à nobis ſeparemus. alioqui ſi ocio & torpore hujuſcemodi excrementa retineantur periculum eſt, ne innumeræ morborum exitialium ſpecies generentur. & iccirco præclare Socrates apud Platonem in Theæteto dixit, *habitum corporum ab ocio & quiete deſtrui, ab exercitationibus vero & motibus conſervari*; quod forſan ex eo [a] Hippocratis oraculo didicerat, ubi ſanæ vitæ traducendæ rationem breviter exponens, ita ſcripſit: ἄσκησις ὑγιης, ἀκορίη τροφῆς, ἀοκνίη πόνων, videlicet, quod in hoc ſanitatis conſervatio collocatur, *ut ſatietas ciborum vitetur, & exercitationes corporis in frequenti uſu habeantur.* Accedit his, quod calor multitudine excrementorum per exercitationem exoneratus robuſtior efficitur, membra firmitatem majorem acquirunt, omneſque corporis virtutes in propriis perficiendis operationibus expeditiores & fortiores evadunt. ut recte dixerit [b] Hippocrates, ſive Polybus, ἄνθρωπος ἐσθίων οὐ δύναται ὑγιαίνειν, ἢν μὴ πονέῃ, quod ſcilicet *homo, qui comedit, minime ſanus vivere poteſt, niſi laboret.* Sed ne Eraſiſtratum atque Aſclepiadem gratis refutare videamur, quales ſint eorum rationes, perpendemus. primo concedimus, ſanitatem in humorum æqualitate ſitam eſſe, atque hanc æqualitatem ab optima ſuccorum generatione & concoctione conſervari; dicimus tamen concoctionem ipſam & à quiete effici, & ab exercitatione opportune ac moderate adhibita non parum adjuvari; quandoquidem ſi, ut nuper dicebamus, calor naturalis ab onere ſuperfluitatum per exercitationem levatus valentior redditur, magiſque excitatur, & ſic excitatus concoctiones meliores parat, quomodo exercitationes opportunæ ſuccorum optimam concoctionem non ſuggerant, ſimulque ſanitatis conſervationi non valde conducant, non video. unde ſi motum intempeſtivum concoctionem corrumpere fatebantur, & nos quoque illis aſſentimur; at ſi motum tempe-

[a] Epid. ſect. 4. aphor. 20.

[b] 1. de diæta.

ſtivum, qualem exercitationem medici antiqui eſſe definierunt, idem efficere adſtruxerunt, in aperta falſitate verſari eorum dogmata cuivis perſpectum eſt; eo magis quia exercitatis profundiores ſomni contingunt, quibus poſtea meliores concoctiones perficiuntur: ut non ſine ratione dixerit Galenus primo de alimentis, neque pravos cibos offendere multum exercitationi deditos, nempe quibus profundi ſomni à laboribus eveniant, & tales deinde ſomnos optimæ concoctiones ſequantur. Quod porro in ſecunda ratione aſſerebant exercitationem laborem adnexum gerere, & proinde voluptatem ſanitati conjunctam, ipſamque ſanitatem adimere, partim confirmamus, partim negamus; non diffitemur profecto exercitationem, quam vehementem motum anhelitum alterantem eſſe decrevimus, laborioſam aliqua ex parte fore, & tempore, quo peragitur, jucunditate carere; dicimus tamen, ſanitatem interdum cum aliqua moleſtia poſſe permanere, dummodo neque illa modum excedat, neque multo tempore perduret, qualis eſt moleſtia exercitationi aſſociata, quæ momentanea eſt, non immoderata, immo majoris & longioris delectationis præparatrix, nempe cum corpus à ſuperfluitatibus liberet, omniſque naturalis exinanitio juxta [a] Ariſtotelis ſententiam delectationem afferat. Ad tertiam rationem, qua etiam [b] Porphyrius philoſophus adductus carnium uſum ad ſanitatem damnavit, reſpondemus falſum omnino eſſe, quod per eadem præſens ſanitas conſervetur, per quæ abſens recuperatur, quoniam etiam ipſe Aſclepiades & Eraſiſtratus per inediam trium & quatuor dierum, ut [c] Celſus & [d] Plinius teſtantur, multos affectus curabant, quam ſanitati conſervandæ maxime nocere, fatui quoque affirmarent. præterea Hippocrates, ejuſque ſequaces experimentis infinitis medicamenta ſanitatem recuperare, ſi opportune ſint adhibita, comprobarunt; at iidem ſanos non modo à medicamentis, non juvari, ſed ſanitatem apprime lædi, palam enunciarunt. unde ſatis patet, propoſitionem, quam aſſumpſerunt, à veritate longe recedere; ne longior mea evadat oratio, ſi omnia quæ ad refutandam illam valerent, in medium afferre vellem. Erat illorum quarta ratio, ab exercitationibus calorem augeri, & ob id modum

[a] Probl. ſect. 12.

[b] 2. de abſt. ab animal.

[c] Lib. 1. in proœmio.
[d] Lib. 26. c. 2. & 3.

dum ſibi debitum, hoc eſt mediocritatem tranſire, & conſequenter nativum humidum, à quibus duobus univerſus ſanitatis ſtatus dependet, exhauriri; at eam veram minime eſſe facile convincetur, ſi exercitatio debite adminiſtrata, quemadmodum medici antiqui decreverunt, conſideretur; quæ tametſi calorem nativum augeat, ſuperfluosque humores inaniat, ſi tamen adhibeatur eo modo, quo adhibendam inferius demonſtrabimus, tantum abeſt illam nativum humidum conſumere, aut ſanitatem aliquo pacto labefactare, ut potius extraneos humores diſſipando, ſuperfluitatesque abradendo, quæ ipſum humidum turbare ac inficere poſſent, idem conſervet, & ſimul cum calore vividum reddat, necnon carnes & cetera membra ſolidiora & puriora efficiat; ex quo venuſtiſſime [a] Galenus carnes utentium exercitatione τυροῖς ἀκριβῶς ἤδη πεπηγόσι, ſive *caſeis jam exacte coagulatis*, & non utentium τυροῖς ἔτι πηγνυμένοις, ſive *adhuc coagulationem ſubeuntibus* adſimilavit. Quod autem ultimo addebant, in carceribus concluſos ſine ulla exercitatione ſanam vitam degere, ſi intelligant ſine exercitatione proprie dicta, quam vehementem motum eſſe definiebamus, vera dicunt, & nos quoque aſſentimur: at ſi de exercitatione communiter accepta loquantur, ut eorum fuit ſententia, dicimus in carcere concluſos vel frictione, vel aliquo alio motu fuiſſe uſos; alioqui ab omni motu penitus deſiſtentes, impoſſibile eſt, ut multo tempore ſani vivant, quando quotidie ea ratione complures ægrotare, atque etiam interire in carceribus videmus. unde [b] Averroës pravitatem ab exercitationis privatione naſcentem probaturus à carceratis argumentum accepit, nempe qui (dicebat is) facies cauticas, colorem impurum, & omnes operationes læſas habent, quod non magis homini, quam aliis animalibus latentibus, & volucribus in cavernis detentis accidere dicebat, quod ſi qui reperiuntur, qui in carceribus ſine ulla exercitatione degant ſani, illi perquam rari ſunt, & usque adeo valida corporis conſtitutione formati, ut omnibus noxis fortiter obſiſtant. Neque putandum eſt, huic ſententiæ noſtræ [c] Hippocratem ullo pacto refragari, quod is peſtiferam illam in Thaſo aëris conſtitutionem deſcribens, pravosque in illa genitos morbos recenſens, dixerit: Ἐγίνετο δὲ ταῦ-

[a] Com. 3. de artic. aph. 1.

[b] 6. collect. cap. 2.

[c] 1 Epid. sect. 3 principio.

τα μειρακίοισι, νέοισιν, ἀκμάζουσι, καὶ τουτέων τοῖσι περὶ παλαίστραν, καὶ γυμνάσια πλείστοισι. Id est, *Fiebant autem hæc adoleſcentulis, juvenibus, ætate florentibus, atque horum iis præcipue, qui in palæſtris, & gymnaſiis exercebantur.* quoniam ſi recte verba auctoris vetuſtiſſimi examinentur, dictis noſtris maxime favent, cum ibi narretur, corpora exercitata ob calorem & virium firmitatem morbis illis magis reſtitiſſe, atque feliciori ceteris ſucceſſu evaſiſſe. Itaque nulli jam obſcurum eſſe arbitror, quam gravibus in erroribus verſarentur illi, qui (audacter ne magis, an inſolenter, an quod novarum opinionum ſtudioſi eſſent, ignoro) exercitationem ſanitatis conſervationi nullam opem præſtare affirmarunt: & contra, quam probe, & prudenter effecerit Hippocrates, Plato, & Galenus, & Avicenna, qui nullum præſtantius auxilium pro tuenda ſanitate reperiri ipſa recta victus ratione, necnon exercitationibus opportune adminiſtratis memoriæ tradiderunt. quæ duo cum diligenter profiterentur olim Perſæ, usque adeo turpe reputarunt alios ſpuere, emungere, & flatibus plenos videri, quaſi ſic (ut ſcribit [a] Xenophon) coarguerentur neque modico victu uti, neque laboribus humiditates corporis conſumere.

[a] Lib. 1. de Cyri Pædia.

CAPVT III.

Improbatio eorum, qui omnes homines exerceri debere ſentiebant.

REfutata eorum falſa opinione, qui exercitationem corporis ad ſanitatem nihil conducere aſſerebant, jam eos confutare aggrediamur, qui omnibus nullo delectu habito injungendas exercitationes eſſe cenſuerunt: quos prædictis meliorem ſententiam habuiſſe, & ratio ipſa, & [b] Galeni auctoritas perſuadent. Iſti etenim animadvertentes, Hippocratem hanc indefinitam propoſitionem enunciaſſe, *(Labores cibum præcedant)* dixerunt ſenem præcepiſſe, ut omnes homines ante ciborum ſumptionem ſeſe exercerent: ad hæc ſententiam ſuam aliis rationibus confirmare nitebantur, quarum prima fuit, cunctos homines naturaliter exercitationibus inclinari, quemadmodum pueri vel mox in lucem editi

[b] 5. de tuend. valet. cap. 11.

attestari videntur, & propterea inclinationes à natura omnibus tributas ab omnibus etiam debere in usum poni, nec ullo pacto irritas fieri, tanto magis quando inclinationes illas ob aliquod excellens bonum naturam elargiri in pluribus manifestatur, sicuti in majori hominum parte exercitationum inclinationes in usu positas sanitatem bonum excellentissimum præstare, nemo negat: alia ratio, qua moti isti in similem opinionem devenerunt, fuit, quod si omnes homines necessario excrementa generant, quæ continuo expelli necesse est, alioqui aucta & accumulata nativum colorem consopirent, pessimosque morbos citra controversiam progignerent, atque hujuscemodi excrementorum magna pars per exercitationem expellitur, difflaturve: consentaneum rationi plane videtur, nullum reperiri posse, qui exercitatione ad educendas quotidianas superfluitates non indigeat, & ob id omnes homines exercitationem desiderare; addebant insuper, quod si aliqui reperirentur, quibus exercitatio minime conveniret, procul dubio essent illi, qui natura corporis imbecillimi sunt, qui cum ab exercitationibus utilitatem capiant, ceteros quoscumque ab iisdem juvari, & iccirco illis uti debere consequens est. His ergo rationibus persuasi cunctis passim hominibus ante cibum saltem injungendas exercitationes esse prædicabant: sed & ipsi apertissime hallucinati deprehenduntur. Quoniam cum hominum naturæ & conditiones usque adeo diversæ sint, ut neminem invenire (sicut scribit [a] Galenus) alteri similem prorsus liceat, sintque quibus medicamenta noceant, quibus prosint, quos immodicus coïtus, sive λαγνεῖα secundum [b] Hippocratem, [c] Aristotelem, & [d] Galenum juvet, quos vel minimus lædat, & sic de singulis: pariter rationabile fit, aliquos dari, qui non parum ab exercitationibus corporis offendantur, ut inferius monstrabimus, & proinde universale illud præceptum non sine ingenti discrimine esse. Nam auctoritas illa Hippocratis, quam sibi favere sunt arbitrati, haudquaquam (ut bene sensit [e] Galenus) insinuat, quod omnibus hominibus exerceri conducat, immo de ordine exercitationis & cibi auctor ibi sermonem habuit: quasi innuere voluerit, quibus exercitari expedit, præcedere exer-

[a] 2. de temperamentis.

[b] 6 Epid.con.
[c] 1 part. probl. 51.
[d] 5 Aphoris. 22.

[e] 5 de tuend. valet. cap. 11.

exercitationem cibos debere: quod porro idem censuerit, exercitationem haud cunctis prodesse, in libro de grassantibus morbis palam testatus est, ubi calidas naturas quiescere censet. Ratio vero prima, qua sententiam suam adstruebant, licet vera sit, atque à Platone, ac [a] Galeno confirmetur; nihilominus eorum dictis parum opitulatur: siquidem homines à natura profecto ad motus simpliciter inclinantur, & nullus est, modo sanam vitam degat, qui perpetuo otio torpeat, & nunquam moveatur; at quod iidem inclinentur ad eos vehementes motus, quos sub certis regulis complexos exercitationes vocamus, nulla ratio dictat, neque ullus sanæ mentis pronunciaret. Ex quo apparet ratione naturalis inclinationis minime cunctos exercitationibus aptos judicari debere. Ad alteram rationem, quæ certe multa probabilitate non caret, respondemus excrementa continuo in corporibus nostris collecta necessario esse tollenda, at quod solis proprie dictis exercitationibus hujuscemodi exinanitio peragatur, falsum omnino est: quando balneum, frictiones, insensibilis transpiratio, gestationes citra motus ullam vehementiam simili evacuationi perbelle satisfacere possunt, quemadmodum appositissimis Primigenis, & alterius cujusdam exemplis demonstravit [b] Galenus, quos ab imminentibus morbis exercitationis abstinentia, soliusque balnei usu se liberasse, sanosque conservasse testatur. quod vero postremo loco addebant, cum imbecillimi natura exercitationes requirant, alios quoscumque etiam requirere, dicimus assumptum verum esse, videlicet imbecilli corpore natos ab exercitationibus non parum juvamenti percipere, ut Socrates apud [c] Xenophontem sui ipsius exemplo probat, natura infirmissimos, si exerceantur, fortiores evadere, quam naturali fortitudine præditos, sed inexercitatos, & post Socratem Galenus, qui multos à natura infirmo corpore genitos moderatis exercitationibus naturæ errores correxisse, & quasi novum corporis, ac meliorem habitum regenerasse scribit: attamen consequens falsum esse confitemur, neque enim sequitur, imbecillimi exercendi sunt, ergo omnes alii; siquidem calidi & sicci immoderate, tametsi non sint imbecilles, caussis antedictis exercitationes non requirunt, quia vires non sunt,

[a] 6. Epid. con. 4.

[b] 5. de tuend. valet. cap. 11.

[c] In lib. de dictis, & factis Socratis.

ſunt, quæ exercitationem inhibeant, ſed intemperies corporis, quæ dum ab exercitationibus augetur, eas prorſus noxias eſſe indicat. [a] Concluditur ergo, omnes homines exercitationes proprie dictas minime deſiderare, atque illos, qui hoc aſſeverarunt, toto cælo aberraſſe; quamvis exercitationem communiter acceptam, prout quaslibet vel minimas corporis agitationes complectitur, nemini ſano negari poſſe fateamur, quando nihil ſanitati tam hominum, quam brutorum æque pernicioſum & letale invenitur, atque cujuslibet motus ceſſatio, conſumatumve otium, quibus non tantum univerſus corporis habitus inſigniter refrigeratur, calor nativus hebetatur, humiditates ſupervacuæ creſcunt, moleſtusque quidam omnium virium torpor connutritur, verumetiam, ut dicebat [b] Galenus, cuncta membra tenuia, debilia, atque flaccida evadunt, & ſubinde non raro exitiales morbi naſcuntur, qui ad humoribus frigidis plerumque originem ducentes, vel ad mortem, vel ad perpetuam valetudinis offenſionem perducunt.

[a] 2. de tuend. valet.

[b] lib. de cibis boni & mali ſucci. & lib. de cauſ. morborum. & lib. 2. de fract.

CAPUT IV.

Redarguuntur, qui aſſuetos ſolum exerceri volebant.

Reſtat falſa eorum opinio condemnanda, qui aſſuetos ſolum exerceri debere, inaſſuetos minime exercendos eſſe judicabant. quorum ſententia tametſi ſpeciem veritatis quandam præſeferat, ceterisque duabus jure anteponi mereatur, haud tamen prorſus errore vacat, dum aſſuetudini nimium tribuere, quaſique ſupra naturæ condiciones illam ſtatuere videtur. Ceterum, ne horum placita injuſte refellere credamur, & rationes, quibus adducti in eam ſententiam iverunt, & errata, quæ commiſerunt, & in medium proponemus, ut veritas facilius elucere æquo judici poſſit. Iſti itaque cum legiſſent apud medicorum principem [c] Hippocratem, eos, *qui conſueti ſunt ſolitos labores ferre, etſi fuerint imbecilles & ſenes, non conſuetis, fortibus, & juvenibus facilius ferre; quæque ex longo tempore conſueta ſunt, etſi deteriora ſint, inaſſuetis minus incommodare*, aſſeveranter pronuntiarunt, neminem

[c] 2. Apho. 49. 50.

inaſſuetum exercitationibus, & laboribus committi debere, alioqui maximopere offendi, ſed dumtaxat aſſuetos, nempe quos partes exercitatas robuſtiores habere, & propterea laboribus ſine damno reſiſtere experientia demonſtrat. addebant his rationes, primo quod omnes illi, qui cuilibet rei inſueſcunt, magna ex parte naturæ ſuæ convenientem conſuetudinem deligunt; quoniam lædentia experti, illa repudiant, & juvantibus adhærent. unde exercitationibus aſſueti in illis tamquam ſibi familiaribus conſervari debent: qui vero quieſcendi conſuetudinem contraxerunt, ab illa nullo pacto ſunt removendi, quaſi tales experti ſint ab exercitationibus ſe ipſos offendi, & à quiete utilitatem capere. Secundo, quod juxta philoſophorum & medicorum placita conſuetudo in naturam tranſit, & iccirco non ſecus conſuetudinem permutantes oblæduntur, atque illi, qui naturam pervertere, & adverſus illius impetus obtendere conantur. Tertio, quod ſi conſueti quieſcere longo tempore ſani ita vixerunt, veriſimile ſit, in eadem quiete reliquum vitæ curſum ipſos ſanos peracturos; ex adverſo verendum eſſe, ne iidem ægritudines diverſas incurrant; ſiquidem permutantes in contrarium, vivendi rationem, & alia ipſi conſequentia in contrarium ſtatum permutari, neceſſarium videtur. Hujuſcemodi ergo rationibus inducti, iſti conſtanter affirmarunt, conſuetudinem non debere mutari, & ideo ſolitos exerceri exercendos eſſe, & ſolitos quieſcere in quiete permanere debere. Sed, ut dixi, licet hi minus culpandam ſententiam ſecuti ſint, attamen neque ipſi erroribus caruerunt, quia [a] Hippocrates in omnibus *ad inaſſueta transeundum eſſe* judicavit, ne quando ad illa deſcendere coacti graviora damna patiamur, quod magis agendum eſt, quando illa, quæ conſueta ſunt, nimis pernicioſa exiſtunt, qualis eſt conſummata ab exercitationibus ceſſatio, unde Hippocratis citata auctoritas in eo ſenſu accipi debet, ut voluerit, quemadmodum & nos, velimus, nolimus, aſſentiri cogimur, aſſueta inſolitis minus turbare, neque propter hoc interdixerit, quin ad inſolita quandoque transeundum ſit, & præſertim cum aſſueta valde prava ſunt, & inaſſueta multo meliora. Primæ itaque rationi reſpondemus, aſſumptum falſum eſſe univerſali-

[a] 2. Aphoriſ. 50.

versaliter intellectum, quoniam sicuti multi consuetudinem naturæ eorum convenientem induunt, ita quamplures vel dulcedine allecti, vel negligentia, aut aliis detenti studiis, vel præ nimia stupiditate sese lædi non sentientes, in malis consuetudinibus, & naturæ ipsorum inimicis persistunt; quemadmodum faciunt quiescendo, & assueti, & deditì, qui quietis voluptate delibuti non sentientes offensionem ei assueverunt; non autem quod eam tamquam sibi ipsis convenientem elegerint, nimirum quam jam ante hominibus cunctis inimicam probavimus. Ad secundam vero rationem dicimus, naturam profecto, & consuetudinem parum differre; haud tamen sequi ex hoc, quod numquam consuetudo mutari debeat: quandoquidem si medici naturas pravas, id est naturales intemperies emendare, in meliusque permutare omni arte contendunt, ut sanitatem & habitum bonum corpori ingenerent, cur item pessimæ consuetudines ab illis in honestiores, & salubriores permutari nequeant, ignoro; eo præsertim quod facilius exuuntur, quæ consuetudine fuerunt contracta, quam quæ à principio ortus à natura tradita. accedit huc, quod otiandi consuetudo perniciosa est, quia (ut dicebat [a] Celsus) *potest incidere laboris necessitas.* Tertiæ præterea rationi opponimus eos, qui in pravis consuetudinibus persistunt, tametsi ob jucunditatem non advertant, perturbari, ut innuere voluit Hippocrates, dum haudquaquam inassueta deteriora non turbare, sed minus turbare dixit; neque propter hoc laudari, & probari debere, quod multo tempore in similibus consuetudinibus vitam sanam traduxerint: quoniam sicuti dicebat [b] Galenus, illi, qui cibis mali succi victitant, longo tempore malignitatem intus alentes, tandem qualibet vel minima occasione pessimos morbos incurrunt, similiter quoque in pessimis consuetudinibus perseverantes sæpenumero intus malos habitus concipiunt, quos per aliquod tempus non percipiunt, quousque humores pravi otio nutriti, & supra modum aucti incurabiles, & molestissimas ægritudines inducunt. Quamobrem elaborandum est universis sanam vitam optantibus, ut malæ consuetudini innutriti minime se voluptate atque damni ignorantia decipi sinant, immo quampri-

[a] Lib 1. c. 3. in principio.

[b] 2. de alim.

primum ab ea recedere, paullatim tamen, & ut dixit Hippocrates ἐκ προσαγωγῆς studeant, illud pro comperto habentes potius cum aliqua molestia permutandas esse perniciosas consuetudines, quam in illis cum delectatione persistendum. Atque hæc pro male de exercitationibus sentientium refutatione dicta sufficiant. Tempus modo est, quæ corpora exercitationibus accommodentur, quod tempus, & qui locus, demonstrare: sed antequam hoc aggrediamur, differentias, ut supra promisimus, ipsiusque tractationis ordo expostulat, exercitationum breviter percurremus.

CAPVT V.

De exercitationum differentiis.

QVicumque ex antiquis exercitationum facultatem speculari, & scriptis tradere aggressi fuerunt, tres primarias illarum differentias effecerunt, quarum aliam παρασκευαστικὸν γυμνάσιον sive præviam exercitationem, alteram ἀποθεραπευτικόν, tertiam simpliciter exercitationem nuncuparunt. Prævia sive præparatoria exercitatio secundum [a] Galeni interpretationem erat motus quidam in mensura intra modum, in qualitate ipsa incitatior, ac celerior, quæ non modo corporis motu, verum etiam frictionibus, & unctionibus, similibusque aliis peragebatur, quaque ad curandam corporis rationem, cogendamve laxitatem, ut plurimum post venerem utebantur, quamvis etiam interdum uterentur ante alias graviores exercitationes, quod proprium athletarum fuisse scribit [b] Galenus, ne ab immodica quiete ad magnum motum perinde ac à contrario ad contrarium absque medio subitus fieret transitus. Ἀποθεραπευτικὴ exercitatio alia ut pars exercitationis, alia ut species à Galeno ponitur, atque utraque erat motus quidam quantitate mediocris, tardus, & citra valentiorem nixum subinde quietem interponens, modo frictionibus, modo ambulationibus, aliisque hujuscemodi motibus factus, qui tum emolliendis exiccatis à nimio labore corporibus, tum laxandis meatibus post graviores exercitationes, post vigilias, post mœrores inserviebat; & proinde hic motus à [c] Galeno extrema exercita-

[a] 3. de tuend. valet. cap. 11. 12.

[b] 3. de tuend. valet. cap. 8. 2 de tuend. valet cap. 3. 3 de tuend. valet. cap. 12.

[c] 2. de tuend. valet. cap. 12.

tionis pars nominatus reperitur, quoniam fere ſemper poſt magnas exercitationes, ne ad contrariam quietem illico transgrederentur, ipſam adhibebant, utpote qui ob tarditatem, & frequentem interpoſitam quietem medium inter exercitationem validam,& conſummatam quietem teneret. Porro exercitatio ſimplex apud medicos gymnaſtas multas differentias habuiſſe [a] legitur, alias ab extrinſecis, alias ab utendi rationibus, alias à motus ipſius tum quantitate,tum qualitatibus deſumptas: quæ ab extrinſecis accipiebantur, plerumque à loco nomen ſortiebantur, quando vel ſub dio, vel ſub tecto, vel in mixta umbra, quam ὑποσυμμιγῆ Græci vocant, exercitatio peragebatur: item quando aut locus erat calens, aut frigidus, aut media temperie, & præterea aut plane ſiccus, aut humidus, aut medio modo attemperatus. Differentiæ ab utendi rationibus acceptæ hujuscemodi extiterunt, quoniam aut continuus erat motus, aut intermiſſus, & ſi continuus, æqualis, vel inæqualis; ſin intermiſſus, aut certo ordine, aut citra ordinem; præterea, vel ſine pulvere fiebat, vel cum pulvere, atque eo alias multo, alias modico; ſimiliter agebatur vel ſine oleo, vel cum oleo, atque ipſo alias exiguo, alias multo. Quæ autem ab ipſius motus quantitatibus acceptæ inveniuntur differentiæ, tales ſunt, quod exercitationes vel multo tempore durabant, & multæ dicebantur, vel brevi, mediocri, atque paucæ, & mediocres vocabantur. Differentiæ à motus quantitatibus deſumptæ illæ quoque fuerunt, quæ à vi motrice accipiebantur: nam ſi vis magna erat, magna exercitatio; ſin parva,parva; ſin mediocris, mediocris appellabatur. Porro à qualitatibus ita differentias à [b] Galeno captas invenio, quod aut in brevi tempore multum ſpatii metiebatur exercitatione, ſive breve ſpatium ſæpius in modico tempore terebatur, atque hæc exercitatio celer, acuta, & velox nuncupabatur, qualis curſus, umbratilis pugna, achrochiriſmus, luſus parvæ pilæ, & coryci, ἐκπλεθρίζειν, πιτυλίζειν, & quæ in palæſtris actitabantur humi circumvolutationes; aut multum temporis in brevi ſpatio inſumebatur, tardaque & lenta exercitatio talis motus nominabatur, ut lenta ambulatio, vectatio in lectica; aut in mediocri tempore mediocre ſpatium, ſive breve pluries movendo peragebatur,

[a] 2. de tuend. valet. cap. 8.

[b] 2. de tuend. valet. cap. 8. & cap. 10.

ſicque mediocris exercitatio evadebat : præterea magnarum alia præter vim, celeritatem quoque adnexam gerebat, & σφοδρὸν γυμνάσιον, id eſt *vehemens*, *robuſtaque exercitatio* dicebatur, ut celeriter fodere, diſcum mittere, ſine intermiſſione ſaltare, grave telum jaculari, continuatis quam maxime ictibus, necnon gravi armatura celeriter agitari; alia ſine velocitate fiebat, & εὔτονον γυμνάσιον, ideſt *valens exercitatio* vocabatur, ſicut fodere, per acclivia ambulare, quatuor equos habenis ſimul coërcere, funem manibus apprehenſam ſcandere, halteres, omneſque Milonis exercitationes. quod enim vehemens, & valens exercitatio communi nomine magna diceretur, ex his intelligere licet, quæ [a] Galenus ſexto popularium morborum ſcripta reliquit, ubi inter enumeratas exercitationes, & equitationem magnam vocavit. Similiter & parvarum alia cum aliqua velocitate fiebat, & remiſſa, ſive ἔκλυτος vocabatur, alia ſine ulla celeritate, & ἀμυδρός, ſive languida, aut imbecillis dicebatur, ex quibus duobus generibus erant vectationes ſellis, lecticis, navibus piſcatoriis, & ſimiles geſtationes : alia neque vehemens, valens, remiſſa, languida, ſed harum omnium media erat, mediaque, & mediocris appellabatur, quales moderatæ equitationes, & moderatæ ambulationes. Repetentes igitur has, & tot fuiſſe exercitationum differentias dicimus, *præviam*, *apotherapeuticam*, *& ſimplicem*; *ſimplicium alia ſub dio agebatur*, *alia ſub tecto*, *alia in mixta umbra*, *alia in loco frigido*, *alia in calido*, *alia in humido*, *alia in ſicco*, *alia in horum medio*; præterea, *aut erat perpetua aſſiduaque*; *& vel æqualis*, *vel inæqualis*, *aut intermiſſa*, *& vel inordinata*, *vel ordinata cum pulvere multo*, *vel exiguo*; *aut ſine pulvere*, *aut cum oleo modico*, *vel multo*, *aut ſine oleo*, *aut multa*, *aut minor*, *aut mediocris*, *aut velox*, *celer*, *& acuta*, *aut tarda*, *& lenta*, *aut mediocris*, *aut magna*, *& ſive vehemens*, *robuſtaque*, *ſive valens*, *aut parva*, *& vel remiſſa*, *vel languida*, *& imbecillis*, *aut media*. Superſunt modo dubitationes duæ ſolvendæ ex dictis noſtris ſubortæ, prima eſt, quod exercitationum differentias partientes aliam vehementem, aliam remiſſam & parvam effecimus, cum tamen [b] Galenus apertiſſime ſcriptum reliquerit, *non omnem motum eſſe exercita-*

[a] com. 1. aph. 6.

[b] 2. de tuend. valet cap. 2. & 2. aph. com. 16.

citationem, ſed vehementiorem. Secunda eſt, quod inter ceteras exercitationes fodere collocavimus, quem laborem Galenus non exercitationem ſimpliciter, ſed exercitationem ſimul & opus eſſe judicavit. Primæ dubitationi facile reſpondetur, exercitationem communiter acceptam à nobis in tot differentias fuiſſe partitam, Galenum vero non hanc motum vehementem eſſe definiviſſe, ſed potius exercitationem proprie vocatam; & propterea nullo modo ſententia noſtra illius ſententiæ repugnare videtur; ſed ſi quis adhuc à nobis ſciſcitaretur, numquid exercitatio propria ullas differentias habeat parvitatis, magnitudinis, & hujuſcemodi, huic ita ſatisfactum iri volumus, exercitationem propriam, quamquam ex ſe vehemens motus ſemper exiſtat, nihilominus alteram alteri, atque etiam ſibi comparatam, modo parvam, modo magnam, modo debilem, modo robuſtam nuncupari. Nam luſus pilæ magnæ, & lucta ſunt proprie exercitationes, quæ ſi alias remiſſius, alias intenſius ab eodem agantur, nunc magnæ & intenſæ, nunc parvæ & remiſſæ vocabuntur : pariter hæ eædem exercitationes juveni non admodum valido magnæ & vehementes erunt, ſi laborioſe fiant, at in robuſto athleta reſpectu habito parvæ & remiſſæ apparebunt. Pro ſecundæ dubitationis ſolutione dicimus, proprium rerum characterem ut plurimum à finibus donari, & proinde eaſdem res, prout variis finibus aguntur, varios characteres, variaque nomina obtinere : ſi enim temperaturas corporum humanorum gratia tantum ſciendi quis contempletur, ſciens, & philoſophus naturalis vocabitur; ſin gratia eas vel conſervandi, vel corrigendi ſpeculetur, & artificis, & medici nomine erit dignus. Idem plane dicendum eſt de foſſione, cujus finis ſi ſit terræ cultura & fructus perceptio, opus proculdubio & labor ipſa vocanda erit; ſed ſi finis dumtaxat exiſtat, corpora ad valetudinem exercere, profecto exercitatio vocari debet, quo pacto nos intelleximus, quando inter exercitationes alias fodere recenſuimus, & quod de foſſione diximus, idem quoque de ſimilibus, quæ opera videntur, intelligi debere volumus. Nam Pittacus ille Mitylenæorum Rex mola tundere ſolebat ἐνεργῷ (inquit [a] Clemens Alexandrinus) γυμνασίῳ χρώμενος. Quin noſter [b] Galenus

[a] Lib. 3. Pædag. cap. 10.
[b] 2. de tuend. valet. cap. 8.

lenus de ſeipſo refert aliquando hyeme in agro deprehenſum eſſe, dum ligna finderet, hordeumque in pila tunderet, & degluberet, aliaque exercendi dumtaxat corporis gratia faceret, quæ opera quotidie agreſtes agere ſolent. Hoc idem [a] Martialis poëta factitare ſe ſolitum fuiſſe, hiſce carminibus inſinuat.

[a] Lib 4 epigr. 90

Rure morans quid agam, reſpondeo pauca, rogatus.
Luce Deos oro, famulos poſt arva reviſo.
Partibus atque meis juſtos indico labores.
Inde lego, Phœbumque cio, muſamque laceſſo.
Hinc oleo corpusque frico, mollique palæſtra,
Stringo libens, animo gaudens, ac fœnore liber.
Pondero, poto, cano, ludo, lavo, cœno, quieſco.
Dum parvus lychnus modicum conſumit olivi,
Hæc dat nocturnis nox lucubrata camœnis.

Vnde patet, multa alio fine opera, alio exercitationes vocari, & ob id non ignoranter foſſionem à nobis atque etiam à Galeno, & Antyllo inter corporis exercitationes enumerari. Jam ad alia transeamus.

CAPVT VI.

De corporum morborum, & ſanitatis generibus.

POſtquam adverſus male de exercitationibus opinantes diſputando, neque omnia corpora hominum exercenda, neque omnibus interdicendas exercitationes eſſe, demonſtravimus: æquum eſt jam, quæ corpora exerceri conveniat, docere. Tria enim à medicis corporum genera eſſe traduntur, *ægra*, *neutra*, & *ſana*; quorum tametſi multæ factæ ſint ſpecies, atque differentiæ; nos tamen, qui aliud intendimus; ſolum has tres corporum ſpecies accipiemus, ea ſcilicet quæ præſenti valetudine fruuntur, atque operationes illæſas habent, licet alioqui nec perfecte ſana, nec undequaque temperata videantur; ea, quæ infirma ſunt, ac vel jam decumbunt, vel ita operationes ſenſibiliter offenſas habent, ut nullo modo opera ſanorum obire valeant, ea quæ veluti inter

utraque hæc media posita ab auctoribus medicinæ valetudinaria nuncupantur, quæve nec prorsus ægra, nec omnino sana nostris sensibus apparent. His itaque sic constitutis tertium aliud animadversione dignum succedit, quod tria quoque extant morborum genera, primum in *intemperie positum*, secundum *in mala formatione* tertium *in continuitatis solutione.* Morbus in intemperie oritur, quando totum corpus (sub nomine corporis intelligo, & humores, & spiritus, & membra solida) sive illius pars aliqua aut immoderate calefit, aut frigefit, aut humectatur, aut exiccatur, vel simul frigefit & exiccatur, vel frigefit atque humectatur, vel calefit & humectatur, vel calefit atque exiccatur. his namque omnibus totum illud morbi genus continetur, quod intemperiem vocarunt medici; quam alias simplicem, alias cum humorum affluxu nuncupasse reperiuntur, sub appellatione simplicis eam intelligentes, quæ suapte natura citra alterius affectionis societatem corpus interturbat; sub nomine vero intemperiei cum affluxu nihil aliud insinuantes, nisi intemperiem, quæ & ex se, & una cum affectione ab humoribus oriente, utpote imflammatione, timoreve aliquo corporis operationes lædit, & sanitatis statum è medio tollit. Morbus in prava formatione generatur quotiescumque corpus, seu corporis pars debita figura caret, aut debita quantitate, aut justo numero, aut conveniente situ. Morbus in solutione continuitatis efficitur, quando pars aliqua, seu aliquod corporis membrum à natura unum factum divisionem patitur, sive talis divisio intrinsecus, sive extrinsecus proficiscatur. Tot itidem modis sanitas morbo contraria constat, nimirum quæ intemperie, in optima formatione, in unitate partium, essentiam atque consistentiam propriam obtineat. Nam de singulis istis τύπῳ ac in universum sermonem habuisse sufficit, cum illi, qui hæc lecturi sunt, si magis exquisitam eorum cognitionem habere optabunt, libros medicorum perscrutari queant, neque à nobis hæc diligentius pertractata requirere debeant, qui aliis studentes extra propositos limites nimis divagari non possumus; sed jam quæ ex antedictis corpora exercitari conveniant examinari cogimur.

CAPVT VII.

An corpora ægra ullo pacto exerceri conveniat.

DVbitatum fuit antiquissimis usque temporibus, an, sicuti corpora sana ac valetudinaria ad augendam, confirmandam, conservandamque valetudinem ab exercitationibus non exiguam commoditatem capiunt, ita quoque ægra corpora aliquo pacto exerceri valerent, quo tam ad leniendas ægritudinum molestias, quam ad recuperandam sanitatem uti liceret. Inter eos qui infirmos exerceri debere asseverarunt, primus extitit Petronas, deinde Prodicus, sive Herodicus, qui cursibus, & luctationibus febrientes interficiebat, ambo ab [a] Hippocrate in tali dogmate vehementer damnati. Petronam imitatus posterioribus seculis Asclepiades, ut hominum favorem aucuparetur, non modo languentibus varias exercitationes ad voluptatem potius, quam ad sanitatem spectantes indulgebat, verumetiam (quod elegantissime scripsit Celsus) cubantis quoque luxuriæ subscribebat: ut non sine magna ratione Plinius deinde Asclepiadem jucundum curandi modum calluisse prædicaverit. Qui præter hos simili sententiæ hærere maluerunt, Æsculapium dixerunt ita vocatum: παρὰ τὸ ἀσκεῖν ἠπίως τοὺς νοσοῦντας: idest, *quod ægrotos suaviter exerceret*, quando prius ἤπιος vocabatur. Ex altera parte, non defuerunt, qui neminem ægrotum exercendum esse, sed cunctos in quiete contineri debere, asseruerint. Inter hos medii Galenus, Herodotus, Antyllus, Ætius, & Avicenna, quemadmodum ab omnibus ægris non simpliciter exercitationes amoveri voluerunt, ita nec iis placuit, quoscumque quovis motus genere exercitari, sed & in ægris ipsis & in exercitationibus eligendis magnam distinctionem & curam habendam esse jusserunt; ut quod morbosum corpus, qua exercitatione, & qua quiete indigeat, ne ullas perturbationes, motionesque sustineat, optime pernoscatur. Quocirca secundum istos corpora, quæ immodica intemperie calida laborant, nullis vehementibus remissisve exercitationibus accommodantur, quod calor, qui diminui debet, ab illis potius augmentum suscipit, quemadmodum [b] Galenus de Premigene summa caliditate

[a] 6. Epid. sect. 3. Aphor. 23

[b] 5. de tuend. valet. cap. 12.

tate laborante narrat, qui nedum, à vehementioribus exercitationibus, immo, & ab exiguis deambulationibus in porticu ante balneum factis magnopere lædebatur. unde merito condemnandus est Asclepiades Prusiensis, qui in ardentibus febribus; referente [a] Celso gestationibus utebatur, in aliis vero febribus, & morbis, medicamenta ac vomitiones tollens, inedia, siti, vigilia, luce primis diebus ægrotantes instar tortoris, excruciabat, aliis autem diebus ambulationibus, gestationibus, balneis, lectulisque pensilibus exercebat. In his etenim Galeni & Antylli sententia extat, *acuta febre laborantes ab omni motu removendos*, *in longis febribus atque morbis* (quos omnes nonnulli ex antiquis medicis aliptarum officio transmittendos, ut refert [b] Cælius Aurelianus, falso crediderunt) *ubi accessio urget*, *nullo pacto exercendos*, at in intervallis decubitum non semper conferre, immo aliquando utiles esse motiones, exercitationesque; quod innuisse Hippocratem arbitror, dum in septimo epidemiorum dicebat, *aliquos inveniri infirmos*, *qui*, *ne penitus torpeant*, *à lecto expellendi sunt* quod item innuere voluit [c] Aristoteles libro moralium Nicomachiorum decimo, ubi scripsit *febricitantibus in universum diætam*, *atque inediam conferre*, *alicui tamen forte non ita conducere*. Qui præterea corpus aridum, ac insigniter exiccatum habent, si exerceantur, aridiores evadunt, & ideo illis quies apprime congruit, quam humectandi vim possidere nemo ignorat, quamque [d] Hippocrates dum calidis naturis convenire scribit, nec immmodice calidas intemperies intelligit, nec auctore Galeno quamlibet motus, sed vehementioris tantum cessationem, sicuti nos hic de siccis corporibus intelligimus, quæ gestationibus & vectationibus aliquibus, at non magnis motibus exerceri possunt, dummodo vires permittant, exercitationesque moderatæ sint; alioqui sicut ex moderato motu calor exurgit, excitaturque, nec non humores paulatim evanescunt; pariter ex immodico calor infirmus extinguitur, humiditatesque magis diffunduntur. Corpora item calida & sicca immoderate nullis exercitationibus aptantur, minus quoque calida & humida, nempe quæ graviori quam cetera morbo subjiciantur,

[a] Li. 2. c. 15.

[b] In procem. lib. chron.

[c] Cap. 16.

[d] loc. citatis.

majorique cura opus habeant, Frigida porro, simulque sicca corpora vel nullis exercitationibus, vel minimis, & valde remissis exerceri debent, cum semper præter morbi peculiarem afflictionem imbecilles vires habeant: exercitationibus non ita offenduntur corpora frigida, sicuti neque humida. At frigida & humida aliorum omnium maxime exercitationes sustinent; quod motus exiccando & calefaciendo veluti quoddam remedium sit, modo tamen non extra modum adhibeatur. Atque hæc omnia dicta intelligantur de illis ægrotis dumtaxat, qui universum corpus intemperatum habent, quoniam si quis in sola corporis parte membrove, aut in pluribus intemperiem patiatur, reperirique possit modus, quo partes sanæ citra ægrarum offensionem exerceantur, proculdubio huic ægroto exercitatio magis accommodata erit; quippe quæ sanarum partium habitum bonum confirmans, infirmis etiam consequentia quadam auxilium præstet. Colligentes igitur dicimus, nullum corpus intemperie quavis laborans magna, & vehementi exercitatione gaudere; sed aliquod reperiri, cui exercitationes exiguæ, & valde moderatæ auxilium afferant interdum. quales vero exercitationes sint illæ, & qualibus in morbis, atque corporibus unaquæque congruat, in sequentibus libris declarabimus, ubi particulares singularium exercitationum facultates uberius enarrabimus. De morbosis ob malam formationem corporibus simili prope via determinari debet, modo illi non à generationis principiis, sed nuper, & casu (ut ita dicam) ortum duxerint. Hæc etenim sive totam corporis figuram depravatam, ut in leucophlegmatia, sive partem aliquam deformatam habeant, nisi affectus alii impedientes associentur, ab exercitationibus utilitatem capiunt, nempe quæ & contorta dirigere, & aspera lenire, & tumida deprimere, & depressa elevare, & oppleta exinanire, & exinanita explere, & obstructa aperire queant. Ad hæc morbos in quantitate genitos non raro exercitationes tollere consueverunt, quandoquidem universalem corporis molem auctam nihil est quod magis auferat, quam exercitationes vehementes, & veloces jejunis adhibitæ: quas carnes & succos detrahere dixit a Hippocrates, & post ipsum b Galenus. hoc namque remedio Nico-

a Lib. de sal. diæta. & In 6. epid. sect. 3. aphorism. 2.
b Galenus de differentiis morborum. cap. 9.

Nicomachum Smyrnæum, qui adeo crassitie creverat, ut neque podicem manibus tangere, neque corpus movere posset, ab Æculapio curatum esse, mihi verisimile videtur; simili modo extenuata & gracilia corpora nihil æque ad carnosum & bonum habitum restituit, ac tarda & lenis exercitatio, quæ concoctiones omnes insigniter adjuvans efficit, ut nutrimentum perbelle distribuatur: sicque macie affecta corpora probe nutrita carnem ac pinguedinem acquirant: ita sane se multos, & toto corpore & cruribus extenuatos curasse gloriatur [a] Galenus, sicut item Germanicum à tenuitate crurum, equitationis beneficio, liberatum alias diximus. Corpora subinde, à morbo innumero correpta, sive is superfluus, sive mancus sit exercitationes ex se minime recusant, & tunc præsertim, quando similis morbus haud est innatus, veluti in lapillis renum, qui ex vehementi motu, concussioneque ab angustis renum viis ad latiores, tandemque ad ipsam vesicam descendentes magnas ægrotis molestias adimunt. Corpora vero ægritudine in situ laborantia, modo non ab ortu, nullum fere exercitationis genus admittunt, quod membra dum proprium locum atque situm amiserunt, non modo reponenda sunt in propriam sedem, verumetiam postquam reposita fuerunt, tamdiu ab omni motus genere arcenda, quoad optime confirmata pristinum habitum repararint, alioqui si moverentur, majori nocumento afficerentur. quo fit, ut hac infirmitate capti majori ex parte exercitari non debeant. Atque hæc de secundo morborum genere, mala formatione scilicet laborantibus corporibus dicta sufficiant. Remanent corpora tertio genere morborum continuatis videlicet solutione correpta, quæ solutio vel in cute, vel in carne, vel in ossibus, vel in nervis, ac hujusce generis similibus contingere solet, atque modo sola, modo febribus associata; ubi corpus aliquam ex his solutionem febri associatam habet, nullo modo exerceri debet, quandoquidem, si raro febricitantibus exercitationes conveniunt, quanto minus convenient, ubi aliis morbis turbabuntur? Quod si citra febrem sola continui solutio adsit, eaque sit in parte nobili atque vitæ maxime necessaria, veluti cerebro, ventriculo, jecore, ac similibus, proculdubio exercitationes quævis maxime nocent,

[a] In 6 epid. com. 3 & Secundo de temperam. & 2. & 3. de tuend. valet.

nempe quæ, & spiritus parti affectæ necessarios valde distrahant, & humores omnes tunc agitent, quando firmos & quietos esse conveniret, ne ob eorum affluxum morbus magis incrudesceret. Alia membra ignobiliora si patiantur continuitatis divisionem, poterunt ægri mediocriter exerceri, modo nec insignis sit affectus, nec pars laborans exerceatur. Sunt nonnulli hac ægritudine capti, qui non parvam utilitatem à moderatis, immoderatisque exercitationibus percipiunt, quales scabiosi, quorum cutis cum ab humoribus salsis & acutis discindatur, ex motu vehementi efficitur, ut humores illi tam per sudorem, quam per occultam transpirationem evacuentur, atque ipsis evacuatis à morbo liberentur. Quamobrem acri judicio diligentique animadversione in his omnibus opus est, quo optime cognoscatur in quibus morbosis corporibus congruant exercitationes, & in quibus minus, habita semper præ oculis universali hac ratione, cujus ductu rarissime contingunt errata, possuntque particularia ita dirigi, ut nunquam loco auxiliorum damna succedant.

CAPVT VIII.

De corporibus valetudinariis & senilibus exercendis.

QVamvis apud medicos (ut supra diximus) inter corpora *ægra* atque *sana* reponantur *neutra*, illaque in multiplices differentias partiantur, quia tamen parum ad nostram tractationem pertinent, eorum loco *valetudinaria* statuemus, cum quibus comprehendi volumus tum omnes illos, qui recenter à morbis ac decubitu evaserunt, nec dum perfecte antiquum habitum recuperarunt; tum senes plerosque, nempe quos [a] Galenus *eodem modo, quo valetudinarios, curari debere* præcepit; nec absque ratione, siquidem senectus, auctore Aristotele, *est quidam naturalis morbus.* unde, qui sunt ætate graves, eam vivendi rationem sustinere nequeunt, quam sani perferunt. Ergo valetudinariis illis, qui mox à morbis evaserunt, inter cetera remedia pro integra valetudine ipsis accommodata præcipua est corporis exercitatio, à qua membra eorum firmantur, humorum reliquiæ inaniuntur, calor excitatur, & denique totus corporis

[a] 5. de tuend. vadet. c. 11. & in arte medi. c. ultimo 5. de generat. animalium cap. 4.

corporis habitus restituitur. Est tamen omne studium adhibendum, ut à principio lenes, breves, tardi, ac remissi motus existant, deinceps, prout vires magis invalescunt, similiter & magnitudo ac longitudo exercitationis augeatur, tandemque in mente illud ἐκ προσαγωγῆς tantopere ab Hippocrate decantatum semper habendum erit, ne ob importunum ab extremo ad extremum transitum majora errata committantur, & pro virium restitutione imbecillitas major, sive prostratio succedat. proinde merito damnandus venit [a] Averroës, qui *morbosa corpora quotidie exercenda esse usque ad sudoris initium*, *atque anhelitus elevationem* nimis libere consuluit: ita enim vehemens exercitatio tantum abest, ut valetudinariis, sive morbosis (quemadmodum ipse vocat) ullum effatu dignum beneficium præstet, ut potius vires adhuc debiles magis consternet, caloremque nativum ex morbo vix reviviscentem fere extinguat, aut saltem insigniter hebetet; siquidem bonus est in convalescentibus, sed exiguus (ut scribit [b] Galenus) sanguis, atque una cum ipso spiritus vitalis & animalis; ipsæ vero particulæ solidæ licciores, & consequenter eorum vires sunt imbecilliores, atque earumdem ratione corpus universum frigidius. unde ad emendandam hujuscemodi indispositionem necessaria sunt quæcumque probum atque securum exhibent alimentum: & præter hæc moderati motus, quales vehicula, ambulationes lenes; non vehementes motus, qui sicuti solidas partes arefactas ficciores reddunt, ita calorem diminuunt, & vires imbecillas consumunt. Ceterum senes, quorum ætas plurimam ob caloris defectum, excrementorum copiam coacervat, exercitationibus magnopere gaudent, tum ad expurganda hujuscemodi recrementa, tum etiam ad conservandum, atque placidi cujusdam venti instar excitandum, accendendumve calorem, qui secus nimio torpore extingui periclitaretur. Attamen in præscribendis senum exercitationibus quatuor animadverti debent, *vires*, *corporis affectus*, *consuetudo*, & *vitia particularia*, quæ plerumque senum corpora infestare solent. ratione virium, quas senes semper imbecilliores habent, acutas exercitationes, vehementes, & multas, quæ corpus siccant, extenuant, & infirmant, maximopere cavere debent, sequi vero mitiores, quales sunt gestatio, ac

intra

[a] 6. collect. cap. 6.

[b] In arte medic. cap ult.

intra lassitudinem inambulatio. Prodicus enim qui valetudinis studiosissimus extitit, & ob id [a] (Aristotele auctore) ea omnia, quibus ceteri cum voluptate utuntur, recusavit, jam ingravescente ætate (ut refert Plato in Phædro) *Athenis ad Megaræ mœnia ibat, indeque domum revertebatur*. quæ exercitationis mensura haudquaquam omnibus senibus accommodari posset, cum Plato ipse eum, & sibi, & aliis nimio exercendi studio molestiam peperisse dicat. Antiochus pariter medicus, annos natus plusquam octoginta, quotidie fere, ut scribit Galenus, domo ad forum stadiorum trium spatio, atque interim ad visendos ægrotos pedibus ambulare solebat. quod si ei longius ire necesse erat, sella, aut vehiculo utebatur. Ad hæc narrat [b] Plinius secundus, Spurinam virum in vivendo maxime providum, quique, aurium & oculorum vigore integro, nec non agili ac vivido corpore, septuagesimum septimum annum attigit, hanc regulam constantissime servasse, ut *mane lectulo contineretur, hora secunda indueretur, ambularetque millia passuum tria, mox legeret, vel colloqueretur, deinde consideret, tum vehiculum adscenderet, peractisque ita septem millibus passuum iterum ambularet mille, iterum resideret, vel se cubiculo, aut stylo redderet; ubi hora balnei nunciata foret, (quæ erat hyeme nona, æstate octava) in sole, si caruisset vento, ambularet nudus, deinde pila moveretur vehementer, & diu; postmodum lotus accumberet, & paulisper cibum differret*. Ob totius corporis affectum exercitationes senum in hunc modum determinari debent, quoniam corpus optimi status, sicut in juventute ad vehementissimos quosque labores idoneum maxime est, ita in senecta se habet ad omnes mediocres, qui vero senes aut crassis sunt cruribus, aut lato pectore, aut cruribus, ultra quod par est, gracilibus, aut quorum corpus exiguo est thorace, aut admodum angusto, aut valgum est, varumve; aut alio quovis pacto à mediocritate recedens, id ad eas omnes exercitationes ineptum redditur, quæ vitiosa membra magis offendere, quam juvare possunt, ut vociferatio thoracem, ambulatio crura, & similiter. Jam vero consuetudo maximam sibi vendicat partem ad exercitationis speciem deligendam, quando Hippocrrates dixit, eos, qui soliti sunt labores ferre, etsi fuerint imbecilles, vel senes, non consuetis, fortibus, atque juvenibus solitos

[a] 1. Rhetor. cap. 5.

[a] Libro 3. epistola 1.

ſolitos facilius ferre. nam ſicuti conſueta minime laſſant, quos exercent, immo etiam delectant, pariter inſueta tum moleſtiam adferunt, tum laſſant. Senes igitur omnes conſuetis laboribus exercitari debent, ſed tamen vehementia eorum remiſſa, quia, ſi corpora ſenilia vigorem, calorem, robur, & omnia denique diminuta habent, juventutis reſpectu exercitationes quoque minores requirere, rationi conſentaneum eſt. Vltimo, vitia corporum ſenilium propria exercitationum ipſis nequaquam convenientium genus demonſtrabunt. quæ enim ex levi cauſſa, à vertigine, comitiali morbo, gravi ophthalmia, auditus imbecillitate capiuntur, exercitationes caput offendentes evitare neceſſe eſt: ſimiliter & in omnibus aliis affectibus, non ſolum ſenes, verum & cujusque ætatis homines ita ſe gerere debent, ut iis exercitationibus ſedulo abſtineant, quæ patientes partes magis exercere, & perturbare natæ ſunt. Sic itaque de valetudinariis, ac ſenilibus corporibus exercendis ſtatuendum erit.

CAPVT IX.

De corporibus ſanis exercendis.

QVicumque corporis exercitationes ſanitati inutiles minime reputarunt, in ſanis eas præ ceteris commendandas eſſe dixerunt, tanquam neceſſarium prope exiſtat, ſi exercitationes ad bonum habitum comparandum, atque valetudinem conſervandam non ignobile auxilium præſtant, quod in ſanis maxime adjumentum oſtendere poſſint. Hoc tamen verum eſt, antiquos medicos multas ſanorum corporum differentias effeciſſe, inter quas primum locum obtinet corpus illud perfecta ſanitate præditum, quod menſura & regula ceteris poſitum fuit, potiusque mente deſignari, quam in ulla regione reipſa inveniri poteſt: etſi [a] Galenus multa corpora temperata in ſua regione inveniri memoriæ prodiderit. De tali namque corpore nullibi exiſtente ſermonem non ſum habiturus, ſed de illis tantum agam, quæ ita præſente ſanitate fruuntur, ut valeant ſine ulla moleſtia cunctas illas actiones obire, quæ communiter ab omnibus exercentur. cum enim medicus artifex ſenſilium rerum exiſtat, quæ ſenſui ſeſe produnt, & non quæ ſola

[a] 2. de tuend. valet. cap. 7.

cogitatione comprehenduntur, tractare debet. Hæc itaque corpora ſana, quoniam quotidie comedunt, atque nutriuntur, neceſſario multa excrementa generant, quæ niſi continuo à corpore per exercitationes educantur, tandem pravas diſpoſitiones ingenerant: unde prudenter ſcripſit [a] Galenus, *hominem, ſi utatur mediocri exercitatione, & bene concoquat, corpus à ſuperfluitatibus mundum reddere.* Verum enim vero in ſanis quoque plurima conſideratione digna ſeſe offerunt, tam ex parte exercitationum, quam ex parte exercitandorum. Ex parte exercitationum ſciri debet, *nullam exercitationem, nec violentam, neque immodicam eſſe debere*, ut in libro περὶ μικρᾶς σφαίρας adnotavit Galenus: & propterea exercitationes foſſorum & meſſorum nemini fere eorum conveniunt, qui proſpera valetudine fruuntur; celeres motus, & vehementes in robuſtis commendantur, qualis lucta, diſcus, pila, & hujuſcemodi, eo magis ſi conſueti fuerint; moderati omnes quibusvis fere aptantur. Porro ex parte corporum exercitandorum his mentem adhiberi oportet, *conſuetudini, ætati, habitui univerſali corporis, particulari rationi vivendi, necnon temperaturæ.* De conſuetudine ſæpius diximus etiam in omnibus obſervari debere, ſiquidem quæ conſuetæ ſunt exercitationes, licet ſint aut nimis vehementes, aut nimis remiſſæ, inaſſuetis majorem utilitatem atque delectationem pariunt; at ſi quis vel minus, vel plusquam conſuevit interdum exerceatur, protinus moleſtia evidenter afficitur, ita ut non raro febres hac ratione contingere, ſcripſerit [b] Galenus, dum exercitationes conſuetæ dimittuntur. Quod vero ad ætatem pertinet, jam diximus, provectos, & ſenes remiſſiores quam ceteros, & pauciores exercitationes poſcere, pueri, juvenes, atque viri motibus fere omnibus pro ſua quisque ætate ſufficiunt, modo aliud quid non prohibeat, aut modum corporibus privatorum, & non athletarum convenientem minime exercitationes tranſcendant. Juvenes enim (dicebat Hippocrates, ſive Polybus in primo de morbis) ſi plus conſueto laborent, convulſionibus fortibus, & rupturis variis carnium, venarumque ſtatim, & magis, quam ſenes tentantur, quod corpus robuſtum & ſiccum habent, carnem denſam, validam, oſſibus tenaciter adhærentem, cui circumdata cutis valde tenditur.

[a] aph. 28.

[b] lib. de cauſſis mor. c. 21. de differentiis feb. cap. 2.

tur. quæ omnia minus ſenibus inſunt, & propterea illi rarius hujuſcemodi malis capiuntur. De univerſali autem corporis habitu ſic determinandum cenſeo, quod pingues & obeſi, quanto magis exerceantur, tanto proſperiore ſanitate utuntur, quando dicebat [a] Ariſtoteles, motu pinguedinem eliquari; quod ſi etiam exercitationes ſint vehementes atque acutæ, nihil omnino nocebunt. Nam Hippocrates corpulentorum itinera velocia debere eſſe voluit: quin etiam [b] Galenus inter cetera, quæ ad extenuandum virum illum obeſum quadraginta annos natum adminiſtravit, ſe curſum velocem adhibuiſſe teſtatur. Contra graciles in conſummata fere quiete detineri [c] poſtulant, quia ſicuti corpulenti & craſſi contrarias habitudines ex contrariis ortas habent, ita contraria pro ipſorum ſalute expoſcere videntur, alioqui magnopere læduntur; ſique aliqui ſunt, quibus exercitatio prodeſſe judicetur, ii proculdubio pauca, & valde remiſſa opus habent. unde ſapientiſſimus [d] Hippocrates ſumma ratione juſſit, ut *graciles iter facturi lentis paſſibus incedant*, quos item mangones, & medici craſſefacere volentes, virgis verberabant, ut caro elevaretur, & ad eam alimentum traheretur. Qui vero inter pingues & graciles, vel εὔσαρκοι ſive quadrati, vel parum ad alteram partem declinantes exiſtunt, ſi mediocriter, aut etiam vehementer, modo non immodice exerceantur, utilitatem inſignem percipiunt; nimirum cum eorum calor ita magis conſervetur, ſuperfluitateſque quotidianæ exhauriantur. De particulari membrorum habitu idem dicendum, craſſas ſcilicet partes magis exercendas, tenues minus, niſi earum tenuitas ex nutrimenti diſtributione impedita, vel defectu proficiſcatur: quo in caſu, & exercitatio convenit, & genus illud unguenti, etiam pilis avellendis à medicis excogitatum, *dropax* vocatum, de quo Martialis lib. III. LXXIV.

[a] 3. de partibus animalium cap. 9.

[b] 14. Meth. cap. 15.

[c] Lib. de ſal. diæta. 10. aph. 2. de tuend. valet.

[d] de ſal diæta, aph. 3.

Pſilothro faciemque lavas, & dropace calvam,
Nunquid tonſorem Gargiliane times?

& lib. X. LXV.

Lævis dropace tu quotidiano,
Hirſutis ego cruribus, genisque.

Pariter, & partes omnes corporis mediæ inter graciles, & crassas exercendæ sunt. In ratione vivendi hoc insuper animadverti debet, ut, qui parum comedunt, parum exerceantur, juxta Hippocratis legem, *ubi fames laborandum non est*; qui item vigilant, ab exercitationibus arcendi, ne magis exiccentur, neve molestiæ molestia major superaddatur, contra qui multum comedunt, multum exerceri debent, quoniam dicebat Hippocrates, *non potest homo comedens sanus vivere, nisi laboret*: in talibus enim opus est multo calore, ut multum concoquant, multus calor ab exercitatione, dicebat [a] Galenus, facile suppeditatur, præterea multum manducantes magnam excrementorum copiam aggenerant, quæ nisi magnis, & multis laboribus diminuatur, in pravas dispositiones corpus deducunt. qui similiter multum, & profunde dormiunt, multis quoque exercitationibus indigent, quandoquidem in istis perspirationes retinentur, atque adeo sanguinis copia partes exteriores deserit, subitque interiora, ut adacto cultello non æque effluere valeat, quemadmodum scribit [b] Aristoteles, & ob id somnolenti omnes decolorati evadunt, unde hos satis exercitari necesse est, quo perspirationibus aditus patefiat, sanguisve ad exteriora servanda atque nutrienda revocetur. Demum ob temperaturæ rationem sic de exercitationibus judicium ferendum credo, ut sicci vel nihil omnino, vel lente satis & minimum laboriose exerceantur. nam exercitationes, quas suapte natura exiccare constat, si in siccis corporibus adhibeantur, quin intemperiem augeant, nemo sanæ mentis dubitarit. Calidi quoque, & præsertim acri, ac mordaci calore præditi exercitationes modicas requirunt, ne à motu plus æquo incalescant, ipsisque, ut scribit [c] Galenus, solæ in necessariis actionibus obeundis motiones factæ sufficiunt. Unde [d] Aristoteles, quærens, cur alii sedendo pinguefiant, alii macrescant, ideo evenire dicit, quoniam alii frigidi sunt, alii calidi, alii excrementosi, alii non; & qui calidi sunt, pinguefiunt sedendo, cum eorum calor sine motu cibi concoctioni sufficiat, similiter & non excrementosi. Qui vero excrementis abundant, & frigida temperie sunt, macrescunt sedendo, quoniam à quiete eorum calor quasi torpescit, & ob id minus concoquit; pariter & excrementa non expelluntur, immo crescunt.

[a] 2. de tuend. valet.

[b] 3. de histor. animalium cap. 19.

[c] 4. Aph. 13. 6. epid. com. 4. aph. 15.

[d] 6 particular. Prob. 1.

crescunt. De calidis hujuscemodi [a] Hippocrates sermonem habuit, quando dixit: Ἐν θερμῷ ψυχρὸν ποτὸν, ὕδωρ, ἐλινύειν, videlicet, *quod calidis naturis refrigeratio, aquæ potus, & quies conveniunt*; similiter & cum scripsit: Ὁκόσους δὲ δίψαι λαμβάνουσιν, τουτέοισι τῶν σιτίων, καὶ τῶν ταλαιπωρεῶν ἀφαιρέειν, *iis* scilicet *minuendum esse, & laborem, & cibum, quos ob calorem infestat sitis.* Ex quo simul clarum efficitur, frigida corpora vehementer atque multum exercenda esse. Porro an humida ab exercitationibus juvamen percipiant, non immerito dubitari posset; eo quod [b] Aristoteles scriptum reliquit, corpora humida à labore suffocari, quia à caliditate motus humidum in vapores convertitur, qui mox copiosi & fervidi effecti calorem nativum suffocant: attamen ratio secus persuadere videtur, quæ demonstrat humida corpora excrementis abundare, & propterea ipsis labores validos congruere, tum ad exuberantem humiditatem consumendam, tum ad superfluitatum copiam adimendam. Quapropter, sicuti notat Petrus Apponensis, sententiam Aristotelis de illis intelligere oportet, in quibus quatuor concurrunt, ut sint humidi & calidi, ut humiditas sit multa, evaporabilis, atque circa pulmonem: tales enim si laborent, & multum exercentur, periculum est, ne humiditas à calore intrinseco acuto in vapores conversa pulmonis, & cordis regionem occupando suffocationem inducat. Qui ab his humidam corporis temperiem possident, nullum nocumentum, quinimmo egregiam utilitatem ab exercitationibus & laboribus percipiunt;atque hac ratione ex mulieribus humida temperie in universum præditis illæ saniorem & minus molestam vitam degunt, quæ diutius & valentius elaborant & exercentur, sicut & eædem apud quas gentes, & in quibus locis laborare consueverunt, facilius pariunt, ut scribit [c] Aristoteles; neque uterum difficulter gerunt, cum labor ea recrementa consumat, quæ in mulieribus otiosis & sellulariis augentur. Quæcunque vero corpora calida simul & sicca sunt, nullo pacto exerceri convenit; quæ calida & humida, exercitationem admittunt, at moderatam, non vehementem, non citatam: frigida & sicca ratione frigiditatis exercenda, ratione autem siccitatis neque celeres, neque validos motus requirunt, sed moderatos,

[a] 6. Epid. sect. 4.

[b] 5. partic. probl. 9.

[c] 4 de gen. animalium. cap. 6.

tos, & potius lentos : frigida atque humida omnium maxime ab exercitationibus vehementibus & velocibus juvantur, quippe quæ supervacaneam humiditatem absumunt, & calorem nativum excitant, augentque. Sic igitur de corporibus exercendis in universum determinatum sit.

CAPVT X.

De locis in quibus exercitationes fieri debent.

TAnta est locorum vis atque proprietas, quibus res in ipsis factæ variis modis disponuntur, ut non modo plantarum naturæ, sicuti Theophrastus scribit, non modo brutorum facultates, quemadmodum auctor est Aristoteles, verum & ipsorum hominum corpora, atque animi, secundum Hippocratis & Platonis sententiam, prout in diversis locis vel nascuntur, vel aluntur, diversis atque mirificis conditionibus afficiantur. Quapropter maximis laudibus digni sunt veteres medici, qui in singulis fere eorum artis operationibus: locorum qualitates considerandas omni diligentia præceperunt. Nam extant loca, atque regiones, in quibus, si ea fiant, quæ in aliis feliciter aguntur, contrarium prope finem consequuntur: id quod præ ceteris illi quoque magnopere spectare debent, qui vel sanitatis tuendæ, vel boni corporis habitus acquirendi gratia, propria, atque etiam aliorum corpora exercere volunt: qui nisi in eligendis opportunis locis valde mentem adhibeant, sæpenumero dum juvare credunt, non contemnenda damna, neque negligendas affectiones incurrunt. Circa itaque loci ad exercendum electionem tria præcipue magna consideratione digna occurrunt; Primum est, *ut sit ab optimis ventis perspiratus, & à pravis obtectus:* unde loca ad septentrionem & orientem, à quibus salubriores auræ perflant, posita, occidentalibus, & meridionalibus continuo præferenda erunt: illa enim neque immodico calore fervescunt, neque frigore & humore situs contrahunt, nec perniciosis vaporationibus, à flatibus adductis, inficiuntur; hæc vero præter æstum & frigus intensum, quæ modo uno tempore, modo altero inducuntur, insaluberrimas perspirationes ventorum ratione plerumque patiuntur. quod si loca haberi poterunt,
quæ

quæ ventorum tranquillitate fruantur, quæque prorſus temperata ſint, qualem & Hippocratis, & ſuam patriam extitiſſe refert [a] Galenus, proculdubio hæc cunctis præſtabunt: alioqui maxime curandum erit, ne vehementiſſime ſaltem ibi venti ſpirent, quod corpora ſeſe exercentium à motu atque calore aperta facillime ventorum incurſus ad interiora admittunt, atque ſic poſtea pernicioſos affectus ingenti periculo concipiunt. Atque hac ratione à ventis, & optimo cæli ſitu deſumpta factum puto, ut alii hyemales, alii æſtivas thermas extruxerint: nam hyemales in tranſtyberina regione Aurelianum Cæſarem feciſſe, auctor eſt Vopiſcus, quæ ad meridiem expoſitæ ſolis radiis attemperabantur, & proinde hyemalibus exercitationibus valde accommodatæ erant; æſtivas vero ædificaſſe Gordianum juniorem, ſcribit Julius Capitolinus, quæ inter Cælium montem & Eſquilias poſitæ, opacitatem quandam blandam, & gratiſſimas umbras exercentibus ſe præbebant. Secundum in electione loci conſiderandum eſt, ut *ſit apertus*, *non concluſus*, *non opacus*, quoniam, ubi liberior exiſtit aër, minusque conſtipatus, corpora in ipſo exercitata agiliora & vividiora redduntur, quam ſi in craſſo, denſo & concluſo exercerentur. Atque hinc eſt, quod (ut libro II. diximus) inter loca deambulationibus deſtinata, [b] Vitruvius, & Cornelius Celſus magis hypæthron commendarunt, quam porticus, & hypogeum; ſicut & Phædrus apud Platonem in dialogo ipſius nomine inſcripto ex ſententia Acumeni medici, cujus etiam à [c] Xenophonte celebris fit mentio, deambulationem extra civitatem factam ei, quæ in civitatibus efficitur, prætulit hiſce verbis: Τῷ δὲ ἐμῷ καὶ σῷ πειθόμενος Ἀκουμενῷ κατὰ τὰς ὁδοὺς ποιοῦμαι, τοὺς περιπάτους φησὶ γὰρ ἀκοπωτέρους τῶν ἐν τοῖς δρόμοις εἶναι. ideſt, *Meo autem, & tuo obediens ſodali Acumeno in viis ambulationes facio: has enim dixit minorem laſſitudinem parere, quam illas quæ in curſibus aguntur.* De hoc enim Platonis loco cum ſupra promiſerimus, nos plura dicturos, jam occaſio pollicita ſervandi opportuna ſeſe offert, eo magis quod Marſilius Ficinus, vir alioqui doctiſſimus, dum Phædri ſententiam eſſe credidit, ut faciliores ſint ambulationes, quam curſus, duplicem errorem turpiter commiſit; tum quia textus Græci litteram, aut non intellexit, aut ſine neceſſitate transmutavit,

[a] 2. de tuend. valet. cap. 7.

[b] lib. 5 cap. 7.

[c] lib. de dict. & fact. Socratis.

mutavit, dum loco τῷ ἐν τοῖς δρόμοις, perinde transtulit, ac si textus habuisset τῷ δρόμων, tum quia Phædro, & Acumeno ridiculam prope rem se adscripsisse non animadvertit: quis quæso adeo insulsus & ignarus est, quin cognoscat ambulare facilius esse, quam currere? Melius igitur Janus Cornarius, qui nuper Platonem Latinum fecit, sententiam illam interpretatus est, cum Phædrum fecerit dicentem *salubriores esse ambulationes in viis, quam in cursibus factas.* quod ut accipiendum atque intelligendum sit, varias inveni doctorum hominum opiniones; alii namque arbitrati sunt δρόμους, sive *cursus* apud veteres Græcos fuisse in urbibus vias planas, sed ob lapides stratos asperiusculas & breves, ita appellatas ob frequentiam hominum per eas ambulantium, eo pacto, quo etiam hodierna die apud multos civitatum viæ magis frequentatæ *cursus* nuncupantur. cui sententiæ opitulari videtur Hippocrates V. Epid. ubi mentionem cujusdam facit, qui prope cursum habitabat his verbis: Ο' περὶ τὸ δρόμον οἰκέων, τῆς νυκτὸς αἷμα ἐμέσας. id est, *quidam prope cursum habitans nocte sanguinem evomuit*, ὁδοὺς vero sive *vias* dixerunt fuisse quascunque vias extra civitatem nulla arte fabricatas, nullis legibus stratas, sed inæquales, minime planas, & denique tales, quales vel natura, vel casu factæ reperiuntur: atque ideo Acumenum magis ambulationem in viis, quam in cursibus probasse: quoniam sicuti secundum [a] Celsum, & ipso antiquiorem [b] Aristotelem, fortasse Acumenum in hoc secutum, τῶν περιπάτων οἱ κατὰ τὰς ὁδοὺς ἀκοπώτεροί εἰσιν οἱ ἀνώμαλοι τῶν εὐθειῶν, id est, *ambulationum illæ minus delassant, quæ fiunt in viis inæqualibus, quam rectis*, cum ambulantes per loca plana & æqualia semper iisdem membris laborent, ambulantes vero per inæqualia toti corpori laborem magis distribuant, & iccirco minus defatigentur; ita ambulationes per vias factæ, ut pote inæquales factis in cursibus nimirum æqualibus existentibus faciliores eadem ratione existunt. Alii dixerunt τοὺς δρόμους extitisse loca quædam tractu brevi ambulationibus dicata, similia iis, quæ in palæstra antiqui ob ambulandi commoditatem ædificabant, quæque παραδρομίδας vocatas tradit Vitruvius, & quorum clarissimam mentionem fecit Eupolis, apud Laërtium in Platone, ἐν εὐσκίοις δρόμοισι Ἀκαδήμου θεοῦ, id est, *in ambulacris Academi Dei umbrosis.* vias vero extitisse

[a] Libro 1. capit. 2.
[b] Probl. part. 1. 37.

extitiſſe illas, quas paullo ante ex prædictorum opinione indicavimus, & ob id Acumenum recte ſenſiſſe, dum ambulationes in viis minus, quam in curſibus defatigare cenſuit; quandoquidem [a] Ariſtoteles ſcriptum reliquit, *eos ambulando magis defatigari, qui per vias breves euntes ſæpe ac ſæpius repetere coguntur, quam illi, qui longas vias perambulantes numquam repetunt*, cum illi priores modo quieſcentes, modo euntes ab inæquali motione perturbentur, quod minus iſtis evenire perſpicuum eſt. Hos poſtremos melius ceteris ſenſiſſe, ſemper ego putavi, non tam quod ambulatio in viis peracta eligibilior ſit, quam in curſibus, tum ob rationes prædictas, tum ob liberiorem,& puriorem aërem, qui non in locis brevibus, & occluſis, ſed in viis apertis crebrius infunditur : quam quod curſum ita Platonem in Phædro intelligere, veriſimilius eſt, quando & in principio Theæteti ſimili voce in eadem prorſus ſignificatione uti videtur ſub his verbis: Ἄρτι γὰρ ἐν τῷ ἔξω δρόμῳ ἠλείφοντο ἑταῖροί τινες οὗτοι αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς, νῦν δέ μοι δοκοῦσιν ἀλειψάμενοι δεῦρο ἰέναι. id eſt, *nuper enim & ipſe, & iſti ejus ſodales in exteriori curſu uncti ſunt. nunc autem uncti huc accedere mihi videntur* : quod idem innuiſſe videtur Antyllus apud Oribaſium. Atque hactenus de Platonis loci explicatione. Tertium circa capienda loca illis conſiderandum, qui ob ſanitatem conſervandam, atque optimum habitum comparandum corporis exercitationibus operam navant, eſt, ut omne ſtudium adhibeatur, ne à finitimis regionibus ad exercitationis locum ulla labes emanare valeat, quæ aërem inficiens mox corpora exercitata ſpongiæ inſtar quidvis recipientia labefactet : talia namque ſolent eſſe loca prope paludes, ſtagna, ſpecus, lacus, ſyros, atque hujusmodi, quæ ſedula & ingenti cura ſemper evitare oportet. Eadem ratione & loca ſecundum mare ad meridiem, aut occidentem ſpectantia fugienda erunt, quoniam [b] Vitruvio auctore, *cælum meridianum per æſtatem ſole exoriente caleſcit, meridie ardet*, unde exercitari ſine magno incommodo nemo ibi poteſt. Quod ſi ſuperbiſſimæ atque innumeræ illæ porticus ob deambulationes & alias exercitationes, ut ſupra retulimus, erectæ, ſi ampliſſima illa gymnaſia ad hoc à majoribus noſtris magnifice exædificata haberentur, nullus profecto locus aptior

[a] c. 4 partic. Prob. 1.

[b] lib. 1. c. 4.

inveniri posset, qui omnibus fere exercitationum generibus magis sufficeret: sed, quoniam illorum ruinas vix nobis intueri licet, danda opera erit, ut unusquisque locum secundum conditiones jam explicatas eligat, illud semper mente revolvens, tametsi multæ sint exercitationes, quæ loca angusta & occlusa exposcere videntur, in iis tamen haud parum delectum quoque haberi debere: ut, si non omnes qualitates, aliquas saltem earum, & meliores ex iis, quas in medium proposuimus, habeant. Quamobrem scitissime consuluit [a] Galenus, ut domus in qua exercitandi sunt homines, hyeme calida, æstate frigida, vel semper temperata eligatur, sin minus, procuretur, ne ipso præsertim die calidior frigidiorve sit, quam publicus totius urbis aër. Quas omnes prædictas conditiones uno verbo complexus esse videtur [b] Ætius Amidenus, ubi gestationem, navigationem, & omnem denique exercitationem in salubri loco, & puro aëre fieri debere scripsit. Aliæ similiter possent indicari locorum conditiones, nempe inæqualitas situs, planities, & hujusmodi: sed, quia partim explicatæ fuerunt, partim supervacaneæ sunt, plurimæ sub prædictis comprehenduntur, huic tractationi de loco finem imponens, temporis explicationem aggrediar, ubi prius adnotavero, cogi interdum homines sese in loco à sole percusso exercere, qui magnopere cavere debent, ne unquam sedeant, vel quiescant, siquidem [c] Aristoteles scriptum reliquit, *se exercentes sub sole magis uri dum sedent, quam dum moventur*; quoniam cum in motu sunt aërem agitant, quasique spiritu ventilantur; cum vero sedent, quia aër immotus permanet, vim solis acriorem experiuntur.

[a] 2. de tuend. valet. cap. 7.

[b] Lib. 3. c. 7.

[c] 38. partic. Probl. 6.

CAPUT XI.

De tempore exercitationibus apto.

DUo sunt temporis genera naturalia, ita ab auctoribus medicinæ appellata, sine quorum observatione non modo res ad sanitatem pertinentes, verum etiam actiones atque operationes hominum omnes male infeliciterque peraguntur: alterum est universale, sub quo ver, æstas, autumnus, & hyems comprehenduntur: alterum particulare, quod singu-

ſingulorum dierum horas ſeparatim complectitur. Dixi naturalia, ad differentiam accidentalium, ſive contingentium, quæ non ita perpetuo & firmo ordine eveniunt, ſicut illa: nam tempus auſtrale, aquilonare, boreale, nimis frigidum, calidum, aut ſiccum, nubilum, ſerenum, lucidum, nebuloſum ſunt differentiæ accidentales inordinate atque contingenter evenientes: de quibus in exercitandis corporibus in hunc modum breviter ſtatuendum erit, videlicet ſingulas illas temporum conſtitutiones evitandas eſſe, in quibus vehementiſſime venti perſpirant, præſertim quando peſſimi ſunt, ut auſtrales & aquilonares plurimi, à quibus corpora motu rarefacta & infirmata valde læduntur. ſimiliter quoque fugienda ſunt tempora nimis frigida, nimis calida, nimis ſicca. Nimium enim frigus, cum à calore exercitatorum ſuperari nequeat, fortius eos afficit; quia, auctore [a] Ariſtotele, *pingue, à laboribus conſumptum, calorem, & teporem ſervare non poteſt.* amplius corpora motu perſpiratiora, & ſolutiora effecta, meatusque per ſudationem patefacti frigus intima majore vi penetrare permittunt. accedit etiam quod ſeſe exercentes aërem continuo permutant, ac permovent, & iccirco, uti dicebat [b] Ariſtoteles, *currentes hyeme, magis rigent ſtantibus.* quod aër noſtra ambiens corpora, cum ſtamus, ubi ſemel concalefactus eſt, nullam amplius moleſtiam infert; cum autem currimus, alius atque alius ſubinde frigidus occurrit, itaque fit, ut magis rigeamus. Pariter qui in extremis frigoribus exercentur, vehementius à rigore percutiuntur: nimius præterea calor exerceri vetat, necnon ſiccitas immodica, quoniam alter calorem nativum & univerſum corpus immoderate reſolvit, altera magis, quam par ſit, humiditates exiccat. Tempus item exercitationibus ſerenum, atque lucidum eligendum erit, fugiendum vero nubilum, obſcurum, craſſum; quando ſic aër depravatus etiam abſque exercitatione apertos corporis meatus facile ſubit, humoresque ſecum invehens membris non ſine noxa affigit, & per conſequens graviora non ſine ratione corpora reddit, animumque deinceps gravat; quod in ſereno nuſquam animadvertitur, quin potius ab illo corpora ad motum adjuvari, ſpiritusque ſuapte natura luciditati amicos confirmari, & animum recreari

[a] 6 partic. Probl. 6.

[b] 6. partic. Probl. 12.

[a] Lib. de aëre aqu. & loc.

perſpicuum eſt. id quod [a] Hippocratem ſignificaſſe puto, ubi dixit, Ἅμα ταῖς ὥραισιν μεταβάλλονται αἱ κοιλίαι, καὶ τὰ πνεύματα, *ventres* ſcilicet *& ſpiritus temporis conſtitutionibus commutari.* Porro de naturalibus temporis exercendi generibus varia ab antiquis determinata invenio, & primo, quantum attinet ad univerſale tempus, [b] Ariſtoteles ex ſententia omnium veterum auctorum cenſuit *potius exercenda eſſe humana corpora in æſtate, quam in hyeme*, ſub nomine hyemis, ut Petrus Apponenſis judicavit, autumnum, hyemem, & ver intelligens. Atque ad hoc credendum ea ratione permotus fuit, quod in æſtate calor naturalis languidus ac debilis exiſtens minus cibos, crudosque humores concoquit: unde excrementa plura generantur, & ob id exercitatione calor nativus magis excitandus, ut concoquat honeſtius, magisque ſudor motu proliciendus, quo excrementa illa exinaniantur, neque intus retenta putredinem contrahant. In hyeme vero, quod validiore exiſtente nativo calore, & per conſequens melius cibos, & incoctos humores conficiente excrementa pauciſſima generantur, atque inde minus illa educi neceſſarium eſt, neque exercitatio convenit, quæ exiguam utilitatem afferens periculum magnum adnexum habet, ne ſcilicet aër hyeme madore oppletus corpora motu recluſa illabens magnopere lædat. Ex altera parte vetuſtiſſimus auctor [c] Hippocrates, ſive Polybus tria exercitandos homines admonitos voluit, *ut laſſitudinem omni tempore caverent, ut deambulationibus matutinis corpus exercerent, ut hyeme & frigido tempore magis ac diutius exercerentur, ceſſantes tamen priusquam laſſitudinem atque calorem ſentirent.* Hippocratem deinde ſecutus [d] Soranus Epheſius, Paulus [e] Ægineta, & alii medici multi æſtate, & autumno minus; hyeme, & vere plus exercendum eſſe maluerunt, judicantes æſtate, atque etiam autumno corpora ab ambiente aëre ſatis exiccata ſqualentiaque reddita haud amplius per motum arefieri debere, neque item calorem alioqui languidum & imbecillem magis retundendum minuendumve. [f] Galenus vero, multarum rerum, quas medici ſequuntur, auctor bonus cenſuiſſe videtur, quod ſicuti corpora temperata in temperato tempore, nempe vere, exerceri poſtulant, ſimili pacto corpora frigida in calido, calida in fri-

[b] 2. partic. prob. 21. 33. & 42.

[c] 3. de diæta.

[d] In Iſagoge medicinæ c. 5.

[e] Lib. 1. c. 53.

[f] 2. de tuend. valet. cap. 7.

frigido, humida in ſicco, ſicca in humido exercenda ſint: quaſi ſemper illud obſervari debeat, ut corporibus ad aliquam intemperiem declinantibus tempus, atque locus contraria in exercendo eligantur. Neque hoc in loco prætermittendum cenſeo, quod [a] Plinius Junior ſcribit de exercitatione æſtatis tempore à ſe fieri ſolita, ubi à Fuſco interrogatus, quomodo diem æſtate in Tuſcis diſpenſaret, in hunc modum reſpondit de exercitationibus, *ubi hora quarta vel quinta: (neque enim certum dimenſumque tempus,) ut dies ſuaſit, in xyſtum me, vel cryptoporticum confero, reliqua meditor & dicto, vehiculum adſcendo. Ibi quoque idem quod ambulans, aut jacens, durat intentio, mutatione ipſa refecta paullum redormio, deinde ambulo, mox orationem Græcam Latinamve clare & intente, non tam vocis cauſſa, quam ſtomachi lego, pariter tamen & illa firmatur. Iterum ambulo, ungor, exerceor, lavor.* & paullo poſt. *Nonnunquam ex hoc ordine aliqua mutantur. nam ſi diu jacui, vel ambulavi, poſt ſomnum demum lectionemque non vehiculo, ſed quod brevius, quia velocius, equo geſtor, venor aliquando.* In particulari porro tempore exercitationis deſcribendo Ariſtoteles aliquando motum eum (ut ipſi etiam imputat [b] Plutarchus) qui poſt ſumptum cibum fit, commendavit, eo quod tunc calor à motu auctus cibum mox ingeſtum facilius concoquat, cujus tamen contrarium evenit, quando per motum calor à ventriculo ad univerſum corporis ambitum retractus non ſolum non adjuvat concoctionem, quinimmo impedit, crudoſque & indigeſtos ſuccos intra venas rapit. Igitur ſi [c] Ariſtoteles hanc habuit ſententiam, in manifeſto errore deprehenditur, tanto magis quod Hippocrates, Galenus, & omnes denique probati medici uno ore pronunciarunt, *ſemper exercitationem ante cibum eſſe faciendum* ὥσπερ γὰρ dicebat [d] Galenus, μέγιστόν ἐστιν εἰς τὴν ὑγιείαν τὸ πρὸ τοῦ σιτεῖσθαι γυμνάσιον, οὕτω καὶ βλαβερώτατον ἐπὶ σίτησιν ἡ πᾶσα κίνησις. id eſt, *quèmadmodum enim ad ſanitatem maxime conducit ante cibum peracta exercitatio, ita quivis motus poſt cibum pernicioſiſſimus exiſtit.* Nam dum exercitatio cibos præcedit, duplex, ac utraque inſignis ſuccedit utilitas, altera, quod calor nativus excitatur, augetur, & ad futuram concoctionem perbelle præparatur, altera, quod

[a] Lib. 9. epiſtol. epiſt. 36.

[b] lib de tuend. ſanit.

[c] Loc. cit.

[d] Lib. de cibo. & ma. ſucci.

ſuccos utiles in univerſum corpus, prout deſtinati ſunt, optime diſtribuit, excrementis faciliorem exitum præbet: quæ alioqui ſi retineantur, obſtructiones, ac multos alios morbos retuſo nativo calore progignere ſolent. Ex adverſo ſi poſt cibum quis exercitationes adeat, nedum univerſi corporis habitui innumeræ cruditates infarciuntur, verumetiam univerſalis ſuccorum coctio impeditur. id in omnibus evenire teſtatus eſt Theophraſtus, ubi, quæ coquuntur, à motu impediri hunc in modum ſcripſit, ἐπεὶ καὶ τὰ ἑψόμενα κωλύεται, μὴ ἐν καιρῷ κινούμενα. Quocirca magnopere damnandi ſunt Eraſiſtratus, atque Diocles, qui falſis rationibus decepti ſanguinem excreantes phthiſicos, aliosque plurimos valetudinarios deambulationibus poſt cibum [a] exercebant. Quæ tamen de motu vehementiore intelligenda puto, quod Avicennas exiguum à cibo motum in ventriculo melius eum accommodare, præſertim quando mox dormiendum eſt, docet. quod etiam Ariſtotelem ſignificaſſe conſentaneum eſt, ubi ſcripſit *ambulationem poſt cenam efficere, ne ad os ventriculi ſupernatent edulia.* Tria tamen hoc in loco obſervanda eſſe judico: primum eſt, *ut nullus exercitationem moliatur, niſi prius excrementa per nares, os, alvum, & veſicam expulerit,* cum haud tutam eſſe exercitationem non inanito corpore clament [b] Galenus, & [c] Avicienna, & ad hæc etiam heſternus cibus apprime concoctus ſit; quoniam ſi prius vel poſterius quis exercitationem adeat, aut crudis humoribus, variiſque recrementis implebitur, aut pallidæ bilis proventum augebit. cognoſcetur autem cibum jam concoctum eſſe, tum ex eructationibus, tum ex urinis, quæ dum albidiores ſunt, abſtinendum à motu demonſtrant, dum vero ex albidis flaviores evaſerunt, jam tempus exercendi adeſſe indicant. Secundum obſervandum eſt, *ne ſtomacho immodice vacuo ac plane eſuriente labor, vel exercitatio obeatur:* quoniam hoc pacto eveniet, ut ingeſtus cibus, necdum accommodatus, concoctusve à ſtomacho rabiente, & conſequenter à membris valde famelicis avide nimis rapiatur, & proinde cruditates, & obſtructiones innumeræ ſuboriantur, quod probe intelligens [d] Hippocrates dixit: ὅκου λιμὸς οὐ πονητέον, id eſt, *ubi fames, laborandum non eſt.* Tertium obſervandum eſt, *ne ſtatim poſt exercitationem cibus aſſumatur,* ſed modica

[a] Cæl. Aur. lib. 2. chro cap. 13. & 14.

[b] 2. de tuend. valet. cap. 2.

[c] Lib. fen. 3. doc. 2. cap. 3.

[d] 2. Aph. 16. Avicen. lib 1. fen. 3. trac. 2. cap. 3.

modica interjiciatur mora, quousque fervor remittitur & agitatio corporis jam ſedata appareat. id quod Spurinam ſenem in ſanitate conſervanda diligentiſſimum obſervaſſe ſemper, auctor eſt Plinius Junior: quodque [a] Galenus, & ab Eraſiſtrato, & ab aliis antiquoribus medicis confirmatum fuiſſe, ſcribit; craſſi tamen, qui tenuiores fieri ſtudent, excipiendi ſunt, quos [b] Hippocrates ſive Polybus anhelantes ab exercitatione cibum capere conſuluit in libro de ſalubri diæta. [c] Ariſtoteles quoque hoc ideo non eſſe faciundum cenſuit, quoniam corpus ſtatim poſt exercitationem adhuc purgatur, à labore nondum quieſcit, & præterea excrementa citata redundant: unde nec fames tunc oritur, neque calor cibo coquendo vacare poteſt. ob quod minus etiam exercitati debent ſtatim frigida lavari, aut vinum, vel aquam frigidam potare: à frigida enim lotione hominem lædi metus eſt, utpote qui jam ex multa exercitatione, & rarior eſt redditus, & vacuus; vinum ſimiliter caput exercitatis ſtatim exhibitum vehementer ferit, qua ratione illud prorſus evitabant athletæ poſt exercitationes, ſi [d] Galeno credimus: frigidum autem valde quodcumque poſt exercitationes illico aſſumptum ventrem, & jecur offendit, nonnullos item nervis oblæſos, atque alios ſubito mortuos, quod poſt vehmentem exercitationem vinum frigidum valde biberint, refert [e] Galenus. De hora autem diei particulari, in qua homines ſani, de quibus fere tota eſt tractatio, exercitationibus corporis valetudinis gratia operam navare debent, ita decretum apud Galenum & Avicennam reperio, *Vere meridianam horam eligendam eſſe*, quando aëris ſtatus temperatior exiſtit: *Æſtate matutinam*, ut diei æſtus, quantum fieri poteſt, evitetur, quam horam in deambulando commendaſſe ſimpliciter viſus eſt [f] Hippocrates, quamque ſemper adamaſſe Alexandrum Macedonum regem, apud Plutarchum legimus: dum is rejectis obſoniorum artificibus longe ſe commodiores ſecum afferre, nempe matutinam ambulationem ad condiendum prandium, & prandii tenuitatem ad condiendam cenam dictitabat: Sophocles in Elutra, Pauſanias & Philoſtratus VI. de Appollonio teſtantur ſolitum gymnaſia Græcorum, ante ſolis ortum aperiri, primum Curſores committi, ut leviores exercitationes, à meridie vero graviores fieri con-

[a] 6 epid. 3.
[b] 6. Ep. 1. con. 3 aph 2.
[c] partic. 5. prob. 28. & 30.
[d] 3. de ſalub. diæta cap. 22.
[e] 2. de acutis.
[f] li 3. de diæta.

consuevisse, ut luctam, atque pancratium. Autumno & hyeme vespertinam, nisi vel cibus mane sumptus, vel quid aliud vetat. Nam cum hisce temporibus mane aër frigidior sit, aliæque diei breves admodum partes in negotiis necessariis consumantur, & præterea cibus quantumvis exiguus mane sumptus non possit, nisi vespere, concoctus esse, ea sola hora exercitationibus apta ab antiquis probata est; unde Marcus Antonius imperator, qui valetudinis omnium fuit studiosissimus brevissimis diebus, ut refert [a] Galenus, *sole occidente palæstram* (ubi pila, cursu, & pugillatu eum se exercuisse puto, quando hujuscemodi exercitationes ipsi summopere placuisse, atque in iis plurimum valuisse, scribit, Capitolinus) *ingrediebatur : longissimis autem hora nona, aut ad summum decima :* Quam horam una cum octava fere communem omnium hominum in exercendis corporibus fuisse, testari videtur [b] Martialis, ubi quomodo Romæ diei horæ dispensarentur, ad Euphemum ita scribit.

[a] 6. de tuend, valet. cap. 5.

[b] Lib.4.epigr. 8.

Prima salutantes, atque altera continet hora;
Exercet raucos tertia caussidicos,
In quintam varios extendit Roma labores,
Sexta quies lassis, septima finis erit.
Sufficit in nonam nitidis octava palæstris,
Imperat extructos frangere nona thoros,
Hora libellorum decima est, Eupheme, meorum,
Præparat ambrosias cum tua cura dapes;
Et bonus ætherio laxatur nectare Cæsar,
Ingentique tenet pocula plena manu.
Tunc admitte jocos: gressu timet ire licenti,
Ad matutinum nostra Thalia Iovem.

quamvis alios etiam fuisse constat, qui hora ab octava diversa exercerentur : ut de Alexandro Severo imperatore prudentissimo constat, de quo scribit Lampridius. *Quod si necessitas cogeret, ante lucem actibus operam dabat. Post actus publicos seu bellicos, seu civiles lectioni Græcæ variorum auctorum operam dabat, post lectionem palæstræ, aut sphæristerio, aut cursui, aut luctationibus mollioribus imcumbebat, atque inde unctus lavabatur, ita ut caldariis vel numquam, vel raro, piscinis semper uteretur, in eaque*

eaque una hora prope maneret: biberet etiam frigidam Claudiam jejunus ad unum prope sextarium. Egressus balneis multum lactis & panis sumebat, ova deinde, mulsum, atque his refectus aliquando prandium inibat, aliquando usque ad cenam differebat, pransus est tamen sæpius. [a] Horatius quoque paullo diversius, & seipsum, & alios libere viventes in exercitationibus efficere solitos, attestari videtur, ubi post multa hæc scribit.

[a] Lib. 1. ser. Sat. 6.

Ad quartam jaceo, post hanc vagor, aut ego lecto,
Aut scripto, quod me tacitum juvet. ungor olivo,
Non quo fraudatis immundus Natta lucernis.
Ast, ubi me fessum sol acrior ire lavatum
Admonuit; fugio rabiosi tempora signi.
Pransus non avide, quantum interpellet inani,
Ventre diem durare; domesticus ocior. hæc est
Vita solutorum misera ambitione gravique:
His me consolor victurum suavius, ac si
Quæstor avus, pater atque meus, patruusque fuissent.

Illud tamen hoc in loco nequaquam prætereundum existimo, quod majores nostri, quorum major pars vel exiguum quid, vel nihil omnino mane manducabant, semelque tantum in die saturabantur, hora octava diei, vel nona commode exerceri poterant, aut etiam occidente sole. Ceterum ætate nostra, quando vix unum, aut alterum est invenire, cui non sit in more positum, & vespere, & mane cibis saturari, nulla in omni tempore opportunior apparet hora, quam matutina, paullo ante cibi sumptionem; nimirum cum corpora leviora & ab excrementis magis libera, magis ob prævium somnum valida, magis denique à quibusvis impedimentis soluta sunt, & præterea minus imminet periculum, quin externus cibus probe confectus sit: sicut contra in vespere, cum nondum cibus concoctionem assecutus est, corpusque superfluitatibus magis redundat, magisque gravatur, potius quiescendum, quam exercendum esse, quisque videt: uti quoque animadvertisse [b] Avicennam arbitror, ubi dixit: *In hyeme vero rationi conveniens erat, ut fere usque ad vesperam tardaretur, sed alia prohibentia hoc vetant.* Erit itaque fere perpetuo nostris hisce temporibus

[b] Lib. 1. fen 3. doc. 2. cap. 3.

mane ante cibum quibuslibet sanis adeunda exercitatio, sique ullus auctor invenietur, qui post cibum exercitationem commendet, modo prudenter consulat, non gratia sanitatis, aut habitus boni comparandi illud facere, sed potius gratia alicujus particularis affectionis curandæ cognoscetur. Est & aliud hoc in loco magnopere considerandum, veteres tam Romanos, quam alios multos semper dies atque noctes separatim in duodecim horas partitos; atque alias diei *maximas*, ut in æstate, alias *minimas*, ut in hyeme, alias *æquinoctiales* vocasse: numerum autem hunc scribit [a] Galenus tanquam omnium utilissimum ab ipsis delectum esse, quoniam continet, & duplum, & quartum, & sextum, & duodecimum: quæ nullus alius post ipsum numerus usque ad vigesimum quartum continere videtur. Vnde, ne quis horas diei antiquorum easdem cum Italicis, & multis aliis nostrorum temporum esse putans, errandi in exercitationibus, aut aliis occasionem habeat, hanc horarum partitionem apud veteres in usu habitam memoria tenere debet: sic enim & consuetudines probe judicare, & antiquas novis accommodare facile poterit.

[a] Lib. de cujusq. animi pec. notitia atque medela. cap. 5.

CAPVT XII.

Quanta fieri debet exercitatio.

EX iis rebus, quæ medicorum artem conjecturalem, & pene incertam efficere à multis creduntur, præcipuam remediorum omnium adhibendorum mensuram esse, semper putatum fuit; quam nonnulli antiquorum aliquando tanti fecerunt, ut quasi ejus cognoscendæ spe dejecti medicinæ opera exercere recusaverint. Quapropter & medicinæ professores, & illi qui exercitationum ope sanitatem tueri student, omni cura & diligentia opus habent, quo actionum suarum mensuram, & quantitatem cognoscant, sine quibus incredibilia errata committi solent, & plerumque (utar [b] Plinii verbis) *inscitia capitalis* evadit. cumque nos exercitationis totam artem tradere profiteamur, jam quantum unusquisque exerceri debeat, monstrare conabimur. Et ne singula explicantibus nimis divagetur oratio, universa quantitatis exercitationum tracta-

[b] Lib. 29. c. 1.

tractatio ex his constabit. *Quis esse debeat exercitationis communis terminus : Quantum fortes, quantum debiles, quantum senes, quantum viri, quantum pueri exerceri debeant; quantum hyeme, æstate, vere, & autumno; quantum temperate viventes, quantum humidi, calidi, frigidi, & sicci; quantum valetudinarii; quantum non assueti.* his etenim cognitis nihil, quatenus ad præsens caput attinet, desiderari jure poterit. Sed antequam rem aggrediar, adnotandum duco, de corporibus ægris non futurum sermonem; tum quia paucas exercitationes requirunt; tum quia secundum morborum varietates variantur exercitationum species, atque mensuræ; & iccirco certa ratione definiri nequeunt. Terminus igitur exercitationum communis, quem [a] Galenus, [b] Oribasius, [c] Avicenna, [d] & Ætius [e] Hippocratem secuti docuerunt, duplex est, unus, quando scilicet vapor sudori aliquantisper permixtus sentitur, venæ intumescunt, atque anhelitus permutatur : cum enim ab exercitatione duo requirantur, membrorum robur, & caloris auctio, qui succos concoquat, concoctos nutriendis membris distribuat, atque demum inutilia dissipet, nisi exercitatio tanta sit, & ad similem terminum perveniat : neque bene, neque perfecte illa omnia obtineri possunt, alter terminus est, ut tamdiu exerceatur unusquisque, quamdiu color floridus ejus faciei, & corpori ingeneratur; motusque acriter, æquabiliter, & concinne edit; nec ullam effatu dignam lassitudinem percipit. quod si calor evanescere incipiat; vel corporis moles paullo contractior videatur; vel lassitudo jam immineat : illico desistendum est; ne, si ulterius progrediatur, corpus plus justo gracilescat: boni succi una cum malis exhauriantur : & tandem calor naturalis debilior reddatur; & ideo loco roboris acquirendi vires potius destruantur. similiter ubi motuum alacritas, æquabilitas, vel concinnitas remitti quippiam, collabique cernitur; utique statim desinere oportet; itidem si in sudore accidat ulla qualitatis ejus, quantitatisve mutatio, quippe quem, & copiosiorem semper, & fervidiorem edi par est, prout motus vehementiores fiunt. cum igitur is aut minor, aut frigidior redditur: tum scito corpus exhauriri, refrigerarique, & siccari plus justo. & proinde corpori exercitando diligenter attendere convenit, ut, quando prædictorum

[a] 5. de locis aff. cap. 5.
[b] Lib. 6. collect. cap. 11.
[c] lib. 1. fen. 13. doc. 2. cap. 3.
[d] lib. 2. c. 3.
[e] 6. epid. con. 2.

rum ſignorum aliquod apparere jam incipiat, protinus exercitatio dimittatur. Atque hi ſunt communes quidam termini, quos magna ſeſe exercentium pars continere debet. Succedunt poſtea particulares, pro quibus ita decretum volo, quod validi diutius ceteris (niſi quid aliud obſtet) exerceri poſſunt, quamvis etiam vires aliquantisper fatiſcerent; nimirum quæ facillime reſurgere poſſunt. debiles parum certe exerceri oportet, alioqui ſi in his vires vel tantillum patiantur, difficulter, & longo tempore reparantur; & iccirco ſat ipſis erit incaleſcere citra ſudoris principium. Senes dum ſe exercent omni cura ſudorem effugere debent; nempe ſicci & aridi exiſtentes, ita majorem ſiccitatem contrahunt; præterea cum jam dixerimus, exercitationes in juventute conſuetas in ſenectute congruere, hoc in loco ſciendum eſt, ſemper ſenes minus quam juvenes ſolebant, exercendos eſſe, omninoque laſſitudinis ſenſum effugiendum, terminumque exercitationis eorum famis excitationem ponendum; ſicuti Socratem jam ſenem ſe exercitare, donec eſuriret, ſolitum legimus. Viri, ſub quibus comprehenduntur omnes intra adoleſcentiam & ſenectutem exiſtentes, moderatas exercitationes poſtulant: vel enim offenduntur, ſi plus juſto exerceantur, vel paucum omnino fructum capiunt, ſi minus, vel utroque modo pravum aliquem habitum contrahunt: quocirca terminus communis jam expoſitus his omnibus mirifice aptabitur. Pueri à primo usque ad tertium ætatis ſeptenarium multis laboribus probe ſufficere poſſunt. quocirca & incaleſcere, & anhelare, & ſudare & aliquantisper defatigari ipſis impune conceditur: excrementis enim plurimis ob vivendi imprudentiam exuberantes à ſudoribus, & laboribus multis juvantur; viribus autem validis pollentes à levibus defatigationibus minime offenduntur: haud tamen modum in labore pueros unquam excedere convenit, & tanto minus, quanto primo ſeptenario viciniores exiſtunt, ſiquidem intempeſtiva exercitationis duritie corporis pueri adauctum, à natura quam maxime comparati inhibetur auctio; ob quod pædotribas nonnullos ſui temporis damnavit [a] Galenus quod plus æquo pueros exercerent. ſimiliter & [b] Ariſtoteles improbandos judicavit Laconas, qui nimiis

[a] 1. de tuend. ſanit. cap. 10.
[b] 7. Politic. cap. 4.

nimiis laboribus & exercitationibus pueros efferatos reddebant, ſicut & illas nationes, quæ athletarum habitum laboribus in pueris generare ſtudentes eorum corpora deformabant, augmentumque impediebant. Nam inter eos, qui Olympia vicerunt, duo, vel tres tantum extiterunt, qui iidem adoleſcentes & viri ſint victoriam conſecuti, quod per violentas & plurimas pueris adhibitas exercitationes una cum auctione corporis robur atque vis auferebatur. multum itaque exerceri poterunt pueri, ſed non immoderate. Hyeme multum exercendum, citra tamen ſudorem, ne frigus magis obſit, & quoad univerſum corpus incaleſcat. Vere plus, & usque ad ſudorem. Autumno minus, minime omnium æſtate, quando, (quidquid dixerit Ariſtoteles) neque ſudare, neque incaleſcere, neque defatigari omnibus ab ambiente aëre ſatis & defatigatis, & debilitatis expedit. Qui temperatam vitam degunt, etſi paucis ſuperfluitatibus abundent, & icciro minori exercitatione indigere ſecundum [a] Galeni ſententiam videantur, nihilominus & ipſi moderate exerceri debent, ne ocio torpeſcentia membra, calorve ſopitus, proprium & naturalem habitum remittant, neve excrementa etiam intemperate viventibus neceſſario genita retineantur. Incontinentes autem ſicut multa excrementa, multosque humores ſupervacaneos aggregant, ita multis exercitationibus ac laboribus opus habent, quæ humores illos, excrementaque abſumant, quæve profundos ſomnos inducentia felicius concoctionem adjuvent; ſiquidem [b] Galenus foſſores & meſſores, ideo à pravo vivendi genere minimum quid offendi ſentit, quoniam à laboribus in profundos ſomnos demiſſi etiam deterrima probe coquunt, & ad meliorem naturam reducunt: ideo iſti, modo vel crudorum in corporis ambitu latentium humorum copia, vel virium debilitas, quæ hos plerumque comitari ſolet, vel aliud quid non prohibeat, quanto plus & diutius exercebuntur, tanto magis ſibi conſulent; ſive incaleſcant ſolum, ſive ſudent, ſive etiam leviter defatigentur. Humida corpora multam exercitationem requirunt, quo à motus multitudine humiditas nimia exiccetur; unde iſta tamdiu exerceri poterunt, donec citra virium defectum largus effluxerit, ſicca minus exerceri debent,

[a] In lib. de cibis bon. & ma. ſuc.

[b] 1. de alim. facult.

 bent,

bent, neque umquam calorem, ſudoremve in exercendo ſe expectare. Frigida quoad tota ſe calefacta percipiant, exercitari expedit. Calida vero parce exercenda ſunt, nec umquam aut ſudorem, aut incaleſcentiam, aut inſignem anhelitus mutationem in ipſis exſpectare decet. Calida præterea & ſicca exigua, vel nulla exercitatione gaudent, ne tam caliditas, quam ſiccitas ſimul augeantur. Frigidis & ſiccis ratione frigiditatis, & usque ad manifeſtam incaleſcentiam exercitatione opus eſt; ob ſiccitatem à ſudore valde cavere debent. Calida & humida moderata exercitatione uti convenit, quoniam puſilla humiditatem ſuperfluam non diminuit, multa nimis eliquat, & calefacit, indeque morboſas fluxiones parere ſolet. quocirca vehementem anhelitus alterationem, vehementemque calefactionem ea effugere neceſſum eſt. Frigida porro & humida eatenus exercenda ſunt, quatenus anhelent, incaleſcant, atque etiam paulliſper ſudent. Summatim hujuscemodi corpora omnium maxime exercenda erunt, ita namque excrementitiæ humiditates, quibus oppleta ſunt, inaniuntur, calor naturalis excitatur, & perbelle concoctiones omnes perficiuntur. Demum valetudinarios, qui mox à morbis reſurgunt, exigua admodum exercitatione uti debere, nemo ignorat; quoniam horum vires infirmæ valde exiſtentes, calorque debilis, & membra exiccata, ſi multa exercitatione agitentur, non poſſunt non ſummum detrimentum ſentire: proinde iſti intra anhelitus mutationem, intra caloris adventum, intra denique defatigationem quamlibet exercendi ſunt: prout tamen iſti reficiuntur, viresque creſcunt, & meliusculi eſſe cœperunt, adjicere debent exercitationes. Poſtremo qui exercitationibus inaſſueti ſunt, cum pravam illam conſuetudinem deponi debere, jam oſtenderimus, prius expurgari ab humoribus & ſuperfluitatibus ex ſegnitie ortis ſecundum Galeni conſilium debent, alioqui periculum imminet, ne à fluxionum pernicioſis morbis protinus tententur: deinceps primo parciſſime exercendi ſunt per aliquot dies, poſtea exercitationis modus paullatim augendus; quousque ad terminum illum perventum ſit, quem inaſſuetis ſufficere, & citra ullam moleſtiam calefacere experientia docuerit: eo ſemper (quod ſupra quoque demon-

demonstravimus) animadverso, omnibus immodicam exercitationem nocere, nempe quæ pueris incrementum adimit, & membra colliquat, viris inæquales intemperies gignit, atque febrem interdum, sicuti de illo immodice exerceri coacto narrat [a] Galenus in libro de caussis præ inchoantibus; senibus immedicabiles lassitudines atque siccitates parit; omnibusque tandem aliquid semper boni effluere facit. Quamquam Aristoteles 11. Ethic. ad Eudemum libro, ubi virtutem medium esse probat, excessum in exercendo defectu magis laudat, sicut in cibo contrarium, οἷον (inquit) καὶ περὶ τὸ σῶμα ἐν μὲν τοῖς πόνοις ὑγιεινότερον ἡ ὑπερβολὴ τῆς ἐλλείψεως καὶ ἐγγύτερον τοῦ μέσου, ἐν δὲ τῇ τροφῇ ἡ ἔλλειψις ὑπερβολῆς, & quæ sequuntur. Immodicæ autem exercitationis hæc signa sunto, dum articuli calidiores effecti sentiuntur; dum universum corpus aridum & inæquale apparet: dum in motu sensus doloris cujusdam ulcerosi suboritur; dum labor coacte, & non sponte dimittitur; dum post sudorem pallor succedit, sicut in athletis immodice exercitatis evenire consuevisse auctor est [b] Aristoteles: dum insolita denique, ac valde molesta lassitudo percipitur. Tota itaque quantitatis exercitationum ratio his omnibus nobis præscripta sit. Quod si multa particularia à quoquam reperientur, quæ à nobis aut ignorata, aut prætermissa videantur, illud sciat, nihil quod ad universam artem necessario pertineat, esse, quin vel explicite, vel implicite à nobis comprehensum habeatur, quamquam etiam multæ exercitationes sunt, quarum quantitatis terminum non expressimus, quod à termino illo communi præscripto eorum mensuram accipi volumus.

[a] Gale. 3. de symp. cau.

[b] 38. partic. Probl. 5.

CAPUT XIII.

De modo exercendi.

PRæter locum, tempus, & quantitatem, quæ in obeundis exercitationibus summa cura observari debere demonstravimus, adest & modus, qui ut in illis ipsis, sic in plerisque aliis rebus recte peragendis tantum potest, ut, nisi is adhibeatur, cetera omnia supervacanea reddantur, infinitisque prope erroribus jam via latissime pateat. Qua de re maxime ad

hujus

hujus tractationis absolutionem pertinet, ut modum, quem antiqui in exercendis corporibus tenuerunt, quoque temporibus nostris unusquisque sanitatis studiosus uti non sine fructu potest, & debet, apertum brevi sermone faciamus. Modus igitur, quo veteres ad sanitatem usos legimus, fuit is, quem [a] Oribasius Pergamenus Juliani imperatoris medicus, [b] Ætius Amidenus, & Arabum doctissimus [c] Avicenna in medium attulerunt. Viri namque & juvenes exercendi ubi lotio perfecta concoctio apparebat, fæcibusque alvum exoneraverant, major pars sese exuebant, mox fricabantur mediocriter, usque quo floridus color in summa cute residens, & artuum flexibilitas, atque ad omnem motum agilitas persuadebant; perfricati oleo dulci inungebantur; quot ut magis artus quoslibet penetraret, manibus undequaque prementibus, & explanantibus apponebatur; ab unctione qui luctatione exerceri volebant, aut pancratio pulvere conspergebantur, alii protinus in exercitationem, prout cuique altera alteri utilior, atque gratior apparebat, descendebant, peracta exercitatione paullum quiescebant, deinde strigilibus, vel asperiusculis pannis strigmenta à corpore eradebant; quo facto aliquando rursum fricabantur, ἀποθεραπευτικὴ dicta frictione, similiterque ungebantur alias in sole, alias ad ignem, ut [d] Cornelius Celsus testatum facit : sicque fere semper balneum ingrediebantur conclavi quam maxime alto, lucido, & spatioso, rarius seipsos induentes ad capiendum cibum accedebant. Atque hic totus erat modus, quo vel in gymnasiis publicis, vel in privatis locis major pars librorum hominum, & eorum qui valetudini curandæ, & bono habitui comparando solemniter incumbebant, frequenter utebatur. Nec quisquam miretur, quomodo liberi homines singulis diebus tot corporis curis occuparentur, quando omnes homines, nedum clariores quotidie defricari solitos, multi auctores, & præsertim Columella memoriæ mandarunt. de quo defricandi more & modo, si Deo placuerit, aliquando tractationem huic adjiciemus. Ceterum verisimile fit quamplurimos alios extitisse, qui vel negotiis publicis, privatisque impediti : vel necessariis variarum artium operibus detenti; vel aliqua valetudinis ratione coacti hoc pacto minime exer-

[a] 6. collect. c. 15. & seq.
[b] Lib 1. serm. 3. cap. 2.
[c] Lib. 1. fen. 3. cap. 3.
[d] lib. 1. cap. 2.

exercerentur, sed frictionibus & unctionibus dimissis, quascumque poterant exercitationes amplecterentur; sicuti & multi reperiebantur, qui prædictarum caussarum aliqua nullo modo exercitationibus vacandi otium habebant; quibus omnibus exactiore victu, & sanis medicamentis opus esse tradit [a] Galenus. Verum enimvero cum ætate nostra gymnasia illa ob exercendi commoditates ab antiquis fabricata in usu desierint esse, neque gymnastas & pædotribas, neque aliptas & reunctores habeamus, à quibus fricandi, ungendi, tandemque quomodovis exercendi modos, atque commoditates quæramus, sat erit illis, qui aliqua necessaria occasione impediti libere sese exercendi ocium nequaquam habent, ut potius quomodocumque possunt, exerceantur, quam semper in consummata quiete degant; modo tamen hoc unum observent, ne statim à cibo exercitationes eas, quas gratia sanitatis facere volunt, solicite nimis adeant, sed saltem aliquot horas interponant, quo quam minimum fieri potest nocumentum inde sequatur. Porro qui suæ spontis sunt, & majori ocio propriorum corporum curæ libere vacare queunt, hæc omnia diligenter observare debent, primo, ut corpus tum à fæcibus & urinis, tum à mucis & sputis accurate emundare, caput pectere, manus & faciem abluere studeant, ne excrementa in variis corporum cavitatibus, atque in ipso ambitu latentia, à motu excitata vaporationibus offendant; strictisque meatibus nonnunquam infarcta, aut exercitationis calore eliquata obstructiones, fluxionesque diversas pariant. Secundo, ut corpus iis indumentis obtegant, quæ laborem ipsi superaddere nequeant, quæve interim à ventis, si qui erunt, vel à frigore tueantur; aut etiam si æstus urgeat, fervorem nullo pacto augere, sive fovere queant; nam indumenta nisi exercitandis prudenter accommodentur, præter impedimentum, quod laboraturis in motu præstare solent insigne, faciunt quoque, & ut sine motus debita mensura sudent, & alia incommoda sustineant; siquidem sudor ita indutorum sine motu multo eveniens, veluti [b] Aristoteles disputat, deterior est eo, qui à labore emanat. & hujus argumentum est, quod ita sudantes decoloratiores evadunt, cum humor per summa corporis passus, atque incalescens ab externo aëre refrigerari non pos-

[a] Lib. 1. de cibis bon. & ma. suc.

[b] 2. partic. probl. 30. & 38.

ſit, & inde pallorem facile contrahat, ſimulque corporis perſpiratio, à qua gratus calor emanare conſuevit à veſtimentis inhibeatur. Tertio obſervandum erit, ut remiſſe ac leniter unusquisque exerceri incipiat, deinceps ejus intentionem augeat paullatim, usquequo ad terminum, qui ſibi conveniens videbitur, perveniat, atque vehementiam rurſum pedetentim remittere eatenus conetur, quatenus ſibi jam ſatis ſeſe exercuiſſe doctus experientia ſentiet: nam ſubito ab intenſis exercitationibus incipere, non ſolum imbecillibus, ſed etiam robuſtis corporibus ſumme pernicioſum judicavit [a] Galenus. Quarto iis, qui inter exercendum ſudant, curandum erit, ut peracta exercitatione veſtes ſudore madefactas exuant, & ſiccas reſumant, idque ſi fieri poterit in loco tepido, aut temperato, aut ſaltem neque frigido, neque ventis perflato. ſi etenim humecta illa indumenta retineantur, facile eſt carnibus à calore relaxatis iterum ſudores imbibi, ſicque denuo corporis meatus obſtruitur; præterquam quod panni madidi mox frigefacti horrores, fœtores, ac alias moleſtias inducunt, atque inde febres interdum oriri ſolent. Quinto obſervandum erit, ne (ſicut etiam ſupra admonuimus) poſt exercitationem quam primum quieti ſeſe dedat, aut cibum ſumat, ſed blando, & valde remiſſo potius aliquo motu utatur, tantumque à capiendis cibis abſtineat, quoad perturbatio illa, quaſique corporis fluctuatio æſtuatiove, ab exercitatione genita prorſus ceſſaverit, eique tranquillitas quædam & levatio ſucceſſerit. *Totus itaque erit exercitandi modus, & ordo, primo corpus à ſuperfluitatibus quibusvis emundare, caput pectere, manus & faciem abluere, ſe accommodate induere, tardos, & remiſſos motus incipere, ad celeriores & vehementiores procedere, iterumque paullatim remittere, madefacta ſudore indumenta exuere, blande poſtremo moveri, & ſedata exercitationis perturbatione cibum capere.* Atque hæc de univerſali exercitationum ſpeculatione & methodo diſputata ſufficiant. Reſtat modo particularis ſingularum exercitationum naturas, atque effectus enarrare. quod in ſequentibus libris, quantum fieri poterit, plene præſtare conabimur.

[a] In con. de pu. epilep.

Explicit liber quartus.

HIE-

HIERONYMI MERCVRIALIS DE ARTE GYMNASTICA LIBER QVINTVS.

CAPVT I.

De ordine agendorum, & de nonnullis ſcitu dignis.

SIcuti nullus ab exercitationum particularium cognitione fructus expectandus eſſet, niſi recta atqe univerſalis methodus, quam ſuperiori libro abunde ſatis (ni fallor) tradidimus, optime poſſideretur; Ita profecto illa infructuoſa, ac propemodum vana evaderet, niſi hæc particularium fere omnium exercitationum tractatio, quam aggreſſuri ſumus, illi connecteretur; ſiquidem incerta, ac fallax ea cognitio videri poteſt, qua exercitatio univerſali quodam pacto accepta juvare intelligitur. ſed ſi qualis exercitatio, quod nocumentum, quamve commoditatem præſtare idonea ſit, cognoſcatur, proculdubio nihil amplius relinqui conſtat, quod exercitationum quarumvis ſcientiam optantis animum explere jure debeat. Et iccirco ne inchoata à nobis gymnaſticæ tractatio imperfecta relinquatur, in ſequentibus ſingulos exercitationum jam enarratarum effectus proſequemur; atque hos cum ex antiquorum auctorum comprobatis experientia teſtimoniis, tum ex rei ipſius natura inſpecta, quam eſſe veram conditiones rerum inveniendi rationem ſcripſit [a] Galenus, dicere conabimur. Et ne citra ordinem totus futurus ſermo vagetur, ita materiam hujuſcemodi declarare inſtituimus, ut primo com-

[a] 12. Method.

moda in corpora humana ex unaquaque exercitationis ſpecie emanantia, deinde incommoda ſigillatim explicentur: nam illud, quod quamplurimis medicamentis evenire uſu comprobatur, ut ſi alicui corporis parti, & affectui proſunt, aliis noceant, in exercitationibus item contingere, nemo ignorat. In explicandis præterea utilitatibus atque damnis à membris ſuperioribus principium ſumentes, utplurimum in ultima atque infima ſeriatim terminabimus, prius tamen illis enarratis, quæ nullum corporis particulare membrum reſpicere videbuntur. His autem ſic pertractatis, duo me ſaltem peracturum eſſe ſpero: Alterum quod majori facilitate, firmioreque cognitione quicumque hæc legent, animis eorum inſidebunt: Alterum quod habito à valetudinis ſtudioſis exercitationum aſſiduo delectu, vel nulli errores, vel quam pauciſſimi committentur, ſicque demum multi eorum pernicioſorum morborum evitabuntur, quos deſidia, laborum abſtinentia, ac exercitationis ignoratio non contemnendos, quosque intempeſtivus exercendi uſus continuo parere ſolet: illud namque à natura comparatum eſſe norunt omnes, ut illa, quæ corporibus noſtris admota inſigniter conducere animadvertuntur, eadem plerumque magnum detrimentum inferant, ſi vel nullo pacto, vel pravo ordine, atque omnino importune adhibeantur. quod etiam in exercitationibus ipſis fere contingere, judicavit [a] Galenus, ubi ſcriptum reliquit, *eos qui ante cibos, atque opportune ſeſe exercent, haud exquiſita victus ratione opus habere*, quin interdum naturæ in valetudine commiſſos defectus corrigere, quemadmodum ex adverſo illos, & accuratiore victu, & aſſiduis medicamentis indigere, inſuperque nativam ſanitatem corrumpere, qui neque ante cibos aliquo pacto, neque ordine, ac tempore ſervatis exercitationes adeunt. Cum itaque tali ordine, quæ ad univerſam gymnaſticam perficiendam ſuperſunt, prædictis adjungere propoſitum mihi ſit, id ante cetera præfari operæpretium eſſe duco, nos in ſuperioribus gymnaſticam facultatem non in curativa, ſed in conſervativa medicinæ parte collocaſſe. Et tamen omnes veterum medicorum ſectas, ac præſertim methodicos, quorum principes Aſclepiades, Themiſon, & Soranus extiterunt, in cunctis fere diuturnis morbis curandis exercitationes

[a] In lib. de cibis bon. & ma. ſuc.

nes

nes aliquas magnopere commendasse, ut ex libris Cornelii Celsi, qui Asclepiadem in multis secutus fuit, nec non Cælii Aureliani methodici, atque Aretæi clarissime intelligere licet. quod similiter [a] Galenus, & qui Galenum in dogmaticorum secta sunt imitati, magna ex parte confirmarunt. Sed ne vel me, vel illos omnes errasse quis putet, ita sententias nostras accipi debere volo, quod scilicet gymnastica principaliter circa sanitatis conservationem versatur, consequenter circa curativam: nullam etenim exercitationem, qualiscumque sit, usquam reperies, quin in sanis corporibus absque noxa administrari queat, at paucis quibusdam exceptis, nimirum ambulatione, gestatione, vectione, ac similibus, vix una, aut altera invenitur, quæ ægrotantibus impune concedi queat; immo illa, quæ adhibentur, potius ut remedia, quam ut exercitationes commendãtur, cum in sanis omnes exercitationes solum fiant, quo bonam valetudinem tueantur, optimumque corporis habitum inducant: in ægrotis vero iccirco eædem administrentur, ut morbo expellendo aliorum medicamentorum instar cooperentur. Quando igitur antiquorum in variis morbis exercitationibus aliquibus utendi consuetudinem in medium adducemus, non erit, quod ullus admiratione capiatur, nosque reprehendat, tanquam gymnasticam soli conservatoriæ inservire statuerimus, quoniam, & nos rei ipsius naturam præ oculis habentes, ita determinandum censuimus, quemadmodum veteres alias experientiis assiduis, alias morborum conditionibus permoti paullo diversius sentire quidem visi sunt, sed re vera à sententia nostra non recesserunt. Aliud insuper hoc in loco summa consideratione dignum existimo, quod licet in multis exercitationibus diversus extiterit antiquorum mos ab eo, qui hodie in usu est fere apud omnes, veluti pilæ exercitatio, lucta, discus, pugnæ, atque similia; nihilominus cum parum nostra consuetudo ab antiqua recedat, solisque accidentibus quibusdam, & non in rei natura differat, fere eosdem effectus, quos illi suis attribuunt, nos nostris dare poterimus, modo unum, aut alterum observemus, antiquos unctiones, ac pulveres in multis exercitationibus adhibere consuevisse, quas nulli hodie, aut quam

[a] De chroni.

paucissimi faciunt; atque hoc multi momenti esse ad variandas utrorumque qualitates, quando de his [a] Hippocrates verba faciens scripsit, *exercitationes in pulvere atque oleo magnas differentias suscipere, cum pulvis frigidus sit, oleum vero calidum, atque inde oriatur, quod hyeme oleum corpus magis auget frigus prohibens, ne quid à corpore demat: Æstate vero caliditatis excessum faciens, carnem liquat, cum & à tempore, & oleo, ac labore corpus calefiat; quemadmodum ex adverso pulvis in æstate magis auget fervorem aëris, & corporis remittens, in hyeme autem frigus & algorem inducit.* præterea major pars hominum semel duntaxat in vespere saturabatur, nostrates bis cibos sumunt, quod item non parum refert ad variandas exercitationum condiciones. Vnde qui de nostri temporis exercitationibus æquum judicium ferre optaverit; debebit, quid unctiones, & quid una diei saturatio importent, exacte pensitare, totumque illud nostris adimentes, in reliquis eosdem, vel parum diversos effectus existimare.

[a] 2. de diæta. juxta finem.

CAPVT II.

De singularum exercitationis differentiarum effectibus.

TRes præcipuas exercitationum differentias ab antiquis medicis excogitatas fuisse satis constat, quarum prima exercitium παρασκευαστικὸν, sive *præparatorium*, altera ἀποθεραπευτικὸν, tertia simpliciter exercitatio nuncupata. Exercitationem præparatoriam, facultatem cogendi, meatus corporis densandi, eorumque laxitatem corrigendi obtinere, scripsit [b] Galenus. qua de caussa athletæ, qui densitate corporum sudores impedire, & consequenter robur conservare studebant, ante ceteras exercitationes præparatoria utebantur. quam item usurpabant quamplures homines post coïtum, ut laxitatem corporis in motu venereo genitam emendarent. de meridiano coïtu loquor, cum ex nocturno oborta laxitas satis à somno curaretur. cujus rei gratia magnopere Soclarum laudare soleo, qui apud [c] Plutarchum noctu coïtum ob hoc exerceri debere adversus Epicurum medicum gravissime disputat. sicuti quoque [d] Paulli sententiam, [e] Galeni, atque [f] Ætii opinionibus præferre consuevi, dum is contra ipsorum placita tempus concumbendi

[b] 2. de tuend. valet cap.3. & 3. de tuend. valet. cap.11.

[c] 3. symp. prob. 6.
[d] lib. 1. c. 35.
[e] 6. epid.
[f] Lib. 1. ser. 3. cap. 8.

bendi ſecundum cibum in veſpere antequam ſomnus invadat, oportunum exiſtere credidit : quod laſſitudo ex coïtu contracta obdormienti ſtatim remittatur. Exercitationem apotherapeuticam tam pro exercitationis parte, quam pro ſpecie acceptam corpora ab immodicis laboribus exucta emollire, meatusque corporis relaxando excrementa purgare, traditum eſt à [a] Galeno : unde jure merito poſt vehementiores exercitationes, poſt vigilias, poſt mœrores, à quibus corporum meatus clauduntur, viresque non parum deprimuntur, utplurimum adhibebatur : in iis quoque commendabatur, qui palæſtræ laboribus aſſueti, ob vitæ negotia cogebantur illos dimittere. Exercitationis ſimpliciter acceptæ differentiæ, quæ ab extrinſecis deſumebantur, eos effectus pariunt, quos locorum ipſorum, à quibus ſumuntur, condiciones producere poſſunt : & ideo, qui in calidis locis exercentur, magis exuruntur, qui in humidis, humiditatem contrahunt, ſicque de ſingulis. corpora namque ab exercitatione rarefacta facillime diſponuntur ad imbibendas quaslibet aëris & locorum qualitates. De differentiis ab utendi modis acceptis in hunc modum decernendum erit, quod exercitationes perpetuæ, ſive continuatæ & æquabiles magis delaſſant, quam inæquabiles. ratio eſt eadem, quam attulit [b] Ariſtoteles in problematibus, videlicet *membra à multo motu refrangi*, atque multum eſſe motum, qui unus & continuus eſt, ac æquabilis. inæquabilem vero non ideo ſic delaſſare, quia ex mutatione naſcitur requies, laborque omnibus partibus diſtributus à ſingulis minus ſentitur : qua itidem ratione motus interciſus, ac ordinatus minorem defatigationem parit, nimirum cum interruptio quietem, quies laſſitudinis minus inducat. Exercitationes cum oleo peractæ non modo præſentem laſſitudinem mitigant, verum etiam futuram prohibent, ſiccitatemque arcent, ac ad motus promptitudinem majorem generant : cujus rei gratia Pollio nonagenarius ætatem ſuam oleo extrinſecus adhibito acceptam referebat. Quæ cum pulvere fiunt exercitationes præterquam quod frigidiora conſervant corpora, efficiunt quoque, ne ſudor ita faciliter effluat, neve illa tantopere defatigentur. habet namque pulvis ex [c] Galeni ſententia

[a] 3 de tuend. valet. cap. 2.

[b] 5. partic. Prob. cap. 1. & 12.

[c] 5. de tuend. valet. cap. 12.

tia emplasticam vim, refrigeratoriam, ac repercussoriam, ut non temere is præceperit, juvenes temperatos, dum in calidioribus locis exercentur, pulvere uti, qui, si pinguis sit, corpus exercitatum minime extenuat; si autem asper, instar pumicosi, vel acer, qualis nitrorsus, existat, exercitationes eo peractæ mirum in modum extenuant. Inter differentias ab ipsius motus quantitatibus desumptas primæ sunt multæ, paucæ, & mediocres. Multas corpus siccare, mediocres obesum reddere, scripsit [a] Galenus. ex quo liquet magna cum ratione, [b] Cælium Aurelianum inter Methodicos non infimum ad prohibendam polysarchiam multas exercitationes commendasse. de quibus etiam locutum existimo [c] Aristotelem, quando scripsit, exercitationem ideo oculorum acumini obesse, quia universum corpus siccando, indurandoque pupillæ cutem consequenter indurat, atque ita videndi acuties impeditur. Ex differentiis quoque à motus quantitatibus sumptis magnæ exercitationes magnopere calefaciunt, excrementa inaniunt, sudores cient: minus his mediocres, minime omnium parvæ. Inter differentias à qualitatibus captas secundum [d] Galeni sententiam acuta exercitatio, sive celer, aut velox corpora extenuat, carnes & succos detrahit, ob idque à Galeno, & [e] Ætio ad curandum polysarchiam præ ceteris commendatur: lenta, atque tarda pinguefacit, & crassitiem inducit: mediocris inter utraque medios effectus producit. Exercitatio vehemens atque robusta calorem quidem nativum auget, somnos profundos generat, & concoquendis cibis, crudisque humoribus confert, at caput ab illa repletur. quocirca mirari soleo, cur [f] Celsus scripserit, *insanientes omnes vehementer exerceri debere.* Valens exercitatio robori augendo conducit: remissa vero languida, ac imbecillis uti prædictos effectus obscurissime parit, sic sanitati ac habitui bono minimum juvamentum affert, potiusque ægrotantibus ac valetudinariis, quam sanis accommodatur. Inter has autem mediæ tum minus, vehementibus ac robustis, tum magis remissis, & debilibus effectus eos producunt, & iccirco sanitatis conservationem non parum adjuvant. His igitur ita determinatis, jam facile evadit cuicunque vel mediocri judicio prædito intelligere, quos

[a] 5. de tuend. valet. cap. 3.
[b] 5. chronic. c. ult.
[c] Sect. 31. prob. 14.
[d] Galen. 6. de mor. vulg. com. 3. & 6 de tuend. valet. & lib. 6. cap. 3. 14. Meth.
[e] Lib. 1. ser. 4. cap. 32. & Gal. de pu. epil.
[f] Lib. 3. c. 18.

effectus singulæ exercitationes, quatenus aliquam ex antedictis habent differentiam, producant. quod tametsi in recensendis singulis non absque animadversione suis locis præterire statuerimus, nihilominus haud inutiliter nunc quoque explicatum fuisse credo, quando jam sæpius demonstratum est, universales hujuscemodi rerum tractationes ad integras illarum notiones acquirendas magni momenti esse. Illud hoc in loco scire oportet, in superioribus libris multa de gymnastica bellica, & athletica nos disseruisse, ut expressius tota medicæ gymnasticæ natura innotesceret: at in sequentibus de medica dumtaxat sermonem habituri sumus. eo quod illarum effectus cognoscere parum omnino confert, ad id quod optamus, assequendum, solosque sanitatem, aut morbos respicientes addiscere sufficit.

CAPVT III.

De Saltatoriæ effectibus.

QVicunque saltationum species apud veteres in usu habitas accurate contemplari voluerit, ea ordine temporis, ratione, proportione harmoniaque musica non caruisse sciet. & iccirco nostra tripudia βαλλισμὺς, ac gesticulatorios motus, quos tam mulieres quam viri hodie ad libidines & delicias exercent illis non prorsus dissimiles extare censebit. Verumtamen illud inter antiquorum & nostras saltationes interesse nemo non videt, quod, sicuti illæ aliquando sanitati inserviebant, ita nostræ, nunquam, vel raro hoc fine peraguntur, ut valetudinis conservationem adjuvent; quippe quæ utplurimum post cenam, atque nocte inter ipsas commessationes exercentur, quando potius quieti & somno vacare præstaret. unde si saltatio opportune, quemadmodum majores nostri faciebant, & quemadmodum cunctas exercitationes peragi debere, [a] superius demonstravimus, administretur, [a lib. 4. cap. 11.] quin commoda multa pariat, inficiari minime poterimus. Cubisticam namque, quam primam speciem fuisse diximus, brachia corroborare, similiter & crura, nimirum quæ potissimum agitentur, quivis intelligere potest. Itaque qui

brachia robusta corpusque undequaque flexibile habere cupiunt, hac exercitatione frequenter utantur. ceterum quia, dum in caput saltatur illudque ad terram flectitur, primo caput valde repleri necessarium est, secundo viscera omnia quassari, intestinaque suis locis dimoveri, & tandem dorsum ac articulos, qui in flexionibus vehementer commoventur, magnopere pati, rationi consentaneum est, ideo fugere ipsam expedit iis, qui ulla ex parte caput debile, viscera infirma, lumbos, articulosque imbecilles, vel natura, vel casu aliquo sortiti sunt. Tertiæ saltatoriæ speciei (de secunda in sequenti capite tractabitur) quam veram orchesticam appellavimus, ejus quamplurima apud antiquos fuerunt genera, quæ fere omnia hodie abolita, vel saltem non usitata esse cum constet, supervacaneum foret singulorum effectus percensere. proinde sat erit illa adnotasse, in quibus præstandis, & cuncta illa convenisse, atque etiam nostram convenire verisimile videtur. χειρονομίαν etenim sive *manuum gesticulationem* attenuare humores, atque sursum carnes trahere, placuit [a] Hippocrati sive Polybo, quam similiter in inveterato capitis dolore, ubi paullatim malum solvitur, commendavit [b] Aretæus, veluti & in vertiginosis, epilepticis, cœliacis. Saltatio demum, quæ motu universum corpus calefacit, arcendis rigoribus, atque etiam nonnullis tremoribus valde accommodatur: privatim ubi stomachus in concoquendo laborat, crudosve humores aggregat, utile remedium existit. præterea labantes coxas, infirma crura, male tutos pedes, usque adeo confirmat, corroboratque, ut pauca inveniantur, quæ simile auxilium præstare queant. neque itidem alteri cedit hujuscemodi exercitatio in extrudendis à renibus, sive vesica lapillis. Ceterum quod prægnantibus mirum in modum noceat, testatum reliquit [c] Hippocrates, ubi cantatrici mulieri, quæ ne calumnias subiret, uteri fœtum abjicere cupiebat, consuluit, ut saltaret, pollicitus ea saltatione conceptum corrumpendum esse, veluti postea contigit. Quicunque vero caput debile, ac vertiginosis affectibus obnoxium habent, proculdubio ab illis circuitionibus, versuris, motibusque continuis offenduntur: similiter oblæduntur quibus oculi illacrymantur, aut in videndo hebetem

[a] 2. de diæta. prop. finem.

[b] Lib. 1. curat. chr. c. 2, & 3.

[c] in lib. de natura pueri, in principio.

tem aciem habent, perinde namque in tripudiationibus alicui evenit, ac in rotationibus, in quibus sæpe oculi tantum detrimentum patiuntur, ut nihil omnino videant, atque interdum cadant. Renes languidos, & supercalefactos habentes, seminisque fluxum, γονοῤῥοίαν à Græcis vocatum, qualibet de caussa incurrentes à saltationibus abstinere convenit: alioqui eorum affectiones ex motu calefaciente magis recrudescunt. Atque hæc omnia à me dicta intelligantur de ea saltationis specie, quam antiqui sine armis obibant. quod si quis armatæ, quam vocarunt, saltationis conditiones pernoscere aveat, in hunc modum vere atque breviter statuere rem poterit, videlicet omnia quæ ab illa gignuntur vel bona, vel mala, eadem ab hac effici, nisi quod armata vehementius membra exercet, magisque illa incalescere, & sudare facit, ob quod [a] Galenus inter vehementes exercitationes non in postremo loco posuit, dum quis gravi armatura tectus celeriter agitatur.

[a] 2 de tuend. valet.

CAPVT IV.

De ludorum pilæ effectibus.

LVdorum pilæ antiquitus complures cum apud Latinos, tum apud Græcos extitisse species, abunde in [b] secundo libro indicavimus: ex quo nullum operæpretium est hoc in loco, ubi solas exercitationum qualitates explicare proposuimus, eadem repetere: illud duntaxat animadverti volo, quod etsi nostra ludorum pilæ genera veterum generibus undequaque non respondeant: sunt tamen magna ex parte valde similia: & ideo eorum commoditates, atque nocumenta singulatim enarrare studebimus, ut facta nostrorum cum illis comparatione, quid conferant, quidve noceant, utraque simul cognosci possit. sed ne tractatio ista confundatur, sicut alias fecimus, primo Græcos ludos, deinde Latinos prosequemur eodem ordine, quo supra usi fuimus. In eo etenim convenire cuncta harum exercitationum genera censuit [c] Avicenna, quod fortes existunt. Hoc præterea commune ex omnibus hujuscemodi ludis commodum percipitur, quod qui in ipsis, vel ipsorum

[b] Cap. 4. & 5.

[c] Lib 1. fen. 3. doc. 2. cap. 2.

aliquo ſeſe exercent, promptiores ad motum reddantur, iiſque vitales actiones roborentur: peculiariter vero parvæ pilæ exercitatio inter veloces citra violentiam & robur collocant [a] Galenus atque [b] Paullus, cujus merito corpora craſſa, ut ſimiles exercitationes facere dictum fuit, attenuat. ideoque apud Nonium à Lucilio ſcriptum invenitur, *Cum ſtudio in gymnaſio duplici corpus ſiccaſſem pila.* Prima autem parvæ Græcorum pilæ ſpecies, ſecundum [c] Antylli ſententiam, carnem ſolidam reddit, brachiis, dorſo, atque pullulantibus coſtis magnam utilitatem præſtat, cumque in ea exercitatione crura magnopere laborent, ad acquirendum robur non parum proficiunt. Secunda exercitationis parvæ pilæ ſpecies præſtantiſſima reputabatur olim, quod corpus ſanum & promptum ad motus cum robore conjuncto præſtat, adſpectum firmat, neque caput replet. Tertia vero ſpecies oculos atque brachia juvat, ſpinæ propter inflexiones, quæ currendo fiunt, commodum affert, crura propter curſum mirum in modum firmat. His porro omnibus parvæ pilæ ſpeciebus cuncta illa convenire cenſeo, quæ Galenus in libello ſuo illis dicato, paucis verbis complexus eſt, videlicet *quod tum animorum virtutem pariant, tum omnes corporis partes accommodate exercendo bonam corporis valetudinem, ac membrorum concinnitatem efficiant.* Pilæ magnæ ſpecies prima ſecundum Antyllum totum corpus firmat, cumque ad deducendam infra materiam vehementer cooperetur, capiti in primis, cunctiſque ſuperioribus partibus, non ignobile juvamentum affert. de hoc ludo ſermonem habuiſſe puto [d] Alexandrum Trallianum, quando in curatione priapiſmi ſphæræ exercitium commendavit, quo materia in diverſum retrahatur, & ſpiritus flatulentus digeratur. Secunda ſpecies, quæ plus juſto magna pila peragitur dum projicitur, & utraque manu propter magnitudinem emittitur, brachia firmat, ſed nimis duras plagas infert, ob idque non modo ægrotis, aut convaleſcentibus eſt inutilis, verum etiam bene valentes immodica defatigatione afficit. Inanis pila, quam tertiam effecimus, æque exercet, ac motoria, in qua curritur, attamen non admodum facilis eſt, neque apta, atque ideo omittendam eam eſſe conſulit [e] Oribaſius ex Antylli ſententia. Pilæ, & magnæ & parvæ exercitationem

[a] 2. de tuend. valet cap. 8.
[b] lib. 1. cap. 18.
[c] Orib. lib. 6. collect. cap. 32.
[d] Lib. 9. cap. ulti.
[e] lib. 6. cap. 3.

tionem vertiginosis obesse judicavit [a] Aretæus, quoniam capitis & oculorum circumvolutiones atque intentiones vertigines afferunt. Coryci exercitationem inter veloces adnumeravit [b] Paullus, quas cum dictum à nobis sit corpora crassiora attenuare, summa ratione Cælius Aurelianus ad diminuendam polysarchiam hanc exercitationem, quam à Græcis *corycomachiam* vocari scribit, adeo probavit, secutus in hoc (opinor) [c] Hippocratem, qui corycomachiam, & chironomiam idem præstare quod lucta tradidit. Hoc exercitationis genus judicavit Antyllus musculosum corpus reddere, roburque afferre, & praeterea universo corpori aptari, nec non ob plagas, quas infligit, omnibus visceribus idoneum existere. Aretæus item in elaphanticis κορυκοβολίας laudavit. si tamen quis plagas in pectore à coryco fieri solitas consideret, facile sentiet, eos, qui pectore debili vexantur, simili exercitatione periclitari, & quandoque contingere posse, ut in thorace vasa rumpantur. Atque tot sunt quæ de pilæ Græcorum ludorum qualitatibus dici possunt. Succedunt lusus Latinorum genera, quæ & ab ipsis quatuor speciebus complexa omnia in usum sanitatis recepta superius demonstravimus. Horum primum locum obtinet exercitatio folle acta, quæ universum corpus exercet, sed dum brachiis impellitur, dorsum in primis atque brachia firmat. ob quod [d] Cælium Aurelianum de hoc pilæ ludo verba fecisse existimo, quando in epilepticis humeros sphæræ lusu exerceri mandavit: dum vero pugnis emittitur, manibus major utilitas contingit: ambo tamen viscera adjuvant, calculisque à renibus & vesica extrudendis mirifice conferunt. coxas & crura imbecillia confirmant. Nam Augustum, qui hujuscemodi affectibus corporis solicitabatur, eorum gratia *folliculi exercitium* (ut refert [e] Suetonius) *adamasse* opinor: quod cum præcipue superiores partes exerceat, iis, qui citatam alvum habent, & quos tremor corporis exercet, non sine ratione [f] Cornelius Celsus prodesse scripsit. Hanc etiam exercitationem intellexisse arbitror [g] Plinium, cum Spurinæ prudentissimi, & sanitatis studiosissimi viri rationem vitæ observatam explicans, *sese pila movere*, atque tali exercitationis genere *cum senectute pugnare* solitum scribit, ut vere dixerit [h] Martialis:

[a] lib. 2. cur. chron. cap. 3.
[b] Lib. 5. chron. cap. ult.
[c] 2. de diæta circa finem.
[d] Lib. 1. chro. cap. 4.
[e] In ejus vita. cap. 80. & 83.
[f] Lib. 1. c. 6.
[g] Epistola 1. libri 3.
[h] Libro. 4. epigr. 45.

Folle decet pueros ludere, folle senes.

Pila trigonalis, quam parvam fuisse, & tertiæ ab Antyllo speciei descriptæ correspondere probavimus, eosdem plane, quos illa, effectus producit : peculiariter autem oculos exagitat, exercetque; dum eos intendere semper, & modo huc, modo illuc; modo sursum, modo deorsum convertere necessarium est; quocirca jure merito [a] Horatius hujuscemodi exercitationem lippientibus obesse cecinit.

[a] Lib. 1. Serm. Satyr. 5.

Lusum it Mæcenas, dormitum ego, Virgiliusque.
Namque pila lippis damnosum & ludere crudis.

sane lacrymosi atque lippitudine infecti oculi à quolibet, vel minimo motu magis exacerbantur : quies vero eos recreat juvatque, sicuti & crudos. diximus enim *nullam exercitationem obeundam esse, nisi peracta cibi concoctione.* Ex quo fit, ut neque pilæ lusus ullo pacto conveniat, quibus crudi, atque indigesti cibi stomachum adhuc male habent : veluti forte Virgilius, alioqui stomacho debili natus, tunc erat, quando de ipso sic Horatius scripsit : quod si qui sunt, quorum ventres, atque stomachi flatibus repleantur, & præ frigore doloribus vexentur, tantum abest, ut exercitium pilæ ipsis ullum nocumentum inferat, ut potius calefaciendo, flatusque insigniter discutiendo non exiguam utilitatem præbeat. qua de re laudandus est Cælius [b] Aurelianus, qui inter ceteras pro colicis curandis exercitationes pilæ ludum præcipue commendavit : quomodo item stomacho imbecillibus simili ratione commodum esse tradidit Cornelius [c] Celsus. Paganica pila ob latitudinem atque duritiem difficultate aliqua non carebat, & iccirco potius rusticis, & duris corporibus, quam urbanis conveniret. hodie neque permittendum foret valetudinarios, senes, atque pueros hujusce generis motu exerceri. Harpastum, quod cum Græcorum harpasto convenire demonstratum est, inter celeres & vehementes exercitationes adnumerari debet: quo circa attenuare, excrementa exinanire, calorem augere, robur efficere potest : præcipue autem brachia & humeros confirmat; [d] *quinimmo dum invicem congredientes, seque, ne constitutus*

[b] Lib. 4. chro. cap. 7.

[c] Lib. 1. c. 2.

[d] Gal. lib. de parvæ pilæ ludo. cap. 2.

ſtitutus in medio excipiat pilam, mutuo vetantes laborant, maximum id vehementiſſimumque eſt, multis utpote colli obverſionibus, multisque palæſtricis complexibus commixtum, adeo ut caput & cervix colli obverſionibus, latera vero, thoraxque & venter facici elationibus, depreſſionibus, expulſionibus, obnixibus, aliisque palæſtricis prehenſionibus fatigentur, quibus etiam exercitationibus lumbi & crura, non parum tenduntur. Et iccirco, quemadmodum ſanos ac robuſtos harpaſtum magis confirmat, ita eos magnopere lædere credendum eſt, qui vel caput debile, & collum infirmum habent, vel quibus in thorace vitium aliquod reperitur, aut qui renes, lumbosque ſupercalefactos gerunt. Atque hæc ſunt, quæ de pilæ ludorum effectibus pro ſanitatis ſtudioſis ab auctoribus determinata inveniuntur.

CAPUT V.

De Luctæ commoditatibus, & incommoditatibus.

LUcta, quæ fere ſemper ab antiquis in magno uſu atque exiſtimatione habita fuit, tametſi à medicis, uti diximus, non admodum ad ſanitatem probata ſit, hodieque à nobilibus negligatur, & quaſi à ſolis ruſticis eo modo, quo apud priſcos ab Athletis, exerceatur, nonnulli tamen eam etiam pro ſanitate tuenda, atque parando robore in uſu habent, quos fortaſſe quamplures alii imitabuntur, ſi, quemadmodum hactenus effecimus, ejus commoda, atque etiam incommoda ab auctoribus longa experientia, ac naturali ratione obſervata ipſis in medium proponemus. Quod etenim lucta vehemens, atque magna exercitatio ſit, Galenus & Avicenna præ ceteris ſatis teſtatum reliquerunt. unde certum eſſe cuivis poteſt, ab hac ipſa eadem proficiſci, quæ à ſimilibus exercitationibus provenire jam declaravimus: illud addendum erit, poſſe luctam ſicuti antiquioribus temporibus, ita & nunc quadrupliciter fieri, alias ſupra pavimentum, quod genus à Plutarcho *pancratium volutatorium* nuncupari [a] prædiximus: alias erecto corpore, ac utrobique, modo vehementer, modo remiſſe. Neque id hoc in loco præteriri debet, penes Latinos ſcriptores plerumque, aut ſaltem interdum ſub nomine palæ-

[a] Lib. 2. cap. 8.

ſtræ

ſtræ luctam intelligi, perinde ac Græci nomine πάλης continuo fere illam ipſam accipiunt. Lucta quæ vehementer, atque erecto corpore peragitur, ſecundum [a] Hippocratem externis corporis partibus magis laborem exhibet, carnem calefacit, corroborat, ac auget. Ex Antylli vero ſententia firmum & validum ſpiritum reddit, itemque corpus ſolidum, ac muſculoſum, nervos etiam confirmat, tandemque naturales omnes actiones corroborat; præterea carnem denſam illam quidem, & exiccatam, ſed tamen ex omni parte paucam adjicit, pinguedinem, tumores, ac omnia œdemata aufert: ſi lucta fiat interpoſita aliquantisper quiete, magis, ut ſentit [b] Ariſtoteles, ſudorem movet, quando humor à requie collectus, mox exercitatione educitur: ſin continua agatur, modo ſolis corpora exiccare poteſt. Privatim autem capiti prodeſt, in cujus dolore luctationem jugem adhibito magiſtro peractam laudat [c] Cælius Aurelianus, ſenſus exacuit. ob idque fortaſſe Theodorus [d] Priſcianus illam pro melancholicis curandis imperat, ſtomachum præſertim frigidis oppreſſum morbis adjuvat. in quo palæſtram corpus agitantem conferre, idem [e] Cælius memoriæ prodidit: non ſecus quoque frigidos ventres, ac genitalia membra, ſiquando humoribus, aut flatibus ſollicitantur, magno juvamento afficit, cum maximis illi conatibus motibusque univerſum prope corpus calefaciat; qua ratione [f] Oribaſius palæſtram ſive luctam hydropiſim curare, Theodorus [g] Priſcianus ſatyriaſim extinguere ſcriptis tradiderunt. Ceterum hujuſcemodi exercitatio ob ipſius vehementiam febricitantibus omnibus inimica exiſtit: ut non immerito ab [h] Hippocrate fuerit acriter Prodicus reprehenſus, quod luctationibus febrientes interficeret. Humidos natura haudquaquam lucta exerceri conſulit [i] Hippocrates: hac obſcura ſatis ratione motus, *ne meatus magis cavi effecti repleantur*: faucibus & collo magnopere nocet: quæ ſcilicet partes dum in compreſſionibus plus æquo compinguntur, divelluntur que, damna recipiunt. veluti eveniſſe Commodo Marci imperatoris filio ſcripſit [k] Galenus, quem adhuc puerum ex lucta inflammationem oris paſſum fuiſſe recitat. Jacobum inter luctandum nervum latum oblæſiſſe, ob idque & ipſum in poſterum, & Judæo-

a 2. de diæta.
b 2. Prob. part. 7.
c Lib. 1. chro. cap. 1.
d Lib. 2. c. 2.
e Lib. 3. chro. cap. 3.
f lib. 6. c. 28.
g Lib. 2. ad. Tim. c. 21.
h 6. Epid. con. 3. aph. 32.
i 1. de diæta.
k lib. de præc. ad Poſt.

dæorum gentes à nervorum esu abstinuisse, auctor est Josephus in fine primi libri Antiquitatum Judæorum. Ad hæc thoraci valde aliena est, cui vel vasis alicujus rupturæ, vel spiritus interceptionis ex constrictionibus magnum impendet periculum. unde non temere [a] Galenus, ne suffocentur, periclitari luctatores dixit, qui similiter renibus, & lumbis male affectis talem exercitationem fugiendam esse voluit, quanquam [b] Rufus Ephesius, qui cum Critone sub Trajano Romæ in medicina floruit, convalescentibus à renum morbo palæstram minime interdixit. In ulceribus internis vitandum voluit Celsus, ne vel luctando, vel currendo, vel alia ratione sanescentia ulcera exasperentur. Præterea cum inter luctandum crura sæpenumero insigniter flectantur, debilitate crurum affectis adversari credendum est. Sed hæc omnia intelligi debent de erecta palæstra vehementer facta. Quæ vero remissius, & placide peragitur, viceversa secundum Antyllum carnem multam generat. ex quo fit, ut iis, qui à morbis sese reficere incipiunt, sit superiore accomodatior, ac minimo periculo robur & fortitudinem pariat: capiti & thoraci prodest, nervos corroborat. de hac locutum esse [c] Plutarchum existimo, ubi scripsit Lycurgum corpora virginum cursibus, luctationibus, jactibusque discorum & jaculorum exercuisse, ut, quemadmodum germinum radix validum in acribus terris principium sumens melius germinat, ita & hæ partes robuste tolerantes, honeste simul ac facile adversus dolores pugnarent. Quæ porro supra pavimentum efficitur luctatio, si credimus [d] Oribasio, præcordia atque intestina vitiata adjuvat, lumbos imbecillos, & genua infirma fortiora reddit, sed capiti est ineptior: volutatio in palæstra, cum à Galeno inter celeres exercitationes recenseatur, ad extenuanda corpora accommodata erit, sicuti pro minuenda polysarchia à Cælio commendata est, & ab Ætio si in pulvere fiat, ad hydropisim curandam: eam namque humores exhauriendo refrigerare auctor est in II. de diæta Hippocrates: at secundum [e] Galeni sententiam iis magno studio fugienda erit, *quos ex levi caussa vertigines, comitiales morbi, gravis ophthalmia, vel aurium dolores male habent. simili modo & illis, quibus tonsillæ, & angima incidunt,*

[a] 6. epid. com 3.

[b] In libro de passionibus renum.

[c] In ejus vita.

[d] loco citato.

[e] 5. de tuend. valet cap. 3.

cidunt, quibusque prompte in columellam, gingivas, dentes, denique partem aliquam ex his, quæ circa collum, aut totum caput habentur, fluxiones procumbunt. Hactenus de lucta, circa quam oriri posset multis dubitatio, cur Galenus, qui gymnasticam artem omnibus aliis melius calluit, non modo luctam fere nullibi ad quidquam commendavit, sed potius tanquam parum utilem, aut omnino noxiam damnavit: cum alias dixerit luctatoribus vasa pectoris rumpi, alias crura distorqueri, alias suffocari, alias luctam à bene instituta republica odio haberi. At hujuscemodi dubitationes ita dissolvere licet, quod ex sententia ipsius [a] Galeni vere palæstra, sive lucta, per quam exigua gymnasticæ medicinæ pars extat, omnibusque exercitationibus homini minus utilis: siquidem secundum ipsum jaculari, currere, equitare, saltare, venari, navigare, fodere, quam lucta exerceri melius est: & sicuti athleticæ, gymnasticæ luctatio magis accedit, atque inservit, ita quoque à medica longius recedit: unde non est mirum, si Galenus ejus exercitationis facultates explicare noluit, quam in medicina minimam commoditatem obtinere credidit. Nos autem ea, quæ ab aliis auctoribus tradita invenimus, explicanda esse duximus, non ut Galeni auctoritatem ceteris, vel ipso superioribus, quos male de exercitationibus sensisse scripsit, vel posterioribus postponam; sed ut demonstrarem, si qua à lucta exspectari commoda debent; hæc ab auctoribus indicata, & nulla alia fore. De ista namque apud [b] Hippocratem scriptum invenio, quod *qui exercitationibus utuntur, hyeme currere ac luctari debent, æstate vero luctari quidem parum, currere autem minime, sed multum deambulare, secundum ventum ac frigus. Quicumque ex cursibus fatigati fuerint, eos luctari oportet; qui vero ex lucta fatigantur, eos currere expedit. sic enim laborans fatigata corporis parte, vel maxime calefieri, componique ac recreari queat.*

[a] ad Thras. cap. 41.

[b] lib. de salub. diæta.

CAPVT VI.

De Pugilatus, Pancratii, & Cæstuum facultatibus.

QVamvis inter ceteras exercitationes ad ſanitatem ſpectantes pugilatus minimam ſibi partem vindicare videatur, potiusque athletarum, quam ingenuorum hominum profeſſionis ſpecimen præſeferat: nihilominus ſi partes corporis, quæ ſimili motu agitantur, accurate contemplemur, neque illum ſine aliquo fructu perfici ſtatim judicabimus: nam tum brachia, tum manus nonnullis usque adeo hujus exercitationis ope firmantur, atque conſolideſcunt, ut etiam lapides, atque ligna pugnis ferire, & magna ſpectantium admiratione confringere non dubitent: quos certe illis partibus optime valere, firmaque valetudine frui nemo negaret. ideo quicunque brachiis, manibus, atque digitis firmari, illisque robuſte uti exoptant, quam aptiorem exercitationem iſta requirere debeant, non video: eo magis, quod licet antiquitus ab erectis ſemper pugilatus exerceretur, poteſt tamen interdum neceſſitate urgente non minus à jacentibus & ſedentibus, quam ab erectis & ſtantibus, ſeque moventibus peragi: ſed differt non parum ab erectis ne, an ſecus peragatur: quoniam in erectis & ſeſe moventibus primo quidem ſuperiores partes exercitationis beneficium ſentiunt, at inferiores quoque partes eo penitus non fruſtrantur, quod non contingit in jacentibus, vel ſedentibus, quorum inferiora penitus ociantur. Nocet pugilatus capiti, neque ſatis mirari poſſum, cur Aretæus in vertiginoſis eum probarit: nocet auribus & pectori nimium, quæ dum admodum debilia ſunt, à plagis illis, & pugnorum percuſſionibus magnopere offenduntur: à quibus ſimiliter omnes illi cavere debent, quibus dentes infirmi & labantes ſunt. De manuum exercitatione memoriæ traditum eſt ab [a] Ariſtotele, quod exercentibus manus ſudor magis emanat, ſi ceteræ corporis partes ſimilem habitum ſervent: quoniam in ea exercitatione ſpiritus continetur, & partes ſub alis cordi propinquæ fricantur: ex qua frictione cum calor increſcat, tum ejus, tum frictionis poros recludentis ope humor faciliter à corpore extra

[a] 2. prob. 5.

evocatur. De his etenim exercitationibus omnibus locutum Philagrium medicum apud Ætium puto: quando nocturnum seminis profluvium exercitationibus per supernas partes factis curandum mandavit. Quæ frequentissime omnium ab athletis exercebantur, erant lucta, pugilatus, & pancratium; luctæ atque pugilatus minimus quidem fuit in gymnastica medica usus: sed pancratio multos, quibus aliquæ corporis partes male afficerentur, se curasse gloriatur [a] Galenus. ex quo, sicuti pancratio se exercentes toto corpore, ut Pausanias auctor est, certabant, similiter credere debemus, illud moderate peractum universo corpori ad robur acquirendum prodesse: vehementer si fiat, solum athletarum munus existere. Ad hæc cum à [b] Galeno inter magnās exercitationes recenseatur, caliditatem augere, & consequenter frigidis habitibus apprime congruere, rationi consentaneum est: id quod intellexisse [c] Theodorum Priscianum, quem alii Octavium Horatianum Vindiciani, Archiatrorum Valentiniani comitis discipulum faciunt, arbitror, quando scripsit *hydropicos labore nimio, & continuis exercitationum quassationibus forsitan curari posse*: ab [d] Hippocrate edoctus, qui hæc in v. Epidem. scripta reliquit: ὑδρωπιώδεα δέον ταλαιπωρέειν, ἱδροῦν. quod item innuere voluisse Cælium Aurelianum possibile est, ubi stomacho sollicitatos variis palæstrarum exercitiis adhibito præceptore exercendos consuluit, ut inflationes ac frigiditates illius removerentur. quæ omnia etiam de volutatorio pancratio fere intelligi possunt. Pancratii species, quam diximus II. libro sub σωματομαχεῖν notasse Galenum, quod ac crassiores homines efficiendos mirifice conferret, indicavit ibi Galenus ex gymnastarum judicio. quo in loco perperam Latinus interpres *athletas* transtulit. Cæstuum exercitationes, de quibus apud medicos nullam prope mentionem factam invenio, quin aliquod brachiis præsidium afferre valeant, negare minime possum: cum tamen exercitatio cæstibus facta pugilatus species quædam foret, atque à [e] Virgilio nomine quodam infami sub hoc versu notetur:

Seu crudo fidit pugnam committere cæstu,

in hanc sententiam venio, cæstus apud medicos, sive in tuenda sani-

[a] 2. de tuend. valet. cap. ult.

[b] 5. epid. con. 1. aph. 6.

[c] Lib. 2. ad Timot.

[d] Prope finem.

[e] Lib. 5. Æn.

ſanitate, ſive in curandis morbis, ſive in acquirendo bono habitu nullum locum habere, atque ideo ſimilem exercitationem penitus omitti debere. Ceterum illud ignorari hoc in loco nolo, pugilatum, & cæſtus exercitium absque antagoniſta quandoque uſurpatum, tuncque *ſchiamachiæ*, de qua infra loquemur, & [a] ſupra quoque locuti ſumus, ſpeciem quandam extitiſſe, dum ſcilicet pugnis & cæſtibus aërem dumtaxat percutiebant, quæ profecto exercitatio veluti manus atque brachia citra moleſtiam exercere valet, pariter alteri cum adverſario factæ præferenda ſemper erit: nempe cum plagis illis, atque percuſſionibus careat, quæ plerumque in hujuscemodi pugnis utrumque certatorem magna moleſtia afficere ſolent. quocirca ſi aliqui hoc genere exercitationis delectati, aſſuetive (nam & [b] Galenus ipſe in exercendis hominibus magnopere advertebat, qua quis exercitatione delectaretur, cuive aſſuetus foret) brachia, humeros, & manus corroborare, agilioresve reddere percupient, poterunt citra ullius noxæ periculum ſeſe dumtaxat adverſus aërem in illo exercere, atque eo pacto ſine plagis & gravibus percuſſionibus, delectationem, ac utilitatem optatam ſimul aſſequi: modo in reliquis ea omnia ſerventur, quæ in cunctis exercitationibus obeundis ſtudioſe obſervanda eſſe in libro [c] quarto docuimus.

[a] Lib. 3. c. 4.

[b] 2. de tuend. valet. cap. ult.

[c] Cap. 10, 11, & 12.

CAPVT VII.

De Curſus natura.

SIcuti pugilatum privatam manuum exercitationem paucos uſus apud medicos habuiſſe oſtendimus, ita curſum, quo pedes fere ſoli exercentur, maxime utilitatis extitiſſe, & proinde à medicis, atque gymnaſtis ſæpius commendatum fuiſſe demonſtrabitur. Cum etenim à [d] Galeno inter illas exercitationes reponatur, quæ veloces ſunt citra robur atque violentiam, negare haud poſſumus, quin corpora attenuet, carnes atque ſuccos minuat. id quod clariſſimis verbis antiquiſſimus auctor [e] Hippocrates, nec non [f] Galenus ex gymnaſtarum & medicorum ſententia aſſeruerunt. Eſt tamen in curſu

[d] 2. de tuend. valet. cap. 10.

[e] 6 epi. com.

[f] 3. aph. 2.

cursu agendo multiplex discrimen, quod *alius velocius, atque vehementius; alius remissius, & placidius* peragi potest: & hac ratione illius effectus variari necesse est, quemadmodum etiam currendi modi, dum variantur, *alii in rectum, alii in obliquum, alii ante, alii retro, alii circulariter, alii nudis corporibus, alii tectis, alii per plana, alii per inæquales, vel montuosas vias aguntur.* Cursum quemcumque febrientibus detrimentum afferre, prudenter traditum est ab [a] Hippocrate, & à [b] Galeno, quem à nemine ægrotos cursibus curari scribentem de solo vehementiore sermonem habuisse sentio, quando etiam in libro de parvæ pilæ ludo, illum veluti non salubrem, & plus æquo universum corporis habitum extenuantem, nihilque virilis exercitationis habentem jure improbavit. De hoc item currendi genere locutus fuit Antyllus, ubi cursum vehementem exercitationem nuncupavit. alioqui Galeno repugnantem sententiam tulisset. Est igitur cursus vehemens fere ad sanitatem defendendam noxius potius, quam utilis, sique ullum juvamentum affert, proculdubio carni, atque immodicæ pinguedini tollendæ confert, veluti comprobavit [c] Cælius Aurelianus. confert quoque ex [d] Hippocratis sententia valde humidis corporibus, quo & ipsa humore exinaniantur, & humor amplius, atque citius sistatur. ob quod & in splenis ægritudinibus quibusdam strenue adeo juvare reperitur, ut Ætius Amidenus se aliquos novisse referat, qui solis cursibus & deambulationibus ab omni affectione sint liberati. Legitur apud Plutarchum in Demosthene Orchomenium Laomedontem ad repellendum splenis vitium ex medicorum præceptis longis cursibus usum, atque ita corpore laboribus subacto certaminibus sese dedisse sacris, & inter optimos evasisse dolichodromos. Peculiariter vero iis valde nocet, qui capite aliquo pacto male afficiuntur, ex quo [e] Aristoteles quærens, cur, qui detrahere ad ima genus omne excrementorum putatur, cursus si velox fiat, tam in hominum genere, quam in ceterorum animalium facit, ut capita à morbo tententur, dicit id eo evenire, quoniam motus velox, cum vires intendit, & spiritum retinet, caput concalfaciat, ejusque venas mirum in modum inflat, attrahentesque reddit facultatis externæ, ut frigoris & caloris; præterea quæ in

[a] 6. epid. con. 3.
[b] Apho. 31.
[c] lib. 4. chro. cap. 4.
[d] 1. de diæta.
[e] 5. partic. prob. 9.

in pectore sunt, sursum attrahi cogit, ex quibus omnibus locum superiorem ægrotare necesse est; & iccirco sapienter [a] Theodorus Priscianus scriptum reliquit, cursum vehementem epilepticis esse penitus inhibendum. Cursus moderatus, atque placidus ad corpora perbelle calefacienda, ad naturales actiones corroborandas, ad appetitum excitandum plurimum valet; privatim autem defluxiones, atque catarrhos curare, & aliorsum vertere idoneus est. & iccirco ab Aretæo talis pro vertiginosis commendatur, sicut, & pro elephanticis ab ipsomet, atque à [b] Celso, qui, ubi sicca tussis aliquem exercet spiritu retento, sed non in pulvere, cursum commendat, uti etiam in faucium interiorum exulceratione, necnon eo morbo quem Græci κυνικὸν σπασμὸν nominant. licet enim primum defluxiones excitare videatur, eas tamen tractu temporis postea cohibet, & ob id ischiadicis prodesse perhibetur, in quibus cursus initio vix crura moveri possunt: sed ubi in medio sunt, ita properant currentes, ut morbi propemodum obliti videantur. Stomachum strenue firmat, ventres à flatibus & frigidis passionibus liberat: ut non sine ratione ipsum in curandis colicis adhibendum consulat Cælius Aurelianus, sicut, & [c] Ætius in hydropicis: splenis tumores deprimit, & ob id merito [d] Theodorus Priscianus spleniticos cursum appetere debere prædicavit. In renum morbis, & seminis profluvio se cursum adhibuisse, tamquam adservatum quoddam præsidium memoriæ prodidit [e] Antyllus, quemadmodum, & iis, quorum viscera torquentur, & qui fungos esitarunt, vel à scorpionibus icti sunt, eundem profuisse observavit. quæ tamen sententia in cunctis renum affectionibus minime probanda est: quoniam si patiantur ulcus, sive nuper sint passi, à cursu non parum detrimenti capere credidit [f] Rufus Ephesius. Quod præter hæc talis exercitatio pedes, atque crura, quorum propria actio existit, non parum adjuvet, compertum habetur apud omnes. Cum igitur tot commoda secum vehat cursitatio, non sine quoque aliquibus incommodis (quæ est communis remediorum omnium natura) haberi potest. Eam namque in primis laboriosam esse, magnus philosophus [g] Aristoteles probavit, ubi currentem ambulanti comparans, illum magis laborare persuadere conatur, quoniam

[a] lib. 2. ad Timot. cap. 2.
[b] Lib. 3. cap. 25.
[c] lib. 3. ser. 2. cap. 28.
[d] lib. 2. ad Timot. cap. 25.
[e] Oribas. 6 coll. cap. 22.
[f] lib. de affec. ren.
[g] 5 partic. prob. 39.

quoniam elatus, atque pendens corpus supra se totum sustinet, ambulans vero parte insistente vicissim sustentatur, quasique parieti admotus requiescit. qua ratione item contingere dixit, ut currentes potius quam ambulantes cadamus. Cursus præterea [a] eodem auctore carnem refrigerat, nec alimenti reddit capaciorem; nimirum cujus pars in imum convertitur, pars à naturali calore penitus extenuata transit in spiritum; neque vero hujuscemodi exercitatio suapte natura ullum effatu dignum nocumentum generat. si tamen vel caput, vel thoracem non admodum firmum, vel urinam ardore solicitantem inveniat, profecto morbos varios generat. id quod de capite [b] auctor quarti de acutorum victu libri significare voluit, dum *nonnullos ob cursum capite dolere* scripsit. Quod item clarius confirmat Cassius Jatrosophista, qui magna celebritate, & incredibili lucro, ut [c] Plinius testatur Romæ medicinam ætate Cornelii Celsi, à quo ingeniosissimus vocatur, exercuit. Hic enim in problematibus suis medicis caussam sciscitans, *qua illis, qui leniter moventur, si prius capitis gravitate laborent, post motum sese levatos sentiunt; qui vero currunt, etsi nullam antea gravitatem perciperent, post cursum capite gravantur*: ideo evenire dicit, *quoniam in sese placide moventibus materiæ ad inferiora descendentes ibi firmantur*; *in currentibus autem, licet humores ad infima labantur, illico tamen ad superiora resiliunt, veluti contingere in pila super pavimentum jacta cernitur, quæ si blande jaciatur, inibi quiescit; sin violenter, statim supra resilit.* De thorace autem legitur apud [d] Galenum, *currentium spiritum anhelum, atque asthmaticum reddi, nec non interdum aliquod ipsis vas in pulmone, aut pectore rumpi.* quod non tantum intelligi debet de illis, qui ad eum affectum prius dispositi erant, verum de aliis vehementer currentibus. Achanthio enim ille [e] Plautinus cum ad Charinum velocissime cucurrisset, dicit *ex cursu rupisse ramicem*, & jamdudum sanguinem sputare. sub ramicis nomine (ut fusius diximus primo variarum lectionum capit. xx.) pectoris venas latiores instar varicis significans. Alioqui scriptum est ab [f] Aristotele, eos, *qui non concitate admodum currunt, numerose spirare*, quod ipsorum motus proportionatus efficitur, modumque respirandi sensibilem

[a] 5. partic. prob 18.
[b] Apho. 115.
[c] Lib. 29. c. 1.
[d] 6 Epid. com. 2. 5. Metho.
[e] In Mercatore.
[f] 5. Prob. 16.

lem præstans explicare numerum valet. *Illis, qui vel in bubonibus, vel alibi rupturas patiuntur, cursum cavendum* præcipit [a] Paullus. Ad hæc ardorem urinæ ex cursu augeri, & homines testari possunt, & cervi, qui inter currendum usque adeo hujuscemodi ardore stimulantur, ut, nisi mingant, facile capiantur. quam rem animadvertentes sagaces venatores, eos prosequuntur, nec mingendi ipsis potestatem faciunt. Cursum item hepate laborantibus, necnon renibus male affectis inimicum esse, traditum est à [b] Cornelio Celso, & ab Ephesio Rufo. Atque hæc omnia de cursu recta in anteriora facto à me explicata sciantur. pro quo id silentio non esse prætereundum duco, quod [c] Aristoteles scriptum nobis reliquit; videlicet, *eos, qui cursum concitate agunt, convulsionibus maxime corripi, ubi quis inter currendum eis obstiterit* : quandoquidem ea potissimum convelluntur, quæ in partem contrariam vehementer trahimus, atque movemus. unde si homini currenti, vehementerque membra ultra propellenti quis obviam factus obstiterit, accidit ut in partem contrariam ea retorqueantur, quæ adhuc ante pertendunt, atque proripiunt. itaque convulsio tanto vehementior incidit, quanto cursus contente magis agitur. Cursus insuper recta ad anteriora factus, atque longus ab [d] Hippocrate nuncupatus, secundum ejus sententiam si sensim fiat, calefacit, & carnem diffundit, verum corpora tardiora, atque crassiora reddit, multaque comedentibus utilitatem præstat. At recursus in posteriora secundum [e] Antyllum non celeriter initus, capiti, oculis, tendinibus, stomacho, & lumbis accommodatus atque utilis est; iccirco non replet caput. Circularis vero cursus secundum [f] Hippocratem carnem minime diffundit, attenuat autem, distendit carnem, & ventrem maxime : propptereaque acutissimo spiritu utentes humiditatem in se ipsos celerrime trahunt. qua ratione ab [g] ipso in iis commendatur, *qui nigra astra in insomniis vident*, nempe quibus morbus forinsecus immineat. Caput valde offendit, vertiginesque, ut Theophrastus scribit, abunde suggerit; thoracem & crura vitiat; ideoque repudiari omnino debet. Sunt cursus per acclivia magis laboriosi, magisque thoraci, & cruribus inimici; similiter & per montes : per declivia vero caput

[a] Lib. 3. c. 53.

[b] Lib. 4. c. 8.

[c] Ibidem prob. 36.

[d] 2. de diæta circa finem.

[e] Oribasius loco citat.

[f] 2. de diæta.

[g] In lib. de insomniis.

vehementius afficiunt, viscera omnia quassant, coxas debiles perturbant; per plana cursus illa omnia præstant, quæ jam declaravimus. Ceterum qui tecto corpore obeuntur, & sudorem movendo magis humectant, & carnem calefaciunt, ideoque [a] Cælius Aurelianus capitis dolore laborantes, ut vestitos currere faciamus, magnopere curandum præcepit; quemadmodum [b] Theodorus Priscianus scriptis mandavit, cursum cum vestibus laneis peractum asthmaticis prodesse: hunc tamen *decoloratiora corpora efficere; quoniam sincerus spiritus allabens ipsa non depurgat, sed in eodem spiritu exercentur:* auctor est [c] Hippocrates, qui tamen eundem in illis probavit, *qui stellas deficientes in insomniis vident, quod secretionem in corpore humidam ac pituitosam factam, & in externam circumferentiam illapsam esse significetur.* Qui porro nudis corporibus efficiuntur, sicuti magnam sudorum copiam eliciunt, ita generose per occultos halitus evocant humores, corporaque magis deurunt. quocirca [d] Aristoteles sudorem, qui corpore nudo currenti prodierit, etiamsi minor sit, magis laudat, quam qui sub veste se prompserit, argumento illorum, qui nudi cursum æstivo tempore actitant, quique coloratiores redduntur. indutis currentibus non ob aliud certe, nisi quod, ut omnes qui loca libera & adspiratiora incolunt, melius colorantur iis, qui impedita, & silentia tenent, sic etiam se ipso quisque coloratior est, cum veluti spiritui afflanti placide patet, quam cum perstrictus, obductusque à calore nimio angitur. quod certe iis accidit magis, qui vestiti percurrunt, & qui nimis dormiunt, quippe qui veluti adstricti, & propemodum strangulati, minus reliquis sese modico somno recreantibus colore florent. Cursum universim acceptum magis hyeme, quam æstate ex usu esse credidit Hippocrates, sive Polybus in secundo de diæta libro. ex adverso Oribasius tum hyeme, tum æstate media convenire sensit. cujus forsan sententia verior judicabitur, si sudorem quis æstate magis, hyeme minus procurandum cum Aristotele arbitratus fuerit. sed de hoc jam supra abunde disputavimus, nec quidquam amplius remanet, quod ad finiendum hanc cursus tractationem pertineat.

[a] lib. de vertig.

[b] lib. 2. ad Timot. c. 12.

[c] 2. de diæta. & lib. de insomniis.

[d] 2. patric. prob. 30.

CA-

CAPUT VIII.

Quid præstet Saltus.

SAltum inter vehementes exercitationes, quæ ex robusta atque celeri componuntur, collocandum judicavit Galenus, & præsertim illum, qui sine ulla intermissione jugiter continuatur; qua de re ipsum calorem nativum augere, & concoquendis cibis, crudisve humoribus conferre apud omnes perspectum est, licet postea capiti, atque pectori nocere ex eo constet: quod in hujuscemodi exercitationibus alterum vehementer concutitur, alterum in inclinationibus, atque dorsi inflexionibus comprimitur, & ex compressionibus mox vasa tam pectoris, quam pulmonis franguntur: ut evenisse interdum narrat [a] Galenus. Hoc præterea saltui commune inest, ut gravidas mulieres abortiri facillime faciat: neque istud ab [b] Hippocrate solum, ceterisque vetustissimis auctoribus, ubique confirmatum est; verum etiam ipsa rerum parens optimaque magistra natura nos uberrime edocuit, nimirum quæ capreas, & cetera brutorum genera saltantia firmamentis quibusdam, ut indicat [c] Galenus, munivit, ne ligamenta, quibus fœtus in utero continetur, dum illa saltare coguntur, faciliter disrumperentur; quod munimen cum humani generis fœminis nequaquam concesserit, opinor eam eo consilio id effecisse, ut cognoscerent homines, dum mulieres in utero gerunt, quaslibet saltandi occasiones ipsis effugiendas esse, Multæ sunt saltus species, quarum duas [d] Oribasius Antyllum secutus nominavit, *exilitionem* videlicet, atque *saltum* ita proprie vocatum. de exilitione, quæ quodammodo cursui adsimilatur, hanc sententiam tulit, illam diuturnis capitis morbis accommodari, thoracem adjuvare, cum inflexionibus valentibus careat; materiam, quæ ad partes superiores rapitur, ad inferiora reclinare, cruribus imbecillis, sese non alentibus excarnibus, stupidis, atque tremulis præsidium afferre. hanc etiam intellexisse opinor [e] Suetonium, ubi Augustum *ambulare solitum, ita, ut in extremis spatiis subsultim decurreret*, scribit, quasi sic infirmitati coxendicum femoris, & cruris sinistri, necnon vesicæ calculis,

[a] 5. Method.

[b] In prin. de nat. pueri,

[c] 14. de usu partium.

[d] Lib. 6. cap. 31.

[e] In ejus vita cap. 83.

lis, quibus afflictabatur, sæpe occurreret. De saltu vero proprie sic appellato dixit, eum materiam infra exactius deducere, sed quia thoracem nimis, & violentia motus, & magnis inflexionibus concutit, ejus affectionibus minime convenire; verumtamen, & ad motum, & ad actiones promptum corpus valde reddere; quod si ad nates efficiatur saltus, qualem Lacænarum mulierum fuisse [a] jam diximus, caput, ex ejusdem Antylli sententia, peculiariter purgat, & purgando siccat. atque de hoc mentionem fecisse [b] Aretæum puto, ubi in vetere capitis dolore saltum, & ξυνδιπαίδδιτον ἀνείλησιν laudavit, sicut, & ἅφαλσιν in vertiginosis. evocat etiam menstruas mulierum purgationes, & fœtus nimium adhærentes expellit, quemadmodum [c] Hippocrates testatum reliquit; secundas quoque retentas quassationis merito dejicit, necnon uterum, qui supra sese contraxit, in suum locum trahit, hæmorrhoïdas provocat, lapillos ex renibus ad vesicam detrudit: genibus tamen ob continuas & nimis violentas flexiones, summopere nocet. Qui versus altum peraguntur saltus, sicuti coxas juvant, ita pectori detrimentum afferunt: qui ad inferiora fiunt, caput à superfluitatibus, quas reclinant ad infimas partes, emundant, crura corroborant; ceterum viscera omnia vehementius quassant, & ob id etiam qui vel hernias patiuntur, vel quas vocant alias crepaturas, vel varicibus crura tumida gerunt, hujuscemodi exercitationes summo studio ex [d] Paulli sententia vitare debent, sed & podagrici omnes, & qui levi qualibet de caussa à destillationibus ad pedes, tumoribusque omnibus molestantur. saltus igitur hi sunt effectus, quem ubi purgatio ac phlebotomia necessaria est, nec vel ætatis ratione, vel ob aliquod aliud impedimentum ulla earum administrari potest, pro ipsis supplere, redundantesque humores exinanire manifestavit [e] Galenus; licet postea apud varios medicinæ auctores, & potissimum apud [f] Rufum Ephesium invenerim, eundemmet saltum iis obesse qui facile sanguinis mictum, aut fluxum, quive renum imbecillitatem, ac fervorem incurrunt, necnon ulcus in ipsis aut habent, aut mox habuerunt: quinimmo etiam sanis renibus interdum à saltu valido frangi venas scriptum est apud Ætium. quæ omnia de saltu simpliciter facto intelligenda esse

a Lib. 2. c. 11.
b Lib. 1. curat. chr. cap. 2.
c In lib. de natura pueri. in princip.
d Lib. 3. c. 53.
e 6. epid. con. 3. aph. 2.
f Lib. de passionib. renum.

esse volo. Qui enim manibus vel lapide, vel plumbo, vel aliquo alio plenis saltare nituntur. ab aliis in hoc differunt, ut dicebant [a] Aristoteles, & [b] Theophrastus, quod illi inanem jactantes manum majorem brachio laborem pariunt: hi vero minorem; siquidem brachium inani jactatione quasi convellitur, cum in nulla re nitatur; in jactatione vero ponduscculis manu apprehensis facta, nulla hujuscemodi convulsio contingit, quando saltans id manibus tenet, cui quasi nititur, quo minus fatiscat, haud aliter atque currentes, qui dum manus invicem quatiunt, velocius procurrunt, quam manibus tensis, atque otiosis; quoniam ita quasi sese sustentant, in eaque manuum divaricatione & explicatione innixi, vehementius, firmius, & consequenter velocius moventur.

[a] 5. partic. prob. 8.
[b] in libro περὶ κόπων

Aristot. lib. de communi animalium gressu.

CAPVT IX.

De Halterum conditionibus.

HAlteribus factam exercitationem duram esse, atque vehementem, præter [d] Antyllum, comprobavit quoque ipse [e] Galenus, dum in hujuscemodi ponderibus apprehendendis, jactandisque musculos omnes, atque nervos, validissime intendi confessus est. qua ratione efficitur, ut affatim corpus calefacere hæc exercitatio idonea sit, & præsertim dorsum, quod maxime in jactandis halteribus satisfacere videtur, præterea carnem creat; privatim vero superiores partes ab illa exerceri memoriæ mandavit [f] Galenus: cujus ratione ante ipsum Aretæus hujuscemodi exercitationem in antiquo capitis dolore, qui paullatim finiatur, usu probavit, veluti etiam in cœliacis & vertiginosis. Sed Oribasius Antylli auctoritate humeros ipsam exercitare, stomachoque, quem diffluxio infestat, quique imbecillus est, & in quo cibus acescit, sive cum labore concoquitur, accommodari scribit: laudat in arthriticis [g] Cælius Aurelianus, ut primo manibus cera emollienda detur, aut manipuli teneantur, quos palæstritæ *halteras* appellant, tum primo cerei, sive lignei cum parvo plumbo intercluso movendi porrigantur, deinde graviores pro modo profectus; [h] Galenus cuidam, qui mordax, præcali-

[d] Orib. lib. 6. cap. 34.
[e] 2. de tuend. valet.
[f] 6. de tuend. valet. cap. 14.
[g] Lib. 5. chr. cap. 2.
[h] 6. de tuend. valet. cap. 14.

dumque ſemen inter emittendum ſentire non tantum ſe, ſed etiam mulieres, cum quibus rem haberet, referebat, inter cetera auxilia, ſeſe halteribus exerceret, ſuaſit: quem poſtea ſecutus [a] Alexander Trallianus in priapiſmo curando hujuſcemodi exercitationem commendavit, quod animadverteret ipſam non modo ad retundendum, infirmandumque ſemen, verumetiam ad materiam in diverſum trahendam, ſpiritusque flatulentos digerendos conducere. ſimiliter quoque [b] Galenus in ulcerum crurum curatione, niſi quid aliud impediat, halteribus peractam exercitationem probavit, propterea quod ſic impeditur, quo minus humores ulceribus noxiis ad partes inferiores delabantur. [c] Idem etiam, ubi purgatio, aut phlebotomia requiritur, nec eas ætas, aut ægrotantis voluntas permittit, loco ipſarum ſupplere judicavit. Verum enim vero, neque capiti, neque thoraci ſimilem exercitationem congruere ullus affirmaret, quorum alterum nimis, atque inæqualiter agitatur, alterius autem vaſa, ne ob maximam, qua brachia utuntur vim aliquo pacto labefactentur, periculum imminet. Quam rem fortaſſe conſiderans [d] Martialis, foſſionem, quam Galenus, & exercitationem ſimul, & opus fecit, ſicut ſupra oſtendimus, huic exercitationi præpoſuit ſub hiſce verſibus.

Quid pereunt ſtulto fortes haltere lacerti?
Exercet melius vinea foſſa viros.

Hujus cum ſecundo libro tria fecerimus genera, Primum ea omnia præſtare creditur, quæ jam enarravimus; Alterum vero particulari quadam facultate crura, nervoſque confirmare, & materiam deducere ſcripſit Antyllus, veluti & tertium ſpinam, illaque juvare & mollire, ſed caput peſſime afficere dixit. Vnum illud hiſce omnibus adjungere opportunum duco, quod quamvis hac tempeſtate figura illa halterum antiquorum à [e] Pauſania deſcripta in uſu non habeatur, cum tamen loco eorum apud alios maſſulæ plumbeæ, ferreæve, apud alios lateres ac lapides prope ſphærici, & graves uſurpentur, nihil figura illa refert ad variandos effectus, efficiendumve, ne eadem facultas tam in uſu noſtrorum, quam in priſcorum

[a] Lib. 9. c. ult.
[b] de comp. me. per genera. cap. 2.
[c] 5. epi. con. 3. aph. 2.
[d] Lib. 14. epigr. 47.
[e] 5. Eliacor. circa finem.

rum inveniatur, eo magis quod haud secus qui hodie sese exercent in lapidibus, vel massulis projiciendis, brachia, dorsum, omnesque superiores partes movent, contorquentur, ac faciebant antiqui halterum exercitatores. ut hac una ratione omnes affectus à nobis supra expositi in nostris etiam exercitationibus expectari debeant.

CAPUT X.

De Disci, atque Iaculationis effectibus.

DE disco quamvis apud medicinæ probatos auctores, paucam omnino mentionem factam inveniam, ob idque fortasse locus iste dimitti postularet; quoniam tamen à Galeno proditum fuit, disci jactum, nedum exercitationem apud antiquos extitisse, in gymnasiisque fieri solitam, verum etiam inter vehementes exercitationes haud postremum locum obtinuisse, atque hodie quoque apud multas nationes in usum exercendorum corporum venire, proinde *siccis* (ut ajunt) *pedibus præterire* illum omnino nolui. Quocirca in primis sciendum erit, hanc exercitationem, modo in ceteris non delinquatur, accommodate calefacere, & propterea frigidis corporibus, atque illis, quibus veloces exercitationes negantur, perfecte convenire, necnon imbecillos, & inferioribus membris invalidos moderate corroborare. cum etenim magni, atque vehementes obnixus in longius discum projiciendo requirantur, fit ut vehementia motus, ac musculorum intensione artus magis solidescant, & ab excrementis purgentur. cujus purgationis merito consuluit quandoque [a] Galenus, ut, si quando purgatio, & phlebotomia requireretur, nec ipsæ aliquibus impedimentis adhiberi possent, earum vice per discum facta exercitatio admitteretur, quæ nimirum id præstaret, quod in phlebotomia & medicamentorum purgatione exoptaretur: peculiariter autem exercitatio ista brachia, lumbos, ac denique universum dorsum corroborare idonea est, quæ scilicet partes in ipso maxime omnium agitantur: in vertiginosis quoque ab Aretæo commendatur. Ab illis vero magnopere evitari debet, quicumque aut renes, aut thora-

[a] In 6. epid. comm. 3. aph. 2.

thoracem male affectos habent : nam illi fervidiores, atque flaccidiores redditi incredibilem quandam dissolutionem contrahunt : hujus interna aliqua vasa, ut testatum fecit Galenus, non raro disrumpuntur. Et ne quis credat, eandem exercitationem extitisse halterum, atque disci, sciendum præter variam utriusque figuram jam à nobis in [a] superioribus libris declaratam, hoc quoque discrimen habuisse, quod halteres variis contorsionibus altius agebantur, discus vero, etsi in altum projiceretur, tamen longitudo spatii jactatione peracti potius metiebatur eo ferme pacto, quo hac tempestate faciunt, qui sese in lateribus oblongis projiciendis exercent, in quibus iidem effectus videntur, qui olim in discobolis visebantur. Jaculatio porro sicuti à disci jactu parum in ipsa projectione differre videtur, ita quoque vires similes, & ad nocendum, & ad juvandum obtinere credendum est. quo fit ut pauca de hac exercitatione nobis dicenda relinquantur. Illud minime silentio obvolvi debere sentio, veteres scilicet non sine mysterio Æsculapium, atque Apollinem, ambos medicinæ auctores, ambos sanitatis magistros arti jaculandi tamquam Deos præfecisse; nimirum hac sententia innuentes, hujuscemodi exercitationem bonæ valetudinis conservationi, bonique habitus acquisitioni strenuam opem afferre. cujus exercitationis postquam plures species effecimus, alias à jaculorum, sive sagittarum varietate desumptas, alias ab arcubus seu balistis, quibus illæ emittuntur, acceptas, omnes eandem plane facultatem possidere autumo, nisi quod eos, qui in ferreis vocatis palis jaciendis exercentur, hoc admonitos velim, ut magnam curam adhibeant; quoniam sæpenumero peritonæum disrumpi, intestinaque in scrotum descendere, & per consequens hernias in similibus exercitationibus generari experientia compertum est : cumque in emittendo maxima vis, atque intensa spiritus retentio adhibeatur, pectori adstricto atque infirmo hujuscemodi jaculationem adversari puto. Non est quoque illud ignorandum, quod [b] Marcus Tullius memoriæ prodidit, Philoctetem, dum cruciaretur non ferendis doloribus, propagasse tamen vitam aucupio sagittarum jaculatione facto. quod an faceret exercitatio

[a] Lib.2.c.12.

[b] 5. de finib. bon. & mal.

tatio ipsa, an delectatio illam insequens, mihi ab utroque factum verisimile videtur.

CAPUT XI.

De Deambulationum qualitatibus.

SI ullum est exercitationis genus, quod illis, qui sanitati operam navant, maxime quærendum, atque cognoscendum sit, quodque ceteris quibuscumque frequentius à cunctis fere hominibus, omnique tempore exerceatur, unam proculdubio deambulationem esse nemo negabit: siquidem nullus est, sive puer, sive adultus, sive senex, qui non modo eam præstantissimam, sed solam exercitationem non credat. pauci tamen reperiuntur, qui vel ratione, vel longo usu, quibus quæque corporis partibus, & prosit, & noceat, perfecte animadverterint: id quod evenisse existimo, cum ob varias illius species, tum ob posteriorum hominum incuriam, qui & in hujuscemodi rebus & in quampluribus aliis antiquioribus negligentius, atque oscitantius sese gesserunt. Quamobrem operæ pretium facturum me esse spero, si, deambulationum species præcipuas recensens, consequenter quid unaquæque tam boni, quam mali efficere valeat, demonstravero. sed duo ante cetera ab omnibus considerari cupio. Primum quod sæpe invenire est apud auctores medicinæ Græcos & Latinos, præcipi simul ambulationes & exercitationes; quasi illæ ab his separatæ, nec exercitationes sint; quorum sententias sic interpretari volo, ut semper, dum ipsas sejungunt, sub nomine exercitationum eas, quæ proprie ita apellantur, significent; cum ambulationes communiter, & non proprie exercitationes appellari mereantur: Alterum est, duas Galenum, & eos, qui ipsius doctrinam secuti fuerunt, deambulationis principales species tradidisse, alteram apotherapeuticam à medicis nuncupatam, necnon post relictos aliarum exercitationum labores adhiberi solitam, de qua non est nunc instituti nostri multa verba facere; alteram simplici nomine deambulationis appellatam, qua uti auxilio quodam, aut in affectis corporibus ad reparandam valetudinem, aut in sanis ad conservandam atque augendam majores utebantur,

nosque uti possumus. atque de hac erit tota nostra tractatio, cui ideo Galenus nullam propriam differentiam, ut fecit in ceteris exercitationibus, assignavit; quoniam, cum tot species habeat, non parum diversas, sub unica illas omnes differentias comprehendere impossibile videtur. Deambulationes itaque dividuntur, tum à motu ipso, à quo (vit sic dicam) earum essentia existit; tum à loco, in quo perficiuntur; tum à tempore. A motu, quoniam *aliæ celeres sunt*, *aliæ tardæ*, *aliæ vehementes*, *aliæ remissæ*, *aliæ multa*, *aliæ pauca*, *aliæ mediocres*, *aliæ longæ & rectæ*, *aliæ breves & reversivæ*, atque hæ, *vel totis pedibus*, *vel summis digitis*, *vel calcibus*. A loco, quoniam *aliæ fiunt in montibus*, *aliæ in viis planis*; & quæ in viis planis, *aliæ in inæqualibus*, *aliæ in æqualibus*, & *vel sub porticu*, *vel sub dio*, *vel sub sole*. A tempore, quoniam *aliæ fiunt hyeme*, *aliæ æstate*, *aliæ mane*, *aliæ vespere*, *aliæ ante cibum*, *aliæ à cibo*. Tot enim deambulationum discrimina, ne minutius rem partiar) apud auctores, atque ex ipsa rei natura, experientiave reperio: quarum nonnullæ sane possunt esse apotherapeuticæ, sicut apud [a] antiquos fuerunt. At non est ignorandum, tunc illas in usum venire, quando jam confectæ sint graviores exercitationes, sive post purgationes, quas medicamenta fecerint, & post sublitionem oculorum, & post copiosum vomitum: atque hoc deambulationis genus aptum est animum remittere, spiritum commutare, in ordinemque adducere, quæ distenta sunt solvere, itemque thoracem purgare, & facilem respirationem reddere, instrumenta sensus roborare, ventriculum firmare, &, quod maximi refert, omnem affectionem, quæ lassitudinis sensum infert, quæque perturbat, explicare, atque dissolvere. de ista loquebatur [b] Hippocrates quando scripsit, *deambulationes post exercitationes corpora pura reddere, attenuareque, minime vero permittere, ut caro præ labore colliquetur, sed ipsam purgare.* Atqui deambulationum simplicium mediocris ceteris omnibus magis ex usu est: de qua intelligendus est [c] M. Tullii locus, quando is Tironi consulens, ut valetudinem curaret, ab ipsa quinque postulari scripsit, πέψιν, ἀλυπίαν, περίπατον σύμμετρον, τέρψιν, εὐλυσίαν κοιλίας, id est *ciborum coctionem, tristitiæ carentiam ambulationem, moderatam, oblectationem, & alvi solutionem facilem.* mediocrem autem appello

[a] Oribasius 6. collect. cap. 21.

[b] 2. de diæta prope finem.

[c] 16. famil. Epist. libro Epist. 18.

pello ambulationem, quæ inter differentias enumeratas nihil alioquin excedit, aut deficit, multa tamen, atque contenta sit, quemadmodum ambulationem profuturam esse debere tradidit [a] Antyllus, quæ, ut sentit idem, capiti, oculis, gurgulioni, thoraci, nisi adsit sputum sanguinis, male affectis auxiliatur. De hac loquebatur Seneca, quando sese destillationi, à qua valde afflictabatur, deambulatione succurrere fatebatur; hanc eandem pro insania, proque asthmate curandis [b] Cælius Aurelianus commendabat: est vero etiam maxime utilis stomacho humescenti, dolenti, & in quo alimenta coacescunt, corrumpunturve. In arquatis, sive ictericis curandis ea usus Archigenes invenitur. similiter efficax est ad mulieres, quibus suppressæ sunt purgationes, & cum alvus sistitur, cibi supernatant, urina retinetur. non mediocriter quoque coxendicis morbis prodest, & ad summam omnibus iis, in quibus necesse est, aut à superioribus partibus ad inferiores aliquid defluere, aut quæ ad inferiores partes propensa feruntur, excernere. Jam vero febrientibus omnibus deambulatio hujuscemodi obest, nimirum quæ, ut sentit [c] Galenus, calorem, & consequenter febres augeat; nocet epilepticis, sanguinem excreantibus, mingentibusve, aut seminis defluvium patientibus. Porro velox deambulatio magnopere calefacit, magnitudinem carnis, si quid aliud, tollit, cujus gratia [d] Cælius Aurelianus eam in colicis affectibus, in quibus requiritur calor, atque in polysarchia adhibendam esse judicavit. Ambulationes tardæ fere eadem præstant, quæ ab apotherapeutica effici diximus: quocirca valetudinariis senibus imbecillioribus, & iis, quos post cibum ambulare delectat, quique nuper à somno expergiscuntur, aut ad majores exercitationes ineundas sese præparare volunt, aut quavis parte dolent, accommodatæ erunt. Has etiam esse crediderim, quas [e] Hippocrates, Avicenna, & Haly à cena ad magis cibum in ventriculi fundo, ubi citius absolvitur coctio, accommodandum probarunt, quasque Galenus VII. Methodi pro reficiendis corporibus exiccatis commendat. In capitis dolore [f] Cælius Aurelianus probavit, *ut laborans deambalatione exerceretur, primo tarda, de hinc medio tempore fortiori, atque paullo erectiori extentis cruribus*; idem & pro epilepticis ambulationem levem probavit,

[a] Oribasius ibid.

[b] Lib. chron. 1. cap. 5. & lib. 3. cap. 3.

[c] 6. Epid. com. 3. aph 3.

[d] lib. 4. chro. cap. 7. & lib. 5. cap. ult.

[e] 2. de diætâ circa finem.

[f] 1. chronic. cap. 1.

nempe quæ ſine capitis concuſſione humores à ſupremis ad infima deducere, eos leniter diſſipare, attenuare, & univerſum corporis habitum citra noxam calefacere valeat; quarum omnium gratia eam in quartanariis, ubi paroxysmus non affligit, juvare, minorem fatigationem quam ſtare pedibus afferre, tradidit [a] Galenus. In ſpirandi difficultate, & in ſacro igne ſimiliter, quem Græci ἕρπητα, Scribonius *Zonam*, Plinius *circinum* vocant, ambulationem hujusmodi conducere teſtatum reliquit [b] Cornelius Celſus; quam & pro elephantiaſi curanda in uſu habendam eſſe conſuluit cum eo [c] Cælius. vehemens ſive nimia deambulatio frigidos adjuvat, & ea ratione à Celſo ad debellandum corporis tremorem uſurpatur; anhelitum auget, & flatus discutit, ac capita debilia magnopere perturbat, & ob id jure reprehendendus eſt Praxagoras, qui in epilepticis plurimas, & vehementi motu celebratas deambulationes adhibebat: pedibus ſimiliter debilibus, & ſuſcipiendæ podagræ expoſitis nocet; quandoquidem ob nimias deambulationes non raro iſchiadicos dolores & podagram generari, ſcribit Galenus; ſicuti ex adverſo remiſſam arthriticis, & podagricis, & ulceribus internis convenire, inſinuarunt Cælius & Celſus, ubi deambulationem molli ſtramine, coæquato ſolo peractam ipſis commendavit. debent enim (ut ſcriptum eſt à Tralliano) *qui podagra, & articulorum affectionibus turbantur*, μετρίως, & ἄνευ κόπου πολλοῦ *moveri, potiſſimumque ante, & non poſt cibos.* Nam laſſitudo his maxime adverſatur, ut quæ articulos plus juſto calefaciat, & inflammet, ipſique aliam rurſus materiam ex longinquioribus particulis ad ſe attrahentes, arripientesque fluxibus jugiter cauſſam ſuggerant. Multa deambulatio ſecundum [d] Antylli ſententiam juvat eos, qui caput, vel thoracem male affectum habent, & à quibus infernæ corporis partes non nutriuntur, quive in exercitationibus vehementiori motu egent; pauca vero prodeſt iis, qui poſt exercitationes non lavantur, quibus à cibo deambulationibus opus eſt, ut is in fundum ſtomachi deſcendat, & quibus gravitas in corpore ſentitur. Longa, & recta ambulatio minorem, quam brevis, moleſtiam parit, [e] capiti prodeſt: ut non immerito [f] Cælius, atque [g] Cornelius Celſus epilepticis curandis

[a] 1. ad Glau.
[b] Lib. 4. de re med. cap. 7. & lib. 5. cap. 28.
[c] Lib. 4. chro. cap. 3.
[d] Oribaſius ibidem.
[e] Celſus lib. 3. cap. 4
[f] Libro 3. Chron. 7.
[g] Lib. 3. c. 23.

dis eam ex usu esse judicaverint; at nimis exugit humiditates, atque exiccat. ob idque merito accusandus est Themison, qui atrophia laborantes duodecim stadiorum spatium gressu conficere suadebat. Longa & concitata singultui comprimendo, secundum Ætii sententiam, strenue prodest: brevis sicuti magis fatigat, cum (ut dicebat Aristoteles) ex motu & quiete inter reflectendum orta constans diversitatis illius opera laborem inferat, ita quoque reversionibus illis continuis caput labefactat: & propterea ab eodem Cælio non sine ratione epilepticis damnatur; cujus rei caussa ambulatio quoque circularis merito improbanda est, utpote quæ caput vertiginosum reddat, & oculis vehementer noceat. [a] Cassius medicus antiquus in libello problematum, quem Græca lingua conscripsit, caussam indagans, ob quam motus recto tramite facti vertiginem non generent, sed solum circulares, ob id accidere dicit, quia motus recti minime diflationem materiæ impediunt, circulares vero eam fieri non sinunt, quod aër vehementius illisus prohibeat; ad hæc materiæ intus agitantur, quemadmodum & foris, ubi circumlatæ, neque foras prodire valentes motum in capite vertiginosum afficiunt. sicuti namque icterici omnes externos sapores amaros sentiunt, & qui suffusiones in oculis patiuntur, quoscumque colores rubeos judicant, similiter in circularibus motibus, cum in oculis humores in orbem agantur, omnia externa circumferri videntur, sicque vertiginosa passio oboritur. Ex ambulationibus, quæ cum intensione crurum calcibus incumbendo fiunt, quemadmodum scriptum est ab Antyllo, capiti male affecto conveniunt, itemque thoraci humidiori, utero convulso, purgationi suppressæ, partibus infernis ab alimento fructum non capientibus, & omnino quibus materia sursum repit. Quæ vero extremis digitis obeuntur, eas observatum fuit, proprie lippientibus, & alvo suppressæ utiles esse. Quæ vero totis pedibus fiunt, cum sub aliqua semper prædictarum differentiarum comprehendantur, ipsarum etiam facultates obtinere, rationi consentaneum est. Atque hæc de speciebus ab ipso motu desumptis.

[a] Probl 38.

CAPVT XII.

Iterum de deambulationum qualitatibus.

INter deambulationum species, quæ à loco accipiuntur, illæ, quæ fiunt in montibus, aut adscendendo, aut descendendo exercentur, si fiant adscendendo, valde profecto universum corpus fatigatur, quoniam referente [a] Galeno attolluntur eo motus genere, & perinde ac onus quoddam sustinentur ab iis, quæ primum moventur instrumentis, reliqua corporis membra universa. scribit [b] Aristoteles *ambulationes per acclivia, tametsi sint hebetiores motus, magis sudorem provocare, quam per declivia, nec non spiritum prosistere; quoniam gravi cuique, ut deorsum ferri secundum naturam est, sic ferri sursum contra naturam.* itaque caloris natura, quæ nostra provehit corpora, ut nihil per declive laborat, sic per acclive pressa onere nititur. acriusque ob ejusmodi motum incalescit & sudorem movet, & spiritum prosistit, cum etiam corporis varius inflexus non nihil afferre caussæ possit, ut directa spirandi reciprocatio auferatur. qua ratione secundum Antylli sententiam talis ambulatio etiam thoraci, qui spiritum exiguum ducat, & præsertim ante cibum confert, majorumque exercitationum vicem nonnumquam supplet. Legitur de Demosthene, consuevisse ipsum adscendendo deambulare, atque inter ambulandum orationes pronunciare, quod sic productæ spiritus contentioni, qua oratores in dicendo opus habent, assuesceret. Verum enim vero genibus infirmis eadem valde adversatur; propterea quod dicebat Aristoteles, dum adscendimus, nos corpus sursum jactare, distentionemque corporis & genuum movere; ad hæc genua ipsa, quæ secundum naturam in anteriorem partem flecti nata sunt, quasi contra naturam flecti retro, ob idque magnopere dolere atque laborare. Ex altera parte ambulatio declivis, quæ descendendo obitur, magis altera à capite ad inferiores partes trahit; at femora invalida non parum lædit, nimirum quæ ex ejusdem [c] Aristotelis sententia in hoc motu contra Naturæ inclinationem ante aguntur, quasique movendo crura universi corporis pondus sustinent, & proinde vehementer fatigantur. Ambulationes, quæ tum adscen-

[a] 2. de tuend. valet. cap. 9.

[b] 2. partic. prob. 38.

[c] 5. partic. prob.

dendo, tum descendendo peraguntur, à [a] Cornelio Celso comprobantur, eo quod ita varietate quadam corpus universum moveatur; nisi tamen id perquam imbecillum sit. Quæ vero fiunt in viis planis, & æqualibus ex sententia Aristotelis ob motus, quam servant (ut sic dicam) uniformitatem, magis corpus labore afficiunt, & ob naturæ, quam tenent similitudinem, citius labores finiunt, necnon ad spiritum, & ad corpus æqualiter constituendum magis accommodatæ sunt, quam factæ in inæqualibus. At deambulationes per inæquales vias factæ non modo minus fatigant, verum etiam utiles iis sunt, qui cito deambulando defatigantur. atque hoc [b] Antyllus intelligebat, cum ambulationes, quæ in viis peraguntur, minori cum labore fieri scripsit, quam eas, quas in locis deambulationibus dicatis obimus. Hoc idem innuere voluit Acumenus medicus apud Platonem in Phædro, ubi ambulationem in viis, ambulationi in cursibus præposuit, de quo supra latius disputavimus. neque aliud intellexit Ischomachus apud [c] Xenophontem, quando ambulationem, qua ipse in agrum servum cum equo sequebatur, ambulationi in xystis factæ prætulit. in his tamen disterminandis valde refert, numquid in pratis, in locis asperis, an in arenosis efficiantur; quoniam si fiant in pratis, blandissimæ proculdubio sunt, nihil omnino sensus tentant, nihil commovent, at eas caput implere, tum propter odoris suavitatem, tum propter humiditatem, quæ illis inhæret, auctor est Antyllus. Factæ in locis asperis caput replent. Quando autem in arena, & maxime profunda (quod genus est vehementissimæ exercitationis) aguntur, magna efficacia pollent ad omnes corporis partes firmandas, corroborandasque; cujus gratia Augustus dum *coxendice, & femore, & crure sinistro, non satis bene valeret, immo sæpe ea parte claudicaret*, hac deambulatione confirmabatur. sic enim locum [d] Suetonii interpretari debere censeo. ubi eum *arenarum, & arundinum remedio usum* tradit, arenarum quidem, tum ad desiccandas fluxiones, tum ad confirmandam, ut judicavi, coxam; arundinum, ad continendum, & claudicationem impediendum. quod quo modo fieri debet, edocuit Cato lib. de re rust. cap. CLX. Ad materiam subinde, è supernis ad infernas partes deducendam, eamque dissipandam poten-

[a] lib. 1. c. 2.

[b] Oribasius lib. 6. collect. cap. 21.

[c] In Oecon.

[d] In vita Augusti. cap. 80.

[a] lib. 2. chro. cap. 1.

[b] lib. 1. c. 2.

potentissime existunt, & ideo male forsan à [a] Cælio taxatur Erasistratus, quod deambulatione in arenosis locis paralytcos exercendos suaderet. sub porticu factæ ambulationes, aut loco concluso, ut spelunca & similibus à [b] Celso, & ab aliis non admodum probantur: quandoquidem aëre libero non fruuntur, sed intemperato, vitioso, crasso, corpusque universum replente: nisi tamen porticus, aut loci cooperti in locis sint domus superioribus, ac tabulis stratis, ubi ambulationes ceteris quibusque ab Antyllo anteponuntur, quod vaporum, qui è terra effluunt, sint expertes, aëremque puriorem habeant. Nec opponendum est huic sententiæ nostræ, quod antiqui cryptoporticus in usum istum exædificatas haberent: quia illis dumtaxat utebantur, quando pluviæ, tempestates, aut immodici ventorum impetus, aërisque iniquitas vetabant, quo minus in aperto aëre deambularent, quo tempore, neque nos illas refutamus. Ceterum quæ fiunt sub dio, omnes factis in porticu à [c] Cornelio Celso præferuntur. A [d] Vitruvio quoque valde celebrantur *Hypæthræ ambulationes, & præsertim si viridia adsint, quod tales magnam salubritatem habeant: & primum oculorum, quod ex viridibus subtilis, & extenuatus aër, propter motionem corporis influens perlimat speciem, & ita auferens ex oculis humorem crassum, aciem tenuem, & acutam speciem relinquit.* Præterea cum corpus in ambulatione calescat, humorem ex membris aër exugendo imminuit plenitates, extenuatque dissipando, quod plus inest, quam corpus potest sustinere, ex quo, ut in hypæthris locis ab aëre humores ex corporibus exugerentur molestiores, quemadmodum ex terra per nebulas videntur: consuluit architectorum princeps amplissima & ornatissima sub dio hypæthrisque ambulando collocari in civitatibus ædificia. Verum enim vero apud [e] medicos subdiales hæ deambulationes plurimas differentias obtinuerunt. nam quando prope mare fiunt, & siccandi, & crassos humores attenuandi vim habent; quando circa flumina & stagna, humectare possunt: sed utraque nocent, & præsertim stagna, ideoque non temere has omnes in epilepticis damnavit Aretæus, quando in mediterraneis partibus aguntur, quemadmodum supradictis sunt præstantiores, ita quoque factis circa mare cedunt. quando in rore, humectant non sine damno: sed

[c] loco citato.

[d] Lib. 5. c. 9.

[e] Oribasius loco citato.

ſed ſi in locis avium volatu frequentatis ambules, efficaciſſimus is motus erit ad evocandum per halitum, & ad levandum, haud ſecus, atque ſi in ſublimibus locis ambules. Quæ deinde ſub dio in locis vento minus perflatis ambulatio efficitur, valet ſecundum Antylli ſententiam ad evocandum per halitum, & ad excrementa diſpergenda: itemque remittit, nec ferit. hanc Ætius in colicis doloribus à frigida cauſſa ortis commendavit. ſed quæ perflante vento peragitur, ſi ſub borea, tuſſes excitat, thoracemque lædit, at vires collabentes firmat, ſenſuum integritatem affert, ſtomachumque diſſolutum roborat. atque de hac fortaſſe loquebatur [a] Cælius Aurelianus, dum ſtomachicis deambulationes ſub dio pro modo virium adhibendas conſulebat; ſi ſub auſtro, caput replet, ſenſuum inſtrumenta hebetat, alvum mollit, atque ad diſſolvendum valet: ſi zephyris ſpirantibus, talis ambulatio ceteris omnibus, quæ in vento fiunt, præſtat: non enim habet inſuavitates boreæ, quin potius manſuetudo ſimul atque jucunditas ſunt conjunctæ. Quæ in Apeliote fit, mala eſt, & ferit, atque ita ſe habent ambulationes ſubdiales in ventis peractæ. Sequuntur, quæ fiunt, vel in ſole, vel in umbra: qua in re auctores diverſa ſentire reperio. [b] Cornelius Celſus, *ſi caput ferat, meliorem ambulationem in ſole, quam in umbra eſſe* dixit, *& meliorem in umbra, quam parietes, aut viridaria efficiunt, quam quæ tecto ſubeſt.* Ex altera parte Oribaſius auctoritate Antylli ductus improbat illam, veluti quæ effundat, caput impleat, atque inæqualitates gignat. quam ſententiam non auderem alteri præponere, niſi & ratio, & veterum medicorum, præſertimque Hippocratis, & Galeni auctoritates teſtatum feciſſent, ſolis radios humanis capitibus maximas noxas inferre. nempe quæ, ſi calida & humida, magis calefiant & eliquentur; ſi ſicca, ſicciora reddantur; & demum quæcumque ſint, ſemper offendantur, modo vel ruſtici, vel alii ſub ſole vivere aſſueti non ſint. Quod probe cognoſcens [c] Hippocrates ſive Polybus ad evitanda capitis detrimenta non quamlibet deambulationem, ſed ſolam in frigore, aut in ſole peractam vetat. Atqui non illud tacendum eſſe duco, *ſemper eligi potius debere in ſole ambulare, quam ſtare; & ambulare velociter, quam ſegniter*; ſicuti præceptum fuit ab [d] Hippocrate in libro de ſalubri diæta. cujus

[a] Lib. 3. chro. cap. 2.

[b] Lib. 1. c. 2.

[c] In 2. de morb.

[d] 5. partic. prob. 36.

[a] 5. partic. Prob. 36.

rei hanc attulit rationem [a] Aristoteles, quod *cum stamus, calor permanet, sicque amplius calefacit. corpus etenim nostrum* (dicebat is) *vaporem quendam tepidum de se continuo mittit, qui proximum, & ambientem aërem tepefacit, unde aër postea ille corpus calidius reddit, cum autem quis in sole movetur, flatus excitatur, qui refrigerare nos potest, quando motus quisque frigidus habetur.* Ambulandum potius *in umbra* (dicebat Celsus) *quam parietes, aut viridaria efficiunt, quam quæ tecto subest: quoniam aër assidua quadam, & blanda ventilatione salubrior redditur.* qui aër quoniam interdum ab arboribus noxiis infici, & corpora deinde contaminare consuevit, ut de nuce arbore, atque Narcisso memoriæ prodidit [b] Plutarchus, propterea hujuscemodi umbras inter deambulandum fugere expediet. Neque item curam adhibere minorem oportet, ut arbores rore suffusæ vitentur, quoniam si per ipsas frequenter quis ambulet, membra faciliter lepra tentantur, atque hujus eam Laitus apud Plutarchum in natural. quæstion. attulit rationem, quod *ros corporibus illabens ipsa mordeat, atque excoriet, vel potius, quod à rore colliquatis arborum superficiebus aspergo quædam noxia inde corporibus affusa inhæreat, quæ partes extimas ipsorum mordeat, atque discindat:* etenim rori vim colliquativam (τηκτικὸν, non δηκτικὸν, & re ipsa, & vetusto codice permotus legendum puto) inesse perspectum satis illud facit, quod ros bibitus gracilitatem inducit, ut mulieres eæ manifesto declarant, quæ alioquin obesæ dum tenuibus vestimentis aut laneis rori colligendo operam navant, eo in exercitio carnes consumunt. In omnibus autem fere proderit sub iis umbris ambulare, quas epilepticis probavit Aretæus, & vertiginosis; sub arboribus *myrto, aut lauro*, aut inter acres & bene olentes herbas *calamentum, pulegium, thymum, mentam*, maxime quidem agrestes, & sponte nascentes: sin harum copia desideretur, inter humano cultu procreatas. Est in hac quoque non exiguum discrimen respectu cæli, quod, dum serenum est, tunc ambulatio levat, per halitum evocat, attenuat, bonam respirationem, & movendi facilitatem parat: dum vero nubibus obtegitur, gravitatem affert, per halitum non evocat, tandemque caput implet. De ambulationibus faciendis, vel hyeme, vel æstate, vel alio tempore, diximus in libro [c] quarto, ubi tempus

[b] 3. Sympo. prob. 1.

[c] Cap. 11.

pus exercitationibus accommodatum definivimus; superest tantum illud adnectere, *ambulationes quaslibet ante cibum fieri debere, tum mane, tum vespere:* quandoquidem matutina *alvum emollit*, si credimus Antyllo, *segnitiem à somno contractam dissolvit, spiritusque attenuat, calorem auget, & appetitum excitat:* quinimmo [a] Hippocrates hanc eandem humidioribus temperamentis convenire, quod humoris transitus exinaniantur, neque animæ meatus occludantur, scribit: sicut, & attenuare, necnon partes circa caput leves, agiles, ac promptas reddere, & alvum solvere confirmat. vespertina vero ad somnum hominem præparat, ac inflationes dispergit, caput tamen debile male afficit, od idque jure accusatur Serapion à [b] Cælio, quod epilepticos imperaret circa vesperam ambulare, ac rursum conquiescere, & deambulationem repetere. *Post cibum* diximus *exiguam ambulationem assuetis convenire, atque illis, quibus non sine labore in fundum ventriculi descendit cibus:* illis pariter, quibus caput repletum est, lentam post cibum deambulationem commendavit, [c] Galenus, secutus fortasse in hoc [d] Aretæum, qui in vetusto capitis dolore eandem in usu habendam voluit, quamquam secundo de compos. medicam. ubi de dolore capitis ex ebrietate agit, velit, neque multum comedendum, neque statim à cibo deambulandum. In reliquis quo modo conveniat, non video; & propterea Dioclem medicum antiquissimum & clarissimum satis mirari non possum, quod phthisicos deambulatione post prandia vexandos esse voluerit, quæ sicuti concoctionem ciborum interturbat, ita multos ad caput vapores efferri, atque ibi in humiditatem conversos ad pectus & pulmonem diffluere facit, quo nihil phthisicis contingere perniciosius potest: eo magis, quod licet [e] Hippocrates hujuscemodi deambulationes in humidioribus temperaturis approbet: alvum tamen, corpus, & ventrem siccare confitetur: ne illa omnia in medium adducam, quæ in hujusce generis ambulatione scripta sunt in libro de insomniis Hippocrati adscripto. qui liber cum multa superstitiosa contineat, forsan aliquis iis, quæ ibi de ambulatione post prandium in pluribus commendata dicuntur, paucam fidem adhibeat. Hactenus de ambulatione, jam cetera aggrediamur.

[a] 2. de diæta. circa finem.

[b] lib. 1. chro. cap. 4.

[c] 6. de tuend. valet. cap. 7.

[d] lib. 1. curat. chron. cap. 2.

[e] 2. de diæt.

Explicit Liber Quintus.

HIERONYMI MERCVRIALIS DE ARTE GYMNASTICA LIBER SEXTVS.

CAPVT I.

Quos Erectum stare effectus pariat.

EOs, qui pedibus erecti permanent, exerceri, quoniam abunde in superioribus demonstravimus, hanc rem amplius in disputationem revocare prorsus ridiculum foret, proinde, quot modis hæc exercitatio varietur, quosque quæque pariat effectus, declarabo. Quod etenim hæc exercitatio privatim dorsi partes afficiat, [a] Averroës, inter Arabas non infimus, satis aperte dixit. Qui igitur illud debile à natura, vel casu sortiti sunt, summo studio id exercitationis genus evitare debent, nempe quod, ut sæpius diximus, majorem, quam ipsa ambulatio, defatigationem pariat: quibus etiam in renibus inflammatio, vel ulcera orta sunt, ne stent, magnopere cavendum esse, censuit [b] Rufus Ephesius. debent quoque hujuscemodi exercitationem aversari, quos vel herniæ labor sollicitat, vel in cruribus, aut scroto varices dilatantur, vel ulcera in inferioribus partibus orta sunt, aut qualibet de caussa oriuntur. quam sententiam nisi medicorum auctoritas confirmasset, veram tamen esse ipsa ratio persuaderet: quæ scilicet ostendit, in stantibus graves humores citra difficultatem proruere, eosque modo hernias, modo varices, modo ulcera generare, fovere, & augere: nam quod varices generentur, etiam [c] Juvenalis poëta cogno-

[a] 6. collect. cap. 2.

[b] Lib. de pas. renum.

[c] Satyr. 6. vers. 396.

cognovit, qui cum quandam mulierem Janum rogantem de amici victoria futura derideret, volens significare ob importunas mulierum petitiones haruſpicem, ſi cunctis inſerviſſet, ſtando, (ſic quisque haruſpex pro aliis rogabat Deum) non parum laboraturum, ait:

——— *varicoſus fiet haruſpex.*

[a] Marium quoque ſcimus omnes, laborioſum virum extitiſſe, ob quod ſi quis dicat, ei varices, quibus afflictabatur, in ambobus cruribus ortas ob nimios in ſtando labores, eum minus erraturum exiſtimarem. Verum enim vero, & in hac exercitatione non paucæ diverſitates reperiuntur: propterea quod tempus, locus, atque ſitus varias quaſi ſpecies efficere videntur. A tempore naſcuntur duæ ſpecies, quando aut ante cibum, aut à cibo, quis ſtando, & vel pauco tempore, vel multo exercetur. A loco ſumuntur differentiæ, quoniam *vel in ſole, vel in umbra, & hac aut clauſa, aut aperta ſtatur.* A ſitu demum evariantur ſtandi genera, quando *vel uno pede, vel ambobus, & vel iis totis, & planis, vel extremitatibus eorum, calcibus ſcilicet, & ſummis digitis ſtamus,* Ante cibum ſtare ventriculi excrementis inaniendis auxiliatur, aſthmaticos, & difficiliter ſpirantes adjuvat, ventrem emollit, urinam provocat, crura & pedes corroborat, & ſiquando deambulationi vacare non concedatur, illius vices ſupplere poteſt. Vertiginoſis tamen, & quibus ad ſuperiora rapiuntur vapores, nullo pacto conducit, cum ex tali erecta ſtatione facilius caput à fumis petatur: nam tantam ad hoc efficiendum potentiam ſimilis exercitatio habet, ut nonnulli boves, & cetera animantia (quod ſcripſit [b] Ariſtoteles) minus homine tuſſire, minusque catarrhis vexari crediderint: quoniam ipſis minime erectis ſtantibus haud ita vapores natura ſurſum tendentes in eorum capita ferri poſſunt. Qua item ratione eos omnes damnare vehementer ſoleo, qui, ſi alto capite dormiant, minus à catarrhis ſe vexatum iri putant, cum potius contrarium eveniat, ut ſcilicet qui humiliori, & fere ceteris membris æquali capitis ſitu dormiunt, vel aliter jacent, minus à vaporibus capite tententur, minusque à capite ad pectus humores defluant. Quamvis ſecus judicandum ſit, ubi quis

[a] Plut. in ejus vita.

[b] Petrus Apponenſis 10 partic. prob. 1.

quis ventriculi in conficiendo cibum debilitate vexatur. Quo in casu Posidonius apud Ætium magnopere studendum esse jussit, ut in decumbendo caput altiori situ contineatur, quo cibus magis in ventriculi fundo accommodetur, & ob nutrimentum minori molestia coquatur. Atque hoc intelligi debet de iis, qui multum stant: stare etenim pauco tempore exiguum quid prodesse, neque multum obesse potest. Qui porro communi illo effato, *Prandia post stabis*, inducti, post sumptos cibos stare delectantur, ii scire debent, si mediocri quodam tempore stetur, descensui ciborum in ventriculi fundum id insigniter cooperari, & consequenter illorum concoctionem perbelle adjuvare, nec alioqui ullam effatu dignam læsionem afferre: verum si multo tempore ita quis permanserit, præter molestiam, qua ob ciborum interdum pondus, præter lassitudinem, qua ex labore afficitur, varias item offensiones subire cogitur. Primo namque major vaporum copia superiorem corporis regionem impetit, major humorum multitudo ad inferiora præcipitat, atque inde ulcera in cruribus, gonagras, & podagras generat, deinde thoracem, atque spirationem universam non parum labefactat, uti ex difficultate spirandi tunc apparente facile quisque cognoscere valet: postremo renes, atque vesicam, & totam mingendi actionem vitiant, quando videlicet crudi humores ex simili situ ad eas partes deferuntur, renesque & lumbi vehementer incalescunt, debilitanturque. ut non temere videatur præcepisse [a] Rufus Ephesius, *ne quis ulceribus renum laborans, etiamsi morbus inclinare cœpisset, staret.* Statio in umbra semper aliquibus ex prædictis differentiis adnectitur, ut sit multa, vel pauca, vel à cibo, vel ante cibum, & proinde qualicumque adnexa reperietur, illius effectus continuo exprimet, modo umbræ ratione aliquid secus non accedat. hoc autem dico, quia sæpenumero umbra, vel est locorum conclusorum frigidorum, atque humidorum; vel noxiarum arborum, vel alterius perniciosæ rei, quas omnes corpus maculare, & sanitatem destruere nemo negabit. Ceterum de stantibus sub sole in hunc modum determinandum esse judico, quod scilicet stare sub sole in æstate summopere calefacit. immo sententia est Ari-

[a] Lib. de affection. renum.

[a] Aristotelis, *cum stamus in sole nos magis deuri, quam dum movemur*, etsi per se motus ipse quoque calefacere valeat, quod alias fusius explicavimus. Si igitur ita est, rationi consentaneum efficitur, juvamentum insigne valde frigefactis corporibus inde accedere, veluti hydropicis, cacecticis, pro quibus id à [b] Cælio, & omnibus fere medicis laudatur. In ictericis item curandis tali insolatione usum Archigenem reperio. ne interim silentio prætermittantur ea, quæ apud Ætium ex Antylli sententia leguntur, insolatione scilicet variis modis antiquos usos fuisse, alias cum unctione, alias sine unctione, modo sedendo, modo jacendo, modo stando, interdum ambulando, interdum currendo: de quibus omnibus in hunc modum decretum est, quod si insolatio administretur non purgato prius corpore, maximum capiti nocumentum affert: unde sæpenumero mirari mihi contingit, quo genio ductus [c] Plinius major, *non modo purgato corpore, verum etiam post cibum in æstate sub sole maneret, ac deinde in frigida lavaretur:* de hac etenim locutos fuisse medicinæ [d] auctores arbitror, quando dixerunt, ab illa corpora plusquam par sit incalescere, febres, atque capitis dolores gigni: Nam si antea quam corpora soli exponantur, opportune exinaniantur, aut sine unctione, aut cum unctione fieri potest: si fiat citra unctionem, capiti diuturna frigiditate laboranti succurrit, quod illud durius, atque impassibilius reddat, & ob id merito in epilepsia curanda à [e] Methodicis nonnullis commendatur, modo sit insolatio moderata: sicut item in ea insaniæ specie juvare creditur, quæ à frigida intemperie ortum ducit: præterea occultas difflationes auget, sudores elicit, carnem conservat, pinguedinem tollit, œdemata omnia, & præsertim hydropica deprimit: neque tamen ipsa noxis suis caret, quandoquidem mora quævis sub sole bilem auget, & consequenter iis, quibus calor natura mordax est, valde adversatur, ut à [f] Galeno scriptum est, spiritumque crassiorem, densioremve efficiens, asthma, & orthopnœam exacerbat. Ceterum si absque unctione insolatio adhibeatur, in ceteris eosdem effectus parit, nisi quod corpus exiccat magis, tanquam pingui illo adusto, & subinde majori nigredine superficiem totam inficit, necnon carnem

instar

[a] 5 sectio. prob. 36.

[b] Lib. 3. c. 3.

[c] Plin. nepos. lib. 3. epist. 5.

[d] Galenus de causis morb.

[e] Cæl. lib. 1. c. 4. & 5.

[f] 6. epid. com. 1. aph. 10 & 2. de tuend. valet. cap. 12.

instar cauterii cujusdam densas minus per insensibilem transpirationem excrementa divaporari facit. qua ratione hujuscemodi insolationem ad minuendam polysarchiam ab [a] Ætio laudatam censeo. Verumtamen duo hic animadversione digna esse existimo, alterum, quod medicos, ubi sub sole moram probarunt, prætegi pannis capita voluisse opinor, quoniam, præter Cælii auctoritatem, & ratio, & experientia demonstrant, capita detecta, si soli exponantur, valde offendi, nempe quæ supra modum calefacta vapores à toto corporis ambitu ad sese attrahunt, sicque omnem malorum iliadem, & præ ceteris catarrhos ibi generant : quod minime, ubi capita teguntur, evenire suspicandum est, propterea quod, ut scripsit [b] Aristoteles, induta corpora à sole minus calefiunt, quam nuda, cum ab illius radiis minus feriantur. atque hoc totum à [c] Galeno significatum credo, ubi dixit, *eos, qui nudi sub sole manent, universum corpus calefacere, qui vero induti, caput solum :* nam demonstratum est à nobis libro tertio, majores nostros numquam fere caput tegere solitos : ne miremur Galenum, dum indutos scripsit sub sole, capite tantum valde incalescere dixit. Alterum animadversione dignum est, quod, sicuti sedentes & stantes sub sole vehementius incalescere, sive potius deuri experientia constat, quam ambulantes & currentes : pariter & ceteras prædictas affectiones, tam bonas, quam malas facilius recipiunt. Atque hæc universa à nobis dicta de stantibus planis, ac totis pedibus intelligantur, stare namque calcibus innixos non modo laborem ac molestiam inducit, verumetiam nullum juvamentum effatu dignum præstare creditur: quemadmodum similiter eos, qui summis digitis stare conantur, præter fatigationem illico succedentem, partes illas callis molestissimis afficere compertum est, & præsertim quando quis eo frequenter utatur; hi siquidem illud unum commodum nonnumquam recipere videntur, ut longius multis aliis prospectare valeant, cujus gratia ab antiquis *speculator*, sive σκώψ pingebatur facie hominis stantis supra digitos, summamque manum ad umbellæ formam superciliis admoventis, ut Æschylus in Theoris meminit.

[a] Lib. 1. ser. 3. cap. 32.

[b] 2 partic. prob. 39.

[c] lib. de caussis morb.

CAPUT II.

De pugnarum effectibus.

PUgnarum, quæ majoribus nostris ad valetudinem inservierunt, quæque etiam temporibus nostris inserviendi similiter facultatem obtinent, *aliæ fiunt cum armis fictis, neque incidentibus, vel pungentibus adversus hominem, aliæ adversus columnam, aut palum, aliæ adversus umbram.* atque omnes vel fieri possunt à pugnantibus corpore, nequaquam armatis, aliæ ab armatis. Armorum pugnam adversus hominem, vel columnam inter magnas exercitationes reposuit [a] Galenus, quem imitatus [b] Averroës inter Arabas non infimus dixit, *certamen cum ensibus factum esse ex velocibus, atque fortibus exercitiis.* quæ omnia de illis, qui non armati certant accipienda puto, quando armatum certare inter exercitationes simul, atque opera manifeste reposuit [c] Galenus, qui similiter certare adversus umbram (σκιαμαχεῖν dicunt Græci,) celerem citra robur exercitationem esse judicavit, ut [d] Avicenna quoque, & Paullus post ipsum censere visi sunt. Cum itaque res ita sese habeat, pugna non armatorum tam adversus homines, quam adversus columnam administrata in primis magnopere calefacit, excrementa educit, sudores ciet, exuperantem carnem supprimit: & proinde à [e] Cælio in curanda polysarchia adhibetur, deinceps brachia atque humeros confirmat, crura & pedes mirum in modum exercet, ceterum capita debilia, & vertigini obnoxia non parum labefactat. renibus item laborantes hujuscemodi exercitationem fugere præcepit [f] Galenus. σκιαμαχία porro, sive adversus umbram certatio corpora tenuat, carnes & succos detrahit, quod celeribus exercitationibus convenire supra monstravimus, proprie autem secundum [g] Galenum brachiorum atque manuum exercitatio existit: præterea valet, si [h] Antyllo credimus, ad sedandam affectionem lassitudinis sensum referentem, ad humores firmandos, ad nervorum imbecillitatem & tremorem corrigendum. est etiam utilis vitiis, quæ thoracem infestare solent, confert renibus, & colo intestino, materiam ad inferiores partes deducit, & præsertim in

[a] 6. epid. com. 1. Apho. 6.
[b] 6. coll. c. 2.
[c] 2. de tuend. valet. c. 8. 10.
[d] lib. 1. fen. 3. doc. 2. c. 2.
[e] lib. 1. chro. cap. ult.
[f] 6. Epid. com. 1. aph. 5.
[g] 2. de tuend valet. c. 10.
[h] 6. collect. apud Oribasium cap. 21.

in iis, qui pedibus imitantur pugiles, quique non ſolum manibus cum umbra depugnant, verum etiam cruribus, interdum tanquam ſalientes, interdum vero tanquam calcibus cædentes. Ad eadem omnia ſimiliter valet pugna adverſus palum effecta, quæ tantummodo in hoc ab umbratili differt, quod palum percutere brachiis majorem vim infert, quam aërem ferire. Non eſt tamen ignorandum, pugnam adverſus hominem pugnantem initam, magis exercere, & vim majorem corporibus inferre, quam iſtam : quoniam, ut ab [a] Alexandro perbelle ſignificatum eſt, *athleta, ſi obnitatur antagoniſtæ, fortitudinem ejus auget; ſin cedat, neque reluctetur, robur ejusdem reſolvit.* Atqui ea pugna, quæ corporibus pugnantium armatis exercetur, inter vehementes exercitationes collocanda eſt, quæ, cum robuſta & valida corpora efficere debeant, jure merito Nicias apud Platonem in eo dialogo, qui Laches inſcribitur, dixit, quod τὸ ἐν ὅπλοις μάχεσθαι, ſive *armatum pugnare* corpora robuſtiora, ſi quod aliud exercitationis genus, reddit, neque ullo alio minorem laborem parit. De hac quoque exercitatione ab [b] Antyllo proditum reperitur, corpus ab ipſo ad motum aptius & ad carnem ſuſcipiendam reddi, verumtamen propriam atque maximam ejus pollicitationem exiſtere, ut corporis firmitatem, & longam reſpirationem gignat, cum illi, qui ſeſe pugnis ſimilibus dedunt, omnem aliam ſpiritus expulſionem ferre poſſint : facit autem hujuscemodi pugna carnem laxam & mollem, necnon capiti admodum noxia eſt, præſertim quando galea plus æquo obtegitur, cujus pondere preſſum non parum laborat. illud hic non ignorari volo : ὁπλομαχίαν ſive *armatæ pugnæ exercitationem*, ne quis decipiatur eandem eſſe exiſtimans cum armata luctatione, ὁπλιτοπάλη ab Æſchylo vocata, quandoquidem hæc tamquam luctæ ſpecies armis in manibus nullo modo utebatur; ſed dumtaxat certantes totis corporibus armabantur, ſicque armati invicem luctabantur, cujus luctationis arbitror volutationem illam armatam, ſive celerem agitationem, quam [c] Galenus in numero vehementium exercitationum repoſuit, ſpeciem quandam extitiſſe. An vero de hac armata pugnæ ſpecie intellexerit Cælius Aurelianus, quando in curanda polyſar-

[a] 2. libro, prob. 120.

[b] Loco citato.

[c] 2. de tuend. valet. cap. 10.

lyſarchia poſt plurima alia exercitationum genera comprobata dixit. *Tum hoplomachia, hoc eſt armorum ficta conflictio:* apud me dubium nullum, ut ex ſuperioribus patet, relinquitur: quoniam, etſi nomen Græcum hanc ipſam ſignificare videatur, nihilominus, & nominis ab ipſo illata explicatio, & uſus demonſtratus manifeſtum argumentum faciunt, eum de pugna illa ſermonem facere, quæ nudato ab armis corpore exercetur, quæque ad diminuendam carnem à nobis laudata fuit, cum hanc poſtremam carnem, ſed mollem & laxam potius augere Antyllus judicaverit. De gladiatoria pugna non videtur hic locus expoſcere, ut ſermo ullus habeatur, propterea, quod cum armis incidentibus ac pungentibus antiquitus ageretur, vel in lethalia vulnera, vel in alterius pugnatoris, aut etiam utriusque necem, plerumque terminabatur. Vnde neminem non videre arbitror, quantum abſit, ut ſimilis concertatio ullam profligandis morbis, tuendæve ſanitati opem afferre valeat: ea enim eſt, quæ hodie apud multas Chriſtianorum nationes ſub *duelli* nomine non ſine magna civitatum aliquando clade exercetur, quamque & antiquis & noſtris temporibus ab uno hominum inimiciſſimo Sathana repertam ad perdendas animas fuiſſe ſemper credidi. quod namque non monomachiam antiquorum, ut falſo probare conati ſunt, qui hucusque duellum tractarunt, ſed potius gladiatoriam duellum hujusce temporis referat, præter multa in quarto libro à nobis declarata, hoc item atteſtari videtur, ſcilicet iisdem armis, atque eodem prope fine duellatores concertaſſe, quibus olim gladiatores pugnabant: illud unum intercedit diſcrimen, quod illi tum gloriæ cujusdam inanis gratia, tum præmiorum ſpe, ſed fere ſemper vi quadam, utpote vel ad ſupplicium condemnati, vel in id empti, atque edocti ad certamen, ducebantur: iſti vero ſponte, & nullis cogentibus, niſi ſolius honoris vana quadam, & falſa defenſione prolectante aguntur: ut hac ratione minus excuſatione digni habeantur, cum ſponte in propriam ruant perniciem. Vtinam reſipiſcant tandem homines, videantque id quod Barbari fere nulli agunt tanto minus Chriſtianos decere: ſic profecto & multæ urbes, quæ ob hoc inteſtinis & ſæviſſimis diſſenſionibus exagitantur, ad melio-

meliorem ſtatum revocarentur, & multorum animabus corporibusque melius conſuleretur. At ne longius à propoſito noſtra divagetur oratio, hæc ſufficient, ſi illud addidero, quod [a] Celſus, [b] Scribonius, [c] Plinius, Aretæus, atque alii plurimi referunt, ab antiquis ſcilicet creditum fuiſſe, *gladiatoris jugulati ſanguinem epotum juvare epilepticos.* quam rem potius ad prodendam ipſorum ferinam ſuperſtitionem, quam ut ullam fidem adhibendam cenſeam, ſignificare volui.

[a] lib. 3. c. 23.
[b] lib. de comp. cap. 18.
[c] lib. 28. c. 1.

CAPVT III.

De quarundam aliarum exercitationum qualitatibus.

MVlta apud antiquos extiterunt exercitationum genera, quæ quoniam non ita frequenter uſurpabantur, ab auctoribus celebrata non inveniuntur: inter hæc autem primo ſeſe offert τὸ ἀκροχειρίζεσθαι, vel *manibus ſummis concertare*, quod, ſive luctæ ſpecies aliqua foret, ut nonnulli crediderunt, ſive ſeparata quædam exercitatio, ut [d] Galenus cenſuiſſe videtur, ubi poſt luctam alias quaſdam exercitationes adnumerans acrochiriſmum nominat, facitque manifeſte à lucta diverſum, conſtat ipſam apud [e] Galenum, [f] Ætium, [g] Paulum, & [h] Avicennam inter veloces ſine robore exercitationes locum obtinuiſſe, & proinde calefaciendi, corpora tenuandi, carnes, ſuccoſque detrahendi facultatem poſſidere, ut appoſite inſinuare viſus eſt [i] Hippocrates, apud quem legitur *acrochiriſmum attenuare, & carnes ſurſum trahere*, proprie vero manus atque brachia ſecundum [k] Galenum in ipſa exercitantur. ex quo fit, ut illis conveniat, quibus has partes corroborare in animo eſt, ſicut iis valde nocet, quorum chiragra, vel alius morbus, & manus, & brachia infeſtare ſolet. de hoc locutum eſſe [l] Celſum quis credere poteſt, ubi in iis qui ab arida tuſſi exagitantur, exercitationes manibus peractas probat. Porro ἐκπλεθρίζειν, id eſt, *ecplethriſſare*, à [m] Galeno inter exercitationes citra robur & violentiam celeres recenſetur. Avicenna autem illud ex fortioribus eſſe dicit, niſi velimus ipſum in comparatione ad debilia loqui, quemadmodum ex verbis ejus videtur:

[d] 2. de tuend. valet. cap. 8.
[e] 2. de tuend. valet. c. 10.
[f] lib. 3. c. 3.
[g] lib. 1. c. 17.
[h] lib. 1. fen. 3. doc. 2. c. 2.
[i] 2. de diæta circa finem.
[k] loco citato.
[l] lib. 4. cap. 4.
[m] Loco citato.

tur: alioqui & veritati ipsi, & Galeno, à quo ista omnia accepit, manifeste repugnantia scripsisset. Est igitur talis exercitatio in primis ad ea omnia utilis, quibus celeres conferunt: sed peculiariter crura & pedes exercet: thoracem quoque non parum fatigat, cui, dum aliquo pacto male vexatur, valde obesse reor, haud secus atque capitibus male affectis vehementer nocere credo, utpote quæ ex jugibus illis reversionibus, quasique circuitionibus facillime tum vertiginosas, tum apoplecticas affectiones incurrere queant. Ex eodem quoque exercitationum censu est, & πιτυλίζειν sive *pitylissare*, aut *pitylisma*, ut placuit [a] Politiano. quod quamquam à Galeno, atque Avicenna inter veloces citra violentiam adnumeretur, mea tamen sententia haud prorsus vehementia aliqua caret, cum status ille supra pedum extremitates, necnon velox manuum modo antrorsum, modo retrorsum agitatio haudquaquam sine musculorum intentione, & proinde sine vi, aut robore quodam peragi possit. Vnde in hujuscemodi exercitatione obeunda vehementer incalescere corpora affirmare non dubito. Ad hæc motus iste brachia insigniter exercet. sed eos, qui capite sunt imbecilli magnopere labefactat: pedes etiam podagris suscipiendis obnoxios reddit. ego vero peculiarem illius usum extitisse autumo, quando post longam brachiorum valetudinem, torporemve, ea motibus undequaque faciendis assuefacere, nec non à torpore liberare in animo habebant. Sunt præterea à [b] Galeno nonnulla alia exercitationum genera adnumerata, & ab [c] Avicenna comprobata, quæ, quod aliqua ex parte valetudini, & corporis habitui conferant, omnino prætermittere nolui: nam si quis alteri jubeat, ut se violenter detrahat, inflectatque, dum ipse non manibus modo, verum etiam cruribus, spinaque constans, inflexusque resistat, quo genere Milonem ipsum sese exercitasse ferunt, dum convellere se, movereque de loco volenti permitteret, utque vehementer exercebitur, incalescet non parum, roburque membris non leve ingenerabit. de simili enim exercitatione locutum opinor [d] Cælium Aurelianum, quando pro polysarchia minuenda voluit ita affectos alienis laboribus, hoc est colluctantium, vel exercentium, quam Græci *haterocopiam*, vel

[a] In Miscel. cap. 38.

[b] 2. de tuend. valet. cap. 9.

[c] loco citato.

[d] lib. 5. chron. cap. ult.

vel trachelismum vocant, exerceri, verumtamen illis maxime verenda eſt talis exercitatio, qui vel pectore, vel dorſo, vel capite non admodum valent. Pari etiam pacto ſi quis (vt Milo factitabat) convellere ſe, movereque de loco volenti permittat, crura maxime corroborare poterit, quemadmodum manus maximopere exercebit, eisque fortitudinem acquiret, ſi pugnum alicui aperiendum, vel malum punicum, aut tale quippiam manibus complexus auferendum præbeat: quod tamen arthritidi, aut chiragræ obnoxiis minime congruet. Robur autem partium tum exercet, tum firmat, ſiquis alterum complexus medium, aut etiam ipſe medio comprehenſus, manibus digitisque pectinatim junctis, aut quem complectitur abſolvere ſe jubeat, aut ipſe ſe à complectente ſolvat: niſi quod in hoc periculum imminet, ne viſcera labefactentur ex nixibus illis, qui adhibentur, dum diſſolutio quæritur. Ita etiam ſi quis alterum, qui verſus ipſum ſe inclinet à latere aggreſſus, ilia manibus complexus, ceu onus aliquod ſublatum invicem protendat, reducatque; ac magis, ſi dum geſtat, ipſe nixu, renixuque corporis utatur: ſic namque ſpinam univerſam corroborabit, lumbos tamen atque renes debiles habentibus nocebit. Æque vero qui pectoribus ex adverſo innixi magno ſe conatu invicem retrudunt, & qui à cervicibus pendentes deorſum trahunt, vehementer quidem exercentur, & per conſequens robur corpori univerſo comparant: at periculum ſubeunt, ne thoracis vaſa aliqua rumpantur ipſis, neve aut caput, aut collum male afficiant. Hæc itaque omnia tametſi apud veteres inter ceteras exercitationes haberentur, nihilominus haud ita in frequenti uſu fuerunt, & præſertim nobilibus, ac illis qui non ſine ſuavitate quadam ſanitati operam dabant. hac item tempeſtate non deſunt, qui ipſis utantur, quos, modo ratio adhibeatur, penitus avertere nolo.

CAPUT IV.

De ſpiritus cohibitionis facultatibus.

DEtentionem ſpiritus ſpeciem quandam exercitationis eſſe, cum abunde in libro [a] tertio demonſtraverimus, id amplius repetere non eſt opus : illud dumtaxat adjungam non facile reperiri, in quanam differentia locata fuerit, niſi quod animadvertentes nos in hujuſcemodi exercitatione muſculos abdominis, atque thoracis valenter intendi, & ſubinde in partibus interioribus calorem augeri, ut [b] Ariſtoteles, & [c] Galenus memoriæ prodiderunt, eam non fieri ſine vehementia judicare poſſumus : & propter hoc jure ab Hippocrate dictum fuit, *ſpiritus detentionem meatus diſparare*, cutem attenuare, necnon humiditatem ſub cutem extrudere poſſe. A [d] Galeno ſimiliter, & ab [e] Avicenna ſcriptum eſt, *retentionem ſpiritus membra ſpiritualia calefacere, corroborare, & emundare, necnon anguſtas cavitates ampliores reddere.* Quod etenim ſpiritus cohibitus expurgare thoracem valeat, clare conſtat : quippe qui in ipſa retentione undique compulſus in anguſtos ſe recipere meatus cogitur, eoſque ſi amplius truſus propulſusque fuerit, etiam penitus tranſire, atque extenuati jam agitatione excrementi nonnihil ſecum arripere, eo prope modo, quo intuemur opifices anguſta inſtrumentorum foramina vehementiore ſpiritus inflatu expurgare : quandoquidem is quanto ulterius per vim coactus impellitur, tantum ab ipſo quædam impelluntur, quædam trahuntur : nam truduntur quæ ante occurrunt, attrahuntur quæ ad latus ſunt poſita, impetu ipſo motus utraque coacta. Quod vero ex retento ſpiritu cavitates evadant latiores, hinc probatur, quoniam ſi thorax in medio corpore locatur, ſane illo magna aliqua inſpiratione aëre impleto, & deinceps ſupremo laryngis oſculo lingulæ opera clauſo, necnon muſculis toto thorace preſſo, neceſſum eſt aërem compreſſum undique meatibus corporis univerſis inſeri, ſicque intruſum eos undequaque dilatare, modo inferiores, dum illuc impellitur, modo ſuperiores. ſic ergo per ſpiritus retentionem cavitates corporis amplificantur, pectoris partes emundantur.

[a] Cap. 6.

[b] 2. partic. prob.

[c] 2. de diæta.

[d] 3. de tuend. valet. cap. 2. & in lib. artis med. cap 87.

[e] Lib. 1. fen. 3 doc. 2. c. 2.

dantur, ipsæque atque etiam aliæ interiores calorem concipiunt, cujus merito frigidæ affectiones, & præsertim inflationes removentur. ut non temere [a] Plato sub persona Erysimachi medici, necnon [b] Aristoteles memoriæ prodiderint, *spiritum cohibitum à singultu liberare.* quorum placita secutus [c] Galenus ab eodem non solum singultum, verum etiam tussim à frigida instrumentorum respirationis intemperie contractam extingui testatum reliquit: quod aucta in pectore caliditate ex tali cohibitione angustos quoslibet meatus spiritus compressus penetret, cunctaque sic adæquentur, & ad temperiem pristinam redeant. Hinc fit ut ferme in hanc sententiam venire debeamus, talem exercitationem omnibus illis convenire, qui spiritualia membra frigefacta, debilia, aut excrementis aliter obsessa gerunt, quique expulsiones quascunque corporis aut tardas, aut vitiatas habent. quemadmodum oscitationes, & pandiculationes calido flatus dissipante hujusmodi spiritus retentionem solvere clarum est. ut merito dixerit Hippocrates II. & VI. Epid. *longam respirationem crebrarum oscitationum esse remedium.* In resolutione linguæ exerceri spiritu retento probavit Celsus, sicut & Ætius in omni vocalis instrumenti resolutione: vim namque expultricem excitari, atque confirmari in spiritus cohibitione, argumento sunt multi, & præcipue pueri, qui sive plorando, sive ridendo, sive alio pacto spirationem contineant, aut in ipso actionis tempore, aut paullo post, modo stercora, modo urinas, modo mucos, & à naribus, & ab auribus expellunt: similiter obstetrices istud testantur, quæ ad partus expulsionem faciliorem & celeriorem reddendam parturientes spiritum continere præcipiunt. in quo tamen ipsas sæpe errare scribit [d] Ætius, quando ex nimia hujuscemodi spiritus cohibitione aneurismata, sive arteriarum incurabiles dilatationes incurrunt in faucibus, necnon pupillarum in oculis, ut Avenzoar testatus est. Dicebat [e] Aristoteles spiritu retento melius audire nos, quoniam respiratio strepitum quendam movet, quo cum careant retinentes illam, melius voces percipiunt: quamvis Cassius Medicus aliter sentire videatur. Extat item [f] Plinii auctoritas, quod eversos scandentesque ac jacentes, si quid ingruat, contraque ictus, spiritum cohibere singularis

[a] In convivio.
[b] 2. partic. Problem. 5.
[c] lib. de med. fac. par. & libro. 2. de symp. caus.
[d] te trab. 4. ser. 3. c. 10.
[e] 11 part. probl. 48.
[f] lib. 27. c. 6.

ris præsidii est. Si igitur à spiritus retentione tot commoda oriri constat, prudenter sane [a] Cælius Aurelianus ipsam asthmaticis, stomachicis, atque colicis curandis egregiam opem præstare scriptum reliquit. Neque tamen huic tantum tribuere debemus, quin etiam ipsam aliqua ex parte obesse credamus, quandoquidem Asclepiades caput opplere testatus est, cujus sententia à Galeno certe explosa fuit. Ego vero illam prorsus non esse repellendam puto, quoniam manifesto conspicimus dum spiritus retinetur, venas atque arterias colli intumescere, oculos amplificari, genas ad universum vultum contrahere majorem ruborem, tandemque caput totum compati : quæ omnia illius repletionis clara indicia esse, nemo dubitat. Ex quo fit, ut Dioclem tota via aberrasse pro certo teneam, dum *spiritum retentum in epilepsia curanda præsidium afferre* dixit: sicut [b] Cælium laudo, qui in ejusdem affectus curatione spiritus retentionem vitari debere voluit, cum certum periculum immineat, ne tunc sanguine ad caput recurrente morbus magis exacerbetur. In sanguinis quoque rejectatione talem exercitationem à [c] methodicis damnatam invenio, quibus assentiri cogor: propterea quod tum à calore in pectoris cavea genito, tum ex vasorum inflatione, distensioneque facillime debilia & relaxata vasa franguntur, fractaque iterum reserantur. Amplius qui vel hernias, vel crepaturas patiuntur, aut peritonæum atque intestina exilia & fragilia ab ortu obtinuerunt, nullo pacto in retinendo spiritu exerceri debent, quoniam hæ partes in actione ista vehementer contenduntur, & per consequens, nisi robustæ sint, citra multum laborem divelluntur, quemadmodum apertissimam fidem pueri facere possunt, qui si interdum nimis quam par sit flendo, aut aliquo modo spiritum contineant, protinus iis peritonæum scrotumve disrumpitur, & deinceps intestina delabentia, aut flatus interclusi, vix sanabiles hernias pariunt : quod similiter tubicinibus, & cantoribus, dum nimis spiritum retinere conantur, sæpenumero solet evenire, & præsertim quando illi πόδα ῥεῖν, (quod Galenus ait lib. de mot. musc. secundo in fine, ac VI. Epid. com. IV. tex. XXIV. & de quo nos *in variis lectionibus* egimus, ac plure adhuc dicemus, cum iterum librum eum recognitum atque auctum prope-

[a] lib. chro. 3. cap. 1. & 2. lib. 4. cap. 7.

[b] lib. 1. cap. 4.

[c] Cæl. lib. 2. cap. 23.

diem dabimus) sive edictum facere volunt. Vna servata ratio ab hujuscemodi periculis tuebitur, si moderate, aut potius infra mediocritatem similis retentio peragatur, ubi agenda erit: alioqui perfici nequaquam poterit, quin prædicta incommoda sequantur.

CAPVT V.

De vocis exercitationum facultatibus, & primo de Vociferatione, & Cantu.

VOcis multas, sed unam præcipuam exercitationem effecerunt antiqui medici, quam Græci τὴν ἀναφώνησιν, Latini *vociferationem* appellarunt, nos vero, pleniorem totius hujus rei notitiam tradere cupientes, vocis exercitationes in sex species partiemur, quemadmodum magna ex parte in superioribus egimus, *vociferationem* scilicet, *cantum*, *lectionem*, *sermonem*, *risum*, atque *fletum*. quorum omnium natura perspecta nihil remanebit, quod hujusce exercitationis cognitioni addi valeat. Ergo prima vociferationibus, quæcumque sint illæ, adscripta ab [a] Antyllo, [b] Plutarcho, [c] Paullo, [d] Ætio, & [e] Avicenna condicio est, quod thoracem, atque vocalia instrumenta perbelle exercent. dicebat [f] Averroës *pulmonem proprie à vocis exercitio respici.* subinde naturalem calorem auget, purgat, firmat, atque attenuat, solidas corporis partes, robustas, puras, & offensæ minime obnoxias reddit. addebat Avicenna hanc exercitationem colorem decorare; quod enim calor augmentum suscipiat, inde oritur; quia spiritus assiduo motu, tam attractus, quam exsufflatus colliditur, atteriturque, sicque ex ea collisione & attritione calor excitatur; purgat vero hujuscemodi exercitatio: tum quia carnes rariores magisque tractabiles efficit: tum quia ex motu vocalium instrumentorum humiditates internæ consumuntur, quod evidentissime declarat densus vapor ex ore vociferantium prodiens, & superfluitates vetustiorum humorum unicuique meatui adhærentium, quæ excernuntur non solum in prædictis vociferationibus, sed etiam aliis pluribus modis. Jam vero firmatur calor, & attenuatur; quoniam vasa absterguntur, multi humores, ut sputa,

[a] Oribasius lib. 6. c. 8.
[b] lib de tuend. sanitate.
[c] lib. 1. c. 29.
[d] lib. 3 c. 5.
[e] lib. 1. fen. 3. doc. 2. cap. 2.
[f] 6. collect. cap. 2.

ſputa, muci, & pituitæ conſumuntur, quæ ſicut antea calorem obſcurabant, debilitabant, & incraſſabant, ita educta eundem puriorem, validioremque relinquunt, & hinc poſtea ſolidis partibus majus robur, majorque impaſſibilitas ſuccreſcit. Si itaque hæc ita ſe habent, rationi conſentaneum eſt, iis, qui humiditate occupatas interiores partes, quique univerſum corporis habitum frigefactum habent, vociferationem generoſum præſidium exiſtere. quemadmodum iſtis prædictis rationibus eam ab Antyllo, Cælio Aureliano, & Ætio commendatam ſcimus ſtomachicis, vomentibus, acidum ructantibus, ægre concoquentibus, cibos faſtidientibus, atrophia laborantibus, languidis, cachecticis, hydropicis, aſthmaticis, orthopnoïcis, phthiſicis, diuturno pectoris aut ſepti dolore vexatis, apoſtemata in thorace rupta habentibus, mulieribus prægnantibus, pica obſeſſis, aut ſecundum [a] Alexandrum etiam parturientibus ad partum facilius educendum, & denique quartanariis, pituitoſis, convaleſcentibus fere omnibus. Sic Galenus VIII. de med. local. capit. IV. ſtomacho laborantibus, unctiones, exercitia, & vociferationes per expertum artificem adhibitas commendat. eſt Aretæi medici antiqui & præſtantiſſimi ſententia, quod in elephanticis ἀναφώνησις τοῦ πνεύματος γυμνάσιον τὸ κάλλιστόν ἐστι, necnon etiam in cœliacis. Voci quoque ob ſuperfluam humiditatem raucæ factæ, necnon inſtrumentis voci deſervientibus reſolutis, atque etiam malo corporis habitui, qui à Græcis καχεξία dicitur, eandem conducere credidit Ætius: quin, ſi vox vel ex morbo, vel ſuapte natura male affecta ſit, tali exercitatione ſecundum Antylli ſententiam emendatur. Quoniam vero vox laborat, partim propter nimiam & longam loquelam, partim propter clamoris magnitudinem, partim propter ſilentium, quaſi ſuarum actionum oblita, ideo fit ut in hiſce omnibus, quæ dicta ſunt, vociferationis uſus ſit utilis, cum longam loquelam diſſolvat, & noxæ quæ, ex clamoris magnitudine contracta eſt, placida & quieta imminutione medeatur, acumini vero occurrat, graviores ſonos inſpergendo. ceterum qui ex ſilentio oritur, quamvis non propriæ vocis ſit labor, tamen cum vocis labore proportionem quandam gerit. quocirca ad eum quoque vociferatio eſt utilis, quæ vocem

[a] Alexan. I. prob. 87.

exerceat, quemadmodum si vocalia instrumenta defessa sint, totumque corpus suum tenorem non servet, aut lassitudine obsideatur: vocis namque exercitationem à cena factam dicebat [a] Hippocrates, post carnis à laboribus colliquationem commodam esse, quoniam humiditatis evacuationem faciens rarefacit carnem. Sed cuncta hactenus à me enarrata, de vociferatione mediocri, ac arte, quam libro [b] tertio explicavimus, facta intelligantur, quæ capitis affectionibus non est idonea, utpote nescio quid facultatis possidens ad replendum caput, necnon instrumenta sensuum in capite contentorum. Hinc est, quod [c] Cælius Aurelianus eam pro epilepticis in declinatione probans prudenter addidit, *si ferre valeat æger*. Nam ea vociferatio, quæ vehementius peragitur, & interdum ἀναώδησις, ab [d] Aretæo φωνασκίη vocatur, uno prope verbo dicta est ab Hippocrate *affligere*, sive λυπέειν, hæc præterquam quod caput plenum, & magis grave reddit, ut testantur [e] Aretæus, & [f] Galenus, mirum etiam in modum ex ejus sententia vocem oblædit, necnon venas rumpi facit. ut hac ratione [g] Cælius exclamationem tamquam partes patientes vehementer concutientem pro corporibus epilepticis improbarit, [h] Pliniusque nepos jure conquestus sit, quod Zosimus ejus libertus, dum voci reparandæ studeret, rursum vena reclusa sanguinem reddiderit. eandem tamen Aretæus stomachicis curandis, & Ætius singultui comprimendo usurparunt. Illud itaque hoc in loco non est ignorandum, quod omnes fere auctores animadverterunt, vociferationibus neque temere, neque inconsulto utendum fore, ac præsertim iis, qui huic exercitationi non assueti incipiunt. neque enim iis uti quisquam debet pravorum, corruptorumque humorum copia præsente: quin etiam vox non est exercenda, si magnis & evidentibus cruditatibus stomachus vexetur, ne ex actione inspirationis & exspirationis, quæ firmior & citatior facta sit, dum vox in magnitudinem & multitudinem accrevit, vapores corrupti largius per corpus distribuantur. Propterea monebat [i] Aretæus, vocem leniter exerceri, & gravibus vocibus utentem sonum edere, quod acutæ voces capitis distentiones, temporum palpitationes, cerebri pulsationes, oculorum inflationes, auriumque tinnitus

[a] 2. de diæta.
[b] Cap. 7.
[c] Lib. 1. chro. cap 7.
[d] lib. 2. cur. chron. cap 6. & in lib. de præceptionibus in fine.
[e] In lib. de instr. odoratus.
[f] 7. de compos medic. sec. loc. cap. 1.
[g] 4. de loc. affect.
[h] Lib. 5. epist. epist. 19.
[i] 1. cur. chro. cap. 2.

nitus efficiunt, mediocriter autem vox edita capiti prodest: cavendum est quoque ab ejus usu post cibum, quoniam vox valde corrumpitur. unde dicebat [a] Aristoteles, histriones, choros, & hujusce generis jejuno ore vocis exercitationem adire: alioqui spiritus tum cibo ingesto, tum clamore fervidus effectus, inter exeundum asperam arteriam exulcerat, sicque vox corrumpitur. Denique fugiendum est, ex [b] Plutarchi consilio, ne quis conscius sibi vel repletionis, vel immoderatæ libidinis, vel defatigationis acrius intendendo, exasperet vocem; neve nimis commotas vociferationes, & jurgiosos clamores exerceat; siquidem inæquales illæ spiritus intentiones, & impetus rupturas & convulsiones inducere solent. Post vociferationem succedit *cantus*, ab illa in hoc differens, quod harmonia quadam consistit, neque adeo contenta voce peragitur: ob quod etiam præter cetera voluptatem afferre potest, qua vociferatio destituitur. Nam scriptum est ab [c] Alexandro, *onera portantes, si cantant, minus modestiam sentire*, quoniam animus modulis ac numerorum suavitate demulctus ab onere avertitur, atque ita minus angitur. quæ similiter ratio efficit, ut lugentibus, atque alio modo laborantibus (quod [d] Aristoteles quoque confessus est) tibias, & sonum adhiberent antiquiores, & quod ad eos, qui vel morte suorum anguntur, & mœrent, vel morbo sollicitantur, homines congregari, varioque uti sermone solitum sit: quandoquidem animus, cum se ad verba transferat, minus rem sentit adversam. Quod intelligentes veteres, varia scenarum oblectamina sibi excogitarunt, ut animum solatiis modo his, modo illis exceptum ab angore sejungerent. De cantu sive vociferatione cum harmonia adhibita scripserunt Antyllus, Ætius, atque Paullus, valetudini eam nullum juvamentum præstare. At in morbis ipsam aliquando usurpatam invenio: nam [e] Cælius Aurelianus vocis exercitium, musico monitore, compositum insanientibus in declinatione conducere scripsit. refert insuper [f] Aulus Gellius, se apud Theophrastum, ac Democritum invenisse *viperarum hominumque morsibus tibiarum modulos, & cantus mederi*; & ad hæc fuisse creditum à plerisque, & memoriæ mandatum, ischiadicos, cum maxime doleant, tum si

[a] Partic. problem. 22.

[b] lib. de tuend. valet.

[c] Lib. 1. prob. 76.

[d] 19. partic. prob. 1.

[e] Lib. 1. chro. cap. 5.

[f] Lib. 4 c. 13.

modulis lenibus vel ipsi, vel tibicen (quod factitare solitum Ismeniam Thebanum legimus) incinat, minui dolores, sicut & Philistionis frater in libro XXII. de adjutoriis confessus est: quod remedii genus à Pythagora excogitatum esse nonnulli tradiderunt: quamvis Soranus, cujus sunt libri illi tres de Acutis à Cælio Aureliano Latini facti, Asclepiadem mordens, qui phreniticos curare cantu profitebatur, apposite satis dixerit, *eos mentis vanitate jactari, qui modulis, & cantilena passionis robur excludi posse crediderunt.* Si igitur cantus valetudini conservandæ parum confert, graviorum autem tonorum sonus utilis est, vociferationi potius, quam cantui sanitatis studiosi operam dare debent: quoniam sic plurimus aër attractus thoracem distendit, ventremque & meatus per universum corpus disseminatos aperit, dilatatve, cum in cantu mera quædam ac futilis oblectatio solummodo reperiatur, quæ corpora robusta potius effeminare, non autem conservare, aut augere apta est. unde mirari soleo, quare Socrates (ut refert [a] Plutarchus) sese cantu exercere consueverit, & non in vociferationibus, cum in ipsis, & concitatis lectionibus redundantium humorum excretiones contingant, & his quidem, qui concitatius legunt, magis, & per sudores; qui vero mitius vocem intendunt, per occultam transpirationem. Verumtamen illud [b] Avicennæ dictum semper memoria tenere oportet, quod *magnam longo tempore efficere vocem est timorosum*, *quodque ex prædictis vocis exercitationibus sæpenumero hernias, aliasve crepaturas oriri contingit*; sicuti nostrates sacerdotes, aut cantores certam fidem facere possunt. antiquitus enim qui vocis exercitiis operam dabant, balneis, ut libro primo scripsimus, frequenter utebantur: quorum beneficio peritonæum, scrotum, ac testium utriculi humectabantur, sicque emollita magis tuto extendebantur, neque faciliter discindebantur: nostris autem temporibus minime hujusce generis remediis uti facile conceditur: ut hac ratione modum in vociferando, sive cantando majorem servare necesse sit.

a In libr. de tuend. valet.

b loco citato.

c Galen. lib. 7. de comp. med. secundum loc. cap. 1.

CAPVT VI.

De Lectionis, Sermonis, Risus, & Fletus qualitatibus.

LEctionis à medicis ad sanitatis usum probatæ duas species invenio, alteram *intentam*, & *concitatiorem*; alteram *remissiorem*. Lectio intenta, quam [a] Cornelius Celsus auctor elegantissimus *claram* nuncupare maluit, cum sit agitatio spiritus non leviter, nec in superficie, (ut [b] Plutarchus scribit) sed velut in ipso fonte, in ipsis visceribus valens, calorem auget, sanguinem subtilem reddit, omnes purgat venas; omnes aperit arterias, humorem superfluum non sinit crassescere, neque concrescere, neque fæcis in morem subsidere, in his conceptaculis, quibus recipitur, & conficitur cibus. ex quo non temere à [c] Celso inter ea, quæ commode exercentur, primum locum recepit. Quod etiam capiti nequaquam noceat, sed potius conferat, locupletissimi possunt testes esse [d] Cælius Aurelianus, & [e] Seneca; quorum ille in curando capitis dolore atque etiam insania similem lectionem adhiberi consuluit: hic vero ad refrenandas, quas patiebatur, capitis destillationes ipsam in frequenti usu habuisse scribit. observandum est in hoc casu, ne in insania, aut capitis dolore difficilia intellectu legantur; quoniam talia, [f] Cælio auctore, non minus afficiunt, quam corporis immodicæ gestationes. Juvat insuper clara lectio cum pectoris intimas partes, tum stomachum, cujus etiam vitia, ut scribit Celsus, corrigit, quandoquidem per ipsam pituitosa excrementa suaviter attenuantur, absumunturque, & calor nativus citra ullam violentiam excitatur, & augetur. quod cognoscens Plinius major, dum voce atque stomacho laboraret, in eorum remedium claram lectionem exercuisse, auctor est illius [g] Nepos. qua pariter ratione Ætius eis, qui colicis doloribus à frigido humore genitis sollicitantur, consuluit leniter exclament, aut concinne cum vociferatione procedendo legant. Sic ad phthisicos, atque tabescentes ea methodicos nonnullos usos fuisse legitur. de hac sermonem faciens [h] Avicenna dixit, *quod ad legendum suaviter est incipiendum, deinde vox ordinate exaltanda, postea cum vox fortior facta fuerit*,

[a] Lib. 1. c. 2.
[b] Libro de tuend. valet.
[c] loco citato.
[d] loco citato.
[e] Epist. 78.
[f] Lib. 1. chro. cap. 1.
[g] Lib. 9 epist. penultima.
[h] Lib. 1. fen. 3. doc. 2. cap. 2.

fuerit, creverit, & longa fuerit, tempus ipsius erit ponendum temperatum, quoniam tunc magnum affert juvamentum. Atque hæc de intensa ac vehementius facta lectione, quam [a] Celsus etiam in tussi sicca laborantibus non parum utilitatis præstare censet. Ceterum quæ lenius & remissius agitur, ad eadem fere omnia valet, nisi quod debilius cuncta operatur, & propterea interdum ipsa post ciborum sumptionem citra noxam uti possumus, quod Plutarchus quoque non improbavit. de hac autem loquens [b] Aristoteles scriptum reliquit, ignaros homines, ac melancholicos, dum legere incipiunt, somno corripi, quoniam intellectum figere nequeunt, & ob id vapores crassi & frigidi excitantur, qui cerebrum frigefacientes somnum inducunt, ex adverso viros intelligentia præstantes minime, dum lectitant, dormire, eo quia intellectum firmantibus ipsis calor internus amplificatur, atque inde vigiles potius quam somniculosi evadunt. Post vociferationem, cantum, atque lectionem succedit *sermo*, sive *locutio*, quæ & ipsa vocis exercitatio est, attamen prædictis omnibus tum vehementia, tum robore cedit, & ideo inter debiles exercitationes recenseri meretur. Nam iis in primis accommodatur, qui præter modum ad somnum propensi sunt, quique aut præ humore melancholico, aut præ phlegmate sensus torpentes, quasique oppressos habent. tales namque à sermone perpurgantur, eorumve animi ita expergefiunt, ut faciliter mox sensus à corpore liberentur. Pituitam porro à sermone consumi, indicant sputa ex loquentis ore affatim emanantia, quæ partim à capite, partim à stomacho, partim à thorace exeuntia, cuncta ista membra sermonis beneficio gaudere demonstrant. Jam vero sermo vim quandam obtinet, si [c] Antyllo credamus, ut caput impleat, & gravitatem afferat, cujus rei gratia sciunt medici in doloribus capitis, pluribusve aliis ejus affectibus sermonem interdicendum fore, sermo præterea lippientibus, & quibus sanguis è naribus funditur, aut à pectore rejectatur, non parum nocet. Quapropter [d] Cornelius Celsus, atque [e] Galenus in sanguinis rejectionibus silentium necessario requiri voluerunt; similiter linguam exiccat, sitim inducit. atque hinc sapienter [f] Hippocrates scriptis mandavit, *silere, & os continere sitim extinguere.*
quam

[a] lib. 4. cap. 4.
[b] 18. partic. prob. 1.
[c] Oribasius lib 6. cap. 7.
[d] lib. 4. cap. 4.
[e] 5. Method.
[f] 6 Epid. sect. 3. aphor. 24.

quam ſententiam explicans eruditiſſimus [a] Plutarchus, *non ſolum ſitim à ſilentio non generari, verum nec triſtitiam, nec dolorem* dixit, qui etiam multos, dum ſeſe à loquendo continerent, tuſſim, ac ſingultum curaſſe memoriæ prodidit. *Triennio* (ait [b] Plinius) *Mæcenatem Meſſium accepimus ſilentium ſibi imperaviſſe à convulſione reddito ſanguine.* Ad hæc vires diſſolvi à ſermone, idque præcipue in febribus, & magis quoque in acceſſionibus, teſtatum fecit [c] Oribaſius. ut nullum amplius dubium ſuperſit, quin, & juvandi, & nocendi valetudini facultatem obtineat ſermo: ne dicam quot damna, quotve commoditates, prout is adhibetur, ſæpenumero animis ingerat. quæ ſi perſequi vellem, nimis à propoſito noſtro recederem, quando præſertim, & Plutarchi de loquacitate libellus, & Galeni de curandis ac cognoſcendis animi morbis, hæc cognoſcere cupientibus ſufficere poſſunt. Hactenus de articulatæ vocis exercitiis. Præter hæc autem duæ ſunt exercitationes, quæ tametſi vocis minime propriæ videantur, & ab auctoribus ut plùrimum prætermiſſæ ſint, attamen ipſæ quoque in exercendis aliquibus corporis partibus facultate non carent: atque eæ ſunt *riſus*, & *fletus*. Nam riſus, dum oris dilatatione, præcordiorumve titillatione interiora, & præſertim faciem exagitat, quin illas partes inſigniter calefaciat, haudquaquam inficiari poſſumus: eo magis quod rubor in ridentium vultibus effloreſcens caliditatis acutæ apertiſſimum argumentum exiſtit. & iccirco crediderunt nonnulli, Homerum vocaſſe riſum γέλωτα ἄσβεστον, ſicuti grammatici γέλως ab ἕλη, quæ vox *caliditatem* ſignificat, deduci tradiderunt. Proderit igitur in primis ridere illis, quibus frigidæ ſunt & capitis, & thoracis partes, melancholicis, & à frigida cerebri intemperie deſipientibus, attonitiſque, & qui ob mœrorem ac triſtitiam in febres, aut alios affectus delapſi ſunt. de riſu verba feciſſe Cælium Aurelianum exiſtimo, quando in atrophiæ curatione animi laxationem, διάχυσιν vocatam, poſt cibum commendavit, & quando ſimiliter in capitis dolore adhibendam præcepit eandem, ne à mentis intentione caput impleatur. In his etenim univerſis, cum frigida intemperies dominetur, merito auxilium præſtat riſus, nimirum qui multum aërem in pectore moveat,

[a] Libr. de loquacitate in fine.

[b] Lib. 28. c. 6.

[c] Loco citato.

a 11. partic. probl. 13. & 15.

veat, & ſpiritum calidiorem emittat, ut ſcriptum eſt ab [a] Ariſtotele, qui hac de cauſſa ridentes graviorem vocem edere quam flentes judicavit. hoc autem tanto magis ſperandum erit, ſi riſu ſeſe exercere volentes alas ſibi ipſis titillari facient; propterea quod magnus in illis partibus venularum atque arteriarum concurſus extat, quæ titillatæ concaleſiunt, & ſpiritum ſubinde ex calefactione genitum per univerſum corpus diffundunt. Neque vero latere quemquam debet, *validum riſum*, ſicuti dixit [b] Plato, *magnam mutationem parere*, nempe de quo celebratur apud Græcos hic ſenarius.

b 2. de repu.

Γέλως ἄκαιρος ἐν βροτοῖς δεινὸν κακὸν,

Id eſt,

Riſus intempeſtivus inter mortales grave malum.

Siquidem talis, præter immoderatam ſpirituum effuſionem, præter nimiam agitationem, calefactionemve, non raro, ſecundum [c] Ariſtotelis & [d] Alexandri ſententiam, vehementem reſolutionem inducit: quoniam vitalis vis, & inſitus calor immodice foras prodit, ac inde fit, ut ſic ridentes ſudent, ac rubeant ſanguinis adventu: calorem etenim nativum, ignemque ipſum, ſicuti per loci appetitionem ſurſum efferri, ſic per alimenti deſiderium ima patere neceſſe eſt: igitur utralibet movendi ratione perempta, calor inſitus interit, & vis omnis vitalis evaneſcit. ut non abſque ratione [e] Homerus finxerit Procos riſu emori,

c loco citat. d Probl. 19. lib. 1.

e Odyſſ. Σ. verſ. 98.

—— Ἀτὰρ μνηστῆρες ἀγαυοὶ
Χεῖρας ἀνασχόμενοι γέλῳ ἔκθανον,

Id eſt,

—— *tum Proci illuſtres*
Manus extollentes riſu emoriebantur:

Necnon Aglaitidas apud [f] Xenophontem dixerit, riſum hujuſcemodi moventes, neque corporibus, neque animis prodeſſe. Porro caput, ac thoracem peculiariter ab hujuſce generis riſu offendi nemo negaverit, quemadmodum interdum laxata, maxil-

f Lib. 2. de Cyri pædia.

maxillarum ossa, dorsumque oblæsum animadvertimus. Fletum tametsi Aristoteles in pueris laudaverit, *quasi eorum corpora fluendo contracta, & contensa robustiora evadant*; [a] Ciceroque scriptum reliquerit, *athletas, cum exercebantur, ingemiscere consuevisse, ut se intenderent ad firmitatem*; exiguum tamen usum in tuenda bona valetudine habere certo scimus: pueri namque fortasse à ploratu minus offenduntur, quoniam ei à primo ortu insuescunt, quippe qui statim ac ex utero parentis in lucem venerunt, plorare incipiant; cujus causam [b] Soranus Ephesius explicavit esse; *tum quia tenus spiritus à luce concutitur: tum quia insuetam terram attingant, quando mulieres in navibus parientes mutum edunt.* quam sententiam secutus [c] Alexander medicus addidit, illos minime audiendos esse, qui animum dicant, quod amisso cælesti domicilio corpus inhabitare terrenum occœpit, iccirco infantem cogere dolere, atque plorare. Ceterum adultiores quemnam ex fletu capere fructum queant, nusquam video. quod enim is corpora frigidiora intenta, ac debilia reddat. præter [d] Aristotelem ob prædicta flentes acutiorem vocem reddere narrantem, [e] Galenus quoque attestari videtur, ubi pueros, dum plorant, interrupto spiritu ob vires defatigatas respirare sentit. qui item à fletu nonnunquam febres accendi perspicue testatus est. quantum subinde oculis ipsis detrimentum afferat, inde conjicere faciliter possumus, quod lacrymis ab humoribus oculorum (si [f] Cassio medico credimus) defluentibus eos consumi necessarium est, ut summa cum ratione eloquentissimus auctor Cornelius [g] Celsus *continuos fletus oculos imminuere scriptum reliquerit*: ne sileam quantum damnum vox recipiat, dum fauces, ac vocalia instrumenta inter flendum madefacta, exasperatave, eam raucam efficiunt, tussesque ac noxios catarrhos latenter concipiunt. nam & apud Cælium Aurelianum legitur, *ploratum post cibum valde stomachum labefactare.* Ex quibus omnibus colligitur, aut nullum, aut exiguum emolumentum à fletu corporibus accedere, & iccirco similem vocis exercitationem dumtaxat animorum passiones, ut voluit [h] Posidonius, exaturare posse, quando nonnulli affectibus pleni, quoties volunt, plorare queunt, alii passioni-

[a] 2. Tuscul.

[b] In Isagog. cap. 17.

[c] Probl. 61. lib. 1.

[d] loco citato.

[e] 1. de tuend. sanit. cap. 8.

[f] In proh.

[g] Lib. 6. cap. de cur. oc.

[h] Galen. 4. de pla. Hip. & Pl. cap. ult.

sionibus vacui etiam si velint nequeunt. Atque tot de vocis exercitationibus dicta sufficiant.

CAPVT VII.

De Criciliasiæ, Trochi, & Pilamallei qualitatibus.

CRicilasiæ exercitatio tametsi apud nullas nationes (quod ego sciam) in usu habeatur, quæque ejus apud veteres forma & modus fuerint, plene nondum mihi compertum sit, nihilominus facultates ejus ab [a] Oribasio descriptas prætermittere nolo, ut si forte alter, vel ipsissimam Cricilasiam vel aliam similem exercere noverit, ejus vires minus ignoret. Illam itaque inter magnas exercitationes locum habuisse, memoriæ proditum est ab [b] Antyllo, qui etiam dixit, *Cricilasiam intenta corpora mollire, & quæ loco stabiliri non possunt, tum revolutionibus, tum etiam figurarum corporis varietate sic parare, ut facile flectantur, & stabiliantur; nervosque imbecillos firmare, & laxare, calorem excitare, & intelligentiam, quæ de via deflexit, & atra bile agitatur, ad statum suum revocare.* Neque item trochus antiquorum quis fuerit, satis mihi constat, nisi vel eundem, trochum nostrum vocatum, vel paullo dissimilem illi fore dicamus. Hunc proculdubio inter exercitationes tardas, atque remissas collocandum esse omnes affirmant, cumque virgis illis pilas in circum ferreum impellentibus agatur, necnon modo stando, modo ambulando exerceatur, valetudinariis, atque iis, qui præ virium imbecillitate, aut aliquo alio impedimento detenti, majores exercitationes obire nequeunt, in primis convenire videtur, secundo loco senibus, atque ceteris, qui majoribus laboribus incalescunt nimis, tum etiam æstate potius aptabitur; peculiariter visus in ipso exercetur, brachia & crura; quæ omnia in simili motu suaviter, ac citra omnem violentiam laborantia, quin robur acquirant, negari minime potest; sicuti in multis experientia quotidie comprobatur eum alvum citare, humoresque ad infimas partes detrudere, & succis ventriculi, ac totius corporis concoquendis suffragari. Verum enim vero qui capite vertiginibus obnoxio sunt, quique podagris, aut ulceribus temporibusque crurum solli-

[a] 6. collect. cap. 26.

[b] Oribasius loco citato.

ſollicitari conſueverunt, ab hac exercitatione abſtinere debent; quoniam in alteris ſpiritus capitis commoti facillime affectiones illas excitant; in alteris humores ad infima delabentes eos morbos fovent, ac incredibiliter augent. Inde eſt, quod Aretæus in curatione epilepſiæ ſolam ejus vertiginis inſpectionem, quam facit inſtrumentum illud, quod βέμβικα dicunt, & de quo ſupra ſumus locuti, epilepſiam inducere monuit. Hoc fortaſſe exercitationis genus intellexit [a] Avicenna, quando dixit; *Et ludere cum virgis retortis dictis alſulegiam cum pila magna, aut parva lignea*, niſi quod illud inter fortes exercitationes reponens, & pilam magnam nominans à noſtro differre demonſtrat, nempe quod ſit debile, ſolisque parvis ſphærulis agatur. Habemus & aliud motus corporis genus, quod pilis ligneis exercetur humi dupliciter, vel pilas in circum ferreum humi defixum manibus impellendo, vel cubo ligneo eas approximando, quod quidem genus dorſum ob inclinationes continuas exercet, attamen caput offendit, atque renes, in quorum ulceribus ἐξαπιναίας ἐπικύψεις vitari mandavit [b] Rufus medicus, neque admodum pro valetudine probatur. legitur enim apud [c] Galenum *exercitationes inclinato capite, dorſove peractas nequaquam illis convenire, qui occaſione qualibet levi vertigine, epilepſia, ophthalmia, aurium dolore, gutturis, aut alterius, capitis & colli inflammationibus occupantur*. Prædictis omnibus tum notior, tum frequentior eſt *pilamallei* vocati exercitatio, qua veteres gymnaſtas caruiſſe nemo non fatetur; ſed quanto magis temporibus noſtris penes cunctas nationes ipſa inolevit, tanto magis neceſſarium videtur illius facultates declarare. Nam quod ex magnis ſit exercitationibus, ac vehementibus facile eſt, & à labore, qui ſuſtinetur in ipſo, & ab ejus natura conjicere; à labore, quoniam ſudor, defatigatio, rubor faciei, ſpirationis magnitudo ut plurimum in ſic ſeſe exercentibus oboriuntur; ex natura vero ejus, quia cum, & deambulatio fere continua, ac reflexa, & brachiorum jactatio, dorſive totius obnixio quædam adhibeantur, indubitatam fidem faciunt, nequaquam absque violentia, aut magnitudine hujuscemodi exercitationem conſiſtere. & iccirco probabile fit, ipſam calorem nativum augere, excrementa evacuare, ſomnos profundos generare, & concoquendis

[a] Libro 1. fen. 3. doc. 2. c. 2.

[b] In lib. de affect. renum.

[c] 5. de tuend. valet. cap. 3.

cibis, atque crudis humoribus conferre. At caput ab eadem repleri certum est, quando Galenus hoc vitium magnis exercitationibus adscribendum esse judicavit. Quantum porro ad particulares effectus pertinet, in hanc sententiam venio, pilamallei exercitationem præcipue brachia, atque dorsum exercere, secundo crura: & propterea illis omnibus conguere, qui membra ista confirmare student, quique multitudinem ciborum perbelle conficere, succos utiles per universum corpus distrubuere, & superfluitatem, tam per sudorem, quam per secretam difflationem exinanire intendunt. Ceterum nemo, vel mediocriter rei medicæ peritus, ignorat, valetudinariis, ac debilibus, quorum vires levi de caussa destruuntur, exercitationem istam minime accommodari: tanto minus illis, quibus capita male affecta sunt, aut aliquo pacto imbecillia. nam, & qui dorso non admodum valent, quique renes calidos, urinasque acres habent, ex talibus motibus summopere offenduntur, sicuti quoque nocet exercitatio hæc, ubi partes inferiores inflammationem, aut alium tumorem pati solent. Summatim possunt, qui sanitate fruuntur, ad eam tuendam, optimumque habitum generandum pilamalleo sese exercere: qui vero aliquo pacto ab ægritudine occupantur, omnino abstinere debent, illudque semper memoria tenere operæpretium est, quæ de exercitationibus bona à nobis promittuntur, vera reperiri, modo ea ratio temporis, loci, quantitatis, modi, atque corporum servetur, quam in IV. libro necessariam esse monstravimus. alioqui si negligatur, mirum non sit, loco bonorum inemendabilia mala succedere: quemadmodum sæpenumero in proposita exercitatione evenire certo scio, quæ cum fere post prandium à plurimis agatur, nullo salubritatis loci, ac temporis habito delectu, non sua culpa, sed exercentium incuria perniciosas affectiones, ac pravos habitus inducit. quo magis omnes admoneo, ut diligentiam, à majoribus nostris in exercendis corporibus observatam, quantum conceditur, imitantes, melius valetudini atque membrorum robori consulant, neque committant, ut propriis erroribus, & sanitatem simul deperdant, *& honorem*, dicente [a] Galeno nostro, *magnum dedecus esse, qui à natura sanam corporis constitutionem sortiti eam ob exercitationum*,

[a] 5. de tuend. valet.

num, ac recte vivendi negligentiam corrumpunt, atque morbosam reddunt. Et quoniam hoc in capite duo diximus, alterum quod pilamalleus exercet dorsum, alterum, quod illis evitandum est, quibus dorsum est imbecillum, sciendum erit, [a] Galenum voluisse, in senibus debiles partes numquam exerceri, in aliis semper debere. rationem, qua inductus illud dixit, hanc fuisse existimo; quoniam debilitas senum emendari non potest, cum ex virtutis motricis defectu proficiscatur, aliorum vero reparabilis est. unde, quando nos aliquas partes imbecillas minime exercendas consulimus, semper de imbecillitate confirmata, ac inemendabili, non autem de recenti, atque de curabili, dicta nostra intelligi volumus: ne à Galeni placitis, quem omnes medici sequi tenentur, in hac sententia recedere videamur.

[a] 5. de tuend. valet. cap. 3.

CAPUT VIII.

De Equitationis facultatibus.

EQuitationem, quam [b] Galenus aliquando inter ea, quæ *exercitationes* simul, & *opera* nuncupat, adnumeravit, ex ejusdem sententia magnam exercitationem esse, aperte constat. Quocirca, quantum sit ex se, poterit nativum calorem augere, & excrementorum inanitioni opitulari. Est autem non parva differentia, an equus (sic apello equum, mulum, & aliud quodvis portandis hominibus accommodatum animal) lente celeriterve gradiatur, an succusset; an asturco sit ac tolutarius, an currat. De placida & lenta equitatione scriptum invenitur ab [c] Antyllo atque [d] Ætio, si placide equus gradiatur, nihil magis, quam lassitudinem, & præsertim inguinibus afferre. de hac inquam verba faciens [e] Hippocrates memoriæ prodidit, continuam equitationem lassitudinem magnam parere, hominesque infœcundos & coëundi impotentes reddere, necnon dolores diuturnos, & claudicationes generare, neque iccirco sententia Hippocratis damnanda videtur, quod [f] Aristoteles contrario plane sensu scriptum reliquerit, *equitantes assidue libidinosiores evadere*; quoniam genitalia continua attrectatione motioneque incalescentia spiritum con-

[b] 2. de tuend. valet. cap. 8. & 6 Epid com. 1. aph. 6.

[c] Oribasius lib. 6 c. 24.

[d] Ætius lib. 3. cap. 7.

[e] In lib. de aëre aquis & loc. cap. 11.

[f] 4. sect. probl. 12.

concipiunt, ſicque coëundi cupiditas inducitur: ſiquidem Hippocrates de placida & nimis frequenti loquitur, utpote quæ leni motu non ita calefaciat, & pendentes coxas atque pedes oblædat: Ariſtoteles vero de ea, quæ equo celeriter gradiente, & interdum ſuccuſſante, ſed non admodum frequenter exercetur, verba facit, unde particula *aſſidue*, quam Latini interpretes apponunt, cum in Græco Ariſtotelis codice non inveniatur auferenda plane erit. Hæc etenim equitando facta exercitatio, ut [a] Antyllus & [b] Ætius crediderunt, totum corpus laborioſe concutit, & magis adhuc omnibus aliis exercitationibus. Vnde ab [c] Alexandro Tralliano in dolore capitis, quem cauſſa frigida gignit, adhibetur, ſicut in epilepſia, in ſurditate, præſertim vero ſtomachum firmat. ut non immerito ſcriptum ſit à [d] Plinio, equitationem ſtomacho & coxis utiliſſimam reputatam fuiſſe. qua item ratione in ſingultu curando ab [e] Ætio uſurpatur, ſenſuum inſtrumenta ſubinde purgat, eaque reddit acutiora, hydropicos (ut ſentit [f] Trallianus) ſi quid aliud, maxime juvat, ſolutam alvum & fluentem, dicente Celſo, coërcet, crura quoque tenuia craſſefacit, quod Germanici exemplo teſtatur Suetonius. Ceterum thoraci maxime adverſatur, nec non veſicæ male affectæ, in cujus ulceribus curandis ante cetera hujuſcemodi exercitationem vitari placuit Archigeni illi, præſtantiſſimo Hadriani Imperatoris Archiatro: coxis etiam obeſſe ſcripſit Hippocrates, quamquam in hac re varias auctorum poſteriorum extare ſententias reperio. Themiſon Methodicorum princeps in coxendicum dolore, ἰσχιάδος nomine à Græcis appellato equitare imperabat ægrotantes, quo magis ob vehementiam motus partium faceret vexationem: poſt ipſum idem confirmavit [g] Theodorus Priſcianus, &, quem modo citavi, Plinius. Ex altera parte jam diximus, Hippocratem *coxis equitationem inimicam, earumque dolorum parentem putaſſe*, quem ſecutus [h] Cælius Aurelianus Themiſonis placita inſectatus eſt, tamquam veram iſchiadicorum curationem deſtruentia. Ego, cum animadverto in hac exercitatione vehementer coxas incaleſcere, ac ex motu debilitari, ita ſentio, humores defluentes faciliter ibi decumbere, atque inde dolorificas affectiones excitare, tanto magis affectus jam excitatos, quaſique inveteratos acer-

[a] [b] locis citatis.
[c] Lib. 27. c. 7.
[d] Lib. 28. c. 4. circa finem.
[e] Lib. 21. c. 30.
[f] Loco citato.
[g] Libro 2. ad Timo. cap. 12.
[h] Lib. 5. c. 1.

acerbiores & indiſſolubiliores effici reor: quibus item rationibus equitationem à [a] Celſo podagricis jure damnatam fuiſſe puto. Equitatio peracta ſuccuſſante equo prædictis duabus proculdubio deterior eſt, nimirum quæ univerſum corpus moleſte quaſſet, & dolores excitet, augeatque. Sicut in [b] Niptris *ille ſapientiſſimus Græciæ ſaucius* intelligebat, ubi diceret.

[a] Lib. 4. cap. penult.

[b] Cicero 2. Tuſculan. quæſt.

Pedetentim ite, & ſedato niſu ne ſuccuſſu arripiat major dolor.

Quod item [c] Lucilius poëta antiquus innuit, dum equum ſuccuſſantem tetrum nuncupavit hoc verſu.

[c] Nonius Marc.

Succuſſatoris tetri, tardique caballi.

Ad hæc ſuccuſſationem vehementer caput offendere, collum, & dorſum, & nates, experiuntur illi, qui aliquando in hunc modum equitare coguntur. Denique ſi ulla eſt equitatio, quæ viſcera præcipue (id enim fatetur [d] Galenus) agitare apta ſit, proculdubio nunc propoſita talis eſt, à qua non ſolum interiora omnia concuti, verum etiam ſuſpendi, quaſique arripi videntur. illud unum habere juvamen poteſt, ut cibis, atque crudis humoribus concoquendis, alvoque ciendæ, ac urinæ proliciendæ, necnon à renum (quod [e] Avicennæ placuit) loco lapillis atque arenulis ad inferiora deducendis adjuvare queat. Sed, quoniam majoribus damnis commoda hæc compenſantur, omnes ab exercitatione ſimili abſtineant conſulo. In aſturconibus equitatio (eam ſic appello, quam vulgari nomine *portantum*, aut *trainam* vocant Itali, & de qua ita [f] Martialis:

[d] 2. de tuend. val. cap. 11.

[e] Lib. 3. fen. 19. tract. 1. cap. ult.

[f] Libro 14. Epigr. 197.

Hic brevis ad numerum rapidos qui colligit ungues
Venit ab auriferis gentibus Aſtur equus)

quemadmodum magis corpus & membra gradarii equi vectione exercet, ita minorem moleſtiam parit, ſiquidem mollis illa alterno crurum explicatu glomeratio minimum fatigat, peculiariterque alvum citare uſu probatur. De equitatione currentibus equis facta, licet apud [g] Ariſtotelem legatur, ita equitantes, quod magis caveant, minus cadere, tamen eam improbare videtur Galenus hac ratione, quia ſæpe contingit equitantes in terram decidere, & nonnunquam ex caſu emori, ſed

[g] In libro de parvæ pilæ ludo.

 præter

præter hanc multæ extant causſæ aliæ, ob quas à sanitatis studiosis hujusmodi equitatio omni diligentia evitari debet. nam corpus ut scribit [a] Hippocrates nimium calefacit, exiccat, atque extenuat, ob id ad minuendam carnis multitudinem à [b] Cælio Aureliano probata, caput male afficit, sensus hebetat, oculos non parum offendit: quandoquidem [c] Aristoteles causam indagans, cur, qui equo vehuntur, quo longius equus decurrerit, eo magis emittere lacrymas solent, significat ideo illud evenire, vel quoniam motus calefaciens valde humores oculorum eliquat, & lacrymas inde ciet, vel quia sicuti venti adversi oculos perturbant, sic aër occurſans tanto magis ferire potest, quanto equus velocius agitatur. lædit præterea hæc equitatio tam thoracem & pulmonem, quam viscera universa. Quod etiam renes maximo detrimento afficiantur, fidem facere possunt multi, quorum alii urinæ ardore, alii lapillis, alii ulceribus modo renum, modo vesicæ, modo peritonæi usque adeo ob hanc exercitationem sollicitati fuerunt, ut fere iis affectionibus mortem obierint: ne dicam quot luxationes, quot ossium fracturæ, quot membrorum distorsiones sæpenumero inde nascantur, dum brachia, dorsum, coxæ, & crura supra modum laborant. Videant igitur quos currentibus, atque mutatis equis itinera sua obire delectat, quot, iisque gravissimis periculis, nedum valetudinem, verum etiam salutem ipsam subjiciant, quomodoque non ingenuorum, aut sanitatem curantium ac vitam, sed potius perditorum hominum, athletarum, nihilque vitam, qua nobis carius, aut optatius nil reperitur, æstimantium opus exerceant. Hactenus de equitationis speciebus, quarum nullam ægrotantibus admodum conferre scripserunt [d] Antyllus, atque [e] Ætius; quasque nec iis, qui medicinam sumpserunt, ullo pacto congruere memoriæ tradidit [f] Soranus Ephesius, neque illis, qui renum morbis male afficiuntur, vel earum inflammatione laborant, convenire censuit [g] Galenus. Sunt qui in equo sedentes gestari delectentur, quæ exercitatio parum male valentibus usui esse mea sententia potest, nam, ut mollissime veharis, tamen lassitudo inguinum lumborumque, & dura suspensio explicatioque percipitur, quando subpedaneis corpus sustentare perarduum est, ne dicam impossibile. accedit, &

[a] 2. de diæta.
[b] lib. 5. cap. ult.
[c] Sect. 5. problem. 13.
[d. e.] Locis citat.
[f] In Isagog. cap. 23.
[g] 6. epid. com. 3. aph.

& mala, ac dolorifica illa concussio, si quo modo incitatius feraris. Valentibus magis conferre eadem potest, corpus, animum, & stomachum firmando: sensus expurgando, acuendoque: sed pectus atque pedes debilitat.

CAPUT IX.

De gestationum in universum viribus.

ANtequam gestationum sermonem aggrediamur, illud prius adnotandum lectoribus volumus, nos minime ignorare, multos equitationem inter gestationis species reposuisse, inter quos fuit [a] Ætius Amidenus; sed nequaquam horum opinionem sequi voluisse; tum quia [b] Cornelius Celsus antiquus simul & celebris auctor, ubi gestationis species adnumeravit, ne verbum quidem de equitatione facere voluit, quasi alienam à gestatione judicaverit, id quod multos alios opinatos fuisse conjicitur ex [c] Antyllo; tum quia expresse Galenus gestationem & equitationem diversas esse declaravit in 11. de tuend. valet. ubi alias exercitationes à nobis fieri tradidit: alias ab extrinseco, ut gestationes: alias mixtas esse, qualis equitatio est; tum quia, si gestatio, ut definiunt omnes auctores, mixta est ex motu & quiete, pluribus corporis partibus non moveri apparentibus, universo autem corpore à latione moto, hæc condicio ab equitatione longe abest, in qua scilicet manifestissime omnes fere corporis partes moveri conspiciuntur. sed ista parum referunt, quando etiam Antyllus atque Ætius separatim de equitatione ipsa verba fecerunt. Hanc, inquam, gestationem ab equitatione separatam, necnon à Græcis αἰώραν vocatam, multas quidem habuisse species, in superioribus declaravimus: at quæ omnibus universali gestationis nomine comprehensis facultates attribuuntur, prius explicabuntur, demum particulares effectus singulis adscriptos persequemur. sed prius id ignorari nolo, sæpenumero apud auctores reperiri gestationes, & exercitationes simul nominatas, quasi utræque inter se differant, quorum sententiæ de exercitationibus propriis, quæ vehementiores motus gestationibus existunt, non autem de communiter acceptis interpretandæ semper erunt. Est igitur gestatio

[a] Lib. 3. c. 6.
[b] Lib. 2. c. 15
[c] Oribasius lib. 6. cap. 25.

a. b. c. Locis citatis. ſtatio ſecundum[a] Antylli, [b]Ætii, atque [c] Avicennæ ſententiam, inter placidiſſimas, atque debiles exercitationes, & propterea non ſolum ſanis & valetudinariis, verum etiam longis, ac inclinatis morbis, & denique iis, quibus lentæ morborum reliquiæ remanent, nec aliter eliduntur, accommodatæ ſunt. In acutorum nonnullis, ut ab Aretæo in lethargicis, nephriticis probantur. quinimmo tradit [d] Celſus Aſclepiadem etiam in recenti vehementique febre, præcipueque ad diſcutiendam eam geſtationis uſum comprobaſſe. quod profecto periculoſe efficitur, meliusque quiete ejusmodi impetus ſuſtinetur. In ſanis etenim, ac valetudinariis geſtatio, cum nec laſſitudinem corporibus ingeneret, immo ea fere magnis exercitationibus ſimiliter moveat, poteſt calorem naturalem augere, materiæ multitudinem diſcutere, habitum corporis firmare, actiones ſtupidas excitare, ſegnitiem diſſolvere, corporis turbationem ſedare, iis, quos vigiliæ exercent, ſomnum conciliare, & contra etiam veternoſis, ac diſſolutis reditum ad ſe, vigiliasque parare. nam ſomnum conciliat, excrementa, quæ à capite ad ſtomachum delabuntur, per halitum digerendo, quæ nimirum partes ſunt vigiliarum præcipuæ cauſſæ: ſed vigilias poſtea inducit corporis tenorem ad ſe revocando, & corroborando. &, quamquam Seneca epiſt. LV. videatur geſtationem facere magis laborioſam, quam ambulationem; ejus tamen oratio interpretanda eſt de eo ſolo, qui valetudine offenſus ab omnibus fere turbatur. In quibus morbis de geſtatione periculum facere placebit, ſic experiundum eſſe conſuluit [e] Celſus: *ſi lingua non erit aſpera, ſi nullus tumor, nulla durities, nullus dolor viſceribus, aut capiti, aut præcordiis ſuberit, & ex toto numquam geſtari corpus dolens voluit, ſive id in toto, ſive in parte eſt, niſi tamen ſolis nervis dolentibus; neque umquam in increſcente febre, ſed in remiſſione ejus.* Nihilominus, citra multas obſervationes, ab auctoribus probatas eſſe in variis affectionibus geſtationes reperitur. Cælius Aurelianus in libris, quos de morbis diuturnis inſcripſit, eas in incubone, (quo morbo plurimos Romæ quaſi ex contagione quadam aliquando periiſſe, refert Silimachus Hippocratis ſectator) commendavit, ſimiliter & in vocis amputatione, in hæmoptoicis, in quibus eandem damna-

d Loco citato.

vit

vit Asclepiades, in asthmate, in stomachicis, in elephantiasi, in colicis, in arthridite. Theodorus Priscianus quoque, & ante ipsum Aretæus gestationes adhibendas voluit in melancholia, in atrophia, in spleneticis, necnon in stomachi doloribus. Iisdem exercitationibus in illis, qui valde exiccati sunt, atque refectione opus habent, [a] Galenum usum, aliquando legitur. Quin & ipsemet [b] Celsus pro sacro igne curando gestationem laudavit, ut non semper conditiones ab ipso demonstratas observatu necessarias fore hisce auctoritatibus convincere valeamus. Non est tamen ignorandum, magnopere referre, quonam in loco quis gestationibus utatur. quod [c] Aretæus cæliacorum exercitationes demonstrans, eam ceteris prætulit, quæ inter *lauros, myrtos, atque thymum efficitur*.

[a] 7. Method.
[b] Lib. 5. c. 28.
[c] Lib. 2. cur chron. cap. 7.

CAPUT X.

De gestationum in Vehiculo, Lectica, atque Sella particularibus viribus.

EXplicatis iis, quæ ab auctoribus de gestationum facultatibus in universum tradita fuerunt, jam ad particulares descendere opportunum est, si prius illud in memoriam revocaverimus, scriptores scilicet medicinæ, quando sine additione gestationis usum in sanis atque valetudinariis nominant, de qualibet ejus specie intelligere: quoniam nulla fere invenitur, quæ ipsis utiliter accommodari non possit: quando vero in ægrotis loquuntur, interdum omnes, sed in remissionibus morborum, interdum placidiores significare. Vehiculorum multa fuere apud majores nostros genera, quorum luxuria usque adeo interdum Romæ crevit, ut, referente [d] Plinio, aurea ac argentea facere non sint veriti. sed hoc præter institutum nostrum est. Nam, quæ pro sanis, aut ægris in usu habita sunt à medicis vehicula, alia ab animalibus, mulis scilicet, aut equis agebantur, alia ab hominibus, & utraque vel tardiuscule, vel celeriter. Gestationem vehiculo factam quamvis ceteris acriorem esse dixerit [e] Celsus, nihilominus, secundum [f] Galeni sententiam, inter debiles exercitationes recenseri meretur. quo fit, ut sanis, nisi aliter exerceri impediantur, minime

[d] Libro 33. cap. 11.
[e] Lib. 2 c. 15.
[f] 2. de tuend. valet. cap. 11. 5. de tuend. valet.

me omnium conveniat. Valetudinariis atque senibus magis, quemadmodum Antiochum sese exercuisse, & [a] Cæcilium Plinium accepimus: maxime vero ægrotantibus, de quibus sermonem faciens Antyllus dixit, *gestationem in vehiculo factam vim quandam amoliendi, commovendique morbos stabiles, & permanentes habere*. Quapropter Seneca Epist. LV. *ad bilem faucibus infixam discutiendam, & ad spiritus densitatem extenuandam* sibi mirifice profuisse scribit, qui, quod anhelandi difficultate, sive suspirio, ut ipse vocat, non raro usque ad expirationis periculum exerceretur, hujuscemodi exercitatione adversus morbum utebatur. Hæc, inquam, exercitatio duplex ab [b] Ætio traditur, altera mitior, altera vehementior. de mitiori scriptum reliquit, ea in capitis affectionibus, & his, quibus intestina fluxione laborent, utendum esse. unde sapienter [c] Cælius Aurelianus judicavit, *capitis dolore vexatos per longam viam gestari debere*, ne frequenti versione ægrotanti vertigo induceretur, velut etiam non sine ratione in furore, atque paralysi curandis vehiculi manibus acti gestationem adhibendam esse voluit, quamquam eandem postea in epilepsiæ curatione improbaverit, quod motus rotarum vertiginem caliginemque faciat ægrotanti, quæ passionis imaginem ferat. licet enim [d] Galenus, Trallianus, & Ætius in vertiginosis, epilepticis, gravi ophthalmia, aut aurium dolore, surditateve captis, necnon in hemicranicis similem exercitationem prorsus aversari non videantur: attamen Ætius sic affectos leniter moveri, & aversos ab itinere retrorsum desidere in curru mandavit: multos subjungens se novisse hoc modo curatos, qui nullo alio auxilio indiguerunt. Ætium deinde secutus [e] Avicenna addidit, hujuscemodi vectationem retroversa facie peractam visus debilitati, ejusque obfuscationi magnum juvamentum conferre. Hanc mitiorem in alvo fluente commendavit Celsus: quam valetudinariis quoque & senibus [f] Ausonium Gallum poëtam, & Ausonii medici à Marcello citati filium probasse puto, quando is amico cuidam seni, & à morbo resurgenti scribens, monet *cisio*, *& veredo*, quæ erant vehiculorum genera, *tarde vehatur*, *rhedas*, *petorita*, *& equorum veloces motus fugiat*, his versibus.

[a] Libro 7. Epist. 21.

[b] Lib. 3. c. 6.

[c] Lib. 1. cap. 2.

[d] 5. de tuend. valet. cap. 3.

[e] Loco citato.

[f] Epistola 14. ad Paulum.

Pelle ſoporiferi ſenium, nubemque veterni:
Atque alacri mediam carpe vigore viam,
Sed Ciſium, aut pigrum cautus conſcende veredum,
Non tibi ſit rhedæ, non amor acris equi.
Canterii moneo male nota petorita vites,
Nec celeres mulas ipſe Metiſcus agas.

Porro vehiculi geſtationem vehementiorem tanquam calefaciente, attenuanteque vi præditam in ſupprimenda carnis multitudine à [a] Cælio commendatam invenio: quam item ab ipſo pro atrophiæ curatione, & ab [b] Ætio in affectionibus pectoris, & ſtomachi, in tumoribus laxis, in hydropicis, ac ſtupore attonito perculſis veluti optimum præſidium uſurpatum fuiſſe, conſtat. In lectica geſtatio facta, ut prædicta aliquanto remiſſior atque blandior exiſtit, ſic quoque plures uſus apud medicos in exercendis ægris habuiſſe legitur. quod enim in ſanis quandoque eam adhibitam reperiamus, id factum credo: non ut ſimili exercitatione ulla valetudini accederet utilitas, ſed potius, quia à ſenectute, ſive alia cauſa (veluti [c] Alexander ob cruris vulnus in militari expeditione lectica uſus traditur) cogebantur, vel ut à pulvere, ſole, ventorum flatibus, pluvia, grandine, ac hyemis rigoribus defenderentur. quocirca, niſi aliqua ex prædictis cauſſis homines ſani urgeantur, ut à lectica abſtineant, conſulo: quoniam, præter agitationem illam, quæ plurimorum capita vexare conſuevit, generat & in corporibus quendam torporem, dum omnia fere membra à motu feriantur, ut mox difficile reddatur, ea majoribus, ac utilioribus exercitationibus aſſuefacere. verum enim vero hac particulari commoditate non mihi videtur privanda lecticæ geſtatio, quod ſani viri ea poſſunt uti poſt cibos, non ad exercenda corpora, ſed ad obeunda negotia neceſſaria, citra motus damnum, aut ſolatii, & exhilarandi animi gratia: quemadmodum factitaſſe Auguſtum, quando *à cena ſe in lecticulam lucubratoriam recipiebat*, auctor eſt Suetonius. Quantum autem ad exercitanda languentium corpora ſpectat, duplex fuit illius apud medicos gymnaſtas uſus, aut geſtatis ſedentibus, aut decumbentibus. Decumbentes in lectica geſtantur, ut An-

[a] Lib. 4. c. ult.
[b] Loco citato.
[c] Q. Curtius. lib. 7. cap. 6.

a locis citatis. [a] Antyllus, Ætius, & Avicenna memoriæ mandaverunt, qui lethargica febri, aut ſemitertiana, aut quotidiana, ac phlegmatica vexantur, hydropici, ſecundum [b] Tralliani ſententiam, apoplectici, reſoluti, nephritici, ac podagrici. ſiquidem hæc commotio per lecticam habita (ut ait Arabum medicorum princeps) materiam expulſioni aptam efficit. prodeſt ſubinde talis geſtatio iis, qui diuturna imbecillitate laborant, qui elleborum ſumpſerunt: itemque vigilantibus, aut ſegnitie & pigritia quadam oppreſſis, necnon iis, quibus caninum in modum appetitus intentus eſt, nimirum cum intentio illa ſedetur. Ceterum ſedentes ii lectica, ſecundum Ætium, portari debent, qui in integra febrium declinatione conſiſtunt. eadem ratione & illi, qui alias exercitationes obire nequeunt, qui diuturno aliquo, & levi morbo impliciti ſunt, qui, cum adhuc imbecilles ſint, vires reficere cupiunt, qui tarde alimentum conficiunt. Ex quo prudenter ſatis [c] Cornelius Celſus, *ubi phthiſici navigare nequeunt, lectica eorum corpora dimovenda* conſuluit: quemadmodum [d] Alexander Trallianus, ſi quid aliud hujuſcemodi geſtationes, & navi, & lectica factas, hydropicos juvare ſcripſit. In ſella, quam *ſcamnum* vocare maluit eloquentiſſimus [e] Celſus, geſtatio facta, tametſi apud auctores ſæpenumero cum lectica confuſa, atque eadem inveniatur, nihilominus in duobus ab illa diverſam extitiſſe puto: primo, quia lectica duorum hominum capax erat, ſicuti innuit Suetonius, ubi Neronem cum matre in lectica quandoque vehi ſolitum ſcribit, quod minime de ſella (ni fallor) legitur. ſecundo, quia lectica interdum ſex ſervis, interdum octo, interdum pluribus geſtabatur. ſellam autem tamquam breviorem, & unius duntaxat capacem à paucioribus geſtatam, veriſimile videtur. Neque enim ullam inter ſe majorem differentiam temporibus noſtris ſella cooperta, & lectica obtinuerunt, quam quod altera à duobus ſervis ut plurimum geſtatur, uniuſque duntaxat capax eſt, altera à jumentis portatur, & duos continere valet. In ſella ſani geſtabantur, deliciarum potius & majeſtatis oſtentandæ, quam valetudinis gratia: quamquam Plinium ea Romæ vectum, ut etiam inter eundum ſtudiis vacaret, ipſius [f] Nepos tradit. [g] Celſus hanc ſellarem, & ſimul lecticarem geſtationem

b Lib. 9. cap. 3.

c Lib 3. c. 22.

d Libro 9.

e Lib. 2. c. 15.

f Libro 3. Epiſt. 5.

g Loco citato.

nem *navigatione in portu, vel fluminibus acta vehementiorem facit.* Porro fiebat hujuscemodi gestatio, tum in sella coperta, tum in aperta, tum sedendo, tum jacendo. Ægrotantes sine febre in sella detecta potius, quam tecta gestari debere, censuit [a] Antyllus. In alia utiliter portantur jacentes febricitantes, atque ex iis lethargici potius, & quos cataphora urget. quod si aliqui simplici permanenti, & diuturna febre jactentur, modo vires ferant, gestari plurimum debent, ut [b] Cælius phthisicis consuluit, quandoquidem gestatio, minus movens corpora, quandoque febrem magis excitat. Ergo in febricitantibus, qui ad integritatem perveniunt, vel quorum longa admodum remissio est, vel qui febribus tenentur longis, etiamsi non magna intervalla habeant, convenit hæc gestatio, quam similiter in multis aliis affectibus, nempe in dolore capitis; in epilepsia, si ferri queat, in mania, in paralysi à Cælio Aureliano commendari, ex ejus de chronicis passionibus inscriptis libris clare habetur. ut etiam nos tuto, ubi res postulat, similibus gestationibus ægrotantes exercere valeamus, dum tamen maturo morbo, atque jam inclinante illud agatur: alioqui, si, adhuc sæviente, aut incipiente affectione, gestatio administretur, accidentia acerbiora & periculosiora consequuntur, quoniam motus, ut dissipare utiliter concoctos humores, ac excrementorum reliquias potest, sic calorem augere, spiritusque & humores nondum quietos & repurgatos exagitare natus est. ex quo summum studium adhibendum est, ne crescentibus crudisve morbis, præsertim calidis gestatio, aut alia quævis exercitatio administretur, sed in naturis solummodo frigidis, atque illis, qui manifeste inclinare animadvertuntur.

[a] Oribas lib. 6. collect. cap. 23.

[b] Libro 2. chron. c. ult.

CAPUT XI.

De Lecti pensilis, Cunarum, ac Navis gestationum facultatibus.

QVi primus lectulos pensiles excogitavit Asclepiades, duabus rationibus (ut refert Plinius) illud effecisse visus est; tum ut blando eorum jactatu somnos alliceret; tum etiam, ut morbos extenuaret. quibus rationibus ad-

adducti posteriores in curandis ægris eorum usum frequentiorem reddiderunt; quanquam gravis auctor [a] Cornelius Celsus exercitationem hanc tantummodo administrandam aliquando judicavit, *ubi neque navis, neque lecticæ, neque sellæ copia datur:* licet postea in apoplexia cum æger resurgit, ipsum lecti motu concutiendum præcepisse inveniatur. Verum enim vero Antyllus, Ætius, atque Cælius, etiamsi nil aliud deficiat, pro multis affectionibus debellandis, lectis pensilibus infirmos exerceri voluerunt, quinimmo, quod paucis conceditur, hanc gestationem tam ante cibum, quam à cibo prodesse dixit Antyllus. nam primo febricantes, aut diuturno morbo decumbentes, in quo corpora consumpta sese erigere non ita valent, aut [b] elleborum sumentes à tali gestatione utilitatem recipere judicatum est: deinde in his, qui vires à febrili affectione recolligere incipiunt, necnon in lethargicis, & in appetentia ciborum dejecta eandem prodesse experimentis inventum fuit. neque defuerunt, qui ipsam in furiosis, ac phthisicis laudaverint. Quemadmodum, & [c] Ætius, & [d] Theodorus Priscianus phreniticis adhibendam censuerunt, quo blanda illa agitatione spirituum perturbatio leniretur, & somnus alliceretur. Ex genere pensilis lecti scympodium quoque esse, monstravimus: & iccirco ubi à Cælio, atque aliis gestationes in pensili lecto probatas viderimus, idem & de hac intelligere poterimus. Lectulo pensili non dissimilem aliam lecto factam gestationis speciem invenio, quam primus (quod ego sciam) inter medicos [e] Celsus monstravit, ubi deficientibus ceteris gestationi dedicatis instrumentis, voluit *uni pedi lecti funiculum esse subjiciendum, atque ita lectum huc & illuc manu impellendum.* id quod etiam [f] Amydenum Ætium significare voluisse arbitror, quando scripsit, *duas esse lecti gestationes, aut pensilis, aut fulcra mobilia juxta angulares pedes habentis.* Hoc equidem illud exercitationis genus existimo, quod ab [g] Avicenna sub cunarum revolutione descriptum fuit, atque idem nomen usque ad tempora nostra retinuit: etsi enim ab ipso inter debiles exercitationes recenseatur, demulcendisque pueris potius ex [h] Galeni sententia, non sanis, aut infirmis exercitandis aptum videatur: nihilominus iis convenire creditur, quos febres debilitarunt, sicut etiam illi qui nec

[a] lib. 2. cap. 15.
[b] Ætius. lib. 3. cap. 6.
[c] loco citato.
[d] libro 2. ad Timo. c. 2.
[e] loco citato.
[f] loco citato.
[g] lib. 1. fen. 3. doct. 2. c. 2.
[h] 1. de tuend. valet. cap. 8.

necdum se movere, neque sedere valent, quique ab hellebori potione valde prostrati fuerunt, aut secundum Celsum alicujus membri resolutionem patiuntur : quin, si talis gestatio suaviter administretur, præter somni jucunditatem, quam affert, flatus quoque dissolvit, reliquiis morborum capitis, veluti stupori, & oblivioni prorsus extinguendis, conducit, appetitum movet, & naturam sopitam exuscitat. Avicenna Fen. IV. tract. II. cap. XIII. ad compescendum nimium sudorem præcipit, ut ægri ponantur super illud instrumentum, quo pueri, vel juvenes solent in aëre concuti, atque ita in aëre frigido concuti, quod quidem puto esse genus illud instrumenti, cujus facta est mentio supra lib. III. sub Oscellarum nomine. Inter gestationum species ultimo loco posuerunt fere omnes navigationem, quam ceterarum omnium levissimam fecit [a] Cornelius Celsus, sed & hujus quamplurima inveniuntur discrimina : siquidem non parum interest, *an quis in stagno, an in flumine, an in mari nave geratur :* & in mari, *an in portu, an in litore, an in alto, an turbato, an tranquillo.* Navigatio facta in stagnis, lacubus, aut paludibus ceteris in salubritate postponitur : quoniam ut plurimum ex aquis stagnantibus, nisi sint maris alicujus instar, putridi vapores elevantur, qui aërem inficientes navigationem magis suspectam reddunt. ut non immerito scriptum sit ab [b] Aristotele *palustria loca incolentes subpallidos, ac somnolentiores evadere.* minus noxia existit in fluminibus navigatio, nempe quæ auctore [c] Plutarcho timoribus carens nauseam ullo pacto non commoveat. verumtamen tam hæc, quam illa, quæ exercetur in stagnis, in capite male affecto incongruæ à [d] Cælio Aureliano judicantur, quod humectantes caput terrena exhalatione infrigidant. Duabus prædictis maritima navigatio valde præstantior creditur, quoniam mari semper vapores sicci & calidi educuntur, qui latenter, ac sensim navigantium corpora recludunt, necnon salsæ proprietatis caussa excrementa absumunt, atque hominum habitus quadam facili mutatione reficiunt, & iccirco hujuscemodi exercitatio in cunctis fere morbis humidis ac frigidis à medicis probatur, & privatim à Celso in tussi omni, à Cælio ac Aretæo in dolore capitis, in epilepsia, si ferri queat, in sanguinis sputo, in phthisi, icteritia, in hydropisi à [e] Tralliano in

[a] loco citato.

[b] 14. partic. problem. 11. & 12.

[c] In probl. naturalib.

[d] Lib. 1. c. 1.

[e] Lib. 7. cap. 3.

in frigida ventriculi intemperie commendatur. In phthisi namque præstantissimum remedium navigationem semper à majoribus habitam fuisse, testatus fuit [a] Plinius, qui hac ratione phthisicos Ægyptum petere consuevisse refert, quo cum Annæus Gallio post consulatum jam fere phthisicus, & Zosimus [b] Plinii nepotis libertus, sanguinis rejectatione laborans, profecti essent, ad sanitatem restituti fuerunt: quanquam barbarus ille auctor Plinii Secundi nomine falso inscriptus in 1. de re medica libro dicat *phthisicis magis conferre in saltibus, ubi pix nascitur, habitare, quam in mari navigari.* Porro ex maritimis navigationibus lenissimam dixit Celsus eam, quæ in portu efficitur, quam tamen in capitis affectionibus una cum fluviali & stagnali improbavit Aurelianus. Quæ vero in littoribus exercetur navigatio jucundissima habetur, de qua celebratum hoc proverbium narrat [c] Plutarchus: πλοῦς μὲν ὁ παρὰ γῆν, περίπατος δὲ ὁ παρὰ θάλαταν ἥδιστος. id est, *navigatio juxta terram, ambulatio vero juxta mare jucundissima.* hæc ex communi Avicennæ atque Ætii sententia præcipue prodest hydropisi, elephantiasi, apoplexiæ, stomachi frigiditatibus ac inflationibus: atrophiæ quoque secundum Cælium non parvum auxilium præstat: quamvis enim à principio stomachum subvertat, paullo post tamen assuefaciens illum sedat, quinimmo, ut dicebat [d] Plinius, *vomitiones illæ in stabili volutatione commotæ plurimis morbis capitis, oculorum, pectoris, & deneque omnibus, propter quæ bibitur elleborum, medentur.* Verum gestatio in alto mari peracta reliquarum vehementissima existit, & mutationes plurimas, atque maximas facit, nimirum, cum animus mixtos affectus habeat, & tristitia, & spe, timore, atq; periculo: modo gaudentibus & lætis, modo in angustiis & periculis versantibus navigantibus, quæ simul omnia magnam vim habent, ut quoque [e] Plutarchus cognovit, ingentes vomitus concitandi, ac consequenter omnem veterem morbum profligandi: & proinde jure dixit Avicenna navigationem hanc ad extinguendas prædictas ægritudines efficaciorem esse. quin & mixtio illa motus & quietis, qua prædita est, si quid aliud, probe corpus nutrire idonea est. Quæ tranquillo mari peragitur in navi gestatio non admodum (dicebat [f] Antyllus) magnam turbationem, neque concussionem affert: ex quo fit, ut ferme accommodata sit iis, qui-

[a] Lib 31. c.6.

[b] Lib.5. Epist. epist. 19.

[c] 1. Sympos.

[d] Lib. 31. c.6.

[e] lib. de quæst. naturalib.

[f] Oribasius lib.6. c.23.

quibus etiam geſtatio in curribus convenit: niſi quod hoc magis habet, quod in purgato aëre, ubi non humidi vapores, ſed ſicci, & acres ſint, efficitur. Ceterum quæ turbato mari obitur, magis animum & corpus exagitat, magiſque vomitum ciet, & iccirco quantum fieri poteſt, in omnibus fugienda eſt, cum motus acutiſſimos, dum navis à vento impellitur, vehementiſſimos, & neutiquam ceſſantes, ſicque corpori intenſiſſimos habeat. Non ſilendum, in nephriticis navigationem, omnemque maritimam vitam ab Aretæo ſub his verbis commendari: καὶ πλόος, καὶ ἡ ἐν θαλάσσῃ βιοτὴ, ἅπαντα τοῖσι ἐπὶ νεφρῶν ἐστιν ἄκεα. id eſt, *Et navigatio, & vita in mari facta, omnia ſunt nephriticis remedia.*

CAPVT XII.

De Natationis, & Piſcationis effectibus.

NAtationem inter exercitationes apud medicorum gymnaſtas extitiſſe, maximeque omnium ab antiquis in exiſtimatione habitam fuiſſe, *quod homines è periculis maximis,* (ut dixit Plato in Gorgia) *liberaret, eosque ad audendum fortiores, & animoſiores redderet,* [a] jam ſatis monſtravimus: ideo vires ejus perquirere ſolum reſtat. Nam varias hanc quoque differentias habuiſſe reperio: ſiquidem *aut natatio fiebat in aquis ſponte naſcentibus*, aut in aliis: & ſi in aliis, *vel in dulcibus, vel in maritimis:* ſi in dulcibus, *aut fluviis, aut lacubus, aut ſtagnis: atque hæ omnes vel in calidis, vel in frigidis.* Natationem in aquis ſponte naſcentibus, quas omnes calidas eſſe, & [b] Ariſtotelis auctoritas & ratio, & experientia demonſtrant, peractam improbavit Antyllus, tanquam impleat, eam tamen in paralyticis curandis adjumentum præſtare, credidit Cælius Aurelianus, ita ſcilicet adminiſtratam, ut patientibus partibus inflatæ veſicæ adjungantur, quo natandi laborem minuant. Quæ porro in dulcibus aquis efficitur natatio, ad omnia eſt maritima male affectis inefficacior. quamobrem vitanda plerumque eſt: quia, ſi in ea quis diutius immoretur, ei nervi, cum propter frigus, tum propter humiditatem lædentur: ex factis tamen in dulcibus aquis natationibus fluviales minores ſanis corporibus noxas inferunt, potiſſimumque ad inducendum ſomnum ab [c] Horatio Flacco commendantur, ubi ſcribit:

[a] Lib. 3. c. 14.
[b] 24. partic. Prob.
[c] Lib. 2. ferm. Satyr. 1.

——— ——— ter uncti
Trans nanto Tyberim, ſomno quibus eſt opus alto.

perniciosiſſimæ vero ſunt, quæ in paludibus & ſtagnis obeuntur: quoniam vapores putridi una cum humiditate corporis meatus illabentes, non ſolum caput, verum etiam univerſum corpus contaminant. Lacuſtres medio quodam pacto ſe habent: quæ tanto minus inſalubres erunt, quanto lacus, ubi efficiuntur, vaſtiores & puriores apparebunt. Maritima natatio ab Aretæo in dolore capitis antiquato uſurpatur. Ab Ætio ex Galeni mente in narium obturatione, & odoratus læſione, ſi aſſidue fiat, probatur. A Celſo vero, & ab Antyllo hydropicis, ſcabioſis, & quos exanthemata infeſtant, itemque elephantiaſim patientibus, & quorum crura, aut aliquæ aliæ corporis partes defluxione tentantur, accommodata reputatur. facit quoque ad eos, qui ex alimento fructum non ſentiunt. & ideo non immerito Cælius Aurelianus natationes maritimas in paralyticis, ut etiam Celſus ſtomachicis, jecoroſis, lienoſis, cachecticis ex uſu eſſe ſcriptum reliquit. verumtamen non poſſum non ſumma admiratione teneri, quomodo is auctor natationes ſub dio factas in capitis dolore, atque etiam in epilepſia laudaverit: cum Antyllus non ſolum marinam natationem, ſed qualemcunque aliam capiti nocere tradiderit. quod ſimiliter ipſa ratio perſuadere videtur, demonſtrans, tum ſitum ipſum natantium, tum continuas ex aquis emanantes exhalationes caput replere, ac male afficere. Illud hoc in loco ſilendum non eſſe duco, quod magnus philoſophus [a] Ariſtoteles in problematibus ſcriptum reliquit, videlicet, *in mari facilius, quam in fluviis natari: propterea quod qui natat, ſedulo aquæ adnitendo natat; adniti autem ad id firmius poſſumus, quod corpulentius eſt: unde cum aqua marina fluviali ſit corpulentior, craſſior, & ad renitendum validior, magis natantes adnitentes ſibi ſuſtinet.* idem XXIII. problemat. ſcribit *natatione in mari magis corpora evacuari, quam curru*, quod an intelligendum ſit de evacuatione per alvum, ut interpretatur Gaza, an potius de totius corporis diſſipatione, non ſatis ſum curtus, cum aquam ſalſam alvum reſtringere clare adverſus vulgarem

[a] 23. partic. prob. 13

rem opinionem afferat Hippocrates lib. de aëre, aquis & locis, quod si facit intus accepta, multo magis facere debet ejus vapor extrinsecus illatus in corpus. Est præterea de quacunque natatione animadvertendum, paucos diuturnos morbos reperiri, in quibus ulla perfecte apta sit, & ob id perraro, ac solum æstate adhibenda erit natatio, quando gracilem reddere, per halitum evocare, firmare, calefacere, attenuare, hominemque tandem injuriæ minus obnoxium facere potest. A [a] Plinio scriptum est *luxata hominum corpora, & quadrupedum natando in cujuslibet generis aqua facillime in artus redire.* Natatio calida emollire indurata, calefacere refrigerata credita est, & ob id à Cælio Aureliano in curandis arthriticis commendata, ab Ætio ex mente Galeni in iis, qui cutem corporis densatam habent. at ab ea caput offendi, vires quodam pacto enervari, nemo negaret: quam alio etiam non carere vitio dixit Cælius, videlicet humores fundere, nec ipsos resolvere. Frigida quod intus calorem nativum repellens ipsum validiorem efficiat ciborum optimam & citam concoctionem præstat: exuberantes humores dissipat, & intus refrigeratas partes calefacit. unde jure etiam ipsam in arthriticis laudavit Aurelianus, ea ratione motus, qua Hippocrates frigidam tetano affectis large affusam remedium esse dixit, sicut, & Celsus pro regio morbo laborantibus in æstate, & Herodotus apud Ætium ad evitandum æstum frigidam natationem commendavit. experientia tamen constat, si quis ea frequenter utatur nervos lædi, & interdum surditatem contrahi, quod Agathinus apud [b] Oribasium confessus est. Atque hæc omnia à nobis dicta accipiantur de illis natationibus, quæ ad gymnasticam quidem medicam pertinebant, sed minime semper in gymnasiis exercebantur. illæ vero, quas in gymnasiis ipsis fieri consuevisse in III. libro probavimus, sive in piscinis, sive in amplissimis labris agerentur, duos præcipuos fines secundum opinionem nostram habuerunt, alterum ut motu illo blando, quo natantes agitantur, aqua magis corpora permearet, sicque membra copiosius humectarentur: alterum ut majore voluptate in movendo sese fruerentur: quandoquidem aqua mota, & præsertim balneorum suavi illa attrectatione singularem quandam dele-

[a] Lib. 31. c. 6.

[b] Lib. 6. med. coll. cap. 27.

delectationem affert. De piscatoria exercitatione, quam diximus ex [a] Platonis sententia *nec animo, nec corpori prodesse*, & proinde ab illo optari, *ne juvenes huic incumbant*, pauca verba faciam, tum quia fere sub navigationem reducitur, ut eadem repetere non sit opus: tum quia à medicis prope nullis eam in usu habitam esse constat: nisi quod [b] Avicenna inter debiles exercitationes adnumeravit, quando quis in navicula piscatoria moveatur, & ob hoc piscationem nullam calorem nativum augere credendum est, cum & [c] Aristoteles scripserit, *piscatores marinos, ideo rufo colore existere, quoniam intus frigent, extra vero quasi aduruntur*: habent enim qui in mari piscantur hanc præcipuam commoditatem, quod eorum corpora valde exiccantur, & propterea minime omnium corruptionibus subjiciuntur: quin si putredo aliqua intus lateat, protinus exugitur, consumiturque; ut magna cum ratione scripserit [d] Galenus *piscatorum habitus duros, ac siccos esse, eorumque ulcera perinde exiccata continuo apparere, ac si salita forent*. Quod vero scripsit [e] Suetonius *Augustum interdum hamo piscari consuevisse*, id potius animi laxandi causa, quam valetudinis gratia ab eo agebatur.

a 7 de legib. & in sophista

b Lib. 1. fen. 3. doct. 2. c. 2.

c Sect. 38. prob. 2.

d 1. de simp. med & 5. de comp. med. s. 1.

e In vita August. cap. 83.

CAPVT XIII.

De Venationis conditionibus.

VEnationis exercitationem comparans ludo parvæ pilæ [f] Galenus illud solum inter ipsas discrimen posuisse videtur, quod alter modico apparatu indigeret, & ob id cuivis exercitatu facilis esset: altera vero pluribus instrumentis opus haberet, neque ab omnibus sed ab ingenuis dumtaxat atque divitibus exerceri posset. hoc autem licet Galeni forsan tempestate, atque etiam in aliqua venationis specie temporibus nostris verum foret, nihilominus in majore ejus parte secus rem sese habere compertum est, quando sæpenumero uno, vel duobus canibus, aut paullo pluribus instrumentis rusticos atque pauperes venandi exercitationem frequentare conspicimus. ut hac ratione ipsa minores laudes pilæ ludo non mereatur, neque paucioribus verbis ejus facultates à nobis

f Libro 2. de parvæ pilæ ludo.

bis explicari debeant. Cum enim [a] Galenus venationem inter ea, quæ ipse exercitationes & opera nuncupavit, recensuerit: cumque illius perspecta natura manifeste monstret, non absque vehementia, magnitudine, atque celeritate ipsam effici, nimirum in qua multæ aliæ exercitationes, cursus videlicet, ambulationes, saltus, jaculatio, vociferatio, & aliæ necessario requirantur, rationi consequens est eam his facultatibus præditam esse, quod corpora vehementer calefaciat, excrementa dissipet, carnes & succos exuberantes minuat, somnos profundos generet, & proinde concoquendis cibis, crudisve humoribus magnopere conferat: quodque ait Xenophon, *auditum ac visum acuat, simulque senectutem retardet.* ob quas egregias facultates illud esse verum existimare debemus, quod [b] Razes Arabs auctor gravissimus ex [c] Galeni sententia memoriæ mandavit, videlicet *in quadam peste contigisse, ut omnes fere perierint, & soli venatores ob assiduam exercitationem incolumes evaserint.* Ceterum quod vehementibus exercitationibus à medicis attributum reperitur, neque venandi labor carere videtur, ut scilicet caput offendendi vi polleat, maxime si importune efficiatur, quemadmodum in IV. de acutorum victu apud illum auctorem legitur. Quantum vero ad particularium venationis specierum qualitates attinet, de duabus solum verba faciam, tamquam in his solis tota venandi ad sanitatem, aut ægritudinem pertinens facultas consistat: illæ sunt, *equestris*, ac *pedestris*: nam sciunt omnes, quamlibet venationem, sive canibus, sive retibus, sive avibus, sive arcubus, sive aliis instrumentis exerceatur, ab hominibus agi, qui aut pedibus propriis eant, aut equis insideant. Equestrem igitur (ita liceat mihi appellare) venationem exercentes, cum modo currentibus equis, modo gradientibus agantur, modo vociferare, modo quiescere cogantur, omnibus partibus laborare videntur, & iccirco multi hac exercitatione crediderunt corroborari pectus, stomachum, intestina, dorsum, atque crura: ego vero eam evitare illis præcipio, quibus caput faciliter offenditur: quibus fractionis venarum in pectore periculum imminet, quibus lapilli in renibus aggregantur, quibus peritonæum debile, aut ulla herniæ suspicio est, &

[a] 2. de tuend. valet. cap. 8.

[b] In 3. com. tra. 13. cap. 2.

[c] Lib de puero epilep. com. 115.

quibus tandem universus corporis habitus calorem plusquam mediocrem obtinuit; siquidem multos videre licet venatores, quos partim ob clamores, partim ob motus violentiam similes morbi occuparunt, & quandoque ad interitum deduxerunt. qua de re prudenter [a] Martialis Prisco, ne veredo (erat is equus velociter currens) in venatu uteretur, consuluit hisce versibus:

[a] Libro 12. epigr. 14.

Parcius utaris, moneo, rapiente veredo
Prisce, nec in lepores tam violentus eas.
Sæpe satisfecit prædæ venator, & acri
Decidit excussus, nec rediturus equo.
Insidias & campus habet, nec fossa, nec agger,
Nec sint saxa licet, fallere plana solent.
Non deerunt, qui tanta tibi spectacula præstent:
Invidia fati sed leviore cadant.
Si te delectant animosa pericula, Tuscis,
(Tutior est virtus) insidiemur apris.
Quid te frena juvant temeraria? sæpius illis,
Prisce, datum est equitem rumpere, quam leporem.

Porro venatio pedestris eadem fere commoda & incommoda in equestri reperta continet, nisi quod dum cursibus, ac saltibus feras insectatur venator, per montes, per valles, per devia, per silvas, per saltus, minori certe periculo, quam in equestri, subjicitur: at majori labore afficitur, magis incalescit, magis pedes, & crura corroborat: præter hæc libidinis stimulos, coërcet, quando [b] Hippolytum studio virginitatis hoc venationis genus exercuisse ferunt. Excitat quoque venatio appetitum, sicut coquus ille Dionysio dapes aversanti respondit, ipsi defuisse laborem venatu, qui appetitum generasset. Neutra tamen, quod vehementior existat, senibus, aut debilibus accommodata invenitur, sed illis tantum, qui robustas omnes corporis partes sortiti sint, quique optime valeant. ut non absque judicio summo [c] Cornelius Celsus dixerit, *sanum hominem, & benevalentem modo navigare, modo venari debere.* quod si [d] Plinius nepos sanitatem suam venationi, quam ruri in Tuscis obibat, aliquando acceptam retulisse videtur, judicandum est, aut illa

[b] Seneca in tragœd.

[c] Lib. 1. c. 1.

[d] Epist. 6. libro 5.

illa moderatissime usum fuisse, aut potius corpore robusto, ac sano ita valuisse, ut nullo pacto à tanti laboris vehementia læderetur. Erit itaque omnibus hanc exercitationem inire cupientibus duo necessarium diligenter considerare, primum an corporis robore polleant, inculpataque sanitate fruantur: secus, ne gravissima pericula sustineant, jure dubitandum videtur: secundum, numquid modestia quadam & jucunditate, aut potius citra delectum ullum, & casu quodam, ut plerumque fit, venationi operam navent. Quicumque enim suarũm virium, aëris, temporis, quantitatis, loci, & modi rationem aliquam habere volunt, multa profecto eorum malorum vitare possunt, quibus ceteri, casu sese exercentes, subjiciuntur: eo magis, quod venatio illud præcipuum in se habet, quod nulla alia exercitatio in eum modum obtinuisse apparet, ut scilicet totum fere diem non raro sibi requirat. unde aut venatores inter exercendum cibum capere, & à cibo magno labores aggredi coguntur, quo valetudini nihil perniciosius esse potest; aut tota die jejunant, quod tametsi fortasse minus offendat, neque tamen ipsum noxa penitus caret, quando præter consuetudinem illud efficitur, necnon postea usque adeo præ fame exaturantur, ut ventriculum in concoquendo mirum in modum fatigent, sicque & cruditatis, & alia innumera mala subeant.

Artis gymnasticæ finis.

ELENCHVS AVCTORVM

quorum fide & testimonio hi libri de arte Gymnastica conscripti sunt.

A.

ÆGineta (Paulus) 92. 93. 114. 125. 175. 200. 284.
Ælianus. 201
Æschines. 195
Æschylus. 137. 344. 346
Ælius Stilo apud Festum. 216
Ælius Amidenus. 4. 34. 112. 113. 166. 208. 224. 230. 231. 234. 266. 282. 291. 296, 302. 304. 313. 316. 318. 319. 324. 333. 337. 344. 348. 352. 354. 355. 357. 359. 367. 368. 370. 371. 372. 374. 378. 383.
Afranius. 39
Alexander. 36. 64. 166. 308. 326. 332. 346. 357. 362. 368. 374. 375. 376. 379.
Ammianus Marcellinus. 220
Angelus Politianus. 201. 349
Antyllus. 119. 121. 123. 124. 128. 130. 150. 159. 161. 191. 197. 206. 211. 214. 218. 224. 226. 231. 240. 264. 266. 267. 281. 308. 309. 310. 318. 319. 324. 325. 326. 331. 332. 335. 339. 345. 346. 354. 357. 360. 364. 367. 368. 370. 371. 372. 376. 377. 380.
Apuleius. 4. 60
Arati vetustus interpres. 224
Aretæus. 124. 150. 172. 306. 309. 315. 319. 324. 327. 336. 338. 339. 348. 356. 372. 373. 379. 381. 382
Arati vetustus interpres. 224
Aristophanes. 165
Aristophanis interpres. 165
Aristoteles. 11. 12. 14. 17. 35, 45. 61. 64. 92. 93. 100. 101. 106. 108. 112. 135. 137. 139. 148. 150. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 164. 184. 186. 188. 189. 196. 204. 205. 206. 208. 209. 212. 213. 238. 239. 240. 241. 244. 245. 252. 255. 267. 270. 272. 275. 276. 277. 278. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 292. 293. 295. 297. 303. 312. 315. 318. 319. 320. 321. 325. 333. 338. 340. 343. 351. 352. 360. 362. 363. 367. 369. 379. 381. 382. 384.
Artemidorus. 162
Asclepiades. 249. 252. 266. 267. 300. 353. 373. 377.
Athenæus. 20. 32. 36. 55. 64. 66. 67. 69. 74. 79. 83. 85. 86. 87. 118. 120. 121. 122. 133. 136. 137. 143. 149. 172. 193. 195. 221. 235.
Averroës. 114. 253. 271. 340. 345. 354.
Avicenna. 8. 34. 113. 114. 134. 166. 200. 201. 203. 208. 215. 220. 224. 226. 234. 235. 237. 254. 286. 289. 296. 307. 345. 348. 349. 351. 354. 358. 359. 365. 369. 372. 374. 378. 380. 384.
Ausonius. 49. 374

B.

BAccius (Andreas) 43
S. Basilius. 91. 108. 109
Blondus. 22
Budæus. 19. 36. 41. 111. 162. 197

Cælius

C.

CÆlius Aurelianus. 92.107.124. 126. 134. 148. 172. 184. 187. 191. 198.203. 208. 210. 211.212. 216.224.229.234.235. 241. 267. 301. 304.309. 310.312. 316. 318. 319. 322. 325. 331. 332. 333. 336. 337. 343. 345. 346. 349. 353. 355. 356. 357.359. 361. 363. 368. 370. 372. 374.375. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383.
Cæsar (Iulius.) 110. 208
Capitolinus (Iulius.) 57. 58.60.66.73. 148. 195. 279. 288.
Casaubonus. 78
Cassius Iatrosophista. 320. 333. 352
Cassianus (Ioannes) 107.109.110.152
Cassiodorus. 27. 58
Cato. 335
Cicero. 20. 21. 39. 40. 44. 46. 56. 59. 64. 86. 90. 92. 102. 153. 182. 193. 213. 215. 328. 330. 363.369
Catullus. 32. 39
Celsus. 20. 46. 47. 60. 92. 93. 111. 130. 209. 210. 231. 252. 259.266. 267. 279. 280. 296. 301. 304. 309 310. 313. 319. 321. 332. 335. 336 337. 338. 348. 359.360. 363. 368. 369. 371. 372. 373. 374. 376.378. 379. 382. 386.
S. Chrysostomus. 110
Ciacconius (Petrus.) 77
Clemens Alexandrinus. 54. 57. 74. 87. 92. 105. 107. 110. 111. 121. 146. 263.
Columellæ. 46. 74. 135. 195. 296
Cornarius. 124. 162. 280
Q. Curtius. 375
D. Cyprianus. 38, 57. 171. 194

D.

DIocles. 18. 353
Diodorus. 37
Dion Cassius. 57. 193. 226.233.241
Dionysius Areopagita. 196
Dionysius Halicarnassæus. 103. 111. 133.
Dioscorides. 34. 39

E.

EPiphanius. 35
Erasistratus. 9. 10. 184.249.252
Erasmus. 205
Erotianus. 17. 113. 139. 144
Euripides. 103
Eusebius. 19 191
Eustathius. 20. 83. 111. 121. 125. 143. 168.

F.

FAber (Petrus. 78
Festus (Sextus Pompeius) 102. 216. 238. 241.
Firmius (Iulius) 246
Flaccus. 54. 67. 153
Fuchsius. 124

G.

GAlenus. 2. 5. 7. 8. 9. 10. 11. 12.14. 15. 18. 19. 26. 27. 28. 29. 31. 32. 34. 35. 37. 39. 40. 41. 42.43.44.45. 47.53.55.58.61.63. 64. 74. 75. 86. 91. 92. 93. 97. 98. 99. 100. & fere singulis paginis usque ad finem.
Gajetanus. 67
Gaza. 382
Gellius. 56. 74. 151. 193. 234. 357
Genesis. 82. 143
Glossarium antiquum. 162

Guillandinus (*Melchior.*) 23
Guljelmus Choulus. 31. 171

H.

Hegesippus. 182
Heliodorus. 37
Hermippus apud Athenæum. 196
Herodianus. 104. 177
Herodotus medicus. 2. 117. 224. 226. 230. 231. 232. 235. 266. 383.
Hesiodus. 55
Hesychius. 200
D. Hieronymus. 35. 57. 111. 166
Hippocrates. 5. 9. 35. 36. 43. 59. 91. 101. 106. 109. 111. 113. 125. 148. 151. 172. 176. 177. 186. 221. 225. 234. 251. 252. 254. 255. 257. 258. 266. 267. 268. 271. 274. 277. 278. 280. 284. 286. 287. 291. 302 306. 312. 313. 314. 316. 317. 318. 321. 322. 323. 324. 330. 331. 337. 339. 352. 360. 367. 370. 383.
Homerus. 1. 16. 34. 63. 71. 111. 118. 137. 166. 168. 172. 177. 361. 362.
Horatius. 36. 47. 63. 66. 69. 72. 75. 110. 126. 151. 176. 215. 219. 289. 310. 381.

I.

S. *Ioannes.* 242
Iosephus. 20. 83. 313
Isidorus. 60. 63
Iustinus Martyr. 42
Iulianus Imperator. 6
Iuvenalis. 26. 28. 45. 47 52. 54. 56. 94. 137. 192. 196. 198. 201. 209. 215. 222. 229. 233. 340.

L.

Laërtius. 21. 58. 96. 102. 104. 280.
Lambinus. 65. 66
Lampridius. 30. 42. 44. 57. 148. 158. 225. 230. 236. 238. 288.
Lapis Rhamnusianus. 65. 66. 67. 69. 70. 79.
Leviticus. 85
Liber Hester. 81
—— *Iudith.* 82
—— *Regum.* 82. 84
—— *Tobiæ.* 82
Lipsius. 190
Ligorius (*Pyrrhus.*) 21. 26. 52. 65. 91. 93. 153. 164. 168. 183. 206. 219.
Livius Andronicus. 102
S. Lucas. 75. 80
Lucianus. 9. 13. 20. 21. 36. 37. 40. 67. 118. 137. 139. 157. 195.
Lucilius. 40. 67. 141. 215. 241. 369

M.

Macrobius. 87
Maldonatus. 80. 81
Manutius (*Aldus*) 233
Marcilius Ficinus. 42. 279
Martialis. 19. 20. 22. 28. 32. 35. 36. 37. 38. 43. 46. 47. 50. 52. 55. 57. 58. 59. 67. 72. 86. 94. 106. 109. 128. 129. 130. 133. 134. 148. 168. 182. 187. 209. 215. 216. 218. 222. 228. 229. 230. 237. 241. 264. 275. 288. 309. 326. 369. 386.
Metrodorus Scepsius apud Athenæum. 32.
Mocenicus (*Aloysius.*) 23
Muretus. 92

N.

Naugerius (*Andreas.*) 233
Nicolaus Damascenus. 193
Nonius. 26. 39. 126. 183. 184

Octa-

O.

Octavius Pantagathus. 22. 65
Olympiodorus. 98
Oribasius. 39. 44. 45. 50. 54. 105. 119. 123. 128. 148. 161. 171. 191. 197. 206. 214. 231. 239. 281. 291. 296. 308. 312. 313. 222. 323. 330. 335. 337. 345. 354. 361. 364. 371. 377. 380. 383.
Ovidius. 38. 45. 64. 134. 140. 153. 175. 182. 223.

P.

Pacuvius. 178
Palladius (Andreas.) 23
Pamelius. 27
Pancirolus. 79
Panvinius (Onuphrius. 12. 65. 223
Papinianus. 48
D. Paullus 110. 159. 192
Paullus Rhamnusius. 65
Paullus medicus. 121. 166. 302. 308. 324 340. 354.
Pausanias. 20. 21. 36. 37. 102. 151. 158. 159. 172. 196. 200. 210. 286. 326.
Persius. 34
Petronius. 131. 182
Petrus Apponensis. 277. 284. 340
Phædrus. 42
Philander. 31. 63
Philostratus. 287
Pindarus. 173
Pindari interpres. 161. 171
Pinellus (Ioannes Vincentius.) 23
Plato. 1. 9. 10. 13. 14. 17. 20. 21. 29. 40. 42. 63. 91. 97. 98. 99. 105. 109. 110. 115. 116. 117. 119. 120. 136. 137. 140. 144. 150. 151. 158. 160. 174. 175. 176. 180. 183. 184. 185. 186. 188. 191. 192. 196. 197. 203 204. 209. 212. 221. 223. 225. 231. 237. 243. 248. 251. 254 256. 272. 279. 352. 362. 381. 384.
Plautus. 18. 22. 31. 38. 39. 72. 90. 107. 126. 141. 143. 146. 150. 188. 225. 237. 320.
Plinius Major. 2. 5. 28. 30. 34. 35. 36. 40. 48. 50. 53. 63. 64. 65. 66. 86. 87. 90. 101. 107 110. 136. 137. 142. 143. 146. 149. 157. 161. 171. 174. 177. 178. 182. 183. 193. 194. 211. 212. 221. 224. 225. 226. 231. 232. 235. 236. 245. 252. 290. 348. 352. 368. 373. 377. 380.
Plinius minor. 20. 32. 41. 42. 44. 45. 47. 60. 183. 189. 222. 227. 230. 235. 240. 245. 272. 285. 287. 309. 343. 356. 359. 374. 376. 380. 386.
Plinius Valerianus. 106
Plutarchus. 4. 8. 9. 15. 19. 31. 36. 40. 48. 50. 53. 63. 64. 65. 66. 86. 87. 90. 101. 107. 110. 136. 137. 142. 143. 146, 149. 150. 153. 157. 158. 188. 192. 193. 201. 210. 211. 225. 226. 235. 249. 287. 302. 311. 313. 318. 338 341. 354. 357. 358. 359. 361. 380.
Polybius. 236
Polybus. 10. 248. 250. 274. 284. 306.
Pollux (Iulius.) 33. 38. 48. 52. 74. 91. 99. 121. 123. 137. 144. 160. 165. 200. 203.
Porphyrius. 5. 252
Posidonius. 54. 197. 200. 342. 363
Priscianus (Theodorus.) 39. 312. 316. 319. 322. 368. 373. 378.
Proclus. 56
Propertius. 29. 126. 131. 152. 165. 182. 216.

Quin-

Q.

QVintilianus. 119. 171

R.

RAzes. 245. 385
Rhodiginus (Cælius) 95
Rufus Ephesius. 313. 319. 324. 340. 342

S.

SAllustius. 158
Salmeron (Alphonsus) 88
Salvianus. 216
Scaliger. 201
Scribonius Largus. 4. 193. 332. 348
Seneca Philosophus. 4. 26. 35. 38. 43. 49. 50. 54. 58. 67. 86. 92. 94. 95. 96. 109. 118. 131. 149. 159. 161. 177. 197. 228. 231. 240. 359. 372.
Seneca Tragicus. 386
Servius. 21. 79. 83. 104
Sextus Empyricus. 103
Sidonius Apollinaris. 38
Silius Italicus. 175
Solon apud Lucianum. 9. 13. 20. 166. 195.
Sophocles. 287
Soranus Ephesius. 284. 300. 370.
Sosicles. 144
Spartianus. 59
Statius. 43. 49. 94. 175.
Stobæus. 34
Strabo. 2. 108. 137
Suetonius. 27. 28. 38. 41. 44. 67. 86. 96. 126. 148. 177. 210. 216. 224. 229. 236 309. 323. 335. 368. 375. 384
Suetonii interpres. 105
Suidas. 21. 37. 94. 118. 159

T.

TErentius. 27. 39. 150. 198
Tertullianus. 27. 107. 110. 144. 229. 230. 240.
Themison. 184. 300. 368
Themistius. 146
Theodoretus. 195
Theophrastus. 67. 161. 162. 164. 209. 278. 286. 321. 325.
Thomas Linacer. 128
Tibullus. 4
Toledus Cardinalis. 80. 81
Turnebus. 66. 220

V.

VAleriola. 124
Valerius Flaccus. 54 67. 153
Valerius Maximus. 63. 64
Varro. 2. 18. 22. 26. 45. 56. 63. 66. 67. 74. 86. 184. 240.
Vegetius. 13. 53. 98. 158. 160. 174. 175. 176. 177. 183. 188. 196. 197. 239.
Velleius Paterculus. 52. 72
Victorius (Ioan. Baptista.) 168
Victor (Publius.) 58
——— Petrus. 168
Virgilius. 39. 81. 82. 153. 165. 175. 218. 237. 310. 316.
Vitalis Medicæus. 82
Vitruvius. 17. 20. 22. 23. 27. 29. 30. 32. 38. 41. 42. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 56. 59. 60. 63. 85. 108. 125. 159. 165. 176. 181. 182. 183. 279. 280. 281.
Vlpianus. 41. 103
Vopiscus. 179
Vrsinus (Fulvius) 77

X.

XEnophon. 9. 42. 91. 98. 118. 119. 139. 140. 142. 183 184. 188. 213. 218. 223. 226. 239. 242. 244. 254. 256. 279. 335. 362. 385.

IN-

INDEX LOCVPLETISSIMVS RERVM OMNIVM MEMORABILIVM QVÆ IN HOC OPERE CONTINENTVR.

A.

ABies est materia curribus faciendis apta. pag. 225
Abraham ut Deus ab Alexandro Severo colebatur. 238
Academia Platonis. 21
Accubitus consuetudo unde manarit. 63
Accubitus virorum forma qualis fuerit. 64 & seqq.
Accumbentium numerus quis esset. 66
Accumbentium imagines. 61. 62. 68
Achilles suos milites disco exercebat, ne ocio torpescerent. 166. 177
Acidum ructantes vociferatione juvantur. 355
Adolescentes cur ad gymnasia accedebant. 27
Adorantes erecti ex lege stabant. 187
Æger nullus ex aliquorum sententia est exercendus. 266
Ægroti priscis temporibus palam exponebantur, & qua de causa. 2
Ægyptus, Homero autore, multas herbas ac medicamenta habuit. 1
Aër est ex extrinsecus corpori accidentibus. 7
Æsculapius Epidaurius multum artem medicam illustravit. 2. Jaculationis & medicinæ Deus ab antiquis habitus. 176. venatione summopere delectabatur. 242. jaculationi ab antiquis præpositus. 328. sanis postpositis, solis morbosis ac languentibus opem ferebat. 2
Ætas in exercitatione est consideranda. 274
Aglaïtades erravit, risum dicens neque corpori, neque animo prodesse. 213. 362
Agonistarcha quis fuerit. 91
Albati erant una factio Romana. 221
Aldus Manutius juvenis eruditissimus. 233
Alexander Severus imperator exercitationis causa aliquando piscabatur. 238. quos Deos coleret. *ibid.* ad majorum effigies sacra faciebat. *ibid.* ejus exercitia post lectiones quæ fuerint. 30. idem balnea virorum ac mulierum separavit. 57. fere semper frigida lavatione utebatur, raro calida. 44. noluit ingenuos cursu exerceri. 158. nemora publica thermis junxit. 182. qua victus ratione Lampridio authore uteretur. 289
Alexander Macedonum Rex quid ante cibi sumptionem ageret. 287 propter cruris vulnus lectica in militari expeditione utebatur. 375

Alipilus in gymnasiis quis esset, & quid ageret. 94
Alipta quisnam esset. 93
Aloysius Mocenicus Francisci F. laudatur. 23
Ambulatio sub dio facta, ambulationi in porticu factæ à Celso præfertur. 336
Ambulatio subdialis multas habet species. *ibid.*
Ambulatio sub sole, vel in umbra facta ab authoribus diversis diversimode accipitur. 337
Ambulatio sub sole minus lædit, quam statio, & qua de causa, ex Aristotelis sententia. 338.343
Ambulatio in umbra facta, quænam sit bona. 338
Ambulatio per arbores rore suffusas facta lepram facile inducit, & cur. *ibid.*
Ambulatio ante cibum fieri debet, & qua de causa. 339
Ambulatio post cenam quibus conveniat. *ibid.*
Ambulationes quænam secundum Aristotelem sint faciliores. 280
Ambulationes tum ascendendo, tum descendendo factæ qua de causa laudentur. 335
Ambulationis matutinæ & vespertinæ effectus qui sint. 339
Amicus Bibriciorum Rex cestu claruit, & fuit à Polluce interfectus. 153
Ammon apud Ovidium cestu valuit. *ib.*
Amphitheatrum quid fuerit apud Romanos 190. cui usui dicatum. *ibid.*
Amphitheatrorum Titiani, & Veronensis figuræ expressæ *ibid.*
Andreas Baccius vir multæ doctrinæ. 43
Andreas Palladius Architectus peritissimus. 23
Angina laborantes luctam effugiant. 313
Animus sine corporis auxilio nihil laude dignum efficere potest 14
Annæus Gallio sanguinem expuens navigatione sanus factus est 235
Antheus secundum Platonem fuit luctationis artis auctor. 146
Antiochus medicus quo exercitio uteretur. 272
Antiochus medicus vehiculo gestabatur. 374
Antiqui bis in die, an semel saturarentur. 61
Antiqui in stratis cenabant. 63
Antiqui omnes voluptates in conviviis excogitarunt. 74
Antiquorum mos vinciendi tempora in cena. 69
Antiquorum studium in cibis ac potibus delicatissimis coquendis magnus fuit. 74
Antiquorum scripta quonam modo interierunt. 213
Antiquorum major pars mane vel nihil, vel exiguum quid sumebat. 289
Antiquorum major pars in vespere solum saturabatur. 75
Antoninus Pius Imperator balneum populo sine mercede constituit. 55
Aphorismi Hippoc. explanatio. 275
Apodyterium in palæstra quid fuerit. 46
Apollini cur Athenienses gymnasium consecrarunt. 8
Apollo jaculationis & medicinæ Deus ab antiquis indicatus. 176. jaculationi ab antiquis est præpositus, & quare. 328

Apollonius ut Deus ab Alexandro Severo colebatur. 238
Apoplectici Tralliani sententia lectica uti possunt, & qua de causa. 376
Aporraxis quid. 123
Apostemata in pectore rupta habentes vociferatione juvantur. 355
Apricari quid faciat. 189
Apuleius Celsus in Sicilia quendam à cane rabido morsum curavit. 4
Aqua est ex extrinsecus corpori accidentibus. 7
Aquæ formido, Pompeio vivente, primo se nobis manifestavit. 4
Aquæ omnes sponte nascentes calidæ sunt Aristotele authore. 381
Aquarium quid esset. 49
Aquis medicatis etiam utebantur in lavatione ad voluptatem. 53
Archigenes fuit Hadriani Imperatoris archiater. 368
Archimedes sæpe figuras mathematicas in corpore uncto designabat. 34
Aristotelis sententia de gymnastica & pædotribica. 11. ejus sententia de arte gymnastica. 14. ejus sententia de motu post cibum. 285
Ars gymnastica, Galeni sententia, est maxima pars facultatis conservatricis. 8. quibusnam rebus perficiatur. *ibid.* quomodo scientia à Galeno vocetur. 11. quidnam circa corpus humanum operetur. 13 ad bonum corporis habitum acquirendum, ac sanitatem conservandam maxime prodest multorum testimonio 14. homini est naturalis. 15. quo tempore inceperit. *ibid.* quomodo ordinem ac regulas acceperit. 17. 89
Ars conservatoria qualitate, quantitate, occasioneque perficitur. 7
Ars medica qua ratione conjecturalis efficitur & quasi incerta. 290
Artis gymnasticæ definitio. 11. 248 ejus finis. 12. ejus apud antiquos existimatio. 14
Arthriticos deambulatio lenis, & remissa juvat, & vehemens lædit. 332
Arthriticos gestatione curabat Asclepiades. 373
Arthriticos natatio frigida juvat, & qua de causa. 383
Asclepiades Prusiensis orator, & medicus clarus. 60. per inediam trium aut quatuor dierum multos affectus curabat. 252. infirma corpora variis exercitationibus molestabat, ut hominum favorem aucuparetur. 266. 300. lectis, & balneis pensilibus in ægris curandis utebatur. 231. 377
Asclepiadem Soranus reprehendit, quod phreneticos cantu curare profitebatur. 358
Assa in balneo quid esset. 46
Asthmaticos cursu vestibus laneis facto Theodorus Priscianus curabat. 322. Cælius Aurelianus spiritu retento. 353. & vociferatione. 355. Asclepiades gestatione. 373
Athenæum quis locus fuerit. 21
Athenienses cur Apollini gymnasium consecrarunt. 8. post Lacedæmonas gymnasia invenerunt 21
Athenienses juvenes quid agerent, ut intrepidi ad vulnera fierent. 195
Athletæ in gymnasio se exercebant. 27. quibus cibis uterentur. 100. quo nomine à Platone vocentur. 101. cur pallidi fiant post labores ex Aristotelis sententia. 108. à ve-

nere prorſus abſtinebant. 109. ambulationibus non utebantur. 183. adverſus palum ſe exercebant. 196. ex ſpiritus cohibitione non parum auxilii capiebant. 205. ſtatim poſt exercitationem potum vitabant, & qua de cauſa. 287. frequentiſſime utebantur pugilatu, lucta & pancratio. 316. oſtentationis etiam gratia ſpiritum retinebant. 205
Athletæ ſimplici nomine dicti qui ſint. 99
Athletarum victus ratio quæ eſſet. 105
Athletarum remunerationes. 13. horum ægritudines ſecundum Galenum. 109
Athleticæ finis. 12
Atrophia laborantes vociferatione liberantur. 355
Atrophiam geſtatione curabant Theodorus Priſcianus & Aretæus. 373
Attonitos aliquo ſtupore Ætius geſtatione curabat. 375
Author hujus operis cur de gymnaſiis ſcribere ſibi propoſuerit. 7. 8
Auditus ſpiritu retento melior fit. 352
Aves in aëre ſtare apparentes an aliquo modo moveantur. 185
Averroës reprehenditur, qui cenſuit morboſa corpora quotidie ad ſudoris initium eſſe exercenda. 271
Averroïs ſententia de iis qui exercitationem dimittunt. 253
Auguſtus Imperator lege ſancivit, ut milites educerentur ambulatum in menſe. 183. ſcimpodio quandoque vehebatur. 233. folle ſe exercebat, & quare. 309. in fine deambulationis ſubſultim currere videbatur. 323. coxendice, femore, & crure ſiniſtro laborans ambulatione in arena, maxime profunda, ſe exercebat, & quomodo. 335. poſt cenam lectica lucubratoria utebatur. 375
Aurelianus Imperator thermas hyemales in tranſtyberina regione fecit. 279
Aurium dolorem patientes lucta lædit. 313
Aurium dolore vexatos geſtatione Galenus Trallianus & Ætius curabant. 374
Axes curruum ex ulmo, illice, & fraxino fiunt. 225

B.

Baliſta quale inſtrumentum fuit. 176
Balnea multum calida Galeni tempore in deſuetudinem abierunt. 50. eadem non eundem finem habent. *ibid.* ſemper ante ſolis occaſum claudebantur, nec unquam ante auroram aperiebantur ante Alexandri Severi tempora. 58
Balneis calidis, tepidis, & frigidis antiqui diverſa ratione utebantur. 54
Balneis penſilibus Aſclepiades in ægris curandis utebatur. 231. à Sergio Orata ſunt inventa. 232
Balneis inſervientia quænam eſſent. 43
Balneorum ſitus ſecundum Vitruvii ſententiam. 49. 50. eorum magnitudo, mobilitas, immobilitas, figura. 52
Balneorum aër extrinſecus & intrinſecus. 49
Balneorum hora quæ fuerit. 58
Balneum Gymnaſiorum. 43

Balneum loca constituentia quænam essent. *ibid.*
Balneum *res quadrantaria* cur vocetur. 54
Baptisterium in balneo quid esset. 44
Bellerophon fuit equitationis inventor. 221
Bigis Plato animas assimilavit. 225
Bigæ in publicis sacris frequentissime certaverunt. *ibid.*
Blondi Foroliviensis error de thermis. 22
Botularii in gymnasiis botulos vendebant. 95
Brachia, dum quis manibus vacuis currit, quoddammodo convelli videntur. 325
Brachia discus corroborat. 327
Brotheas apud Ovidium cestu valuit. 153
Budæus fallitur. 19
Budæi error. 197
Budæus defensus à Cornario. 162

C.

Cachecticos natatio maritima juvat. 382. & vociferatio. 355
Cælum meridianum quale sit ex Vitruvii sententia. 28
Cæsar Augustus exercitationis causa aliquando piscabatur. 238. 384
Cajus quidam cæcus, quomodo oraculo indicante, cæcitate fuerit liberatus. 2. 3
Calicrates armatus currendo bis vicit. 159
Calidarium in balneo quid esset. 46
Callimachus statuarius *cacirotechnus* cur sit dictus. 161
Calor naturalis per exercitationem exoneratus multitudine excrementorum fit robustior. 251
Calor debilis ex motu moderato excitatur, ex immoderato extinguitur. 267
Calor nimius exercitationes prohibet. 283
Calor nativus exercitatione est excitandus & qua de causa. *ibid.*
Calidi homines vel parum vel nihil exerceri debent, & qua de causa. 276. 294
Campus Martius Tyberi vicinus erat, & qua de causa. 239
Canes rabidi in Sicilia plurimi fiunt. 4
Cantoribus spiritu retento peritonæum rumpitur. 353
Cantus exprimit rerum similitudines. 135. à vociferatione differt. 357
Capita detecta, à sole multum læduntur, & qua de causa. 344
Capite cooperto antiqui sacrificabant. 188
Capite male affectos ex Antylli sententia multa deambulatio juvat. 332. item deambulatio facta calcibus incumbendo. 333
Capitis gravitate laborantes post motum leniter factum levantur, post cursum magis laborant ex Cassii medici sententia unde fiat. 320
Capitis dolorem inveteratum Aretæus manuum gesticulatione curabat. 306
Capitis circumvolutiones vertigines pariunt. 309
Capitis dolorem luctatione jugi & magistro adhibito facta Cælius Aurelianus curabat. 312. & tali dolore laborantes currere vestitos jubebat. 322. & deambulare. 331
Capitis dolore laborantes vehiculo per longam viam Cælius Aurelianus

vehi debere judicavit, & qua de causa. 375
Capiti male affecto vociferatio obest. 356
Caput debile lædit saltatio. 306
Caput dolens haltere læditur. 326
Caput læditur ambulatione ex motu, & quiete facta, & quare. 333
Caput majores nostri fere nunquam tegebant. 344
Carcere detenti qua exercitatione possint uti. 253
Carnes exercitatorum caseo coagulato: non exercitatorum verò caseo nondum bene coagulato comparat Galenus. *ibid.*
Carnis multitudinem deambulatio aufert. 331
Carnis multitudo qua ratione à Cælio Aureliano minuatur. 349
Carnis multitudinem gestatio Cælio Aureliano authore, removet. 357
Cassius jatrosophista Romæ Cornelii Celsi ætate medicinam summa cum laude exercuit. 320
Celtæ post cenam pugna umbratili se exercebant. 197
Cenæ consuetudo apud antiquos. 61
Cenæ hora cur vespertina sit data. 75
Cenæ initio veteres arctius accumbebant, satiati ἐπὶ τὰ πλάγια vertebantur. 65
Cenaturi antiquitus ad dolores capitis ex cibo & potu, & ebrietatem arcendam lineis vinculis frontem & tempora vinciebant, & cur. 69
Centauri quinam sint dicti. 221
Cera digitis emollienda arthriticis datur. 174
Cercio secundum Platonem fuit luctatoriæ auctor. 146
Certamina quomodo inceperint. 15
Cestiphori in gymnasio se exercebant. 153
Cestuum exercitatio. 152. 316
Charmis etiam hyeme aqua frigida lavari hortabatur ægros. 54
Chiron venatione summopore delectabatur. 242
Chorea saltationis nomen unde sit ortum. 142
CHRISTVS ut Deus ab Alex. Severo colebatur. 238
Cibi necessitas undenam proveniat. 250
Cibi superfluitates necesse est, ut è corpore effluant. 251
Cibi pravi non lædunt eos, qui multum exercentur, & qua de causa. 252
Cibi concoctio quomodo cognoscitur. 286
Cibis mali succi utentes homines quomodo se habeant. 259
Ciborum satietas vitari debet. 251
Ciborum inappetentia laborantes lectus pensilis juvat. 378
Cibos fastidientes vociferatione juvantur. 355
Cibus post exercitationem non statim debet assumi, & qua de causa. 286
Cinædi unde dicti à veteribus. 141
Cisius erat vehiculi species. 227. 374
Claudius Cæsar vehiculo undique tecto primus, & quando est usus. 227
Claudius Imperator Harpocrati liberto suo concessit, ut per urbem lectica vehi posset. 229
Claudus secundum Platonem quis sit. 14
Clemens Alexandrinus Antonini, & Severi Imperatorum, & Galeni tempore Romæ floruit. 146

Clitomachus Carthaginensis fuit novæ Academiæ sectator clarus. 106
Cœliacos manuum gesticulatione curabat Aretæus 306. & vociferatione 355. & exercitatione inter myrtos, lauros, & thymum facta. 373
Coïtu usuri vespere non cenabant. 62
Coïtus quosdam lædit, quosdam juvat. 255
Colicos Ætio authore lectio alta juvat. 359
Colicos pilæ lusu Cælius Aurelianus curabat. 310 & cursu. 319 & de ambulatione. 333 & spiritu retento. 331. Asclepiades gestatione. 373
Commodi Imperatoris filius in palæstra in ægritudinem incidit. 31. 312
Commodus Imperator jaculatione excelluit. 177
Comitiales luctam vitare debent. 313
Concamerata sudatio in palæstra ubinam erat. 24
Concoctionem impedit exercitatio ex Erasistrati sententia. 250
Concoctio & à quiete, & ab exercitatione moderate facta multum juvatur. 251
Concoquentes difficulter vociferatione juvantur. 355
Conisterium in palæstra ubinam erat. 23. 38
Conservativa medicinæ pars à quibusdam sola digna videtur, ut nomine medicinæ nominetur. 6. à quibusdam in tres patres est divisa. 7
Conservativam constituentia quatuor nominibus à medicis comprehenduntur. *ibid.*
Constantini Imperatoris tempore accipitres edoceri cœperunt. 246
Consuetudinem permutantes valde læduntur. 258
Consuetudo magna ex parte convenit naturæ exercitati corporis. *ibid.*
Consuetudo mala quomodo ex Hippocratis sententia sit mutanda. 260
Consuetudo exercitii quantum prosit. 274
Consuetudo in omnibus est conservanda. *ibid.*
Continui solutio quibus rebus accidat. 269
Continui solutioni nullum motus genus convenit, & qua de causa. *ibid.*
Continui solutioni membris ignobilibus contingenti modo quodam exercitatio mediocris convenit. 270
Convalescentes vociferatione juvantur. 355
Convulsionibus capiuntur, qui cursu concitato utuntur & quomodo hoc fiat. 321
Convivis olim frigida, & calida à puero dabatur. 67
Cornarii lapsus. 162
Cornibus boum prisci potabant. 69
Cornelius Celsus jubet, ut in antiquo laterum dolore victu athletico utamur. 111
Corpora ægra an aliquo pacto debeant exerceri. 266
Corpora sicca motibus levibus & moderatis uti possunt. 267
Corpora, quorum unum membrum intemperiem patitur, quomodo sunt exercenda. 268
Corpora ob malam formationem morbosa, quomodo sunt exercenda. *ibid.*

Cor-

Corpora in numero morbosa exercitationibus uti possunt. 269
Corpora ægritudine in situ laborantia nullo exercitationis genere uti debent, & qua de causa. *ibid.*
Corpora senum cur multa excrementa generent. 271
Corpora senum quibus exercitationibus uti debeant. *ibid.*
Corpora multa temperata in sua regione inveniri dixit Galenus. 273
Corpora communiter sana dicta excrementa quotidie generant, ob id exercitationibus indigent. 274
Corpora frigida vehementer, & multum exerceri debent. 277
Corpora humida excrementis abundant, & ob hoc multa exercitatione indigent. 293
Corpora humida à labore suffocari, hæc Aristotelis sententia quomodo sit intelligenda conciliator exponit. 277
Corpora in æstate potius, quam in hyeme sunt exercenda ex Aristotelis sententia. 284
Corpora quibus temporibus sint exercenda & locis. *ibid.*
Corpora calida & humida moderatis exercitationibus indigent. 294
Corpora frigida & humida multis, & vehementibus exercitationibus indigent. *ibid.*
Corpora ab iisdem, quandoque læduntur, quandoque juvantur, prout illis applicantur. 300
Corpora induta minus à sole calefiunt secundum Aristotelis sententiam, & qua de causa. 344
Corpora luxata tum hominum tum quadrupedum natando in artus facillime restituuntur. 383
Corporibus calidis & siccis nullæ immoderatæ exercitationes conveniunt. 267. 277. 293
Corporibus frigidis & siccis exercitationes remissæ conveniunt. 274. 294
Corporis cornositas multis exercitationibus removetur. 304
Corporis habitus ab exercitatione conservatur. 251
Corporis virtutes per exercitationem fortiores fiunt, & expeditiores. *ibid.*
Corporis membra per exercitationem firmitatem & robur acquirunt. *ibid.* & 253
Corporis habitus ab otio destruitur. 251
Corporum tria genera à medicis considerantur, & quæ. 264
Corporum sanorum differentias multas antiqui medici constituerunt. 273
Corpus humanum quo pacto à diversis disciplinis consideretur. 13
Corpus humanum quomodo est artis gymnasticæ subjectum. 14
Corpus nullum quavis intemperie laborans debet vehementi exercitatione exerceri. 268
Corpus perfecta sanitate præditum potius mente considerari potest, quam re ipsa inveniri. 273
Corpuscula à nostris corporibus continue effluunt. 250
Coryceum in palæstra ubinam erat. 23. & quid esset. 32. 125
Corycus quid esset ex Antylli sententia. 123. 309
Cornarius corycum male follem interpretatus est in Hippocratis versio-

ſione. 124. male arguit Budæum. 162
Coxas debiles ſaltatio confirmat. 306
Coxis ex Hippocratis ſententia equitatio eſt inimica. 368
Craneum gymnaſium apud Corinthios. 21
Craſſi quando cibum debent ſumere. 287
Crateri medici ſervus horribili quodam morbi genere captus fuit, quo carnes ab oſſibus cadebant. 5
Cratinus poëta cur ſaltator ſit vocatus. 141
Crepaturas patientes ſaltum debent vitare. 324. & diſcum. 328. & ſpiritum retentum. 353. quomodo fiant. 358
Cricilaſiæ forma ex Oribaſio. 214. ejus utilitas. 364
Criptoporticis antiqui ad deambulandum utebantur, & qua de cauſa. 336
Crito medicus Romæ ſub Trajano floruit. 313
Crudos pilæ luſus lædit. 310
Crura infirma ſaltatio corroborat. 306
Crurum ulcera haltere Galenus curabat. 326
Cruſtularii in gymnaſiis cruſta vendebant. 95
Cubiſtica eſt prima ſpecies ſaltationis. 118
Cunis quomodo in ægris curandis antiqui medici uterentur. 234 378
Curativa medicinæ pars ob neceſſitatem prius eſt inventa, & à quibusdam impoſtura quædam dicitur. 6
Curæ ſanum corpus conſervant. 7
Currendi facultas à natura data eſt animalibus. 157
Curſus certamen Elei inſtituerunt. 158
Currens ab ambulante quomodo differat. 329
Currentes hyeme magis rigent ſtantibus, & qua de cauſa. 283
Currentium ſpiritus anhelat. 320
Curribus faciendis materia apta eſt abies. 225
Curribus manu ductis febricitantes, ut inquit Herodotus, utebantur, & quantum ſpacii perficerent. 226
Curribus omnis generis ſani utebantur. *ibid.*
Curribus tectis principes utebantur potius, quam apertis antiquitus. *ibid.*
Curru tecto Plinius junior propter oculorum infirmitatem utebatur. 227
Currulis vectatio ab Erichthonio eſt inventa. 224
Currulis vectatio apud mulieres Romanas in maximo honore habebatur. 225
Currulis vectatio apud gymnaſticos æſtimata erat. 226
Currulem vectationem Romani mulieribus abſtulerunt, ob nimium luxum, poſtea illis reſtituerunt, & qua de cauſa. 225
Currus multa apud antiquos erant genera, & quæ, & quomodo ſimilia, & diſſimilia erant. 227
Currus duarum rotarum antiquitus erat in uſu. 225
Currus quatuor rotarum Phryges invenerunt. *ibid.*
Currus ſex rotarum Scythæ invenerunt. *ibid.*
Currus forma eſt varia. *ibid.*
Curruum certamen in ludos olympios quan-

quando sit invectum. *ibid.*
Cursor quis sit ex Aristotelis sententia. 101
Cursum pro vertiginosis curandis atque epilepticis Aretæus laudavit. 319
Cursus Galeni sententia non parum confert ad sanitatem, & bonum habitum. 159. 317
Cursus quis motus sit. 261. ejus utilitas, & damna. 318
Cursus tres sunt species ex Antylli sententia. 159
Cursus apud veteres Græcos quid sit. *ibid.* omnis febrientibus nocet. 318
Cursus circularis effectus qui sint, & omnino repudiari debet. 321
Cursus eos, qui fungos comederunt, & qui à scorpionibus icti sunt, juvat. 319
Cursus quomodo renes lædat, & juvet. *ibid.*
Cursus pedes & crura juvat. *ibid.*
Cursus qua de causa ex Aristotelis sententia caput lædat. *ibid.*
Cursus à quibus vitari debet. 321
Cursus in posteriora factus quænam auxilia ex Antylli sententia corporis partibus præstet. *ibid.*
Cursus per acclivia, & declivia differentiæ. *ibid.*
Cursus corpore nudo factus quid efficiat. 322
Cursus quo tempore magis sit faciendus. *ibid.*
Cursu non in pulvere facto faucium interiorum exulceratio curatur. 319
Cyrus Persarum Rex corporis labores magnopere æstimavit. 9

D.

Dares apud Virgilium cestu valuit. 153
Deambulatio multas habuit species. 329
Deambulatio mediocris est magis in usu, & quæ sit. 330
Deambulatio pauca quibusnam conveniat. 332
Deambulatio extremis digitis facta lippientibus confert. 333
Deambulatio tarda quibus conveniat. 331
Deambulatio quænam sit, quam Hippocrates Avicenna & Haly post cenam probarunt. *ibid.*
Deambulatio febres auget. *ibid.*
Deambulatio minorem fatigationem in spirandi difficultate, quam pedibus stare affert. 332
Deambulatio vehemens corporis tremorem expellit, flatus discutit. *ibid.*
Deambulatio salubrior quæ sit ex Acumeni medici sententia. 279
335
Deambulatione quando uti debemus. 330
Deambulatione pro insania, & asthmate curandis Cælius Aurelius utebatur. 331
Deambulatione pro ictericis curandis Archigenes utebatur. *ibid.*
Deambulationibus loci apti qui sint. 334
Deambulationis utilitas. 181. 329
Deambulationis effectus qui sint. 330
Deambulationum differentiæ, à loco sumptæ quæ sint 334. & earum utilitates & nocumenta, *ibid.* & *seq.*

Demetrius Hermopolita, & ejus laus. 90
Demosthenes prope maris littus vociferabatur. 210. & ascendendo orationes recitabat, & qua de causa. 334
Diaulus cursus qui sit. 159
Dielcystinda. 203
Diocles est damnandus, qui multos ægrotos deambulationibus post cibum exercebat. 286. 339
Diocles reprehenditur, qui epilepsiam spiritu retento curari dixit. 353
Dionysio Syracusano cibis appositis non delectanti quid coquus responderit. 245. 386
Dioreus adversarium unctum & sine pulvere superavit. 36
Dioxippus adversarium unctum, & sine pulvere superavit. *ibid.*
Disci exercitatio fuit antiqua. 165 ejus utilitas. 327. ejus figura. 167
Disci exercitatione loco purgationis & phlebotomiæ, si quid impediat, uti possumus ex Galeni authoritate. 327
Discoboli. 102. 167
Discus quot significat & quæ. 166
Discus robustis corporibus convenit. 274
Discus à jaculatione tum in juvandotum in lædendo parum differt. 328
Discus ab haltere differt. *ibid.*
Dolentibus varius sermo subvenit. 357
Dolichus cursus quis sit. 159
Domitianus Imperator jaculatione excelluit. 177. locum pro vocis exercitatione instituit. 210
Dorsum discus corroborat. 327
Dorsum debile habentes erecti stare non debent, & qua de causa. 340
Dracunculi circa crura & brachia multis circa mare rubrum apparuerunt, & quid facerent. 5
Dropax quid sit. 275
Dubitationes duæ circa exercitationes ortæ solvuntur. 262. 263
Duellum à quo sit inventum, & cui pugnæ antiquorum generi respondeat. 347

E.

ELæothesium in palæstra ubinam esset. 24
Elleborum qui sumpserunt gestatione in lectica facta juvantur. 376. & in lectis pensilibus. 378
Elephantiasis Ægypto familiaris quo tempore Italis innotuit. 4
Elephanticos usu coryci Aretæus curabat. 309. & vociferatione. 355 Celsus deambulatione. 332. Asclepiades gestatione. 373
Elephanticos natatio maritima juvat. 382
Entellus apud Virgilium cestu valuit. 153
Ephebus Athenis serpentem pusillum, & statim ambulantem cum semine emisit. 5
Ephebæum in palæstra ubinam erat, & quantum. 23
Epilepsia insolatione moderata secundum methodicos curatur. 343. gladiatoris jugulati sanguine epoto secundum quosdam curatur. 348

spiritu retento Cælio Aureliano authore non curatur. 353. quo pacto vociferatione curetur. 356
Epilepticis vehiculo per longam viam vehi non conducit Cælio Aureliano authore. 374
Epilepticis cursus vehemens ex Theodori Prisciani sententia nocet. 319
Epilepticis Antyllo authore natatio omnis obest. 382
Epilepticos gestatione Galenus Trallianus & Ætius curabant. 376
Epilepticos Aretæus curabat manuum gesticulatione 306. lædit deambulatio. 334
Episcyrus lusus quis. 121
Equitatio an sit exercitatio. 114. est motus mixtus secundum Galenum. 224. 367. quid efficiat & ejus inventor. 220. 221. semper in honore est habita. *ibid.* & 223. ejus utilitates, & damna. 361. *& seqq.*
Equitatio succussante equo facta quid efficiat. 369
Equitatio per asturcones equos facta quid efficiat. *ibid.*
Equitatio an sit gestatio. 371
Equitationis per gradarios equos facta effectus. 361
Equitantes cur aliquando lachrymas emittant. 370
Erastrati rationes solvuntur. 286 & *infra.*
Erasistratus missionem sanguinis è medicina auferendam, atque etiam omnem exercitationem inutilem ad sanitatem judicavit. 249. 250
Erasistrati rationes quatuor, quibus exercitationem inutilem esse ad sanitatem dixit. 250
Erasistratus per inediam trium aut quatuor dierum multos affectus curabat. 252
Erasistratus est damnandus, qui multos ægrotos deambulationibus post cibum exercebat. 286
Erasistratus male à Cælio reprehenditur, qui paralyticos deambulatione in locis arenosis facta exercendos judicabat. 336
Erasmi error. 205
Erecti stantes quodammodo moventur. 186
Erectum stare an sit exercitatio. 185 utilitas & nocumenta. 340
Erectum stare ante cibi sumptionem quomodo juvat. 189. 342
Erectum stare multas habet differentias, & unde capiantur. 341
Erectum stare post cibos sumptos quid faciat. 188. 342
Erichthonius currulem vectationem invenit. 224
Erysimachus medicus ad singultum curandum spiritus cohibitione utebatur. 204
Esculenta tum cibi tum remedii causa ægrotis exhibentur. 7
Euphorbus Jubæ regis medicus, & Antonius Musa fratres usum aquæ frigidæ post balnea calida monstrarunt. 24
Euripidis sententia de athletis. 103. 104
Excrementa diversis modis è corporibus auferuntur. 250. *& infra.* in corporibus detenta multas morborum species generant. 251. 255 274. 276
Excrementa ante exercitationem è corpore expelli debent. 286
Excrementa in hyeme cur pauca generen-

nerentur. 284
Exercentes se sub sole magis incalescunt quiescentes, quam qui moventur, & qua de causa. 282
Exercitandi tria debent observare. 286
Exercitati statim post exercitationem nullum cibum, aut potum debent sumere, & qua de causa. 286
Exercitati statim post exercitationem vestes madefactas debent deponere, idque in loco tepido, & moderato. 298
Exercitati non statim post exercitationem debent quiescere, nec cibum aut potum sumere. *ibid.*
Exercitatio vilissima quæ sit ex Galeni sententia. 242
Exercitatio concoctionem impedit ex Erasistrati sententia. 250
Exercitatio nativum calorem, & humidum lædit, Erasistrati sententia, & per consequens sanitatem consumit. *ibid.*
Exercitatio corporis habitum conservat. 251
Exercitatio laborem conjunctum habet. 252
Exercitatio calorem naturalem auget, unde fit, ut ipse mediocritatem transeat. *ibid.*
Exercitatio superfluos humores consumit. 253
Exercitatio cunctis hominibus indifferenter convenit secundum quosdam. 254
Exercitatio sanitatem præstat. 255
Exercitatio excrementa expellit è corpore. *ibid.*
Exercitatio cunctis ante cibi sumptionem convenit. *ibid.* & *seq.*
Exercitatio quosdam lædit, quosdam juvat. 255
Exercitatio assuetis convenit, non autem inassuetis secundum quosdam. 257
Exercitatio præparatoria secundum Galenum quæ sit. 260
Exercitatio curativa quæ sit, & quando ea uti debemus. *ibid.* & 303
Exercitatio simplex quæ sit, & ejus species. 260. 261. 303
Exercitatio eorum, qui vitam temperatam degunt, quanta esse debeat. 293
Exercitatio proprie dicta species habet. *ibid.*
Exercitatio secundum Hippocratem per additionem fieri debet. 271
Exercitatio bonum habitum inducit, & sanitatem conservat. 273
Exercitatio nulla debet esse aut violenta, aut immodica. 274
Exercitatio omnis in loco salubri fieri debet. 282
Exercitatio ex medicorum sententia semper ante cibum à sanis fieri debet. 285. 289. 339
Exercitatio ante cibum duplicem utilitatem affert. 285
Exercitatio non debet fieri, ubi stomachus est valde vacuus, & qua de causa. 286
Exercitatio duo requirit, membrorum robur, & caloris augmentum. 291
Exercitatio Socratis senis quanta esset. 292
Exercitatio virorum quanta esse debet. *ibid.*
Exercitatio puerorum quanta esse debet. *ibid.*

Exercitatio fortium hominum quanta esse debeat, & debilium. *ibid.*
Exercitatio senum minor esse debet, quam cum juvenes essent. *ibid.*
Exercitatio hyeme facta citra sudorem fieri debet. *ibid.*
Exercitatio vere facta usque ad sudorem fieri debet. *ibid.*
Exercitatio Autumno facta minor esse debet ea, quæ æstate fit. *ibid.*
Exercitatio inassuetorum quæ & quanta esse debet. 294
Exercitatio immodica omnibus nocet. 295
Exercitatio prius remissè, ac debiliter incipi debet, deinde paulatim augeri. 298
Exercitatio incontinentium, quænam esse debeat. 293
Exercitatio cum pulvere quid operetur. 304
Exercitatio cum oleo facta quid efficiat. 303
Exercitatio magna, vehemens, remissa, & aliæ à quantitate sumptæ, quid in nostro corpore agant. *ibid.*
Exercitatio fieri non debet, nisi post cibi coctionem. 310
Exercitatio capite inclinato facta quos lædat. 365
Exercitati cur à frigida lotione aut potione læduntur. 287
Exercitatione præparatoria quando, & quomodo uti debemus. 260
Exercitatione lassitudo semper est vitanda. 292
Exercitatione præparatoria multi post coïtum meridianum qua de causa uterentur. 302
Exercitationi peragendæ, qui modus est adhibendus. 295
Exercitationem omnem Erasistratus ad sanitatem inutilem judicavit. 249
Exercitationem juvenes, quando debeant incipere. 296
Exercitationem viri quando debeant incipere. *ibid.*
Exercitationem antequam inciperent antiqui quidnam facerent. *ibid.*
Exercitationem statim post cibum nemo debet incipere. 297
Exercitationem antequam quis incipiat, quidnam facere debeat. 300
Exercitationes corpus conservant sanum. 8
Exercitationes quomodo corpori sano utilitatem, Galeni & Avicennæ sententia, præstent. *ibid.*
Exercitationes opportune factæ multorum errores corrigere possunt. 248. 249 & multa bona præstare. 253. 256
Exercitationes possunt morbos in quantitate auferre. 268
Exercitationes à quibus vitari debeant. 276
Exercitationes consuetæ in senectute congruunt. 292
Exercitationes multæ oculorum acumini obsunt. 304
Exercitationes quænam quibus temporibus ex Hippocratis sententia fieri debeant. 314
Exercitationis definitio secundum Galenum. 112. Avicennam. 113 Averroëm. 114. secundum Mercurialem. *ibid.*
Exercitationis divisio secundum Platonem. 119
Exercitationis differentiæ unde sumantur. 248

Exercitationis opiniones tres apud antiquos fuerunt, & quæ. 249
Exercitionis necessitas, & utilitas, 250
Exercitationis factæ post cibum nocumenta, quæ sint. 286. 339
Exercitationis terminus duplex est. 291
Exercitationis terminus est famis sensus. 292
Exercitationis excessum laudat Aristoteles magis, quam defectum: in cibo econtra. 295
Exercitationis immodicæ signa. *ibid.*
Exercitationis particularis cognitio, sine universali cognitione, nullam affert utilitatem, & contra. 299
Exercitationis modus & ordo totus quisnam sit. 298
Exercitationis mos apud antiquos diversus fuit ab eo, qui nunc est in usu. 296
Exercitationibus homines naturaliter inclinantur. 254 & 256
Exercitationum tres sunt primæ differentiæ. 260. 302
Exilitio saltus species cursui assimilatur, & ejus effectus. 323

F.

Fabularum recitatores vocis exercitationi operam dabant. 208
Factionum studiosi homines equorum suæ factionis stercora odorabant, & qua de causa. 221
Factiones Romanæ quatuor erant, & quæ *ibid.* Vnde sint ortæ. 222
Febre acuta laborantes ab omni motu sunt removendi ex Galeni sententia. 267
Febres sæpe contingunt, quia consuetæ exercitationes dimittuntur. 274
Fertorium quid esset. 229
Flavius Vespasianus dicebat, *Imperatorem stantem mori debere.* 188
Fletus nocumenta. 363
Fluxionem in dentes, gingivas, columellam, aut in totum caput patientes, luctam debent omnino vitare. 314
Fœtus humanus in utero matris paucioribus ligamentis detinetur, quam fœtus irrationalis, & qua de causa. 323
Follis pila quænam esset. 126. utilitas. 309
Fornacatores in gymnasiis quid agerent. 95
Fossio est exercitatio & opus. 263
Fossores qua de causa à victu inordinato, & pravo non lædantur. 293
Frigida lavatio in palæstra ubinam erat. 23. 44
Frigida lavatione cur uterentur post calidam. 44
Frigidarium in palæstra ubinam erat. 24. 44
Frigidum quodcunque statim post exercitationem sumptum, jecur, ventrem, & alias partes lædit. 287
Frigus nimium quid in nostra corpora agat. 283
Funambuli. 199
Fundæ inventores Phœnices fuerunt. 174
Fuchsii error. 124

G.

Galeni tempore in palæstra pueri exercebantur. 31
Galeni tempore omnes homines quotidie lavabantur. 43
Galeni patria temperata fuit. 279
Galenus anno ætatis suæ trigesimo luxationem summi humeri in palæstra passus est. 27
Galenus paulo post Senecam, & Plutarcum floruit. 50
Galenus gladiatorum medicus à Pontifice suæ civitatis fuit electus. 193
Galenus ut se exerceret, ligna frangebat, & hordeum in pila tundebat. 263
Galenus obesum corpus veloci cursu curavit. 275
Galenus judicat radios solis magnas capitibus humanis noxas afferre. 337
Gallica lues nostris temporibus apparuit, priscis ignota. 5
Galli venatores helleboro sagittas inficiebant. 245
Genibus infirmis deambulatio per acclive facta nocet, & qua re ex Aristotlis sententia. 334
Genitalia membra flatibus oppressa lucta sanat. 312
Germanicus Tiberii Imperatoris nepos qua causa equitatione uteretur 224. 368
Germanicus equitationis beneficio à crurum tenuitate fuit liberatus. 269. 368
Gestatio est debilis exercitatio, quibus conveniat, & adversetur. 372
Gestatio in mari perturbato omnino est fugienda. 381
Gestatio in mari tranquillo facta quid efficiat. 380
Gestatio sine additione accepta quomodo ab authoribus capiatur. 373
Gestatio vehiculo facta quibus conveniat, & quibus non conveniat. *ibid.*
Gestatio morbis diuturnis prodest. 374
Gestatione in quibus morbis curandis Asclepiades uteretur. 372
Gestatione in quibus morbis curandis Galenus uteretur. 374
Gestatione sella, & lectica facta ægri uti possunt morbo jam inclinante. 377
Gestationis multæ sunt species. 372
Gestationis in alto mari factæ effectus. 380
Gymnasia nullus antiquorum scriptorum sufficienter tractavit. 7. 8
Gymnasia quænam fuerint. 19
Gymnasia quare, & à quibus primum sint inventa. 20
Gymnasia diebus festivis magis frequentata erant, & quare. 28
Gymnasiarchus quisnam esset. 90
Gymnasium cur antiqui Tiberi propinquum effecerint. 53
Gymnastes quis esset, & ejus onus. 91
Gymnastica quid sit, & quotuplex sit. 9. ad medicum pertinet. *ibid.* ad sanitatem multa bona, & commoda affert. *ibid.* quomodo à Pædotribica differat. 10. unde sit dicta. 18
Gymnastica ars apud Græcos solum in usu fuit, & quo tempore ad Romanos accessit. 18. proprios habuit authores, quorum opera fuit illustrata. 89

Gym-

Gymnastica medica saltationes non respuit. 119
Gymnastica vitiosa quæ sit. 100. Galeno vituperata. *ibid.*
Gymnastica principaliter circa sanitatis conservationem, consequenter vero circa sanitatis curationem versatur. 301
Gymnasticæ artis effectus. 97
Gymnasticæ bellicæ finis. *ibid.*
Gymnasticæ duo sunt genera, & quæ. 118. 224
Gymnasticam & medicinam contrarias esse cur dixerit Hippocrates. 9
Gladiator eximius fuit Commodus Imperator. 195
Gladiatores apud Romanos qui essent, & eorum absurdi mores. 193
Gladiatores diversi ab athletis. 102
Gladiatores usque ad mortem intrepide pugnabant. 193
Gladiatores hordiarii vocabantur, & quare. 194
Gladiatores sanguinem ex vulneribus adversarii bibebant, & quare. 194
Gladiatores post pugnam cinerem pro medela potabant. *ibid.*
Gladiatores cujus ordinis ex hominibus fuerint. *ibid.*
Gladiatores Lentulus alebat Capuæ. *ibid.*
Gladiatorum detestatio ex D. Cypriano. *ibid.*
Gladiatorum certamina expressa. *ibid.*
Gladiatorum certamina homines cum voluptate intuebantur. *ibid.*
Gladiatorum munus exercebant Imperatores ad bellum profecturi. 195
Glaucus Carystius pugilator excellentissimus. 150. 195
Graciles quiete uti debent. 275
Guljelmus Choulus de antiquorum exercitationibus scripsit. 31
Guljelmus Choulus erravit existimans discum esse pilam rotundam in medio perforatam. 171. 197
Gordianus Iunior Imperator Thermas æstivas fecit. 279

H.

HAbitus corporis in exercitatione considerandus. 274
Hadrianus Imperator lavabatur, ubi & plebs. 28. cursum Nemiacis & Isthmicis certaminibus restituit. 158 lege sancivit ut milites in mense ambulatum educerentur. 183
Halteres quale instrumentum fuerit, ex Oribasii sententia. 171. utilitas eorum & damnum. 325
Haltere loco purgationis & phlebotomiæ exercitatio fieri aliquando potest, si quid impediat. 326
Haltere antiquorum etsi nos caremus, loco tamen ipsius aliis instrumentis uti possumus, & iidem effectus sequentur. 326. & *seq.* 327
Halteristarum imagines. 173
Hæmorrhoidas saltus provocat 324
Harpocrati liberto Claudius Imper. concessit, ut per urbem lectica veheretur. 229
Heliogabalus Imperator quibus piscinis lavaretur 44. balnea viris ac mulieribus promiscua extruxit. 57 lectos argenteos habuit. 73
Heliogabalus Imperator curribus animalia monstruosa, & aliquando fœminas nudas junxit. 225

Heliogabalus Imperator Naumachias in Euripis vino plenis exhibuit. 236
Hepatica affectio quædam in Meloniis apparuit, quæ miros affectus pariebat, ea laborantibus. 5
Hercules invenit morem tegendi pudenda in certaminibus. 111
Hermeum quis locus fuerit. 21
Hernia laborantes recti stare vitent. 340
Hernia quomodo generetur. *ibid.*
Herodicus Selymbrianus post Æsculapium artem medicam multum auxit & illustravit. 2
Hidropisim lucta, vel palæstra Oribasius curabat. 312. Cælius Aurelianus vociferatione. 355
Hydropici continuis exercitationibus ex sententia Theodori Prisciani curari possunt. 316. itemque cursu. 319 & vociferatione. Cælius. 355
Hydropicis vociferatio prodest. *ibid.*
Hydropicos gestatione Ætius curabat. 375
Hydropici Tralliani sententia lectica uti possunt, & qua de causa. 376
Hydropicis maritima natatio prodest. 382
Hyeme minus, æstate plus exerceri debere quidam judicaverunt, & qua de causa. 284
Hippocrates duas medicinæ partes curativam, & præservativam ad summum perfecit. 5
Hippocrates voluit omnia fieri ἐκ στρογγυλῆς. 205
Hipp. judicat, solis radios capitibus humanis magnas noxas afferre. 337
Hippo. Herodici Selymbriani discipulus artem medicam illustravit. 2.4
Hippocratis tempore balnea publica aut privata rara erant ædificata. 43
Hipp. præceptum de sanitate tuenda. 108
Hippoc. sententia de homine comedente, & non laborante. 251
Hipp. patria temperata fuit. 279
Hippolytus venatione utebatur, ut virginitatem conservaret. 386
Hypocaustum & laconicum non idem fuerunt. 49
Hypocaustum balneo serviebat. *ibid.*
Histriones vocis exercitationi operam dabant. 208
Histriones infibulabantur, & quare. 209
Homeri tempore Gymnastica ars principium quoddam habuit. 15
Homines nasci propensos ad Musicam & Gymnasticam quomodo cognoscitur. *ibid.* & 115
Homines cujuscunque ætatis illas exercitationes vitare debent, à quibus læduntur. 273
Homines cur aliqui sedendo macrescunt, aliqui pinguescunt. 276
Homines excrementosi & calida temperie præditi sedendo pinguescunt. *ibid.*
Homines excrementosi & frigida temperie prædicti sedendo macrescunt. *ibid.*
Homines, qui ante cibos, & ordinate se exercent, non indigent ita exquisita victus ratione, ut illi, qui non se exercent. 300
Homines ignari dum legere incipiunt, cur somno capiantur. 360
Homines excellentes, dum legunt, somno non capiuntur, & qua de causa. *ibid.*
Homo comedens, & non laborans sanus vivere non potest. 251. 276
Hora, qua sani homines cibum sumere debent,

debent, quænam sit. 289
Horæ diei Romæ quomodo, authore Martiali, dispensarentur, & quomodo authore Horatio. 289
Horarum consideratio ab antiquis, Galeno authore quomodo fieret. 290
Hordeum militibus, qui parum profecissent, pro frumento dabatur. 13
Humidum naturale à superfluitatibus turbatur, & inficitur. 253
Humores crudos in stomacho aggregatos saltatio dissipat. 306

I.

IAcobus ob nervum latum inter luctandum læsnm, in posterum ab esu nervorum abstinuit. 312
Iaculationis species duas fecit Plato. 175
Iaculationis instrumentorum inventor. 177
Iaculorum inventor quis fuerit. 178
Ianitores in gymnasiis quid agerent. 95
Ianus Cornarius Platonem latinum fecit. 280
Icterici omnes sapores amaros judicant. 333
Iecorosos natatio maritima juvat. 382
Iesuitarum laus. 89
Imitationis species secundum Aristotelem. 136
Impuberes singulari certamine certabant. 195
In autumno hora vespertina cibus sumi debet, & qua de causa. 288
In balneis ædificandis quanta fuerit privatorum hominum diligentia. 43
In cubone multi Romæ aliquando periere. 372
In gymnasia varia hominum genera conveniebant. 22.26
In hyeme hora vespertina cibus sumi debet, & qua de causa. 288
In morbis intermittentibus motiones aliquando sunt utiles ex Hippocratis & Aristotelis sententia. 267
Insanientibus in morbi declinatione musicus cantus subvenit. 357
Insolatione antiqui multis modis utebantur. 343
Intemperantia multa morborum genera hominibus attulit. 1.4
Intemperies est duplex. 265
In vere hora meridiana cibus sumi debet, & qua de causa. 287
Ioannes quomodo recumberet supra pectus Domini. 68
Ioannes Baptista Rhamnusius. 66
Ioannes Vincentius Pinellus laudatus. 23
Ira corpus sanum conservat. 7
Ischiadicos cursus liberat. 319
Isthmici ludi in isthmo agebantur. 17
Iudæi cur à nervorum esu abstinerent. 313
Iulianus quidam sanguinem evomens quomodo oraculo monstrante fuerit sanus factus. 3
Iuliani Imperatoris privilegium Medicis concessum 6
Iuvenes omnibus fere motibus sunt apti. 274
Iuvenes, si plus consueto laborent, convulsionibus fortibus magis quam senes tentantur. *ibid.*

L.

LAbor nimius pallores inducit, & qua de causa 108

Labor ex Erasistrati sententia est naturæ nostræ inimicus, & jucunditatem à sanis aufert. 250
Laboribus inassuetos aliquando exercere debemus, & qua de causa. 258. 294
Labores moderati quibusnam corporibus conveniant. 277
Labores vehementes quibusnam corporibus conveniant. *ibid.*
Lacedæmonii venatione se exercebant. 245
Lacedæmonas damnat Aristoteles quod pueros nimiis laboribus affligebant. 292
Lacedæmonum lex erat, ne in balnea pix inferretur. 95
Laconicum & tepidarium non sunt idem apud Vitruvium. 47
Laconicum & hypocaustum non idem fuerunt. 49
Languidis vociferatio succurrit. 355
Lassitudo qua ratione articulorum morbo laborantibus obsit. 332
Lecti apud antiquos varii erant. 73
Lectus fulcra mobilia habens quid sit. 231. 378
Lectis pensilibus pro ægrotorum exercitiis antiqui medici utebantur. 231. 377. quid essent, & quomodo fierent. 232
Lectis pensilibus, Celso authore, quando uti debemus. 378
Lectis pensilibus gestatio facta tam ante cibum, quam à cibo prodest. *ibid.*
Lectica quare est inventa. 227. & quot numero servi eam portarent. 228. & *infra*, ejus usus. 230
Lectica per urbem gestari libertis erat vetitum. 229
Lectica nostra cui antiquorum sellæ correspondeat. 230
Lectica in languentibus antiqui medici utebantur. *ibid.* & 376
Lectica à sella differebat. 230. 378
Lectica multi usus apud antiquos fuit. 375
Lectica, in ea sedentes, quinam uti possint. 376
Lectuli pensilis agitatio quamdiu fieri debeat. 232
Lectio quomodo fieri debeat. 359
Lectione remissa post ciborum sumptionem uti possumus. 360 & *seq.*
Lectionis species, & earum ad sanitatem usus. 359
Lenti labores quibusnam corporibus conveniant. 278
Lethargica febre laborantes in lectica decumbentes vehebantur. 376
Leucophlegmatia corpus totum deturpat. 268
Liberati à morbo, quid sibi auxilio fuerit, tabellulis notabant, ac templo Apollinis dicabant. 2
Libarii in Gymnasiis liba vendebant. 95
Libertis erat interdictum quominus per urbem lectica veherentur. 229
Lycæum Aristotelis. 21
Lycurgus decreto vetuit, ne quis manibus in altum sublatis exercitaretur. 201
Lycurgus jussit virginum corpora luctationibus, cursibus, & hujusmodi aliis exerceri. 313
Lienosos, natatio maritima juvat. 382
Loca ad Septentrionem & Orientem spectantia sunt salubriora iis, quæ ad Meridiem & Occasum spectant, & qua de causa. 278

Loca prope paludes & stagna, & hujusmodi alia sunt mala. 281
Loca prope mare ad Meridiem, vel Occidentem spectantia sunt mala. *ibid.*
Loci ad exercendum apti sunt tres conditiones, & quæ. 278. 282
Locorum vis quantum possit. 278
Locus, ubi vocis exercitatio fiebat, qualis esset. 210
Locus, in quo exerceri debent homines, hyeme calidus, æstate frigidus esse debet. 282
Locus Consularis in triclinio quis. 66
Locutio est debilis exercitatio, quibus conveniat, ejus utilitas, & nocumenta. 360. & *seq.*
Longa ambulatio humiditates exiccat. 333
Longus funis quid sit Cælio Aureliano. 216. 234
Lotiones corpus sanum conservant. 7
Lucius quidam lateris dolore laborans, quomodo oraculo monente fuerit illo liberatus. 3
Lucta fines tres habuit. 146. quatuor modis fieri potest. 311
Lucta vehementer, & corpore erecto facta quid corpori præstet. *ibid.*
Lucta habentibus crura debilia nocet. 313
Lucta qua ratione pectori nocet. *ibid.*
Lucta remissa facta quid corpori præstet. *ibid.*
Lucta super pavimento facta quam corporis utilitatem afferat. *ibid.*
Lucta in pulvere facta carnis plenitudinem removet. 313
Lucta ex sententia Galeni est perquam exigua pars gymnasticæ medicæ. 314
Luctæ præfectus, & ejus onus. 93
Luctam Galenus artis gymnasticæ minimam partem esse judicavit. 143 ejus apud antiquos magnus usus fuit. 311
Luctam nostro tempore exercent rustici, quomodo apud antiquos athletæ exercebant. *ibid.*
Luctator quis sit ex Aristotelis sententia. 101
Luctatores quidnam agerent, antequam luctarentur. 143
Luctatores vocabantur veri athletæ
Luctatoriæ artis auctores, qui fuerint. 146. 158 secundum Galenum. 150
Luctatorum imago. 145
Ludi omnes antiquorum cur sint instituti. 12
Ludi Baccho dicati ἀσκόλια dicti. 165
Ludi matutini qui essent, & qui magni. 95. & *seqq.*
Ludorum exercitatoribus quis honor daretur. *ibid.*
Ludorum victores quomodo honorarentur. 17
Ludum cur inter athleticas exercitationes enumeravit hujus operis author. 125
Lugentibus varius sermo succurrit. 357
Lumbis male affectis lucta nocet. 313
Lumbos discus corroborat. 327

M.

MAchaon venatione summopere delectabatur. 242
Magni Pompeii post ætatem homines toto corpore ac singulis diebus lavari cœperunt. 58

Manuum gesticulatio ad sanitatem conservandam conducit. 141
Manucondiata avis carens pedibus semper in aere permanet, nec in terram nisi mortua cadit. 185
Manuum gesticulatio humores attenuat. 306
Marcus Aurelius Asclepiades, & ejus laus. 60
M. Aurelius Antoninus Imperator balnea virorum, ac mulierum separavit. 57
Marcus Antonius Imperator valetudinis studiosissimus quid ante cibi sumptionem ageret & qua hora cibum sumeret. 288
Marcus Tullius stomacho laborans exercitationibus opportunis convaluit. 249
Marcia fons haustu erat jucundissima. 58
Mare est ex extrinsecus corpori accidentibus. 7
Mare insignem salubritatem quare efficiat. 235
Maria Magdalena quomodo staret retro pedes Christi cenantis. 67
Marina aqua majora pondera, quam dulcis sustinet, & qua de causa. 241 & *seq.*
Marius varicibus laborabat, & qua de causa. 341
Marsilii Ficini error in Platonis translatione. 42. 279
Martialis exercitia dum ruri moraretur 264
Materia, qua lavabuntur, quænam esset. 43
Mecœnas Messius triennio siluit, & qua de causa. 361
Medea secundum Diogenem sapiens fuit, non venefica, & quomodo. 9
Medicinæ quando opus non erat. 1
Medicinæ partes, cum sint diversæ, diversa etiam nomina sortitæ sunt. 7
Medicus quomodo corpus humanum consideret. 13
Medicus est artifex res sensatas tractans. 273
Medicamenta quosdam juvant, quosdam lædunt. 255
Mediastini in balneis quid facerent. 33. 93
Melancholicos lucta Theodorus Priscianus curabat. 312
Melancholici, dum legere incipiunt, cur somno capiantur. 361
Melancholiam Theodorus Priscianus, & Aretæus gestatione curabant. 373
Melchior Guilandinus Laudatus. 23
Membra corporis per exercitationem robur & firmitatem acquirunt. 251. 252
Mensæ apud antiquos prope balneum erant sitæ, & qua ratione. 71
Mensæ & lecti simul apud antiquos parabantur. *ibid.*
Menstrua sanitatem corrumpunt. 56
Menstrua saltus evocat. 324. & deambulatio. 331. 333
Mentagra ægritudo Plinii ætate nobis innotuit. 5
Messores qua de causa à victu inordinato & pravo non lædantur. 293
Methodi universales ex Galeni sententia nisi particularibus speculationibus jungantur parum juvant. 247
Militaris disciplinæ cupidi gymnasia ingrediebantur. 27

Milo Crotoniata vir robustissimus. 98. quantum comederet. 106. quomodo robur ostenderet. 187. 349
Mecænas primus natatoria calidarum aquarum in urbe construxit. 241
Moderati labores quibusnam corporibus conveniant. 277
Morbi quo tempore non vigebant. 1
Morborum tria sunt genera, & quæ. 264
Morbus in intemperie, & ejus species. 265
Morbus in mala partium formatione qui sit, & quomodo fiat. *ibid.*
Modus intempestivus concoctionem corrumpit. 251
Motus omnis moderatus cunctis corporibus convenit. 274
Motus intercisus minorem lassitudinem membris affert, & qua de causa. 303
Mortui in gymnasiis apud antiquos sepeliebantur. 21
Mulieres post Hippocratis ætatem podagra propter malam victus rationem laborare cœperunt. 4
Mulieres apud antiquos non accumbebant. 63
Mulieres cum viris quo tempore accumbere cœperunt. 64
Mulieres modo à viris diverso accumbebant. *ibid.*
Mulieres frequentissime saltationi dabant operam. 142
Mulieres Lacænæ quo saltu uterentur. 137. 161
Mulieres quænam vitam magis sanam & minus molestam degunt. 277
Mulieres quænam faciliter pariunt. *ib.*
Mulierem prægnantem lædit saltatio. 306. 323
Mulieribus prægnantibus pica obsessis vociferatio prodest. 355
Mulieribus parturientibus vociferatio prodest ex Alexandri sententia. *ibid.*
Musicam Plato Gymnasticæ contrariam esse dicit. 212

N.

Natationem cursui comparat Aristoteles. 240
Natatio semper in honore apud veteres fuit. 238. 381
Natationis locus quid sit. 240. 241. ejus species. 381
Natatio quibusdam ægritudinibus ex Antylli sententia, & Galeni convenit. 239
Nataturi quid agere debent, antequam natent. 240
Natatio inter exercitationes numeratur. 239
Natationem cur antiqui addiscerent. 239. 381
Natatio in fluvio facta somnum inducit. 381
Natationem in aquis sponte nascentibus factam Antyllus improbat. *ibid.*
Natatio perniciosissima quæ sit. 382
Natatio sub dio facta quid operetur. *ibid.*
Natatio facilius in mari quam in fluviis fit Aristotele authore. *ibid.*
Natatio calida indurata emollit, & frigefacta calefacit & ejus nocumenta. 383
Natatio frigida calorem naturalem validum efficit, & concoctionem adjuvat. *ibid.*

Natatione frequenti si quis utatur, nervi læduntur. 383
Naturæ calidæ secundum Hippocratem quiescere debent. 256
Naturæ hominum adeo diversæ sunt, ut nemo alteri prorsus sit similis. 255
Natura corporibus nostris meatus multos cur dederit. 250
Naturis calidis quies convenit. 267
Navigantes sunt magis colorati iis qui in paludibus degunt & qua de causa. 235
Navigatio an sit exercitatio. 114
Navigatio quibus morbis authore Avicenna prosit. 235. 380
Navigatio per flumen facta minus perturbat, quam quæ per mare, & quare quibusdam morbis conveniat. 235
Navigatio inter exercitationes ab Antyllo numeratur. 234. corpus movet & perturbat. *ibid.* & quare. 235
Navigatione quinam utantur. 236
Navigatione sanus factus est Annæus Gallio sanguinem expuens. 235
Navigationis species sunt multæ, & quæ. 235. 379
Navigationis modus valetudinariis conveniens qui sit ex Herodoti sententia. 235
Naumachia expressa. 236
Naumachiæ cur à Populo Romano sint institutæ. *ibid.*
Nemei ludi apud Cleonas agebantur. 17
Nephritici Tralliani sententia lectica uti possunt, & qua de causa. *ibid.*
Nephriticis navigatio maritima prodest. 381
Nero Imperator gymnasia quando ingrederetur, ut athletas certantes videret. 27. musicum certamen instituit. 210. in lectica cum matre quandoque vehebatur. 376. lamina pectori imposita sub ea cantica exclamabat. 212
Nicomachus Smyrnæus valde crassus qua via ab Æsculapio sit curatus à nimia illa crassitie. 269
Numa secundum Plutarchum voluit adorationes sedendo fieri. 188
Numerus exprimit rerum similitudines. 135

O.

Oculi lachrymantes læduntur saltatione. 306
Oculi lippientes, & lachrymosi à quantumvis minimo motu læduntur, quiete vero recreantur. 310
Oculorum circumvolutiones vertigines pariunt. 309
Octavius Pantagathus vir doctissimus Vitruvii contextum de palæstra emendavit. 22
Oleum ex extrinsecus corpori accidentibus. 7
Olympici ludi Pisis agebantur. 17
Onera ferentes, si cantent, minus laborant. 357
Onuphrius Panvinus Veronensis de ludis diligentissime scripsit. 12
Ophthalmia gravi laborantes Galenus, Trallianus & Ætius gestatione curabant. 374
Ophthalmiæ lucta nocet. 312
Orchestica tertia saltatoriæ species in plures partes dividitur. 118. 306
Orthopnoicos vociferatio juvat. 355

Orpheus ut Deus ab Alexandro Severo colebatur. 238
Os clausum continere sitim extinguit. 360
Oscellæ. 216 & 217
Otium corporis habitum destruit. 257

P.

PÆdotriba secundum Platonem quis esset. 146
Palæstra Mercurii filia pudendos locos obtegendi consuetudinem inter mulieres, quæ exercebantur, invenit. 111
Palæstra quid sit. 23. quid significet. 38. 142. 311. unde nomen ejus. 142. multas sub se habuit species. 142. ejus descriptio secundum Vitruvium, ac de ejus partibus. 143
Palæstra stomachum frigidis morbis oppressum liberat. Cælio Aureliano authore. 312. 316
Paleam hordeaceam quidam urinæ difficultate laborans per multum tempus minxit. 5
Pali exercitatio. 196
Panathenaicum quis locus fuerit. 21
Pancratiastes quis sit ex Aristotelis sententia. 101. sic etiam vocabantur veri athletæ secundum Galenum. 150
Pancratii volutatorii imago. 147
Pancratio Galenus plurimos sanitati restituit. 316
Pancratium duplex erat. 147. 150
Paralyticis natatio in aquis sponte nascentibus facta Cæl. Aureliano authore prodest, & etiam in marinis aquis. 381
Partibus infernis ab alimento nutrimentum non capientibus deambulatio facta calcibus incumbendo prodest. 331
Parvæ pilæ lusores quomodo se haberent. 123
Paulus Manutius vir doctissimus, & eloquentissimus. 233
Paulus Rhamnusius vir optimus & doctissimus. 65
Paulo Rhamnusio multum debent studiosi ob accumbendi formam monstratam in marmore antiquissimo. 66
Pauli Æginetæ sententia de coïtu opponitur Galeno & Ætio. 302
Pectoris dolore diuturno laborantibus vociferatio subvenit. 355
Pectoris affectionibus curandis gestatione Ætius utebatur. 375
Pedes debiles & male tutos saltatio firmat. 306
Peristylia in palæstris quonam pacto fiebant. 24
Peristylii interioris ambitus cui cursui inserviret. 159
Peritonæum debile habentes spiritu retento læduntur. 353
Persæ victus rationem, & exercitationem diligenter profitebantur. 254
Persis labores corporis Cyrus instituit ante cibi sumptionem, & quare. 9
Petauristæ unde dicantur. 216
Petaurum quam haberet figuram. 217
Petronas ægra corpora exerceri judicabat. 266
Petrus Victorius nostræ ætatis ornamentum. 170
Phenínda quid & unde dicatur. 121
Philagrius medicus profluvium seminis exercitatione partium superiorum

rum curabat. 316. cursu Antyllus. 319
Philander in suis in Vitruvium commentariis ostendit antiquos in stratis cenasse. 63
Philoctetes dolorem sagittarum jaculatione lenibat. 328
Philosophi in palæstras ad disputandum conveniebant. 23. 30
Phœbus disco Hyacintum interfecit. 171
Phonascia ars, & phonasci magistri. 209
Phryges invenerunt currus quatuor rotarum 225
Phrynicus ob saltationis excellentiam ab Atheniensibus Imperator est electus. 141
Phrynon dux Atheniensium pancratiastes fuit excellentissimus. 152
Phrenitici lectis pensilibus juvantur, & qua de causa. 378
Phthisicis vociferatio prodest. 355
Physicus quomodo corpus humanum consideret. 13
Pila robustis corporibus convenit. 274
Pila trigonalis quænam esset. 130. ejus utilitas. 310
Pila paganica quænam esset. 133. quibus conveniat. 310
Pilæ parvæ lusus in tres species dividitur. 121. 308
Pilæ magnæ lusus duas habuit species. 123
Pilæ inanis lusus quis apud antiquos fuerit. *ibid.* & 308
Pilæ ludorum quatuor apud Græcos fuerunt genera, & quæ. 120
Pilæ lusus secundum Latinos, & ejus species. 126. 309
Pilæ parvæ lusus omnes quid præstarent utilitatis corporibus. 308
Pilæ parvæ exercitatio inter veloces motus numeratur à Galeno & Paulo. *ibid.*
Pilæ follis exercitationis figura. 127
Pilæ magnæ lusus utilitates quæ sint. 129
Pilæ trigonalis figura. 132
Pilamalleus quid sit. 220. 365. ejus utilitas & nocumenta. *ibid.*
Pilicrepus in gymnasiis quis esset, & quid ageret. 94
Pingues quanto magis exercentur, tanto magis sani sunt, & qua de causa. 275
Piscatio navigiis facta est navigationis species. 237
Piscatores marini cur pilos rufos habeant. 238
Piscina publica Romæ ubinam fuerit. 241
Pittachus Mitylenæus Phrynonem Atheniensium ducem & pancratiastem excellentissimum vicit, ob quam rem statua in Prytaneo ei erecta fuit. 152
Pituitosi vociferatione juvantur. 354
Platonis sententia de arte gymnastica. 14
Plato laudat in *V. de republica* ut mulieres nudæ cum viris in palæstra exerceantur. 29
Plato secundum quosdam athleta fuit. 104. fuit Hippocratis sectator. 116. laudavit ut & pueri & virgines, & mulieres, & homines tam nudo corpore, quam armato exercerentur. 158. scribens statum motui contrarium, non prorsus vera locutus est. 186. dicit naturas divinas ex motu & quiete constare. *ibid.*

Plauti versus de antiquorum puerorum moribus in palæstra. 31
Plinii capitum librorum catalogus adulterinus. 30
Plinius Secundus scribit athletas aliquando coïtu uti solitos. 110. æstivo tempore post cibum apricabatur. 189. ex Vesuvii montis concrematione interiit. *ib.* dum voce & stomacho laboraret, lectione clara liberatus est. 359. Romæ sella utebatur, ut inter eundũ studiis vacaret. 230. 376
Plinius Cæcilius vehiculo gestabatur 373. ejus exercitatio quæ fuerit. 285. corporis sanitatem venationi acceptam referebat. 245. 386
Podalirius venatione delectabatur 242
Podagrici saltum debent fugere. 324. 364
Pedagrici Tralliani sententia lectica uti possunt & qua de causa. 376
Podagrico, lenis & remissa juvat deambulatio, & vehemens lædit. 332
Poësis secundum Simonidem est saltatio loquens. 136
Pompeii magni exercitia. 158
Pons naumachiarius quare sic vocatus sit. 236
Poppæa Domitii Neronis uxor, quid faceret, ut cutis candorem acquireret 28
Porphyrius philosophus carnis usum cur prohibuit. 252
Porticus tres extra palæstram quomodo disponerentur. 24
Porticus erant partes gymnasiorum principales, & quomodo se haberent. 30
Porticus Pompejana ad deambulationem ædificata. 182
Porticus in viridario Vaticano qualis sit. 183
Potabant veteres cornibus boum. 69
Potulenta tum cibi tum remedii causa ægrotis exhibentur. 7
Prædo quidam in Pamphilia homines pedibus privabat. 181
Præmia certatoribus cur fuerint instituta. 16
Prandium apud antiquos quid esset. 62
Prasinæ factioni maxima civitatis pars favebat. 222
Prasini erant una factio Romana. 221
Pratinas poëta cur sit vocatus saltator. 141
Praxagoras reprehenditur, qui epilepticos deambulationibus plurimis & vehementibus curare nitebatur. 332
Priapismum pilæ magnæ lusu Trallianus curabat. 308. atque item haltere. 326
Prodicus ægra corpora exerceri judicabat. 266. propter quod ab Hippocrate reprehenditur. 312
Prodicus valetudinis studiosissimus fuit. 272
Propnigeum in palæstra ubinam erat. 24. 49
Propinatio juxta veterem ritum, in convivio facta ex Rhamnusiano lapide. 69
Proverbium *in arenam descendere* unde sit ortum. 18
Proverbium illud (*discum quam philosophum audire malunt*) unde sit ortum. 30
Proverbium *ne quæras in stadio dolichum.* 160
Proverbium *transire metam.* 162
Proverbium contra eos, *qui nec litteras, nec natare sciebant.* 238
Proverbium à mari & terra sumptum. 380
Puellæ sunt ex Platonis sententia gy-

gymnastica bellica exercendæ. 97
Puellæ pulcherrimæ singulari certamine certabant. 195
Puer aquam præbens. 67
Pueri post Hippocratis ætatem podagra laborare inceperunt propter ingluviem. 4
Pueri frequentissime saltationi operam dabant. 142
Pueri Musicam Platonis, & Aristotelis sententia debent addiscere. 212
Pueri à ploratu ex Aristotelis sententia prohiberi non debent, & qua de causa. 212. 363
Pueri Galeni tempore in aquis puериles ludos exercebant. 240
Pueri usque ad vigesimum primum ætatis annum labores multos indifferenter ferre possunt. 292
Pueris peritonæum aut scrotum spiritu retento rumpitur. 353
Puerorum gestatio in ulnis nutricum est quædam ipsorum exercitatio. 231
Pugil quis sit ex Aristotelis sententia. 101. 102
Pugilatus ante bellum Trojanum fuit in usu. 149. sanitati parum confert. 315. in gymnastica medica exiguum usum habet. 150. ejus nocumenta quæ sint. 316
Pugiles & athletæ aliquando in Deorum numerum relati. 103
Pugiles vocabantur veri athletæ secundùm Galenum. 151
Pugiles quomodo certarent. 149
Pugilum imago. 154
Pugna, de qua hic author agit, quid esset, & quot ejus species ex Oribasii sententia. 345
Pugna umbratilis quomodo fieret. 191. 261. 345. ubi à Galeno laudetur. 192. 345
Pugna armata à Demea inventa. 198
Pugna singularis quomodo fieret. 191
Pugna singularis rudibus armis facta à Mantinæis est inventa. 196
Pugna telorum quomodo fieret. 191
Pugna adversus palum quinam uterentur. 196. 346
Pugnæ nomen plura significat. 190
Pugnas singulares etiam Romani exercebant. 197
Pugnas singulares exercebant Sacerdotes in Pergamo, Galeni tempore. 193
Pulmone ulcerati inculpati vivebant in Lybia. 235
Pulveribus in multis exercitationibus antiqui utebantur, & qua de causa. 301
Pulvis in unctione quid præstaret. 36. 303. ex quibus locis adveheretur. 38
Pulvis vim habet emplasticam ex Galeni sententia. 304
Pyrrhus Ligorius antiquitatis peritissimus. 21
Pyrrhichiæ saltationes quæ fuerint, & à quo inventæ. 137
Pyrrhichiæ saltationis imago. 141
Pythagoras quidam athletis primus carnem exhibuit. 105
Pythagoras voluit adorationes sedendo fieri. 188
Pythici ludi Delphis agebantur. 17

Q.

QVadrans erat merces balneatori data. 54
Quadrata corpora ab exercitatione quo-

quomodo juvantur. 275
Quadrigæ in publicis sacris sæpe certaverunt. 225
Quartana laborantes, vociferatio juvat. 355
Quinquertio qui sit ex Aristotelis sententia. 102
Quotidiana febre laborantes in lectica decumbentes vehebantur. 375

R.

RAvenna Strabonis opinione aërem salubrem habebat. 108. 109
Razis sententia de venatione. 245. 385
Renes debiles lædit saltatio. 307
Remediorum omnium natura est, ut prosint, & aliquid etiam offendant. 319
Renibus male affectis lucta nocet. 314
Renum lapilli optimè saltatione extruduntur. 306. 324
Renum imbecillitate, vel fervore, vel ulcere affecti saltum vitent. 324. & discum. 326
Renum inflammatione laborantes erecti stare non debent. 340
Rhamnusianus lapis, in quo sculpta est forma Triclinii, antiquissimus. 69
Rhetores in palæstras ad disputandum conveniebant. 23. 30
Res ratione finis varia nomina sortitæ sunt. 263
Resoluti Tralliani sententia lectica uti possunt, & qua de causa. 376
Respiratio crebrarum oscitationum est remedium. 352
Reunctores in balneis qui essent. 33. 93
Rigores saltatio arcet. 306
Risus quomodo fiat, & quid efficiat. 213. 361
Romani postremi omnium gymnasia ad Græcorum imitationem struxerunt. 22. in balneis multo Græcis lasciviores. 43. suos milites & mari & terra exercebant. 236
Romanorum mulieres Varronis testimonio in eodem loco cum viris lavabantur. 56
Ros vim habet colliquativam, & ideo bibitus gracilitatem inducit. 338
Rotæ curruum Homeri tempore stanno ornabantur. 225
Rufus Ephesius Romæ sub Trajano floruit. 313
Russati erant una factio Romana. 221

S.

SAltantes pondera aliqua habebant, & quorsum. 161
Saltatio opportunè facta multas affert utilitates, eadem inopportune administrata multa detrimenta homini præstat. 305
Saltatio secundum Simonidem est poësis tacens. 136
Saltatio vera à Musica secundum Plutarchum depravata est. *ibid.*
Saltatio quæque antiquorum ordine, ratione, & proportione indigebat. 305
Saltatio super utres oleo unctos, & vino plenos. 164. ejus figura expressa. *ibid.*
Saltationem in conviviis antiqui exercebant. 142
Saltationes ubinam fierent. *ibid.*
Saltationis finis. 140. ejus inventor quis

quis fuerit. 136
Saltationum diversa nomina unde sint orta. 137
Saltationum species innumeras recensuerunt Homerus, Plato, Xenophon, Aristoteles, Strabo, Plutarchus, Galenus, Pollux. *ibid.*
Saltatoria facultas in imitatione solo motu facta consistit. 136
Saltatoriæ exercitationis species, & ejus divisio. 118
Saltus utilitas, quæ sit, Vegetii sententia. 160. 323
Saltus proprie dictus duplici modo fit. 162. & ejus effectus. 324
Saltus multæ sunt species. *ibid.*
Saltus in altum factus lædit pectus, & coxas juvat. *ibid.*
Saltus humores superfluos evacuat, & loco purgationis, aut phlebotomiæ, Galeno authore, fieri potest, si quid sit, quod ipsam impediat. *ibid.*
Saltus factus manibus aliquo pondere plenis, quid differat à saltu aliter facto. 325
Sanguinis missionem Erasistratus è medicina auferebat. 249. *& seq.*
Sanguinis mictum, aut fluxum quemlibet patientibus saltus obest, & deambulatio. 331
Sanguinis rejectio spiritu retento non curatur, & qua de causa. 353
Sani homines à medicamentis multum læduntur. 252
Sanitas in humorum æqualitate conservatur. 250
Sanitas eisdem remediis & amissa recuperatur, & præsens conservatur Erasistrati sententia. *ibid.* & hujus falsitas. 252
Sanitas in moderato calore naturali & commensurato humido conservatur. 250. 253
Sanitas quot modis consideretur. 265
Sanitas medicamentis opportune adhibitis recuperatur. 252
Sanitati voluptas est conjuncta. 240
Sanus homo nullis legibus se obligare debet. 92
Satyriasim lucta, Theodori Prisciani authoritate, sanat. 312
Scabiosis, qua de causa motus vehemens convenit. 270
Scabiosis natatio maritima prodest. 382
Sceltyrbis ægritudo Plinii ætate se manifestavit. 5
Schola medicorum ubi fuerit, & quid ibi fieret. 26
Scimpodium quid sit. 233. 378
Scribonius Largus Claudii Imperatoris medicus scripsit neminem usque ad sua tempora aquæ formidine liberatum. 4
Scribonius Largus medicus tempore Tiberii Cæsaris Romæ floruit. 193
Scrimia vulgo sic dicta quidnam apud antiquos esset. 197
Scythæ omnes fere semper equitatione utuntur. 221
Scythæ invenerunt currus sex rotarum. 225
Secundas saltus educit. 324
Sella currulis unde sit orta. 230
Sella duplex apud antiquos fuit. 229
Sella portatoria quid esset. *ibid.*
Sella à lectica differebat. 230. 376
Sella tum cooperta tum non cooperta antiqui utebantur. 377
Semen præcalidum emittentes, haltere, Galeno authore, curantur. 325. *& seq.*

Seminis

Seminis fluxum patientes lædit saltatio. 307. & deambulatio. 331
Semitertiana febre laborantes in lectica decumbentes vehebantur. 376
Seneca vocat se *psychrolutrem*. 54
Seneca adversus miram anhelandi difficultatem gestatione in vehiculo facta utebatur. 374
Senecæ de gestationis, & ambulationis difficultate quomodo sint intelligenda. 372
Senectus quid sit ex Aristotelis sententia. 272
Senes quonam modo secundum Galeni sententiam debeant curari. 270
Senes uti debent laboribus consuetis. 273
Senes pauciores & remissiores exercitationes sustinent. 274
Senibus exercendis quatuor sunt consideranda. 271
Sensus lucta exacuit. 312
Septi dolore diuturno laborantes vociferatione liberantur. 355
Sergius Orata balnea pensilia invenit. 232
Sertorius, ut rixas convivarum aversaretur supinum se locavit, & iccirco facilius trucidatus est. 65
Severus Imperator scimpodio vehebatur, dum Britanniam obiret. 233
Sicci homines vel parum, vel nihil exerceri debent, & qua de causa. 275
Siccitas nimia exercitationes prohibet. 283
Silentium sitim, tussim, & singultum extinguit. 361
Silentium sanguinis rejectioni convenit. 360
Silimacus medicus fuit Hippocratis sectator. 372
Singultus longa & concitata ambulatione comprimitur. 333. & spiritus cohibitione. 352. & vociferatione. 356. & silentio. 361
Syracusani bis in die saturabantur. 62
Sitis à silentio extinguitur. 361
Soclarus Epicuro adversatur circa coïtum. 302
Socrates ad sanitatem conservandam, & robur acquirendum saltationem exercuit. 141
Socrates cantu se exercebat. 358
Solon vetabat servis unctiones siccas. 36
Situs conviviorum in Triclinio juxta Horatium. 66
Somni corpus sanum conservant. 3
Somni profundiores contingunt his qui se exercuerunt, & qua de causa. 252
Somni profundi concoctionem meliorem efficiunt, & qua de causa. *ibid.*
Somnolenti cur sint decolorati. 276
Soranus in curandis diuturnis morbis exercitatione utebatur. 300. *& seq.*
Sostratus Gnidius ambulationem pensilem primus omnium Gnidi fecit. 183
Spartanorum mulieres una cum viris in palæstris se exercebant. 29. & in balneis una cum viris lavabantur. 55
Spasmus cynicus cursu removetur. 319
Sphæristerium gymnasii pars quid esset, & quid in ipsa ageretur. 41
Sphæristicus quisnam esset, & ejus onus. 93
Sphæristica est saltationis species, & quid sit & quis eam invenerit. 120
Spectatores subsellia sibi ad spectandum ferebant. 187

Spiratio

Spiratio numerosa unde fiat. 320
Spiritus cohibitio quid faciat. 263 ejus species. 204. ejus utilitas, *ibid.* quibus conveniat. 352. ejus nocumenta. 353
Spiritus cohibitione inter cæteras exercitationes Athletæ duabus de causis utebantur. 205
Splenis ægritudinibus ex Ætii sententia cursus est utilis. 318
Spleneticos gestatione Theodorus Priscianus, & Aretæus curabant. 373
Spurii apud antiquos magna infamia notabantur & à nobilium commercio extrudebantur. 21
Spurina qua victus ratione uteretur, & exercitio. 272. 287
Sputa corpus exinaniunt. 7
Stadium gymnasii pars. 60
Stans exercitium. 185
Stare majorem corpori laborem affert, quam ambulare, & quare. 186
Stare calcibus aut summis digitis innitendo nihil nisi molestiam affert. 344
Stellas deficientes in insomniis videntes quomodo ab Hippoc. curentur. 322
Stephanio fuit inventor togatæ saltationis. 119
Stercora corpus exinaniunt. 7
Stomachace ægritudo Plinii ætate nostro orbi nota facta est. 5
Stomachus in coquendo debilis à saltatione corroboratur. 306
Stomachum frigidis morbis oppressum curat cursus. 319
Stomachicos spiritu retento Cælius Aurelianus curabat. 353. & vociferatione. 355. Asclepiades gestatione. 373
Stomachi dolorem Theodorus Priscianus, & Aretæus gestatione curabant. *ibid.*
Stomachi affectionibus curandis gestatione Ætius utebatur. 375
Stomacho laborantibus unctiones, exercitationes, & vociferationes commendat Galenus. 355
Stomachicos natatio maritima juvat. 382
Strigiles balneorum quid essent, & ex qua materia fierent. 34
Studia corpus conservant sanum. 7
Sudores corpus exinaniunt. *ibid.*
Sudor est motu provocandus, & qua de causa. 284
Sudor sine motu proveniens deterior eo est qui à labore provenit. 297
Sudor qua de causa manus exercentibus ex Aristotelis sententia effluat. 315
Sudor siccus quis fuerit. 34
Suetonii locus de remedio arenarum & arundinum, Augusti, quomodo sit intelligendus. 335
Suffusi omnes colores rubeos judicant. 333
Surditate captos Galenus Trallianus & Ætius gestatione curabant. 374

T.

Temporis duo sunt genera, quæ ab authoribus medicinæ naturalia nominantur. 282
Temporum constitutiones in exercitandis corporibus, quæ sint vitandæ. 283
Tempus nubilum & obscurum exercitationibus est ineptum. *ibid.*
Tempus serenum & lucidum est exercita-

citationibus aptum. *ibid.*
Tepidarium in balneo quid esset. 46
Tepidarium & laconicum non sunt idem apud Vitruvium. 47
Tepidarii cur non meminerit Vitruvius loquens de balneis gymnasiorum. 48
Tetano affectos Hippocrate authore aqua frigida affusa liberat. 383
Themison in curandis diuturnis morbis exercitatione utebatur. 300
Themison medicus reprehenditur, qui atrophia laborantes longa ambulatione affligebat. 333
Themison methodicorum princeps coxendicum dolore laborantes equitare jubebat. 368
Theon Alexandrinus de athletica scripsit. 104
Thespias poëta saltator cur sit vocatus. 141
Thessali qua de causa centauri sint vocati. 221
Thessalus medicus Neronis ætate floruit. 211
Thoracem exercitatio halterum lædit. 326. & discus. 328
Thorax humidus ambulatione facta calcibus incumbendo sanatur. 333
Thorax difficulter spirans deambulatione per acclive facta juvatur, ex Antylli sententia. 334
Timonis Avia duobus mensibus, singulis annis in cavernis latitabat. 5
Titus Imperator lavabatur, ubi & plebs. 28. qua de causa sit mortuus. 53
Tonsillas patientibus lucta nocet. 313
Tria erant Romæ loca, ubi litterariæ exercitationes fiebant, & quæ. 26
Triclinium marmoreum vetustissimum Patavii in ædibus Rhamnusianis. 70
Tripudia nostra saltationibus antiquorum correspondent & in quo ab illis differant. 305
Trochus Græcus quomodo factus esset nobis est ignotus. 215. & Latinus *ibid.* & quibus conveniat. 364
Tryphon de athletica scripsit. 104
Tubi per quos circumfunderetur calor prodiens ex hypocausto. 49
Tubicinibus spiritu retento peritonæum rumpitur. 353
Tumores laxos gestatione Ætius curabat. 375
Tussis sicca, spiritu retento, cursu non in pulvere facto curatur ex Celsi sententia 319
Tussis à frigida causa orta spiritus cohibitione curatur. 352
Tussis à silentio extinguitur. 361
Tyberius Imperator omnium primus coli dolorem expertus. 4. scimpodio quandoque vehebatur. 233
Tyrrheni sub eodem tegumento cum mulieribus accumbebant. 64. ad tibiam pugnis certabant. 149

V.

Valerius Aper miles cæcus quo remedio, oraculo prænunciante, fuerit à cæcitate liberatus. 3
Valeriola recte putat contra Fuchsium, follem & Corycum differre. 124
Valetudinarii quomodo sint exercendi. 270. 294
Vasarium quid esset. 49
Varices patientes saltum effugiant. 324

Varices quomodo generentur. 340
Varicibus laborantes erecti stare non debent. *ibid.*
Variæ lectiones auctoris recognitæ, & auctæ. 353
Vehicula tota Plauti tempore ebore erant ornata. 225. Plinii tempore auro & argento erant insignita. *ib.*
Vehicula variis rebus cooperiebantur. *ibid.* equis, vel mulis, vel bobus, vel viris agebantur. *ibid.*
Vela ad excipiendum pulverem in tricliniis suspendi mos. 67
Venatio non solum corpus, sed & animam delectat. 242
Venatio ad bellicam fortitudinem comparandam est utilis. 243
Venatio quænam fuerit magis apta. 245
Venatio accipitribus facta quomodo ab antiquis fieret. 246
Venatio multis instrumentis opus habet & in hoc à pila ex Galeni sententia differt. 385
Venatio est exercitatio & opus ex Galeni sententia. 386
Venationes tres sunt ex Platonis sententia. 243
Venationis equestris utilitas, quæ sit, & quibus obsit. 385
Venationis multæ sunt species. 245
Venationis pedestris utilitas, & nocumenta. 386
Venæ aliquando à saltu valido rumpuntur. 324. & à disci exercitatione. 328
Venenum cur toxicum sit dictum. 175
Veneti erant una factio Romana. 221
Ventres frigidos lucta curat. 312. & cursus. 319
Venus conservat corpus sanum. 7
Vertiginosa passio unde oriatur. 333
Vertiginosi luctam vitare debent. 313 & cursum circularem. 321. 333 & trochum. 364
Vertiginosos manuum gesticulatione curabat Aretæus. 306
Vertiginosos lædit saltatio. 306. & pilæ lusus. 308. *& seq.*
Vertiginosos male curabat Aretæus pugilatu. 315. curabat etiam disci exercitatione. 327
Vertiginosos gestatione Galenus Trallianus & Ætius curabant. 374
Veredus erat vehiculi species. *ibid.*
Verus Imperator primus cum duodecim solemni convivio accubuit. 66
Vesicæ lapilli optime saltatione extruduntur. 306
Viæ apud veteres Græcos quæ sint. 280
Vigiliæ sanum corpus conservant. 7
Vigilia laborantes lectica uti possunt. 376
Viperarum morsibus tibiarum moduli prosunt, ut Gellius refert se apud Theophrastum invenisse. 357
Virgo fons tactu erat jucundissima. 58
Virgines secundum Platonem sunt in gymnastica bellica exercendæ. 97
Viri tantum apud antiquos accumbebant, non mulieres. 63
Viri apud antiquos quonam modo accumberent. *ibid.*
Viri nomine quid intelligat hic auctor. 292
Viri sunt fere omnibus motibus apti. 274
Visus debilitati, & obscuritati gestatio retroversa facie facta, Avicenna authore, confert. 374
Vitruvius floruit ætate Cæsaris Augusti, 29. ejus authoritas apud antiquos

quos parva fuit. 30
Vlceribus quiete curandis stare & sedere adversantur. 186
Vlceribus internis, Cælio & Celso authoribus, deambulatio remissa, & molliter facta prodest. 332
Vnctione quinam uterentur. 33
Vnctionis materia quæ fuerit. 34
Vnctionis finis. 36
Vnctio post balnea quid præstabat. 37
Vnctio ab antiquis quomodo fieret, est incertum. *ibid.*
Vnctionibus in multis exercitationibus antiqui utebantur, & qua de causa. 301
Vocator in convivio quis. 66
Vociferatio quonam modo fieret. 211
Vociferatio quid sit. 206. & quid efficiat. 354
Vociferatione quomodo, & quando debemus uti & vitare. 356
Vociferationis publicæ certamina, & victoribus præmia fuerunt instituta. 209
Vociferationis finis est multiplex. 210
Vocis abscissio quomodo à Cælio Aureliano curaretur. 212
Vocis species sunt sex. 354
Voci ex humiditate raucæ vociferatio succurrit. 355
Voci vel nimia loquela, vel nimio clamore, vel silentio male habenti vociferatio subvenit. *ibid.*
Vomentes vociferatione juvantur. 355
Voracitas immensa, Seneca & Plutarcho authoribus, multas novorum morborum species hominibus genuit. 4
Vox quomodo corrumpitur. 356
Vrania quid. 123
Vrinæ corpus exinaniunt. 7
Vrinæ ardor ex cursu augetur. 321
Vtero convulso ambulatio calcibus incumbendo prodest. 333

X.

XYstarcha quisnam esset. 90
Xysti & xysta quid essent in gymnasio. 42

Z.

ZOsimus libertus sanguinem rejectans navigatione liberatus est. 235. 380

INDEX

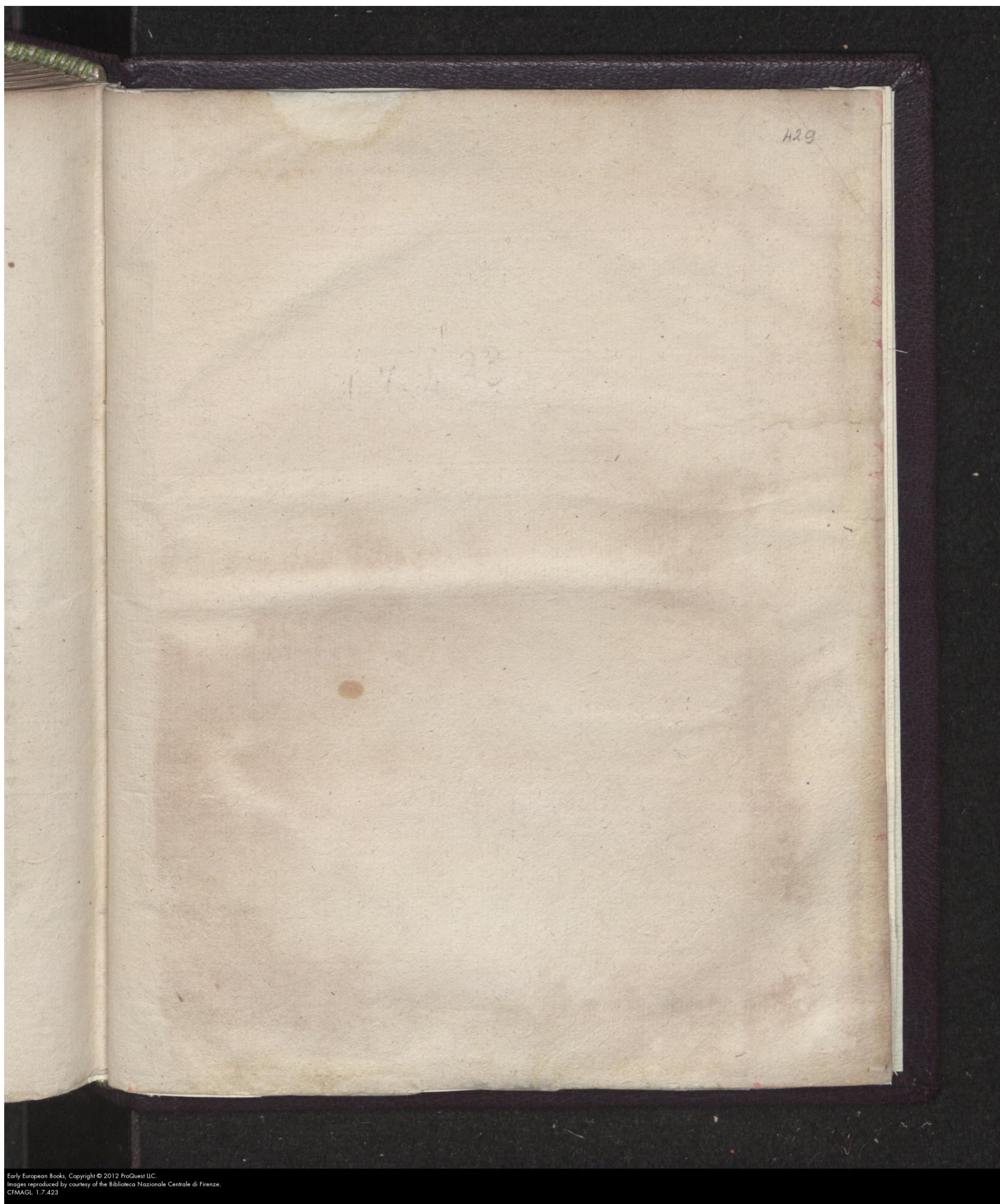
Vocum aliquot Gracarum in Mercuriali occurrentium.

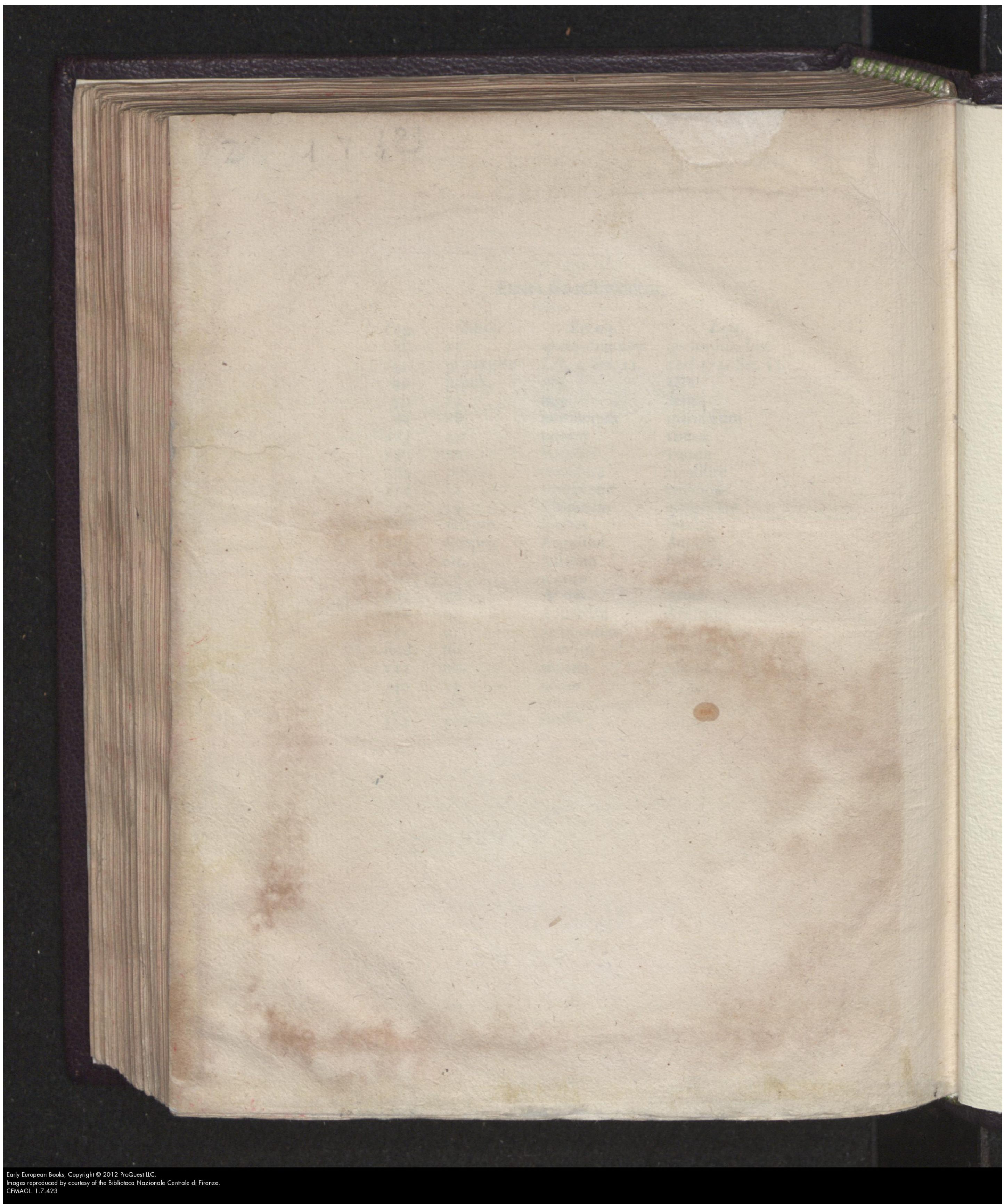
Ἁρπαστὸς quid sit. 121. 133. ejus utilitas. 310
Ἀλήτης mendicum, & erroneum significat. 172
Ἀκροχειρίζεσθαι quid significet. 198. 348. ejus utilitas. *ibid.*
Ἀκροχειριστὴς quid sit. 200
Acrochirismo Celtæ utebantur. *ibid.*
Acrochirismus quomodo fieret. 348
Ἀσκωλιάζειν. 165
Βέμβικος instrumenti vertigo epilepsiam inducit. 365
Γέλως unde dicatur. 361
Γυμνάζεσθαι vox est antiquissima, & denudari significat. 19
Δίαυλος apud Græcos quid sit. 23
Διὰ χοινὶυ ἀναῤῥιχᾶσθαι. 198
Δισκοφόροι qui sint. 170
Ἐκπλετρίζειν quid significet. 200. ejus utilitas, 348
Κονίσαλος quid sit. 34
Κυνοσαργὲς gymnasium Athenis quid fuerit. 21
Λυκεῖον quid. *ibid.*
Ξυστὸς apud Græcos quid sit. 24
Πάτος quid sit. 34
Πιτυλίζειν quid significet. 201, 261. ejus utilitas. 249
Σκαπάρδα quid esset. 200
Φενίνδα quid sit. 121

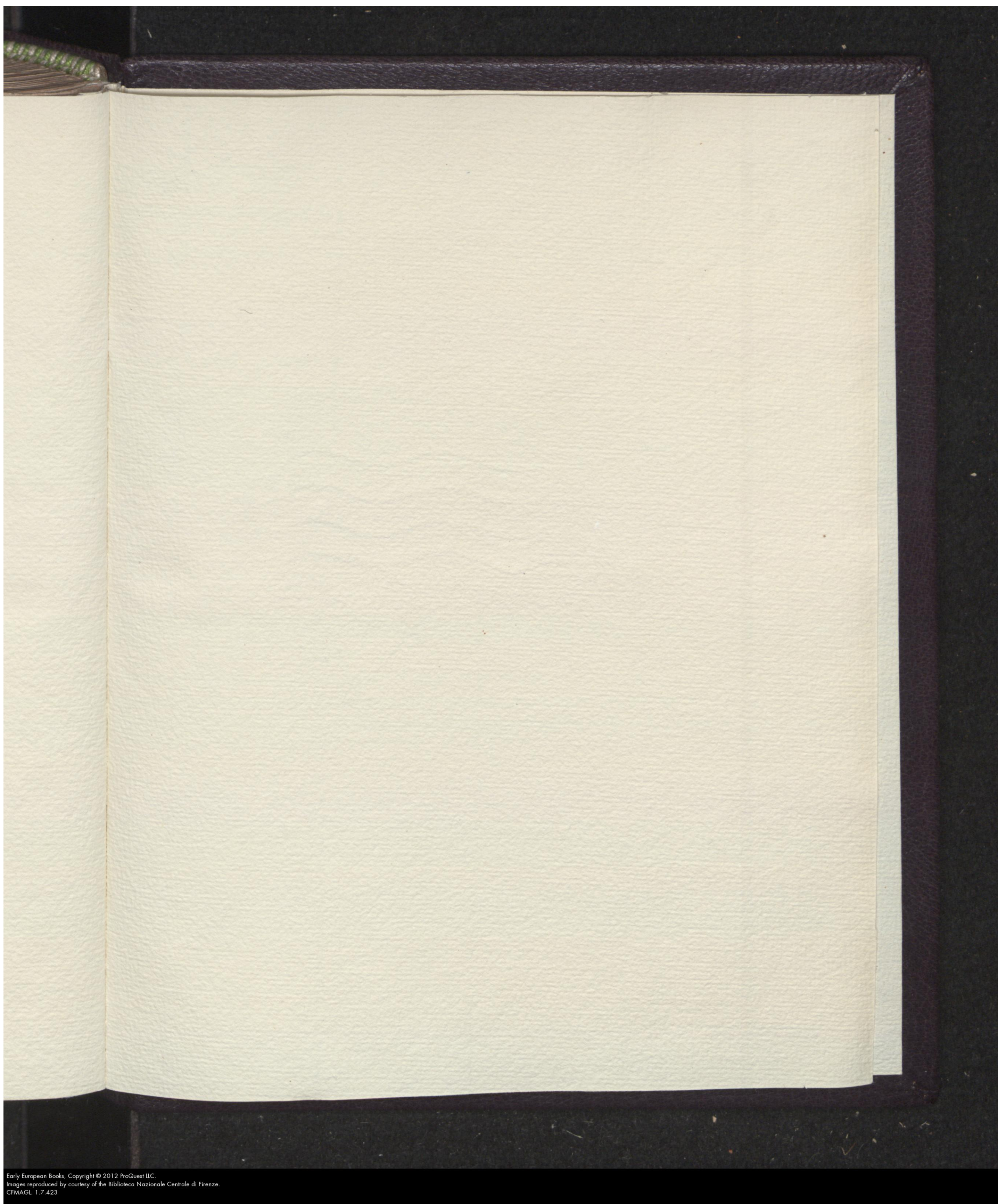
FINIS.

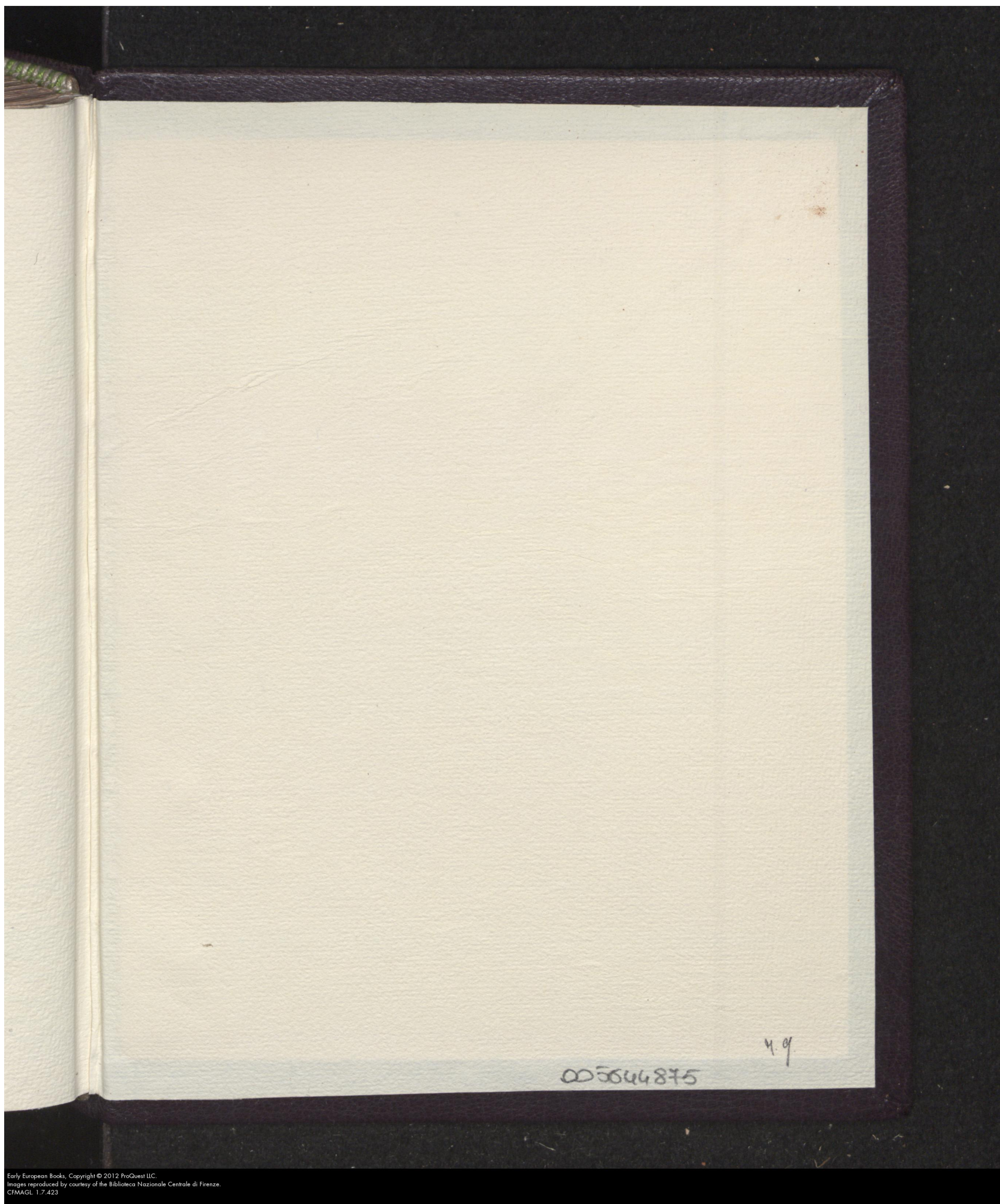
Errata sic restituantur.

Pag.	*Linea.*	*Errata.*	*Lege.*
28	25	quemadmodmu	quemadmodum
47	in margine	Lib. 4. Sat. 11.	verſ. 174. Sat. 11.
49	penult.	ære	aëre
50	12	æris	aëris
61	18	mormorum	marmorum
113	32	tamem	tamen
140	29	vocatata	vocata
162	penult.	tranſilere	tranſilire
176	14	emiſſiſione	emiſſione
177	14	aëripidem	aëripedem
ibid.	antepen.	ſpecias	ſpecies
183	antepen.	Auguſtini	Auguſti
ibid.	ult.	qulatum	bulatum
210	1	monos	manos
229	29	At qui	Atqui
286	22	Avicienna	Avicenna
287	21	vehmentem	vehementem
ibid.	ult.	comitti	committi
313	ult.	angima	angina
349	33	utque	utique
364	ult.	temporibusque	tumoribusque
382	penult.	curtus	certus

429
1.7.423

4.9
005644875